

**T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

AHISKA TÜRKLERİ AĞZI

**Hazırlayan
Erdoğan DEMİRAY**

**Danışman
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN**

Doktora Tezi

**Haziran 2011
KAYSERİ**

**T. C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI**

**AHISKA TÜRKLERİ AĞZI
(Doktora Tezi)**

**Hazırlayan
Erdoğan DEMİRAY**

**Danışman
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN**

**Bu çalışma; Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri
Birimi tarafından SOBT-07-18 kodlu proje ile desteklenmiştir.**

**Haziran 2011
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Erdoğan DEMİRAY

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

Ahıska Türkleri Ağzı adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Erdoğan DEMİRAY

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN danışmanlığında Erdiç DEMİRAY tarafından hazırlanan "Alaska Türkleri Anzı" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

09 / 06 / 2011.

(Tez savunma sınav tarihi)

yazılacaktır.)

JÜRİ:

Danışman

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

Üye

Prof. Dr. Ali AKTAŞ

Üye

Prof. Dr. Ümit Tokatlı

Üye

Prof. Dr. Bilal Tüzel

Üye

Prof. Dr. Mustafa Arzuhan

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 17.06.2011 tarih ve 12 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

17.06.2011.

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Büyük çoğunlukla Oğuz Türklerinin yerleşerek geniş ve zengin bir Türk kültür sahası oluşturmak suretiyle vatan yaptığı Anadolu ve Rumeli gibi, Güney Kafkasya da Türk kültür sahasının önemli bir bölümünü oluşturur. Kaldı ki, bu sahalardaki Türk varlığı sadece Anadolu, Rumeli ve Kafkasya'daki fetihlere ve bu fetihlerle gerçekleşen Oğuz boyları temelli yerleşmelere dayanmamaktadır. Çok daha eski dönemlerden itibaren çeşitli Türk boy ve topluluklarının bu sahalarda yerleştiğini ve Türk varlığını ispata yetecek bilimsel bulgu ve belge mevcuttur.

Milattan önceki devirlerden başlayarak Sakaların hâkimiyeti; milattan önce VI. yüzyıl sonlarında Doğu Seferi'ne çıkan Makedonyalı İskender Kafkasya'ya geldiğinde ona karşı çıkan ve Buntürk ve Kıpçak adıyla anılan kuvvetli bir Türk varlığının bulunması¹; Hazar güneyinden Irak ve Anadolu'ya yönelirken XI. yüzyıl ortalarından itibaren Güney Kafkasya'da çok güçlü bir şekilde ortaya çıkan Oğuz-Türkmen (Selçuklu) akınları ve yerleşmeleri² ile bu akın ve yerleşmelere karşı duramayan Gürcü krallığının daveti üzerine XII. yüzyıl başlarında Azak Denizi doğusu ve Kafkaslar kuzeyinden gelen 45.000 Kıpçak ailesinin Kür ve Çoruh nehirleri ve kolları boyunca yerleşerek³ zamanla hem sayılarının hem de Gürcü krallığı içindeki etkilerinin artması ile çok güçlü bir konuma gelmeleri sonucu 1267'de Tiflis'e başkaldırarak 1578'de Osmanlı Devleti'ne ilhak edilene kadar yaklaşık 310 yıl hüküm sürecek Kıpçak-Atabekler Beyliği'ni kurup yaşatmaları⁴ Türklerin tarih boyunca Güney Kafkasya'da önemli roller oynadıklarını, bölgenin iktisadî, sosyal ve kültürel hayatının şekillenmesinde büyük katkıları olduğunu gösteren gerçeklerdir.

¹ Geniş bilgi için bkz: M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, TTK Yay., Ankara 1992; Mirza Bala, "Gürcistan", *İslam Ansiklopedisi*, C. 4, MEB Yayınları, Eskişehir 1997, s. 837-845; Yunus Zeyrek, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara 2001.

² Savaş Eğilmez, "Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası", *Türkler*, IV. cilt, YT Yay., 2002, s. 705-712.

³ Yunus Zeyrek, "Ahıska ve Ahıska Türkleri", *Türkler*, XX. cilt, YT Yay., 2002, s. 521-531; Yunis Nesibli, "Orta Çağ Gürcü Kaynaklarında Türkler", (çev. Alesker Aleskerov), *Türkler*, IV. cilt, YT Yay., 2002, s. 722-730.; Guili Alasiana, "Gürcistan Kıpçakları", *Türkler*, II. cilt, YT Yay., 2002, s. 793-797.

⁴ Kırzioğlu, *Yukarı Kür...*, s.105-182.

Bölge 1578 yılından itibaren resmen Osmanlı Devleti sınırları içine katılmış ve 1820’li yıllarda Rus işgaline uğrayana kadar 250 yıl süreyle de Osmanlı Devleti’nin Çıldır Eyaleti olarak kalmıştır.

Güney Kafkasya’da Rus işgalinden 1920’lere kadar devam eden Rus-Gürcü-Ermeni işbirliği eksenli soykırımı (katliam, yıldırma ve göç ettirme v.b.) uygulamalarının önemli ölçüde başarılı olmasına rağmen⁵ özellikle Ahıska bölgesi çekilen onca acıya karşı Türk kimliğini ve varlığını korumayı başarmıştır.

XIX. yüz yılın ilk çeyreğinde Rusların işgaline uğradıktan sonra bir kaç kez Ruslarla Osmanlılar arasında el değiştiren Ahıska bölgesi 1921’de imzalanan Moskova Antlaşması ile Gürcistan’a bırakılan tarihî bir Türk yurdudur.

Bölgede yaşayan ve çoğunluğu oluşturan Türk toplumunun Rus işgali ile başlayan büyük acıları, resmen sınırlarımızın dışında kaldığı 1921 yılına kadar geçen yüz yıllık sürede de devam etmiştir. Bu tarihten 1930’larda Stalin devri ile birlikte “devletleştirme” politikası başlayana kadar geçen kısa sürede Türkiye ile sosyal ilişkilerini de sürdürebildikleri nisbî bir rahatlık dönemi yaşanmıştır. Sovyetler Birliği’nde bu politikanın uygulanmaya koyulmasıyla birlikte bütün ülkede, özellikle Türk soylu devlet ve topluluklarda halka yön verebilecek aydınlar, sözü dinlenen hatırlı insanlar “halk düşmanı, Pantürkist, ajan” gibi çeşitli suçlamalarla tutuklanıp çalışma kamplarına gönderilmiş ve pek çoğundan bir daha haber alınamamıştır. Ardından II. Dünya Savaşı başlamış, Ahıska bölgesinde yaşayan Türklerden de 40.000 civarında insan askere alınarak çeşitli cephelere gönderilmiştir.

Toplam nüfusunun neredeyse dörtte birini vatandaşı olduğu ülkenin savunması için cepheye gönderen bölge insanı, cepheye gönderdiği oğullarının, eşlerinin, babalarının geri dönmesini beklerken, 1944 yılının Kasım ayına gelindiğinde büyük bir acıyla yüz yüze gelmiştir. Eli silah tutan bütün erkekleri cephede olan Ahıska Türkleri, hiçbir gerekçe gösterilmeden yaşadığı topraklardan, binlerce kilometre uzaktaki hiç bilmedikleri yerlere topyekûn sürgün edilmiştir.

⁵ Bkz. Hacı Y. Verdiyeva, “İrevan (Revan) Vilayetindeki Demografik Değişiklikler Üzerine”, (çev. Bilgehan Atsız Gökdağ), Türkler, XIX. cilt, YT Yay., 2002, s. 175-180; Seyfettin Buntürk, “20. Yüzyılda Ahıska Türkleri”, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara 2005(Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 28-34, 39-43.

Kış ortasında, yük vagonlarında yoklukla, ölümlerle başlayan ve 66 yıldır bitmeyen bir sürgün. Birbirinden koparılan aileler, annesiz babasız kalan çocuklar, eşi cephede kendi sürgünde kadınlar, bakacak kimsesi olmayan ihtiyarlar ile Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'da yeniden kurulmaya çalışılan hayatlar. 66 yılın içinde pek çok aile için sürgünün içinde yeni sürgünler. 66 yıldır süren vatana kavuşma arzusu, hiç sönmeyen ata topraklarına yeniden dönme ümidi.

Bu çalışmamızda Ahıska bölgesinden sürgüne gönderilen ve günümüzde nüfusları 300 bin ile 500 bin arasında tahmin edilen bu Türk toplumunun ağız özellikleri incelenmiştir. Bu çalışma Ahıska Türkleri ağız ile ilgili Türkiye'de yapılan ilk akademik çalışma olacaktır.

Ağız özelliklerini incelediğimiz Ahıska Türkleri 1944 sürgününe kadar Gürcistan'ın güneybatısında yer alan, Ardahan ve Kars illerimizle komşu, günümüzde Gürcistan'ın idari yapısı içinde "Samtshe-Cavaheti" diye adlandırılan vilayette yaşamaktaydılar. Günümüzde Ahıska, Adigön, Asminza, Borcom Ahılkelek ve Bogdonovka (Ninontsminda) olarak altı ilçeye ayrılmış olan bölgedeki Türk nüfus, özellikle Adigön, Ahıska ve Asminza ilçeleri ile bu ilçelere bağlı köylerde yoğunlaşmış bulunmaktaydı. Daha güneyde yer alan ve Ermenilerin ağırlıklı olarak bulunduğu Ahılkelek ve Bogdanovka ilçeleri ile bu ilçe köyleri 1944 sürgününden önceki dönemlerde büyük ölçüde Türk nüfustan arındırılmış durumdaydı.

Günümüzde Ahıska Türkleri anavatanlarından uzakta; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya Federasyonu, Türkiye, Ukrayna ve Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamaktadırlar. Ağız özelliklerini incelediğimiz Ahıska Türkleri, 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye'ye gelip gitmeye başlamış, Bursa ve İstanbul başta olmak üzere İzmir, Samsun, Antalya gibi pek çok ilimizde yerleşmiştir. Özellikle Bursa ve İstanbul'da yerleşenler belli bölgelerde yoğunlaşırken hem kurdukları derneklerde birbirleriyle hem geldikleri ülkelerde bulunan yakınları ile ilişkilerini güçlü bir şekilde sürdürmektedirler. Ahıska Türkleri'nin kurdukları dernekler aracılığıyla, hâlâ sürgünde buldukları ülkelerin herhangi birinden yeni gelmiş Ahıska Türklerini bulmak oldukça kolaydır.

Biz de çalışmamıza temel olacak derlemeleri yapmak maksadıyla bu dernekler üzerinden kaynak şahıslara ulaştık. 2006 yılından itibaren değişik zaman dilimlerinde İstanbul ve Bursa'ya gittik. Hem Türkiye'ye yerleşmiş ve vatandaşlık almış hem de çeşitli sebeplerle ülkemize yeni gelmiş şahıslara ulaşarak bir kısmıyla görüntülü ve sesli, bir kısmıyla sadece sesli olarak kayıt altına alınan görüşmeler yaptık. Bunlara ilave olarak, Ahıska Türkleri'nin ağız özelliklerini koruyarak çekimini gerçekleştirdikleri "Borç" adlı sinema filmi ve İlmira Ragibova'nın "Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru" adlı yüksek lisans tezi için yaptığı ses kayıtları ve Rasim Bayraktaroğlu tarafından Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türklerinden derlenmiş ses kayıtları da tezimize temel teşkil eden metinlerin oluşturulmasında kullanıldı.

Ağız araştırmalarında derlenen dil malzemesinin çözümlemesi ve metin oluşturma işi bu çalışmaların en zor ve zahmetli işidir. Metinler çalışmanın esasını oluşturacağından, seslerin sağlıklı olarak tespiti ve yazıya aktarılması çok önemlidir. Seslerin doğru olarak tespit edilmesi için aynı kaydın defalarca dinlenmek durumunda kalınması, tespit edilen sözlü ifadelerin eş zamanlı olarak çeviriyazı alfabesiyle yazıya geçirilmesi sırasında harcanan zaman bu alanda çalışan araştırmacıların malumudur. Ağız çalışmalarında çözümlerinin kulakla yapılması sebebiyle, ne kadar duyarlı olursa olsun, ne kadar dikkat edilirse edilsin farklı kulakların farklı tespitler yapabildiği, farklı tespitlerin de farklı yorumları beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bu sebeple ağız çalışmalarında seslerin doğru tespiti ve daha sağlıklı değerlendirmeler için ses laboratuvarlarının önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Biz de derlemelerimizi çözümlerken aynı hassasiyetle, kayıtları defalarca dinleyerek metinlerimizi mümkün olduğunca doğru bir şekilde oluşturmaya çalıştık.

Ses kayıtlarının çözümlenmesi sırasında tespit ettiğimiz sesler ile diğer ağız çalışmalarında, özellikle bölge ağzı ile bazı bakımlardan yakın özellikler taşıyan yörelerle ilgili çalışmalarda kullanılan işaretleri karşılaştırdığımda, kullanılan çeviriyazı işaretlerinin bir kısmının farklı sesleri karşılamakta kullanılırken, bir kısmının bizim çalışmamızda tespit ettiğimiz muhtemelen aynı seslerin işaret karşılığı olarak kullanıldığını gördüm. Ağız çalışmalarında, ortak bir

transkripsiyon sisteminin tam olarak oturmamış olması, bu sorunu çözmek üzere yapılan çalışmalara rağmen hâlâ varlığını sürdürmektedir.

Hem kendi yaptığımız, hem diğer araştırmacılarca farklı alanlardaki çalışmalarda kullanılmak üzere yapılmış ses kayıtlarının ve bu kayıtların çözümlenmesi ile oluşturduğumuz metinlerin bölge ağzını temsil ve temel ağız özelliklerini tespit etmede yeterli olduğu kanaatindeyiz. “Temel ağız özellikleri” ifadesini kullanmamız, Ahıska Türkleri’nin 1944 yılından itibaren önce Sovyetler Birliği içinde, 1991 sonrası ise daha geniş bir coğrafyada sosyal hayat, eğitim, çalışma hayatı vb. sebeplerle farklı dil ve lehçeleri kullanmak durumunda kalması ve içinde yaşadıkları toplumların dillerinden belli ölçülerde etkilenmiş olmaları sebebiyledir.

Çalışmamızın Giriş ve İnceleme kısmında, bölgenin tarihî geçmişi ve Ahıska Türkleri ile ilgili bilgiler verdikten sonra, elde ettiğimiz metinlerden hareketle Ahıska Türkleri ağzının ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve diğer diller veya lehçelerle etkileşimi bakımından gösterdiği özellikleri ortaya koymaya çalıştık. Ardından çalışmamızda kullandığımız metinlere ve bu metinlerden hareketle oluşturduğumuz bir sözlüğe yer verdik. Sözlükte, anlamı kolaylıkla anlaşılacak kelimelere bazı fonetik farklılıklara rağmen yer vermedik. Yöreye özgü kullanımları ve özellikleri olan kelimeleri sözlüğe aldık.

Ağızlarla ilgili çalışmalar, dil bilimi yanında edebiyat, halk bilimi, folklor, tarih, sosyoloji gibi bilim dallarında yapılacak çalışmalar için de malzeme olacak araştırmaları içinde barındırır. Bu yönüyle, çalışmamızda kullandığımız metinlerin en azından bir kısmının bu alanlarda da kullanılabilir veriler içerdiğini düşünmekteyiz.

Çalışmamızın eksiksiz bir tez olduğu iddiasında değiliz. Görülecek eksiklerin ve kusurların tamamı bana aittir. Tezimi hazırlama sürecinde her türlü yardım ve desteklerini esirgemeyen, gerekli gördüklerinde yol gösteren tez izleme komitesi üyeleri; Prof Dr. Mustafa Argunşah, Prof. Dr. Ayhan Öztürk ve Prof. Dr. Ali Aktan hocalarıma teşekkür ederim. Yine çalışmam süresince beni teşvik eden, yardım ve desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Ümit Tokatlı hocama teşekkürü bir borç bilirim.

Çalışmam boyunca desteklerini esirgemeyen, çalışma süresince ortaya çıkan bazı olumsuzluklara sabırla tahammül eden sevgili eşim, hayat yoldaşım Ülkü Demiray'a teşekkür borçluyum.

Ve beni Ahıska Türkleri ağız üzerine çalışma yapmam konusunda yönlendiren, güveni ile beni cesaretlendiren, çalışmam boyunca hem her konuda yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Nevzat Özkan'a samimi teşekkürlerimi sunarım.

AHISKA TÜRKLERİ AĞZI
Erdiñ DEMİRAY
Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Haziran 2011
Danışman: Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN

ÖZET

Ahıska Bölgesi bugünkü Gürcistan'ın güneybatısında, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Ardahan iline komşu bir bölgenin adıdır. Ahıska bölgesindeki Türk varlığı ağırlıklı olarak bölgede XI. yüzyıldan itibaren görülen Oğuz/Türkmen ve XII. yüzyılda görülen Kıpçakların yerleşmelerine dayanır. Müslüman Oğuz/Türkmen ve Hıristiyan Kıpçak boyları, Osmanlıların XVI. yüzyılda bölgeyi fethetmesinin ardından, Oğuz/Türkmen dili ve kültürü baskın olmakla kaynaşmıştır.

XIX. yüzyılda Rusların bölgeyi ele geçirmelerinin ardından yaklaşık 100 yıl Osmanlılarla Ruslar arasındaki hâkimiyet mücadelesi devam etmiş, 1921 yılında imzalanan Moskova Anlaşması ile Ahıska bölgesi Gürcistan'a bırakılmıştır.

1944 yılında 100.000'in üzerinde Ahıska Türkü Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmiş ve bir daha vatanlarına dönememişlerdir.

Selçuklu, Gürcü, Atabekler Beyliği, İlhanlı, Karakoyunlu, Safevi ve Osmanlı himaye ve hâkimiyetleri, Rus işgali ve sonrasında yaşanan göçler, bölgede yaşayan Türklerin boy adlarını büyük ölçüde kaybetmelerine sebep olmuştur. Bu sebeple, sürgün sırasında küçük bir kitleyi oluşturan Terekemeler/Karapapaklar dışında, bölge halkı kendini "Türk/Osmanlı Türkü" olarak adlandırmıştır. Ahıska Türkleri kavramı da sürgün sonrasında ortak bir kimlik olarak ortaya çıkan, etnik değil coğrafyaya bağlı bir adlandırmadır.

Günümüzde sayıları yarım milyondan fazla olan Ahıska Türkleri Kazakistan, Azerbaycan, Rusya Federasyonu, Türkiye, Kırgızistan başta olmak üzere Ukrayna, Amerika Birleşik Devletleri ve Gürcistan'a dağılmış olarak yaşamaktadır.

Çalışmamızın "Giriş" kısmında bölgenin coğrafi konumu, tarihî geçmişi, Ahıska Türklerinin etnik kökeni ve sosyal hayatı ile edebiyatı ana hatları ile işlenmiştir. İnceleme kısmında, Ahıska Türkleri ağzı "Ses Bilgisi", "Şekil Bilgisi", Söz

Dizimi” ve “Başka Dil ve Lehçelerin Etkisi” olmak üzere dört bölümde incelenmiş; “Sonuç”, “Kaynakça” ve “Ekler” bu bölümlerin sonunda yer almıştır. Ardından çalışmamızın temel malzemesini oluşturan “Metinler”e ve metinlerde yer almayan kayıtlarımızda geçen ya da metin dışı olarak derlediğimiz kelimelerden meydana getirdiğimiz “Sözlük”e yer verilmiştir.

Ses ve şekil bilgisi incelememiz, Ahıska Türkleri ağzında sadece “á, è, ú ve ó” ara ünlülerinin bulunduğunu; kelime köklerinde ve bazı eklerde ünlüler bakımından kalınlaşma eğilimi gösterdiğini; bu eğilim sebebiyle ünlü-ünsüz uyumsuzluğu bulunduğunu; kelime sonlarındaki dar ünlülerin daima “i” olarak kullanıldığını, ancak ekleşme sırasında kelime içine geçtiğinde bu ünlülerin ünlü uyumlarına yeniden girdiğini; dar ünlüye sahip eklerde genellikle yuvarlak ünlülü şekillerin kullanıldığını; dil ve dudak benzeşmesinin neredeyse hiç bulunmadığını; özellikle kelime başında bulunan tonsuz- patlayıcı ünsüzlerin, yarı tonlu-aşırı patlayıcı olarak kullanıldığını; sadece birkaç kelimedede görülen “ñ” ünsüzünün kullanılmadığını; zamir menşeli çokluk 2. şahıs ekinin eklendiği isim veya kip ekine göre fiillere “-sIz/zUz”, iyelik menşeli çokluk 2. şahıs ekinin “-z” olarak geldiğini; şimdiki zaman ekinin “-yer” şeklinde kullanıldığını ortaya koymuştur.

Ahıska Türkleri ağzında sürgün öncesi dönemde yaşadıkları bölgede komşu oldukları yerel dillerden ve ağızlardan aldıkları bazı kelimeler, sürgün sonrasında ise yaşamak zorunda kaldıkları ülke ve şartlar sebebiyle Rusça ve Özbek, Kazak, Azerî, Kırgız Türkçeleri etkisi sınırlı ölçüde görülür.

Ahıska Türkleri ağızı ses bilgisi, şekil bilgisi, söz dizimi ve söz varlığı bakımından incelendiğinde Türkiye Türkçesi Ana Ağız Gruplarından Doğu Grubu’nun III. Alt Grubu’nda yer alır ve bu alt grup içinde de Posof, Artvin merkez, Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli ağızları ile ortaklaşır.

Anahtar kelimeler: Ağızlar, Ahıska, Ahıska Türkleri.

DIALECTS OF AHISKA (MESKHETIAN) TURKS**Erdoğan DEMİRAY****Erciyes University, Institute of Social Sciences****PhD Thesis, June 2011****Supervisor: Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN****ABSTRACT**

The region of Ahiska is the name of the zone in the southwest of Georgia, and neighboring the province Ardahan in the northeast of Turkey. The Turkish presence throughout the region in question depends on the settlements of Oguz beginning from the 11th century and on those of Kipchaks during the 12th century.

After the Ottomans conquered the region in the 16th century the clans of Muslim Oguz/ Turkoman blended with the clans of this Christian Kipchaks, and in this blended society Oguz/ Turkoman language and culture was dominant.

The struggle of sovereignty between the Ottomans and Russians kept on for the following century just after Russian gained the control of the region in the 19th century. According to Moscow Treaty signed in 1921, Ahiska (Meskheta) region and its surrounding was left to Georgia.

More than 100.000 Meskhetaian Turks were exiled to Uzbekistan, Kazakhstan and Kyrgyzstan in 1944, and none of them could return to their hometown any more.

In the course of the process of blending of two essential elements, Seljukian, Georgian, Atabekler Beylikh, Ilhanid, Kara-Qoyunlu, Safawid and Ottoman patronage and sovereignty, and the immigration during and after the Russian invasion led to the loss of the clan names of the Turks living through the region. Thus, except for Terekemeler/ Karapapaklar forming a tiny group during the exile, the local people called themselves as Turk/ Ottoman Turk. The concept of Ahiska (Meskhetaian) Turk is a denomination emerged as an identity after the exile based on the geography, not the ethnical origins.

Counting up to more than 500.000, Ahiska (Meskhetian) Turks live scattered around such countries as Kazakhstan, Azerbaijan, Russian Federation, Turkey, Kyrgyzstan, Ukraine, USA and Georgia.

In the introductory chapter of this study, such topics as the geographical location and historical background of the region, the ethnical origins, the social life and literature of Meskhetian Turks have been referred in general terms. In the investigational chapter, the dialect of Meskhetian Turks has been analyzed at four sub-chapters, phonetics, morphology, syntax, and the effects of the other languages and dialects. The conclusion, bibliography and appendixes have been placed at the end of the investigational chapter. The last part of this study consists of the text which forms the backbone of the study, and of a dictionary composed of the words which are used in the texts and which are other records not used at this study or which are collected as out-of text.

Our phonetic and morphology investigation of the Ahiska (Meskhetian) Turks dialect showed that there are only “á, è, ú, ó” intermediate vowels; that there is a tendency to thicken in word roots and in some suffixes in terms of vowels; that there is a vowel-consonant disharmony because of this tendency; that the narrow vowel at the end of the words is always used as “i”, but during suffixation, these vowels, when they are placed in the middle of a word, they become a part of vowel harmony; that round vowel styles are generally used in suffixes having narrow vowels, that there is almost no tongue-lip analogy; that fortis-plosive consonants at the beginning of a word are used as half soft-excessive plosive consonants; that the consonant “ñ”, which is seen only in a few words, is not used; that the suffix “sIz/zUz” is added to the verb according to the noun or mode suffix to which the pronoun based second person plural suffix is added, that the possessive based second person plural suffix is used as “-z” and that the present continuous tense suffix is used as “-yer”.

Some words borrowed in the pre-exile period from the local dialects and languages at the dialect of Meskhetian Turks can be observed. Also, it has been encountered with the effects, even if too little, of Russian, Turkish of Kazakh,

Azeri, Uzbek and Kyrgyz due to the circumstances and the countries they had to live in the aftermath of the exile.

When examined in terms of phonetics, morphology, syntax and vocabulary, Meskhetian Turks dialect is at Third Sub-Group of Eastern Group Dialects among the essential groups of dialect at Turkish of Turkey, and bear similar characteristics with Posof, Artvin (the provincial center), Savsat, Ardanuc and Yusufeli at this sub-group.

Key Words: Dialects, Meskhetian, Ahiska/ Meskhetian Turks.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI	I
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	II
KABUL ONAY SAYFASI	III
ÖN SÖZ	IV
ÖZET	X
ABSTRAC	XII
İÇİNDEKİLER	XV
METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ	XXVI
KISALTMALAR	XXIX

GİRİŞ

1. Ahıska Bölgesi	1
2. Ahıska Bölgesindeki Türk Boylarının Tarihi	1
2.1. Selçukluların Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'yı Fethi ve Kıpçakların Bölgeye Yerleşmeleri	4
2.2. Güneybatı Kafkasya'nın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi	8
2.3. Rusya İşgali ve Egemenliği	10
2.4. I. Dünya Savaşı Yıllarında Doğu Anadolu ve Ahıska Bölgesi	13
2.5. I. Dünya Savaşı'nın Ardından Osmanlı Devleti'nin 1914 Sonrası Sınırlarına Çekilmesi ve Ahıska Bölgesinde Kurulan Hükümetler	17
2.6. Sovyetler Birliği Döneminde Ahıska Bölgesi, 1944 Sürgünü ve Geri Dönüş Mücadelesi	21
3. Günümüzde Ahıska Türklerinin Nüfusu ve Yaşadıkları Yerler	36
4. Ahıska Türklerinin Etnik Kökeni	39
5. Ahıska Türklerinde Sosyal Hayat Dil ve Edebiyat	41

I. BÖLÜM

1. SES BİLGİSİ	42
----------------	----

1.1. ÜNLÜLER	44
1.1.2. Türkiye Türçesi Yazı Diline Göre Farklı Olan Normal Süreli Ara Ünlüler	45
1.1.2.1. á ünlüsü	45
1.1.2.2. è ünlüsü	46
1.1.2.3. ó ünlüsü	47
1.1.2.4. ú ünlüsü	47
1.1.3. Uzun ve Kısa Ünlüler	48
1.1.3.1. Uzun Ünlüler	49
1.1.3.1.1. Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlüler	49
1.1.3.1.2. Tonlama ve Vurguya Bağlı Oluşan Uzun Ünlüler	50
1.1.3.1.3. Soru Cümlelerinin Tonlamaya Bağlı Kurulmasıyla Oluşan Uzun Ünlüler	50
1.1.3.1.4. Çeşitli Ses Olaylarına Bağlı Olarak Oluşan Uzun Ünlüler	51
1.1.3.2. Kısa Ünlüler	51
1.1.4. İkiz Ünlüler	52
1.1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler	53
1.1.4.2. Alçalan İkiz Ünlüler	53
1.1.4.3. Yükselen İkiz Ünlüler	54
1.1. 5. Ünlü Benzeşmeleri	54
1.1.5.1. Dil Benzeşmesi (Kalınlık İncelik Uyumu)	54
1.1.5.1.1. Alıntı Kelimelerde Dil Benzeşmesi	55
1.1.5.1.1.1. Tam Benzeşme	55
1.1.5.1.1.2. Yarı Benzeşme	56
1.1.5.1.2. Türkçe Kelimelerde Dil Benzeşmesi	56
1.1.5.2. Dudak Benzeşmesi (Düzlük Yuvarlaklık Uyumu)	58

1.1.6. Ünlü Benzeşmezlikleri	58
1.1.6.1. Dil Benzeşmezliği (Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması)	58
1.1.6.1.1. Kelime Sonlarındaki Dar Ünlülerin “i”leşmesi	61
1.1.6.1.1.1. Yalın Hâldeki Kelimelerde	61
1.1.6.1.1.2. Bazı Eklerin Tek Şekilli/Ünlülü Kullanımı	61
1.1.6.1.1.2.1. “+li” İsimden İsim Yapma Eki	62
1.1.6.1.1.2.2. “+Ci” İsimden İsim Yapma Eki	63
1.1.6.1.1.2.3. “+nci” İsimden Sıra Sayıları Yapma Eki	63
1.1.6.1.1.2.4. Yükleme Hâli Eki	63
1.1.6.1.1.2.5. İyelik 3. Şahıs Ekleri	64
1.1.6.1.1.2.5.1. İyelik 3. Şahıs Eklerinin Yeniden Uyuma Girmesi	65
1.1.6.1.1.2.6. “mi” Soru Eki	65
1.1.6.1.1.2.7. Görülen Geçmiş Zaman Teklik ve Çokluk 3. Şahıs Çekimleri	66
1.1.6.1.1.2.8. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki	67
1.1.6.1.1.2.9. Şimdiki Zaman Eki	67
1.1.6.1.1.2.10. Görülen Geçmiş Zaman Çokluk 1. Şahıs Çekimi	68
1.1.6.1.1.2.11. İstek Kipi Çekimleri	68
1.1.6.1.1.2.12. “+luğ” İsimden İsim Yapma Eki	69
1.1.6.1.2. Kelime Kök ve Gövdeleri ile Bazı Eklerdeki İnce Ünlülerin Kalınlaşma Eğilimi	70
1.1.6.1.2.1. Kelime Kök ve Gövdeleri	70
1.1.6.1.2.2. Geniş Zaman Eki	71
1.1.6.1.2.3. Gelecek Zaman Eki	71
1.1.6.1.2.4. Şart Eki	72
1.1.6.1.2.5. Çokluk 1.Şahıs Çekimleri	72
1.1.6.1.2.6. Çokluk Eki	73

1.1.6.1.2.7. Yönelme, Bulunma ve Ayrılma Hâl Ekleri	74
1.1.6.1.2.8. “-ma-” Olumsuz Fiil Yapma Eki	74
1.1.6.1.2.9. Fiillerden Hareket İsmi Yapan Ekler	75
1.1.6.1.2.10. Ettirgenlik-Oldurganlık Ekleri	75
1.1.6.1.2.11. “i-” Ek Fiili	76
1.1.6.1.2.12. “-(y)an/-(y)án” Sıfat-Fiil Eki	76
1.1.6.1.2.13. “-Duğ” Sıfat-Fiil Eki	77
1.1.6.2. Dudak Benzeşmezliği (Düzlük Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması)	77
1.1.6.2.1. Kelime Sonlarında Dar Ünlülerin “i”leşmesi	78
1.1.6.2.2. Düz-Dar Ünlü ile Kullanılarak Dudak Benzeşmezliğine Sebep Olan Ekler	78
1.1.6.2.2.1. Yükleme Hâli Eki	78
1.1.6.2.2.2. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki	79
1.1.6.2.2.2.1. Teklik 3. Şahıs İyelik Ekinin yeniden Düzlük Yuvarlaklık Uyumuna Girmesi	79
1.1.6.2.2.3. “mi” Soru Eki	80
1.1.6.2.2.4. “+li” İsimden İsim Yapma Eki	80
1.1.6.2.2.5. “+Ci” İsimden İsim Yapma Eki	81
1.1.6.2.2.6. “+nci” İsimden İsim Yapma Eki	81
1.1.6.2.2.7. Görülen Geçmiş Zaman 3. Şahıs Çekimleri	81
1.1.6.2.2.8. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki	82
1.1.6.2.3. Yuvarlak-Dar Ünlü ile Kullanılarak Dudak Benzeşmezliğine Sebep Olan Ekler	82
1.1.6.2.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Eki	82
1.1.6.2.3.2. Geniş Zaman Eki	83
1.1.6.2.3.3. “+luğ” İsimden İsim Yapma Eki	83
1.1.6.2.3.4. Ettirgenlik Ekleri	84

1.1.6.2.3.5. “-(u)ğ, -(ü)k” Fiilden İsim Yapma Ekleri	84
1.1.6.2.3.6. Çokluk 1. Şahıs Çekimleri	85
1.1.6.2.3.7. Bildirme Eki	86
1.1.6.2.3.8. “-Duğ” Sıfat Fiil Eki	86
1.1.6.2.3.9. Şimdiki Zaman Eki	87
1.1.6.3. Dudak Ünsüzlerinin Etkisi	87
1.1.6.4. Eski/ Aslı Şekillerin Korunması	88
1.1.7. Ünlü Sırasının Değişmesi	88
1.1.7.1. Kalın Sıradan İnce Sıraya Geçiş	89
1.1.7.2. İnce Sıradan Kalın Sıraya Geçiş	89
1.1.7.3. Düz Sıradan Yuvarlak Sıraya Geçiş	90
1.1.8. Ünlü Değişmeleri	90
1.1.8.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi	90
1.1.8.1.1. a > e/ á Değişmesi	90
1.1.8.1.2. ı > i Değişmesi	91
1.1.8.1.3. o > ó/ ö Değişmesi	92
1.1.8.1.4. u > ú/ ü Değişmesi	92
1.1.8.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması	92
1.1.8.2.1. e > á/ a Değişmesi	92
1.1.8.2.2. i > ı Değişmesi	93
1.1.8.2.3. ö > ó/ o Değişmesi	94
1.1.8.2.4. ü > ú/ u Değişmesi	94
1.1.8.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması	95
1.1.8.3.1. a > o Değişmesi	96
1.1.8.3.2. e > o / ö / ü Değişmesi	96
1.1.8.3.3. ı > o Değişmesi	96

1.1.8.3.4. ı > u Değişmesi	96
1.1.8.3.5. i > o Değişmesi	97
1.1.8.3.6. . i > u/ ú Değişmesi	97
1.1.8.3.7. i > ü Değişmesi	97
1.1.8.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi	97
1.1.8.4.1. o > a/ e Değişmesi	98
1.1.8.4.2. o > ı Değişmesi	98
1.1.8.4.3. ö > e Değişmesi	98
1.1.8.4.4. u > a, e Değişmesi	98
1.1.8.4.5. u > i Değişmesi	98
1.1.8.4.6. ü > i Değişmesi	99
1.1.8.4.7. ü > e Değişmesi	99
1.1.8.5. Geniş Ünlülerin darlaşması	99
1.1.8.5.1. a > i Değişmesi	99
1.1.8.5.2. e > è, ı, i Değişmesi	99
1.1.8.5.3. o > u Değişmesi	99
1.1.8.5.4. ö > ü değişmesi	100
1.1.8.5.5. ö > i Değişmesi	100
1.1.8.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi	100
1.1.8.6.1. ı > a Değişmesi	100
1.1.8.6.2. i > a/ á Değişmesi	100
1.1.8.6.3. i > è/ e Değişmesi	100
1.1.8.6.4. u > o Değişmesi	100
1.1.8.6.5. u > ó / ö Değişmesi	100
1.1.8.6.6. ü > o/ ö Değişmesi	100
1.1. 9. Ünlü Düşmesi	101

1.1.9.1. Ön Seste Ünlü Düşmesi	101
1.1.9.2. İç seste Ünlü Düşmesi	101
1.1.9.3. Son Seste Ünlü Düşmesi	101
1.1.10. Ünlü Türemesi	101
1.1.10.1. Ön Seste Ünlü Türemesi	101
1.1.10.2. İç seste Ünlü Türemesi	102
1.2. ÜNSÜZLER	102
1.2.1. Ç, Ķ, Ê, Ê, Ê Ünsüzlerinin Oluşumu	102
1.2.2. Türkiye Türkçesi Yazı Diline Göre Farklı Olan Ünsüzler	103
1.2.2.1. é ünsüzü	103
1.2.2.2. Ê ünsüzü	103
1.2.2.3. ğ ünsüzü	103
1.2.2.4. ħ ünsüzü	104
1.2.2.5. Ķ/ K ünsüzleri	105
1.2.2.6. Ê/ Ê ünsüzleri	106
1.2.2.7. Ê ünsüzü	107
1.2.2.8. Ê ünsüzü	108
1.2.2.9. ñ ünsüzü	108
1.2.2.10. ts ünsüzü	108
1.2.3. Ünsüz Değişmeleri	108
1.2.3.1. Tonlulaşma	108
1.2.3.1.1. k > ğ, Ķ, Ê Değişmesi	109
1.2.3.1.2. . k > g / K Değişmesi	110
1.2.3.1.3. k > ğ, Ķ; k > g/ K Değişmeleri	113
1.2.3.1.4. t > d, T, Ê Değişmesi	113
1.2.3.1.5. p > b, P, Ê Değişmesi	116

1.2.3.1.6. f > v Değişmesi	117
1.2.3.1.7. s > z Değişmesi	117
1.2.3.1.8. ç > c Değişmesi	118
1.2.3.2. Tonsuzlaşma (ya da tonsuzluğun korunması)	118
1.2.3.2.1. ğ > k, K Değişmesi	118
1.2.3.2.2. g > k, K, K̂ Değişmesi	118
1.2.3.2.3. d > t, T, T̂ Değişmesi	118
1.2.3.2.4. c > ç Değişmesi	119
1.2.3.2.5. b > p, P, P̂ Değişmesi	120
1.2.3.2.6. v > f Değişmesi	120
1.2.3.2.7. z > s Değişmesi	120
1.2.3.3. Süreklileşme	120
1.2.3.3.1. Sızıcılaşma	121
1.2.3.3.1.1. k̂ > ĥ Sızıcılaşması	121
1.2.3.3.1.2. k̂ > ğ̂ Sızıcılaşması	123
1.2.3.3.1.3. k > ĥ, h Sızıcılaşması	124
1.2.3.3.1.4. k > f Sızıcılaşması	124
1.2.3.3.1.5. ğ̂ > ğ̂ Sızıcılaşması	124
1.2.3.3.1.6. b > v Sızıcılaşması	125
1.2.3.3.1.7. c > ć, j sızıcılaşması	126
1.2.3.3.1.8. ç > ş Sızıcılaşması	126
1.2.3.3.1.9. p > f Sızıcılaşması	126
1.2.3.3.1.10. p > v Sızıcılaşması	126
1.2.3.3.2. Akıcılaşma	126
1.2.3.3.2.1. b > m Akıcılaşması	126
1.2.3.3.2.2. k̂, k > (g, ğ) veya (h) > y Akıcılaşması	127

1.2.3.4. Süreksizleşme	127
1.2.3.4.1. h- > g-, ğ- Süreksizleşmesi	128
1.2.3.4.2. -f- > -p- Süreksizleşmesi	128
1.2.3.4.3. -ğ- > -ğ- Süreksizleşmesi	128
1.2.3.4.4. -ğ- > -g- (< -k-, -g-) Süreksizleşmesi	128
1.2.3.4.5. -h- > -k- Süreksizleşmesi	128
1.2.3.4.6. -ñ- > -g-, -ğ- Süreksizleşmesi	129
1.2.3.4.7. -ş- > -ç Süreksizleşmesi	129
1.2.3.5. Sürekli Ünsüzler arasındaki Değişmeler	129
1.2.3.5.1. h- > ğ- değişmesi	129
1.2.3.5.2. h- > ħ- değişmesi	129
1.2.3.5.3. -h- > -ħ- değişmesi	129
1.2.3.5.4. -f- > -v- değişmesi	130
1.2.3.5.5. -h- > -y- değişmesi	130
1.2.3.5.6. -ğ- > -ħ- değişmesi	130
1.2.3.5.7. -h- > -ğ- değişmesi	130
1.2.3.5.8. -l- > -n- değişmesi	130
1.2.3.5.9. -l > -n değişmesi	131
1.2.3.5.10. -l > -r değişmesi	131
1.2.3.5.11. -m- > -n- değişmesi	131
1.2.3.5.12. -ñ- > -ğ- değişmesi	131
1.2.3.5.13. -ñ- > -y- değişmesi	131
1.2.3.5.14. r-, -r- > -l-, -l- değişmesi	131
1.2.3.5.15. s-, -s- > ş-, -ş- değişmesi	131
1.2.3.5.16. -ş- > -ħ- değişmesi	132
1.2.3.5.17. Diğerleri	132

1.2.3.6. Dudaksılaşma	132
1.2.3.6.1. -ğ-, -ğ- > -v- değişmesi	132
1.2.3.6.2. h > f değişmesi	132
1.2.3.6.3. y > v değişmesi	133
1.2.3.7. Ünsüzlerin teşekköl noktalarının değişmesi	133
1.2.4. Ünsüz Benzeşmesi	133
1.2.4.1. Tam Benzeşme	133
1.2.4.1.1. İlerleyici Tam Benzeşme	134
1.2.4.1.2. Gerileyici Tam Benzeşme	134
1.2.4.2. Yarı Benzeşme	135
1.2.4.2.1. İlerleyici Yarı Benzeşme	135
1.2.4.2.2. Gerileyici Yarı Benzeşme	135
1.2.5. Ünsüz Benzeşmezliği (Aykırılaşma)	136
1.2.6. Ünsüz İkizleşmesi	137
1.2.7. İki Ünsüzlerin Tekleşmesi	138
1.2.9. Ünsüz Düşmesi	140
1.2.9.1. Ön Seste Ünsüz Düşmesi	140
1.2.9.2. İç Seste Ünsüz Düşmesi	141
1.2.9.3. Kelime Sonunda Ünsüz Düşmesi	142
2.9.4. Erimek Üzere Olan Ünsüzler	143
1.2.10. Ünsüz Türemesi	143
1.2.10.1. Ön Ses Ünsüz Türemesi	143
1.2.10.2. İç Ses Ünsüz Türemesi	144
1.2.10.3. Son Ses Ünsüz Türemesi	145
1.2.11. Yer Değiştirme (Göçüşme)	145
1.2.11. 1. Yakın Yer Değiştirme	145

1.2.11. 2. Uzak Yer Değişirme	147
1.3. Hece Kaynaşması	147
1.3.1. Kök veya Gövde Halindeki Kelimelerde Ünsüz Düşmelerine Bağlı Hece Kaynaşmaları	147
1.3.2. Eklerdeki Ünsüz Düşmelerine Bağlı Hece Kaynaşmaları	147
1.4. Hece Yutumu	150
II. BÖLÜM	
ŞEKİL BİLGİSİ	151
2.1. KELİME YAPIMI	151
2.1.1. Yapım Ekleri	151
2.1.1.1 İsimden İsim Yapma Ekleri	152
2.1.1.1.1. Yabancı Kaynaklı İsimden İsim Yapım Ekleri	159
2.1.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri	160
2.1.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri	165
2.1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	168
2.2. KELİME TÜRLERİ	173
2.2. 1. İsimler	173
2.2.1.1. Anlam Bakımından	174
2.2.1.1.1. Özel İsimler ve Cins İsimler	174
2.2.1.1.2. Somut ve Soyut İsimler	174
2.2.1.2. Yapı Bakımından	174
2.2.1.2.1. Basit İsim	174
2.2.1.2.2. Türemiş İsim	174
2.2.1.2.3. Birleşik İsimler	175
2.2.1.3. İsim Çekim Ekleri	175
2.2.1.3.1. Çokluk Eki	175

2.2.1.3.2. Hâl Ekleri	177
2.2.1.3.2.1. İlgi Hâli	177
2.2.1.3.2.2. Yükleme Hâli	178
2.2.1.3.2.3. Yönelme Hâli	180
2.2.1.3.2.4. Bulunma Hâli	182
2.2.1.3.2.5. Ayrılma Hâli	184
2.2.1.3.2.6. Vâsıta Hâli	185
2.2.1.3.2.7. Eşitlik Hâli	187
2.2.1.3.2.8. Yön Gösterme Hâli	188
2.2.1.3.2.9. Hâl Ekleri Arasındaki Görev Değişiklikleri	189
2.2.1.3.2.10. Hâl Eklerinde Ek Yığılması	190
2.2.1.3.3. İyelik Ekleri ve İyelik Çekimi	191
2.2.1.3.3.1. İyelik Eklerinde Ek Yığılması	196
2.2.1.3.4.. Soru Eki	196
2.2.1.3.5. Aitlik Eki	196
2.2.2. Sıfatlar	196
2.2.2 1. Niteleme Sıfatları	197
2.2.2.2. Belirtme Sıfatları	197
2.2.2.2.1. İşâret Sıfatları	197
2.2.2.2.2. Sayı Sıfatları	198
2.2.2.2 3. Soru Sıfatları	200
2.2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları	201
2.2.3. Zarflar	201
2.2.3.1. Yer-Yön Zarfları	202
2.2.3.2. Zaman Zarfları	203
2.2.3.3. Hâl Zarfları	205

2.2.3.4. Miktar Zarfları	206
2.2.4. Zamirler	206
2.2.4.1. Şahıs Zamirleri	206
2.2.4.2. Dönüşlülük Zamiri	209
2.2.4.3. İşaret Zamirleri	209
2.2.4.4. Soru Zamirleri	211
2.2.4.5. Belirsizlik Zamirleri	212
2.2.5. Fiiller ve Fiillerde Çatı	213
2.2.5.1. Fiil Çekimi	215
2.2.5.1.1. Şahıs Ekleri ve Çekim Tablosu	215
2.2.5.1.2. Şekil ve Zaman Ekleri	216
2.2.5.2. Haber Kipi Çekimleri	217
2.2.5.2.1. Geniş Zaman	217
2.2.5.2.2. Şimdiki Zaman	222
2.2.5.2.3. Gelecek Zaman	224
2.2.5.2.4. Görülen Geçmiş Zaman	229
2.2.5.2.5. Öğrenilen Geçmiş Zaman	238
2.2.5.3. Tasarlama Kipi Çekimleri	241
2.2.5.3.1. Emir Kipi	241
2.2.5.3.2. İstek Kipi	244
2.2.5.3.3. Şart Kipi	246
2.2.5.3.4. Gereklilik Kipi	248
2.2.5.4. Ek-Fiil	249
2.2.5.4.1. Ek-Fiilin Şimdiki Zaman-Geniş Zaman Çekimi	249
2.2.5.4.2. Ek-Fiilin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi	251
2.2.5.4.3. Ek-Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi	253

2.2.5.4.4. Ek-Fiilin Şart Çekimi	254
2.2.5.4.5. Ek-Fiilin Olumsuz Çekimi	255
2.2.5.5. Fiillerin Birleşik Çekimleri	255
2.2.5.5.1. Hikâye Birleşik Çekimi	256
2.2.5.5.2. Rivayet Birleşik Çekimi	261
2.2.5.5.3. Şart Birleşik Çekimi	262
2.2.5.6. “-DUr” Ek Fiili	262
2.2.5.7. Birleşik Fiiller	
263	
2.2.5.8. İsim-Fiiller	266
2.2.5.9. Sıfat-Fiiller	268
2.2.5.10. Zarf-Fiiller	273
2.2.6. Edatlar	279
2.2.6.1. Ünlem Edatları	280
2.2.6.2. Bağlama Edatları	283
2.2.6.3. Son Çekim Edatları	290
III. BÖLÜM	
SÖZ DİZİMİ	298
3.1. KELİME GRUPLARI	298
3.1.1. Tekrar Grubu	298
3.1.2. İyelik Grubu	300
3.1.3. İsim Tamlaması	300
3.1.4. Sıfat Tamlaması	301
3.1.5. Birleşik İsim	302
3.1.6. Unvan Grubu	302
3.1.7. Birleşik Kelime	302

3.1.8. Birleşik Fiil	303
3.1.9. Bağlama Grubu	303
3.1.10. Edat Grubu	303
3.1.11. Ünlem Grubu	304
3.1.12. Fiil Grupları	304
3.1.12.1. İsim-Fiil Grubu	304
3.1.12.2. Sıfat-Fiil Grubu	304
3.1.12.3. Zarf-Fiil Grubu	305
3.1.13. Kısatma Grupları	305
3.1.13.1. İsnat Grubu	305
3.1.13.2. İlgı Grubu	305
3.1.13.3. Yönelme Grubu	306
3.1.13.4. Bulunma Grubu	306
3.1.13.5. Uzaklaşma Grubu	306
3.2. CÜMLE	306
3.2.1. Devrik Cümle Kullanımı	306
3.2.2. Soru Cümleleri	307
3.2.3. “ki”li Birleşik Cümleler	307
IV. BÖLÜM	
4.1. BÖLGE AĞZINDA BAŞKA DİL ve TÜRK LEHÇELERİNİN ETKİSİ	309
4.1.1. Rusça Etkisi	309
4.1.2. Azerbaycan, Özbek, Kazak ve Kırgız Türkçeleri Etkisi	312
4.1.3. Kafkas Dilleri (Gürcüce ve Ermenice) Etkisi	313
SONUÇ	314
KAYNAKLAR	330

HARİTALAR VE TABLOLAR	343
METİNLER	350
SÖZLÜK	512

METİNLERDE KULLANILAN ÇEVİRİYAZI İŞARETLERİ

a

ā uzun a ünlüsü.

á a ~ e arası ünlü (á < a veya e).

ǎ a ~ e arası, uzun ünlü.

b

P b ~ p arası, patlamasını kaybetmiş, yarı tonlu ünsüz.

Ĥ b ~ p arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüz.

c

ć c ~ j arası ünsüz.

ç

Ĉ c ~ ç arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüz.

d

T d ~ t arası, patlamasını kaybetmiş, yarı tonlu ünsüz.

Ĥ d ~ t arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüz.

e

ē uzun e ünlüsü.

è e ~ i arası ünlü, kapalı e.

f

g ön damak g'si.

ǧ art damak g'si.

ğ

h	
ħ	hırıltılı, sızıcı, art damak h'si.
ı	
ī	uzun ı.
ĩ	kısa ı.
i	
ī	uzun i.
ĩ	kısa i.
j	
k	ön damak k'si.
ķ	art damak k'si.
K	k ~ g arası, patlayıcılığını kaybetmiş, yarı tonlu, ön damak ünsüzü
Ḷ	ķ ~ ğ arası, patlamasını kaybetmiş, yarı tonlu, art damak ünsüzü.
Ķ	k ~ g arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu, ön damak ünsüzü.
Ḷ	ķ ~ ğ arası, aşırı patlayıcı, yarı tonlu, art damak ünsüzü.
l	
m	
n	
ñ	orta ve art damak n'si.
o	
ō	uzun o ünlüsü.
ó	o ~ ö arası ünlü.
õ	o ~ ö arası, uzun ünlü
ö	
u	

ū	uzun u ünlüsü.
ů	kısa u ünlüsü.
ú	u ~ ü arası ünlü.
ũ	u ~ ü arası, uzun ünlü.
ü	
ū	uzun u ünlüsü.
v	
ǰ	çift dudak v'si.
y	
z	

- (˘) Ünlüler üzerinde yarı incelik veya yarı kalınlık işareti.
- (˘) Ünlüler üzerinde kısalık işareti.
- (˘) Ünlüler üzerinde uzunluk işareti.
- (˘) Geniş ünlüler üzerinde daralma işareti.
- (^{y/b}) Düşmek üzere olan, veya hafif duyulan ünsüz.
- ˘ Kelimeler arasında ulama, iki ünlü arasında ikiz ünlü işareti.
- ˘ İki ünlü arasında ikiz ünlü işareti (kelime içinde).

KISALTMALAR

AKMB Atatürk Kùltür Merkezi Başkanlığı

ATAM Atatürk Araştırmaları Merkezi

ATF Ahıska Türk Folkloru

bkz. bakınız.

C. cilt

COR Center Cultural Orientation Resource Center

EAT Eski Anadolu Türkçesi

ECMI European Centre for Minority Issues

ET Eski Türkçe

HE Hasan Emingil isimli kaynak şahsa ait defter halindeki sözlük

IBSU International Black Sea University

krş. karşılaştırınız

mdd Metin Dışı Derleme

no/nu Numara

OPLYTK Oçerki Po Leksike Yazıka Turok Kazahstana

OT Orta Türkçe

s. sahife

S. Sayı

SBE Sosyal Bilimler Enstitüsü

TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi

TDAV Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı

TDAY-B Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten

TDK Türk Dil Kurumu

TKAE Türk Kùltürü Araştırma Enstitüsü

TTK Türk Tarih Kurumu

vb. ve benzeri/ ve benzerleri/ ve bunun gibi.

vd. ve diğerleri

Yay. Yayını/ Yayınları

YT Yeni Türkiye

GİRİŞ

1. Ahıska Bölgesi

Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Ardahan ilimizle sınır teşkil eden Ahıska bölgesi günümüzde Gürcistan sınırları içinde yer almaktadır (Harita 1). Ahıska şehri yanında Abastuban, Adigön, Aspinza, Ahılkelek, Azgur, Hirtız gibi kasaba ve bu kasabalara bağlı 200 kadar köyden oluşan⁶ (Harita 2) bölgenin Gürcistan'ın günümüz idari yapısındaki ismi Mesketya-Cavahet (Samsthe-Cavaheti)'tir. Mesketya-Cavahet vilayeti; eski Mesketya vilayetinin Ahıska, Adigön, Aspinza, Borcom ilçeleri ile eski Cavahet vilayetinin Ahılkelek ve Ninontsminda (Bagdanovka) ilçelerinden oluşturulmuştur.⁷

Ahıska şehri Türkiye sınırına 15 km mesafede bulunmaktadır. Posof Çayı'nın iki yakasında yer alan şehir, karayolu ile Tiflis, Batum ve Türkiye'ye bağlanır. Ayrıca batıda Türkiye sınırının çok yakınına kadar uzanan demiryolu Ahıska'yı doğrudan Tiflis'e bağlar.⁸

Ahıska topraklarının en önemli akarsuyu Kür ırmağıdır. Batıdan gelip Ahıska'ya ulaşmadan birleşen Posof ve Adigön çayları, şehrin doğusunda Kür ırmağına karışır ve Hazar Denizi'ne doğru akar. Yer yer düzlükler görülmekle birlikte dalgalı bir arazi yapısına sahip olan Ahıska toprakları sulak ve tarıma elverişlidir. Ormanlık tepelerin arasındaki yüksek ve bol otlu vadiler hayvancılık için çok uygundur.⁹

⁶ Yunus Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, Ankara 2006, s. 9.

⁷ Tekin Taşdemir, *Türkiyenin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskatıları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 17.

⁸ Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, s. 9.

⁹ Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, s. 9; Sevil Piriyeva, *Ahıska Türkleri Azerbaycanda*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası, Bakı 2005, s. 21.

2. Ahıska Bölgesindeki Türk Boylarının Tarihi

Hazar denizi ile Karadeniz arasındaki topraklara genel olarak Kafkasya ismi verilir. Kuzey ve Güney olarak iki bölüme ayrılan Kafkasya'nın Kuzey bölgesi, Kafkas sıra dağlarını ve bu dağların kuzey yamaçlarını içine alan Karaçay-Çerkez, Kabartay-Balkar, Abhazistan, Çeçen-İnguş, Dağıstan, Kuzey ve Güney Osetya özerk cumhuriyet ve bölgelerinin; Soçi ve en kuzeybatı uçta Novorossiysk şehirlerinin bulunduğu topraklardır. Güney Kafkasya ise bugünkü Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleriyle birlikte Türkiye'de Ağrı, Kars, Artvin şehirlerini, İran'da da Tebriz'e kadar uzanan toprakları içine alan bölgelerdir.

Doğal bir engel durumunda olan Kafkas sıra dağları sebebiyle Kafkasların kuzeyi ve güneyi arasındaki temas, Hazar kıyısındaki "Demir Kapı" ve ortadaki "Daryal" geçitlerinden sağlanabilir. Coğrafi ve etnik bakımdan parçalanmış durumda bulunan bölgenin kuzey ve güney bölümlerine tarih boyunca hep dışardan gelen büyük güçler hâkim olmuştur. Kafkasya hem coğrafi hem etnik yapısı itibarıyla tarih boyunca çekişmelerin, savaşların yaşandığı bir bölge olmuştur. Kafkasya'nın kuzeyinde veya güneyinde bulunan büyük devletler için bölge daima önemli görülmüş, bu devletler sınırlarını tabii bir barikat olan Kafkas dağlarına dayandırarak kendilerini güvence altına almak istemişlerdir.¹⁰

Kuzeyden güneye, güneyden kuzeye geçmek isteyen büyük güçler, bu bölgelere dönem dönem hâkim olan devletler ve onların bakiyeleri, bölgenin yerli halkları sebebiyle Kafkasya "kavimler kapısı"¹¹ olarak da anılır. Milattan önceki çağlarda Orta Asya kökenli Hurriler M.Ö. IV bin yıllarında Ön Asya'ya geçerek Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gelip yerleşmiş; onları takiben Hititler M.Ö. III binin sonlarına doğru Kafkasya geçitlerini aşarak Anadolu'ya geçip Hitit Devleti'ni kurmuş; M.Ö. II binli yılların başı ve M.Ö. VIII yüz yılları arasında Hazar denizi ile Tuna nehirleri arasında yerleşen Orta Asya kökenli Kimmerlerin hâkimiyetine son veren İskitler (Sakalar)'in kuvvetli bir kolu M.Ö. 665 yılında Kafkas dağlarını aşıp Kür ve Aras boylarına yerleşerek buralara hâkim

¹⁰ Konuralp Ercilasun, "Selçukluların Kafkasya Politikası", *Türk Kültürü*, XXXIII/ 387, Temmuz 1995, s. 420-421.

¹¹ İsmail Kazımov, *Axısqa Türklerinin Dili*, Bakı 1999, s. 17.

olmuşlardır.¹² İskitlerin Kür ve Aras boylarına yerleşmesiyle bu bölgede atlı göçebe kültürüne mensup Türkler yerleşmiş oldu.

Selçukluların 1060-1080'lı yıllardaki Kafkasya akın ve fetihleri öncesi ve sonrası gelip yerleşen Oğuz/Türkmen toplulukları ve Selçuklu akın ve yerleşmelerine karşı duramayan Gürcü kralının davetiyle XII. yüzyıl başlarında Kafkasya'nın kuzeyinden gelen Son Kıpçakların Yukarı Kür ve Çoruh boylarına yerleşmelerinden yüzyıllarca evvel de bu bölgede kuvvetli bir Türk varlığının bulunduğu dair önemli bilgiler bulunmaktadır.

V. yüzyıldan kalma Moktseva Kartlisa (Kartlinin Hristiyanlaşması) ve XI. yüzyıldan kalma KartlisTshovreba (Gürcistan Tarihi) adlı Gürcü kaynakları Doğu Seferi'ne çıkan Büyük İskender'in, M.Ö. IV. yüzyıl sonlarında Kafkasya'ya geldiğinde, Kür ve Çoruk (Çoruh) ırmakları boylarında ona karşı kuvvetle direnen bir topluluktan bahseder ve bunları Bun Türk ve Kıpçak olarak adlandırır. Hatta bu toplulukları çeşitli özellikleri, hükümdarları, başkentleri ve şehirleri ile etraflıca anlatır.¹³

IV. yüzyıl sonlarında Tuna'yı da aşarak Roma sınırlarına inen Hunların bir kolu Balkanlar üzerinden Trakya'ya ilerlerken, bir diğer kolu da Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya yönelmiştir. Hun Hükümdarı Atilla döneminde (434-453), Hunlara bağlı bir kolun Kafkas geçitlerini aşarak Güney Kafkasya'ya geçtiği (450) Persler ve başka topluluklarla savaşlar yaptıkları; Hazar, Kıpçak ve Peçenek uruğları yanında Ağaçeri, Saragur vb. Türk uruğlarının bölgedeki varlıkları döneme tanıklık eden Ermeni, Gürcü, Süryani vakanüvislerin eserlerinde ya da daha sonra yazılan tarihî kaynaklarda ifade edilmektedir.¹⁴

Atilla'nın ölümünden sonra Avarların baskısı sonucu Sabir Türkleri yurtlarını terk ederek Kuzey Kafkasya'ya (Dağıstan) gelmiş ve 503 yılında Kafkasya'nın güneyine geçerek Kür boylarına yerleşmişlerdir.¹⁵

¹² Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları*, s. 10; Buntürk, s. 2.

¹³ Kırzioğlu, *Yukarı Kür...*, s. 20-22,

¹⁴ Kırzioğlu, *Yukarı Kür...*, s. 35-50.

¹⁵ Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İslam Ansiklopedisi*, cilt 2, MEB Devlet Kitapları, 5. baskı, Eskişehir 1997, s. 99.

VI. yüzyılda İranlılar (Sasaniler), Bizanslılar ve Hazarlar arasında el değıştiren bölgede, VII. yüzyıldan itibaren Arapların da saldırıları görölmüş, Güney Kafkasya bu mücadelelerin merkezi durumunda olmuştur. Zaman zaman el değıştiren bölgede VI-VIII. yüzyıllar arası Hazarlar önemli rol oynamıştır. Bazı karışıklıklardan faydalanarak İran'a savaş açan Bizans, 591 yılındaki anlaşmayla sınırlarını Doğu Anadolu'dan Gökçeğöl'e kadar uzatmış, Kür boyları ile Batı İber bölgelerinde egemenliğini güçlendirmiştir. İran bu bölgeleri geri almak için Bizans ile 25 yıl süren bir mücadeleye girmiş ancak başarılı olamayarak bu bölgeleri Bizans'a bırakmak zorunda kalmıştır. Bu uzun savaşta Bizanslılara yardım eden Hazarlar da, bu yardımın karşılığı olarak Orta ve Aşağı Kür boylarını sahiplenip buralara yerleşmişlerdir. Arap ve Ermeni kaynakları, VII. yüzyıl başlarında tüm Güney Kafkasya'nın Hazarların kontrolünde bulunduğunu göstermektedir. Hazarlar, VII. yüzyıl başlarından VIII. yüzyıl sonlarına kadar Güney Kafkasya ve Doğu Anadolu'ya 16 defa saldırmışlardır. Bu saldırıların pek çoğu, zaman zaman bölgeyi ele geçiren Müslüman Araplara karşı yapılmıştır. 646 yılında Kür ırmağının yukarı ve orta kolları ile Çoruh boyundaki yerleşim yerlerini; Ahıska ve Posof bölgelerini ele geçiren Müslüman Arapları 678 ve 690 yıllarında buradan atmışlar, Arap ilerleyişini durdurmuşlardır. Ancak 700 yılında Araplar bu bölgelere yeniden hâkim olmayı başarmışlardır. 764 yılında Hazarlar büyük bir orduyla yeniden Kür boylarına inerek, Tiflis, Ahıska, Ardahan, Çıldır gibi bölgeleri yeniden kontrol altına almışlardır.¹⁶ Hazarlar bu bölgedeki varlıkları ile bir taraftan Müslüman Arapların Kafkasların kuzeyine geçmelerine diğer taraftan kuzeydeki güçlerin de güneye geçmelerine engel olmuştur.

IX-X. yüzyıllarda Gürcistan'ın güney ve güneybatı bölgeleri Araplarla Bizanslıların karşılaştığı bölge olmaya devam etmiştir. Bizanslıların Balkanlardan getirdikleri Hristiyan Türk kavimleri Peçenek, Uz ve Kıpçak-Kuman Türklerini; Arapların Müslümanlığı kabul eden Orta Asya Türklerini kullanmaları sebebiyle her iki tarafın da sınırlarını Türkler muhafaza etmiş ve böylece Türk kavimlerinin Gürcistana'a akınları zayıflasa da bölge ile ilişkileri devam etmiştir.¹⁷

¹⁶ Buntürk, s. 4-5.

¹⁷ Buntürk, s. 6.

2.1. Selçukluların Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'yı Fethi ve Kıpçakların Bölgeye Yerleşmeleri

Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da XI. yüzyıldan itibaren yeniden güçlü bir şekilde ortaya çıkan Türk akın, fetih ve yerleşmeleri daha çok Selçuklular (Oğuz/Türkmen) ve Kıpçaklarla ilgilidir.

X. yüzyılda Sır Derya boyları ile onun kuzeyindeki bozkırlarda, temel geçim kaynakları hayvancılığa bağlı olarak göçebe bir hayat tarzını benimsemiş hâlde yaşayan Oğuzlar, Hazar Denizi ile Seyhun nehrinin orta yatakları arasında kalan sahada başlarında bir “Yabgu”nun bulunduğu, başkenti Yenikent olan bir devlete de sahiptiler. Kuzeybatı komşuları Hazarlar, Kuzey komşuları Peçenekler, Kuzeydoğu komşuları Kimekler/Kıpçaklar, doğu komşuları Karluklar ve Çiğiller idi ve bu komşularıyla hem kendileri hem bu komşu Türk toplulukları için sürekli ve çok yıpratıcı bir mücadele halindeydiler. X. yüzyılın ortalarına doğru çeşitli iç karışıklıklar, kuzeydeki Kıpçakların baskısı, yer darlığı ve yaylak mahallerinin yetersizliği gibi sebeplerle Oğuzlar arasından bazı gruplar ana kütlede koparlar.¹⁸ Bunlardan bir bölük Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inerken, Oğuz Devleti'nin ordu komutanı Selçuk Bey'e bağlı Oğuzlar göç yeri olarak kendi devletine bağlı bir uç şehri durumunda olan Cend'i tercih etti. Selçuk Bey önderliğindeki Oğuzların burada İslâmiyeti kabul etmeleri ile bu Oğuzlara diğerlerinden ayırt etmek amacıyla “Türkmen” denilmeye başlandı. Selçuk Bey önderliğindeki Oğuzların, Samânîler ve Karahanlılar arasındaki Maverâünnehr'e hâkim olma mücadelesinde Samânîlerden yana olmaları ile bölgenin kontrolü Selçukluların büyük katkısı Samânîlerde kalır. Selçuk yardımlarının karşılığı olarak Buhara ve Semerkant arasında yeni otlak ve yurtluklar tutarak yer sıkıntısını giderir. Oğlu Arslan'a bağlı Oğuz grupları buraya gelir. Selçuk Bey'in vefatı ile de Cend bölgesindeki Oğuzların neredeyse tamamı Arslan Yabgu'nun bulunduğu Maverâünnehir bölgesine geldi. Ancak, Maverâünnehir bölgesindeki üstünlük Gaznelilerle anlaşılan Karahanlılara geçince Oğuzların yer ve yurt sıkıntısı yeniden ortaya çıktı. Amcaları Arslan Bey ile pek anlaşamayan Tuğrul ve Çağrı

¹⁸ Oğuz Yabgu Devleti ile ilgili olarak bkz. S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2003, s. 184-240; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatları Destanları*, TDAV, İstanbul 1999 (5. Baskı), s. 80-90.

Bey kendilerine bağı gruplarla taarruzdan uzak bölgelere doğru çekilmeye başladılar. Bu sırada Maverâünnehir bölgesindeki Oğuzlar, Aslan Yabgu'nun Gaznelilerce tutuklanıp ardından ölümü ile başsız kalarak sağa sola dağılmış, Gazneli hükümdarından yer ve yurt istemişlerdi. Gazneli hükümdarı da onlara Horasan bölgesinde yeni yurtlar verdi. Gaznelilerin Hindistan seferini fırsat bilen Çağrı ve Tuğrul Beyler, Gaznelilerin önemli şehirlerinden Nişâbur'u ele geçirdi (1038). Dandanakan Savaşı (1040) ile de Gaznelileri yendikten sonra, Selçuklu Devleti kuruldu. Devletin kurulmasıyla yerleşik düzene geçilirken, göçebe hayat tarzını devam ettiren ve bölgeye gelen Oğuzlara yaylak ve kışlaklar bulma ihtiyacı doğdu. Bu gruplar merkezî idareden uzak, yani batı uç bölgelerine, Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya doğru yönlendirilmeye başladı. Yönlendirilenler ise daha ziyade önce Aslan Yabgu'ya sonra ise onun oğullarına bağı olan Oğuzlardı.¹⁹

Tuğrul ve Çağrı Beyler döneminde, Selçukluların Gürcistan sınırına dayandıkları XI. yüzyıl ortalarından itibaren Ön Asya'da faaliyet ve fetihleri başlamış²⁰, Sultan Alparslan da 1064 yılında Gürcistan seferine çıkarak bölgeyi fethetmiş, 1068 yılında ikinci kez Kafkasya seferine çıkarak Gürcistan'ın iç bölgelerine kadar akınlar düzenlemiş ve Gürcü feodal beylerini itaat altına almıştır.²¹

Anadolu'nun kuzey kanadını kontrol altına alınmasından sonra 1071 yılında Selçuklu orduları Bizans ordularını Malazgirt savaşında yenmiş ve Anadolu'nun kapısı Oğuz Türklerine açılmış ve Anadolu'daki Türk yerleşmeleri büyük bir hız kazanmıştır.²²

1072'de Selçuklu tahtına oturan Melikşah bölgeden gelen itaatsizlik haberleri üzerine 1076'da Kafkasya'ya bir sefer yaparak Tiflis de dahil bölgeyi bir kez daha itaat altına almıştır. Bu seferden sonra Selçuklular sürekli olarak Gürcistan'a yerleşme faaliyetlerine başladılar. Melikşah dönemi, Oğuzların Gürcistan'a en yoğun şekilde yerleştikleri yıllar olmuştur. Bu dönemi Gürcüler de *Didi Turkoba*

¹⁹ Selçuklu devletinin kuruluşu öncesinde ve sonrası faaliyetler için, bkz. Sümer, s. 91-132; Agacanov, 243-310.

²⁰ Agacanov, s. 318-319

²¹ Geniş bilgi için, bkz. Eğilmez, s. 705-712; Nebi Gümüş, "Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri", Türkler, IV. cilt, YT Yay., 2002, s. 713-721.

²² İlhan Şahin, "Anadolu'da Oğuzlar", Türkler, IV. cilt, YT Yay., 2002, s. 247.

(*Büyük Türklük*) olarak adlandırılırken, bu yerleşmelere karşı duracak güçleri de bulunmuyordu. 1092’de Melikşah öldüğünde Gürcistan’daki Selçuklu hâkimiyeti zirve noktasındaydı.²³

Melikşah’ın ölümünden sonra Selçuklu hanedanında başlayan rekabet, Gürcüleri cesaretlendirdi ve kaybettikleri toprakları geri alma fikrinin gelişmesini sağladı. Bunu sadece kendi güçleri ile başaramayacağını düşünen Gürcü kralı, daha önce Kuzey Kafkasya’da bulunan Kıpçak Türklerinden güçlü bir gurubun önderliğini yapan Kuman beyi Atrak’ın kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurmuştu. Gürcü kralı bu yakınlığı kullanarak Kuzey Kafkasya’daki Kıpçak Türklerinden yararlanmayı düşündü ve onları Gürcistan’a davet etti. Rus knezlerine karşı sıkışmış durumda bulunan Atrak idaresindeki Kıpçaklar Gürcistan’a gelerek Gürcü kralının idaresine girdiler. Güçlerini, bu Kıpçaklardan oluşturduğu 40 bin kişilik bir süvari birliği ile birleştiren Gürcü kralı David, XII. yüzyıl başlarından itibaren Selçuklu hâkimiyetindeki bölgeleri Erzurum’a kadar almayı başarırken bölgeye yerleşen Oğuz Türklerinin bir kısmı da buralardan çıkarıldı.²⁴

1118’lerden itibaren de Gürcistan’a gelen ve Gürcü kralının hizmetine girerek buralara yerleşip hızlı bir şekilde Hıristiyanlaşan Kıpçaklar, gelişlerinden yaklaşık 60 yıl kadar sonra Orbellilerin yerine, adını Gürcü ordusunun başkumandanı olan bir Kıpçak Türkü’nden alan Kubasar sülâlesini kurarak Gürcü tarihinde önemli rol oynamışlardır.²⁵ 1118’den başlayıp 1123’lere kadar süren birinci Kıpçak göçünün ardından 1195 yıllarında Gürcistan’a ikinci büyük Kıpçak göçü başladı.²⁶ İkinci göç dalgasında da Gürcistan’a yine ilkinde olduğu gibi 250-300 bin Kıpçak Türkü’nün geldiği bilinmektedir.²⁷

Böylece gerek Selçuklu hâkimiyeti dönemindeki Oğuz yerleşmeleri gerek Kıpçak Türklerinin yerleşmeleri ile Kuzeydoğu Anadolu ve Güney Kafkasya Türk boyları tarafından iskân edilmiş oluyordu.²⁸

²³ Gümüş, s. 717.

²⁴ Gümüş, s. 718;

²⁵ Bala, s. 840.

²⁶ Geniş bilgi için, bkz. Kırzioğlu, *Yukarı Kür...*, s. 105-162.

²⁷ Ahmet Gökbel, “Kıpçaklar/Kumanlar”, *Türkler*, II. cilt, YT Yay., 2002, s. 37-738.

²⁸ Togan, s. 100-102.

Çoruh ve Yukarı Kür boylarında sayıları oldukça artan ve Gürcistan idaresinde önemli bir siyasî ve askerî güç olan Kıpçaklardan I. Sargis, İlhanlılar devrinde (1256-1344), İlhanlı hükümdârı Abaka Han'dan "Gürcistan Atabeyi" unvanını alarak Çoruh (Artvin) ve Yukarı Kür (Ardahan, Ahıska, Ahılkelek, Azgur) bölgesinin "İlbeyi" oldu ve Atabekler sülalesini kurdu (1268).²⁹ Başkentleri Ahıska olan Kıpçak Atabekleri İlhanlı, Celayırlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî gibi Müslüman Türk Hükûmetlerine bağlı olarak 1578'deki Osmanlı fethine kadar 310 yıl süreyle bölgeyi idare ettiler.³⁰

2.2. Güneybatı Kafkasya'nın Osmanlı Devleti Tarafından Fethi

Ahıska bölgesi Osmanlıların eline geçmeden önce, Kuzeydoğu sınırında Yukarı Kür boyunda Ahılkelek, Ahıska, Altunkala, Çıldır, Ardahan, Göle ve Çoruk boyunda Şavşat, Artvin, Ardanuç, Oltu, Barduz, Narman, Tortum, Pertekrek ve İspir bölgelerini içine alan, Kıpçaklı Ortodoks beyler tarafından idare edilen "Sa-Atabago" (Atabek Yurdu) bulunuyordu.³¹ (Harita 3)

XVI. yüzyılda Gürcistan Kartli (merkezi Tiflis), Kahetya (merkezi Zagemi), İmeretya (merkezi Kutayis) prenslikleri ve Atabekler Yurdu'ndan (Samtshe-Saatabago: Samsthe, Cavahetiya, Şavetsya, Klarcetiya ve Tao eyaletlerini de içine alan) ibaretti. Ancak bu prensliklerin kendi aralarında bir siyasî birliği yoktu.³² Atabekler Yurdu'nu elinde tutan Kıpçak Atabekleri ise bu dönemde Osmanlı Devleti ile yakınlaşmış durumda idi.

Beylik varlığını sürdürebilmek için, XVI. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlılarla iyi ilişkiler kurmuş, Kıpçak Atabeklerinden Mirza Çabuk (1502-1516), 1509'da Trabzon Sancakbeyi Şehzâde Yavuz Selim'e kendi askeriyle öncülük ederek Gürcistan'ın batı bölgelerinin Osmanlı'ya itaatine katkıda bulunmuş; 1514'teki Çaldıran Seferi'ne gidiş ve dönüşü sırasında Osmanlı ordusunun azık ihtiyacının

²⁹ bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, "Hristiyan Atabekler Hükümeti-I", *Bizim Ahıska Dergisi*, S. 10 Bahar 2008; "Hristiyan Atabekler Hükümeti-II", *Bizim Ahıska Dergisi*, S. 11-12, Yaz-Sonbahar 2008. (Bu yazı Kırzioğlunu'nun 15 Ocak 1988 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nda vermiş olduğu konferansın daktilolu metni olup ilk defa Yunus Zeyrek tarafından yayımlanmıştır.)

³⁰ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *Türk Kültürü*, C. VIII, S. 87, s. 203-204.

³¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlı'nın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, TTK Yay., Ankara 1993, s. 384; İsmail Kayabalı ve Cemender Arslanoğlu, "Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", *Türk Kültürü*, S. 126, 1973, s. 374-377.

³² Buntük, s. 20.

karşılanmasında önemli yardımları olmuştur. Osmanlı devleti XVI. yüzyıl ortalarında Safevî Devleti'ne meyleden Atabeklerden 1551 yılında Ardanuç ve Ardahan'ı aldırılmıştır.³³ (Harita 4)

Osmanlı ordusu, 1578 yılında Serdar Lala Mustafa Paşa komutasında Safevîler üzerine sefere çıktı ve bölgede bulunan Vale, Ahıska, Çıldır, Ahılkelek gibi bölgenin önemli kaleleri ele geçirilerek, tarihe Çıldır Meydan Muharebesi adıyla geçen savaşta (9 Ağustos 1578) karşılaştığı Safevî ordusunu mağlup etti. Böylece Gürcistan'ın Ahıska ve Ahılkelek bölümleri Osmanlılarca fethedilmiş oldu. Ertesi gün, Atabek Manuçahr, 5-6 bin askeriyle Serdar'ın otağına törenle gelerek itaatini arz ve Altunkala'nın anahtarlarını teslim etti. Müslümanlığı kabul ederek II. Atabekli Mustafa Paşa adını aldı. Önce Sancakbeyi, sonra da Çıldır/Ahıska Beylerbeyi oldu. Manuçahr'ın Yusuf Paşa adını alan kardeşi Greguvar/Gorgor da Oltu Sancakbeyi oldu. Böylece Ahıska bölgesinin fethi tamamlanarak tahririne başlandı ve 1578 yılı sonbaharında merkezi Ahıska şehri olan Çıldır Eyaleti kuruldu. Kür ırmağı başlarında ve Çoruh boylarındaki eski Atabek Yurdu bölgeleri de buraya bağlandı. Bu kısmın ele geçirilmesinden sonra Serdar Mustafa Paşa Tiflis üzerine yürüyerek 24 Ağustos'ta Tiflis'i Osmanlı Devleti topraklarına kattı.³⁴ (Harita 4)

Bir sınır bölgesi olması sebebiyle sık sık askerî harekâta sahne olan Çıldır Eyaleti bundan sonra zaman zaman genişlediği gibi bazı dönemlerde de küçülmüş buna paralel olarak da sancak sayısında sürekli değişiklikler olmuştur. 1592 tarihli "Defter-i İcmâl-i Cedîde-i Evliye-i Eyâlet-i Çıldır" adlı tahrir defterinde Çıldır Eyaletine 9 sancak dâhil edilmişken, 1595 tarihli "Defter-i Mufassala-i Ahıska" da sancaklar altıya indirilmiştir.³⁵ XVII. yüzyılın başlarında 15 sancaktan oluşmaktadır. XVII. yüzyıl başlarında Osmanlı-Safevî mücadelesi yeniden başlamış, 1634-1635'te bir kısım sancaklar Safevî saldırısına uğramıştır. Bu dönemde Ahıska sancağı Safevî işgalinde olup Çeçerek, Posof, Aspinza harap

³³ Kırzioğlu, *Ahıska Bölgesi...*, s. 204.

³⁴ Geniş bilgi için, bkz. Kırzioğlu, *Osmanlı'nın...*, s. 290; Zeyrek, "Ahıska ve...", s. 522; Buntürk, s. 15-16; Rasim Bayraktar, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, Yaşayan Kitaplar, İstanbul, 2000, s. 16-33.

³⁵ Kırzioğlu, *Osmanlı'nın...*, s. 294-295.

haldeydi. 1635'te Ahıska Safevîler'den geri alındı. 1639 Kasrışirin Antlaşması'yla bu bölgelerin Osmanlı idaresinde olduğu kabul edildi.³⁶

XVII. yüzyılın ilk yarısında Kafkasya'nın bazı bölgelerini terk etmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'ne vergi vermekte olan Mingreli, Guriel ve Açıkbaş Hanlığı diye kaydedilen üç prenslik kalmıştı ve bu üç Gürcü prensliği Çıldır Eyaleti vasıtasıyla her sene vergilerini vererek içişlerinde müstakil olarak kendilerini idare ediyorlardı. Bu üç Gürcü prensliğin arasında sık sık yaşanan sorunları çözmek de Çıldır Beylerbeyi'ne aitti.

Osmanlılara tâbi Gürcü prenslerinin çeşitli nedenlerle ortaya çıkan isyanları, Osmanlı idaresini epey uğraştırırken, Osmanlı idaresine bağlı kalan prence karşı muhalefete geçen Gürcü ileri gelenleri Kafkasya'ya inmiş olan Ruslarla haberleşerek onları Osmanlılara karşı mücadelelerinde yanlarında olmaları için teşvik ediyorlardı. Kafkasya'nın kuzeyinde Rusların güçlerinin artması Gürcülerin onlara meyletmesine neden olmuş, bu durum XVII. yüzyılda Rusların bu bölgelerde önemli konuma gelmelerine zemin hazırlamıştır. 1783'te Gürcistan Prensi II. İrakli Rusya'nın himayesini kabul etmiş ve imzalan anlaşma ile Rusya, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak harekâtlar için Gürcistan'ı bir üs haline getirmiştir. Osmanlı Devleti de bu işbirliğine karşı Azerbaycan ve Dağıstan'la ittifak kurmuştur. Güney Kafkasya'da Osmanlılar ve Ruslar arasında hâkimiyet mücadelesi kızışmıştır.³⁷

2.3. Rusya İşgali ve Egemenliği

Kafkasya'da XVIII. yüzyıldan sonra Osmanlı-Rus nüfuz çatışması Osmanlılar aleyhine gelişmeler göstermiştir. Çar Deli Petro'dan sonra Rusların millî dış politikası hâline gelen "sıcak denizlere inmek" hayalini gerçekleştirmek için Ruslar; bir taraftan Balkanlar üzerinden, diğer taraftan da Kafkasya üzerinden fasılalarla saldırılara başladılar.³⁸

Rusya ve Osmanlı Devleti 1798 ve 1805'te ittifak yapmasına rağmen, Rusya güneye inme politikasından vazgeçmiş değildi. Hatta bu ittifaklarla sağlanan

³⁶ Buntük, s. 18-19.

³⁷ Buntük, s. 21-22.

³⁸ Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti*, ATAM, Ankara 1998, s. 1.

dostluk ortamından faydalanan Rusya, özellikle Balkanlar'da yaptığı aleyhte propaganda ile Hıristiyanları Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirmiştir.³⁹

1801 yılında Hıristiyan Gürcülere yardım bahanesiyle gelip Tiflis'e yerleşen Ruslar Gence, Şirvan ve Bakü'yü istila ederken; 1809-1811 yıllarında Ahıska bölgesine ve civardaki kalelere saldırdılarsa da genel olarak muvaffak olamamışlardır.⁴⁰

Osmanlı Devleti'ni ekonomik, askerî ve idarî bakımdan büyük sıkıntılar içinde olduğu bu dönemde, gerek Rusların bölgedeki faaliyetlerinin devam etmesi, gerek Ahıska bölgesinde yaşanan iç karışıklıklar Ahıska bölgesinin savunulmasında alınacak tedbirler konusunda Osmanlı Devleti'ni zorlamış ve Rus işgaline zemin hazırlamıştır.⁴¹

II. Mahmut devrinde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla (1826) talimli asker yokluğu başlaması ve Navarin Olayı ile Osmanlı donanmasının yok edilmesi ile meydana gelen askerî kuvvet boşluğu Ruslar tarafından bir fırsat olarak görülmüş ve 1828 yılı Nisan ayı sonlarında Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştır.⁴²

Daha önce Türk-Rus-İran egemenliğindeki topraklar arasında yer alan ve Osmanlı'nın kuzeydoğu sınırındaki en önemli kalelerden biri olan Ahıska'yı ele geçirmeyi bir keç kez deneyen Ruslar, savaş ilânı ile birlikte Paskeviç'in komutasında harekâta başlamışlar ve ilk önce Anapa kalesine saldırarak, Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in doğu sahillerinde yer alan kilit konumdaki bu askerî liman ve kaleyi 17 Haziran 1828'de teslim almışlardır. Anapa'nın ardından, Ahıska'ya diğer bölgelerden yardım gelmesini engellemek maksadıyla Kars üzerine yürüten Rus kuvvetleri, Haziran ortalarında şehre yaklaşmış ve 27 Haziran'da kuşatmayı başlatmış; 7 Temmuz 1828'de ilk defa Kars'a girmiş ve 15 Temmuz 1828'de kaleyi teslim almışlardır. 24 Temmuz 1828'de de Ahılkelek kalesini ele geçiren Ruslar, Ahıska'ya yönelmişler ve 10 Ağustos'tan başlayarak kaleyi top atışlarıyla dövmeye başlamışlar, 16 Ağustos'ta ani bir hücumla geçerek şehirde büyük bir yangın başlamasına sebep olmuşlardır. Aynı gün Paskeviç 5 gün

³⁹ H. Berşan Gölen (Çelik), "Ahıska'nın Elden Çıkışı", Ondokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun 1996 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 14-15.

⁴⁰ Kırzioğlu, *Ahıska Bölgesi...*, s. 205.

⁴¹ Gölen (Çelik), s. 18-29.

⁴² Zeyrek, "Ahıska ve...", s. 523.

süre vererek kalenin teslimini istemiş, kaledeki 3000 kadar kadın ve çocuk kaleden çıkarılmış, 10 gün daha savunulduktan sonra 28 Ağustos 1828'de vire ile teslim edilmiştir. Ahıska'dan sonra Ardahan ve Azgur da Rusların eline geçmiştir.⁴³

Ahıska ve bölgedeki diğer kalelerin geri alınması için verilen bütün mücadeleler boşa çıkarken, Ruslar Haziran 1829'da Erzurum'u ele geçirmiş, Eylül 1829'da bir Rus Kolu Bayburt'a ulaşmış, diğer bir birlik de Muş'u işgal etmiştir. Böylece 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşı'nda Ruslar Anadolu topraklarında 500 km'lik bir yol katederek harekâtlarında başarıya ulaşmışlardır.

14 Eylül 1829 tarihinde imzalanan Edirne Antlaşması ile Ahıska, Poti Anapa, Ahılkelek ve Gürcistan toprakları Ruslara terkedilirken, Kars ve Ardahan'dan itibaren diğer topraklar Osmanlı Devleti'nde kalmıştır.⁴⁴

Edirne Antlaşması'nın ardından Osmanlı Devleti sınırları dışında kalan topraklardan Müslüman Türkler göç etmeye başlarken, Rusya'nın daha önceden planladığı gibi bu dönemlerde yapılan savaşlarda Ruslarla birlikte hareket eden Ermenilerden 90-100 bin kadarı Güney Kafkasya'ya göç ettirilerek, kurulacak bir Ermenistan, daha doğrusu Türk-Rus- İran üçgeninde Müslümanlardan arındırılmış bir tampon bölge oluşturmak için bölgenin etnik yapısının değiştirilmesi hedeflenmiş ve kısa sürede etnik yapı hızla değişmeye başlamıştır.⁴⁵

1853-1856 yılları arasında cereyan eden ve tarihe Kırım Harbi olarak geçen Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlılar Kırım'da mücadele ederken, Ruslar Kars üzerine de yürümüşlerdir. Kars uzun bir direnişin ardından 28 Kasım 1855'te Rusların eline geçmiş; ancak, 30 Mart 1856 Paris Antlaşması gereğince Osmanlılara iade edilmiştir.⁴⁶

1876 yılının sonlarında Ruslar Bosna-Hersek'te ve Slavlar'la meskûn diğer bölgelerde ıslahât yapılmasını temin için İstanbul'da bir konferans düzenlemiş ve Osmanlı Devleti'ne birtakım reform taslakları teklif etmiş; ancak bu tekliflerinin reddedilmesi üzerine 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilân etmiştir.

⁴³ Buntürk, s. 23-28; Gölen (Çelik), s. 41-50.

⁴⁴ Gölen (Çelik), s. 55-58; Kırzioğlu, *Ahıska Bölgesi...*, s. 205.

⁴⁵ Buntürk, s. 28-33; Gölen (Çelik), s. 62-65.

⁴⁶ Gökdemir, s. 2.

Tarihimizde 93 Harbi olarak anılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda 5 Mart 1878'de imzalanan Ayastefanos Antlaşması ve 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşmaları ile Batum, Kars ve Ardahan sancakları savaş tazminatı olarak Rusla'a terkedilmiş;⁴⁷ böylece Edirne Antlaşması daha önce Ruslara bırakılan Çıldır Eyaleti sancaklarından Ahıska, Ahılkelek, Hartos, Azgur, Kobliyan (Çürüksu) Anadolu'dan daha da uzakta kalmıştır.

2.4. I. Dünya Savaşı Yıllarında Doğu Anadolu ve Ahıska Bölgesi

1. Dünya Savaşı yılları hem hem Anadolu hem Ahıska bölgesi Türklüğü için acı dolu yıllar olmuştur. 1915 yılında, Türk ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle Ruslar ve Rusların desteklediği Gürcü ve özellikle Ermeni çeteler tarafından Güneybatı Kafkasya'daki vilayetlerde yaşayan Türk halkı büyük bir katliama tâbi tutulmuştur.⁴⁸

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa süre sonra Türk-Rus sınırlarında Kafkas cephesinde çatışmalar başladı. Kolay bir başarı sağlayacaklarını uman Rusların ilk taaruzu durduruldu ve Ruslar geri çekilmek zorunda kaldılar. Enver Paşa komutasındaki 3. Ordu, Rusları tamamen bölgeden atmak ve işgal altındaki bölgeleri geri almak üzere 22 Aralık 1914'te Sarıkamış harekâtına başlamış ve harekât başarısızlıkla sonuçlanırken, ağır kış şartları ve donanımsızlık sebebiyle 90.000 askerini kaybetmiştir.

Ardından 1915 baharında Ruslar harekete geçmiş ve 16 Mayıs'ta Van'ı işgal etmiştir. Rus ordusunda bulunan Ermeni taburları ve düşmanla birlikte hareket eden yerli Ermeniler Van ve çevresinde korkunç katliamlar gerçekleştirmiştir. Ocak 1916'da Kafkas cephesi yeniden hareketlenmiş, 16 Şubat'ta Erzurum Rusların eline geçmiştir. Yaz ortalarına gelindiğinde Bayburt, Gümüşhane ve Erzincan da Rus işgaline uğramıştır.

Ekim 1916'dan itibaren Rusya'da istikrarın bozulmaya başlamasıyla birlikte büyük şehirlerde grevler ve yönetime karşı gösteriler görülmeye başlaması; 1917 kışının çok şiddetli olması sebebiyle bu dönemde Türk ve Rus orduları arasında büyük çaplı çarpışmalar olmamıştır. Rusya'nın bu karışık durumu Kafkas

⁴⁷ Gökdemir, s. 2-9.

⁴⁸ Zeyrek, "Ahıska ve..." , s. 524.; Buntürk, s. 53-55.

cephesindeki Rus ordusunu da etkilemiş, hastalık ve açlık yüzünden 100.000 civarında askerini kaybederken, ordunun disiplini ve morali de bozulmuştur. 27 Şubat 1917’de Çar istifa etmiş, yerine kurulan geçici hükümetin tavrında eski yönetime nispetle herhangi bir değişiklik olmamıştı. Geçici hükümetle birlikte hareket eden “Asker ve Amele Mümessilleri Sovyeti”nin Rus ihtilalindeki rolü gittikçe önem kazanmış ve geçici hükümetle “Asker ve Amele Mümessilleri Sovyeti” arasındaki hâkimiyet mücadelesi Ekim 1917’deki Bolşevik ihtilali gerçekleşene kadar sürmüştür. Kasım 1917’de V. İ. Lenin önderliğindeki hükümet yönetimi ele almış, ilk faaliyetleri de savaşı durduracak girişimlerde bulunmak olmuştur.

Bu sırada tüm çabalara karşın Rus komutanlar Kafkas ordularında disiplini sağlayamamış, Kafkas cephesindeki Rus askerlerinin 200. 000 kadarı firar etmiş, Aralık 1917’ye gelindiğinde cephede 40.000 civarında asker kalmıştır.

Kafkas cephesindeki Rus ordusunda yaşanan bu dağılma sonrası 16 Aralık 1917’de Erzincan Mütarekesi imzalanmış fakat bu mütareke ile Osmanlı Devleti hiçbir kazanç sağlamamıştır. İhtilâl sonrasında durumu bozulan Rus ordusunun bazı bölgelerden geri çekilmesi ile Türk ordusu 5 Şubat 1918’den itibaren kısa pek çok koldan harekete geçerek Doğu Anadolu ve Karadeniz bölgesini büyük ölçüde düşmandan temizlemiştir.

Bu sırada devam eden görüşmeler sonunda 3 Mart 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmış ve bu antlaşma ile Ruslar Doğu Anadolu’da işgal ettikleri yerleri 1914 sınırına kadar boşalmayı, “Evliye-i Selase” yani Kars, Ardahan ve Batum’u da belli şartlar altında Türkiye’ye bırakmayı kabul etmişlerdi. Bu üç vilayette yapılacak halk oylaması ile yerli ahali kendi kaderini kendi tayin edecekti. Bu antlaşmayı tanımak istemeyen Ermeni çeteleri Erzincan, Erzurum ve Kars şahirleri ile çevrelerinde katliamlara başlamış, 1918 Mart’ının ilk haftasından başlayarak Nisan sonuna kadar 55 günde Sarıkamış ve Kars şehirlerini yıkmış, bu bölgede bulunan demiryolu ve karayolları boylarındaki silahsız köyleri top ve tüfeklerle basarak 20.000’den fazla Türk’ü katletmişlerdir.

Brest-Litovsk görüşmelerinden önce Ahıska ve Ahılkelek halkı Osmanlı Devleti’ne katılma istediklerini Osmanlı Devleti’ne iletmışlerdi ve görüşmeler

sirasında da Gürcülerle çatışma durumundaydılar. Ancak antlaşmada bölge Osmanlı Devleti sınırları dışında kalmıştı. Bu antlaşmanın ardından da bölge halkının Osmanlı Devleti'ne katılma isteği devam etmiştir. Bölge halkı Rus Bolşevik Devleti'nin “bütün halklara kendi mukadderatının azat bir şekilde tayin etmek, müstakil devlet kurma hakkı” beyanına göz önünde tutarak, 13 Nisan 1918'de Osmanlı Başkomutanlık Vekâletine Ahıska ve Ahılkelek'teki durumu ve taleplerini bildiren bir müracaatta bulunmuştur.

Rus Menşevik Hükümeti döneminde (Bolşevik Devriminde önceki hükümet) Güney Kafkasya'da Ermeni, Gürcü ve Azerilerden oluşan bir “Mâvera-yı Kafkas” komitesi kurulmuş, Bolşevik ihtilalinden sonra 28 Kasım 1918'de bu komite konfederasyon şeklinde “Mâvera-yı Kafkas Hükümeti'ni ilan etmişti. Oluşturulan meclisin ve hükümetin başkanlığı Gürcülerin elindeydi.

Erzincan Mütarekesi bu hükümetle imzalanmıştı ve bölgedeki Gürcü ve Ermenilerin Türklere yönelik katliamlarını durduracağına söz vermiş olmasına rağmen Mâvera-yı Kafkas Hükümeti söz ve sorumluluklarını yerine getirmemiş, Kars, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye iadesini içeren Brest-Litovsk Antlaşması'nı kabul etmemiştir. Bunun üzerine Trabzon ve Batum konferansları yapılmış, yapılan görüşmelerin sonuç vermemesi üzerine konfederasyon dağılmak zorunda kaldı. Osmanlı Devleti'nin isteği ayrı ayrı hükümetler kurmak üzere çalışmaya başlayan konfederasyon, 26 Mayıs 1918'de Tiflis'te yapılan toplantı ile kendini feshetti. Aynı gün Ermenistan ve Gürcistan hükümetleri, 28 Mayıs'ta da Azerbaycan Hükümeti bağımsızlığını ilân etti.

Mâvera-yı Kafkas Hükümeti'nin Brest-Litovsk Antlaşması'nı tanımaması ve Evliye-yi Selase'nin Türkiye'ye bırakılmaması üzerine harekete geçen Türk ordusu, Trabzon Konferansı (14 Mart-14 Nisan 1918) sürerken, 3 Nisan'da Ardahan'ı, 14 Nisan günü Batum'u ve nihayet 25 Nisan günü Kars'ı ele geçirmiştir.

Batum Konferansı'nda (11 Mayıs- 4 Haziran 1918) Türk heyeti Mâvera-yı Kafkas Hükümeti'nden 1829'da Ruslar tarafından işgal edilen ve ahalisi Türk olan Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinin Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını istedi. Gürcü delegeler bunu kabul etmek istemeyince, 3. Ordu'ya bağlı birliklere Arpaçay'ın

doğusuna geçme emri verildi ve harekete geçen Türk ordusu Gümrü'yü kuşatma harekâtına başladı. Türk ordusu karşısında tutunamayan Ermeni kuvvetleri geri çekilmeye başladı ve Gümrü-Tiflis demiryolu Türklerin kontrolüne geçti. 16 Mayıs'ta Gümrü Türklere teslim edildi. Batum görüşmeleri sırasında Türk kuvvetleri bölgede durumunu güçlendirmeye devam etmiş ve bölgedeki pek çok yerde hâkim duruma geçmiştir.

Mâvera-yı Kafkas Hükümeti'nin dağılması ile kurulan yeni hükümetlerle masaya oturan Osmanlı Devleti 31 Mayıs 1818'de Ermenilerle 4 Haziran 1918'de de Gürcülerle antlaşma imzaladı. Bu antlaşmalar Osmanlı Devleti'nin isteklerini karşılama ve Osmanlı Devleti, Brest-Litovs Antlaşması'nın dışında kalan Ahıska, Ahılkelek ve Karakilise şehirlerini de ele geçirmişti.

Osmanlı Devleti, yine 4 Haziran 1918'de Azerbaycan ile barış antlaşması imzalamış, Osmanlı Devleti, Ermenistan ve Azerbaycan arasında yapılan antlaşmayla 1877'deki sınır esas kabul edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Gürcistanla yaptığı Batum Antlaşması ile Osmanlı Devleti, Ermenistan, Azerbaycan ve Azerbaycan'nın birbirleri ile sınırları belirlenmiş; Osmanlı Devleti, Batum sancağından başka Ahıska ve Ahılkelek kazalarının büyük kısmını almak suretiyle 1828'deki sınırlarına ulaşmıştı.

Halit Paşa kumandasındaki Türk askeri Ahıska'ya girdi. Halk teşkilatlandı ve 1900'lü yılların başından beri bölgede çeşitli hayır cemiyetleri, eğitim faaliyetleri yürüten ve halkı bilinçlendirme faaliyetleri içinde olan Ömer Faik Bey (Numanzâde) başkanlığında geçici idare oluşturuldu.

Azerbaycan ve Osmanlı Devletleri arasında Trabzon Konferansı'nda başlayan yakınlaşma, Batum Konferansı'ndaki siyasî, ticarî, askerî, hukukî ve iktisadî işbirliğini de içeren antlaşmalarla devam etmişti. 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'nın başkenti Gence idi. Azerbaycan Devleti, ülkenin her yerine hâkim değildi. Bu konferans ve antlaşmaların öncesinde de Azerbaycan'da Ermenilerin geçmişten beri Azeri Türklerine yaptıkları katliamlar sebebiyle Azerbaycan Türkleri, Osmanlı Devleti'nden yardım istemek durumunda kalmıştı. Bunun için faaliyetler başlayan Osmanlı Devleti, Nuri Paşa'yı görevlendirmiş, Kafkas İslâm Ordusu'nun kuruluşu tamamlanmış, 25 Mayıs 1918'de

mahiyetindeki askerî ve idarî personelle Gence'ye gelen Nuri Paşa, Azerbaycan'ın muhtelif bölgelerine idarî ve askerî işleri düzenlemek üzere birer subay göndermiştir. Sadece kendi kuvvetleri ve Azerilerden oluşturulan kuvvetlerle Azerbaycan'ın tamamının kontrolünü ele alamayacağını anlayan Nuri Paşa, takviye kuvvetler ve askeri malzeme desteği istemiş, bunların karşılanmasının ardından 16 Eylül 1918'de Bakü'ye girmiştir.

Osmanlı ordusunun Bakü'ye girmesi Rusları çok rahatsız etmişti ve Ruslar Osmanlı Devleti'nden Batum Antlaşmalarının değil, Brest-Litovsk Antlaşması'nın uygulanmasını talep ediyordu. Ruslar, Almanya'ya verdiği notada, Türk ordusunun Bakü'yü işgalinden doğacak sonuçların sorumluluğunun kendilerinde olacağı ve bu işgalin Brest-Litovsk Antlaşması'nı ortadan kaldıracağını belirtiyordu. Bu sırada Berlin'de bulunan Osmanlı Devleti temsilcileri de Sovyet elçiliği ile resmî temaslarda bulunarak, Ahıska ve Ahılkelek ile nahiyelerinin Türk toprağı sayılması koşulu ile çekilmeyi kabul edebileceğini belirtmişlerdi. Osmanlıların Almanlarla ittifakı sebebiyle zayıf durumda olduğunu düşünen Ruslar, başta Ahıska ve Ahılkelek olmak üzere Gümrü bölgesinin iadesi için baskı yapıyor, devam eden yazışmalarda ise Evliye-yi Selase'de yeniden referandum yapılmasını talep ediyordu.

Batılı devletlerin baskısı altında kalan ve gittikçe bunalan Osmanlı Devleti, müttefiki Almanya'nın savaştan çekilmesi ile I. Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri tarafında yer aldı.

30 Ekim 1818 tarihinde Osmanlı Devleti için çok ağır şartlar içeren Mondros Mütarekesi imzalandı. Bu mütarekenin 1. Maddesi, İtilaf Devletleri donanmasına Boğazların derhal açılmasını ve onların Boğazları işgalini; en ağır madde olan 7. Maddesi İtilaf Devletleri'nin emniyetlerini tehdit edecek bir durum olduğunda herhangi bir yeri işgal hakkına sahip olduğunu; 15. Maddesi İtilaf Devletleri'nin Batum ve Bakü'yü işgaline Osmanlı Devleti'nin itiraz etmemesini içermekteydi. 11. Madde ile Osmanlı Devleti'nin 1914, yani savaş öncesi sınırlarının gerisine çekilmesi, bir diğer maddede de Ermenilerin meskûn olduğu altı vilayette karışıklık çıkması durumunda bu vilayetlerin işgal hakkının tanınması kabul edilmişti.

Böylece Türk ordusu, Bakü'ye girdikten yaklaşık iki ay sonra, Müslüman-Türk ahalinin gözyaşları arasında 17 Kasım 1918'de şehirden geri çekildi.

2.5. I. Dünya Savaşı'nın Ardından Osmanlı Devleti'nin 1914 Öncesi Sınırlara Çekilmesi ve Ahıska Bölgesinde Kurulan Hükümetler

Osmanlı ordusunun 1914 öncesi sınırlarına çekileceğinin anlaşılması, daha önce Rus, Ermeni ve Gürcü işgal ve katliamlarını görmüş Ahıska bölgesindeki Türk toplumunu harekete geçirmiştir. Ahıska Türkleri, yeniden kaderleri ile baş başa kalmamak, hak ve hürriyetlerine sahip çıkmak için 29 Ekim 1918'de merkezi Ahıska olan Ahıska Hükümet-i Muvakkatası'nı kurmuşlardır. 3 Kasım 1918'de merkezi Iğdır olan Aras Türk Hükümeti, 5 Kasım 1918'de de Kars'ta Kars İslam Şurası kurulmuştur.⁴⁹

Bölgede kurulan bu küçük hükümetler, Kars İslam Şurası öncülüğünde 30 Kasım 1918'de yapılan büyük kongreye temsilciler göndermiş ve bu kongrede Batum, Ahıska ve Aras Türk hükümetlerinin de katılımıyla 12 kişilik Millî Şura Hükümeti kurulmuştur. Bu kongrede Millî Şura ordusu kurularak bölgeyi Gürcü ve Ermeni işgaline karşı millî hudutları korumak üzere ant içilmiştir.

Mondros Mütarekesi gereği, Osmanlı ordusunun bu bölgeleri tahliye etmeye başlamasından ardından 4 Aralık'ta Millî Şura Hükümeti sınırları içinde yer alan Ahıska'yı Gürcüler, Ahılkelek'i Ermeniler işgal etmiştir.

Bu haksız işgaller üzerine 3-5 Ocak ve 7-9 Ocak 1919'da Ardahan'da iki kongre toplanmış, bu kongrelerde millî mücedeleri kuvvetlendirmenin yolları arandığı gibi Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi'ni kurmak üzere Kars'ta bir büyük kongrenin toplanması kararı alınmıştır. 17-18 Ocak 1919 tarihinde Kars'ta toplanan büyük kongrenin ardından "Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi" kuruldu ve 18 maddelik bir anayasa kabul edildi.

Ahıska ve Ahılkelek halkı 4-5 Ocaktaki Gürcü ve Ermeni işgallerine silahla karşı koymuş, bu kazaların akıbetinin daha sonra belirleneceğinin halka duyurulmasıyla bir süre olaylar sakinleşmiştir. Ancak, Gürcülerin Millî Şura'nın bölgedeki bazı

⁴⁹ Gökdemir, s. 35.

ileri gelenlerini tutuklayarak değişik yerlere sürgüne göndermeleri; yine bölgenin pek çok yerinde cana ve mala kast olayları neticesinde zaten beklemekte olan ayaklanma başlamış ve 2 Şubat 1919'da Ahıska ve Ahılkelek'ten tamamen kovulmuştur. Kazanılan bu zaferle, Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti'nin otoritesi Tiflis'e kadar yayılmıştır. Gürcülerle yapılan müzakereler sonuç vermemiş, 2 Mart 1919'da Ahıska yeniden Gürcü işgaline uğramıştır. Gürcülerle başa çıkamayan Ahıskalılar, Server Bey'den mücadelenin başına geçmesini istemişler, oluşturulan milislerle Mart ayı sonlarında taarruza geçilmiştir. 5-6 gün süren kanlı çarpışmalar ardından bozguna uğratılan Gürcüler Ahıska, Azgur ve Ahılkelek'i de bırakarak Borcom Boğazı'nın ötesine çekilmeye mecbur kalmışlardır.⁵⁰ Bölgede Gürcü ve Ermenilere karşı Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti'ne bağlı kuvvetlerin başarıları, başından beri bu hükûmetten rahatsız ve bölge için başka planları olan olan İngilizleri iyice tedirgin etmiş ve nihayetinde 12 Nisan 1919'da parlamentosu İngilizler tarafından basılarak Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti dağıtılmış⁵¹ hükûmetin liderleri ve nüfuzlu kişiler de Malta'ya sürgün edilmişlerdir.

Hükûmetin dağıtılmasının ardından Kars'ta idareyi ele alan Ermeniler ele geçirdikleri her yerde büyük bir yağma ve sindirme faaliyetine girişirken, halk da göç etmeye başlamıştır. Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti'nin faaliyette olduğu dönemde bölgede etkinlik sağlayamayan Gürcüler, İngilizlerin hükûmeti ve parlamentosu dağıtması ve Müslüman ahalinin elindeki silahları toplamasının ardından 19 Nisan 1919'da yeniden saldırıya geçmişler, bir süre direnen milislerin de geri çekilmesiyle 20 Nisan'da Ahıska'yı işgal etmişlerdir. İşgal ettikleri yerlerde Gürcülerin tavrı da Ermenilerden farklı olmamış, bu tedhiş hareketleri 1920 yılında da devam etmiştir.⁵²

İstanbul'un işgale uğramasının ardından, Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde Millî Mücadele'nin ilk adımları atılmış, 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Millî Mücadele'nin siyasî ve askeri bütün karar merkezi Ankara olurken, bütün yetkiler Büyük Millet Meclisi ve Meclis bünyesinde kurulan hükûmet uhdesinde toplanmıştır.

⁵⁰ Gökdemir, s. 127-130.

⁵¹ Gökdemir, s. 146-169.

⁵² Gökdemir, s. 127-130.

Milli Mücadelenin merkezi olan Ankara, Misâk-ı Millî sınırları içinde kalan vatan topraklarını işgallerden kurtarmak için çalışırken, Güneybatı Kafkasya ile de yakından ilgilenmiş, Elviye-yi Selâse (Ardahan, Batum ve Kars) ile birlikte Ahıska ve Ahılkelek'in de sınırlarımız içinde kalması için büyük mücadeleler vermiştir.

1921 yılı başlarında Gürcü komünistleri Menşevik hâkimiyetine son vererek Gürcistan'da yönetimi ele geçirmişler, 16 Şubat 1921'de Gürcistan Devrim Komitesi'ni kurmuşlardır. Aynı gün, Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilân edilmiştir.

TBMM'nin 21/22 Şubat 1921'deki gece müzakeresinde alınan karar, "İşgali altında bulundurdıkları Ardahan, Artvin havalisini 23 Şubat tarihinden evvel tahliye etmeleri; aksi hâlde 23 Şubat sabahından itibaren ileri harekâta devam olunacağı" Ankara'daki Gürcü sefaretine bildirilmiş ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından da Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşaya duyurulmuştur. 23 Şubat 1921'de Ankara'daki Gürcü Sefiri Simon Mdivani, Ardahan ve Artvin'in Türkiye'ye terk edildiğini resmen bildirdi.⁵³ 25 Şubat 1921 tarihinde Tiflis, Bolşeviklerin eline geçti. Menşevik Gürcü Hükûmeti Tiflis'i terk ederek Batum'a çekildi.

Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinde de Sosyalist idarenin Gürcü ve Ermenilerden oluşturulması üzerine, bölgedeki Türk ve Müslüman ahaliye karşı girişilebilecek bir katliam olasılığına karşı Türkiye gerekli tedbirleri almaya çalışmış, Genelkurmay Başkanlığı'ndan Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderilen bir emirle, mümkün ise Ahıska, Ahılkelek ve Batum'un 9 Mart akşamına kadar ele geçirilmesi istenmişti. Emir üzerine harekete geçilerek Ahıska (9 Mart), Batum (11 Mart) ve Ahılkelek (14 Mart) ele geçirilmiş ve Ankara Hükümeti'nin 12-13 Mart 1921 yılında Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği emir gereği Ahıska, Ahılkelek ve Batum'da Türkiye Büyük Millet Meclisi adına bir idâre oluşturulmuştur.⁵⁴

Ancak İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye karşı tutumları Ankara Hükümetini yeni siyasî ve askerî müttefikler aramaya yöneltmiş ve Türkiye Bolşevik Rusya ile

⁵³ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 33.

⁵⁴ Zeyrek, *Ahıska Araştırmaları...*, s. 34; Buntürk, s. 117-118.

anlaşma yoluna gitmiştir. 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da ve 13 Ekim 1921 tarihinde Kars'ta Rusya Bolşevik Hükümeti temsilcileri ile bir araya gelmişlerdir⁵⁵. Bu görüşmelere Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri de katılmışlardır. Moskova ve Kars Antlaşmaları hemen hemen aynı maddeleri içermekteydi ve Moskova Antlaşması'nın Birinci Maddesi (Kars Antlaşması Dördüncü Madde) gereği Ahıska ve Ahılkelek; Moskova Antlaşması'nın İkinci Maddesi (Kars Antlaşması Altıncı Madde) gereği de Batum'u bazı şartlarla Gürcistan'a bırakılmıştır.⁵⁶

2.6. Sovyetler Birliği Döneminde Ahıska Bölgesi, 1944 Sürgünü ve Geri Dönüş Mücadelesi

16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması ile Elviye-i Selâse'den Batum ile birlikte, Ahıska bölgesi de Türkiye sınırları dışında kalmıştır. Bu dönemde Gürcistan sınırları içinde yer alan Abhazlara, Osetlere ve Acara Müslümanlarına özerklik verilirken, Ahıska çevresi doğrudan doğruya Tiflis'e bırakılmıştı.⁵⁷

Çarlık döneminde, hiç olmazsa kendi kültürleriyle yaşayan Ahıska Türklüğü, Sovyetler Birliği döneminde, 1920-1930 yılları arasındaki kısmî rahatlığın ardından pek çok hususta büyük sıkıntılarla yaşamak zorunda kalmıştır.

1920'li yıllardan itibaren Ahıska ve Ahılkelek bölgelerinde yeni eğitim kurumları açılarak millî kadrolar yetiştirilmeye çalışılmıştır. Türkiye ile ilişkileri kesilen Ahıska Türkleri, kendilerine en yakın gördükleri Azerbaycan ile XIX. yüzyıl başlarından itibaren ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Bu bölgede doğmuş aydınların ve Azerbaycan'dan gelen öğretmenlerin yardımları ile yüksekokullar ve öğretmen okulları açarak öğretmen kadroları hazırlamaya başlamıştı.⁵⁸

1920-1930 yılları arasında Ahıska bölgesinde modern usullerle eğitim veren ilkokullar ve ortaokullar; Ahıska'da Devlet Dram Tiyatrosu açılmıştı ve Azerbaycan Türkçesi ile temsiller veriyordu. 1923 yılında Gürcistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Ahıska kazasındaki devlet kurumlarında Azerbaycan ve Rus dilleri kullanılması kararı aldı. 1926 yılında Ahıska bölgesinin bütün ilçe ve

⁵⁵ İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, ATAM, Ankara 2001, s. 189-197.

⁵⁶ Gökdemir, s. 218-219.

⁵⁷ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 34-35.

⁵⁸ Buntürk, s. 122.

kasabalarda Azerbaycan Türkçesi kullanılıyordu.⁵⁹ Ahıska bölgesindeki okullarda ve yayınlarda önce Arap alfabesi kullanılırken, kısa süreyle Latin ve 1939'dan sonra Kril alfabesi kullanılmıştır.

Sovyetler Birliği zamanında Türk kelimesinin unutturulması çabaları daha 1924 yılında kuvvetle hissedilmekteydi. Stalin, Ahıska Türklerinin önde gelen liderlerinden biri olan Ömer Faik Bey'e milliyetini değiştirmesini teklif etmiş, böylece kendi halkına örnek olabileceğini söylemişti.⁶⁰ Gürcistan, Ahıska Türklerine zorla Gürcü soyadlarını kabul ettirmeye başlamış ve birçok kimse soyadındaki "oğlu" veya "gil" eklerini Gürcüce "şivili" veya "dze" ekiyle değiştirmek durumunda kalmıştı. 1926 yılında geçici olarak durdurulan bu uygulama, 1930'lu yıllarda Gürcistan yönetiminin Ahıska bölgesindeki bütün öğrencilerin Gürcüce eğitim almasını içeren "Mesketlerin Gürcü Kültürünü Benimsemesi ile İlgili Tedbirler" adı verilen planı yürürlüğe koymasıyla tekrar başladı. 1938 yılından itibaren Ahıska bölgesindeki pek çok okulda Gürcüce eğitime geçilmeye başlanmış, devlet kurumlarında çalışan Türkler Gürcü milliyetini kabule ve Gürcü soyadlarını almaya zorlanmaya başlamıştır. Bu uygulamalar halk arasında büyük tepkiye neden olmuş ve uygulama yeniden geçici olarak durdurulmuştur. Gürcistan, 1943 yılında konuyla ilgili bir komisyon kurmuş ve komisyon Azerbaycan dilinde eğitim veren bütün okullarda 1944-1950 yılları arasında Gürcüce eğitime geçilmesini öngören raporu hazırlamıştı.⁶¹

Bu arada basın hayatında Azerbaycan Türkçesi ile yayımlanan Türkçe gazetelerle de halk arasında sosyalizm fikrinin taraftar bulması ve yayılması amaçlanmıştır. Bu amaçla, 1930 yılında Ahıska ilçesinin sosyal, ekonomik ve kültürel konularını ele alan, Ahıska Rayon Komitesinin yayın organı Kommunist (1938'de sonra, Kızıl Bayrak); 1933 yılında Adıgün Rayon Komitesinin yayın organı Kızıl Rençber (1936'da sonra, Adıgün Kolhozçusu); yine aynı yıl Aspinza Rayon Komitesinin yayın organı Bağban (1940'dan sonra, Sosyalizm Kendi) gazeteleri çıkarılmaya başlanmıştır.

Ahıska Türklerinin nüfusu da artmaktaydı. Bölgede daha önceki sayımlarda da Türkler ekseriyeti oluşturmaktaydı ve bu durum 1944 yılındaki sürgüne kadar

⁵⁹ Buntürk, s. 122.

⁶⁰ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 37.

⁶¹ Buntürk, s. 122-123.

devam etmiştir. 1828'deki Rus işgali ve bu işgalle başlayan Rus, Ermeni, Gürcü zulümleri neticesinde yaşanan göçlere rağmen, bölgedeki Türk nüfusunun çoğunluğu oluşturduğu 1916 yılından itibaren yapılan sayımlarda da görülmektedir.

1916 ve 1917 yıllarında Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti'nce yapılan sayımlarda bu durum aşağıdaki gibidir.

Ahıska bölgesinde 1916 yılında 52.027 Türk, 27.568 Ermeni, 8.964 Gürcü, 3.235 Yahudi, 205 Rus, 73 Rum; 1917 yılında 57.920 Türk, 27.977 Ermeni, 9.128 Gürcü, 3.283 Yahudi, 205 Rus, 100 Rum.

Ahılkelek (A) bölgesinde 1916 yılında 7.000 Türk, 1.500 Ermeni, 1.320 Gürcü; 1917 yılında 8.560 Türk, 1.533 Ermeni, 1.255 Gürcü.⁶²

1926 yılında SSCB'de ilk nüfus sayımı yapıldı. Bu sayım neticesinde Ahıska bölgesindeki nüfus yapısının değiştiği gözlemlenmektedir. Buna da Anadolu'dan bölgeye göçürülen Ermenilerin yanında, bölgeden Anadolu'ya, özellikle Ermenilerin yoğun faaliyet gösterdiği bölgelerden göçen Türk nüfus en önemli etkindir. Ahıska, Adıgön ve Aspinza'da gerekli önlemler alındığından Ermenilerin bu bölgeleri de boşaltma planlarına önemli ölçüde set çekilmiştir. 1926 sayımına göre, Ahılkelek ilçesindeki nüfusun %73'ünü Ermeniler, %8,5'ini Türkler, % 10'unu Gürcüler; Ahıska ilçesindeki nüfusun %51'ini Türkler, %25'ini Gürcüler, %16'sını Ermeniler oluşturmuştur. Ahıska ve Ahılkelek 328 yerleşim biriminde 175.500 kişi yaşıyordu. Bölgenin 189 yerleşim yerinde Türk nüfus yaşıyordu ve toplam nüfusun %32'sini Türkler (diğer Müslüman unsurlarla birlikte %34,5), %42'sini Ermeniler oluşturuyordu.⁶³

1936 yılında Sovyetle Birliği içinde yaşayan bazı etnik grupların adları değiştirildi ve Azerbaycan'daki Türkler yeni etnik kimlik olarak Azerbaycanlı adını taşımak zorunda kaldılar. 1938 yılında Gürcistan'da yaşayan Ahıska Türklerine de Azerbaycanlı ismini kabul ettirdiler.⁶⁴

Ahıska'da 1927 yılında kolhozlar kurulmaya başlanmış, kolhozların kurulması geleneksel yaşam tarzını kökünden sarsmıştır. Bu yıllarda kolhoz sistemine

⁶² Gökdemir, s. 102-104.

⁶³ Arif Yunusov, "Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk", (çev. Ekin Keskin), Türkler, cilt 18, YT Yay., 2002, s. 881; Buntürk, s. 124-125.

⁶⁴ Buntürk, s. 126; Kıyas Aslan, *Ahıska Türkleri*, Ankara 1995, s. 7.

geçişte zenginlerin varlıklarına el konularak devletleştirilmesi, halka dağıtılması gereken toprakların dağıtılmaması gibi adaletsiz uygulamalar sonucu yaşanan bazı huzursuzluk ve isyanlar şiddetle bastırılmış pek çok kişi idam edilmiştir.

Sovyetler birliğinin kurulduğu dönemden itibaren bölgenin ileri gelenlerine karşı baskı ve tutuklama politikaları izlenmiştir. 1930'lu yıllarda, aydın ve din adamlarını sistemli şekilde yok edilmeye başlanmıştır. Bunlara yakıştırılan en büyük suç “Kemalistlik, Türkçülük ve Türkiye taraftarlığı” idi. Bu yıllar aynı zamanda Gürcü şovenizminin azgınlaştığı bir zamandı. Ancak 1937 yılı, Stalin zulmünün doruğa çıktığı bir tarih olmuş, Ahıska'da Türk aydınlarının çoğu tutuklanmış ve çoğu ilk sorgularının ardından kurşuna dizilerek idam edilmiştir. Bunlardan biri de önceleri Bolşeviklere çok güvenen, 1921'de Gürcistan İnkılâp Komitesi'nde yer alan, onlarla birlikte hareket eden ünlü gazeteci ve siyaset adamı Ömer Faik Numanzade (1872-1937) idi.⁶⁵ Ne hazindir ki bu kişilerin çoğu hakkındaki karar, aradan 20 yıl geçtikten sonra 1958 yılında Gürcistan Yüksek Mahkemesi'nce kaldırılmış ve beraatlerine karar verilmiştir.⁶⁶

SSCB, 1938 yılının ilk aylarından itibaren Türkiye sınırına on binlerce asker yerleştirmişti. 1939 yılı Eylül ayında II. Dünya Savaşı başlamış, 1941 yılında Alman orduları Rusların batı sınırlarına ilerlemekteydi. II. Dünya Savaşı yıllarına kadar Ahıska Türkleri askere alınmıyordu. Savaş başlayınca 15-55 yaş arası 40.000 civarında insan, Almanlarla savaşmak üzere silâh altına alınarak cepheye gönderilmiştir. Geride kalanları da kız, gelin ve yaşlılar dâhil, Stalin yönetiminin “arka cephe” denilen iç bölgelerde başlattığı imar çalışmaları çerçevesinde Ahıska-Borcom demiryolu inşaatında çalıştırılmışlardır. Bu hat, Ekim 1944'te, sürgünden bir ay önce tamamlandı.⁶⁷

Sürgünden bir ay önce bölgeye asker sevk edilmiş ve Ahıska bölgesinin Türk köylerinde gizli bir olağanüstü durum uygulanarak köylere giriş çıkış yasaklanmıştır. “Almanlarla ile savaş yapılacak” diye korkutulan halk, güvenlik gerekçesi ile köylerine ve evlerine kapanmak durumunda kalmıştır.

⁶⁵ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 38-39.

⁶⁶ Geniş bilgi için, bkz. Buntürk, s. 128-133.

⁶⁷ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 40; Buntürk, s. 134-135.

Ahıska bölgesindeki Türklerin sürgününe 31 Temmuz 1944 tarihinde “SSCB Devlet Savunma Komitesi” tarafından karar verilmiş, yapılan hazırlıkların ardından bu kararla ilgili emir 20 Eylül 1944’te yayınlanmıştır. 1944 yılı Kasım ayının 14’ünü 15’isine bağlayan gece, önceden sınırları takviye amacıyla bölgeye yerleştirilen askerler tarafından Adıgön, Ahıska, Aspinza, Ahılkelek ve bu rayonlara bağlı köylerdeki Türklerin evlerinin kapıları çalınmış, yanlarına alabilecekleri kadar eşya almalarına izin verilen halk gece yarısı evlerinden çıkarılarak uygun alanlarda bir araya toplanmıştır. Sabaha karşı kamyonlarla tren istasyonlarına götürülen Türkler, Orta Asya’ya gönderilmek üzere yük vagonlarına doldurulmuş ve nereye, kaç gün yol gideceklerini bilmeden bir daha dönemeyecekleri topraklardan sürgün edilmişlerdir.

1926 nüfus sayımında (Tablo 1) Türk, 1938 yılından itibaren Azerbaycanlı olarak kaydedilen Ahıska Türkleri, 1944 sürgünü esnasındaki belgelerde tekrar Türk olarak adlandırılmıştır.

Savaşın sonlarına doğru da bölge halkı hiçbir gerekçe olmaksızın yaşadıkları yerlerden alınarak bir gün içinde vatanlarından koparılmıştır. Bu hiçbir resmî suçlamaya dayanmayan sürgünün gerekçesi olarak Stalin ve yönetiminin Türkiye’nin Almanya yanında savaşa girebileceği ve Türkiye sınırındaki bölgelerde yaşayan Ahıska Türklerinin Türkiye ile işbirliği yapabileceği endişesi genel kabul görmektedir. Ancak bu sürgün, Rusya’nın sıcak denizlere inme stratejisi çerçevesinde engel olarak görülen Batı ve Güney Kafkastaki Müslüman azınlığı mümkün olduğu kadar uzağa taşımak düşüncesinin⁶⁸ hayata geçirilmesi olarak da değerlendirilmelidir. Gerçekten de Rusya’nın, planları içinde önemli bir yer tutan Güney Kafkasya’da uyguladığı politikalar Anadolu Türklüğü ile Asya Türklüğü arasındaki coğrafi bütünlüğü ortadan kaldırarak başarıya ulaşmıştır. Ahıska, Ahılkelek bölgeleri ve Türkiye’nin kuzeydoğu illeri üzerindeki Ermeni ve Gürcülerin emelleri de göz ardı edilmemelidir.⁶⁹

⁶⁸ Svante E. Cornell, *Small Nations and Great Powers: A Study of Ethnopolitical Conflict in The Caucasus*, Richmond, Surrey, GBR: Curzon Pres Limited, 2000, s. 171.

⁶⁹ Sürgünün sebepleri hakkında, bkz. S. Enders Wimburs ve Ronald Wihman, “Sovyet Orta Asyası’nda Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (çev. Eşref Özbilen), S. 49, Ağustos 1987, s. 154-167; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 51-52; John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya’yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev. S. Özden), İstanbul 1989, s. 222; Buntürk, s.

14-18 Kasım 1944'te yapılan sürgün sonrası Beriya'nın yazdığı rapora göre 91.095 kişi⁷⁰ yük vagonlarına doldurularak Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'a sürgün edilmiştir. Başka kaynaklarda bu rakam 90.000-120.000⁷¹ arası, 110.000⁷², 150.000⁷³ olarak da gösterilmektedir.

Asıf Hacı, 1944 sürgününün rakamlarını şu şekilde vermektedir: Ahıska ve 64 köyünden 30.000, Adigön ve 72 köyünden 40.000, Aspinza ve 59 köyünden 35.000, Ahılkelek ve 11 köyünden 5.000, Bogdanovkanın iki köyünden 5.000 olmak üzere toplam 115.000 kişi sürgüne gönderilmiştir.⁷⁴

Sürgüne edilen Ahıska Türkleri, kış şartlarında 1 ay, 1 buçuk ay süren açlık ve hastalık sebebiyle ölümlerin yaşandığı zorlu yolculukların ardından sürgün edildikleri Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan topraklarına ulaşmışlardır. Bu ülkelerde kolhozlara dağıtılan Ahıskalıların yolda ve yerleştirildikleri yerlerde açlık, hastalık, iklim şartlarının ağırlığı gibi sebeplerle verdikleri kayıp, Sovyet kayıtlarında 1944-1956 yılları arası için 28.000-30.000 kişi olarak verilmektedir.⁷⁵

Sürgün sonunda L. Beriya'ya sunulan raporda 92.307 kişinin tahliye edildiği, bunların 53.133'ünün Özbekistan'a, 28.598'inin Kazakistan'a ve 10.546'sının Kırgızistan'a gönderildiği belirtilmiştir.⁷⁶

II. Dünya Savaşı sırasında askere alınan 40.000 Ahıska Türkü'nden 25.000 kadarı cephelerden dönememiş, geri kalan 15.000 kadar Ahıska Türkü askere alınırken geride bıraktıkları ailelerinin sürgün olduğunu bilmeden memleketine dönmüş ve

153-154; Stephen F Jones, "Meskhetians: Muslim Georgians or Meskhetian Turks? A Community Without a Homeland", *Refugee*, Vol. 13, No. 2, May 1993, s. 14-15. Web sayfası: <http://pi.library.yorku.ca/ojs/index.php/refuge/article/viewFile/21718/20388> (Erişim tarihi: Ağustos 2006).

⁷⁰ Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 50.

⁷¹ Oskari Pentikainen ve Tom Trier, "Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks", *ECMI Working Paper 21*, September 2004. Web sayfası: www.ecmi.de/download/working_paper_216.pdf (Erişim tarihi: Ağustos 2006)

⁷² Jones, s. 14.

⁷³ Wimburs ve Wihman s. 151-170.

⁷⁴ Asıf Hacı, *Geribem Bu Vetende- Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti*, Bakı 1992, s. 25.

⁷⁵ Buntürk, s. 152; R Conquest "Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, Ekim 1987, s. 183-188 (Conquest sürgün sırasında ölenlerin sayısını 50.000 kişi olarak vermektedir.)

⁷⁶ Nikolay F. Bugay, *Turki İz Meshetii: Dolgiy Put K Reabilitatsii*, Moskova 1994, s. 18.

acı gerçeğe karşılaşmışlardır. Cepheden dönen bu askerlerin de ailelerini bulmak için Orta Asya yollarına düşmüş, pek çoğu ailesini hiç bulamamıştır.

Hiçbir gerekçe ve suçlama yöneltmeden sürgün edilen Ahıska Türkleri, iskân bölgelerine yerleştirildikten yaklaşık 6 ay kadar sonra “özel iskân kontrolü (sıkıyönetim)”ne tabi tutulmaya başladılar.⁷⁷ Özel iskân kontrolünün yürürlükte olduğu 1956 yılına kadar hiçbir Ahıskalı iskân edildiği köyü terk edememiş, değil sürgün sırasında başka ülkelerde veya bölgelerde iskân edilmiş aile fertlerini ya da akrabalarını, komşu köyde iskân edilen akrabalarını bile ziyaret etmeye gidememişlerdir. 15 yaşına gelen her aile bireyi her hafta köy muhtarlığına giderek köyde bulunduğunu kanıtlamak için imza atıyordu.

1956 ve 1957 yılında çıkarılan iki genelge ile II. Dünya Savaşı sırasında sürgün edilen halklara (ilkinde Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş, Kalmuklar; ikincisinde Volga Almanları ve Kırım Türkleri) uygulanan “özel iskân kontrolü” düşmanla işbirliği yapma suçlaması da geri alınarak kaldırılmış, serbest dolaşım ve Kırım Türkleri hariç, sürgün edildikleri topraklara dönme izni verilmişti. Ancak böyle bir suçlamayla resmî olarak hiç muhatap olmayan Ahıska Türklerinin vatanlarına dönmelerine izin verilmemiştir.⁷⁸

Sıkıyönetimin kaldırılmasının ardından Ahıskalı aydınlar Moskova nezdinde haklarının iadesi ve vatana dönüş yasağının kaldırılması için girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. 1956-1958 yılları arasında müteaddit başvurularda bulunmuşlar, ancak bu başvurular genel olarak boşaltılan köylere başkalarının yerleştirildiği gibi gerekçelerle hep reddedilmiştir. Sürgün edildikleri topraklara dönme hakkı verilme de Ahıska Türkleri sıkıyönetimin kaldırılması ile vatanlarına yakın olan bölgelere göç etmeye başladılar. Göçler özellikle Azerbaycan ve Kabartay-Balkar topraklarında yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Gürcistan’daki topraklarına yerleşme teşebbüsünde bulunan aileler, Mahallî Gürcü yetkilileri tarafından derhal geri çevrilmişlerdir.⁷⁹ 31 Ekim 1957’de alınan bir kararla Gürcistan’dan sürgün edilen Azerbaycanlıların Azerbaycan’a dönüşlerine izin verildi. Böylece pasaportlarında Azerbaycanlı yazan Ahıska

⁷⁷ Wimburns ve Wihman, s. 157.

⁷⁸ Wimburns ve Wihman, s. 158-159; Buntük, s. 158;

⁷⁹ Wimburns ve Wihman, s. 161; Buntük, s. 159.

Türklerinin Azerbaycan'a göç etmesinin yolu açılmış ve 25.000-27.000 civarında Ahıska Türkü Azerbaycan'ın Saatlı bölgesindeki Mugan bozkırına Azeri kimliği ile yerleştirilmiştir.⁸⁰

Ahıska Türkleri arasında 1959'da iki farklı görüşü savunan iki temel lider ortaya çıkmıştı. Bunlardan biri, Latifşah Barataşvili, "Mesh"lerin Gürcü Müslümanlar olduklarını ve tarihî anavatanları Gürcistan'a dönmeleri gerektiğini savunuyordu ki bu görüş Gürcülerin, Ahıska Türklerinin Osmanlı'nın bölgeyi fethinden sonra Müslüman olmuş Gürcüler olduğu tezine dayanıyordu. Diğeri, Mevlüt Bayragtarov, Türk olduklarını ve Azerbaycanda kalmaları gerektiğini savunuyordu. 1960'ların başında bu iki görüş çatışmış, çok geçmeden Türk tarafının diğer taraftan çok daha fazla destek bulduğu anlaşılmıştır.⁸¹ 1964 yılının Şubat ayında Taşkent'te 600 kişiden fazla delege toplanmış ve "Millî Hakları Korumak İçin Türk Birliği" adlı bir komite teşkil etmişler, Birliğin başına da savaş gazisi, tarihçi Enver Odabaşev getirilerek "Kurtuluş İçin Geçici Organizasyon Komitesi" kurulmuştur. Ardından Moskova ve Tiflis'e heyetler gönderilmiş ancak bu heyetler taleplerini elde edemediği için geri çevrilmişlerdir.⁸²

Sovyet yönetimince yıllarca dünya kamuoyundan gizlenen Ahıska Türklerinin durumu ile ilgili resmî olmasa da ilk açıklama 30 Mayıs 1968 tarihli SSBB Yüksek Prezidyumu'nun kararnamesidir. Kararname Ahıskalıların sürgününden ve Sovyetlerin kusurundan bahsetmese de, "*evvelce Acara SSR'i ve Gürcü SSR'nin Ahıska, Ahılkelek, Adıgeni, Aspindza ve Bogdanovka yörelerinde yaşayan...*" ifadeleri ile sürgünün zımnen dile getirildiği, vatanlarına veya önceki iskân yerlerine yeniden yerleştirmelerinden değil, buldukları yerde "kök saldıkları" için onların "*millî menfaatlerinin dikkate alınması icabı şartlarının iyileştirilmesinden*" bahseden garip bir dokümandır.⁸³

1968 yılında Ahıska Türklerinin mücadelesi yeni bir döneme girmiş, Sovyet makamlarıyla açıktan açığa mücadeleye ve yeni stratejiler uygulanmaya başlanmıştır. Nitekim Taşkent yakınlarında Yangiyul'da 600 kişilik bir grup

⁸⁰ Yunusov, s. 882; Piriyeva, s. 37-41.

⁸¹ Yunusov, s. 882.

⁸² Zakir Aşar ve Zafer S. Tunçalp, *Sürgünde Elli Yıl-Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No.73, Ankara 1994, s. 24-30; Buntük, s. 161; Wimburs ve Wihman, s. 161.

⁸³ Wimburs ve Wihman, s. 160 .

tarafından nümayiş yapılmış fakat pek çoğu tutuklanmıştır. Başka bir grup Moskova'ya giderek Ahıskalıların Gürcistan'daki topraklarına dönmeleri için izin almaya muvaffak olmuş ancak 505 aile göç etmeye kalkınca izin iptal edilmiştir.⁸⁴

Bu yıllarda daha güçlü şekilde organize olan Ahıska Türkleri etkili eylemler yapmaya başlamışlardır. 1969'da Azerbaycan'da eylemler düzenlemişler Ahıska Türklerinin lideri Enver Odabaşev tutuklanarak sınır dışı edilmiş, aynı yıl ikinci kez tutuklanması üzerine protestolar şiddetlenmiş ve Odabaşev serbest bırakılmıştır.

Ahıska Türklerinin lideri Enver Odabaşev ve 3 arkadaşı 6 Nisan 1970 tarihinde Sovyet yönetiminin tutumunun değiştirmemesi halinde Türkiye'ye göç etmelerine müsaade olunması için Moskova'daki Türk sefaretine başvuracaklarını açıklamışlar ve bunu yapmışlardır. 2 Mayıs 1970 tarihinde "Biz Türküz" diye başlayan ve Ahıskalıların sürgünü hakkında tahkikat açılmasını, suçluların cezalandırılmasını, eski yurtlarına dönmelerine izin verilmesini, kaybolan veya zarara uğrayan malları için tazminat verilmesini, şayet bu istekler yerine getirilmezse Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmesini içeren bir bildiri yayınladılar.⁸⁵ 15 Mayıs 1971'de Türkiye Büyükelçiliği'ne Türkiye'ye göç etmek isteyen Ahıska Türklerinin listesi verilmiş, 18 Mayıs'ta Ahıska Türkleri delegasyonunun 48 üyesi Sovyet yetkililerine Türkiye'ye göç etmek istedikleri bildiren imzalı mektup göndermişlerdir. İsteklerine cevap verilmeyen delegasyon üyelerinden birkaç kişi 25 Mayıs'ta Türk sefaretine girmiş fakat sonra hepsi hapse atılmıştır.⁸⁶

18 Temmuz 1971'de yüzlerce Ahıskalı, BM sekreteri U. Thant ve Türk Parlamentosu'na müracaat ile bir başvuru imzaladılar. Bu hareket sonucu 7 Ağustos 1971'de Enver Odabaşev ve iki arkadaşı yeniden tutuklanarak çeşitli hapis cezalarına çarptırıldılar.⁸⁷

1971 yılında tutuklanana kadar Odabaşev seçimle işbaşına geldiği hareketin liderliğini yaptı. Odabaşev'in tutuklanması, kısa bir süre hareketin hızını geriletse

⁸⁴ Avşar ve Tunçalp, s. 30.

⁸⁵ Buntük, s. 164; Zeyrek, *Ahıska Bölgesi...*, s. 59-60; Wimburs ve Wihman, s. 163-164.

⁸⁶ Wimburs ve Wihman, s. 164-165.

⁸⁷ Buntük, s. 166.

de 1972 ortalarında yeni liderleri Reşit Seyfatov'un başkanlığında Brejnev'e, BM Genel Sekreteri Waldheim'e ve Türkiye başbakanı Ferit Melen'e başvurular yollayacak kadar eski hızlarına kavuştular.⁸⁸

Baskılarını devam ettirse de hükümet geri adım atmak zorunda kaldı. 26 Eylül 1972'de SSCB KP Siyasi Bürosu Alman, Kırım Tatarları ve Ahıska Türklerinin yerleşme bölgesi seçimindeki sınırlamaları kaldıran gizli bir karar almış, ancak bu toplulukların yaşadıkları yerlerdeki yöneticilere genelgeler gönderilerek "buldukları yerlerde bu vatandaşların kalıcı olması için gereken önlemlerin alınması" istenmiştir.⁸⁹ Zaten kararın gizli olması ve vatandaşlara duyurulmaması ile sonrasında yapılması istenen uygulamalar, bu kararın dış dünyaya karşı göstermelik olarak alındığının açık belirtileridir.

9 Ocak 1974 tarihinde de SSCB Yüksek Prezidyumu benzer bir karar daha alarak Ahıska Türklerinin yerleşim yeri seçimine yönelik bütün kısıtlamaları kaldırdı. Ancak bu karar da Ahıska Türklerinin eski yerlerine dönebilmeleri bağlamında, resmî kurumların bölgenin toplum yapısının değişmesi sebebiyle ortaya çıkan sosyal ve kültürel ihtiyaçların giderilmesi için gereken çok büyük yatırımlar yapması gerektiği gibi gerekçelerle uygulanabilir olmamıştır. Fakat burada Ahıska Türklerinin eski yerlerine dönmelerine en büyük engel Gürcistan Devleti'nin eskiden beri sürdürdüğü tutumdur. Başından beri geri dönüşlere karşı çıkan sürekli bahaneler üreten Gürcü hükümeti, geri dönenleri Gürcü olarak kaydetmek ve Gürcü soyadları vermek gibi şartlar ileri sürüyor, Ahıska Türklerinin "Mesh" kökeninden gelen Müslüman Gürcüler olduğu tezini ortaya atıyordu. Ahıska Türklerinde vatana dönüş isteği o kadar güçlüydü ki daha 1969 yılında 400 aile bu şartları hemen kabul ederek Gürcistan'a göç etmiş ama Gürcü Hükümeti'nin baskıları altında geldikleri yerlere dönmek zorunda kalmışlardı. Yine de 1970'lerde Gürcülerin şartlarını kabul edenler olmuş, Ahıska Türkleri arasında: Gazi Müftiyev'in önderlik ettiği ve Gürcistan'a Türk milleti (etnosu) olarak dönmek; Cezaevinden yeni çıkan Enver Odabaşev'in önderlik ettiği ve Türkiye'ye göç etmek; Halil Ömerov'un (Gözelaşvili) önderlik ettiği ve Müslüman Gürcü olarak Gürcistan'a dönmek isteyen 3 grup ortaya çıkmıştır. Gürcistan'ın şartlarını

⁸⁸ Wimburns ve Wihman, s. 166.

⁸⁹ Buntük, s. 167.

kabul ederek şanslarını denemek isteyen ve 1977’de göç eden 9 aile, baskılar karşısında Gürcistan’ı terk etmek zorunda kalmıştır.⁹⁰

Sonuçta Türklerin bir kısmı kendini Türkleştirilmiş Gürcü (Müslüman Gürcü) olarak adlandırmış, bu da Ahıska Türklerinin toplu mücadelesinde kamplaşmalara, sürgün edildikleri topraklarına dönme hedefine ulaşmada farklı görüşlere sebep olmuştur.

SSCB’de Gorbaçov’un iktidara gelmesi ve 1985 yılında aldığı “perestroyka” kararı Ahıska Türkleri arasında yeniden bir hareketliliğin doğmasına sebep oldu. Bu dönemden itibaren Ahıska Türklerinin sorunları resmî olarak gündeme gelmeye ve özellikle Türk basınında olmak üzere dış basında yer almaya başlayınca, Ahıska Türkleri Gürcü şartlarını kabul etmeden haklarının iade edileceği ve evlerine dönebileceğine inanmaya başladı. 12 Nisan 1987’de “Kurtuluş İçin Geçici Organizasyon Komitesi” dağıtılarak yerine Yusuf Sarvarov önderliğinde geçici organizasyon komitesi “Gayıdış” (Geri Dönüş) kuruldu.⁹¹

Ahıska Türkleri Moskova, Gürcistan, büyükelçilikler vasıtasıyla Türkiye nezdinde sorunlarını dile getirmeye çalışırken, 1989 başında yapılan nüfus sayımında Ahıska Türklerinin %51’inin (106.000 kişi) yaşadığı Özbekistan SSCB’deki Türklerin merkezi haline gelmişti (Tablo 2). 1989 yılı Mayıs ve Haziran aylarında Özbekistan’ın Fergana bölgesinde aniden daha önceden planlanmış olduğu anlaşılın çatışmalar başlamış, olaylarda binlerce Özbek Türklere saldırmış, evlerini yakıp yıkmış, askerlerin müdahalesi ile olaylar geçici olarak yatışmıştı. Şubat-Mart 1990’da Özbekistan’ın değişik yerlerinde olaylar yeniden başladı. Resmi rakamlara göre 116 insan öldürüldü, 2.000’den fazla yaralı vardı. Planlanmış olayların neticesinde Ahıska Türkleri Özbekistan’dan ayrılmak zorunda kaldılar ve adeta ikinci bir sürgün yaşadılar. Bu olaylar sonucu 40.000’i Azerbaycan’a, 17.500’ü Kazakistan’a ve 16.000’i Rusya’ya olmak üzere 76.000 Ahıska Türkü tahliye edilmiştir.⁹²

⁹⁰ Buntük, s. 168

⁹¹ Yunusov, s. 882.

⁹² Yunusov, s. 882-883; Rehman Seferov ve Ayhan Alkış, “Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Genel Bir Bakış”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 24, Güz 2008, s. 401. Web sayfası: <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s24/seferov.pdf> (Erişim tarihi: Eylül 2009);

Bu olayların ortaya çıkmasında Rusya'nın kendisine cephe almaya başlayan Gürcüleri, Abhaz ve Osetlerle birlikte Ahıska Türklerini baskı unsuru olarak kullanarak köşeye sıkıştırmak istemesi en önemli sebeplerdendir. Gerçekten de Rusya'nın yardımı ve desteği olamadan 350.000 Ahıska Türkü'nün Gürcistan'a dönmesi, Gürcüler için başa çıkamayacakları sorunlara sebep olabilirdi.⁹³

1989-1990 yıllarında Özbekistan'da yaşanan olaylar Ahıska Türklerinin içinde bulunduğu durumuna uluslar arası camianın dikkatini çekmekle kalmamış, Ahıska Türklerinin de haklarının iadesi konusunda daha sert tavır almalarına neden olmuştur. Olayların dış dünyada da yankı bulması, Sovyet hükümetinin onların sorunlarını daha fazla göz ardı etmesini güçleştirirken, 23 Eylül 1989'da ilk resmî Türk Konferansı yapıldı. Konferansa ülkenin her bölgesinden 526 Türk delege katıldı. 18 Mayıs 1990'da Moskova'da "Vatan" isimli bir Türk derneği oluşturma kararı alınan bir konferans daha düzenlendi. 25 Şubat 1991'de SSCB Adalet Bakanlığı bu derneği Moskova'da tescil etti. Lideri Yusuf Serverov olan derneğin genel merkezi Moskova'da idi.⁹⁴ Ahıska Türklerinin bulunduğu cumhuriyetlerde "Vatan" derneğinin şubeleri, bölgelerde ise temsilcilikleri açıldı.

Ahıska Türklerinin uzun mücadelesi sonucu, Sovyetler Birliği Yüksek Sovyeti 7 Mart 1991 tarihinde "sürgüne tabi tutulmuş halklara karşı uygulanmış cezaların haksız ve yasa dışı olduğunun kabul edilmesi ve onlara haklarının iade edilmesi" hakkında kanun çıkarmıştır.⁹⁵ Fakat bu kanun da Ahıska Türkleri'nin Gürcistan'a dönüşü ile ilgili sorunu ortadan kaldırmadı.⁹⁶

Ahıska Türklerinin vatana dönüş sorununun çözüme kavuşturulması ile ilgili önemli eylemlerinden biri de 1 Ağustos 1991'de Moskova'da 7.000'i aşkın kişiyle Kızıl Meydan'ı ve Parlamento binasının önünü işgal ederek yaptıkları oturma eylemiydi. 20-21 Kasım 1992'de "Vatan Cemiyeti" 2. Kurultayını yaptı. 207

Başka kaynaklarda Fergana olayları öncesi Özbekistan'da yaşanan Ahıska Türklerinin sayısı 170.000 olarak gösterilmektedir: Piriyeva, s. 44.

⁹³ Olayların sebepleri, kronolojisi ve sonuçları ile ilgili olarak, bkz. Buntürk, 170-171; 234-283; Hakan Sargin, "Ahıska Türkleri ile İlgili Politikaların Stratejik Boyutu", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 46-59.

⁹⁴ Yunusov, s. 883; Pentikainen ve Trier, s. 27.

⁹⁵ Bugay, s. 141.

⁹⁶ M. Akif Kütükçü, "Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Konya 2005, s. 271-284 (Web sayfası: http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/M.%20Akif%20KÜTÜKÇÜ/271-284.pdf. (Erişim tarihi: Ağustos 2006).

delegenin katıldığı kurultayda cemiyetin ismi “Ahıska Türklerinin Uluslar arası Vatan Cemiyeti” olarak benimsenmiştir. “Vatan Cemiyeti”nin kuruluşu ile aynı dönemde SSCB’nin çöküşünü müteakip “Gürcü” dalgası hareketlenmeye başladı ve Halil Ömerov’un (Gözalaşvili) liderliğini yaptığı Gürcü tezinin savunucuları Kasım 1991’de Kabardina-Balkar Özerk Cumhuriyeti’nin başkenti Nalçik yakınlarındaki bir köyünde düzenledikleri kurultayda “Sürgündeki Müslüman Meshler” derneğini kurdular ve ismini “Hısna” koydular. 24 Mart 1992 yılında “Hısna” derneği Gürcistanda da tescil edildi. “Hısna” cemiyeti üyeleri, sadece “Müslüman Mesket” olduklarını, soyisimlerinin Gürcüleştirmesini kabul etmenin yanında, Gürcistan’ın sadece Ahıska bölgesine değil, hangi bölgesine olursa olsun göç edip yerleşmeye de karar vermişlerdi. Bunlar artık sürgünlerde yaşamaktan bıkmış, ne pahasına olursa olsun Gürcistan sınırları içinde yerleşmek isteyen Ahıskalılar idi. Ancak, Gürcistan’ın bütün şartları kabul eden “Hısna” cemiyeti üyelerinin yerleşmelerini engellemiş, hatta Gamsahurdiya hükümeti Gürcistan’a “Meskhi” olarak yerleşen 200 aileyi ülkeden kovmuştu. Gürcistan’ın bu tavırları, verdikleri bütün tavizlere rağmen amaçlarına ulaşamayan “Hısna” cemiyeti üyeleri arasında durumun gerginleşmesine neden olmuş, 1996-97 yıllarında Marat ve Letifşah Barataşvili kardeşler cemiyetten ayrılarak “Gürcü Muhacirleri Birliği” ve “Letifşah Barataşvili Fondu”nu kurmuşlardır.⁹⁷

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra “Vatan Cemiyeti” etkisini artırmaya başladı ve 1993 yılında Azerbaycan’da tescil edildi. Türkiye ile sıkı ilişkiler kurdu. Azerbaycan dışındaki bütün “Vatan” temsilcilikleri irtibat halindeydi ve Azerbaycan’daki üyeleri Ahıska Türklerinin sesi olmuştu. İlave olarak “Vatan Cemiyeti” Ahıska Türklerinin büyük çoğunluğunun desteğini almıştı.⁹⁸ “Uluslar arası Vatan Cemiyeti” 1996 yılında 41. Avrupa Milliyetleri Federal Birliği Kongresi’nin bir üyesi oldu ve 1997’deki kongreye katıldı.

Eski yerlerine dönüş sorununun çözüme kavuşturulması konusunda “Vatan” ve “Hısna” tarafından yürütülen faaliyetlerin başarıya ulaşamamasından dolayı, BDT’daki bazı Türkler Türkiye’ye göç etme kararı aldılar. Ahıska Türkleri bu süreçte Türkiye’ye göç etme fikrini destekleyen farklı dernekler de kurdular.

⁹⁷ Yunusov, s. 883; Pentikainen, ve Trier, s. 28-29.

⁹⁸ Yunusov, s. 883.

Kırgızistanda “Osmanlı Türkleri”, Kazakistan’da “Turkiya”, Ukrayna’da “Anadolu”, Azerbaycan’da “Ahıska” ve “Umud” dernekleri bunlardan bazılarıdır.⁹⁹

Ahıska Türklerinin 1965-1970’lerden beri Türkiye’ye göç etme konusunda süregelen taleplerindeki ısrarın artması üzerine 1989 yılında Sovyet yetkilileri, Türkiye’nin kabul etmesi halinde böyle bir göçe izin verebileceklerini bildirmişlerdi. O sırada Bulgaristan’dan yaşanan Türk göçü nedeniyle Türk hükümeti bu teklifi geri çevirmiştir. 1989 Fergana olayları ile gazete, dergi ve televizyonlarda haber olarak geniş yer almaları sonrasında da Türkiye’de geniş kitleler Ahıska Türklerinden haberdar olmuştu. Ahıska Türkleri Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Türkiye ile doğrudan ilişkiler kurma fırsatını da yakalamış oldular.

Sürekli müracaatlar neticesinde, 1990’da Moskova Büyükelçiliğimiz konunun bir kez daha değerlendirilmesini, göçleri mümkün kılacak bir düzenlemeye gidilmesini istedi. Yapılan değerlendirilme ve çalışmaların ardından “Ahıska Türklerinin Türkiye’ye Kabul ve İskânına Dair Kanun” 02.07.1992 tarihinde 3835 Sayılı Kanun olarak kabul edildi ve 11.07.1992 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girdi. 1992’de bu kanunun 1. Maddesine göre alınan 92/3706 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile 1992 yılında 150 aile, 1993 yılında 350 aile olmak üzere toplam 500 ailenin Türkiye’ye kabulüne karar verilmiştir.¹⁰⁰

Kanunî hazırlıkların tamamlanmasının ardından Iğdır’da geçici iskân merkezleri hazırlanmıştır. Kazakistan’dan 71 aile (319 kişi), Azerbaycan’dan 40 aile (163 kişi), Kırgızistan’dan 23 aile (87 kişi), Rusya Federasyonu’ndan 35 aile (144 kişi) ve Özbekistan’dan 10 aile (37 kişi) olmak üzere Türkiye’ye göç ettirilecek aileler tespit edilmiş ve 10 Şubat 1993 günü 179 aile (750 kişi) bu geçici iskân merkezine yerleştirilmiştir.¹⁰¹

Pek çok Ahıska Türkü, gerek buldukları ülkelerdeki ekonomik ve siyasî şartlar gerek kendilerini Türkiye Türklerinden farklı görmemeleri sebebiyle çıkarılan göç

⁹⁹ Yunusov, s. 883.

¹⁰⁰ Avşar ve Tunçalp, s. 49, 83.

¹⁰¹ Avşar ve Tunçalp, s. 53; Mehmet Baydoğan, “Türk Dünyasında Ahıska Türklerinin Yeri”, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ 2000 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 72-78.

kanunu dışında da Türkiye'ye göç etmeye devam etmiş, Türkiye Cumhuriyeti de hem çalışmak hem yerleşmek için göç eden Ahıska Türklerinin çalışma, ikâmet ve vatandaşlığa kabul sorunlarını çözmek için 3835 Sayılı Kanun'a dayanarak pek çok Bakanlar Kurulu Kararı ve genelge çıkarmıştır.¹⁰² Bunlardan biri de İçişleri Bakanlığı, Nüfus ve Vatandaşlık İşleri Genel Müdürlüğü'nün 04/03/2009 tarih ve B050NÜV00700002-010-06/081690 sayılı "5838 Sayılı Kanuna Göre Ahıska Türklerinin Vatandaşlık Başvuruları" konulu genelgesidir.¹⁰³

Ahıska Türklerinin sosyal, ekonomik, demografik durumları; anavatanlarına dönüş sorunları ile ilgili olarak uluslar arası kuruluşlar kuruluşlar ve sivil toplum örgütlerince pek çok raporlar hazırlanmasına, kararlar alınmasına rağmen başta anavatana dönüş olmak üzere sorunların hiçbiri çözüme ulaşabilmiş değildir. Bu raporlar ve kararlar ancak durumu ve sorunları ortaya koymaktadır.

Ahıska Türkleri, yaşadıkları bütün ülkelerde kurdukları dernek, birlik, federasyonlarla buldukları ülkelerde birbirleri ile dayanışma içinde, hem buldukları ülkelerde sorunlarını çözmeye hem anavatana dönme konusunda mücadelelerini sürdürmektedirler. Bu derneklerden bazıları şunlardır: Ahıska Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği (İzmir)¹⁰⁴, Ahıska Türkleri Derneği (İzmir)¹⁰⁵, Ahıska Türkleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardım Derneği (İstanbul)¹⁰⁶, Ahıskalı Türkler İşbirliği ve Dayanışma Derneği (İstanbul)¹⁰⁷, Ahıskalılar Derneği (Denizli)¹⁰⁸, Dünya Ahıska Türkleri Birliği "DATUB"¹⁰⁹ (Kazakistan, Rusya Federasyonu, Özbekistan, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kırgızistan'dan temsilcilerin katılımı ile (Tablo 4) 19-20 Şubat 2011 tarihlerinde kurulmuştur.),¹¹⁰ Ahıska Türk Dernekleri Federasyonu "A.T.D.F." (Ankara)¹¹¹, Ahıskalı Öğrenciler Birliği "ASU"¹¹², Iğdır Uluslararası Ahıska Türkleri Kültür Yardımlaşma ve

¹⁰² "Ahıskalılar ile İlgili Bugüne Kadar Çıkarılan Kanunlar ve Son Durum", *Ahıska Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Bülteni*, Haziran 2001, s. 26; Buntürk, s. 311-313.

¹⁰³ http://www.nvi.gov.tr/Mevzuat,Nufus_Mevzuat_Genelge.html sayfasında Ahıska (Genelge 2009-03 ve Eki)

¹⁰⁴ <http://www.ahiskalim.org/>

¹⁰⁵ <http://www.ahiska.net/>

¹⁰⁶ <http://www.ahiskalilar.org/portal/index.php>

¹⁰⁷ <http://ahiskadosyasi.org/>

¹⁰⁸ <http://ahiskadernegi.com/>

¹⁰⁹ <http://www.datub.eu>

¹¹⁰ <http://www.dunyaturkleri.org.tr/Haberler.asp?haber=devam&id=293>

¹¹¹ <http://www.ahiskafederasyon.org>

¹¹² <http://www.asuturkiye.org/>

Dayanışma Derneği, Antalya Ahıska Türkleri Kültür Ve Dayanışma Derneği, Kırgızistan Ahıska Türkleri Derneği, Uluslararası Ahıska Türkleri Vatan Cemiyeti (Rusya Federasyonu ve Ahıska Türklerinin yaşadığı bütün Türk Cumhuriyetlerinde şubeleri bulunmakta), “Türk Toplumı” Yerel Millî Kültür Merkezi (Çeçenistan).

Bu dernek ve birlikler sosyal, kültürel ve siyasî faaliyetler yanında kurmuş oldukları pek çok internet siteleri ile Türkiye’de ve Türkiye dışında yayımlanan gazete, kitap ve dergiler ile geniş bir yelpazede faaliyetlerini sürdürerek Ahıska Türklerinin sesini dünyaya duyurmaya çalışmaktadırlar. Bu yayınlar arasında, 2004 yılından itibaren AHDEF (Uluslararası Ahıska Türk Dernekleri Federasyonu)’in yayın organı olarak Yunus Zeyrek’in yönetiminde çıkarılmaya başlayan ve internet ortamında da bütün sayılarına ulaşılabilen¹¹³ “Bizim Ahıska” dergisi en önemlilerinden biri olarak dikkat çeker. Yine yılda bir ya da iki sayı olarak yayımlanan Ahıska Türkleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Derneği’nin (Ümraniye-İstanbul) çıkardığı “Ahıska” dergisi bunlardan biridir. Bunun yanında Kazakistan Ahıska Millî Merkezi başkanı Ziyaettin İsmihanoğlu Kassanov önderliğinde Türkiye Türkçesi ve Rusça olarak yayımlanan “Ahıska” gazetesi, Nalçık’te Vatan Cemiyeti’nce yayımlanan “Vatan Yolunda” gazetesi, Azerbaycan’da yayımlanan “Vatan Aşkı” gazetesi vb. dergi ve gazeteler mevcuttur.

3. Günümüzde Ahıska Türklerinin Nüfusu ve Yaşadıkları Yerler

Bugün sayıları 300.00 ile 600.000 arasında tahmin edilen¹¹⁴ Ahıska Türkleri günümüzde Kazakistan, Rusya Federasyonu, Azerbaycan, Türkiye, Kırgızistan,

¹¹³ <http://www.ahiska.org.tr/>

¹¹⁴ Ayşegül Aydınğün, Çiğdem Balm Harding, Mathev Hoover vd., *Meskhetian Turks-An Introduction to Their History, Culture and Resettlement Experiences*, Center of Applied Linguistics, COR Center, Culture Profile No. 20, Washington, 2006, s.13, Web sayfası: <http://www.cal.org/co/pdf/mturks.pdf> (Erişim tarihi: Şubat 2007); Seferov ve Alkış, s. 401-402; Valeri Modebadze, “Historical Background of Meskhetian Turks’ Problem and Major Obstacles to the Repatriation Process”, *IBSU Scientific Journal*, Volume 3 (2009), Issue 1, s. 113-128; Fatima Devrisheva, “Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)”, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2006 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 4-5; Pentikainen ve Trier, s. 13-26; Baydoğan, s. 9-13; Ali Saygılı, “Ahıska Türkleri’nin Nüfus Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ülkümüz*, Kommersiyalılık Enstitüsü Türk Dünyası İşletme Fakültesi Dergisi, Celalabad-Kırgızistan Yıl 1, Sayı 2, Aralık 2004, s. 313-327.

Özbekistan ve Ukrayna'da yaşamaktadır. Son dönemlerde Amerika Birleşik Devletleri'ne önemli miktarda Ahıska Türkü göç etmiştir (Tablo 3).

Türkiye: Türkiye 1992'de çıkardığı bir Kararname ile bir miktar Ahıska Türkü'nü Türkiye'ye getirerek Iğdır ve Hatay illerimizde iskân etmiş, ancak daha sonra yaşanan göçlerle Türkiye'deki Ahıska Türklerinin sayısı hızla artmıştır. Günümüzde Türkiye'de yaşayan Ahıska Türklerinin sayısı 40.000 ile 60.000 arasında tahmin edilmektedir.¹¹⁵ Türkiye'de Ahıska Türkleri başta Bursa ve İstanbul olmak üzere Antalya, İzmir, Ankara, Samsun gibi büyük şehirlerde yaşamaktadır.

Kazakistan: Sürgünde, Özbekistan'dan sonra en çok Ahıska Türkü'nün yerleştirildiği Kazakistan, günümüzde en çok Ahıska Türkü'nü barındıran ülke konumundadır. Ahıska Türklerine serbest dolaşım hakkının verilmesi ile bu ülkeye göçler devam etmiş, özellikle 1989 yılındaki Fergana olaylarından sonra Özbekistan'dan yeniden göç ettirilen Ahıska Türklerinin bir kısmının daha Kazakistan'a gelmesiyle bu ülkedeki Türk nüfusu hızla artmıştır. Günümüzde bu ülkedeki Ahıska Türklerinin sayısı 150.000 ile 170.000 arasında tahmin edilmektedir. Kazakistan'da yaşayan Ahıska Türkleri özellikle Alma-Ata, Çimkent, Cambul, Taraz, Karaganda şehirleri ve çevresinde bulunmaktadır.¹¹⁶

Rusya Federasyonu: Günümüzde Rusya Federasyonundaki Ahıska Türklerinin sayısı 70.000 ile 90.000 arasında tahmin edilmektedir. Rusya'nın 30'a yakın idarî yerleşim biriminde yaşamakta olan Ahıska Türkleri genellikle Krasnodar ve Rostov bölgelerinde yoğunlaşmıştır. En fazla buldukları şehirler ise Krasnodar, Stavropol, Rostov, Nalçik, Belgorad, Tula, Kursk, Smolensk ve Moskova'dır. Ancak Krasnodar bölgesinde yaşayan ve özellikle Fergana olaylarından sonra gelenler Rusya vatandaşlığına kabul edilmediğinden kimliksiz ve vatansız halde, yerel yönetimlerin ve halkın baskı ve tacizleri ile de çok ağır şartlarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Devreye Amerika Birleşik Devletleri'nin girmesi ile bu bölgede yaşayan Ahıska Türklerinin önemli bir kısmı bu ülkeye göç etmiştir.¹¹⁷

¹¹⁵ Aydingün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 402;

¹¹⁶ Aydingün, Harding, Hoover, vd., s. 13; Seferov ve Akış, s. 403.

¹¹⁷ Aydingün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 403.

Azerbaycan: Azerbaycan'da yaşayan Ahıska Türkleri sayısı 90.000 ile 110.000 arasında tahmin edilir.¹¹⁸ 1956 yılında Sovyetler Birliği döneminde çıkarılan seyahat ve iskân serbestliğine dair kararnamenin ardından 1956-1958 arasında bir kısım Ahıska Türkü bu ülkeye göç ettirilmiş ve özellikle Mugan bölgesinde Ahıska'daki köy isimleriyle yeni yerleşim birimleri kurulmuştur. Bu yıllardan 1970'lere kadar 25.000-30.000 civarında Ahıska Türkü bu ülkeye yerleşmiş ve genellikle Azerbaycanlı olarak vatandaşlık almıştır. Bu yüzden bazı çalışmalarda bunlar Azerbaycan Türkü olarak değerlendirildiğinden bu ülkedeki Ahıska Türklerinin sayısı 45.000-50.000 arasında verilir. Fergana olaylarından sonra ise 50.000 civarında Ahıska Türkü gelmiştir. Bunlar da daha çok Arran bölgesindeki Saatlı, Sabirabad ve Salyan idarî bölgelerine yerleştirilmiştir. Bunların yanında günümüzde Bakü, Gence, Haçmaz, Deveçi, Oğuz, Gebele, İsmayılı, Şamahı, Beylegan gibi yerleşim birimlerinde de önemli sayıda Ahıska Türkü yaşamaktadır.¹¹⁹

Kırgızistan: 1944 sürgününde 15.000 kadar Ahıska Türkü bu ülkeye yerleştirilmiş, Fergana Olaylarından sonra bu ülkeye de bir miktar göç yaşanmış ve günümüzde sayı 45.000-50.000 kişiye ulaşmıştır. Bu ülkedeki Ahıska Türkleri çoğunluk Bişkek civarında olmak üzere, Oş ve Celalabad şehirleri çevresinde yaşamaktadır.¹²⁰

Özbekistan: 1944'teki sürgünde, nüfusun yarıdan fazlası bu ülkede iskân edilmiş, 1989 olaylarına kadar nüfus 120.000-140.000'lere ulaşmıştır. Sürgün edilen Ahıska Türkleri, Özbekistan'da başta Fergana ve Taşkent olmak üzere Namangan, Andican, Sırderya, Buhara ve Semerkant gibi şehirler çevresine yerleştirilmiştir. 1956'da seyahat ve iskân serbestliğinin verilmesiyle buralardaki Ahıska Türklerinin bir bölümü izin çıkması halinde vatana dönmek ümidiyle Azerbaycan ve Rusya'nın Kafkasya bölgesindeki özerk cumhuriyetlerine göç etmiştir. Fergana olayları öncesi en çok Ahıska Türkünün yaşadığı ülke Özbekistan iken, olaylar sonrası bu ülkedeki Ahıska Türkleri'nin sayısı 15.000-25.000 arası tahmin

¹¹⁸ Aydingün, Harding, Hoover, vd., s. 13.

¹¹⁹ Rehman Seferov, "Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Nüfusunun Etnik Yapısındaki Değişimler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 17, Selçuk Üniversitesi, Konya 2005, s. 395-409.

¹²⁰ Aydingün, Harding, Hoover, vd., s. 13; Seferov ve Akış, s. 404;

edilmektedir. Bu nüfusun da önemli bir kısmı Taşkent şehri ve civarında yaşamaktadır.¹²¹

Ukrayna: Ukrayna'daki Ahıska Türkleri bu ülkeye Fergana olayları sonrası gelmiş olup sayıları bugün 10.000-15.000 arasında tahmin edilmektedir. Çoğu Kırım'da olmak üzere Donetsk, Harkov, Kherson şehirleri ve çevresinde yaşayan Ahıska Türklerine 1991 yılında Ukrayna vatandaşlığı verildi.¹²²

Amerika Birleşik Devletleri: Rusya Federasyonu içindeki Krasnodar bölgesinde vatandaşlığa alınmayan ve her türlü haktan mahrum olarak zor şartlar altında yaşayan Ahıska Türkleri 2004 yılından itibaren Amerika Birleşik Devletleri tarafından kabul edilmeye başlamış ve günümüzde bu ülkedeki Ahıska Türklerinin sayısı 10.000'i bulmuştur. Amerika'daki Ahıska Türkleri 33 eyalet ve Columbia bölgesinde dağınık olarak yaşamaktadır. Bu ülkedeki Ahıska Türklerinin belli şehirlerde toplanma çabası içinde olup, ağırlıklı olarak Pensilyvania, Washington, Illionois, ve Kentucky'de yaşamaktadırlar.¹²³

4. Ahıska Türklerinin Etnik Kökeni¹²⁴

Bölgenin tarihi geçmişi ile ilgili veriler, bölgede en eski dönemlerden bu yana değişik Türk topluluklarının yerleşmelerinin ve siyasî hâkimiyetlerinin bulunduğunu göstermektedir. Bu bölgede yaşayan Türklerin etnik temellerinde ağırlıklı olarak XI. yüzyıldan itibaren bölgede güçlü bir şekilde varlık gösteren Oğuz Türkleri ile XII. yüzyıl başlarında ve sonlarında bölgeye Gürcü kralının

¹²¹ Aydınğün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 404.

¹²² Aydınğün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 404.

¹²³ Aydınğün, Harding, Hoover, vd., s. 14; Seferov ve Akış, s. 404-405.

¹²⁴ Bu konu ile ilgili olarak bkz. Mustafa Kalkan, "Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri", *Bilig*, S.7, Güz 1998, s. 160-170; Aydınğün, Harding, Hoover, vd., s. 2; Ufuk Coskun, "Ahıska/Meskhetian Turks in Tucson: An Examination of Ethnic Identity", The University of Arizona, 2009, s. 23-40; Kırcıoğlu, *Yukarı Kür...*, s. VII-XII; M. Fahrettin Kırcıoğlu, "Ne Mesket Ne De Misket: Ahıska Türkleri'dir", *Azerbaycan Türk Kültürü Dergisi*, Azerbaycan Derneği Yayınları, Sayı 268, Ankara 1989, s. 17 – 23; Ayşegül Baydar Aydınğün, "Rethinking Ethnic Identity Formation: The Case of The Ahıska (Meskhetian) Turls İn Turkey and Kazakhstan", The Graduate School of Social Sciences of Middle East Technical University, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 2001, s. 63-68; Orhan Uravelli, "Ahıska Türkleri Sorunu ve Gürcü/Meskh Tezi", *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994) Bildiriler*, II. Cilt, TTK Yay., Ankara, 1999, s. 361-363; İrade Yüzbey, "Ahıskalı Türkler ve Kültürleri", *Turkish Studies International Periodical For he Languages, Literature and History of Turish or Turkic*, Volume3/7 Fall 2008, s. 679-681; Yusuf Uramalı, *Gürcistan'da Sinsi Faliyetler*, web sayfası: <http://www.geocities.com/karadenizim/gurcistanda.html>.; İsmail Mızı-Ulu, *Merkezi Gafgaz'ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru*, (Çevirenler: S. Eliyarlı, M. Abdulla), TDAV, İstanbul 1993.

daveti ile Kafkasyanın kuzeyinden gelip yerleşen Kıpçak Türklerinin bulunduğu görülmektedir. Selçuklu akın ve yerleşmelerine karşı Gürcülerle birlikte hareket eden bu Hıristiyan Kıpçaklar, XII. yüzyıl ortalarında Gürcü kroniklerinde de Sa-Atabago (Atabek Yurdu) olarak anılan bölgede İlhanlı Hükümdarı'nın desteğiyle Atabekler Devleti'ni kurmuş; İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevî devletlerine bağlı olarak varlığını devam ettirdikten sonra 1578 yılından itibaren Osmanlı Devleti'ne katılmışlardır. Bölgede Selçuklularla birlikte başlayan Oğuz/Türkmen yerleşmeleri ve etkisi yine birer Oğuz/Türkmen devleti olan Akkoyunlu, Safevî devletleri zamanında da devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesinden sonra Hıristiyan olan Kıpçaklı Atabek sülalesine mensup beyler ile birlikte halk da Müslümanlığı benimsemiştir.

Görüldüğü gibi Ahıska Bölgesinde yaşayan Türk nüfusu ağırlıklı olarak Oğuz ve Kıpçak Türklerine dayanmıştır. Bölgedeki Oğuz/Türkmen kaynaşmasında Oğuz/Türkmen devletlerinin uzun yıllara yayılan nüfuz ve hâkimiyetleri Oğuz/Türkmenlere ait özellikleri ön plana çıkarmıştır.

Ancak bu küçük alanda hâkimiyetin sık sık el değiştirmesi ve etnik kaynaşmalar, bölgede yaşayan Türkler arasında “boy” bilincinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bölgeden sürgüne gönderilen bu Türklere “Ahıska/Mesket Türkleri” denmesi ise etnik bir vurgu değil, sürgün olunan coğrafyaya bağlı bir adlandırmadır. Nitekim bölgeden Türklerle birlikte sürgün edilmekle aynı kaderi paylaşan, etnik adlandırmasını koruyan fakat sürülenler içinde çok az bir sayıya tekabül eden topluluklar da (Terekeme/Karapapaklar, Hemşinliler) kendilerini “Ahıska Türkü” kimliği ile ifade etmektedir.

Güneybatı Gürcistan, Rus ve Gürcü kaynakları tarafından “Mesketya” olarak adlandırılmakta, bu coğrafi isim sebebiyle Ahıska Türklerine “Mesket Türkleri” de denilmektedir. Ancak bu coğrafyada M.Ö. VIII. yüzyıllarda yaşadığı söylenen “Meskhi/Massaget”ler, “İskit/Saka” kökenli olmaları ile ilgili görüşler bir yana, geride çok fazla bir iz bırakmadan tarih sahnesinden silinmiş bir topluluktur. Gürcüler, “Meskhi/Massaget”lerin Gürcü kökenli olduğu iddiasından hareketle, bu bölgede yaşarken sürgün edilen halkın Osmanlı'nın bölgeyi fethetmesinden

sonra zorla Müslüman yapılmış Gürcüler olduğunu ileri sürmektedirler.¹²⁵ Bu tezin elle tutulacak hiçbir yönü bulunmadığı çok açıktır. Çünkü günümüzde bile, değil Gürcistan, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde Gürcülerin “tarihî Mesketya” topraklarından saydıkları Artvin gibi illerimizde yaşayan yerli ya da Türkiye’nin batısındaki illerine Osmanlı- Rus Savaşları sırasında göç eden Gürcü kökenli Müslüman vatandaşlarımız ana dillerini unutmamışken, Artvin’de, Posof’ta ve Gürcistan’da Gürcüce’yi bilen bu Gürcü kökenli Müslüman köylerinin yanında yüzyıllarca aynı tarihî serüveni yaşayan ve “Meskhi/Massaget” olduğu iddia edilen bu insanların Gürcüceyi hiç bilmemeleri nasıl izah edilecektir? Dolayısıyla, sürgüne tabi tutulan bölge insanının, Osmanlı’nın bölgeyi fethinden sonra zorla dinleri, dilleri ve kültürleri değiştirilerek asimile edilmiş Gürcü oldukları iddiası sadece bir hayalden ibarettir.

Gerek dil, gerek kültür, gelenek ve görenekler, gerek yaşam biçimi, gerek fizikî antropoloji ile ilgili veriler Ahıska bölgesinden sürgün edilen bu topluluğun “Türk” olduğunu açıkça göstermektedir.

5. Ahıska Türklerinde Sosyal Hayat, Dil ve Edebiyat

Ahıska Türklerinde eskiden beri süregelen iş ve uğraşı alanları; çiftçilik, hayvancılık, bağcılık (sebze ve meyve yetiştiriciliği)dir. Ahıska bölgesinde hayvancılık bölge insanının en önemli geçim kaynaklarından biri olup yaylacılık geleneği sürgüne kadar devam etmiştir.

Ahıska Türklerinin sürgün öncesi yaşadıkları coğrafyadaki iş ve uğraş alanlarıyla bu alanlara dair hayvan, bitki, tahıl, ürünlere; yaşam alanları ile bu alanlara ait eklenti ve bölümlere; günlük hayatta kullanılan eşyadan giyim-kuşama dair varlıkların adlandırılmasında görülen söz varlığının neredeyse tamamı, Gürcüceden, Rusçadan sınırlı sayıda alınmalar dışında Türkçe’dir¹²⁶ ve Kıpçak izlerinin biraz daha zayıf kaldığı, Kuzey Doğu Anadolu, Doğu Anadolu ile Azeri ağızlarının harmanlandığı Dede Korkut Hikâyelerinin dilini andıran bir görünüm

¹²⁵ Latifşah Barataşvili ve Klara Barataşvili, “Mı-Meshi”, Literaturnaya Gruzuya, No: 8 (s. 85-132), No: 9 (s. 98-146), No: 10 (s. 91- 105), No: 11 (s. 150 -181), Tbilisi 1988.

¹²⁶ bkz. İsmail Kazımov, *Axisga Türklerinin Dili*, Bakı-Elm 1999, s. 84-91; F. F. Aliyev, *Oçerki Po Leksike Yazıka Turok Kazaxstana*, Alma-Ata 1978; M. Fahrettin Kırzioğlu, “Lehçe-i Erzurum Yazmasındaki Halk Sözleri”, *TDAY-B 1962*, Anlara 1988, s. 195-244.

arzeder.¹²⁷ Ahıska Türklerinin halk takvimi¹²⁸, kış hazırlıkları, yemek kültürü¹²⁹ Türk kültürünün ayrılmaz bir parçasıdır. Tamamı Sunnî Müslüman olan Ahıska Türkleri dindar bir Türk topluluğudur. Yaşadıkları acıların Türk olmaları yüzünden başlarına geldiğini düşündüklerinden, sürgün edildikleri yerlerde asimile edilecekleri düşüncesiyle “Türk, Osmanlı Türkü” kimliklerine sıkı sıkıya sahip çıkmış, gelenek ve görenekleri, folklorik değerleri ile dillerini (ağız) ısrarla korumuşlardır. Ahıska Türkleri buldukları ülkelerde Rusça yanında buldukları ülkelerin dilini de öğrenmek zorunda kalmalarına rağmen mecbur kalmadıkça başka Türk lehçeleri veya yabancı bir dil ile konuşmaktan ısrarla kaçınmışlar ve buldukları ülkelerde okuyan çocuklarına da evde ve kendi aralarında “Ahıska ağzı” ile konuşmaları konusunda sürekli telkinlerde bulunmuşlardır.¹³⁰

Uzun yıllar Osmanlı etkisi altında bulunan Ahıska Türklerinin bağımsız bir yazı dili olmamıştır. Ancak Ahıska Türkleri ağzı pek çok hususta Eski Anadolu Türkçesi ve özellikle Dede Korkut Kitabı'nın dili ile ortak özellikler gösterir. Ergin, Dede Korkut Kitabı'nın XIV. yüzyıldan itibaren itibaren Osmanlı (Batı) ve Azerî (Doğu) Oğuzcası olarak ikiye ayrılmaya başlayan Batı Oğuzcasının doğu Oğuz yani Azerî sahasına girdiğini, Azerî ağzları içinde de en çok Terekeme/Karapapak ağzına yakın olduğunu söylerken¹³¹ pek çok hususun açıklanması sırasında bu özelliğin Terekeme ağzı ile –Ahıska bölgesini kasterek– Çiçavat ağzında da bulunduğunu belirtir; bu iki ağzı Batı Azerî ağzı ve Dede Korkut Türkçesinin mirasçısı olarak ifade eder.¹³² Araştırmacılar, Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerin Oğuzların Anadolu'ya gelmeden önceki yurtlarında Kıpçak ve Peçeneklerle giriştikleri mücadelenin destanlaşma sürecine Anadolu'da tutunma dönemindeki mücadelerinin de eklendiğini belirterek hikâyelerin iki

¹²⁷ Krş. Janos Eckmann, “Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair”, *TDAY-B 1964*, Ankara 1989, s. 35-41.

¹²⁸ Sergey Cikiya, “K Nazvaniyo Mesyatsev v Dialekte Turetskogo Yazıka” *Voprosı Tyurkologii*, Baku 1971, s. 116-122; Minara Aliyeva, “Ahıska Türklerinin Halk Takvimi Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, Bahar 2001, s. 134-139.

¹²⁹ Seferoğlu, Paşalı, “Ahıska'da Kış Hazırlıkları ve Yemek Kültürü”, *Bizim Ahıska Dergisi*, Yıl 4, S. 9, Kış 2008.

¹³⁰ Çiğdem Balım ve Ayşegül Aydıngün, “Dil ve Grup Kimliği: Ahıska Türkleri”, *Günüümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2003, s. 236-243.

¹³¹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı II İndeks-Gramer*, TDK Yay.: 219, Ankara 1997 (3. Baskı), s. 351.

¹³² Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 393.

katmanlı olduğunu belirtirler. Zaten hikâyelerdeki en belirgin coğrafya da genel hatları ile Kafkaslardan Mardin'e, Trabzon ve Bayburt'tan Aras ve Kür nehirlerinin aşağısına kadar olan bölgeyi içine alır. Hikâyelerin ikinci katmanını oluşturan olaylarda Oğuzların kuzeyinde Gürcistan'ın olduğu, mücadele edilen "Kara Dinlü Kafirler" in de isimlerine bakarak Oğuzlar'ın ardından onlara karşı durmaları için Gürcistan'a davet edilip Kür ve Çoruh boylarına yerleştirilen Kıpçak Türkleri olduğu anlaşılmaktadır. Hikâyelerdeki yer adları ile ilgili yapılan araştırmalar da bu coğrafyayı doğrulamaktadır.¹³³

Ancak bölge anonim halk edebiyatı ve âşıklık geleneği bakımından çok zengindir. Bölgede pek çok halk şairi yetişmiştir. Başlıca halk şairleri arasında Ahıskalı Emrah, Kobliyanlı Sefilî, Ahılkeleklî Hasta Hasan, Çerkezoğlu, Çirkinî, Gülali Hoca, Üzeyir Usta/ Fakirî, Ahıskalı Korhan, Ahıskalı Pir Mehdî, Hıstızlı Nihanî, Şükrî, Ahıskalı Şehrî, Azgurlu İsmail, Hirtızlı Sevdâyî, Ahılkeleklî Taşdemir, Ahıskalı Ali Paşa sayılabilir.¹³⁴ Bölgede Âşık Ruhanî, Âşık Şivğa, âşık Miheil Zazadze, Âşık Sandro, Âşık Pektayî gibi Türkçe söyleyen Gürcü âşıkların da bulunması¹³⁵, âşıklık geleneğinin bölgede ne kadar güçlü olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Ahıska Türkleri, anonim halk edebiyatı ürünleri olan bilmece, maniler, türküler, atasözleri, masallar ve halk hikâyeleri örnekleri, geleneksel müzikleri ve çalgıları ile de Anadolu Türklüğünün sınırlar dışında kalmış doğal bir uzantısı olduklarını açıkça gösterirler.¹³⁶

¹³³ Geniş bilgi için, bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Dede-Korkut Oğuznameleri*, AKMB Yay., Ankara 2000; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı I*, TDK Yay., Ankara 1997 (4. Baskı) s. 51-56; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, MEB Yay., İstanbul 2000, s. LXXXIV-LXXXV (Dede Korkut'un coğrafyası), s. LI-LXVII (tarihi tabakalar).

¹³⁴ Geniş bilgi için bkz.: Fahrettin Kırzioğlu, "Ahıskalı 14 Halk Şairimizden Birer Parça", *Türk Kültürü*, S. 47, C. IV, 1966, s. 1012-1026; Ayfer Yılmaz, "Ahıska Türklerinin Edebiyatına Dair", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 18, Yaz 2004, s. 131-150; İbrahim Türki (haz.), *Ahıska Türklerinin Tarihi, Edebiyatı ve Âşıklarının Kısa Antolojisi*, Çimkent 2007.

¹³⁵ Valeh Hacılar, "Türkçe Söyleyen Gürcü Âşık-Şairleri", *Bizim Ahıska Dergisi*, (çev. Yunus Zeyrek), Yıl 4, S. 10, Bahar 2008.

¹³⁶ Yılmaz, s. 125-131; Asif Hacı ve Aydın Poladoğlu, *Ahıska Türk Folkloru*, AKMB Yay., Ankara 2001; Ülkü Önal, *Ardanuç-Ahıska Manileri ve Türküleri*, Ürün yay., Ankara 2005; Ülkü Önal, *Ardanuç – Ahıska Masalları ve Halk Hikayeleri*, Ankara 2004; Ülkü Önal, *Ahıska Masalları ve Hikayeleri*, Meneviş yay., Ankara 2008; Minera Aliyeva, "Ahıska Türklerinin Ağzında Atasözleri", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/ 2, Güz 2001. s. 585-590; Abdurrahman Köksal, "Bişkek'te Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklorik Değerleri ve Oyun Müzikleri", Manas Üniversitesi SBE, Bişkek 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); İlmira Ragibova, "Kırgızistan'da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru", Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi); Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, AKMB Yay., Ankara 2004.

I. BÖLÜM

SES BİLGİSİ

1.1. ÜNLÜLER

Ahıska Türkleri ağzında, Türkiye Türkçesi yazı dilinde bulunan ve Genel Türkçe ile ortak olan a, ı, o, u; e, i, ö, ü temel ünlüleri¹³⁷ ve yazıda gösterilmeyen é (kapalı e) ünlüsü¹³⁸ yanında, Anadolu ve Rumeli Ağızlarında olduğu gibi, bunlardan bazılarının boğumlanma nitelikleri bakımından değişikliğe uğramış olan türleri de vardır. Ancak bu ara ünlüler Anadolu ve Rumeli Ağızları üzerine yapılan pek çok çalışmada tespit edilenler kadar çeşitli değildir.¹³⁹

Ahıska Türkleri üzerine yapılan iki çalışmada, Ahıska Türklerinin dilinde on ünlü bulunduğu belirtilir. Kazımov “Ahıska Türkleri kiril temelli alfabede 10 ünlüden istifade etmişler” diyerek, bu ünlüleri “a, e, и, o, y, ө, y, э, ы, э” şeklinde sıralar.¹⁴⁰ Aliyev de çalışmasında kullanacağı Ahıska Türkleri ağzındaki sesleri gösteren transkripsiyon alfabesini verirken, ünlüleri “a, ə (= ä), e (kelime ortasında), и, o, ө (=ö), y, y, ы, э (kelime başında)”¹⁴¹ olarak gösterir. Kazımov’un çalışmasında, Ahıska Türklerinin buldukları ülkelerdeki (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, vs.) millî alfabeleri kullanarak oluşturdukları

¹³⁷ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basın-Yayın-Tanıtım, İstanbul 2001, s. 39; Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, TDK Yay: 528, Ankara 1990, s. 34.

¹³⁸ Ergin, *Türk...*, s. 9; Banguoğlu, s. 37.

¹³⁹ Ahmet B. Ercilasun, *Kars İli Ağızları – Ses Bilgisi*, TDK Yay: 797, Ankara 2002, s. 51-54 (á, â, ă, ê, è, é, ç, í, î, ï, ó, ú, ұ, ұ, ü); Efrasiyap Gemalmaz, *Erzurum İli Ağızları*, I. Cilt, TDK Yay: 588, Ankara 1995, s. 73-79 (a, v, v, ə, ə, e, e, ε, ı, ı, i, i, ı, o, o, ö, ö, u, u, ü, ü); Turgut Günay, *Rize İli Ağızları*, TDK Yay: 795, İkinci Baskı, Ankara 2003, s. 37-43 (á, à, a°, a', è, e°, í, í°, í°ó, ú, ò); Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 745, Ankara 2000, s. 17-23 (â, â, á, â, ê, ê, í, î, ó, ô, ò, ú); Zeynep Korkmaz, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 582, İkinci Baskı, Ankara 1994, s. 29-36 (á, a, â, ə, é, ê, î, ı, o, u, ü, ô); Mukim Sağır, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 582, Ankara 1995, s. 19-27 (â, â, ê, ç, ë, ı, î, ï, ı, ı, ö, ö, u, ü, ü, ü).

¹⁴⁰ Kazımov, s. 50.

¹⁴¹ Aliyev, s. 4.

yayımlanmış ve yayımlanmamış metinler¹⁴² esas alınarak ünlü varlığı belirlenmiştir. Aliyev ise Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde derlemeler yaptığını, bu derlemelerin yazıya geçirilmesi esnasında bilindik metotların kullanıldığını, diyalekt özelliklerinin verildiğini belirtir¹⁴³ ki ünsüzler bakımından bu doğrudur. Ancak, her iki çalışmada da ara ünlülerden hiç bahsedilmemiştir.

1.1.2. Türkiye Türkçesi Yazı Diline Göre Farklı Olan Normal Süreli Ara Ünlüler

Ahıska Türkleri ağızında tespit ettiğimiz ara ünlüler, kalınlık-incelik bakımından genellikle ince ünlülerin kalınlaşması yönünde oluşan “yarı kalın” ünlülerdir. Bölge ağızında birkaç kelimedede rastladığımız “è” (kapalı e) ünlüsü dışında genişlik-darlık bakımından oluşan “yarı geniş/kapalı” ve düzlük-yuvarlaklık bakımından oluşan “yarı yuvarlak” ara ünlüler kullanılmaz.

Ahıska Türkleri ağızında Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklı olarak tespit edilen ünlüler şunlardır: á, è, ó, ú.

1.1.2.1. á Ünlüsü:

Türkçe ve yabancı kelimelerdeki ince a'yı belirtmek için kullandığımız bu ünlü, normal a'ya göre daha önde, normal e'ye göre daha arkada boğumlanan, “a” ile “e” arası bir ünlüdür. Bölgemizde çok sık karşılaşılan ve bir değişme sonucu ortaya çıkan “á” ünlüsü, yabancı asıllı kelimelerde daha çok a > e, Türkçe kelimelerde ise e > a değişmesine bağlı bir ara ses olarak ortaya çıkar.

“Kâğıt, kâr, rüzgâr, selâm” gibi alınma kelimelerde ince telaffuz edilen a sesi ise herhangi bir değişme sonucu değil, öndamak ve dişeti bölgelerinde boğumlanan “g, k, l” gibi ünsüzler ile hece kurmuş olan ve kaynak dilde de zaten ince (palatal) olan bir ünlüdür.¹⁴⁴

a > á değişmesi ile:

¹⁴² Kazımov, s. 175-176. (Bu metinlerin belli başlıları: Asıf Hacı, *Garibem Bu Vatanda – Axısğa Türklerinin Etnik Medeniyyeti*, Gençlik, Bakı, 1992; Aydın Poladoğlu, *Bir Ulusun Söz Sanatı*, Bakı, 1998; “*Vatan Aşkı*” gazetesinde 1991, 1992, 1993 yıllarında yayımlanmış şiirler, halk hikayeleri, muhtelif derlemeler; Ahıskalı bazı halk şairlerinin kendi tuttıkları defterler ve çeşitli araştırmacıların derleyerek yazıya geçirdikleri folklor anlatıları).

¹⁴³ Kazımov, s. 3-4.

¹⁴⁴ Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 31; Tuncer Gülensoy, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 536, Ankara 1988, s. 20.

áhmet I/534, ásgere XII/95, áşkınán XII/128, bázisi XII/134, dávet XII/130, *Ŗ*uránı ázímüşánda I/2, táraf II-a/11, máhsát XII/79, vátán V/49, yá^şni I/2 vb.

e>á değişmesi ile:

cámaat II-a/3, çátin XIII/226, dertláşah < dertleşek “dertleşelim” I/19, dögiyellár VII-a/189, evdá I/10, gáliyerim I/40, gáturiyerdilár “getiriyordular” XII/ 14, *h*aşta^hánasında V/112, igná I/298, ná I/16, sán I/10, senedá II-a/91 vb.

1.1.2.2. é Ünlüsü:

Türkçenin temel ünlülerinin yanında dokuzuncu ünlü olarak kabul edilen é ünlüsü, boğumlanma noktası e ile i ünlüleri arasında yer alan ince, düz ve kapalı bir “e”dir.¹⁴⁵ Zeynep Korkmaz, “Türkçe kelimelerdeki kapalı e (é) ünlülerinin bir kısmı, hemen ayrıksız olarak y ve bazen de ç, s, ş gibi yanındaki ünlüler üzerinde inceltici/ daraltıcı etki yapabilen ünsüzlerden önce bulunur. é ünlülerinin bir kısmı bu ünsüzlerin inceltici, bir kısmı daraltıcı etkisi ile oluşur.” dedikten sonra inceltici etki ile oluşmaların a ünlüsünden a > á > e > é; daraltıcı etki ile oluşmaların e ünlüsünden e > é değişmesi ile¹⁴⁶ meydana geldiğini belirtir. Korkmaz, bir başka çalışmasında ise “é” ünlüsünün, ön ya da içseslerde olmak üzere hep kök hecede bulunduğunu, Türkçe kelimelerde çoklukla, i > é değişimi ile ve Eski Türkçedeki i sesinin tarihî seyri içinde gösterdiği genişleme eğilimine uyarak “é”ye dönüşmesi ile oluştuğunu belirtir.¹⁴⁷ Efrasiyap Gemalmaz da “Erzurum İli ve Ağızları”nda é ünlüsünün e >é, i>é ve ı, i, u, ü>é olmak üzere üç şekilde oluştuğunu belirtir.¹⁴⁸

Bölgemiz ağızında kapalı e sesi karakteristik değildir. Hatta kelime başında ve ilk hecede “e-i” meselesi konumunda “e” tarafındadır. Ancak “in-, git-, giy-” ve “ye-” fiilleri ile bu fiillerden türeyen kelimelerde kullanımının daha çok, diğer örneklerde ise nadir olduğu görülür.

¹⁴⁵ bkz. R. Rahmeti Arat, “Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair”, *Makaleler*, cilt I, (haz..Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yay. 65, Ankara 1987, s. 334-341; F. Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay. No: 2157, İstanbul 1977, s. 19-25; Ergin, *Dede Korkut...II*, s. 405-405; Elza Samedli, “Türk Lehçelerindeki Bir Ses: Kapalı é”, *Journal of Azerbaijani Studies*, Khazar University Press, Volume 10 – Numbers 3-4, Volume 11 – Numbers 1-4, Volume 12 – Numbers 1-2, 2007-2009, s. 522-534 Web sayfası: <http://jas-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/43.pdf> (Erişim tarihi: Şubat 2010).

¹⁴⁶ Zeynep Korkmaz, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, TDK Yay: 583, Ankara 1994, s. 6.

¹⁴⁷ Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 34.

¹⁴⁸ Gemalmaz, s. 75-76.

bè^yçáre II-b/62, de^y “diye” VII-c/208, ediyérlár VIII/85, énilmáz VII-c/174, érkek I/14, gèdábülürsün VIII/5, gèyardilár VII-c/4, hèç VII-b/70, vèrácağı VII-c/25, yèmaḲ VII-c/74 vb.

1.1.2.3. ó Ünlüsü:

o-ö arası yarı kalın bir ünlü olup, ö > o değişmesine bağlı bir ara ses olarak ortaya çıkar. Ahıska Türkleri ağzında ön seste ve ilk hecelerde görölür. o > ó, ö değişmesine ise rastlanmaz.

górmamiştuḡ II-a/32, gótururdilár V/13, gózal II-b/54, gózlarımá I/175, kótuluḡ IV/20, kóyda I/446, kóva “köye” VII-b/79, ógratti I/105, ómruni II-a/92, órtuḲcoliyer II-b/98, sóyliyerlár IX/24, tókiyer II-a/3 vb.

1.1.2.4. ú Ünlüsü:

u-ü arası yarı kalın bir ünlü olup ü > u değişmesine bağlı bir ara ses olarak ortaya çıkar. Kelimelerde sadece son ses olarak görölmez. Ahıska Türkleri ağzında u > ú, ü değişimine birkaç örnekte dışında rastlanmaz.

búkiyersin VI/6, dúgúnlar VII-c/1, geçúrdum III-a/9, götúdilár V/3, gúlařiyerlár II-b/78, gúnda III-a/30, gúz III-a/43, kúpe II-b/46, küçúgi VIII/85, múḡterem I/1, ogúna “önüne” II-b/83, súrgún VIII/13, súrulmiş VII-a/86, súrtiyer II-b/28, türkúḡ VIII/63 vb.

Ahıska Türkleri ağzında tespit edilen bu ara ünlüler, şavşat ve yöresi,¹⁴⁹ Posof yerli ağzı ile paralellik gösterir. Ancak, Ahıska Türkleri ağzında á, ó ve ú olarak tespit ettiğimiz örnekler, Posof yerli ağzında ön/ ince ünsüzlerin transkripsiyon işareti ile belirtilmesi sebebiyle, herhangi bir işaret kullanılmaksızın kalın ünlü olarak gösterilir: ęaldım, kařduḡ, řani, kor, koy, górduḡ, gonul¹⁵⁰ vb.

Artvin ili, Yusufeli ilçesi, Uşhum köyü ağzı üzerine yapılan bir çalışmada da ünlülerin kalınlaşma eğilimine dikkat çekilir ve kalınlaşmanın tamamlanamadığı örnekler dışında yöre ağzındaki ünlü varlığı a, â, e, i, o, u olarak tespit edilir. Ara ünlü olarak sadece palatal a(=â) gösterilir. Bu ünlünün de “kâr, mekân, kâfir...” gibi alınma kelimelerde görüldüğü, Türkçe “gâl-, gâtur-, gâlin” gibi kelimelerde

¹⁴⁹ Fadime Polat, “şavşat ve Yöresi Ağızları”, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 1999 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 37-38.

¹⁵⁰ Ercilasun, s. 51-53, 104-106.

görülen ara ünlünün tıpkı yabancı kelimelerde olduğu gibi ön damak patlayıcısının ince telâffuzunun kalın a üzerinde hissedilmesi olarak değerlendirilir.¹⁵¹ Uşhum ağzında daima “a, o” ve “u” olarak tespit edilen kalınlaşma örnekleri, Ahıska Türkleri ağzında á/a, ó/o ve ú/u olarak tespit edilir.

Anadolu ve Rumeli Ağızlarının hepsinde görülen bu ara ünlülerin, çift boğumlanmalı ünsüzler yanında, özellikle kök ünlülerinde kalınlaşma eğilimi göstermesi Ahıska Türkleri ağzında Kıpçak Türkçesi izlerinden biri olarak dikkat çekicidir.¹⁵² Ercilasun, Kars İli Ağızları’nda bu durumu “Ünlü-Ünsüz Uyumunun Bozulması” başlığı altında ele alır. Bu uyumsuzluğun Posof’tan Artvin’e doğru daha da yoğunlaştığını, en kesif ve yoğun biçimde Karaim ve Gregoryan Kıpçak şivelerinde ortaya çıktığını, ayrıca Gagavuz Türkçesinde ve Codex Comanicus’ta bazı kelimelerde de görüldüğünü belirtir. Bu hususun, tamamen Kıpçak şivesiyle ilgili eser ve ağızlarda tespit edildiğini söyleyerek, Ardahan-Posof yerli ağzında bir Kıpçak ses hususiyeti olarak korunduğunu ifade eder.¹⁵³

Türkçede ön damaklı k/g ünlüleri ile başlayan, ince sıradan ünlülere sahip kelime ve hecelerın ünlülerindeki ö>ó, ü>ú değişmelerine, Hanak Türkmenleri ağzından¹⁵⁴ özellikle Orta Anadolu ağızlarına¹⁵⁵ kadar pek çok ağızda rastlanır. Ancak Türkmen ağızlarının ortak özelliği olarak, özellikle Orta Anadolu ağızlarında, kelime veya hece başındaki ön damaklı g/ k ünsüzleri art damaklı ğ/k’ya dönüşürken ö ve ü ünlülerini kalınlaştırır. Ahıska Türkleri ağzında ise bu ünsüzler ön damak ünsüzü olarak kalırken e> á, ö>ó, o ve ü>ú, u deęişiklikleri¹⁵⁶ ortaya çıkar.

1.1.3. Uzun ve Kısa Ünlüler

Ahıska Türkleri ağzında Türkçenin normal ünlüleri hâkim olmakla birlikte, çeşitli ses olaylarına bağlı olarak meydana gelen uzun ve kısa ünlüler de görölmektedir.

¹⁵¹ Zikri Turan, *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, TDK Yay: 862, Ankara 2006, s. 24-25.

¹⁵² Krş. Leyla Karahan, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, TDK Yay.: 630, Ankara 1996, s. 17-18, 89-90.

¹⁵³ Ercilasun, s. 105-106.

¹⁵⁴ Ercilasun, s. 105

¹⁵⁵ Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 33-34, 48-49, 71, 79-80.

¹⁵⁶ Krş. Günay, s. 66-67 (ğóz, ğók, ğúç, ğúręen, kıóti, kıóıpe, kúp, kuçuk,vb.); Ahmet Buran, *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 669, Ankara 1997, s. 43 (góz,éedi, góyni, múşgúl, dökulmiş vb.).

Bölge ağzında uzun ünlüler genellikle şahsa bağlı kullanımlarda; kısa ünlüler ise Anadolu ağızlarının pek çoğunda olduğu gibi ortada kalan vurgusuz açık hecelerde ve yabancı dillerden alınmış çift ünsüzle başlayan kelimelerde ortaya çıkan türeme ünlülerde görülür.

1.1.3.1. Uzun Ünlüler

Normal ünlülerin boğumlanma sürelerinden daha uzun sürede boğumlanan ünlülerdir. Türkçe’de birincil uzun ünlülerin varlığı artık kabul edilmiş durumdadır.¹⁵⁷ İkincil uzun ünlülerin oluşma sebepleri genel olarak hece kaynaşması, ünsüz düşmesi ve çift ünlülerin kaynaşması (birleşmesi) gibi ses olaylarıyla; Arapça ve Farsçadan dilimize giren kelimelerde bulunan uzun ünlülerin varlığını devam ettirmesi ile açıklanmaktadır.¹⁵⁸

Ancak, Ahıska Türkleri ağzında görülen uzun ünlülerin neredeyse tamamı, şahsa bağlı kullanımlardaki kızgınlık, şaşkınlık, istek, seslenme, ima, soru sorma gibi hâlleri ifade için başvuru vurgu ve tonlama ile ilgilidir. Ayrıca, Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında olduğu gibi,¹⁵⁹ Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerde bulunan uzun ünlüler de bölge ağzında çoğunlukla normal söyleyişle ya da yarım uzunlukla telaffuz edilir.¹⁶⁰

1.1.3.1.1. Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlüler

Kapalı hecelerde söylenmeyen alıntı kelimelerdeki uzunluk, açık hecelerde bazen görülmektedir.

ħarāba XII/247, ilāhi XV/223, turāba XII/246, rasūli ekrem I/5.

¹⁵⁷ Türkçe’de Birincil ve ikincil uzun ünlülerle ilgili olarak, bkz. Osman N. Tuna, “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, *TDAY-B-1960*, Ankara 1988, s. 213–282; Zeynep Korkmaz, “Batı Anadolu Ağızlarında Aslı Ünlü Uzunlukları Hakkında”, *TDAY-B 1953*, Ankara 1988, s. 197-203; Talat Tekin, *Ana Türkçede Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg Yay., Ankara 1995; Ahmet Buran, “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, *II. Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006)*, Erciyes Üniversitesi Yay. No: 155, Kayseri 2007, s. 31-47.

¹⁵⁸ Bkz: Korkmaz, *Güney-Batı...*, s. 10-16; Gülensoy, *Kütahya...*, s. 23-24; Ahmet Caferoğlu, “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri”, *TDAY-B 1964*, Ankara 1989, s. 29-33; Gemalmaz, s. 82-83; Sağır, *Erzincan...*, s. 27; Günşen, *Kırşehir...*, s. 23-27.

¹⁵⁹ Karahan, s. 2; Polat, *Şavşat...*, s. 38-40.

¹⁶⁰ bkz. Ercilasun, s. 55; Necati Demir, *Ordu ve Yöresi Ağızları*, TDK Yay: 788, Ankara 2001, s. 60; Gemalmaz, s. 80-81; Günay, s. 43.

1.1.3.1.2. Tonlama ve Vurguya Bağlı Oluşan Uzun Ünlüler

ā: ağniyalār I/16, ayvāh VII-a/281, bābami V/2, çāldurmuş I/452, çāruğınān V/9, çoğ̃isā I/64, desām I/191, hāp I/463, Ķāliyerim I/190, ĶāpĶırmızı VII-b/77, Ķoccā VII-c/210, sāy I/70, sicāh VII-a/276, yemāğ̃olsun, içmāğ̃olsun II-b/43 vb.

ā: incā VIII/109, nā̃işin VII-c/185, om̃bir tānā XVI/367, tāzim eda edā XVI/319, veriyerdilār XVII/198, yerdā XVII/121 vb.

ē: ağliyēr X/9, belē VI/68, çēluḡ çocūh X/15, çeñküriyēr X/10, demişsēm I/192, gerçēK I/355, gēt get I/455, girsēm VII-a/287, görmesē, gētmesē VII-c/13, hēp II-b/36, hēppisi VIII/51, hērkeş II-a/55, megēr I/138, serbēs VII-c/129 vb.

ī: ekārsīn I/192, Ķadīn I/3, Ķīz I/78, malımīz, varımīz X/16, Ķarmağīm I/243, sağ̃olasīn I/447, saḡapsīz X/72 vb.

ī: artırmiyersīn I/64, babasī XVII/127, begānmiyerdīn I/10, çıhdī XIX/3, ekīn XVII/109, eỹoḡiyerdīm XXI/6, gālīn! I/349, he mī I/101, Ķazıdī XVII/2, kīm VII-a/196, şındī I/17, var̃idī XXI/17, yīrmi VII-a/21 vb.

ō: çōğ̃ey I/214, çōḡ VII-b/61, ōldi “öldü” VII-c/224, ōldi “oldu” IX/20, yōḡ IX/17 vb.

ō: gōrdun mi I/101.

ō: ondōrt I/79, kōndüm XIII/242, şōbesi XVII/126, tōk I/439 vb.

ū: dūr I/537, bizim̃içün XVII/96, ondadūr XVI/317, oyün II-b/43, savyetski sayūza! XVI/32, susüz XIX/25, yapiyerdūh XXI/46, yaşıyerdūh XXI/18, vb.

ū: gülüşūdi XII/187

ū: āvlendürün I/4, beş tütün XVII/40, böyük I/239, çiftleşTürün I/4, dūz I/272, eydūr I/133, mülkümüz XVI/98, üzüm XVII/112 vb.

1.1.3.1.3. Soru Cümlelerinin Tonlamaya Bağlı Kurulması ile Oluşan Uzun Ünlüler: Bölge ağzında soru eki “mi” kullanılmadan kurulan soru

cümlelerinde,¹⁶¹ her zaman olmasa da, son hece ünlüsünün vurguyu pekiştirmek amacıyla uzun telaffuzu belirgin bir özelliktir.

acışiyēr? I/169, çıht̄in? I/83, denmaḡ olmāz? VII-b/41, görd̄ün? I/317, K̄irēm I/241, sen da geld̄in? IV/33, sinorī? VI/64, yapılması? VI/64, vermámazluḡ olūr? II-b/76, yardım edēm? VII-c/35 vb.

1.1.3.1.4. Çeşitli Ses Olaylarına Bağlı Olarak Oluşan Uzun Ünlüler: Bölgemiz ağızında hece kaynaşması, ünsüz düşmesi ve çift ünlülerin kaynaşması gibi ses olaylarına belli durumlar dışında çok fazla rastlanmaz. Bu ses olaylarının görüldüğü durumlarda ortaya çıkan ünlüler de genellikle normal uzunluktadır. Ağız bölgemizde bu ses olaylarına bağlı olarak tespit edilen örnekler sınırlı sayıda ve şahsa bağlı kullanımlardır ve bir ünsüzün düşmesi ardından yan yana gelen iki ünlünün kaynaşması şeklinde örnekler olup karakteristik değildir.

-ğ- düşmesi sonucu hece kaynaşması ile:

bayā “bayağı” III-a/4, düşt̄ünde “düştüğünde” VII-a/223, geld̄inī “geldiğini” VII-c/106, muratç̄im “Muratçığım” I/615 vb.

-h- düşmesi sonucu hece kaynaşması ile:

yoh̄dur dā “yoh̄dur daha” XX/13, yō gedācaḡsın VII-c/166.

-n- düşmesi sonucu hece kaynaşması ile:

işlar̄iz “işleriniz” I/290.

-y- düşmesi sonucu hece kaynaşması ile:

oḡūşa “okuyuşa” V/10.

İkiz ünlülerin kaynaşması ile:

nē̄diȳersin “ne ediyorsun” I/444.

1.1.3.2. Kısa Ünlüler

Kısa ünlüler, çeşitli sebeplerle normal söyleniş sürelerinden daha kısa sürede boğumlanan ünlülerdir. Ahıska Türkleri ağızında tamamen dar ünlüler üzerinde

¹⁶¹ krş. Karahan, s. 52.

meydana geldiği tespit edilen kısalıklar,¹⁶² vurgusuzluk sebebiyle ortada kalan açık hece ünlülerinde, çift ünsüzle başlayan alınma kelimelerde türeyen ünlülerde, ünlü karşılaşması sonucu oluşan ikiz ünlülerin birinde ve bazen de kelime başında bulunan p, t, k gibi patlayıcı-tonsuз ünsüzler yanındaki ünlülerde görülür.

İ: ağdarı VII-a/80, ahırınaçan XV/291, arabayı II-b/84, ayını III-a/8, canına X/35, ğıranisa XVI/15, hatıramda V/5, kayını V/22, kazağistan VI/21, Kılasi XVI/96, Kınışka XIII/254, Kırağında VII-b/4, Kırav “kırağı” XIII/105, Kırem I/241, Kıvasaya V/17, Kuranını X/38, nayısa VII-c/116, oğullarının X/50, parasını II-a/66, Pılanı II-a/62, pıraduk XV/77, Pırafisollar XXI/23, pırasentten X/71, Pıriznik XII/15, rasıyanın VII-a/88, sıtakan IX/34, sitalin VII-a/58, sitalindánV/66, şıpiyon VII-c/178, tırağtor III-a/42, şeylárini II-b/29, tıranlara VII-a/13, tsılasında II-a/34 vb.

İ: ayılá I/263, bırıgadir XIII/26, bırışnotif VII-a/106, edırafında II-b/99, elinan VII-c/75, eyısı I/26, famılıyayaVII-c/20, gömládayıdı XIII/105, güz ekinını XVIII/26, hamurı VI/5, kontenjanınan II-a/94, lobıyá VII-c/65, onınán XV/295, onlarııki V/30, oyanısına I/234, ömrııuzun I/7, fılanı “planı” XIII/94, rasıya VII-a/54, sitalin VII-a/158, tabıya “tabya” XIII/5, üniversíteyeIII-a/6, vaKıyesında V/98, vedıralarınan XVI/149, yigirmııüç XVII/72 vb.

Ü: bündürürüğ XVI/41, eskúKluğúıolsa XXI/24, Kıobüliyanlı VII-c/154, köçürmayııçün XIII/47, Pılanınán XIII/254, Pırağup VIII/42, vermağııçün VII-c/19,

1.1.4. İkiz Ünlüler

Aksan, “kayan ünlü” dediği ikiz ünlüleri “Aynı seslem içinde yer alan ve bir ünlünün işlevini yerine getiren çift ünlüye verilen addır”¹⁶³ diyerek, Korkmaz ise, “Aynı nefes baskısı altında boğumlanan ve tek bir ünlü değerinde olan çift ünlü.”¹⁶⁴ şeklinde tanımlar ve Türkçede aslı olarak ikiz ünlünün olmadığını, Özbek, Türkmen, Karagas, Azerbaycan vb. Türk lehçelerinde görülen ikiz

¹⁶² Krş: Günay, s. 45; Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 42; Demir, s. 61.

¹⁶³ Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil– Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 2. Cilt, TDK Yay: 439, Ankara 1998, s. 30.

¹⁶⁴ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 2. baskı, TDK Yay: 575, Ankara 2003, s. 127.

ünlülerin Ana Türkçedeki aslî uzun ünlülerin zamanla ses değişmelerine uğrayarak ikiz ünlü durumuna dönüşmesinden oluştuğu ifade eder.¹⁶⁵

Türkçede ikiz ünlüler, genellikle, yalın ya da eklerle genişletilmiş kelimelerin iç seslerinde ve ünlüler arasında bulunan ğ (< g), h, v, y ünsüzlerinin eriyip kaybolmaları sonucunda, bu ünsüzlerin iki tarafında bulunan ve ayrı hecelere ait olan iki ünlünün yan yana gelmesi ve bu iki ünlünün tek nefes baskısı altında birleşmesi¹⁶⁶ ile oluşur. Ayrıca, ünlü ile biten bir kelimenin son hecesi ile ardından gelen ve ünlü ile başlayan bir kelimenin ilk hecesinin bir birine ulanarak söyleniş bakımından ortaya çıkan tek heceye dönüşme/ kaynaşma durumu da bir tür ikiz ünlü oluşumu olarak değerlendirilebilir.

Türkçede üç türlü ikiz ünlü vardır: “İkiz ünlülerin ikinci öğeleri, birinci öğelerine göre daha dar ve süreksizse, bunlara alçalan (veya azalan) ikiz ünlüler, birinci öğeleri ikinci öğelerine göre daha dar ve süreksizse, bunlara yükselen (veya çoğalan) ikiz ünlüler denir. Bazı durumlarda ise her iki öğenin baskı şiddetleri aynı kalır ki buna eşit (veya süzülen) ikiz ünlüler adı verilir.”¹⁶⁷

Ahıska Türkleri ağzında tespit ettiğimiz ikiz ünlüler büyük oranda iki kelimenin kaynaşması ile ortaya çıkmıştır. Bunların da çoğu, “ne” zamirinin, “et-” ve “ol-” yardımcı fiilleriyle kaynaşması şeklindedir. Bölge ağzı Arapçanın “ayın, ع” sesi bulundurup Türkçeye yan yana iki ünlü ile geçmiş kelimelerde, bu sesi “h, v, y” ünsüzlerinden biri ile karşılayıp ikiz ünlü durumunu genellikle ortadan kaldırır: sahat< sa‘at, suval< su‘al, duva< du‘ā, ayıla< ‘aile vb. Ancak bu kelimelerin ikiz ünlülü olarak kullanıldığı örneklere de rastlanır.

1.1.4.1. Eşit İkiz Ünlüler

cámáátı I/1, cumaşşami VII-c/45, get deelá I/119, imşaat “inşaat” VIII/93, naoldı I/254, nevediyer VII-b/57, oşuni XXI/50, sual XII/201 vb.

1.1.4.2. Alçalan İkiz Ünlüler

hēe I/395, Ğocāadam XIX/42, nāettin VII-a/252, nāişin var VII-c/185, nāoldı I/158, nēedem I/191, vāa I/224, vūiy I/53 vb.

¹⁶⁵ Korkmaz, *Gramer...*, s. 127. (üöz < öz, suok< yök, eyş < eş vb.)

¹⁶⁶ Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 42.

¹⁶⁷ Gülensoy, *Kütahya...*, s. 29.

1.1.4.3. Yükselen İkiz Ünlüler

esküꞤluğŷolsa XXI/24, ikiŷay XVII/9, metbuatda XII/159, milisiadan XVII/90, ömrŷuzun I/7, radiŷ XVI/154, yigirmiŷüç XVII/72 vb.

İki ünlü arasında kalan ünsüzlerin eriyip kaybolmasına bağlı olarak ortaya çıkan ikiz ünlüleri birkaç örnekte tespit edebildik:

/h/ düşmesi ile: yāüt I/3, dēe “daha” I/175.

ŷv- düşmesi ile: oŷaht XV/179.

ŷu örnekte ise sanki iki ünlünün karŷılaŷarak ikiz ünlü haline gelmesinin önüne geçebilmek için kelime baŷındaki ünlü ile ardından gelen ünsüz yer deęiŷtirmiŷ gibidir: o havalda “o ahvalde” XIII/128.

1.1.5. Ünlü Benzeŷmeleri

Bir kelimedeki ünlülerin, kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık bakımlarından birbirine uyması Türkçenin en önemli kurallarından biridir.

Bu çerçevede, çok heceli kökler, morfolojik kimliğini yitirmiŷ eklerle kurulu kökleŷmiŷ gövdeler, birleŷik kelime kuruluşları ve yabancı kelimelerdeki farklı ünlülerin benzerlik kazanmak üzere deęiŷmeleri esasına dayanan hadise, söz konusu ünlülerin kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık ve darlık- geniŷlik niteliklerine bağlı olarak ortaya çıkar.¹⁶⁸

Bir baŷka deyiŷle, ünlüler arasındaki karŷılıklı etkilere bağlanan deęiŷimler, kök hece ünlülerinin öteki hecelerdeki ünlülere yaptığı etki ölçüsünde, ünlü uyumu dediğimiz bir benzeŷme sisteminin doğmasına yol açar. Bu sistemi besleyen olaylar, kök hece ünlülerinin taŷıdıkları düzlük-yuvarlaklık niteliklerine göre de:
a) Dil benzeŷmesi b) Dudak benzeŷmesi ŷeklinde kendini gösterir.¹⁶⁹

1.1.5.1. Dil Benzeŷmesi (Kalınlık-İncelik Uyumu)

Yalın veya eklerle uzatılmıŷ bir kelimenin, ilk hecesinde kalın bir ünlü varsa takip eden hecelerdeki ünlüler de kalın ünlü, ilk hecesinde ince bir ünlü varsa takip

¹⁶⁸ Günay, s. 49.

¹⁶⁹ Korkmaz, *Nevŷehir...*, s. 44.

eden hecelerdeki ünlüler de ince ünlü olur. Bu kurala kalınlık-incelik uyumu,¹⁷⁰ dil uyumu kanunu,¹⁷¹ dil benzeşmesi¹⁷² ve büyük ünlü uyumu gibi isimler verilir.

Kalınlık-incelik uyumu başlangıçtan bugüne kadar Türkçenin her devrinde temel bir kural olmuş ve olmaya devam etmektedir.¹⁷³

1.1.5.1.1. Alıntı Kelimelerde Dil Benzeşmesi

Karahan, “Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması” adlı çalışmasında, Anadolu ağzlarının hepsinde, bazı alınma kelimelerin benzeşme yolu ile kısmen veya tamamen ses yapılarını değiştirdiğini, ilerleyici, gerileyici veya ilerleyici-gerileyici yönde gerçekleşmiş benzeşme örneklerine rastlanabileceğini ancak ağzların değişme yönüyle ilgili eğilimlerinin birbirinden farklı olduğunu belirtir.¹⁷⁴ Alınma kelimelerde görülen ünlü benzeşmesi örnekleri de Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağzlarında genellikle gerileyici benzeşme yoluyla ve incelmeye yönünde, Batı Grubu ağzlarında ise genellikle ilerleyici benzeşme yoluyla ve daha çok kalınlaşma yönünde olmaktadır.¹⁷⁵

Ahıska Türkleri ağzında da Arapça ve Farsça başta olmak üzere yabancı dillerden geçmiş, fakat yazı dilimizde ve ortak konuşma dilimizde Türkçenin kalınlık-incelik uyumu bakımından dil benzeşmesi kuralına aykırı olarak yer alan kelimelerin bir kısmı, bazı örneklerde benzeşme yarım kalsa da, uyum aykırılığını giderici bir benzeşmeye uğrar ve dil benzeşmesi kuralına uydurularak telaffuz edilirler. Kalınlaşma veya incelmeye yönünde kalınlık-incelik bakımından ünlü benzeşmesine uğradığını tespit ettiğimiz alınma kelimelerin bir kısmı şunlardır.

1.1.5.1.1.1 Tam Benzeşme

Kalınlaşma yönünde dil benzeşmesine uğrayan kelimeler:

İlerleyici benzeşme ile: ataş XII/267, bahana XII/263, bahça II-a/41, habar I/382, hastahanasında V/112, Kıyamet IV/23, maşinasını II-b/40, nağıl “nakil” ATF/31,

¹⁷⁰ bkz. Ergin, *Türk...*, s. 71-72.

¹⁷¹ Banguoğlu, s. 84-90.

¹⁷² Korkmaz, *Grammer...*, s. 68.

¹⁷³ Banguoğlu, s. 72; Günay Karaağaç, *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yay., İstanbul 2001, s. 118-119.

¹⁷⁴ Karahan, *Anadolu...*, s. 3.

¹⁷⁵ Karahan, *Anadolu...*, s. 3.

otobusa “otobüs” II-b/40, sahib “sahip” ATF/45, II-a/77, şahan XII/252, şofor II-b/85, zahara “zahire” XV/136, zahmatıma III-b/5, zulüm ATF/61 vb.

Gerileyici benzeşme ile: arzağ II-a/90, bayaz ATF/4, camahat “cemaat” ATF/33, cámaáti I/1, cavab ATF/39, cavan “civan” ATF/42, farğana V/19, ħalalolsun I/171, halva ATF/7, hucum II-a/35, ħarvan ATF/18, ovsun “efsun” ATF/23, súkúttan II-b/4, zolha “züleyha” ATF/51 vb.

İlerleyici-Gerileyici benzeşme: amanat XII/232, barabar I/239, salámunaleyküüm I/30 vb.

İncelme yönünde dil benzeşmesine uğrayan kelimeler:

İlerleyici benzeşme ile: defe III-a/47, dermeni “dermanı” I/178, fene “fena” ATF/42, rüve “rüya” ATF/32, sevde “sevda” II-b/3, yüzger “rüzgâr” ATF/12, misefir I/209, teher “Tahir” XIII/327 vb.

Gerileyici benzeşme ile: ehmet XII/1, esger III-a/7, gezetelára V/13, hesret I/42, iştierek XII/53, legin “lakin” VII-c/17, meellimler XII/42, mehemed III-a/1, möhkem I/80, rehmete VII/33, súkútlándilár II-a/60, tene III-a/14, telebe XII/9, teze I/415 vb.

1.1.5.1.1.2. Yarı Benzeşme

Gerileyici benzeşme ile:

áhmet I/534, áskerlár II-a/3, cámaat II-a/16, cávabını II-b/1, cázasi X/75, dávam V/23, ħáber I/321, ħáticeden I/353, máraKıetmá I/564, mázarluğa IV/23, lázim I/377, ráhmete II-a/20, sádri I/396 vb.

İlerleyici yarı benzeşme ile: adáta II-b/60, azárbaycan II-a/61, günáhim I/238, ħabár I/559, kirázıayı II-c/1, meydáne I/543, taná II-a/14 vb.

1.1.5.1.2. Türkçe Kelimelerde Dil Benzeşmesi

Türkçe kelimeler, izleyebildiğimiz en eski dönemlerden bu yana, kalınlık-incelik yönünden çok sağlam bir düzenle kurulmuş oldukları için, bu tür benzeşme, daha çok yabancı dillerden, bilhassa Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerde görülmektedir.¹⁷⁶ Ancak yapıları gereği tek şekilleri bulunan ve bundan dolayı

¹⁷⁶ Günay, s. 49.

ünlü uyumuna uymayan bazı ekler ile ekleşmiş veya ekleşmemiş son çekim edatları yazı dilimizdeki tek şekilli kullanımlarının aksine, Anadolu ağızlarının pek çoğunda, özellikle Batı Grubu ağızlarında yoğun olarak dil benzeşmesine uymaktadır.

Kazımov, “Axısga Türklerinin Dili” adlı çalışmasında, ünlü uyumlarını “Aheng Ganunu” başlığı altında değerlendirir. Ünlü uyumları için “Bu ganun Axısga Türklerinin dilinin fonetik kuruluşunda esas yerlerden birini tutur.” der ve hem Türkçe hem de alınma kelimelerin çoğunluğunda ünlüler arasında kuvvetli bir uyum olduğunu belirtir. Ahıska Türklerinin dilinde, kalın ünlüleri kalın ünlülerin izlediğini “saux- sazax, gılıç, balta-xızar, tavux-çuçullar, ayaxyalın, puvar, mal-tavar, kortlux, urba, boxça, bayaz, lazut, lobyas vs.”, ince ünlüleri ince ünlülerin izlediğini “etmek, küten /kotan, güvec, terek, gemük, yemeni, kömlek, küfe, teleng, menemşe, mendil, vs.” örnekleriyle verir.¹⁷⁷ Ancak Kazımov’un verdiği bu örnekler bayaz ve lobyas kelimeleri dışında, kalınlık-incelik bakımından ünlülerde herhangi bir benzeşme olayının olmadığı, daha doğrusu, hem yazı dilimizde hem de ortak konuşma dilimizde zaten uyum içinde olan kelimelerdir. Dil benzeşmesi ile ilgili sınırlı sayıdaki örnekler ise ilerleyen bölümlerde, kalın ünlülerin uyumu (dilarxası saitlerin ahengi), ince ünlülerin uyumu (dilönü saitlerin ahengi), yuvaklak ünlülerin uyumu (dodag saitlerinin ahengi) ve “Fonetik Hadiseler” başlığı altında ilave olarak ele aldığı ses değişimleri (ses keçitleri) bahsinde dağınık olarak verilir.¹⁷⁸

Ahıska Türkleri ağızında, yazı dilimizde ve ortak konuşma dilimizde çeşitli sebeplerle kalınlık-incelik bakımından uyum dışı kalmış veya yazı dilimizden ve ortak konuşma dilimizden farklı yönde uyuma girmiş Türkçe kelime ve eklerde görülen dil benzeşmesi örneklerini bütün Anadolu ağızlarında örnekler veren şu iki kelimedede tespit ettik:

alma “elma” I/316, VI/39, Kardaş “kardeş” I/175.

Bazı birleşik kelimelerde de yanaşma, hece kaynaşması, benzeşme gibi fonetik olaylarla uyuma girme örnekleri görülür.

¹⁷⁷ Kazımov, s. 61.

¹⁷⁸ Kazımov, s. 63-72.

birez I/193, bugün “bugün” VII/25, nesil < ne asıl “nasıl” I/41, olabulur “olabilir” VII-b/39 vb.

Yarı benzeşme örnekleri ise şunlardır:

biráz II-b/19, násil IV/8.

1.1.5.2. Dudak Benzeşmesi (Düzlük Yuvarlaklık Uyumu)

Ahıska Türkleri ağzı ilk hecesinde düz ünlü, ikinci hecesinde yuvarlak ünlü bulunduran “kavun, tavuk“ gibi “a-u” ünlü sıralı kelimelerdeki uyumsuzluğu koruma bakımından Türkiye Türkçesi yazı dili ile paralel, hatta aşağıda örnekleri görüleceği üzere Türkiye Türkçesinde dudak uyumuna uygun olarak kullanılan “erik, kaşık” gibi “a/e - ı/i” ünlü sıralı kelimelerde uyumu bozacak kullanımlar hâkimdir.

Oysa Anadolu ağızlarının pek çoğunda yazı ve ortak konuşma dilimizdeki bu uyumsuzluk giderilir.¹⁷⁹ Bölgemiz ağzında bu uyumsuzluğun giderildiği sadece iki kelime tespit ettik.

ümüt < ümîd (Fa.) XVI/296, pambıh XIII/182.

1.1.6. Ünlü Benzeşmezlikleri

1.1.6.1. Dil Benzeşmezliği (Kalınlık-İncelik Uyumunun Bozulması)

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Türkçe kelimeler, izleyebildiğimiz en eski dönemlerden bu yana değişmeyen bir yasa gereği, kalınlık-incelik yönünden çok sağlam bir düzenle kurulmuştur. Bu bağlamda, Türkiye Türkçesinde yapım ve çekim ekleri, yapısı gereği tek şekli bulunan ekler (-yor, -ki, -ken, +leyin vb.) dışında, dil benzeşmesi kuralını aksatmayacak şekilde, bünyesinde geniş ünlü bulunduran ekler bakımından iki, dar ünlü bulunduran ekler bakımında dört türlü kullanıma sahiptir.

¹⁷⁹ bkz. Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 55 (armıt, yâmir, ğavış-, tavıhlar, davıl, hamır vb.); Erdinç Demiray, “Kepsut ve Yöresi Ağzları”, Niğde Üniversitesi SBE, Niğde 2003 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi), s. 41 (çamırın, gavırdık, savırdık, pamık, yamık, babcını; uraz “horoz”, fasile vb.); Günşen, *Kırşehir...*, s.38-39 (çavış, armıt, avıç, tavıh, abdilla “Abdullah” vb.); Ercilasun, s. 77 (hamır, çamır, Farih, yağmır, vapır, ğarpız, havız vb.); Gülensoy, *Kütahya...*, s. 31(çavış, yımırta, davıl); Gürer Gülsevin, *Uşak İli Ağzları*, TDK Yay: 814, Ankara 2002 (avlı, çabık, çapıt, yavız, vb).

Türkiye Türkçesinde uyum dışında kalan “iken” zarf-fiilinin ekleşmiş ve ekleşmemiş şekilleri, “i-” ek-fiili ile kurulan görülen geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart kiplerinin ekleşmemiş şekilleri, “-ki” aitlik eki, “ile” son çekim edatının değişime uğrayan ve uğramayan ekleşmiş ve ekleşmemiş şekilleri, zaman zarfı yapan “-leyin” eki ve “hangi, hani” gibi kimi kelimeler ilerleyici benzeşmenin daha belirgin olduğu Batı Grubu ağızlarında benzeşme yoluyla kalınlık-incelik uyumuna güçlü bir şekilde dahil olur.¹⁸⁰ Ancak gerileyici benzeşmenin daha baskın olduğu Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarında bu ekler ve kelimeler yazı dilinde olduğu gibi büyük ölçüde uyum dışı kalır.¹⁸¹

Bu ekler, edatlar ve kelimelerdeki benzeşmezlik bakımından Ahıska Türkleri ağızı, yazı dilimiz ile Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızlarıyla büyük ölçüde ortaklaşır. Ancak yukarıda sıralanan ekler dışında kalan pek çok ekin uyum dışı kullanımı, Türkçenin söz varlığını oluşturan tek ve çok heceli kökler, morfolojik kimliğini yitirmiş eklerle kurulu kökleşmiş gövdeler ve birleşik kelime kuruluşları gibi pek çok kelimedede ortaya çıkan ünlü aykırılışmaları sebebiyle dil benzeşmezliği bakımından Ahıska Türkleri ağızı çok daha ileri seviyededir.

Kazımov, Ahıska Türkleri ağızında ünlü uyumunun bozulması ile ilgili olarak uyum bozukluklarına daha çok eklerle genişletilmiş kelimelerin sonunda rastlandığını, kök durumundaki kelimelere getirilen yapım ve çekim eklerinin, kendinden önceki seslerle uygunluk meydana getirmediklerinden ünlü uyumunun bozulduğunu söyleyerek, “hem suçli, hem güclü; tava delux, tas delux, bu da geldi üstelux; zorun var ise, zurnaçibaşı ol; tağlari karladiler, yollari bağladiler; vs.” örneklerini verir.¹⁸²

Kazımov, uyum bozulmalarını başlıca şu sebeplere bağlar:

¹⁸⁰ Karahan, *Anadolu...*, 5-7.

¹⁸¹ Karahan, *Anadolu...*, 3-5; bkz. Fatih Özbek, “Doğu Grubu Ağızlarında Ünlü Uyumlarının Bozulması”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yay., Ankara 2009, s. 511-520).

¹⁸² Kazımov, s. 61.

- Ahıska Türklerinin yazısı uzun müddet Gürcü alfabesi kullanılarak yazıldığından, bu dilin seslerini yazıda göstermenin zorluğu kelimelerdeki ünlülerin ahengini bozdu.¹⁸³

- Yabancı dilin alfabesini kullanma neticesinde yapım ve çekim eklerinde çok şekillilik kullanılmayıp, eklerin tek şekli kullanılmıştır. Çok şekilli eklerin sadece ince ünlülü olanları işlek olmuş ve Ahıska Türklerinin dilinde yaygınlaşmıştır. Bu durum Ahıska Türklerinin dilinde görülen en önemli özelliklerden “i”leşme hadisesini ortaya çıkardı.¹⁸⁴

- Ahıska Türklerinin dilinde, yine bazı eklerin tek şekilli oluşu ile ilgili, konuşma dilinden gelen bir özellik olarak dudak ünlüleri güçlü ve daha tercih edilir durumdadır.¹⁸⁵

Ercilasun, Ardahan-Posof yerli ağızlarından bahsederken, Artvin ağızlarını da dahil ederek “Bu ağızda kelimeler adeta ünlü uyumlarına isyan halindedirler.”¹⁸⁶ demektedir. Ahıska Türklerinin bu bölgelerle tarihî, siyasi ve kültürel bakımdan bütünlük oluşturduğunu daha önce söylemiştik. Ahıska Türkleri ağızında da karakteristik özellikler arasında yer alan kelime sonlarında i’leşme hadisesi, bazı eklerin tek şekilli/ünlülü kullanımı, bazı ince kök ve ek ünlülerinde görülen kalınlaşma eğilimi, dudak ünsüzlerinin ünlüler üzerindeki etkisi, eski ve aslî şekillerin korunması gibi sebepler ünlü uyumlarını alt üst eder.¹⁸⁷

Ahıska Türkleri ağızında görülen dil benzeşmezliği (kalınlık-incelik bakımından uyumun bozulması) durumlarını ortaya çıkaran nedenler şunlardır:

¹⁸³ Kazımov’un bu görüşünün doğru olmadığı kanatındeyiz. Çünkü araştırma konusu ağzın tarih boyunca bütünlük içinde olduğu Türkiye sınırları içindeki bazı ağızlarda da aynı ölçüde uyum bozuklukları vardır. Oysa Türkiye’deki bu ağız bölgelerinde hiçbir zaman Gürcü alfabesi kullanılmamıştır. Eğer yazar, Osmanlı devletinin fethinden önce bölgede hakimiyet kuran Kıpçak ağırlıklı Atabekler Beyliği döneminde Gürcü alfabesi kullanıldığını iddia ediyorsa, bu dönemden kalan Gürcü alfabeli Türkçe metinler de henüz bilinmemektedir.

¹⁸⁴ Kazımov, s. 62.

¹⁸⁵ Kazımov, s. 63

¹⁸⁶ bkz. Ercilasun, s. 65-66, 68-76.

¹⁸⁷ bkz.: Şiraliyev, M., *Naxcivan MSSR-in Dialect ve Şiveleri*, Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, C. I Bakı 1962, s. 32-33 (Ordubad-Çulfa şivesi :gezmağ, unni, içecağ, ğilli, ağaci, atami, altnci, gedağ vb.)

1.1.6.1.1. Kelime Sonlarındaki Dar Ünlülerin i'leşmesi

Gerek kök gerek gövde halindeki son ünlüsü dar olan kelimeler ile isim ve fiil çekimlerinde kullanıldığında bünyesinde son ses olarak dar ünlü bulunduran çekim eklerindeki “ı, u, ü” ünlüleri, Ahıska Türkleri ağızında “i” ünlüsü ile karşılanır. Böylece kalın sıradan ünlü dizilişine sahip kelimelerde kalınlık-incelik uyumu bozularak dil benzeşmezliği; yuvarlak sıradan ünlü dizilişine sahip kelimelerde dudak uyumu bozularak dudak benzeşmezliği ortaya çıkar.

Bu benzeşmezlik, Kuzeydoğu Grubu ağızları ve Doğu Grubu ağızları ile aynı özellikleri gösterir. Kelime sonlarındaki dar ünlülerin “i” ünlüsü ile karşılanması özelliği bu iki ağız grubunu, Batı Grubu ağızlarından ayırmaktadır. Kuzeydoğu Grubu ağızlarında çok güçlü olan bu eğilim, Doğu Grubu ağızlarının bazı alt ağız gruplarında zayıflar. Bu alt ağız gruplarında, kelime sonundaki dar ünlüler, düz-dar ünlülere dönüşerek dil benzeşmesinin bozulmaması yönünde eğilim gösterir.¹⁸⁸

1.1.6.1.1.1. Yalın Hâldeki Kelimelerde

Türkçenin tarihî gelişim süreci içinde bazı kelime kökleri kullanımdan düşmesine rağmen, bu köklerden türeyen şekilleri kullanılmaya devam etmektedir. Bu şekilde, bünyesindeki yapım ekiyle kaynaşmış, son sesi dar ünlü olan yalın hâldeki kelimelerin son ünlüsü, Ahıska Türkleri ağızında “i” ünlüsüne dönüşür.

alti III-a/8, ĶāpĶırmızı VII-b/77, Ķari X/123, Ķuri III-b/35, sari VI/19, Ķayi VII-a/237, Ķođri X/93, yari gecede XV/ 199, yuği I/120 vb.

1.1.6.1.1.2. Bazı Eklerin Tek Şekilli/ Ünlülü Kullanımı

Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına uygun, Ahıska Türkleri ağızında ise sadece “i” olarak kullanılan, tek ünlüden oluşan veya ünlüsü son ses durumunda olan eklerin Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki durumları da farklılık gösterir. Bölge ağızı, bu eklerin (+ı, +i yükleme hâli; +ı, +i, +sı, +si iyelik; -dı, -di görülen geçmiş zaman 3. şahıs; mı, mi soru eki; +cı, +ci isimden isim yapım eki; -ıcı, -ici fiilden isim yapım eki) bir kısmının sadece düz-dar ünlülü kullanılması

¹⁸⁸ bkz. Karahan, *Anadolu...*, s. 11-15.

bakımından Eski Anadolu Türkçesi ile ortaklaşırken,¹⁸⁹ bazı eklerin yuvarlak-dar ünlülü kullanılması bakımından ise tam bir farklılaşma gösterir. Eski Türkçe döneminde ünlü uyumuna bağlı olarak “+lığ, +lig, +luğ, +lüg” şekilleri ile kullanılan isimlerden sıfat nitelikli isimler yapan ek¹⁹⁰ Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde her zaman yuvarlak ünlü ile kullanılırken¹⁹¹ bölgemiz ağızdaki kuvvetli “i”leşme olgusu sebebiyle hem dil hem dudak benzeşmesinden kaçarak daima “+li” şeklinde görülür.

Kelime sonundaki dar ünlülerin “i”leşmesi¹⁹² özelliğinin isimden isim yapan “+li, +ci, +nci” ve fiilden isim yapan “-i” ekleriyle yapılmış kelimelerdeki durumu sayılan eklerin çok belirgin olarak ayırt edilmesi sebebiyle bu başlık altında gösterilecektir. Ahıska Türkleri ağzının karakteristik bir özelliği olarak, kelime sonunda her zaman “i” ünlüsü ile kullanılan diğer ekler şunlardır: yükleme hâli eki “+(y)i”, iyelik 3. şahıs eki “+i/+si”, soru eki “mi” ve görülen geçmiş zaman kipinin 3. şahıs çekimi “-di”. Bu eklerin sadece “i”li şekillerinin kullanılması neticesinde kalın sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunun bozulması yönünde görülen dil benzeşmezliği örnekleri şunlardır:¹⁹³

1.1.6.1.1.2.1. “+li” İsimden İsim Yapma Eki

Kelime sonundaki dar ünlülerin “i”leşme hadisesine bağlı olarak yuvarlak ve kalın ünlülü şekillerinin kullanılmaması bölge ağzı için belirleyici bir özelliktir. Nadiren görülen kalın ve yuvarlak ünlülü kullanımlar ise bu ağız için kural dışına çıkma olarak değerlendirilmelidir.

abastubanli VII-b/50, acılı V/138, ağıllı, I/454, ağışşalılár VII-a/276, ağıpunli III-a/50, ağışşalılárın VII-a/172, atli I/534, azğıurlidürler IV/1, bağılidur II-b/33, bağılılár VII-a/240, boyli V/88, canlı II-a/39, dağıli VII-b/2, deliĶanlı II-b/28,

¹⁸⁹ bkz. Timurtaş, s. 36-38, 39.

¹⁹⁰ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, (çev. Mehmet Akalın), TDK Yay:532, Ankara 1988, s. 44, 47.

¹⁹¹ Timurtaş, s. 34;

¹⁹² bkz. Kelime sonunda dar ünlülerin “i”leşmesi ya da düz-dar şekillerinin kullanılması ile ilgili olarak: Gyula Németh, “Bulgaristan Türk Ağzlarının Sınıflandırılması Üzerine”, *TDAY-B 1980-1981*, Ankara 1983, s. 121; Ercilasun, s. 68-74, 84; Gemalmaz, 87, Karahan, *Anadolu...*, s. 11-15; Münir Erten, *Diyarbakır Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yay.: 556, Ankara1994, s. 21; M. Emin Eren, *Zondulidak-Bartın-Karabük Ağzları*, TDKYay.:686, Ankara, 1997, s. 28; Selahattin Olcay, *Erzurum Ağzı*, TDK Yay.:581, Ankara, 1995, s. 21-23.

¹⁹³ Bu eklerin ünlü uyumlarına uygun, fakat bölge ağzında karakteristik olmayan kullanımları için bu çalışmanın “Şekil Bilgisi” bölümündeki ilgili kısma bakılabilir.

ğamli V/117, ħaĶıllı I/473, ħırlı I/430, Ķalaylı VII-c/64, Ķanlı V/84, Ķatlı III-a/32, Ķoħuli VII-a/232, Ķulaħlı VI/12, mutlı I/273, nalliynan III-b/4, oğulli I/610, osmanlı VII-a/332, ömeroğlı II-a/1, Pállı III-b/4, poşhovlilár IX/24, sırlı V/58, suçlıyım I/112, sulı VI/15, Tatlı VI/81, Tattıyá II-b/82, varlı VII-b/26, varlıyuħ VII-b/25, yağlı VI/13, yapraħlı VII-b/76, yaralı V/80, yaralıyım V/150, yazılı II-a/47, zanavlı VII-a/237 vb.

1.1.6.1.1.2.2. “+Ci” İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapan bu ek de bölge ağzında genel olarak “i” ünlüsü ile kullanılır.

ayrıħılıħı XVIII/18, buyucı VII-a/275, davulçı VII-c/87, ATF/7, degirmançılárın XII/210, duvacıyım I/179, Ķalħozçı XIII/207, sağcı, solcı VII-c/112, yabancı X/46, yalançı V/118, yardımcı I/225 vb.

Ancak bu ekin ünlüsü kelimedede iç ses durumunda kaldığında kalınlık- incelik uyumuna uyan örnekler de vermektedir.

bankacıluħı II-a/98, başçılığvediyerdi XII/12, deħirmançuluħ XII/195, düşmançılıħ XIII/257, ħayvandarçuluğınán XVI/315, yardımcısıyım VIII/1, yolçuluğda VII-a/66 vb.

1.1.6.1.1.2.3. Sıra Sayıları Yapan “+nci” eki

Sıra sayıları türeten ek “+nci” şeklinde kullanılarak uyum bozukluğuna sebep olur.

aħırncı V/30, doħsan altıncı II-a/91, ellıaltıncı VIII/3, Ķaçıncı VII-a/258, Ķırħ altıncı VII-a/156, onuncı V/141, ottuzuncı X/2, sehsendoğuzuncı VIII/10 vb.

1.1.6.1.1.2.4. Yükleme Hâli Eki

Ahıska Türkleri ağzının en belirgin özelliklerinden biri yükleme hali ekinin “i” ünlüsüyle kullanılmasıdır. “+i” şeklinin kullanılması bölge ağzı için kural olup, “+ı, +u, +ü” şeklinde tespit edilen sınırlı sayıdaki örnek kural dışı kullanımlardır.

açarı “anahtarı” I/84, adını I/153, arabayı I/423, arağı I/493, babayı I/275, babazi I/322, boğozuni I/147, borcuni I/263, buni I/340, bunnari I/394, çantamı I/489, Çızmasını “plan, proje” II-a/63, çel çocuğı I/286, çocuğlarını II-a/43, dostluğuni I/601, ħarısını I/167, ħálduğuni I/576, ħaĶını II-a/21, Ķarpuzuni Ķavununi II-

a/52, Kızı I/385, muhtac olduğu I/592, oğlu I/599, oni I/285, onları I/4, paralarını I/434, sufrayı I/189, suyu I/115, yolunu I/175, yumurtanı I/99 vb.

1.1.6.1.1.2.5. İyelik 3. Şahıs Ekleri

Bir başka belirgin özellik de iyelik 3. şahıs eklerinin kullanımında görülür. İyelik 3. şahıs çekimlerinde nadir olarak tespit edilen kalın ve yuvarlak şekiller bölge ağızından bir sapma olarak değerlendirilebilir. Bu ağızda karakteristik olarak “+i,+si” ve “+lArı” ekleri kullanılır.

acısı V/162, adaları VII-b/41, ağartısı VI/2, ağzi VII-b/67, anası X/116, babaları VII-a/151, babası X/111, bacısı VII-c/172, bağı III-a/33, bahçesi III-a/21, başı X/132, boynu V/82, canı I/150, cızı X/75, çocuğu VII-a/15, çoğu V/71, çorbası VI/14, dedüğü IX/108, faydası VII-a/306, galdüğü II-a/16, halası VII-c/47, hangısı X/124, hazırluğu VI/21, Kardaşı VII-c/121, Kardaşları X/43, karısı X/93, Kaçanası VI/58, Kışlası VII-a/38, Kızı III-b/4, Kocası X/46, Koçayı II-c/2, Kulaşları I/145, Kurusu VI/45, maşatları II-a/74, malların başı III-a/34, ömeroğulları V/100, parası I/451, sacayağı VII-b/15, sandalın altı VII-a/130, savaşı III-a/9, suyu VII-a/77, Tatlısı VI/83, yanması VII-b/77, zengünlüğü II-a/57 vb.

1.1.6.1.1.2.5.1. İyelik 3. Şahıs Eklerinin Yeniden Uyuma Girmesi

Ahıska Türkleri ağızında iyelik 3. şahıs eklerinin kullanımı ile ilgili bir başka önemli özellik daha vardır. İyelik 3. şahıs ekleri kelimenin son sesi durumunda kullanıldığında dil ve dudak uyumu dışında kalırken, üzerine hâl eklerini aldığı anda genellikle hem dil hem de dudak uyumuna tabi olur.¹⁹⁴

İlgi hali eki aldığı anda:

anasının IV/4, ayağının II-b/86, çocuğunun VII-c/189, çoğunun VII-a/109, iyyun ayının II-a/34, Kartopunun VII-a/96, toprağlarının VIII/64, tut ağacının VII-a/127 vb.

Yönelme hali eki aldığı anda:

¹⁹⁴ Krş. Olcay, s. 27.

ağzına I/385, ayağının altına II-b/86, anasına VII-c/21, arhadaşına II-b/4, babasına II-b/30, bacısına VII-b/65, bahşasına “başkasına” VII-b/20, başına X/49, canına X/63, gúnluğuna VII-a/12, Ķalduğuna V/163, Ķapısına VII-c/89, VII-a/92, Ķızına VII-b/65, koynuna VII-a/20, solduğuna V/164 vb.

Bulunma hali eki aldığında:

arhasında III-a/21, başında II-b/98, çoğunda III-a/22, gençluğunda I/363, savaşında VII-a/88 vb.

Ayrılma hali eki aldığında:

altından VII-a/97, dostlarından I/145, hastaluğundan VII-a/107, Ķanından VII-c/195, Ķardaşından X/85, Ķaynatasından VII-b/19, Ķomşusundan II-b/7, Ķorhúsundan II-a/29, suyundan VI/76 vb.

Yükleme hali eki aldığında:

adımını IV/11, adını I/153, ahpununi III-a/39, altununi X/29, anasını I/593, boğozuni I/147, borcuni I/263, boynuni VII-c/194, cávabını II-b/1, çalasını VI/53, Çızmasını II-a/63, çoğuni VII-b/64, dostluğuni I/601, emekbağını I/52, emek paralarını I/534, ģarısını I/167, gálduğuni I/576, hağĶını II-a/21, Ķabuğuni VI/59, Ķaçanasını VI/53, Ķarpuzuni, Ķavununi II-a/52, Ķarşılanacağını IV/4, Ķızını I/534, olduğuni I/587, sınırını VII7a/14, soyĶırğınını V/26, suyuni VII-b/93 vb.

Ancak iyelik 3. şahıs ekleri, “ile” edatının ekleşmiş şekillerini aldığında, araya giren “y” yardımcı ünsüzünün etkisiyle uyuma girmez ve uyum dışı kalır.

anasiynan II-b/32, babasiynan II-b/5, gözyaşınan ı/475, Ķaynanasınan II-b/102, Ĥanasiynán III-a/14, yağınlarinan IV/18 vb.

1.1.6.1.1.2.6. “mi” Soru Eki

Türkiye Türkçesinde büyük ve küçük ünlü uyumlarına tâbi olan bu ek de tek ünlülü olarak kullanılan eklerdendir. Bölge ağzında “mi” şekliyle kullanılır. Diğer kullanımlar bölge ağzı için kural dışıdır.

alaska mi VII-a/303, alduz mi I/484, alunur mi VII-a/253, baban mi ariyersin I/517, borcun mi var I/303, bu midur VII-c/191, górdun mi I/99, Ķorhdum mi V/110, oğradur mi I/107, oğduğ mi I/17, olmaz mi I/59, osanmadın mi I/297,

paraya mi I/44, sordun mi V/152, şaşurdun mi I/174, Âtanay mi satah III-b/7, Âtutar misin VII-a/288, var mi VII-c/139, yatar misin VII-a/47, yıhtı mi I/546, yohtı mi I/260, yorulmadın mi I/293, zanduh mi diyah VII-c/43 vb.

1.1.6.1.1.2.7. Görülen Geçmiş Zaman Teklik ve Çokluk 3. Şahıs Çekimleri

Görülen geçmiş zaman 3. şahıs çekiminin ek ünlüsünün daima “i” olması bu ağız için ayırt edici bir özelliktir. Ünlü uyumlarına bağlı olarak kullanılan “ı, u, ü” ünlülü şekiller Ahıska Türkleri ağız için kural dışı kalma demektir ve çok az rastlanır.

açdiler X/31, açıldı V/139, açılmadı V/140, ağladı VII-a/328, aştamıoldi VII-a/293, aldılar II-a/62, ataşlandı II-a/38, bahtamadi I/593, bahtdiler X/134, basdı VII-a/34, basdılar VII-a/51, başkaramadi VII-a/333, başkardı VII-a/333, başladı VII-a/112, bırahtı VII-a/293, bozadı VII-a/191, bozuladı VII-a/258, bulamadı V/151, çağırdı VII-a/296, çahtı VII-c/29, çıharttı VII-a/104, çıhdı V/91, çıhdıldı VII-a/111, çoğıoldi VII-c/19, çohtlandı I/133, durdı VII-b/81, góturadı X/69, halallaştırdılar X/38, halallattı X/41, hastalandı VII-a/231, hastalattı VII-a/110, hazırlandı VII-c/97, kâhtı II-a/49, kâldı I/246, kâlduramadı VII-a/235, kapattılar VII-a/13, kâpdı X/133, kâruştırdılar VIII/10, kâvrıldı II-a/58, kâzandı VII-a/156, kâzıldı V/64, kârıldı X/104, kâzırdı I/394, kâydı V/72, kâydılar V/120, ohtı V/165, ohtıdılar II-a/97, oldı “öldü” VII-a/103, oldı “oldu” I/48, oturadı I/565, oturtırdılar VII-a/153, sahtıldı “sehtildi” II-a/6, sahtladı X/131, sardı II-a/5, susuzlandı VII-c/220, Tahtıldı VIII/19, Töldı V/68, Töldırdılar II-a/15, Toyamadı VII-c/184, Tütadı VII-c/168, vuradı VII-a/325, vurdılar IV/14, yahadılar pakladılar X/51, yahlaştı II-a/30, yandırdı V/90, yarıldı VII-a/114, yarvaldı VII-a/323, yıhtıdılar II-a/5, yıhtıldı “yıkıldı” V/58, yıhtıldı “toplandı” X/67, yuhtladı VII-a/323 vb.

Eklerin tek şekilli/ünlülü kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan kalınlık incelik uyumsuzluğu için buraya kadar verilen örnekler, kelime sonlarındaki “i”leşme eğiliminin, dar-kalın ünlü ile biten, açık hece durumundaki yapım ve çekim eklerine de sirayet etmesi sonucu ek ünlülerinin “i” ünlüsüne dönüşmesi ile ilgili örneklerdir.

Tek şekilli kullanımlarının yaygınlığı ile kalınlık-incelik uyumunu bozan ve bölge ağzı için karakteristik olan diğer ekler ise şunlardır:

1.1.6.1.1.2.8. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki:¹⁹⁵

Ahıska Türkleri ağzının belirgin özelliklerinden biri de öğrenilen geçmiş zaman ekinin daima düz-dar- ince ünlü ile kullanılması ve kalın sıradan kelimelerde ünlü uyumunu bozmasıdır. Ünlü uyumlarına uygun “-miş, -muş, -müŝ” şekilleri ile çok az karşılaşılır.

ağnatmışlár I/563, anlatmışdi IV/2, bahmış ki IV/6, başlamışdi VII-a/230, bozulmuş II-b/85, görmamiŝtuŝ II-a/32, hastalanmışim II-b/17, oŝumışıidi V/25, olmuşdi VI/2, Koymuşdilár II-a/13, Tadayurmuşlar VII-b/15, unutmıştim II-b/79, unutmışuŝ I/599, yazmışim VII-c/2, yığmiştilár II-a/15 vb.

1.1.6.1.1.2.9. Şimdiki Zaman Eki:¹⁹⁶

Şimdiki zaman eki, Türkiye Türkçesi yazı ve konuşma dili ile Batı Grubu ağızlarındaki durumun aksine, ince ünlülü kullanılması bakımından Doğu ve Kuzeydoğu Grubu ağızları ile birleşir. Doğu Grubu ağızlarının III. Alt Grubu içinde şimdiki zaman eki bakımından “-yér” şekliyle ayrı bir grup oluşturan Artvin merkez, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Posof ağızları¹⁹⁷ Ahıska Türkleri ağzına en yakın şekli kullanır.

Ahıska Türkleri ağzında çoğunlukla düz-geniş-ince ünlülü olarak “-yer”, bazen de ünsüz düşmesi ile “-ye” şeklinde kullanılan ek kalın sıradan ünlülere sahip fiillerin çekiminde uyumu bozar. Eklendiği fiil ünsüzle bitiyorsa gelen yardımcı ünlü daima “i” olur. Eklendiği fiil ünlü ile bitiyorsa fiilin son sesi durumundaki bütün ünlüler “i”ye dönüşür.

ağliyelár VIII/51, ağnamiyeruŝ I/596, aŝiyerdi II-a/10, aliyellár VII-c/192, asiyerduŝ VI/43, başiyerduş V/10, biraŝiyem IV/26, bulduriyerduŝ “bulunduruyorduk” III-a/18, çalıŝiyerdim VIII/7, çıŝamiyerdiz VII-a/312, çıŝardiyersin II-b/67, Kkaliyerdim X/128, Kkaliyellár X/109, Kkorŝiyerim VII-a/172,

¹⁹⁵ bkz. Németh, s. 122; Ercilasun, s. 70; Gemalmaz, s. 92, 349; Karahan, *Anadolu...*, s. 47-48.

¹⁹⁶ Anadolu ağızlarında şimdiki zaman ekinin kullanımı ile ilgili olarak, bkz. Tuncer Gülensoy, “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”, *Türk Kültürü Araştırmaları-Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, TKAE, Yıl: XXIII/1-2, Ankara 1983, s. 281-295.

¹⁹⁷ bkz. Karahan, *Anadolu...*, s. 43-47, 90; Polat, 81.

Ķoyiyerdilár X/24, Ķuriyerdi VI/34, ohiyellár X/109, oĶiyerdim V/14, saĶliyerduĶ VI/29, sulaniyerdi III-a/46, Őerlatiyersiz II-a/46, taniyersin IX/1, ĤaŐniyerdi III-a/38, ĤoĶriyersin VI/6, uzadiyerdilar X/22, yaĶiyerdiler X/112, yaŐiyerduĶ VII-a/257, yaziyerdim VII-a/297, yıĶiyeruĶ II-a/67, yoĶuriyersin VI/5 vb.

1.1.6.1.1.2.10. Görülen Geçmiş Zaman Çokluk 1. Şahıs Çekimi

Eski Anadolu Türkçesinde yuvarlak-dar ünlü ile ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılan görülen geçmiş zaman çokluk 1. Şahıs çekimi, bölgemiz aĶzında (hikâye çekimleri de dahil) “-DuĶ” ekiyledir.¹⁹⁸

bilduĶ II-b/18, biliyerduĶ VIII/82, binduĶ VII-a/83, binerduĶ VII-a/149, bitlenduĶ VII-a/73, büŐürierduĶ, VI/18, büyüduĶ III-a/6, çekmiyerduĶ VI/38, dâvam etduĶ V/17, deduĶ ki X/95, demiyerduĶ IX/33, demliyerduĶ VI/46, diyerduĶ III-a/33, düŐduĶ X/44, düzüyerduĶ VI/26, ediyerduĶoni VII-a/129, ekiyerduĶ II-a/53, ekmiŐduĶ II-a/65, geçtuĶ VII-a/48, gediyerduĶ X/134, gelduĶ II-a/61, getduĶ X/20, getmiŐtuĶ VIII/43, geziyerduĶ II-a/26, girduĶ VII-a/77, görduĶ I/211, iŐliyerduĶ X/134, kesiyerduĶ VI/32, neylettuĶ ki II-a/50, sevduĶ II-b/18, temizliyerduĶ VI/42, veriyerduĶ VI/53, yitürierduĶ VIII/88, yiyerduĶ VI/29, yödürierduĶ “yediriorduk” VI/53, yüğüdiyerduĶ “üğütüyorduk” VI/23,

1.1.6.1.1.2.11. İstek Kipi Eki

Ahıska Türkleri aĶzında tek ünlülü kullanılan eklerden bir diĶeri istek kipidir. Teklik 1. Şahıs çekiminde sadece “-(y)em” Şekli kullanılarak kalın sıradan ünlülere sahip fiillerde uyum dışında kalır. Çokluk 1. Şahıs çekiminde “-(y)aĶ/- (y)âĶ”; 2. Şahıs teklik çekiminde “-(y)asın/- (y)ásın”, çokluk çekiminde “-(y)asız/- (y)ásız”; 3. Şahıs teklik çekiminde “-(y)a/- (y)á”, çokluk çekiminde “-(y)alar/- (y)álar” Şekilleri kullanılarak ince sıradan ünlülere sahip fiillerde uyum dışı kalır. Ünlüyle biten kalın sıradan fiillerde de araya giren “y” yardımcı ünsüzünün etkisiyle fiil sonundaki bütün ünlüler “i”ye dönüŐtüĶü için uyum yine bozulur.

Teklik 1. Şahıs çekimi:

¹⁹⁸ Krş: Ercilasun, s. 69, Gemalmaz, s. 347; Polat, s. 82, Timurtaş, s. 120; Eren, s. 27; Erten, s. 47 (Ancak -Dih Şeklinde: biŐirdih, çektiĶ).

ağliyam VII-a/188, ağnatem II-b/73, alem I/168, ariyam VII-a/168, baḡem I/244, biraḡem II-a/56, bulem dá alem VII-a/174, çaldurmiyam VII-a/172, eşitmiş olem I/594, K̂onuşem I/278, oḡiyem mi V/56, oḡuyem V/104, paray sayem I/69, soyliyam II-a/61, ulaşem I/448, uzatmiyam VII-a/273, yaḡanem “yıkanayım” X/119, yığem VII-a/321 vb.

Çokluk 1. şahıs çekimi:

çimaḡ I/338, diyaḡ II-b/3, diyáh VII-c/204, dügún edaḡ II-b/32, gedaḡ I/28, gedáh I/26, geláh VIII/18, getmiyaḡ VII-a/252, gidaḡ I/19, göraḡ I/532, incinmiyáh I/163, kesah II-b/100, neydaḡ I/310, neyedáh VII-c/204, súraḡ VII-c/163, yiyah I/378 vb.

Teklik 2. şahıs çekimi:

diyásın XIII/76, dógmiasın I/113, gálmiasın I/475, 501, gedasın VIII/3, onmiasın IV/26, sóyliyasın XII/190, toḡunmiasın XVI/319, vermiyasın XIII/348, yiyasınVII-a/47 vb.

Çokluk 2. şahıs çekimi: Özellikle fiilerin olumsuz çekimlerinde kullanılır.

düşmiasız MDD, içürmiasız XIII/346, tökmiasız MDD, vermiyasız XIII/347, yemiasız MDD vb.

Teklikve Çokluk 3. şahıs çekimi:

çekişa XIII/262, içá VII-c/221, bilálar I/16 vb.

1.1.6.1.1.2.12. “+luḡ” İsimden İsim Yapma Eki

Türkçenin en işlek yapım eklerinden biri olan bu ek, Eski Türkçede ağırlık düz ünlülü şekillerde olmak ve düzlük yuvarlaklık uyumundan sapmalar görülmekle birlikte Eski Anadolu Türkçesinde ünlü uyumlarına uymaktadır.¹⁹⁹ Bölge ağzında hem düzlük-yuvarlaklık uyumundan hem de kalınlık-incelik uyumundan kaçarak kalın-yuvarlak ünlülü olarak kullanılması bölge için karakteristiktir.²⁰⁰ Yarı kalın-yuvarlak ünlülü şekillerine de rastlanırken, ince ünlülü şekilleri düz ve yuvarlak şekillerine oldukça nadir rastlanır.

¹⁹⁹ bkz. Gabain, *Eski Türkçe...* s. 44; Timurtaş, 39, 78.

²⁰⁰ krş. Ercilasun, s. 73 (Posof ağzına mahsus: esgerluḡ, gençluḡumda); Gemalmaz, s. 230-231; Polat, s. 63 (eyluḡ, gálinhuḡ).

bitluhdan VII-a/106, düzluh X/54, elçiluh I/421, esgerluğumi III-a/8, eyluği V/5, eylúğedin IV/21, gúnluh VII-a/28, gúnnuğumdan X/1, gençluğunda I/363, kötülúh II-a/85, milletçilúğumuz VIII/81, ráhmetluh I/323, şennikluh VII-a/105 vb.

1.1.6.1.2. Kelime Kök ve Gövdeleri ile Bazı Eklerdeki İnce Ünlülerin Kalınlaşma Eğilimi

Ahıska Türkleri ağzında, ince sıradan ünlülere sahip kelimelerin bir kısmının kök ünlülerinde kalın sıraya geçme eğilimi göze çarpar.²⁰¹ Ancak bu geçiş sırasında kelime/ek bünyesindeki ünsüzler önde boğumlanma niteliğini (palatalization)²⁰² koruduğundan²⁰³ ünlünün kalın sıraya geçişi özellikle “k, g” ön damak ünsüzleri yanında yarım kalabilmektedir.

1.1.6.1.2.1. Kelime Kök ve Gövdelerinde

Kelime kök ve gövdelerinde meydana gelen kalınlaşmalarda eğer ilk hece ünlüsü tam veya yarım kalınlaşmış ise kelimenin ünlü uyumu sırası genellikle değişir²⁰⁴:

gúnunaçağ VIII/88, ustuna II-b/65 vb.

İkinci ünlüde tam veya yarı kalınlaşma olma durumunda uyum, bölge ağzına has ünlü uyumunu bozan bir durumla karşılaşılmaz ise, kalınlaşmanın görüldüğü heceden itibaren kalın sıraya geçer.

begándın mi I/93, böğún VII-a/308, döşáma III-a/31, dügún I/553, enişta I/252, gena I/607, gená VII-a/74, igná I/298, işta I/267, iştádım V/118, kimsáya I/551, küçuğ I/126, ógratti I/105, órtuğolıyer II-b/98, órtúnácağ XIII/130, ödáduğ II-a/84, tükánsa I/62, yegán I/128, yengán I/200, yüñgúlladağ II-b/37 vb.

²⁰¹ Krş: Omeljan Pritsak, “Ermeni Kıpçakçası”, *Tarihi Türk Şiveleri*, (çev. Mehmet Akalın), AÜ Yayınları No: 551, Ankara 1979, s. 133 (kora, koğa “gore”, torasizlikimden, tofaşizliğinden, “töresizliğimden”, yurak, yufak “yürek”, t’engriğa, teñfiğa “Tanrı’ya”, üzüm “yüzüm”), s. 136 (kopluhunga kora, kopluğuna koğa “çokluğuna göre”); Karahan, *Anadolu...*, s. 8-9. (Kuzey Doğu Gurubu ağızları için ayırıcı bir özellik olan bu kalınlaşmanın Doğu Grubu ağızlarının III. Alt Grubundaki Artvin merkezi Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Posof ağızlarına kadar uzandığı belirtilir.)

²⁰² Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 69-70.

²⁰³ bkz: Karahan, *Anadolu...*, s. 89-90; Ercilasun, 104, 106.

²⁰⁴ krş. Turgut Acar, *Artvin İli Ağızları*, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 1972 (Basılmamış Doktora Tezi), s. 97 (boyuği).

Şu örnekler ise kalınlaşmanın görüldüğü heceden itibaren kalın sıraya geçmesi gerekirken, bölge ağzına has sebeplerle uyumun yeniden bozulmasını gösteren sadece bir kaç örnektir:

böyudi II-a/38, gáldi II-a/28, görmiş II-b/17, gúni VII-c/59, irali I/446, öburi II-a/57, soyhaniyer IV/30, sóyliyer VII-a/113 vb.

1.1.6.1.2.2. Geniş Zaman Eki:²⁰⁵

Ahıska Türkleri ağzı, geniş zaman çekiminde ünlü uyumlarına uygun kullanımlar yanında; belirgin bir kalınlaşma eğilimi de görülür. Fiil kök veya gövdesinin ince sıradan olması sebebiyle geniş zaman ekini “-er” olması gereken yerlerde “-ár/-ar”, “-ir/-ür” olması gereken yerlerde “-úr/-ur” şeklinde kullanılması ile uyum dışına çıkma olayı çok yaygındır.²⁰⁶ Hatta ünlü ile bitip sadece “-r” geniş zaman eki getirilerek çekimlenen fiillerin son sesi olan ünlünün de “e” ise “á/a”ya, “i/ü” ise “ú/u”ya dönüşmesi sebebiyle kalınlık-incelik uyumunun bozulması yaygın olarak görülen bir dil benzeşmezliğidir:

alabilursuz II-a/7, bellenurdi III-a/52, biçársın I/193, bilúrlar VII-b/41, borç düşar I/261, değışürdilar VII-c/38, diyardilár VII-c/48, döğár IV/33, dönárdi III-a/40, döşürurdum VII-a/121, edaruḥ I/421, edáruḥ II-a/81, ekársın I/192, geçarım VIII/104, geçárdi VII-b/2, gedarsın I/200, gedaruḥ I/434, gedár V/82, gédárdilar VII-c/85, gelurdi VII-c/130, gelúr V/52, gelúrlar VII-a/63, gezar I/514, gidárüm I/376, girárdilár VII-c/133, gizláruḥ VII-a/268, içárdi VII-c/73, isidurdilár VII-a/132, istarım I/275, işlárdi X/116, iştár I/385, iştár VII-a/262, kesim kesár VII-c/33, meleşür V/52, neydarım VII-c/215, ölúr VII-c/31, sepilurdi III-a/51, tikáruḥ VIII/40, tökárdilár III-a/49, verurum II-b/1, verúrdi VII-c/32, yerláşuruḥ VIII/38, yetar I/258, yetár I/108, yeyilur VII-c/76, yitár VII-c/69, yiyardım X/138 vb.

1.1.6.1.2.3. Gelecek Zaman Eki

Ahıska Türkleri ağzı, gelecek zaman çekiminde ünlü uyumlarına uygun kullanımlar yanında; genellikle ekin ilk ünlüsünü yarı ya da tam, ikinci ünlüsünü ise tam kalınlaştırarak, “-ácaḥ/ -acaḥ, ácağ/ -acağ, -ácav/-acav, -áca/-aca”

²⁰⁵ Krş. Karahan, *Anadolu...*, s. 9-10.

²⁰⁶ Krş: Ercilasun, s.69 (Posof ağzında: yiyaruḥ, yeyilur, gedarım vb.); Gemalmaz, s. 362-368; Polat, s. 80.

şekillerini yaygın olarak kullanılır ve ince sıradan ünlülere sahip fiillerin çekiminde kalınlık-incelik uyumunu bozar.²⁰⁷ Ekin ilk ünlüsünün ince ikinci ünlüsünün yarı ya da tam kalın olduğu kullanımlar yanında, her iki ünlüsünde de kalınlaşmanın yarım kaldığı durumlara nadir olarak rastlanır.

binácağuş VII-a/23, binácağ VII-c/97, devirácağım VII-a/181, diyacağ VII-a/287, diyacağlar I/307, diyácağım VII-b/69, diyácáğımV/70, edácağsın VII-a/130, edácám VII-a/330, edecám VII-a/181, everácavuş VII-a/208, gedacağım I/199, gedacağ IV/3, gedacam I/206, gedácağsızcağya VIII/107, gedácám I/537, gedecám VII-a/168, gelácağuş X/30, görünmiyácağ VII-c/53, içácağ VII-c/188, içácám VII-c/223, imza çekácağıidi VII-a/160, kesácağ VII-c/194, söyliyácám V/27, verácağım VII-c/141, verácám II-b/95, verecám I/183, verecáğım VII-b/100, verilácağ VII-a/290, yerleştürülácağ VIII/62, yoğvedecáğuş VII-c/175 vb.

1.1.6.1.2.4. Şart Kipi Eki

Bölge ağzında şart kipi çekimlerinde ek genellikle yarı kalın ya da kalın ünlülü olarak “-sá/-sa” şekliyle kullanılır ve kalınlık incelik bakımından ünlü uyumunu dışında kalır.²⁰⁸

bilsáyđım I/525, desañ VII-b/33, desan VIII/37, desá VII-c/213, desám I/ 477, desán VII-a/263, döşürsañ VII-a/122, eşitsañ ki II-a/36, getsañ I/28, getsan VIII/71, girsam VIII/103, görsañ VIII/44, içsan I/493, töksañ VII-a/246, vermesañ VII-a/247, versañVI/54, yardımetsan I/198,

1.1.6.1.2.5. Çokluk 1. Şahıs Çekimleri

İsimlerin geniş-şimdiki zaman bildirme çekiminde ve fiillerin geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde kalınlık-incelik bakımından ünlü uyumunu ince sıradan kelimelerde bozar. Gerçi Ahıska Türkleri ağzında geniş zaman ve gelecek zaman ekleri, kalınlaşma eğilimleri

²⁰⁷ Krş. Buran, *Keban...*, s. S.34 (gelacağ, bişiracam); Ercilasun, s.70 (Posof yerli ağzı ve Karaorgan-Göle bölgesinde: gelecağsız, şaçılacağ, edecağ, edacağsız, ölecám, dögecağsız, vb); Günşen, *Kırşehir...*, s.140-141 (Ancak ekin ikinci ünlüsündeki tam veya yarım kalınlaşma bir hece kaynaşmasından sonra ve uzun: gótürecám, everecám, yiyecáh, getirecân vb.); Polat, s. 83 (ekacağım, veracağsız, veracağ, vb); cemil Gülseren, *Malatya İli Ağızları*, TDK Yay.:737, Ankara 2000, s. 54 (diyecáğım, söylyüycám, öpecáhısın).

²⁰⁸ Krş: Ercilasun, s.70 (Posof yerli ağzında: görsam, bilsam, görsa, görsaz vb.); Polat, s. 85 (eksañ, eksaz, eksa).

sebebiyle ince sıradan fiillerde ünlü uyumunu bozar. Bu eklerin ünlü uyumlarına uygun kullanıldığı örnekler ise çokluk 1. şahıs ekiyle genişletildiğinde yine uyum dışına çıkar. Bölge ağzında şimdiki zaman eki ise Türkiye Türkçesi yazı dili ve ortak konuşma dilinin aksine ince sıradan fiillerde ünlü uyumu içindedir. Ancak şimdiki zaman çekimi de çokluk 1. şahıs eki ile genişletildiğinde ince sıradan fiiller yine uyum dışı kalır.

İsimlerde bildirme (geniş-şimdiki zaman):

eyuḡ I/258, gelme miyuḡ VII-a/7, türkúḡ VIII/84, varliyuḡ II-b/25 vb.

Geniş zaman:

ekáruḡ VIII/39, bülürüḡoni XV/71, elçiluḡ edaruḡ I/421, gedaruḡ I/434, neyvedaruḡ VII-c/220, tikáruḡ VIII/40 vb.

Şimdiki zaman:

bilmiyeruḡ XXI/34, diyeruḡ VI/27, demiyeruḡ VII-a/337, düşünüyeruḡ I/52, ekiyeruḡ II-a/52, etmiyeruḡ I/191, gèdiyeruḡ XVII/XIX/8, geziyeruḡ VIII/34, istiyeruḡ VIII/57 vb.

Gelecek zaman:

edacavuḡ XVII/21, binácaḡuḡ VII-a/24, everácavuḡ VII-a/208, gedácavuḡ XVI/52, gelácaḡuḡ X/30, köçürácavuḡ XV/46, küriyacaḡuḡ XVI/53, süracavuḡ XVI/34, veracavuḡ XVII/52

Öğrenilen geçmiş zaman:

böyümüḡuḡ XIX/46, çekmiḡuḡ XV/131, eşitmiḡuḡ XVII/99, geçirmiḡuḡ XV/288, geçmiḡuḡ XVII/134 vb.

1.1.6.1.2.6. Çokluk Eki

Hem isim ve isim türü kelimelerde hem fiillerde çokluk 3. şahıs ekinde bölgemiz ağzında bir kalınlaşma eğilimi vardır. İnce sıradan ünlülerle kurulu isimler üzerine “+ler” şeklinde gelmesi gereken çokluk ekinin bölgemiz ağzındaki kalınlaşma eğilimine bağlı olarak yarı kalınlaşma ile “+lár”, nadiren “+lar” olarak kullanıldığı da görülür. Bu yönüyle ince ünlü sıralı kelimelerde uyumu bozmaktadır.

bişelár “bir şeyler” XIII/92, bitlara XV/171, dedelári XVI/176, defterlara I/251, erkeklerin XVI/3, evların XIII/171, gelinnárinán X/118, günnár XV/288, işlar XX/20, işlarız I/290, işlár VII-a/224, memelári XIII/344, negirlára “zencilere” XII/148, nenelár XIX/19, özbeglar XVI/182, sürennár XXI/13, şeylar XVI/191, yıllaraçan VII-a/146, yıllárdan VII-a/224 vb.

1.1.6.1.2.7. Yönelme, Bulunma ve Ayrılma Hâl Ekleri.²⁰⁹

Ahıska Türkleri ağzının karakteristik özelliklerinden biri de anılan hal eklerinin ince sıradan ünlüye sahip isimlere kalın veya yarı kalın ünlülü olarak gelme eğilimleri ile uyumu bozmalarıdır.

Yönelme hâli:

bena I/260, bená I/276, biza I/346, cücüğa VI/57, evá VII-b/17, evizá II-a/6, gerüya I/567, göynüná I/230, içina II-a/25, işa II-a/24, işimiza I/26, işiza I/572, kövá I/528, nefesina IV/19, niya I/59, ömrünüza I/52, peşiná I/508, siza II-a/93, sözüüná I/595, şeya VII-c/111, şifirá II-a/68, üstüna I/80 vb.

Bulunma hâli:

cefimda VII-b/44, deredá VII-c/221, evindá X/78, gögda I/249, herkeşda VII-c/62, içindá I/225, kövda VII-a/147, ögündá II-a/9, seneda II-a/92, sizda II-a/93, şekildá I/537, yerda I/19, yerinda I/588, yilda V/58 vb.

Ayrılma hâli:

bendán VII-a/154, birbirimizdan X/77, cefindan II-b/25, elindán I/200, evdán II-a/3, eskidán VII-a/5, felendan II-b/69, gerçektán IV/25, iştán VII-c/83, nerdán VIII/58, sekkizdan III-a/13, sibirdán VII-a/65, sizdán II-a/54, sözündán VII-a/3, süttán VII-a/39, türkiyedán VIII/57, üstümüzdán V/64, yildan VIII/4 vb.

1.1.6.1.2.8. “-ma-” Olumsuz Fiil Yapma Eki

Fiillerin olumsuz şekillerini yapan “-mA-” ekinin Ahıska Türkleri ağzındaki kalınlaşma eğilimine paralel olarak “-ma-” ve yarı kalınlaşmış ünlü ile “-má-” şeklinde kullanılarak ince sıradan ünlüye sahip fiillerde uyum dışı kalması oldukça yaygındır.

²⁰⁹ Krş: Ercilasun, s.72 (Ardahan-Posof yerli ağzında: esgerda, eva, sizda, bizdan vb.): Polat, s. 69 (eva, yera, evda, eksidan vb.).

begenmadi I/364, bildürmádilár VII-a/12, bilmam I/426, binmamışım I/428, çekişmásin II-b/102, demádım V/111, demamişım I/510, erimadi I/232, etma I/406, etmasın III-a/50, gelmádi V/4, getmasam I/417, getmasan VII-c/167, görmádım V/132, içmamişım I/116, ötmá V/155, vermádilár V/16, vermámazluğ II-b/76 vb.

1.1.6.1.2.9. Fiillerden Hareket İsmi Yapan Ekler

Fiillerden hareket isimleri yapan “-mA” ve “-mAk” ekleri ince sıradan ünlüye sahip fiillere eklenirken ünlüsü yarı ya da tam kalınlaşmış “-má/-ma” ve “-máğ/-mağ” şekilleri yaygın olarak kullanılır. “-mAk”lı şekiller ünlü ile başlayan bir ek aldığı anda veya ünlü ile başlayan bir kelime ulandığında “-máğ/-mağ” şekline döner.²¹⁰

“-ma/-má” fiilden isim yapma eki:

çelişmási I/136, biçmáya III-a/17, ekmáya III-a/24, etmáya V/33, getmaya VIII/9, getmasi IV/8, vermáya I/96, yemaya I/606, yemási III-a/18 vb.

“-mağ/-máğ” fiilden isim yapma eki:

demağ-ıştıyen I/583, demáğ V/43, demağdur II-b/97, denmağ VII-b/42, geçmağ VIII/101, getmáh V/118, getmağ VII-a/143, görmağ VII-c/10, güleşmáh VII-c/117, içmağ VII-c/125, kesim kesmağ VII-c/33, köçermağ I/586, vermağ II-b/12 vb.

1.1.6.1.2.10. Ettirgenlik-Oldurganlık Ekleri

“(u)r/-(ú)r” ve “-Dur/-Dúr” şeklinde ince sıradan fiiller üzerine kullanılan ettirgenlik ekleri Ahıska Türkleri ağzında kalınlık incelik uyumunu genellikle bozar.

-(u)r/-(ú)r:

biturdi II-a/99, bütúrdum VIII/6, içurdi X/124, geçurdi IV/19, keçuriyerduğ XII/27, yitúrdum V/94 vb.

-Dur/-Dúr:

²¹⁰ Krş: Ercilasun, s.73 (Ardahan-Posof yerli ağzında: gezmada, demaya, yemaya; Karaorgan ve Göle bölgelerinde gitmağ).

bindurdilár X/17, çimdurdilár X/52, gezdurmayın VII-b/44, girdururdilár VII-c/114, Ķabul etturamasın VII-c/156, kestururdilár VII-c/144, kestúriyerdilár XII/13, öldururum VII-c/170, söndúrdun VII-c/212, yedursunlar IV/21 vb.

1.1.6.1.2.11. “i-” Ek Fiili

“i- (< er-)” ek fiili Ahıska Türkleri ağzında karakteristik olarak kabul edilecek derecede korunmuş, Türkiye Türkçesi yazı dili ve ağzlarının pek çoğunda olduğu ölçüde düşme veya hece yutumuna uğramamıştır. Özellikle isimlerin bildirme çekimlerinde “i-” ek fiili büyük ölçüde korunur. Fiillerin birleşik zamanlı çekimlerinde kendini koruması, isimlerin bildirme çekimlerinde olduğu kadar güçlü değildir. Kendini koruduğu örneklerde ister kendinden önceki ünsüzle biten kelimelere ulama, ister ünlüyle biten kelimeye “y” türemesi yoluyla bağlansın çoklukla ünlü uyumuna girmez ve uyum dışı kalır.

iken ve ekleşmiş –ken zarf-fiil eki:

bundayken I/60, cávanıken XII/268, orataken “oradayken” XIX/22 vb.

İsimlerin bildirme çekimlerinde:

adamıdi X/63, ağırısá VII-c/34, atınan idi II-b/58, azabıdi VII-a/184, buyimiş “bu imiş” I/552, çocuğıdim VII-a/11, çocuğıduğ X/115, çocuğıduz IX/7, deliğanlıların isá VII-c/143, dışardanıdi III-a/27, hasan idi X/71, lázım isáVII-c/137, nayisa X/58, sonam idi X/71, varıdi III-a/16, varıdim VII-a/162, varımış I/304, yasağ idi VIII/5, yaşındayidi V/102, yıl idi III-a/7, yoğıdi II-a/26 vb.

Fiillerin birleşik zamanlı çekimlerinde:

almış idi VII-a/166, imza çekácağıdi VII-a/160, náyedácağıdim VII-a/180, olacağısın I/66 vb.

1.1.6.1.2.12. “-(y)an/- (y)án” Sıfat-Fiil Eki

İnce sıradan ünlüye sahip fiiller üzerine ünlü uyumuna uygun kullanımları yanında, “-(y)án/- (y)an” şekilleri ile de gelerek çok kere uyumu bozar.

bekliyan I/54, diyan XII/7, diyán VII-c/176, edilánda VIII/90, gedána Ķadar XII/71, gelán V/44, gizláyan I/165, görán V/96, örtülan II-a/68, yeyilán VII-a/103, yütürán V/131 vb.

1.1.6.1.2.13. “-Duĥ” Sıfat-Fiil Eki

Ahıska Türkleri ağızında, ince sıradan fiiller üzerine ünlüsü genellikle yarı kalın ya da kalın olarak “-Duĥ/-Dúĥ” şeklinde gelen ek, ünlüyle başlayan veya yardımcı ünlü ile eklenebilen bir ek aldığında ya da ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlandığında “-Duġ/-Dúġ” şeklinde kullanılır. Bölge ağızında hem kalınlık-incecik hem düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalan bir ektir.

bilduġum VII-c/1, deduġi VIII/108, dedúġum II-a/37, düŝtuġum II-a/23, eŝittuġum XII/20, ettüġi VII-b/33, getTuġi IV/9, gettuġumuz VII-a/124, gèyduġumi VII-b/74, sevünduġunda I/230, söyleduġumuz III-a/27 vb.

1.1.6.2. Dudak Benzeŝmezliġi (Düzlük Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması)

Yalın veya eklerle uzatılmıŝ bir kelimenin, ilk hecesinde düz bir ünlü varsa takip eden hecelerdeki ünlüler de düz ünlü; ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü varsa takip eden hecelerdeki ünlüler de ya dar-yuvarlak ya da düz- geniş ünlü olur. Bu kurala düzlük-yuvarlaklık uyumu²¹¹, dudak uyumu kanunu²¹², dudak benzeŝmesi²¹³, dudak uyumu yahut küçük ünlü uyumu gibi isimler verilir.

Dudak benzeşmesi Türkçe'nin eski devirlerinde bugünkü saġlamlık ve geniŝlikte mevcut deġildir. Eski Türkçe döneminde bir çok kelime köklerinde ve bir çok eklerde bu uyum varken, bir çok kök, gövde ve ek bu uyum dışında idi. Eski Anadolu Türkçesi dudak benzeŝmezliġinin en yoġun olduġu bir uyumsuzluk devridir. Osmanlı Türkçesi dönemi ile birlikte dudak benzeşmezlikleri gittikçe ortadan kalkmıŝ, dönemin sonlarında dudak benzeşmesi kök ve ekler hakimi olarak hiç bir eski devirde görülmeyen bugünkü saġlam durumuna ulaşmıştır. Eski Anadolu Türkçesi'nde Eski Türkçedeki uyumsuz kök ve eklerdeki durum korunduġu gibi bir yandan geniş ölçüde yuvarlakŝma bir yanda düzleşme ile Eski Türkçe'de uyuma baġlı eklerin büyük bir kısımda uyumsuz ekler arasına

²¹¹ bkz.: Ergin, *Türk...*, s. 72-74; Karaaġaç, s. 119.

²¹² Banguoġlu, s. 84-90.

²¹³ Korkmaz, *Gramer...*, s. 72.

sokulmuştur. Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden Dede Korkut Kitabı'nda bu dudak benzeşmezliği ile aykırılıklar çok fazladır.²¹⁴

Kalınlık incelik uyumu bahsinde belirttiğimiz gibi düzlük-yuvarlaklık uyumunda da Ahıska Türkleri ağız Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerindeki gibi istikrarlı değildir²¹⁵ ve pek çok durumda kelimelerdeki uyum bozulur.

Kelime sonlarında dar ünlülerin “i”leşmesi, dar ünlülere sahip eklerin bir kısmının sadece düz-dar, bir kısmının ise sadece yuvarlak-dar ünlülü olarak kullanılması, dudak ünsüzlerinin ünlüler üzerindeki etkisi, eski ve aslî şekillerin korunması gibi sebepler ile oluşan uyumsuzluklar Ahıska Türkleri ağızında çok belirgindir.

1.1.6.2.1. Kelime Sonlarındaki Dar Ünlülerin “i”leşmesi

Daha önce de belirttiğimiz gibi kelime sonlarında bulunan dar ünlüler Ahıska Türkleri ağızında “i”leşerek kullanılır. Bu durum yuvarlak sıradan gelen kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar.

bölgi XII/26, deli Toli VII-c/140, Kuri VI/62, Toğri X/93, uli X/54, yuhi I/120 vb.

Bölde ağızında dar ünlülere sahip eklerin bir kısmının sadece düz-dar, bir kısmı ise sadece yuvarlak-dar ünlü ile olarak kullanılmakta, bu durum da düzlük yuvarlaklık uyumunun bozulmasına sebep olmaktadır.

1.1.6.2.2. Düz-Dar Ünlü ile Kullanılarak Dudak Benzeşmezliğine Sebep Olan Ekler

Aşağıda örneklerini verdiğimiz eklerden isimden isim yapan “+li” eki dışındakilerin tamamı Eski Anadolu Türkçesi ile paralellik göstermektedir.²¹⁶

1.1.6.2.2.1. Yükleme Hâli Eki

Ahıska Türkleri ağızının en belirgin özelliklerinden biri yükleme hali ekinin daima “+i” olması, kalın ve yuvarlak şekillerinin kullanılmamasıdır.²¹⁷

altununi X/29, boğozuni I/147, borcuni I/263, boynuni VII-c/194, buni VII-c/193, çocuğı X/21, çocuğumi X/71, çoğuni VII-b/64, düğuni II-b/48, düzüni I/548,

²¹⁴ Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 391-392.

²¹⁵ bkz. Timurtaş, s. 27-39.

²¹⁶ bkz. Timurtaş, s. 36-39.

²¹⁷ Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 449 (oğluñı), s. 228 (Oğuzı), s. 130 (güni), s. 129 (gümüşi), s. 63 (buynuzı); Timurtaş, s. 36 (müskülümi, kanımı, sözlerüni) s. 70 (müskülümi).

genduzi II-b/17, günümüzi XII/27, hamuri VI/65, hamurunı VI/66, Ķabuğuni VI/60, ĶıŖluğuni IV/25, ĶoŖoşuni VI/59, Ķuyruğuni XII/65, oğlumi V/109, oğluzi I/599, oni X/127, sozuni VII-a/322, sucuğı VI/37, südi III-a/25, suyuni VII-b/93, uni VI/74, ustuni VI/72, yirmi tütünü VII-a/51, yolumi I/175, yüzünü VII-b/87, zengünluğı II-a/57 vb.

1.1.6.2.2.2. Teklik 3. Şahıs İyelik Eki

Düzlük yuvarlaklık uyumunu bozan bir diğeri ek teklik 3. şahıs iyelik ekidir. Kalın ve yuvarlak şekiller son ses olarak nadir kullanılır. Bu şekildeki kullanımlar Ahıska Türkleri ağzında kural dışına çıkma olarak değerlendirilebilir. Bu ağız için kural iyelik 3. şahıs ekinin düz-dar-ince ünlülü olarak “+i” ve “+si” şeklinde kullanılmasıdır.²¹⁸

ayılá yuki I/265, burni VII-c/190, böyüğü II-a/76, buyuğı VII-c/190, durumi VII-c/35, düzümi XII/26, guni VII-c/45, güci I/102, ömeroğli II-a/1, puli XII/85, yüzi II-b/21 vb.

1.1.6.2.2.2.1. Teklik 3. Şahıs İyelik Ekinin Yeniden Düzlük Yuvarlaklık Uyumuna Girmesi

Ahıska Türkleri ağzında, üzerine hal eklerinden birini almak suretiyle son ses olma durumundan çıkan teklik 3. şahıs iyelik eki, kalınlık-incelik uyumunun bozulması bahsinde de belirttiğimiz gibi, hem kalınlık-incelik hem düzlük yuvarlaklık bakımından dil benzeşmesine tâbi olur.

İlgi hâli eki aldığında:

çocuğunun VII-c/189, çoğunun VII-a/109, Ķalhozunun VII-a/86, kürkünün IV/8, özünün XII/78, rayonunun V/2 vb.

Yönelme hâli eki aldığında:

gösgüná VII-c/50, göynüná I/230, günluğuna VII-a/12, Ķalduğuna V/163, çoynuna VII-a/20, kövüna VII-c/86, öğüna VII-c/102, öğüna II-b/12, rayonuna VII-a/80, solduğuna V/164, sözüná I/595, ustuna VI/71, üsdüne X/49, üstüna VII-a/130, üstüna I/80 vb.

²¹⁸ Timurtaş, s. 36 (boynuzı) s. 65 (gözini, saâdetler ulusu, süd қоһусı).

Bulunma hâli eki aldığıında:

çoğunda III-a/22, gençluğunda I/363, kövündá VII-a/7, kövünde V/2, ordusunda III-a/7, ögündá II-a/9, ögúnda II-a/71, sevündüğüında I/230, soğunda “sonunda” VII-b/63, sozunda II-b/103, suyunda VI/47, uruğunda VII-a/336, üstúnda VII-c/6, üstünde VI/70, yüzúnda V/130 vb.

Ayrılma hâli eki aldığıında:

hastaluğundan VII-a/107, Ķomşusundan II-b/7, Ķorhusundan II-a/29, suyundan VI/76 vb.

Yükleme hâli eki aldığıında:

ağpununi III-a/39, altununi X/29, boğozuni I/147, borcuni I/263, boynuni VII-c/194, çoğuni VII-b/64, dostluğuni I/601, gálduğuni I/576, Ķabuğuni VI/59, Ķarpuzuni II-a/52, Ķavununi II-a/52, olduğıuni I/587, suyuni VII-b/93 vb.

Ancak, 3. şahıs iyelik eki, “ile” edatının ekleşmiş şekillerini aldığıında uyuma girmez ve uyum dışı kalır.

düñgúrinan “dünürü ile” II-b/48, endúginán “inmesi ile” VII-c/108 vb.

1.1.6.2.2.3. “mi” Soru Eki

Bu ek de sadece “mi” şekliyle kullanılır.

borcun mi I/303, düz midür I/70, górdun mi I/99, olur mi I/283, oğradur mi I/107, verür mi VII-a/197, zanduğ mi “sandık mı” VII-c/43,

1.1.6.2.2.4. “+li” İsimden İsim Yapma Eki

Kelime sonundaki dar ünlülerin “i”leşme hadisesine bağılı olarak yuvarlak ve kalın ünlülü şekilleri kullanılmadığıından düzlük yuvarlaklık uyumunu da bozan eklerden biridir.²¹⁹

ağpunli III-a/50, azğurlidürler IV/1, boyli V/88, düşünükli I/474, güçlü I/106, Ķoğuli VII-a/232, kövli X/80, mutli I/273, oğulli I/610, Pállı III-b/4, poshovlilár IX/24, suçliyim I/112, suli VI/15 vb.

²¹⁹ krş.Timurtaş, s. 34 (saadetlü, yağlu, yaşlu, isa nefeslü); Necmettin Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara 1997, s. 24 (Harezmi Türkçesinde ise karışık bir durum vardır. Bazen dudak benzeşmesine tâbi değıldir: kökli, sözli, yazuklu, tünli, türlü, körkü).

1.1.6.2.2.5. “+Ci” İsimden İsim Yapma Eki

İsimden isim yapan “+CI/+CU” eki bölge ağzında genel olarak “+Ci” şeklinde kullanılır ve düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalır.²²⁰

buyucu “büyücü” VII-a/265, ölçü XVI/298, solcu “sağdıç” VII-c/112, tırağtorçiydim XIII/207,.

1.1.6.2.2.6. “+nci” İsimden İsim Yapma Eki

Sıra sayıları türeten “+ncI/+ncU” eki bölge ağzında genel olarak “+nci” şeklinde kullanılır ve düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalır.

dördüncü V/34, doğuzuncu V/25, onuncu V/141, üçüncü V/25 vb.

1.1.6.2.2.7. Görülen Geçmiş Zaman 3. Şahıs Çekimleri

Ahıska Türkleri ağzında, görülen geçmiş zaman ekinin 3. şahıs çekimlerinde düz ve ince ünlülü olması kuraldır.²²¹ Bu kural dışındaki sınırlı sayıda kullanım bu ağız için bir sapma durumudur. Görülen geçmiş zaman 3. şahıs çekiminin “-Di” şekliyle yapılması yuvarlak ünlülü fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar.

-di: aışamıoldi VII-a/293, bozdi VII-a/191, bozuldi X/77, bölündi IX/29, böyüdi VII-a/257, çimdurdi X/41, çoğıoldi VII-c/19, döndi VII-a/327, durdi VII-b/81, düşdi X/11, 44, góturdi VII-a/90, Ķoydi V/72, köçürdi I/594, Ķuruldi VII-c/161, oğudi V/165, VII-a/298, oldi “öldü” VII-a/103, oldi “oldu” I/48, oturdi I/565, oydi VII-c/219, öldi X/18, sóndi V/62, surdi “devam etti” VII-a/66, surdi “sürgün etti” VII-c/183, Ĥoldi V/68, VII-a/25, Ĥutdi VII-c/168, vurdı VII-a/325, yedurdi içurdi X/124 vb.

-dilAr: bindurdilár X/17, böldilár VII-a/83, bölüşturdilár VII-a/78, çevurdilár V/119, düşdilár X/45, góturdildilar VII-c/79, Ķorğutdilár II-a/79, Ķoydilár V/120, oğudilár II-a/97, ortdilar X/56, oturtdilár II-a/25, Ĥoldurdilár II-a/15, 25, üşüdidiler X/34, vurdilár IV/14, yüklediler X/15 vb.

²²⁰ krş. Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 429-430 (yalnız “ç”li ve düz ünlülü: muştucu, okçısı, yolçımın)

²²¹ krş. Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 462 (dökdi, kodi, dögdiler vb); Timurtaş, s. 37.

1.1.6.2.2.8. Öğrenilen Geçmiş Zaman Eki

Ahıska Türkleri ağzında öğrenilen geçmiş zaman eki düz-ince ünlü iledir.²²² Sadece “-miş” şeklinin kullanılması bu ağız için kesin bir kuraldır. Nadiren görülen “-mış, -muş” şekilleri ise bu ağız için kural dışı kullanışlar olup Azerî ve Terekeme ağızları etkisi de sayılabilir.

bozmuşlár VIII/42, bozulmuş II-b/85, bulmuşse VII-a/93, buymuş V/550, büşürmişin VI/49, çaldurmuş I/452, görmüş I/454, görmişim VII-a/273, görüşmüş VII-c/12, götürmüş X/123, Êoşulmuş VII-c/5, Êoymuşdilár II-a/13, köçmüş X/74, oğumışıidi V/25, oğutturmuşler VIII/50, olmuş V/99, olmuşdi VI/2, oturmuş VII-a/185, sürulmuş VII-a/87, Êolmuşdi XII/70, Êuymuşımdur VII-b/29, unutmıştim II-b/79, unutmışuh I/599, uymuş I/170, vururmuşlár VII-a/151 vb.

1.1.6.2.3. Yuvarlak-Dar Ünlü ile Kullanılarak Dudak Benzeşmezliğine Sebep Olan Ekler

Türkiye Türkçesinde bağlantı veya ek ünlüsü dar ünlü olup, ünlü uyumları bakımından dört şekli bulunan eklerin çoğu bölgemiz ağzındaki iç seslerde dar ünlüleri Eski Türkçe’de, iltermemiş olarak eski Anadolu Türkçesi’nde de olduğu gibi, hatta daha da kuvvetli bir yuvarlaklaşma eğilimi sebebiyle düz ünlü sıralı kelimelerde uyum bozukluğuna sebep olur.

1.1.6.2.3.1. Görülen Geçmiş Zaman Eki

Görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs çekimi (fiillerin hikâye birleşik çekimleri de dahil) “-Duğ” ekiyledir.²²³ Düz sıradan ünlülere sahip fiillerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozar. Bölge ağzı için ayırt edici özelliklerden biridir.

Görülen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs çekimi:

alamaduğ X/13, alduğ I/485, ámánát etduğ VII-c/97, başladığ III-a/12, begánduğ VII-a/244, begenmaduğ VII-a/241, bilduğ II-b/18, binduğ VII-a/83, bitlenduğ VII-a/73, çııduğ II-a/99, çııtuğ VII-a/54, deduğ ki X/95, gálduğ I/528, getduğ X/20, gettuğ V/9, girduğ çııduğ VII-a/77, inanmaduğ II-a/37, Êahtuğ II-a/61, Êalduğ II-

²²² Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 462 (komişam, böyümüşin, düşmüş, öldürmüşler); Timurtaş, s. 38 (olmuşdur, tolmuşdı, ölmüşem); Karahan, *Anadolu...*, s. 47-48.

²²³ Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 462 (geldük, çapmaduk, bilmedük); Timurtaş, s. 36 (virdük, işitdük, kılmaduk).

a/35, kazandıu VIII/18, Kızıduu II-a/71, Kirtulduu VII-a/202, ohiyámaduu V/16, ögránduu VIII/95, sattuu VII-a/254, sevduu II-b/18, şaştuu II-a/35, toplandıu VIII/17, yaşadıu II-a/90, X/42, 70, yıhıldıu I/549, yıhıldıu-a I/555, yükladıu II-a/83 vb.

Görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs çekimlerinde ise düz sıradan fiiller üzerinde yuvarlak ünlülü “-dun/-duz” eklerine rastlanır.²²⁴ Ancak düzlük-yuvarlaklık bakımından kurala uyan örnekler daha yaygındır.

Görülen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs çekimleri:

aldun mi I/459, na dedun IX/8; aldun mi I/484, çocuğıduz VIII/7, geldun I/573 vb.

Tek şekilli kullanımlarının yaygınlığı ile düzlük yuvarlaklık uyumunu bozan ve bölge ağzı için karakteristik olan diğer ekler ise şunlardır:

1.1.6.2.3.2. Geniş Zaman Eki

Geniş zamanın, Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağılı olarak “-Ir/-Ur” şekilleri kullanılarak yapılan çekimleri, Ahıska Türkleri ağzında yuvarlak ünlü ile yapılır ve düz sıradan kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumu bozulur.²²⁵

ağnadurum I/561, ağnaşılır VII-c/25, alabilursuz II-a/7, alınur VII-a/253, alur, I/252, alursun I/51, becarur I/394, begánürsün I/12, bilúrlar VII-b/41, bilürüm VII-a/72, burahur VII-c/58, çalınur VII-c/69, eylenür I/178, gálur IV/15, gáluruu I/393, gelur VII-a/45, Kálur VII-c/31, Kaynatur VII-b/93, Kırılır VII-c/69, meleşür V/52, ógradur mi I/107, Tolanursun VII-b/13, Tolaşur V/52, uzadur VII-a/131, verilür VII-a/308, verursun II-b/1, verurum II-b/1, yağışur I/193, yerláşuruu VIII/38, yeyilur VII-c/76, zeherenür VII-c/65 vb.

1.1.6.2.3.3. “+luu” İsimden İsim Yapma Eki

Bu ek bölge ağzında düz ünlü sıralı kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu, ince sıradan kelimelerde kalınlık-incelik uyumunu bozar. Eski Anadolu Türkçesinde ise düz-dar ünlü ile kullanımı hakim olmakla birlikte, kurala uyan ya

²²⁴ krş. Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 462 (alduñ, bildüñ, tutamadunuz).

²²⁵ krş. Timurtaş, s. 36; Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 461 (aluram, virürem, bilürüz); Hacıeminoğlu, s. 24 (kılürmen, bilürmen, kilür).

da düz ünlü sıralı kelimelerden sonra yuvarlak ünlülü kullanımlara da rastlanabilmektedir.²²⁶

analüğüm X/9, ayıpluğa I/599, azluh II-a/78, başçılığ, ediyerdi XII/12, başluh, batıluh II-a/51, bitluhtan VII-a/106, elçiluh I/421, elçiluğa, eniştaluğa VII-c/146, esgerluğumi III-a/8, evsahapluh II-b/81, eyluği V/45, hastaluğundan VII-a/107, hazırluh V/36, Kâmişluh II-a/51, karşıluhli VII-b/91, Kışluh III-a/31, Kulaqluh VII-b/46, mazarluğa IV/23, milletçilüğümüz VIII/81, rehmetluh VII-b/46, rāhmetluh V/38, vermámazluh II-b/76, yahınluh VII-c/17, yalağuzluh I/322, yuħlamazluh VII-a/329 vb.

1.1.6.2.3.4. Ettirgenlik Ekleri

Ahıska Türkleri ağız Eski Türkçe, Eski Anadolu Türkçesi, Harezmi Türkçesi'nde olduğu gibi ettirgenlik/oldurganlık eklerinde “-(U)r-” ve “-DUr-” şeklinde yuvarlak ünlülü kullanımlardan yana eğilim göstermekte ve düz sıradan kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozmaktadır.²²⁷

-(U)r-:

baturup VII-a/117, biturdi II-a/99, bitürdüm V/14, içurdi X/124, geçurdi IV/19, keçuriyerduh XII/27, yitürdüm V/94 vb.

-Dur-:

artdursun I/8, bindurdilár X/17, çaldurmuş I/505, çiftleşTürün I/4, çimdurdilár X/52, gezdurmayın VII-b/44, girdururdilár VII-c/114, Kâbul etturamasın VII-c/156, kesturdilár VII-c/144, kestúriyerdilár XII/13, yedurdi X/124, yedursunlar IV/21 vb.

1.1.6.2.3.5. “-(u)h, -(ü)k” Fiilden İsim Yapma Eki

Bu ekle oluşturulan isimlerde ek ünlüsü genellikle yuvarlak ünlüdür.²²⁸

²²⁶ Bkz. Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 428-429; Timurtaş, s. 36 (çoklığını, konukluk, ayrılık, eylük); Hacıeminoğlu, s. 28 (ek ünlü uyumlarına tabi iken: sağlık, yigitlik, yokluk) s. 29 (yuvarlaklaşma yönünde sapmalar da vardır: savlug, harabluk, bednamluk).

²²⁷ bkz. Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 60; Timurtaş, s. 32; Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 445 (içür-, pişür-, yetür-, açdur-, çekdür-); Timurtaş, s. 32 (bildür-, yaraşdur-, geçürür, yitürmez); Hacıeminoğlu, *Harezmi Türkçesi...*, s. 137 (aldur-, bulaştır-, emdür-, eşittür-).

²²⁸ krş. Gabain, *eski Türkçe...*, s. 54 (anuk, yañluk) s. 58, (täglük, ıduk); Timurtaş, s. 29 (artuk, ayruk, açuk, eksük, sinuk vb.); Gemalmaz, s. 110 (artuh, çaruħ, aşuh,), s. 245 (bulanuh, gatuh,

açuḡ VII-a/131, artuḡ VIII/15, deġiṡük IX/26, delük VII-a/136, eskúĶluġıolsa XXI/24, ġemüklári VIII/34, Ķarıṡuḡ XVII/7, yayuḡ VII-b/90, yazuḡ V/141, yanuḡ ḡabar XVI/217 vb.

Hatta Türkiye Türkçesinde “ıĶ/ik” sesleri ile biten bazı kelimelerdeki düz-dar ünlülerin bazıları asli šekli koruyarak, bazıları yuvarlaklašarak yuvarlak ünlü ile kullanılır.

aṡuġıolıyer < āṡıĶ (Ar.), II-b/3, çāruġınān < çar+(u)Ķ²²⁹ V/9, Ķaṡuḡ < *kaṡ+ık²³⁰ VII-a/43, zandüḡ < sandük (Ar.) “sandık” VII-c/43 vb.

1.1.6.2.3.6. Çokluk 1. šahıs Çekimleri

İsimlerin bildirme ġeniš-šimdiki zaman²³¹ ve fiillerin šimdiki zaman, ġeniš zaman, gelecek zaman, öġrenilen ġeçmiš zaman, ġereklilik kipi çekimlerinde 1. šahıs çokluk eki daima “-uḡ” šeklinde yuvarlak ünlü ile gelerek düz sıradan kelimeleri de uyum dıšına çıkarır.

İsimlerin ġeniš/šimdiki zaman çekimi:

adamuḡ I/65, bir yerdanuḡ IX/25, bizuḡ VIII/64, buradayuḡ X/110, eyuḡ I/258, milletuḡ V/42, oġundayuḡ VII-c/201, varlıyuḡ VII-b/25, varuḡ VIII/20, vātānsızuḡ VIII/34, yaḡınuḡ VIII/23, yerli miyuḡ VII-a/7, zorundayuḡ VIII/29 vb.

Fiillerin šimdiki zaman çekimi:

bekliyeruḡ VIII/48, çalıšıyeruḡ I/48, diyeruḡ VI/7, ekiyeruḡ II-a/52, etmiyeruḡ I/191, ġalıyeruḡ VII-a/195, ġediyeruḡ VII-a/275, hesretlāniyeruḡ I/42, istiyeruḡ VIII/57, veriyeruḡ II-a/52, yašıyeruḡ VIII/69 vb.

ġeniš zaman (olumlu ve olumsuz) çekimi:

açaruḡ VIII/39, edaruḡ I/421, ekāruḡ VIII/39, gedaruḡ I/434, gelemezuḡ VII-a/247, rahatlaruḡ I/528, unudamazuḡ X/70, yaparuḡ II-a/256, yašaruḡ VIII/38 vb.

kesük^b); Ercilasun, s. 80-81 (açuḡ, ġarıṡuḡ, esġüġümüzü, ġaṡuḡ, çaruḡ, artuḡ); Turan, s.64 (azoḡ “azık”, Ķaṡoḡ, ġemuk) s. 65 (açoḡ, asoḡ, deluk, kesuk); Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 439 (açuĶ, delük, sınıĶ, ayruĶ, yazuḡ, yırtuḡlu); Hacıeminoġlu, *Harezm...*, s. 49 (artuĶ, anuĶ, ĶazuĶ, kesük, yaruĶ).

²²⁹ Tuncer ġülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüġü*, TDK Yay., Ankara 2007, s. 221.

²³⁰ ġülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 474.

²³¹ Timurtaš, s. 35 (bizüz, kemüz, perišanuz)

Öğrenilen geçmiş zaman çekimi:

almışuḡ XVII/29, çekmişuḡ XV/131, eşitmişuḡ XVII/99, etmamişuḡ XV/71, geçirmişuḡ XV/288, getmişuḡ XIX/14, mislimanımışuḡ VII-b/38, sığınmışuḡ XVI/335 vb.

Gelecek zaman çekimi:

binácaḡuḡ VII-a/23, everácavuh VII-a/208, gelácaḡuḡ VII-a/44, olacaḡuḡ VII-a/277, yaşayacavuh VII-c/204, yıķacavuh II-a/48 vb.

Gereklilik çekimi:

dilámaliyuḡ I/308 vb.

1.1.6.2.3.7. Bildirme Eki

Bu ek Ahıska Türkleri aḡzında daima yuvarlak ünlü ile kullanılır. Düzlük-yuvarlaklık bakımından daima uyum dışı kalır. Bölge aḡzı için belirleyici eklerden biridir.²³²

adamımdur VIII/59, alabaşdur III-a/29, ánvárdur VII-a/30, aynidur IX/35, azdur I/71, baḡdadur I/479, baḡlidur II-b/33, baḡőaőadur VI/7, baḡőadurVIII/89, burada midur I/566, çetindur I/270, demaḡdur II-b/97, diőaridür I/475, duşmanındur VII-a/310, eydür VII-a/309, firdevsdür V/1, gerçekTür X/91, gözeldür VI/8, haftadur I/132, inektür III-a/28, kıpısidur VII-a/312, Őardaőidur VII-c/172, Őımsidür VIII/35, kimlerdür VII-a/305, Őolaydur I/586, lezzetlidür VI/8, nadur VII-b/35 násilidur VIII/90, nemdür “nemlidir” VI/35, padiőahdurVI-c/193, Őatlidur VI/84, türemesidür IX/23, ülkedür VI/21, vardur XII/137, zonasidur VIII/99, yerdür III-a/46 vb.

1.1.6.2.3.8. “-Duḡ” Sıfat-Fiil Eki

Ahıska Türkleri aḡzında daima yuvarlak ünlü ile kullanılan ve düz sıradan kelimelerde düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan karakteristik eklerden biridir.²³³

²³² bkz. Timurtaş, s. 33.

²³³ bkz. Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 82-83 (barduķ yerde, kıt bulmaduķ, teńri küő birdük üçün); Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 469 (bildügin, idügin); Timurtaş, s. 136 (aḡladuķlarım, aőduḡuń, bindügi)

alduğun vahtı I/152, bildüğüm VII-c/1, çığduğı V/27, deduğı VIII/108, dedüğüm II-a/37, ettiğı V/132, gálduđı II-a/16, gelduğlarına VIII/41, getTuğı IV/9, gèyduđumi VII-b/74, Ķálduđuna V/163, nefretlánduđuna II-a/54, ógránduđum II-a/72, söyleduğumuz III-a/27, yaptığı VIII/95, yaşaduğan I/307, yaşaduğumuz III-a/5, yatduğum X/123, yığıldığtan sora VII-c/93, yolladuğuz I/383 vb.

1.1.6.2.3.9. Şimdiki Zaman Ekinde

Bölge ağzında Şimdiki zaman eki “-yer” Şeklindedir. Eklendiği fiil ünsüzle bitiyorsa gelen yardımcı ünlü daima “i” olur. Eklendiği fiil ünlü ile bitiyorsa fiilin son sesi durumundaki bütün ünlüler “i”ye dönüşür. Şimdiki zaman eki aldığı yardımcı ünlü ve ünlü ile biten fiillerin sonundaki bütün ünlüleri “i”ye çevirmesi sebebiyle yuvarlaklık sıradan gelen fiillerde dudak benzeşmesini bozar.

böliyerdilár XII/26, buliyellár VII-c/190, bulduriyerduğ III-a/18, buyuriyer I/5, dögiyellár VII-a/189, dövřuriyerdilár XII/14, düziyerlár I/189, góturiyellár VII-b/55, gözükmuyer IV/9, Ķusiyermiřim II-a/19, ohiyellár X/109, oliyerdi III-a/23, oturiyerdi XII/64, oyniyer II-b/63, örtiyerdi XI/127, soriyellár VII-c/300, sóyliyerim XII/60, söyliyerdilár II-a/13, suliyerdilár XII/11, süziyellár VII-b/62, toğunmuyer XII/69, tökiyellár VII-a/137, ŐuŐiyellár VII-c/177, üşiyerim II-a/24, vuriyellár VII-c/189 vb.

1.1.6.3. Dudak Ünsüzlerinin Etkisi

Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve konuşma dilinde düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalan “çamur, çabuk, davul, kavun, karpuz, pamuk, tavuk vb.” tipteki kelimelerin tamamı Ahıska Türkleri ağzında da düzlük-yuvarlaklık uyumu dışında kalır. Bu yönüyle bölge ağzı, Türkiye Türkçesi yazı diliyle ortaklaşır.

armut VII-b/43, avuç II-a/78, çamurinan V/21, davul II-b/43, tavuğ I/95, çapuğ I/448, hamuri VI/65, pambuğ II-a/58, Ķarpuz II-a/52, Ķavun II-a/52 vb.

Bunlara ilave olarak Türkiye Türkçesinde düz-dar ünlülü yazılışa ve söylenişe sahip pek çok kelime, bölge ağzında zaten var olan yuvarlaklaşma eğilimine dudak ünsüzlerinin etkisinin de katılmasıyla uyum dışında kalır.

burahuli “bırakılmıř” VIII/39, burahur VII-c/58, camuř < cāmūř (Ar.) “camız” VII-c/6, cāvuz II-a/14, çāvur I/615, çevürdilár V/119, misáfurluđda VII-c/88,

gemüklári VIII/34, kemüksüz VII-c/95, nata^vur “nasıl” I/423, nátávür “nasıl” VII-c/2, Páluhlara XII/96, sevünduğunda I/230, suvanmağ muvanmağ VII-b/10, temizliyerlár VI/59, yapulurmiş V/43, yapuşur VII-c/30 vb.

1.1.6.4. Eski/Aslı Şekillerin Korunması

ağor < āğor (Fa.) II-a/67, ağPuni < ağbün (Fa.) III-a/49, altun II-b/45, çapuh < çap-uk²³⁴ “çabuk” I/448, degül I/541, eksügümüz VII-a/338, gerüya < kerü, kirü (ET) I/568, gendü < kentü (ET) I/472, için < için (EAT) < uçun/üçün (ET) XIII/4, kayğusi < kadğu (ET) XVI/292, yalağuz I/583, vb.

Bunların dışında Ahıska Türkleri ağzında kelime ortasında dar ünlülerin yuvarlak olarak kullanılma eğilimi sebebiyle uyum dışı kalan diğer örnekler ise şunlardır:

baruşurdilár VII-c/135, değüşilmiş I/453, gáluşurlar VII-c/60, Ğaruşturdi III-a/50, sağduci “sağdıç”, sevgüli V/103, şuşa I/205, yetúştur V/75, zengúnluğı II-a/57 vb.

Alıntı, özellikle Rusçadan alınan kelimelerde ilk hecede bulunan “o” ünlüsü genel olarak “a” ünlüsüne dönüşürken sonraki hecelerde bulunan “o” ünlüleri korunur:

aĶopĩ < okop “siper” XVII/2, ağhot < obxod “vizite” V/122, kino “sinema, film” II-a/37, rayon < region VII-a/84, televizorlarda X/55, televizórda II-a/35, vağon XIII/94 vb.

1.1.7. Ünlü Sırasının Değişmesi

Ünlü incilmesi veya kalınlaşması ya da düz ünlü sıralı kelimelerde ünlü yuvarlaklaşması gibi ses olaylarıyla bazı kelimelerde kalın sıraya geçme, ince sıraya geçme ve yuvarlak sıraya geçme olayları görülebilmektedir. Bunların bir kısmı ünsüzlerin ünlüler üzerindeki inceleştirme, kalınlaştırma ve yuvarlaklaştırma etkilerinden, bir kısmı Kıpçak Türkçesi etkisinden kaynaklanmaktadır. Bir kısmı ise Ahıska Türklerinin hem ana vatanında yaşarken ilişki içinde olduğu Azeri, Terekeme/Karapapak ağzlarından hem de sürgün sonrası uzun yıllar birlikte yaşadıkları değişik Türk topluluklarının (ağırlıklı olarak Özbek ve Azerbaycan Türkçesi, Kazak ve Kırgız Türkçesi) dil özelliklerinden belli ölçülerde etkilenmelerinden dolayıdır.

²³⁴ Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 209.

Bölgemiz ağızında ince sıraya geçişler genellikle alıntı kelimelerde görülmektedir. Türkçe kelimelerde ise “ben” ve “sen” şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimleri Türkiye Türkçesinin aksine ince sırada kalır.

Özellikle ilk hece ünlüsünde rastlanan kalınlaşmaların kelimenin ünlü sırasını değiştirdiğini daha önce belirtmiştik.

Kalın sıraya geçme genellikle Türkçe kelimelerde görülür. Benzer şekilde yuvarlak sıraya geçme olayı da ağırlıklı olarak Türkçe kelimelerde görülmekte olup, dudak ünsüzlerinin de kendinden önce ya da sonra gelen bir ünlüyü yuvarlaklaştırması, ardından bölge ağızında zaten güçlü bir şekilde var olan ve büyük ölçüde Kıpçak Türkçesi etkisine bağlanabilecek yuvarlaklaşma eğilimi sebebiyle yuvarlaklaşan ünlüler diğer ünlüleri de kendilerine benzeterak kelimenin tamamen yuvarlak sıraya geçmesine yol açarlar.

1.1.7.1. Kalın Sıradan İnce Sıraya Geçiş²³⁵

ecereyi “Acara’yı” XV/193, erize “arıza, dilekçe” XII/249, çentey V/12, dişerde XII/74, isinin “ısın-” XIII/182, máhşát XII/79, mehsür “mahsul” XXI/17, nümereli V/112, sinifi V/14, táráftá II-a/11, terefi I/239, vátán XII/58, vetende X/97, yüsüf XX/13 vb.

1.1.7.2. İnce Sıradan Kalın Sıraya Geçiş²³⁶

buyuci VII-c/265, cávuz II-a/14, çávur I/615, çığnap “çığne-” XIX/27, Çızmasını II-a/63, happımız XIII/211, kıor “kör” X/90, kótuluğ IV/20, nayımız XIII/166, sariyerduğ “ser-“ VI/42, sábab XIII/201, sóyla VII-a/299, soylayın II-b/16, şuşa I/205, tuylarını XIII/126, yuñgi “yün” XIII/304 vb.

²³⁵ krş. Gemalmaz, s. 99-102 (geder, telhin, teref, müselle, genel “karar”, dişeri, mügevve vb.); Turan, s. 62 (Kerez, teref, gem, Kelp vb.); Ercilasun, s. 76 (geden “kadar, Yüsüf, çente, teref, heyir, Hesen, zerele “zarar” vb.).

²³⁶ Krş: Gemalmaz, s. 103 (cız-, cızma “çizme”, sar-, tuy “tüy”, yun “yün”, çığna-, kıor, kor, kıorlan-, çığna- vb.); Turan, s. 61 (çak- “çek, gâtur-, sar- “ser” vb.); Ercilasun, s. 76 (havas, çığnada çığnada, ruşvat, yaşıl, goñlumun vb.); Olcay, s. 25 (yun, tuy).

1.1.7.3. Düz Sıradan Yuvarlak Sıraya Geçiş²³⁷

buyuğlarından VII-b/76, bülür XII/176, bütürmişlár XV/120, büşürüp VI/4, çövrülüş “ihtilâl, devrim” II-a/75, çufut VII-a/315, döşürürduğ “devşirirdik” VIII-a/120, furunda “fırın” XXI/52, Ķovum “kavim” V/156, kōndüm XIII/242, üçürdün XII/253, yödüriyerduğ “yediriyoruz” VI/53, yütürduğ XV/219 vb.

1.1.8. Ünlü Değişmeleri²³⁸

Ahıska Türkleri ağzında tespit ettiğimiz ünlü değişmeleri ve bu ünlü değişmelerindeki belirgin özellikler şunlardır:

1.1.8.1. Kalın Ünlülerin İncelmesi

Bölge ağzı kalın ünlülerin incelmesi ile ilgili olarak, değişiklik meydana gelen kelimelerin neredeyse tamamının özellikle Arapça ve Farsçadan alıntı kelimeler olması, Türkçe olanların ise çoğunun birleşik kelime olması ve son ses durumundaki kalın-dar ünlülerin, ince-düz-dar ünlü olarak kullanılması²³⁹ dikkat çeker.

1.1.8.1.1. a > e / á değişmesi

Bölge ağzında a > e / á değişimi ile ilgili tespit edilen örneklerin hemen hemen tamamı Arapça ve Farsça kökenli kelimelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu değişiklik uyum dışı bulunan alınma kelimeleri genellikle kalınlık-incelik uyumuna sokmakta, bazen de uyuma girme yarım kalmaktadır. Bu değişiklikler Azerbaycan Türkçesi ve Terekeme ağzının etkisi ile oluşmuş görünmektedir. Türkçe kelimelerde ortaya çıkan a > e / á değişmesinin örnekleri çok fazla değildir.²⁴⁰

Alıntı kelimelerde:

áhmed I/534, ehmet XII/1, ázimüşánda I/2, cásim “Casim” I/171, çentey V/12, defe III-a/47, dermeni I/178, edrefdeki VIII/83, eláddinim “Alaaddin'im” I/249,

²³⁷ Krş: Gemalmaz, s. 110 (İspir ağızlarında yaygın, diğér Çoruhboyu ağızlarında seyrek: buyuğ, büşür-, ütür- “yitir-”, göçür “geçir-, vb.); Turan, s. 62 (teref, ĝem, K'elp vb.); Ercilasun, s. 76 (geden “kadar, Yüsüf, çente, teref, heyir, Hesen, zere “zarar” vb.).

²³⁸ bkz. Ahmet Caferoğlu, “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri”, *TDAY-B 1964*, Ankara 1989.

²³⁹ Bölge ağzında kelime sonlarındaki dar ünlülerde görülen “i”leşme eğiliminin diğér değişme örnekleri yuvarlak ünlülerin düzleşmesi bahsinde de u /ü > i değişmeleri olarak görülecektir.

²⁴⁰ Bkz: Ercilasun, s. 83-85; Gemalmaz, s. 98-103.; Turan, 62-63.

eşger III-a/9, ásgerlár VII-b/80, felendan II-b/69, gezetelára V/13, günáhim I/238, hâber I/321, hâticedenöeyisini I/353, hesretlâniyaruh I/42, heyirli II-b/14, heyrola I/130, heyurdur I/182, işterek XII/53, Kâhremán XXI/2, kirázöayi II-c/1, legin “lâkin” VII-c/17, máhsát XII/79, meelimler X/98, mehemmed III-a/1, mehsür “mahsul” XXI/17, meslehát VII-c/203, mezerler VIII/730, misefir I/209, nâzár XII/227, nesiböet XV/224, nümereli V/112, sağ selemet XVII/107, şeftelisi XVII/101, táráf II-b/79, teher XIII/327, telimöetduh XII/51, tene XII/6, teref I/247, teze V/144, ráhmetluh II-a/19, sevdelenip I/500, vaKiyesinde V/20, vátán XII/58, vetenden V/4, yâñni I/2, zehre “zahire” XV/202, vb.

Türkçe kelimelerde:

biráz I/413, birez IV/5, hepengi < kapak? VII-b/17, hızek “kızak” XIII/46, nesildi “nasıldı” VIII/67, násilsin I/128, ulaşem I/448, yağanem < yıkanam “yıkanayım” X/119 vb.

1.1.8.1.2. ı > i değişmesi

Bölge ağzında, son ses durumundaki dar ünlülerde “i”leşme eğilimi olduğunu söylemiştik. Kelime sonlarındaki bu değişme bölge ağzı için karakteristik bir ünlü değişmesidir. Buna bağlı olarak gerek yalın haldeki, gerek çekim eki almış kelimelerin sonundaki “ı” ünlüsü “i” ünlüsüne dönüşür.

acı VII-a/286, açari I/84 “anahtarı”, alti III-a/8, KâpKırmızı VII-b/77, Kâpiya IV/4, Kâri X/123, Kârşi IV/19, násil IV/33, I/128, sancıları IV/3, sari VI/19, Tâyi VII-a/237, v.b.

Bunun dışında sınırlı sayıda kelime kökünde, kalın ünlüler üzerinde inceltici etkiye sahip ünsüzler yanında da rastlanılan bir değişmedir.²⁴¹

biçah II-b/99, çiplah XV/116, dışaridür “dışarıdır” I/475, işığa II-a/87, işih I/176, sicağ III-a/46, siçan AT/136, yil V/25 vb.

Bazen de Batı kaynaklı alıntı kelimelerde yanyana iki ünsüz arasında olarak türeyip Türkiye Türkçesinde “kısa ı” olarak telaffuz edilen ses “i”ye dönüşür.

sitalin VII-a/158 vb.

²⁴¹ Ercilasun, s. 84 (çilçiplah, dişeri, işih vb.); Olcay, s. 21 (işih, çiplah, dişari, çira).

1.1.8.1.3. o > ó/ ö Değişmesi:²⁴²

Tespit ettiğimiz örnekleri itibariyle birkaç yabancı ve Türkçe birleşik kelime görür.

óburi (< o biri, “öbürü”) II-b/57, söhbet VII-c/38, televizórda (< televizor, “televizyonda”) II-a/39, şöför IX/20 vb.

1.1.8.1.4. u > ú/ ü Değişmesi: Sınırlı sayıda örneği olan ve muhtemelen Azeri ağızları etkisiyle oraya çıkmış bir değişmedir.

mektüp XII/36, mûhterem I/1, nümereli V/112.

1.1.8.2. İnce Ünlülerin Kalınlaşması

İnce ünlülerin kalınlaşması eğilimi Ahıska Türkleri ağzının en belirgin özelliklerinden biridir. Bazı eklerin tek şekilli kullanılması, benzeştirme ile oluşan kalınlaşmalar yanında, özellikle bazı kelime köklerinde görülen “e, ö” ve “ü” ünlülerinin kalınlaşma eğilimi çok dikkat çekicidir. Bazen yarım kalsa da, kelime köklerinde görülen bu kalınlaşmalar belli kelimelerde hemen göze çarpar.²⁴³ Bu kelimelerden birkaçı şunlardır: gelmek, getirmek, döğmek, götürmek, söylemek, söz, sürmek, ölmek, gün, vb.

Ercilasun, baştaki ünsüzlerin ince kalıp kök ünlüsünün kalınlaşmasının Karaim Türkçesinde de görüldüğünü belirterek, bu ses değişikliğinin bizi bu coğrafyada muhtelif dönemlerde görülen Kıpçak akın ve hatta yerleşmelerinin bir izi olduğunu kabule doğru zorladığını belirtir.²⁴⁴

1.1.8.2.1. e > á/ a Değişmesi

Hem kelime köklerinde hem ek ünlülerinde görülen bir ünlü değişmesidir. Bazı Türkçe kelime köklerindeki çoğu yarım kalmış bu değişme dikkat çekicidir. Kelime kökleri dışında, içinde düz geniş ünlü barındıran yapım ve çekim eklerinin neredeyse tamamında e > á/ a değişmesi örnekleri bolca görülür. Alıntı kelimelerde e > á/ a değişimi örnekleri Türkçe kelimelerde görüldüğü kadar yoğun değildir.

²⁴² Ercilasun, s. 85, (söybet, söhbēt).

²⁴³ krş.: Nemeth, s.124. (uç, soz, boyle, yuru- , vb.)

²⁴⁴ Ercilasun, s. 87.

e > á: áger I/3, ákseriyeti XVI/326, ámanát VII-c/57, áşrefi “Eşref”i II-b/8, ávlenmemiş I/3, bán XIII/202, begánmiyerdin I/10, belálüginán “böylelikle, böylece” V/70, beláynán “böylece” V/17, bilá V/25, bilsáydım I/525, bizá VIII/2, cávabını II-b/1, deftéri II-b/70, seváp “sebepe” I/502, cávuz II-a/14, çávur “çevir” I/616, çekiştilár I/135, dávam V/23, dertlári I/12, diyá I/4, edámaduđ I/605, eláysa IV/15, elçilár I/363, eniştá II-b/93, evizá II-a/6, evládan sora III-a/15, eyládađ “iyileştirelim” I/451, gáldi IV/8, gálmádi V/6, gáluruđ (gelirik, “geliriz”), gándimizi V/6, gáturan II-b/28, gátururduđ III-a/17, gecá, gedánlar II-b/13, gena III-a/41, gená II-b/63, getmádi I/364, görá II-a/77, güváni III-b/5, ĥazinánün I/95, háp I/506, hediýá II-b/42, igná I/298, iráli I/10, işimiza I/26, işta III-a/47, kimsáya I/186, köşásında III-b/3, kövdáki III-a/30, köylárdá V/8, mávlūd XVI/176, mázarluđa IV/23, meşá V/71, ná diyarsın I/16, ödádilár II-a/64, ögrattilár (öğrettiler), öraráđ V/26, sáčki XIII/329, sán I/10, sáni II-a/80, sápeti I/316, sinama II-a/37, sizá II-b/32, söyládi I/13, sóyládım II-a/74, şárıatmışlár II-a/41, tezvikán II-a/80, yegán I/128, yemáđ II-b/52, yengálari II-b/63, yerá I/428, yitáliyah mi I/430 vb.

e > a: arzağ II-a/90, asasan VII-c/81, ataşlándi II-a/38, aziyet XV/130, bahana XII/263, bağçası III-a/21, barabar VIII/48, bayaz XIV/21, canabi bari XII/254, cağabi “cevabi” X/100, dema I/236, dertlaşağ (< dertleşek, “dertleşelim”), desan VIII/37, diyan XII/50, enamiyer II-b/94, ermani VIII/46, farđananın V/19, farmani XVI/31, gedarsın I/200, gidáđ “gidelim” I/19, ĥabari I/497, halal XIX/2, ĥançara VII-c/96, hāp I/463, içarda I/59, içmamişim I/116, Ķıyamát IV/23, kismay “kimseyi” XII/68, merdivaninan II-b/93, nera I/250, na VII-a/86, naysa VII-c/223, nerda I/58, niya I/58, piyala I/149, saçıldı II-a/6, san IX/6, sanın IV/30, sani I/58, sapmış “serpmiş” II-a/70, türkiyanın VIII/64, yerda I/19, yerlaşturağ I/604, yetar I/258 vb.

1.1.8.2.2. i > ı Değişmesi

Bölge ağzında belli kelimeler dışında rastlanmayan i > ı değişmesini daha çok alıntı kelimelerde tespit ettik.

ağırda < āđir (Ar.) “sonunda” VII-c/59, aşındi < aha şimdi I/553, camının < caminin XIII/276, çığnap “çığneyip” XIX/27, Ķızmasını “planını, projesini” II-

a/63, emım XIII/322, ħalımda V/6, ħınĶali I/371, ħızmet, VII-a/210, iħtiyarlar XVII/109, Ķavım V/61, tarih VII-a/264, vaħtıız “vaktiniz” I/130 vb.

1.1.8.2.3. ö > ó/ o Değişmesi

Kelime kök ve gövdelerindeki kalınlaşma eğilimine paralel olarak, ilk hecesinde “ö” ünlüsü bulunduran Türkçe kelimelerde görülen bir ünlü değişmesidir. “döğmek, görmek, götürmek, göstermek, göz, kötü, köy, söz, söylemek, sönmek” kelimelerinde dikkat çekecek ölçüde belirgindir. Ön damak ünsüzleri “g” ve “k”nin, tespit edebildiğimiz ħor “kör” örneği dışında, daima ince olarak kalması nedeniyle “ö” ünlüsünün “o”ya dönüşmesi bu ünsüzler yanında kesin olarak yarım kalmakta, “s” ünsüzü yanında hem yarı hem tam olarak kalınlaşabilmektedir. İlk ses durumunda olduğunda ise “öğrenmek, ölmek, ön” kelimelerinde yarım ya da tam olarak kalınlaşmaktadır.

ö > ó: dógmiyasın I/113, górdun mi I/101, góriyerduħ II-a/70, górsadiyerlár II-b/44, góruriyer II-b/29, gótururdilár V/13, gózal II-b/54, gózinan II-a/70, kóçürarah V/22, kór.eyledi XII/228, kótuluħ IV/20, kóvun “köyün” VII-c/6, kóyda I/446, ógi, ógratti I/105, ómruni II-a/92, órtuĶ.oliyer II-b/98, ózal II-a/91, sóndi V/37, sókup “söküp” XIII/303, sóylamiyerim I/147, sóz II-a/93, tókiyer II-a/3 vb.

ö > o: ħor kete VI/12, ħor oldi X/90, oldilár VII-a/114, ogúna II-b/83, ortiyerlár V/53, soylaniyer IV/30, soyliyer II-a/61, soyliyerdi III-b/1, sozunda II-b/103, tıraħtor III-a/42 vb.

1.1.8.2.4. ü > ú / u Değişmesi

“g” ve “k” ünsüzleri yanındaki durumu ö >ó, o değişmesinde olduğu gibi kalınlaşmanın genellikle yarım kalması şeklindedir. “b, d, s, t, y” gibi ünsüzler yanında ise hem yarım hem de tam kalınlaşma örneklerine rastlanmaktadır.

ü > ú: böğünki I/1, böyüdi VII-a/257, böyügi VIII/85, böyüĶ II-b/59, búkiyersin VI/6, degül VII-b/39, dúgúnlar VII-c/1, dügún II-b/32, düñgúrluħ II-b/31, gúcluħ III-a/50, gücüĶ.ayi II-c/1, gúlgı II-b/43, gúlgü VII-c/80, gúlaşiyerlár II-b/75, gúliyer II-b/63, gún II-b/12, gúrcilára VII-b/32, gúvegá II-b/63, gúz III-a/43, kótúluħlar VII-c/110, kücügi VIII/85, kücüĶluğumda VII-a/39, kúpe II-b/46,

múslim̄in I/1, ögúndaki I/262, ökúza VII-a/151, söndúrdun VII-c/212, súrgún VIII/2, súrtiyer II-b/92, sürgúnda III-a/3, sürúlmış VII-a/87, şukúrlar^oola I/33, túrkiyáya II-a/94, túrklarında VII-c/50, tútúnda VII-b/95, túrkúh VIII/84, tütún VII-b/6, ústuni VII-c/49, yúklanan VII-a/13, yúkúni I/263, yügúnacaḡ “üğütülecek” VII-a/32 vb.

ü > u: buyuci VII-a/265, dünyada VII-c/266, duşiyer II-a/9, duşmanındur VII-a/310, duşunduğumuz IV/16, ğuni VII-c/45, ğurcistanın VII-a/14, kupe II-b/35, munasábatı XVI/17, surdi VII-a/66, surdilár XII/51, turklar VIII/1, turkúna VII-b/52, tutuni VII-b/15, ustuna II-b/65, yuki I/265, yuz bin VII-a/314, yuzli XII/72, yuñgúlladaḡ II-b/37, vb.

1.1.8.3. Düz Ünlülerin Yuvarlaklaşması

Ahıska Türkleri ağızında diğér ağızlarda da görülen yuvarlaklaşmalar mevcuttur. Bu değışmelerin bir kısmı aslı/eski şeklin muhafazası (altun-altın), bir kısmı düzdar ünlüye sahip eklerdeki yuvarlaklaşma eğilimi, bir kısmı dudak ünsüzlerinin yuvarlaklaştırıcı etkisi (puğar/puvar-pınar, büşurdi-pişirdi, bülürüm-bilirim, dövlet-devlet vb.) sebebiyledir.²⁴⁵ Bölge ağızında düz ünlülerin yuvarlaklaşması ile ilgili örnekler düz-geniş ünlülerin yuvarlaklaşmasında sınırlı sayıda kelime de görülürken, düz-dar ünlülerin yuvarlaklaşması Ahıska Türkleri ağızının temel bir özelliğı olarak karşımıza çıkar.

“ı / i > u / ü” değışmelerinde, hem aslı/eski şekillerin kullanılmasında hem düzlük-yuvarlaklık uyumundan kaçan eklerde bolca rastladığımız bu durum bir değışmeden çok Kıpçak Türkçesindeki yuvarlak şekilli kullanımların bir devamı olarak değıerlendirilebileceğı²⁴⁶ gibi Eski Türkçe’den beri aslı yuvarlak şekilleri ile gelen bazı eklerin, benzetme yoluyla bir kısım başka ekleri de geniş ölçüde yuvarlaklaştırdığı görülen Eski Anadolu Türkçesi döneminin daha ileri bir devamı olarak da görülebilir.²⁴⁷

²⁴⁵ Yuvarlaklaşmalar ile ilgili daha geniş bilgi ve örnek için bu çalışmanın “Dudak benzeşmezliğı (Düzlük-Yuvarlaklık Uyumunun Bozulması)” başlıklı bölümüne bakınız.

²⁴⁶ Karahan, *Anadolu...*, s. 16-17.

²⁴⁷ Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 387 (demür, semüz, yavuz, kapu, saru, delü...)

1.1.8.3.1. a > o Değişmesi

Bir iki örnekte karşılaşılan bir değişmedir. “boğaz” kelimesindeki yuvarlaklaşma Türkiye Türkçesine göre bir değişme gibi görünmekle birlikte aslında bir değişme değil eski “boğuz” şeklinin²⁴⁸ devamı şeklindedir.

boğozuni I/147, boğozu X/17, K̂ovum < kavm (Ar.) “kavim” V/156 vb.

1.1.8.3.2. e > o / ö / ü Değişmesi

Genellikle dudak ünsüzleri etkisiyle ortaya çıkmış görünen değişmelerdir. “e” ünlüsünde ağırlıklı olarak görülen yuvarlaklaşma “e > ö” değişmesidir. “dövlət” ve “döşür-/dövşür-” kelimeleri dışındakilerin yaygınlığı çok değildir.

çövrülüş “ihtilâl, devrim” II-a/75, dövlata III-a/5, dövşüriyerdilár XII/77, övlárını XII/143, dövşürurduhsah VII-a/120, gömlüyacağlar VII-a/45, kōndüm işlap “kendim çalışıp” XIII/242, yödüriyerduğ “yediriorduk” VI/53 vb.

1.1.8.3.3. ı > o Değişmesi

Bölge ağzında bir kelime dışında rastlamadığımız bir değişmedir. Tespit edilen tek kelimedeki söyleyiş ise karakteristik bir özelliktir. Ancak kelime eski şeklin korunduğu bir örnektir.

ağor < ağur (Fa.) “ahır” III-a/91.

1.1.8.3.4. ı > u Değişmesi

“i” ünlüsüyle kullanılması karakteristik olup açık hece olarak iç ses olduğu durumlarda kararsızlık gösteren ekler dışında, bölge ağzının hem eski/aslı şekilleri koruma hem iç seste “ı” ünlüsünün “u” ünlüsüne dönüşmesi bakımından iç seste dar-yuvarlak ünlüleri tercih etmesine bağlı bir değişmedir.

açuğ VII-a/131, altunnari X/32, alur I/252, aşığ.oliyer II-b/3, ayluh II-a/7, ayridur I/237, bağarduh XII/37, burahur VII-c/58, burahuli “bırakılmış” VIII/39, buyuhlarından VII-b/76, çağurur XII/232, çamuş VII-c/6, çāruğınán V/9, heyurdur I/182, hotağluğ VII-a/149, K̂aşuğ VII-a/43, lazumluğum I/187, muğ ATF/21, náta^vur <ne tavr “nasıl, ne şekilde” I/423, sağduci II-b/87, T̂ağun I/234, tavuğ I/95, ulaşurdum I/525, yapulurmuş V/43, yapuşur VII-c/30, yaturup II-a/44 vb.

²⁴⁸ Besim Atalay, *Divanü Lügat-it-Türk Dizini Endeks*, Cilt IV, TDK Yay.:524, Ankara 1999 (4. Baskı), s. 101.

1.1.8.3.5. i > o Değişmesi

Tek örnekte rastladığımız bir değişmedir.

kiremot XII/112.

1.1.8.3.6. i > u/ ú Değişmesi

Yukarıda “ı > u” değişmesi bahsinde belirtilen gerekçelere ilave olarak bölge ağzındaki kalınlaşma eğilimi ile ilgili bir değişmedir.

bildúğum VII-c/1, cávuz II-a/14, çávur I/605, çevursunlar IV/22, endúginan VII-c/108, esgerluğumi III-a/7, eylúğınan IV/21, genduzi II-b/17, getúran II-b/27, misáfurluğda VII-c/88, rehmetluğ VII-b/42, suvanmağ II-b/10, yetúştur V/75, zengúnluğı II-a/57 vb.

1.1.8.3.7. i > ü Değişmesi

“ı > u” değişmesinde değinilen iç seste dar-yuvarlak ünlülerin kullanımının tercih edilmesi sebebine dayanan bir değişmedir.

begánürsün I/12, belálüginán II-b/27, beş yüz büne VIII/23, bündürurdılár VII-c/79, büldüğü VII-a/326, büşemiz “bir şeyimiz” XXI/11, büşüriyerduğ VI/18, büşürüp VI/81, bütürdüm III-a/6, çeñküriyēr X/10, değışük IX/26, değışüldi I/507, değışümi VIII/90, degül IV/6, delük VII-a/130, demür ATF/7, eksügümüz VII-a/338, erüğü XVII/101, geçüriyerdi VI/41, gendü I/132, gemüklári VIII/34, hazınánün I/95, isteklü IV/30, kemüksüz VII-c/95, keskünıidi XII/68, oburi II-b/67, olabülürdi III-a/15, sevgülü V/103, sevünduğunda I/230, temüzliyersin VI/60, ümüt “ümit” XVI/296, verülácağ I/505, yütürán V/131, zeherenür VII-c/65, vb.

1.1.8.4. Yuvarlak Ünlülerin Düzleşmesi

Ahıska Türkleri ağzında i’leşme hadisesine bağılı olarak özellikle kelime sonunda yuvarlak olarak bulunması gereken “u/ ü” ünlüleri düzleşerek “ı” ünlüsüne dönüşürler. Bunun dışında ilk ve orta hecelerde de çeşitli sebeplerle bu değışiklikler görülebilir.

1.1.8.4.1. o > a/ e Değişmesi

Örneklerin tamamı Rusça kelimelerde ilk, bazı örneklerde de iç hecelerde görülür. Türkçe kelimelerde ise tek örnek “soğuk” kelimesindeki düzleşme olup bölge ağzının karakteristik bir özelliğidir²⁴⁹. Eğer bölge ağzındaki “-yer” şimdiki zaman ekinin Türkiye Türkçesindeki “-yor” şeklinden geldiğini kabul edersek bir diğer örnek de bu olur.

afsellárinán < ofitser, офицер XVII/5, dakúmánt < dokument, документ XV/171, Ķalhoz < kolhoz, колхоз XII/24, Ķalõñya < koloniya, колония “koloni” XVI/58, Ķanservá < konservı, консервы XVII/58, mataskil < mototsikl, мотоцикл “motosiklet” II-a/47, pırağram < programa программа XIX/17, salhozlardur < savhoz, совхоз VII-a/114, savet < sovet, совет “sovyet” XII/10, savhozunda II-a/65, savuñ “soğuk” I/115, sayūza < soyuz, союз “birlik, ittifak” XVI/32 vb

1.1.8.4.2. o > ı Değişmesi:

paspirta < pasport, паспорт “pasaport” XV/158.

1.1.8.4.3. ö > e Değişmesi

“böyle, öyle” ve “öğle” kelimelerinin ilk hece ünlülerinin düzleşmesi bölge ağzı için karakteristiktir.²⁵⁰

belá “böyle” IV/30, ebirlárini XII/174, elá “öyle” II-a/13, eleyken “öyleyken” X/122, evládan “öğleden” III-a/30 vb.

1.1.8.4.4. u > a, e Değişmesi

ma^harabaya XIII/18, mehemed III-a/1, revşen “ruşen” V/113, meellimler XII/98 vb.

1.1.8.4.5. u > i değişmesi: Bu değişikliğin örnekleri bölge ağzında kelime sonundaki dar ünlülerin “i”leşmesi ile ilgili olup, dil benzeşmezliği ve dudak benzeşmezliği bölümlerinde uyumları bozan eklere bakılabilir.

biyani “bu yana” I/181.

²⁴⁹ Hacıeminoğlu, s. 28 (savuk, savu-)

²⁵⁰ Bkz: Ercilasun, s. 92 (evle, éle, bele).

1.1.8.4.6. ü > i Değişmesi:

minasêbetimiz XVII/123, mislimanlar I/3, ömrüñuzun I/178, rişfathollar < rüşvet (Ar.)+hor (Fa.) “rüşvetçiler, rüşvet yiyenler” XV/249 vb.

1.1.8.4.7. ü > e Değişmesi:

döneme yakın “dönüm” III-a/21.

1.1.8.5. Geniş Ünlülerin Darlaşması: “a > i” ve “e > i” örneklerinin neredeyse tamamının “-yer” şimdiki zaman ekinden ve “y” yardımcı ünsüzü ile kelimeye bağlanan eklerden önce “y” ünsüzünün daraltıcı etkisiyle meydana geldiği görülmektedir.

“o > u” değişmeleri ise bir Kıpçak Türkçesi özelliği olarak bazı kelimelerde kendini göstermektedir.

1.1.8.5.1. a > i Değişmesi

ağliya ağliya X/91, ağniyalār I/16, bağliyalım II-b/88, buriyá XX/5, Ğucahliyer II-a/22, muĶiyatli < muĶayyat (Ar.) I/572, olim < olam “olayım” I/15, onmiyasın IV/31, oriya XX/5, patliyacaĶ I/22, saĶliya saĶliya VIII/91, unutmiaĶ I/251, yihulmiyasın I/349, yuhliyamiyerim I/286 vb.

1.1.8.5.2. e > ê, ı, i Değişmesi

azırbaycanda XII/129, beklıyanlar I/68, belliyanda III-a/42, bişi “bir şey” I/244, fërma múduri XVI/225, getmiyaĶ VII-a/252, inistütlárdá V/24, işliyağı X/115, minasêbetimiz XVII/123, na bilim XVII/25, nifret XII/161, niya VIII/47, rigiyon < region регион “bölge” XVI/301, tekir XIX/27, vërecaĶı VII-c/25, yëme VII-c/94, zati VI/54 vb.

1.1.8.5.3. o > u Değişmesi

buĶa III-a/28, buynuzlari XIII/343, Ķaluş V/9, Ķuvala XII/148, luĶma X/130, moşkuvaya VII-a/199, sufra I/190, surfalar II-b/54, umuzan “omuzuna” I/263 vb.²⁵¹

²⁵¹ krş. Ergin, *Dede Korkut...*, s. 46-47 (buĶa, buynuz, sufra)

1.1.8.5.4. ö > ü Değişmesi

üzür < ʿuzr (Ar.) “özür” I/307,

1.1.8.5.5. ö > i Değişmesi:

ilá “öyle” I/9, pıracéctillár XVI/31.

1.1.8.6. Dar Ünlülerin Genişlemesi

1.1.8.6.1. ı > a Değişmesi:

Ķâpķırmızı VII-b/77, yaħanem < *yay-ķa- veya yu-ĝ-a-²⁵² “yıkanaıym”X/119 vb.

1.1.8.6.2. i > a/ á Değişmesi

cávanlar XII/162, sahabımız II-a/77, şahan XII/252 vb.

1.1.8.6.3. i > è/ e Değişmesi

bè^yçáre VII-b/62, decla “dicle” VII-a/320, enánda II-b/87, èhtibari “itibar” XVI/17, gedem X/118, geyimi I/85, ĝedábülürsün VIII/5, ĝeyduĝumi VII-b/74, heç I/450, hèç bir XII/100, nene I/41, şeherinde XIII/322, şer “şiir” I/88, teher “Tahir” XIII/327, zeherlenür VII-c/65 vb.

1.1.8.6.4. u > o Değişmesi:²⁵³

azĝor X/17, bilor “billur” I/491, bogún I/282, onon VI/52, osanmadın mi I/297, oyanduĝ XV/219, şora XVIII/3, yoħari “yukarı” II-b/91 vb.

1.1.8.6.5. u > ó / ö Değişmesi:

bógún VII-a/278, böĝúnki I/1, möhkem I/79, móĶkem VII-c/150, mökKem XVI/15, řōbesi XVII/126 vb.

1.1.8.6.6. ü > o/ ö Değişmesi

boħtan V/64, böyüdümX/78, böyük XII/78, ĝözel VI/6, hökümetin XII/9, hörmetledi AT/133, möhlet XIII/40, ölkeye XV/220, vb.

²⁵² Gülensoy, Köken *Bilgisi...*, s. 1136.

²⁵³ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000, s. 100-101 (Eski Anadolu Türkçesi döneminde güzel, oĝra-, osan-, oyan, yoħarı kelimelerinin Eski Türkçedeki gibi geniş yuvarlak ünlü ile okunması gerektiĝi, çünkü dar yuvarlak ünlülü şekillerin daha sonraki dönemlerde aĝız tesirleri veya Rumeli şivesi tesiri ile geliřtiĝi ifade edilir. Bu durumda benzer kelimelerde Ahıska Türkleri aĝız eski şekilleri korumuştur.)

1.1.9. Ünlü Düşmesi

1.1.9.1. Ön Seste Ünlü Düşmesi

u-> ø-: yuħi “< uyuku”: I/120, yuħlamiyer misin “uyuklamıyor musun” I/119. sicaħ < ısıcak III-a/46 örneği ise Türkçenin daha eski dönemlerinde ortaya çıkan bir ünlü düşmesidir.

1.1.9.2. İç Seste Ünlü Düşmesi

Bölge ağzının degenek “değnek” MDD, umuzan “omzuna” I/263, yalağuz “yalnız” I/270 gibi, Türkiye Türkçesinde orta hecede ünlü düşmeleri görülen bazı kelimelerde eski yapılarına uygun örneklerle orta hecede ünlü düşmelerine direndiği görülür. Ancak birçok örnekte ise yazı dilimizin aksine kelime ortasında ünlü düşmeleri görülür.

-a-> -ø-: burda II-a/97, orda II-a/15, orya I/390, paspırta²⁵⁴ XV/158.

-e-> -ø-: ğazte < gazeta, razeta I/34, nerdá I/499.

-ı-> -ø-: ğatrimá II-a/94, yanna XX/5.

-i-> -ø-: daĶĶaya I/579, eyca I/344, eyládaħ I/451, eylánsın II-a/19, eysini I/353, içarda I/59, keyflár I/57, zehre “zahire” XV/202.

-u-> -ø-: gáturruħ XVI/89, Ķotluħ XIII/311.

1.1.9.3. Son Seste Ünlü Düşmesi

-ı > -ø-: Ķırav²⁵⁵ “kırağı” XIII/105.

-i > -ø-: ey “iyi” I/394, zayoolur XII/262.

-u > -ø-: anadol dili < Anadolu XVI/277.

1.1.10. ÜNLÜ TÜREMESİ

1.1.10.1. Ön Seste Ünlü Türemesi

ø-> i-: irejim XII/102, istalinin XII/3, istiĶanın II-b/26, istol II-b/54.

ø-> o-, u-: uruşçayi “Ruşçayı” I/25, oruşça XVI/32.

²⁵⁴ Kaynak dilde “pasport/ паспорт” şeklinde olup Türkiye Türkçesine göre ünlü düşmesi gibi görülmektedir.

²⁵⁵ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK Yay.: 579, Ankara 1994, s. 14.

1.1.10.2. İç Seste Ünlü Türemesi

-ø- > -i-: ħalıĥınıçında XVI/92, ġıranısa “< granıtsa, ġranıca, sınrı” XVI/15, noyabr “noyabr, ноябрь, kasım” XVI/15, sentiyabr “< sentyabr, сентябрь, eylül” XVI/6.

-ø- > -i-: duniyaya XXI/2, eşiyasında XVI/49, inistütlárdá V/24, rasiyanın XII/81, rusiyada IV/22, rusıyaya VIII/13,

-ø- > -u-: Púlanınán XIII/254, suroĶun < srok, “süre ” XVI/232,

1.2.ÜNSÜZLER

Bölge ağızı ünsüz varlığı bakımından Türkiye Türkçesinden farklı değildir. Anadolu ve Rumeli Ağızlarında olduğu gibi bu ağızda da bazı ara ünsüzler vardır. Ancak bunlardan bir kaçısı, bölge ağızı için çok belirleyicidir. Ahıska Türkleri ağızında Standart Türkiye Türkçesine göre farklı olarak tespit edilen ünsüzler şunlardır: **Ć, Ć, ġ, Ķ, Ķ, Ķ, K, P, P, T, n̄, ts.**

Ć, Ķ, Ķ, P, T ünsüzleri²⁵⁶ Türkiye Türkçesi ağızlarının hemen hepsinde karşımıza çıkan, tonsuz “ç, k, Ķ, p, t” ünsüzleri ile bu ünsüzlerin tonlu karşılıkları olan “c, g, ġ, d, b, d” ünsüzleri arasında yer alan aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüzlerdir. Bu ünsüzlerin, tonsuz patlayıcı ünsüzlere kıyasla nefesli oluşlarından dolayı bir derece tonlu²⁵⁷ gibi, aşırı patlayıcı oluşlarıyla da tonsuz hissedilmeleri, Ahıska Türkleri ağızı için en ayırt edici özelliklerden biridir. Bu ünsüzler, Türkiye Türkçesi ağızlarından özellikle Artvin, Erzurum ve Ardahan illeri ağızlarının bazı alt ağız gruplarında karşımıza çıkar.

1.2.1. Ć, Ķ, Ķ, P, T Ünsüzlerinin Oluşumu

Bu ünsüzlerin meydana gelmesinde engeli/ kapanmayı oluşturan organlar (**Ć** için dilin ön-üst kısmı üst dişetine; **Ķ** için dilin arka kısmı arka damağa; **Ķ** için dilin orta kısmı orta damağa; **P** için dudaklar birbirine; **T** için dilin ucu üst dişlere, dilin ön üstü dişetine birleşerek) hava yolunu **normal tonsuz patlayıcıların oluşumundakinden daha sıkı** bir şekilde kapatır. Böylece çıkış için yol

²⁵⁶ krş. Turan, s. 26-28.

²⁵⁷ Turan, s. 32.

bulamayan havanın oluşturduğu baskı ile engel patlayarak açılır ve bu süresiz, yarı tonlu, aşırı patlayıcı ünsüzler meydana gelir.

1.2.2. Türkiye Türkçesi Yazı Diline Göre Farklı Olan Ünsüzler

Ahıska Türkleri ağzındaki ünsüzlerden sadece Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklı olan ünsüzler tanıtılacaktır.

1.2.2.1. Ğ Ünsüzü

Bölge ağzında karakteristik olarak bulunmayan, ancak bazı kişilerin konuşmalarında karşımıza çıkan c-j arası, c> ğ, ç> ğ veya j> ğ değişimleri şeklinde kelime ortasında görülen tonlu bir ünsüzdür.

ğıracdān < grajdanskiy гражданский “sivil” XVI/113, mecbürsün “mecbursun” XVI/237, pıracéktillár “projektorler” XVI/31, uće “artık” XVI/109, üşöcan XV/265, vicdaninán XVI/253 vb.

1.2.2.2. Ç Ünsüzü:²⁵⁸

c-ç arası, süresiz, yarı tonlu, aşırı patlayıcı bir ünsüzdür. Daha çok kelime başlarında görülen ünsüz, kelime içindeki kullanımlarında ise hece başındadır.

Ç-

Çadi “mısır ekmeği” VI/56, Çağ “örgü şişi” ATD/58, Çarhala “pazı otu”, Çırmış “yırtmış” II-a/43, Çırmıhla- “el veya yüzü tırmalamak” MDD, Çızmasını II-a/63, Çoç “sulu ve çamurlu çayır” MDD vb.

-Ç-

ÇinÇari “ısırgan otunu” VI/17, ÇuÇul “civciv” I/519, özbeKÇanın II-a/45 vb.

1.2.2.3. ğ Ünsüzü

Türkiye Türkçesinde söylenişte olan ancak alfabede ayrı bir işaretle gösterilmeyen bu ünsüz bölgemiz ağzında, Türkiye Türkçesi ve Anadolu ağzlarının aksine fazla kullanılmaz.

Ön seste kullanımı ile ilgili örneklerin çoğu alıntı kelimelerde görülür. Kelime içinde hece başında ve sonunda, ya da iki ünlü arasında sınırlı sayıda kullanıldığı

²⁵⁸ krş. Turan, s. 26 (çağ, çad, çaça, çiz-), s. 207 (çirmoğla-, çoç, çot,...).

görülen örneklerin bir kısmı çeşitli ünlü değişimleri, asıl şeklin kullanılması ya da ince karşılığında olduğu gibi süreksizliğin korunması durumlarına bağlıdır.

ğ-

ğafğaz VI/51, ğaloninán VII-a/165, ğanime IV/1, ğarısını I/167, ğazte I/34, ğuni VII-c/45, ğurcistanın VII-a/14 vb.

-ğ- (hece başında, hece sonunda)

ağacın VII-b/75, ağderá VII-a/175, ağnaşılıyer II-b/56, avğanistan III-a/9, bağasi III-a/33, boğozı X/17, böyüğüliyer VII-c/172, düğuni II-b/48, fargana VII-a/317, juğuli II-b/58, hanğısı VII-c/62, kaçğun II-a/86, sağğolsun II-b/68, vağoni VII-a/51 vb.

1.2.2.4. ħ Ünsüzü

Anadolu ve Rumeli ağızlarının tamamında rastlanılan hırıltılı, sızıcı ve tonsuz bir arka damak ünsüzüdür. “ħ” ünsüzü ince ünlülerle de hece kurabilir. Bu durumda boğumlanma noktası biraz öne kayar.

Kelime başında, ortasında ve sonunda bolca görülen ünsüz, Türkçe kelimelerde kelime sonunda ve ortasında “k/ k̄” ünsüzlerinin sızıcılaşması ile ortaya çıkar. Kelime başındaki “ħ-” örnekleri ise bölge ağızı için karakteristik olan “ħızek < kızak VII-b/71” kelimesi dışında alıntı kelimelerde görülür. Bunlar da asıl şekillerini koruyan veya “h, ħ, k, k̄ > ħ” değişmesi ile oluşan örneklerdir.

ħ-

ħabar II-b/20, ħaħım “hakkım” XII/80, ħaħiħi, XII/195, ħalĶa XII/161, ħaram X/40, ħarç II-b/33, ħarman II-a/4, ħanımi III-b/6, ħasım II-b/78, ħeyir I/183, ħevotliyim “hevot: yer adı” IV/1, ħırlı I/427, ħızmet VII-a/223, ħinĶali VI/11, ħocalarımız XII/191 vb.

-ħ-

aħelá “işte öyle” II-b/97, aħıra “ahır” III-b/2, aħırı “sonunda” III-b/5, aħlıma III-b/1, aħpunli III-a/51, arħasında III-a/36, baħan II-a/78, baħiyer III-b/2, baħşa XII/150, Ķiħel “Ķihel: yer adı”) X/3, o vaħti “o vakit” II-a/94, sabaħtan

ağşamaçan III-a/19, sahal ATF/2, teñnikomlarda V/24, váhşi XII/160, yañın III-a/40 vb.

-h

almağ VIII/72, artuğ VIII/15, bağ X/136, bardağ IX/35, boğulağ VII-c/205, çocuğ XII/28, çoğ X/129, evsağapluğ II-b/28, Ğağ VIII/86, mollaluğ XII/17, yasağ VIII/5, yoğ X/54 vb.

1.2.2.5. Ğ/ K Ünsüzleri

“ğ-g” ve “k-g” arası, yarı tonlu ünsüzlerdir. Kelime başında, ortasında ve sonunda rastlanabilen bu sesler genellikle tonsuz “k” ve “ğ” ünsüzlerinin kelime başında tonlulaşmasının yarım kalması, kelime ortasında ve sonunda tonlulaşma veya sızıcılaşmanın yarım kalması ile ortaya çıkmıştır.

Bunların yanında alıntı bazı kelimelerde kelime başındaki “ğ” sesinin yarı tonsuzlaşması veya kelime ortasında alıntı kelimelerde “h” ünsüzünün ardından gelen “k”, “ğ” ünsüzlerine uymak için süreksizleşerek ikizleşmesi, kelime ortasında “k”, “ğ” ünsüzlerinin ikizleşerek birinin veya her ikisinin yarı tonlulaşması ile de oluşurlar.

K-

Keçi VII-a/142, Kediye XVI/92, Kemüksüz VII-c/95, Kendi VII-c/31, Kene VII-c/30, Kóturağ II-b/56, Kün XII/273 vb.

Ğ-

Ğaçanasını VI/53, Ğadın I/14, ĞavĞazda XII/76, Ğırğ beş bin XII/95, Ğohum-áhrábasi XII/151, Ğonşunun XVI/294, Ğonuşmadan I/26, Ğoyármadilár XV/118, Ğurbetde XII/127 vb.

-K-

ásKerdá XIII/110, becáriKliymiş I/170, eylüKjet IV/28, küncüKün VII-a/102, möKkem (K<h) XVI/15, niKáh I/1, sekKiz XXI/39, ĞaşKenda XVI/209, tekKi “yeter ki” XVI/94, yüKletmeyá XIII/79 vb.

-Ğ-

çık^hmiyer I/129, dáğğaya XIII/40, ferğanadakılár XV/229, (ğ<ğ) XV/229, gücuğğayi II-c/1, hağğket VII-a/251, halğa XII/150, huğğumuz VII-a/225, ikğğaya “iki aya” XIII/24, Ğızınğını VII-c/44, köksağğal VII-a/86, küçüğğlumda VII-a/39, máğğemeyá (ğğ<hk) V/96, móğğkem (ğğ<hk) VII-c/150, oğğadar “o kadar” XVII/122, órtuğğoliyer vb.

-K

böyüK XVII/45, emeK I/459, erüK XVII/113, eşeK VII-a/142, etmeK XXI/52, ineK VII-b/96, küçüK XIII/85, şenniK VIII/62, yemeK XVII/53 vb.

-ğ

böyüğ II-b/59, düzluğ X/55, etmáğ IV/21, Ğalğ VII-c/156, olarağ VI/81, pulluğ VII-a/148, vermáğ II-b/64, yemáğ II-b/52, yeterúğ VII-a/26,

1.2.2.6. Ğ/ Ğ Ünsüzleri:²⁵⁹

“ğ-ğ” ve “k-g” arası, yarı tonlu, aşırı patlayıcı ünsüzlerdir. Kelime ve hece başlarında, çeşitli sebeplerle ortaya çıkan ünsüz ikizleşmesi durumlarında ise hecenin son sesi olarak kullanılabilirler. Kelime sonunda asla kullanılmazlar. Bölge ağzında “ğ” ünsüzünün kelime başında kullanımı karakteristiktir. Kelime başındaki artdamak k'lerinin büyük çoğunluğu şahsa bağlı birkaç kullanım dışında tamamen “ğ” olarak telaffuz edilir. Ğ ünsüzünün kullanıldığı örnekler ise sınırlı sayıda olmasına rağmen, yine karakteristik özelliktedir.

ğ-

ğapima I/475, Ğabuğuni VI/59, Ğalmış I/3, Ğızlarımız I/15, Ğoğuli VII-a/232, Ğomşı VII-a/46, Ğoğoşuni VI/59, Ğullanmıştır VII-a/233 vb.

ğ-

ğedel “tahta duvar” MDD, Ğirğát “alıç” MDD, Ğirğit “kırılmayan, sağlam. – ceviz, fındık için-” MDD vb.

-ğ-

²⁵⁹ krş. Turan, s. 27 (ğab, Ğabristan, Ğan), s. 245-256 (ğaboğ, Ğaldur-, Ğizilçoğ, Ğoyun vb.).

amariĶayi VII-a/334, bařĶardi VII-a/333, ĶiĶalat I/129, deliĶanli VII-c/176, eláĶaya XII/75, haĶıllı I/473, ĶalıĶi VII-a/325, ıraĶinán VII-a/335, maĶar VII-c/40, müziĶaynan VII-c/114, niĶolay VII-b/78, sĶtaĶan IX/34 vb.

1.2.2.7. Ķ Ünsüzü:²⁶⁰

b-p arası, yarı tonlu, aşırı patlayıcı bir ünsüzdür. Bilindiği gibi Türkçe kelimelerin başında “p” ünsüzü bulunmaz. Eski Türkçe döneminin ve alıntı kelimelerin kelime başı “b” ünsüzleri bölge ağzında bazı kelimelerde kuralsız olarak korunurken bazıları yarı tonsuzlaşmış; alıntı kelimelerin kelime başı “p” ünsüzleri ise çoğunlukla korunurken bazıları yarı tonlulaşmıştır. Bu şekilde kelime başında kullanılan yarı tonlulaşmış veya yarı tonsuzlaşmış ünsüzler aşırı patlayıcı bir nitelik taşır ve bölge ağzının karakteristik seslerinden birini oluşturur.

Ķ-

ĶaĶa “süzme, katı bal” ATD/58, Ķal II-a/91, ĶalitiĶüşki zaĶuliĶölni XII/35, ĶaliĶiĶaydi XII/80, Ķamidori II-a/54, Ķalto VII-b/74, ĶaluĶ XVII/58, ĶanĶa “bir tür armut” MDD, Ķparmađan I/346, Ķılan VII-c/162, ĶızıĶi “bir tür sinek” MDD vb.

-Ķ-

ĶaĶuh I/484, ĶaraĶan II-a/11, kirĶiĶ VIII/94, lamĶa XX/1 vb.

1.2.2.8. Ķ Ünsüzü:²⁶¹

d-t arası, yarı tonlu, aşırı patlayıcı bir ünsüzdür. Kelime başında kalın sıralı kelimelerin tamamına yakınında bu ünsüz kullanılır. Kelime içinde ise hem kalın hem ince ünlülerle hece kurabilir.

Ķ-

Ķađa VII-b/83, Ķađıdiydiler X/27, ĶaraĶ (tarak), Ķariyerdilár X/112, Ķařından VIII/44, Ķavar XII/27, Ķavřanın VII-c/207, Ķayi I/534, Ķođridür X/92, Ķođuldum XI/2, Ķolmiřdi XII/70, Ķuriyer VIII/43, ĶuvaĶ II-a/96, Ķuysan I/496 vb.

-Ķ-

²⁶⁰ krş. Turan, s. 27 (Ķađ, Ķađıriye, Ķal), s. 269 (ĶarmaĶ, ĶeĶela, Ķurđul, ...).

²⁶¹ krş. Turan, s. 28 (Ķaban, Ķađ, Ķođri, Ķuymiř), s. 284-288 (Ķad, Ķamđa, Ķař, Ķavar, Ķayat-, Ķođum, Ķoli, ĶudaĶ, ...).

anaToli VIII/63, maTeryal XII/133, otTuzdördünci XII/24, PaliTiKıyaydi XII/80, pıroToKol VII-c/179, sevasTaPolda XII/96, TuTanlar XII/214, TuTiyellar VII-c/177 vb.

1.2.2.9. ñ Ünsüzü

Batı Grubu ağızlarının tamamı ve Doğu Grubu ağızlarının bazı alt kolları “ñ” sesini kuvvetli bir şekilde korur. Hatta bu ağızların bir kısmı, bazen “n” ve “g” ünsüzlerini analogi yoluyla “ñ” ünsüzüne dönüştürecek ölçüde bu sesi benimsemiştir.²⁶² Ahıska Türkleri ağızında ise “ñ” sınırlı sayıda kelimedede ya bir “g/ ğ/ k” ilavesi ile başka bir deyişle ön ve arka tonlu ve tonsuz damak ünsüzlerinden önce kendini koruyarak “ñg(k)/ ñğ(k/h)” şeklinde ya da ayrışarak²⁶³ “n” veya “g/ ğ (>ğ, >v, >y)” şeklinde kullanılır:

añgiyerlár II-b/23, çeñküriyer X/10, düñgúr II-b/78, ögde XII/4, puvara “v< ğ< ğ< < ng) “pınara” ATF/27, soğunda “sonunda”VII-b/94, soni XII/223, Tôñ^hmasın VI/29, yeñđi I/101, yeñgi V/42, yünđlári V/35, yünđü XIII/303, yünđül XII/52 vb.

Yön bildirme eki alan “son < soñ” kelimesinde ise tamamen düşer: sora VII-c/17.

1.2.2.10. ts Ünsüzü²⁶⁴

Ahıska Türkleri ağızında Gürcü ve Rus dilleri etkisi ile yerleşmiş bir sestir. Alıntı kelimelerde görülür.

ağaltsiğe XVI/40, lapatskaynan XVI/85, matatskil II-a/47, sayyetski sayüza XVI/32, sotsyalizm VII-c/224, tsahan “tsahan: yer adı” VII-a/1, Tıats XVI/163, tsılasında II-a/23, tsisip “çam sakızı” mdd vb.

1.2.3. Ünsüz Değişmeleri

1.2.3.1. Tonlulaşma

Tonsuz ünsüzlerin kendi karşılıkları olan tonlulara dönüşmesi demektir. Bölge ağızında tonlulaşmanın en dikkat çekici olanları, “k, k, t” ve “p” ünsüzlerindeki,

²⁶² bkz. Saadet Çağatay, “Türkçede ñ~g Sesine Dair”, *TDAY- B 1954*, Ankara 1988.

²⁶³ A. Von, Gabain, “Codex Comanicus’un Dili”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev. Mehmed Akalın), Atatürk Üniversitesi Yay.: 551, Ankara 1979, s. 88 (süñü > sünü; yalğız/yalğuz, keligiz)

²⁶⁴ Kazımov, s. 60 (tsatı “yağlı peynir”, kets “kepek”, tsıntal “kedi yavrusu”)

aşırı patlayıcı niteliğe sahip yarı tonlulaşmaya uğrama şeklindeki değişimlerdir. Bunların yanında, tonlulaşma yönündeki diğer değişikliklerde Türkiye Türkçesine göre bazı farklılıklar göze çarpar.

1.2.3.1.1 k > ğ, K, Ķ Değişmesi

Ahıska Türkleri ağzında “k- > ğ-” tonlulaşması dışında yaygın olan bir ünsüz değişmesidir.

Ön seste: Türkiye Türkçesi yazı dilindeki kelime başı tonsuz arka damak “k” ünsüzlerinin Anadolu ağızlarında tonlulaşıp “ğ”ye dönüşmesi çok yaygın ve kesindir.²⁶⁵ Ahıska Türkleri ağzında ise bu tonlulaşma çoğunlukla yarım kalarak “k- > Ķ-” değişmesi şeklinde ortaya çıkar ki bu değişme arka damak “k” ünsüzü ile başlayan bütün kelimelerde görülebilir.²⁶⁶ Kelime başında “k-> ğ-, K-” tonlulaşmasının örnekleri ise sınırlı sayıdadır.

k- > ğ-

ğadın XVI/25, ğafğaz VI/51, ğarısını I/167, vb.

k- > K-

Kaçanasını VI/51, Kadın I/3, KavKazda XII/76, Konuşmadan I/26, Kozopa “pamuk bitkisinin sapı” VII-a/95, Kımsidür VIII/35, Koğum-âhrâbasi XII/181, Konuşmalar VIII/55, Kırbân-olım I/15 vb.

k- > Ķ-

Ķabardiyersin I/509, Ķamçiy I/615, Ķamişluğ II-a/51, Ķapağını VII-b/17, Ķardaşı II-b/49, Ķari VII-c/4, Ķarpuzuni II-a/52, Ķavununi II-a/52, Ķırh II-b/72, Ķıriyer II-b/89, Ķızına VII-b/65, Ķorhâk VII-b/81, Ķoyiyerdilâr X/24, Ķoyun XII/27, Ķurdun I/385, Ķuziy I/385 vb.

İç seste: Kelime içinde “-k- > -ğ-, -K-, -Ķ-” değişmesi ek veya hece başlarında daha çok görülürken en fazla “-k- > -Ķ-” değişmesine rastlanır. “-k- > -K-” değişmesinin örnekleri daha az, “-k- > -ğ-” değişmesinin örnekleri ise nadirdir.

²⁶⁵ bkz. Ercilasun, s. 106 (ğıymet, ğağdık, ğilicım, ğarpız, ğına...); Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 81 (“ğ”ler tonlu gırtlak patlayıcısı”; ğayğı, ğaynar, ğamçı, ğadı, ğaynata, ğoyun, ğudur- vb.).

²⁶⁶ krş. Turan, s. 245-256.

Hece sonlarında “-k-” ünsüzünün ikizleştiği durumlarda ve genellikle “-k- > -K-” tonlulaşması şeklinde rastlanır.

-k- > -K-

başKani VIII/1, bayKuş XII/282, deliKanli II-b/28, doKuz V/34, haKılli I/473, istiKanin < stakan “bardak” II-b/27, maKar “düğün alayı” VII-c/130, raKi VII-a/186, vaKiyesinde V/20, muKayetli I/176, yüzüKuyli XV/58 vb.

-k- > -K-

dáKıKaya XIII/40, haKket VII-a/251, halKa XII/150, huKuKumuz VII-a/225, KızınKını VII-c/44, köksaKıKal VII-a/86, oKıKadar XVII/122, örtüKıolıyer, vb

-k- > -ğ-

ağderá VII-a/175, bildüğumcaz VII-b/1, ğafğaz VI/51, kaçğun II-a/86 vb.

Son seste: “k” ünsüzünün son ses olarak kendini koruyamayıp sızıcılaşması Ahıska Türkleri ağzının önemli özelliklerinden biridir. Ancak bazen “k” ünsüzü bu sızıcılaşmaya direnir ve bu şekilde oluşan “-k > -K” yarı tonlulaşma örneklerine de rastlanır.

-k > -K

abdulhaluK VIII/1, almaK VIII/76, büyüK II-b/59, demaK IX/20, etmáK IV/21, halK VII-c/156, küçüK VII-a/74, pulluK VII-a/148, sabaş vermáK II-b/64, yemáK II-b/52, yeterúK VII-a/26 vb.

1.2.3.1.2. k > g / K değişmesi

Ahıska Türkleri ağzında, iki ünlü arasında kalan ön damak “k” ünsüzünün tonlulaşma aşamasından, sızıcılaşma aşamasına geçmemesi bu ağız için önemli bir özelliktir. Bunun dışında Türkiye Türkçesi yazı diline büyük ölçüde paralellik gösterir.

Ön seste: Eski Türkçedeki “k-”nin, Güney-batı lehçelerindeki tarihî gelişme uyarınca, Türkiye Türkçesinde tonlulaşıp “g-”ye dönmesi bir kural durumundadır.²⁶⁷ Ahıska Türkleri ağzı da kelime başında “k- > g-” tonlulaşması bakımından, Türkiye Türkçesi yazı dili ve Anadolu ağızları ile büyük ölçüde

²⁶⁷ Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 79.

uyumludur. Ancak bazı kelimelerde kelime başı “k-” ünsüzünü koruma konusunda Azeri ağızları ile ortaklaşır.²⁶⁸

k- > g-, K-

gáldi XII/225, geca VII-c/17, geçdi VIII/48, gelende XII/233, getmişler VIII/49, geyinmási (giyinmesi), görüşdi XII/220, götürdilár I/489, gözi XII/230, güçlü I/106, gúni XII/223 vb.

Türkiye Türkçesinde, Türkçe ya da bazı alıntı kelimelerin başındaki “k-” ünsüzü korunarak tonlulaşmamıştır. Ahıska Türkleri ağızı bu kelimeler bakımından da Türkiye Türkçesi ile genel olarak bağdaşır. Ancak, Türkiye Türkçesinin kelime başında “k-” ünsüzünü koruduğu özellikle “kendi” ve “kemik” kelimeleri, bölge ağızında “k- > g-” tonlulaşmasına veya “k- > K-” yarı tonlulaşmasına uğrar.²⁶⁹

gendimizá VIII/38, gemüklári VIII/34, gemür “kemir” ATF/53, Keçi VII-a/142, Kemüksüz VII-c/95, Kendimizi VIII/17, Kene “kene” VII-c/30 vb.

Türkiye Türkçesinde tonlulaşan kelime başı “k-” ünsüzü, tespit ettiğimiz bazı kelimelerde ise Eski Türkçedeki şekliyle korunmuş olarak kalır.²⁷⁰ Bu kelimelerden “kimi” edatında, “köç-“ fiili ve bu fiilden türeyen kelimelerde “k-” nin korunması kesindir.

keçuriyerduh XII/27, keçmaz XVIII/9, keja “gece” XIII/27, keldim XII/72, kençlêr XVI/197, ketsah XII/101, kimi “gibi” IX/24, köçmiş X/122 vb.

İç seste: Ekleşme sırasında iki ünlü arasında kaldığında, Azerbaycan Türkçesinde “-k- > -y-”,²⁷¹ Türkiye Türkçesinde “-k- > -ğ-” sızıcılaşması olarak görülen değişiklik Ahıska Türkleri ağızında görülmez. İki ince ünlü arasındaki ön damak “k” ünsüzü Ahıska Türkleri ağızında sızıcılaşmaz ve “-k- > -g-/ -K” tonlulaşması şeklinde görülür. İki ince ünlü arasında “k” ünsüzünün Türkiye Türkçesindeki gibi sızıcılaşmaması –telaffuzda akıcılaşmaması-, bu ağızın karakteristik özelliklerinden biridir.²⁷²

²⁶⁸ Rgin, *Dede Korkut...*, s. 421 (kibi, kiç, kiçür, köç-, kömlek)

²⁶⁹ Gemalmaz, s. 165, (geçi, gemiyh, gişi); Turan, s. 38 (gendi, gemük).

²⁷⁰ Daha fazla örnek için bu çalışmanın “Tonsuzlaşma (ya daTonsuzluğun Korunması)” başlıklı bölümünde “g- > K-, k- değişmesi”ne bakınız.

²⁷¹ Kazımov, s. 189.

²⁷² Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 377. (geldügi, yüregüñe, gicelügümüz, ölmege yitmege).

Ahıska Türkleri ağzında kelimenin son sesi durumundaki “k” ünsüzü, ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanarak iki ünlü arasında kaldığında da tonlulaşır.

-k- > -g-

böyüge VIII/86, çiçeği V/163, derneginin VIII/1, döşegimiz X/125, eşiginá VII-c/115, etmegi XII/71, feleginen XII/206, gereğim I/526, göbeginin VIII/30, hızegá < kızak VII-c/5, inegi VII-b/26, işági < işek “işemesi” XIII/145, küçüge VIII/86, külegi VII-b/102, oğgi “o ki” VII-c/158, özbegistanda XII/192, petegimiz VII-a/34, şennigi X/133, temizligi işlárına III-b/2, tufegim VII-b/58, yemegizi II-b/15, yemegüçün VII-a/102, yüregim XII/70 vb.

-k- > -K-

böyüK işlárda VII-b/66, eylüK et IV/28, küncüK ün VII-a/102, nalÇiKe “Nalçik: yer adı” VII-a/236, niKáh I/1, özbeKistandaki XII/154 vb.

-k- > -g-, -K- (iki ünlü arasında değilken)

Kelime içinde iki ünlü arasında olmayıp Türkiye Türkçesinde tonsuz olarak korunan “-k-” ünsüzü, Ahıska Türkleri ağzında bazı kelimelerde hece başında veya ekleşme sırasında kapalı hece durumunda iken de “-k- > -g-, -K-” değişikliğine uğrayarak tonlulaşabilir:

ásgere XII/95, becáriKliymiş I/170, çögdi XII/238, esgi VIII/87, gögda I/249, ikkibinsekKızinci VIII/60, isgender X/72, máKKemedá V/106, sekKiz VII-a/145, yemegler VI/79, yemeKler VI/17 vb.

Bölgemiz ağzında bazen “-ki” aitlik ekinin de tonlulaştığı örneklerle rastlanır. tek örneğine rastladığımız kalın sıradan kelimedeki tonlulaşmada ise ön damaklılık korunmuştur.²⁷³

aşırđi mektüfü XVI/215, evelgi XVI/2139, ilkingi anamızdan XVI/365, yer kúrrasındaki XVI/284 vb.

Türkiye Türkçesinde tonsuz olarak kullanılan “lâkin” kelimesindeki ünsüzün bir yerde tonlulaştığını tespit ettik:

legin “lâkin” VII-c/17.

²⁷³ krş. Timurtaş, s. 26.(boyundağı, uçmaktağı, ağzundağı).

Son seste: Kelime sonunda ise sadece “-k > -g, -K” yarı tonlulaşmasının örnekleri de karakteristik olmamakla birlikte görülebilmektedir.:

-k > -K

böyüK VIII/53, erkeK I/1, emeK I/571, eşeK VII-a/142, feleK XII/217, ineK VII-a/141, küçüK VIII/86, özbeğ XVII/86, şenniK VIII/62, yemeg VI/73 vb.

1.2.3.1.3. k > ğ/ K; k̄ > g/ K Değişmeleri

Ahıska Türkleri ağızında kalınlık-incelik uyumunun bazı eklerin tek şekilli/ünlülü kullanımı; kelime içinde ya da sonunda bazı ek ünlülerinin kalınlaşma veya incelme eğilimi göstermesi; “k” ve “k̄” ünsüzleri ile sonlanan kelimelerin ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanırken, bağlandığı kelimenin ilk ünlüsünün kalın ya da ince sıradan oluşu gibi sebeplerle bozulduğu durumlarda ünlü-ünsüz uyumuna bağlı olarak “k” ve “k̄” ünsüzlerinin tonlulaşmasında –aynı şekilde sızıcılaşmasında- ön damaklılıktan arka damaklılığa, arka damaklılıktan ön damaklılığa geçişler görülmektedir.

-k̄- > -g-

yogıidi XII/79.

-k̄- > -g-, -K-

beláluginan II-b/38, beylugıetma XII/127, ğargıetdin XII/241, ınk̄ mınKıetti II-b/11, máraKıetmá I/563, mezerlúğıbrahami XII/222, mollalugıetmişti XII/9 vb.

-k- > -ğ-

böyüğıolıyer VII-c/172, işleğıadamlar XIII/213, erkeğıadamlar XIII/217, özbeğıolsa da XIII/223 vb.

-k- > -K̄-

gúcuKıayı II-c/1, örtüKıolıyer II-b/98.

1.2.3.1.4. t > d, T, T̂ Değişmesi

“t > d, T, T̂” tonlulaşması Ahıska Türkleri ağızında yaygın olan bir değişmedir.

Ön seste: Eski Türkçenin önses “t”leri, Türkiye Türkçesi yazı dilinde, bu ünsüz ile başlayan kelimelerin ünlülerinin nitelikleri gözetilmeksizin kısmen tonlulaşıp “d-”

olmuş; bunların yanında pek çok kelime de “t-”yi korumuştur. Dilimize yabancı dillerden girmiş ön sesi “t”li ve “d”li kelimelerde bu sesler genel olarak korunmakla birlikte, bunların bazıları Türkçeye geçerken “t- > d-” ya da “d- > t-” değişimine uğramıştır.²⁷⁴

Ahıska Türkleri ağızı, kalın sıradan kelimelerde Türkiye Türkçesi yazı dili ile Anadolu ve Rumeli ağızlarındaki “t- > d-” tonlulaşmalarının aksine, tonsuz şekilleri koruma çabasıdadır. Türkiye Türkçesi yazı dilinde ve Anadolu ağızlarında “d-”ye dönüşmüş kelimelerin çoğundaki tonlulaşma²⁷⁵ Ahıska Türkleri ağızındaki neredeyse bütün örneklerde aşırı patlayıcılıkla beraber yarım kalmıştır.²⁷⁶ Bu değişimin kalın sıradan kelimelerde Türkiye Türkçesi ile paralel görülen tonlulaşma örnekleri bölge ağızının genel kullanımını yansıtmaz. Kalın sıralı kelimelerde görülen tonlulaşma örneklerinin çoğu büyük ihtimalle sonradan edinilmiş, nadir görülen kullanımlardır.

İnce sıradan kelimelerde “t- > d-” değişikliği bakımından bazı kelimelerde tonsuz şekli korumak dışında²⁷⁷ durum tamamen Türkiye Türkçesi ile paraleldir.

t- > d-

dağlı VII-b/2, daşıduh XV/54, dayanamasın I/395, değişümi VIII/90, deli XII/218, denizin V/73, develer X/55, doğru XII/93, dohsaninci XII/134, doğduğumuz III-a/4, durduh VII-a/289, durnam V/82, durumu VII-c/34, duşiyer “düşüyor” VII-c/158, düşmesin X/112 vb.

t- > T-

hürmet Te I/437, pasaport Ta VIII/3, Tolaniyer II-b/100,

²⁷⁴ Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 81-82

²⁷⁵ krş. Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 82 (daş, daşı-, dadını dat-, dara-, davşan, dut-, ...); Gemalmaz, s. 166 (daban, dabança, dad, dara-, dart-, daş, daş-, dawuşan, daşı-, ...)

²⁷⁶ krş. Turan, s. 44 (tabanını, țaramişla, tuiyınca), s. 285-288 (tağ, țal, țana, țarah, țaş, toğ-, țolan-, țoli,...); bkz. Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 413-416 (Eski Anadolu Türkçesi özellikle Dede Korkut metinlerinde kalın sıradan kelimelerdeki kelime başında d’li [ɖ], t’li [ɖ] ve te’li [ɖ] yazılışlar bölgemiz ağızıyla nerdeyse birebir örtüşmektedir. Metinlerde tı [ɖ] ile başlayan kelimeler bölgemiz ağızında da T-, te [ɖ] ile başlayan kelimeler t-, d [ɖ] ile başlayan kelimeler ise kararsız olarak hem T- hem d ile başlamaktadır.); Özkan, *Türk Dilinin Yayılma...*, s. 106-107 (Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinde bu değişiklik konusunda yüzyıldan yüzyıla ve eserden esere göre farklılıklar olduğu olduğu ifade edilerek, ince sıradan kelimelerde genelde tonlulaşma olurken, kalın sıralı kelimelerde tonsuzluğun korunarak “tı” [ɖ] ile yazıldığı belirtilir.).

²⁷⁷ krş. Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 413-414 (tök- tik- tepren- kelimelerinde Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlı Türkçesi ve Türkiye Türkçesi’nde t>d değişikliği görülürken bölgemiz ağızı bunları Azeri ağızları gibi t’li olarak kullanır); Turan, s. 43; Ercilasun, s. 110; Gemalmaz, s. 175.

t- > T̂-

Ŧaęa VII-b/83, Ŧaęıluđtan sora XII/152, Ŧali II-b/88, Ŧanalarmıř I/295, Ŧariyerdilár X/112, Ŧař XII/132, Ŧavar XII/27, Ŧavranun I/179, Ŧayanasın I/339, Ŧoęrap “doğrayıp” VI/53, ŦuŦiyer (tutuyor), ŦařŦan, Ŧavřanın VII-c/207, Ŧoęridur XII/147, Ŧoldi XII/227, Ŧatli XII/128, Ŧolaniyerduę XII/158, Ŧolar XII/183, Ŧoyasın I/49, Ŧuęla VIII/94, Ŧuriyerduę XII/111, Ŧutmiyer X/99, ŦuŦuldum XII/237, Ŧuyduz mi XII/222, Ŧuz vb.

İç seste: Türkiye Türkçesinde iki ünlü arasında kalan süreksiz tonsuz ünsüzlerin tonlulaşması olayı yaygındır. Bölgemiz ağzı da “-t- > -d-, -T-, -Ŧ-” tonlulaşmalarının bütün örneklerine rastlanmak kaydıyla, genel olarak bu kurala uymaktadır. Ahıska Türkleri ağzı, Türkiye Türkçesinde ünsüz uyumuna bağlı olarak kullanılan yapım ve çekim eklerininin hece başı ünsüzlerini tonlu ya da yarı tonlu olarak kullanma eğilimi ile diğer Anadolu ağızlarının yanında yer alır.²⁷⁸ Hatta “dağıt-, okut-, patlat-, unutul- vb.” fiiller ve aynı ünsüzle sonlanan “süt, üst vb.” isimlerin sonundaki tonsuz “-t-” ünsüzü, Türkiye Türkçesinde iki ünlü arasında kaldığında veya ünlü ile başlayan bir ek aldığında kendini korurken bölgemiz ağzında genellikle yarı ya da tam olarak tonlulařır²⁷⁹:

-t- > -d-

Ek başında: açdiler X/31, allahdan IV/10, basdi VII-a/34, birağdiler X/33, böyükdür V/57, çekdi XII/220, çııduğ X/13, danışdım II-a/74, edrefdeki VIII/83, ekdi X/119, ekmişduğ II-a/65, elliüçde VII-a/158, etdüremáduę V/15, geędilár II-a/96, inekden III-a/25, Ŧápdilár X/62, oğumişdur I/7, padişahdur VII-c/193, sinifdan VII-a/212, táráfdán VII-a/3, yapduği V/160, yürekde XII/184 vb.

Kelime sonunda (ekleşme ile hece başına geğtiğinde): egledip VII-a/16, oğudurum II-a/94, patlada VII-a/59, südi VI/1, Ŧaęudurlar VII-c/124, unudup I/60, üsdüme X/126, yasduğum X/126, vb.

-t- > -T-

²⁷⁸ Bkz: Gemalmaz, s. 169.

²⁷⁹ Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 378 (südi, korkudan “korkut-”, ürküden “ürküt-”, ügidür “öğüt-”, işdürem, oynadana, yaradan, böğürden, dükedürsün)

Ek başında: araḥTan I/494, borçTan I/305, buraḥTum XII/233, çiftleşTürün I/4, çoḥTur I/139, içTim I/118, getTuḡi IV/9, gerçekTür X/91, K̂açTilár II-a/81, K̂aruşTurдум IV/12, kitapTan XII/172, mekTüp X/100, mekTebimiz X/97, ulaştursun II-b/45, yemekTen VI/7, yerlaşturaḥ I/603, yollamışTi I/130 vb. Kelime sonunda (ekleşme ile hece başına geçtiğinde): K̂asTetdilár V/79, üsTüne X/54 vb.

-t- > -T̂-

Ek başında: ağaçT̂an II-a/13, çihT̂uḡuna V/166, geçT̂uḡ V/75, maT̂eryal XII/133, T̂aşT̂an II-a/10, uzatT̂ilar II-a/31 vb.

Kelime sonunda (ekleşme ile hece başına geçtiğinde): T̂uT̂allar VII-c/174, T̂uT̂anaḡ VII-c/180 vb.

Son seste: Alıntı kelimelerdeki son ses durumunda olan tonlu süreksiz ünsüzler Türkiye Türkçesinde tonsuz karşılıkları ile kullanılır. Bir başka deyişle Türkçede tonsuz süreksiz ünsüzler kelime sonlarında kullanılmaz. Bölgemiz ağızında kelime sonlarında “-t” tonlulaşması örneği olarak görülen örneklerin çoğu kelimelerin aslî şekilleri olup, Türkiye Türkçesi yazı ve ortak konuşma diline bakarak tonlulaşma sayılabilir. Türkçe kelimelerde son ses tonlulaşmasını “süt” kelimesinde sadece bir kişinin konuşmasında tespit edebildik.

-t > -d, -T

derd XII/179, kaḡıd II-a/47, mehemed III-a/1, memmed XII/194, möhleT XIII/41, namerd XV/143, pisKend rayonunda XVI/224, sultanabad XVII/77, süd VII-b/87, süT VII-b/99 vb.

1.2.3.1.5. p > b, P, P̂ Değişmesi

Bilindiği üzere Eski Türkçede kelime başında “p” ünsüzü bulunmaz.²⁸⁰ Bölgemiz ağızında bu değişikliklerin ön seste görüldüğü Türkçe kelimelerdeki durum değişme değil aslî şekli koruma çabasıdır. Bunun yanında birkaç alıntı kelime de kelime başında ve ortasında görülür.

p- > b-, P̂-

²⁸⁰ Gemalmaz, s. 166.

bahalanmışdur XII/152, bazara XV/142, büşürüp VI/4, Palişka XIII/16, PaliTiKa XII/80, Palto VII-b/74, Pamidor II-a/54, Parmağım I/243, ParkTa IX/30, PayuKuni XVIII/10, Pilani XII/137, Petre XVII/127, Piriznik XIII/15, Polk XIX/9, Povez XVI/157 vb.

-p > -b-, -P-, -P-

aPuni III-a/49, aPardi XII/159, cePheye XII/51, hopPā I/228, KirPiç VIII/94, PasPirti XVI/92, sevasTaPolda XII/96 vb.

-p > -b, -P: Kelime sonunda genel olarak Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “p” ünsüzü kullanılır. Ancak “-p, -(I)p, -(U)p” zarf-fiil eki ile alınma kelimelerin sonundaki aslı “b” seslerinin Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesindeki imlâya uygun kullanımın izleri de görülür.

açıb XVI/30, bağlayıb XVII/100, cavaP XIX/28, çekib XV/224, gaturub XV/3, mekteP XVI/260, nesib “nasip” X/132, sahaP XVI/56, sevāP “sebeb” I/502, sebeb XIII/363, Tayadıb XVI/30, yığılıb XIII/176,

1.2.3.1.6. f > v Değişmesi

Bir kaç kelimedede tespit edebildiğimiz bir tonlulaşma olayıdır.

avғанistan III-a/9, çivt gezen XII/202, evsus kiXII/62. KavKazda XII/76,

1.2.3.1.7. s > z Değişmesi

Bir kaç kelimedede tespit edebildiğimiz bir değişme olup, “san-”, “sandık”, sarhoş” ve “sopa” kelimelerindeki değişmeler bölge ağzında yaygın olarak görülür.

s- > z-

zaldatlar XX/17, zan “sen” XVI/134, zanacağ XII/177, zanduğ < sandūğ (Ar.) “sandık”VII-c/43, zarhoş ATF/61, zavuğ XV/112, zebebi XII/262, zen “sen” XII/187, zoppasi ATF/19.

-s- > -z-

azyaya XIX/20, nergizler XII/271, tiflize XII/73, tiflizdan XIII/253.

-s > -z

avftobuz XV/163, ğafğaz VI/51.

1.2.3.1.8. ç > c Değişmesi

Türkçenin iki ünlü arasında kalan süresiz tonsuz ünsüzleri tonlulaştırma kuralının işlediği değişiklikler dışında, bölge ağzında kural dışı olarak görülen şu “ç > c” tonlulaşması örneklerini tespit ettik.

ac XII/84, ac luğun ATF/7, ac susuz II-b/25, çoğca II-b/90, güçlü II-b/79, hēc. adam XXI/28, hic VII-a/90, küçükcene VII-a/93,.

1.2.3.2. Tonsuzlaşma(ya da Tonsuzluğun Korunması)

Tonlu ünsüzlerin kendi karşılıkları durumunda bulunan tonsuz ünsüzlere dönüşmeleri demektir.²⁸¹ Ahıska Türkleri ağzında Türkçe kelimelerde Türkiye Türkçesine göre tonsuzlaşma gibi duran fakat aslında eski şekli koruyan ve birkaç alıntı kelimedeki örnekler dışında tonsuzlaşma olayı çok fazla görülmez.

1.2.3.2.1. ğ > k, K Değişmesi

Bir kaç alıntı kelimedede tespit edebildiğimiz bir tonsuzlaşmadır.

kafillerden XVI/321, kurbetlere XV/243, Kurbette XII/127.

1.2.3.2.2. g > k, K, K̂ Değişmesi

Birkaç kelimedede görülen bu değişme Ahıska Türkleri ağzında eski şekillerin korunması ve Azeri ağzının etkisidir. Bölge ağzı “gibi” edatı ve “göç-” fiilinin Eski Türkçedeki şekillerini kesin olarak korur.

g- > k-, K-, K̂-

keçürmáya XII/138, Kediye XVI/92, keja “gece” XIII/27, keldim XII/72, kençlër XVI/197, ketsağ XII/101, kim “gibi” XII/272, kimi “gibi” II-a/33, köçkün XV/243, köçmiş “evlenmiş” I/474, köçüriyer I/534, köğarıp “göğeri” XVIII/28, Kóturağ “götürelim” II-b/56, Kün “gün” XII/273 vb.

1.2.3.2.3. d > t, T, T̂ Değişmesi

Türkçe kelimeler için, Türkiye Türkçesine bakarak ince sıradan birkaç kelimedede görülen bu değişme Ahıska Türkleri ağzında eski şekillerin korunması demektir.

²⁸¹ Ercilasun, s. 109.

Kalın sıradan kelimelerde ise Türkiye Türkçesinde kelime başında “d”ye dönen kelime başı “t” tonsuz ünsüzü bölge ağızında tonlulaşmaya direnmekte, Eski Türkçeye göre yarı tonlulaşma, Türkiye Türkçesine göre yarı tonsuzlaşma özelliğini aşırı patlayıcılıkla birlikte göstermektedir.

Bazı alıntı kelimelerde ise kelime başında ince sıradan kelimelerde “d > t” kalın sıradan kelimelerde “d > \hat{T} ” tonsuzlaşması bölge ağızında karakteristik bir özellik olarak dikkat çeker. Türkçe kelimelerde son ses olarak kullanılmayan “d” ünsüzü, alıntı kelimelerde çoklukla bu kurala uyar ve tonsuz olarak kullanılır.

d- > t-

talanan XVI/171, tikán X/59, tikáruḡ VIII/40, tikinti XII/133, tikişi XIV/21, toḡiyerdilár VI/60, tókiyer II-a/3, tóká tóká VII-a/65, tókülmüştür XII/151, tut ağacının VII-a/127, türtüp VII-a/18, tükánında XV/35 vb.

d- > T-, \hat{T} -

Ta “da edatı” VIII/3, \hat{T} áḡa VII-b/83, \hat{T} áḡıdan “daḡıtan” XII/253, \hat{T} aladilár V/69, \hat{T} alında VII-a/98, \hat{T} anaynan III-b/8, \hat{T} aşınıyerdi III-a/38, \hat{T} avar III-a/14, \hat{T} avranurdi IV/19, \hat{T} ayadurmişlár VII-b/15, \hat{T} ayıya VII-c/197, Te “de edatı” I/437, \hat{T} oḡranmış VI/54, \hat{T} oḡuldum VIII/4, \hat{T} olduriyerduḡ XIII/12, \hat{T} olandurup, \hat{T} oli \hat{T} oli VII-a/35, \hat{T} olmasi VI/78, Tommatestán VI/28, \hat{T} oñ^hmasın VI/29, \hat{T} oyamadi VII-c/194, \hat{T} uriyerdi XIII/27, \hat{T} uvaḡı VII-c/128, \hat{T} uvar VII-a/282, \hat{T} uyduz mi XII/222,

-d- > -t-, -T-²⁸²

ḡatar “kadar” II-a/72, ḡaTar “kadar” IV/23, \hat{K} artın “kadar” VII-a/183, orataken “oradayken” XIX/22 vb.

-d > -t

dert XII/176, ehmet XII/1, ḡalit IX/4, şehit V/124 vb.

1.2.3.2.4. c > ç Değişmesi

Bu değişiklik kelime içinde ve hece başlarında, özellikle isimden isim yapan“+CI” ekinde görülür. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ünsüz uyumuna

²⁸² Ercilasun, s. 110 (ḡartan, ḡaten “kadar”, hüdütü, paşaha)

uygun örnekler yanında, tonlu ünsüzlerin veya ünlülerin ardından tonsuz ünsüzlü şeklin gelmesi bir değişmeden çok Eski Türkçedeki şeklin korunması veya “+çı/+çi” ekinin bazı kelimelerde kalıplaşması olarak değerlendirilmelidir.²⁸³ Ancak “ç > c” değişmesine uygun örneklerin de görülmesi, kalıplaşan şekillerin veya eski şekli koruma çabasının bölge ağızında çözülmeye başladığını gösterir.

-c- > -ç-

bağşaçadur “başkacadır” VI/7, çoçuğ V/129, davulçi VII-c/90, degirmançılârin XII/210, elçi II-b/13, falançanın II-b/44, habarçi XIII/333, halvaçiya ATF/7, neçâ V/154, sançardılâr VII-c/101, yabancı X/72, yalançi V/118, ATF/31, yardımçi ATF/18, yolçuluğda VII-a/66 vb.

1.2.3.2.5. b > p, P, Ğ Değişmesi

Türkiye Türkçesinin aksine bir değişikliğe uğramadan kalan “b-”li kelimeler dışında (büşür-, bişi), bölgemiz ağız bazı kelimelerde yarı veya tam tonsuzlaşma yönünde bir tavır sergiler.²⁸⁴

Ön seste: pağır XVI/169, pağır midur ATF/71, pağraç XVI/163, Pürâğup VIII/42, Ğâl VII-a/35, Ğaluğlara XII/96, puvara “pınara” ATF/27.

İç seste: çapuh I/448 vb.

1.2.3.2.6. v > f Değişmesi

Ğayfaltı II-b/52, mafololacağuh XVI/306, rişfathollar XV/250,

1.2.3.2.7. z > s Değişmesi

bisi XVI/79, ingilis VIII/69, Ğurtarmas XII/180, oğkğıs XVI/219, öküs kimi XVI/36, ösbeklâr XIII/173, sati XIII/253, vermâs VII-c/23 vb.

1.2.3.3. Süreklileşme

Süreksiz ünsüzlerin sürekli ünsüzlere dönmesi olayına süreklileşme denir. Sürekli ünsüzler kendi aralarında sızıcı ve akıcı ünsüzler olarak ikiye ayrılır. Ahıska Türkleri ağızında sızıcılaşma örneklerine yaygın olarak “ğ / k / ğ / g” ünsüzlerinde

²⁸³ krş. Ercilasun, s. 110 (yolçu, bişinçi, ğuzuçu, yalançi, dabança, demirçi, davaçi, neçe vb.); Gemalmaz, 117 (elçi, gabalçılığ, küryhçi, sinehçeçi, zurnaçe, yolçuluğ).

²⁸⁴ krş. Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 410-412.

rastlanır. Sızıcılışma ve akıcılışmanın diğer örnekleri nadir olmakla birlikte birkaçı karakteristiktir.

1.2.3.3.1. Sızıcılışma

Ahıska Türkleri ağzında en çok “k” ünsüzünde görülen sızıcılışma olayı kaideleşmiş durumdadır.

1.2.3.3.1.1. k > ħ Değişmesi

Ahıska Türkleri ağzında en çok görülen sızıcılışma olayıdır. Kelime başında bir iki örnek dışında sızıcılışmaya uğramayan “k” ünsüzü, kalın sıradan kelimelerde kelime ortasında ve kelime sonunda kendini koruyamaz ve sızıcılışır. Bölge ağzında “k > ħ” sızıcılışması gerçekleşirken, “ħ” ünsüzü kalınlık-incelik uyumunu bozan sebeplerden biri ile karşılaşmış ise hece kurduğu ünlünün ince veya kalın oluşuna göre boğumlanma noktası orta veya arka damağa kayar: yuħi/ yuħusi, Ķoħi/Ķoħusi, baħem/ baħaħ, haħetdi vb.

Ön seste: Bir iki örnekte rastlanır.

k- > ħ-

ħağsı ki VII-c/99, ħepengi < kapa- VII-b/17, ħizek²⁸⁵ “kızak” VII-b/71.

İç seste: Kapalı hece sonunda bütünüyle, iki ünlü arasında ise ikizleşmeye uğrayan yabancı asıllı kelimeler, konuşmacıya bağlı olarak ikizleşmeye uğrayabilen Türkçe kelimeler ve nadir görülen istisnalar hariç, üzerine iyelik ya da ünlü ile başlayan hâl ekleri alarak iki ünlü arasında kaldığı durumlar dışında, bütün arka damak “-k-” ünsüzleri “-ħ-” olur²⁸⁶. Bu sızıcılışma bakımından bölgemiz ağızı Doğu Anadolu ağızları ve Azeri Türkçesi ile birleşir.²⁸⁷

-k- > -ħ-

aħar çay XII/263, aħışhanın V/1, aħli I/107, arħadaşına II-b/4, aşşahda < aşakda “aşığıda” XIII/266, baħem XII/213, baħiyer II-b/11, baħşadur I/271, baħtilár V/68, çıħardıp IV/23, çoħça VII-a/234, doħuz VII-a/145, faħır fuħara XV/250,

²⁸⁵ Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 417 (kızağ, günümüzde Azeri Türkçesinde de ħızah/ħizek).

²⁸⁶ Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 418 (Eski Anadolu Türkçesi döneminde geniş ölçüde görülmekle birlikte, kelimeler hem -k-'lı hem de -ħ-'lı şekilleri ile k'lı şekiller daha fazla olmak üzere kullanılmış, Osmanlı sahası yeniden -k-'ya dönerken Azeri sahası tamamen ħ-'ya geçmiştir.)

²⁸⁷ Ercilasun, s. 111; Gemalmaz, s. 180; Turan, s. 40-41.

gettuḡça II-a/38, Ḳoḡuli VII-a/232, Ḳorḡusundan II-a/49, maḡasi XIII/125, máḡbule IV/12, maḡsatları II-a/74, oḡusun VII-a/298, saḡal ATF/2, saḡla IV/28, taḡsinán XV/174, vaḡtindá V/43, yoḡlasa XII/233, yaḡın XIII/25, yoḡardaki VIII/54, yuḡlasana I/121 vb.

Kelime sonu “-ḡ” ünsüzleri, ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanıp hece başına geçerek iç ses durumuna geldiğinde bölge ağzının genel karakteri olarak “-ḡ- > -ḡ-” sızıcılaşması bazen de kendinden sonra gelen ünlünün ince veya kalın oluşuna göre “-ḡ- > -ḡ-, -g-, -Ḳ-, -K-” tonlulaşmaları gerçekleşmektedir.²⁸⁸ Ancak bu durumlarda az da olsa “-ḡ- > -ḡ-” sızıcılaşmalarına rastlanmaktadır. Bu yapıdaki “-ḡ- > -ḡ-” sızıcılaşması ile ilgili örneklerimiz şunlardır.

ḡarḡu felek XII/274, ḡoḡey VII-a/41, ḡoḡi XVII/8, degirmanḡuluḡediyerdi XII/195, küḡuḡadamdan I/126, neḡecáḡey XII/251, ḡennikluḡedar VII-c/105, patliyacaḡolduḡ I/375 vb.

İlave olarak alıntı bir kelime olan “haḡḡ” kelimesinin sonundaki ikiz ünsüz bölge ağzında kelimenin eksiz ve ekleşmiş kullanımlarında genel olarak tekleşip “ḡ” ünsüzüne dönüşür. Ancak bazen ekleşme sırasında bu ikiz ünsüz ortaya çıkar. Bu durumda ilki sızıcılaşarak “ḡ” ünsüzüne dönerken ikincisi kendini korur: haḡḡını II-a/21.

Aynı kelime iyelik ve ünlü ile başlayan hâl eklerini son seste ikizleşme olmadan aldığıında, son ses iki ünlü arasında kalmasına rağmen “-ḡḡ- > -ḡ-” sızıcılaşması ile kullanılır: haḡi “hakkı”VII-a/132, haḡımıza “hakkımıza” XV/260.

Son seste: Ahıska Türkleri ağzı kelime sonunda bulunan “-ḡ” ünsüzlerini bazen konuşmacıya bağlı olarak “-ḡ > -ḡ” sızıcılaşması veya “-ḡ > -Ḳ” yarı tonlulaşması şeklinde değiştirir. Bu istisnalar dışında, bölgemiz ağzı Doḡu Anadolu ağzları ve Azeri Türkçesi ile birleşerek kalın sıradan kelimelerin sonunda bütün “-ḡ” ünsüzlerini sızıcılaştırarak “-ḡ” yapar.²⁸⁹

-ḡ > -ḡ

²⁸⁸ Bkz: Bu çalışmadaki “Arka damak ḡ ve ön damak k ünsüzlerinin tonlulaşma sırasında boḡumlanma noktasını deḡiştirmesi” başlıklı kısım.

²⁸⁹ krş. Buran, *Keban...*, s. 13;

atacağuh XIII/8, artuh VIII/15, ayah XII/178, ayağaçah VIII/14, bağah XII/239, bardah X/122, boncuğ I/87, bozuğ VII-c/150, burah “bırak” XII/236, çocuh X/15, çoh XIII/24, hağ VII-c/100, harıh III-a/46, işıh (ışık), hazırluh VIII/102, Ķaçduh XIII/19, Ķarannuh XII/234, Ķalğ XII/227, Ķaşuh VII-c/74, Ķulah III-b/6, mutlah VII-c/140, olmah VIII/74, savuh I/496, tavuh VI/57, toprağ XII/238, Ŧuvağ II-b/86, unudamazuh X/70, yasağ VIII/5, yazdurağ X/95, yoh XII/263, yumuşağ VI/37, zorluğ VI/38, zorundayuh VIII/29 vb.

Türkiye Türkçesinde ince sıradan ünlü dizilişine sahip kelimelerin sonundaki ön damak “-k”si, Ahıska Türkleri ağızındaki kalınlaşma eğilimine bağlı olarak bazı kelimelerde ve eklerde kalın/ yarı kalın ünlülerin gelmesiyle uyum kalın sıraya geçtiğinden arka damak ünsüzü olur ve bu şekilde “-k> -ğ > -ğ” sızıcılaşması gerçekleşir.

demáh V/43, etmiyeruh I/191, eyuh “iyiyiz” I/258, gedağ I/28, getmáh VII-a/225, getsağ I/28, sürgünluğ V/46, yiyácağ V/44 vb.

1.2.3.3.1.2. Ķ > ĝ Sızıcılaşması

Ahıska Türkleri ağızında “Ķ > ĝ” sızıcılaşması, isimler iyelik ekleri, kelimeye ünlü ile bağlanan hâl ekleri ile genişletilirken, isimlerin bildirme 1. şahıs çekimleri yapılırken ve gelecek zaman birinci şahıs çekimlerinde (ek sonunda) son ses durumunda olan arka damak “-Ķ” ünsüzü iki ünlü arasında kalıp hece başına geçtiğinde gerçekleşir.²⁹⁰ Bölge ağızı bu sızıcılaşma bakımından Türkiye Türkçesi yazı dili ile paraleldir.

İç seste (ve hece başında): Yukarıda belirtildiği gibi aslında kelimenin son sesi iken ekleşme ile hece başı iç ses durumuna geçen “Ķ” ünsüzlerinde görülür.

-Ķ > -ğ²⁹¹

ağartısı VI/2, analuğum X/9, artuğuh VIII/83, atacağuh XIII/8, ayağaçah VIII/14, ayağın X/55, buyuğı “bıyığı” VII-c/190, çoğı VIII/25, deduğı VIII/108, deduğum VIII/108, etTuğuma XII/53, günnuğumdan X/1, işláduğuna XII/121, işlámağa XII/6, Ķaymağı VII-b/91, Ķaşuğınan VII-c/77, Ķuyruğuni XII/65,

²⁹⁰ Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 377 (ırağından, yarağı, oynamağa, işuğum, sayılmağ-ile).

²⁹¹ Gemalmaz, s. 180 (accılığ-*et*- “aşçılık *et*”); Ercilasun, s. 112 (fağır, hayınnığ-*olmasın*, ağızüüm, sadığane).

milletçiliğumuz VIII/81, ocağın VII-b/14, tavuğın VII-c/138, toprağa XII/275, Tuvağı VII-c/128, soğağa “sokağa” VIII/82, tutacağı X/43, uzağa X/45, yarpağı XII/267, yasTuğumda X/127, yatduğum X/123 vb.

Aşağıda verilen ve kelime ortasında “-k- > -ğ-” sızıcılışmasına örnek olan kelimelerdeki değişimler şahsa bağlı kullanımlardan kaynaklanır.

deliğanlıların VII-c/143, fağır XII/211, halğını XV/120, Kazağisdana X/55, soğağa VIII/82.

Bu sızıcılışmanın bir diğer oluşma şekli de “-k” ünsüzü ile sonlanan kelimelerin ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanıp kelime sonundaki “-k” ünsüzünün kelime ortasında hece başına geçmesi ile ortaya çıkar. Ancak bu bağlanma sırasında “-k > -h-” sızıcılışmalarına da rastlandığını yukarıda belirtmiştik.

-k > -ğ-

aşığıey XII/215, başçılığedişerdi 12, bozuğolsa VII-c/148, çocuğiduh X/115, çocuğolsam da XII/7, çoğadamlarımızXII/190, çoğışı VIII/98, geçmağüçün VIII/101, gettuğevá XIII/22, ocağabelá VII-b/14, pambuğetmáya XII/120, yakınnaşduğua X/28, yoğidi XII/140 vb.

Son seste (ve kapalı hece sonunda): “-k > -ğ” değişmesine kelime ve kapalı hecenin son sesi olarak şahsa bağlı kullanımlar dışında pek rastlanmaz.

-k > -ğ

çocuğ XIII/107, çoğluğa VI/73, gáldiğ XVI/161, yoğ I/136,

1.2.3.3.1.3. k > h, h Sızıcılışması

Birkaç örnekte rastlanan bir sızıcılışmadır.

sehsendoğuzunci VIII/10, tehnikomlarda V/24, terehler XV/41 vb.

1.2.3.3.1.4. k > f Sızıcılışması

tüfürsen XIII/103.

1.2.3.3.1.5. ğ > ğ Sızıcılışması

Kelime başında ve kelime içinde de hece başlarında görülen bir sızılışmadır. Kelime ve hece başında kullanılan “ğ-” ünsüzünün telaffuzu, Türkiye Türkçesindeki “ğ” ünsüzüne göre daha sıklıdır.

Ön seste: Ahıska Türkleri ağzında “ğ > ğ” sızılılaşmasının en dikkat çeken yönü kelime başında da gerçekleşmesidir. Daha doğrusu kelime başında “ğ-” ünsüzünün kullanılması bu ağzın önemli özelliklerinden biridir.²⁹²

ğ- > ğ-

ğalebe III-a/2, ğayıri VII-a/198, ğayrimuslim VII-b/39, ğılman V/51, ğargıolan XII/246, ğarip V/152, ğamli V/119, ğami XII/266, ğdalanurduh XV/274, ğordban V/2.

İç seste: İç seste hece başındaki değişiklikler daha çok şahsî kullanımlardan kaynaklanır. Bu değişikliklerin, “tebliğat” örneği dışında, “y, z” ve özellikle “r” sürekli ünsüzleri ile sonlanan kapalı hecelerden sonra ortaya çıkması ise dikkat çekici bir husustur.²⁹³

-ğ- > -ğ-

azğur IV/3, duyğulaniyer VII-a/112, farğana V/19, kırğın V/20, Kırgızistana VII-a/315, tebliğati XVII/143, peyğamberlerin VII-a/5, soyKırğınını V/26, yorğan VII-a/132 vb.

1.2.3.3.1.6. b > v Sızılılaşması

Birkaç kelimedede görülür. Bunlar da karakteristik değildir.

Ön seste: Kelime başındaki “var- < bar-; var < bar, ver- < ber” sızılılaşmaları bakımından bölgemiz ağzı Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Türkiye Türkçesinden farklı olarak tek örneğe rastladık.

b- > v-

vabamın Tayısı “babamın dayısı” XIV/5

Kelime ortasında: İki kelimedede rastladığımız bir değişmedir.

-b- > -v-

²⁹² Ercilasun, s. 113 (ğamgün, ğufran, ğıram, ğark, ğaten).

²⁹³ Ercilasun, s.113 (yorğan, soyğun, vurğun, ğavğa)

sevâP < sebeb (Ar.) I/502, sebeb XV/64, sevep XII/36, suvçala < sub (Rus.) “çorba ala” XVII/65 vb.

1.2.3.3.1.7. c > ć, j Sızıcılışması

heć birinin XVI/1, ijadıetdi XIII/279, keja XIII/27, majar XIV/7, majaryasi XIII/163, mejbur XII/144, pıraćektillár XVI/31, üşçan XV/265 vb

1.2.3.3.1.8. ç > ş Sızıcılışması

geştuh XV/112, Ķaşım “< kaç-, koştum” XV/98, köştuh XV/150, üşçan XV/265, üş tene XX/1 vb.

1.2.3.3.1.9. p > f Sızıcılışması

Terekeme ağzında “b>v” sızıcılışmasında olduğu gibi “p” ünsüzleri de istisnasız olarak sızıcılışarak “f” ünsüzüne dönüşür. “b>v” sızıcılışması bir iç ses değişmesi iken, “p>f” sızıcılışması hem iç hem de son ses değişmesi olarak görülmektedir. Aynı değişiklikler Kars Azerileri ağzında da görülür.²⁹⁴ Bu da bölgemiz ağzının, en azından bir kısmının Terekeme ağzından etkilendiğini gösterir.

aslan kaflanın AT/145, cefimdáymiş I/84, cefindán II-b/25, devlet hesafına XVI/187, fencerádan turliyerdi XVI/137, fılanı “planı” XIII/94, foşiler “poşular” ATF/61, mektef XVIII/21, mektüfü XVI/215, şifiyonluh “ispiyonluk” vb.

1.2.3.3.1.10. p > v Sızıcılışması

gáturuv XVI/162, alıp götürüv XIII/359, tavşurdilár XII/192.

1.2.3.3.2. Akıcılışma: Bölgemiz ağzında akıcılışma örnekleri sızıcılışmalar kadar yaygın değildir.

1.2.3.3.2.1. b > m Akıcılışması

Bölgemiz ağzında kelime başında b > m değişikliği bakımından b- tarafındadır. Tespit edilen “b > m” değişmesi örnekleri dağınık ve kişilere bağlı olup daha çok sürgün sonrası coğrafyalarında Azeri, Kazaki Kırgız ve Özbek Türkçeleri etkisiyle görüldüğü kanaatindeyiz.

²⁹⁴ Krş: Ercilasun, (tof, cefhana, sağa, sevidi, tafdı, çıhardıf, öfdü vb.); Süleymen Efendioğlu, “Ağrı İli Ağızları”, *Turkish Studies International Periodical For he Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3 Spring 2009, s. 834(alıf, devrilif, tof, şafka, cefhana).

kimi <kibi “gibi” VII-a/112, mahana XIII/379, mannisalar “< Rus. bolnitsa больница “hastane” XVI/173, maşah VII-a/121, men XIX/6, min/adami XIX/26, munadur “bunadır” XIX/9.

1.2.3.3.2.2. **ğ, k> (g, ğ) veya (h) > y Akıcılılaşması**

Kelime içinde iki ünlü arasında tek örnekte rastladığımız bir değişimdir: döyüşda XVI/265.

Kelime sonunda ise “ğ” ve “k” damak ünsüzü ile biten kelimelerin ince ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanması sırasında önce ön damaklı “g” ardından “ğ” ünsüzüne sonra da bu ünsüzün iki ünlü arasında akıcılışarak “y” ünsüzüne dönüşmesiyle ortaya çıkan örneklerine rastlanır: almayı için VII-a/196, görmeyi için V/45, halletmeyi için “halletmek için” VII-b/36, vermeyi için XVII/130 vb.

1.2.3.4. **Süreksizleşme**

Sürekli ünsüzlerin süreksiz ünsüzler haline gelmesi olayıdır. Bölgemiz ağızında sürekli ve süreksiz ünsüzler bakımından meydana gelen değişimlerde süreklileşme yönünde olanlar daha fazladır.

Türkiye Türkçesine göre süreksizleşme gibi görünen değişimlerin bir kısmı süreklileşmenin yarım kalması bir kısmı eski/asıl şeklin korunması durumudur.

Türkiye Türkçesinin ince sıralı kelimelerindeki “ğ” ünsüzlerinin “g” olarak kullanılması bölgemiz ağızı için karakteristik bir özelliktir. Aynı şekilde Türkiye Türkçesi konuşma dilinde ve Anadolu ağzlarının pek çoğunda yuvarlak ünsüzler yanında dudaksılaşarak “döv-, söv-, öv-” ve “üvey” şekline giren fiiller ve isimler bölgemiz ağızında “dög-, sög-, ög-” ve “ögey” şeklinde süreksizliğini korur.

Anadolu ağzlarının pek çoğunda kendini koruyan, Türkiye Türkçesinde ise “ñ > n” değişmesi ile “ön” şeklinde kullanılan kelimedeki “ñ > (n-g) > g” ayrışması veya süreksizleşmesi bölgemiz ağızı için karakteristik bir özelliktir.

1.2.3.4.1. h- > g-, ğ- Süreksizleşmesi

Bütün örnekler Rusçadan alınan kelimelerde görülmektedir. Türkiye Türkçesine göre ön ses “h- > g- değişmesi gibi görünen olay, aslında Rusça imlanın korunmasıdır.

gektar < гектар “hektar” XVII/112, ğıraçdān < grajdanskiy, гражданский “sivil” XVI/113, ğospitala < ğospital, госпиталь “hastane” XVII/147.

1.2.3.4.2. -f- > -p- Süreksizleşmesi

Örnekler Rusçadan alınan kelimelerde görülmektedir.

apisellárdan < ofitser, офицер “subay” XVII/3, apseskiğolk < ofiterskiy, офицерский “alay subayı/komutanı” XVII/3.

1.2.3.4.3. -ğ- > -ġ- süreksizleşmesi

ağacın VII-b/75, bildüğümcaz VII-c/1, boğozunda XV/157, düğuni II-b/48.

1.2.3.4.4. -ğ-/-v- > g (< -k-/-g-) süreksizleşmesi

Türkiye Türkçesine göre süreksizleşme gibi görünen örnekler, ya kelimenin eski şeklini korunması ya da tonsuz “k” ünsüzünün sızıcılaşmayıp tonlulaşma aşamasında kalması durumudur²⁹⁵.

begánmiş II-b/17, böğüriyer X/10, böyüğe VIII/86, çiçegi V/163, degirmanda V/55, deġiş dúġiş V/12, deġişiliyer VII-c/40, deġiştı XV/138, degmiyer VI/62, degúluġ, XVI/210, degül XIII/331, dógmiyasın I/113, döġiyellár VII-a/189, döşegimiz X/120, düğún I/553, eger I/276, eğitim VII-b/80, egládiyellár VII-c/131, eksügümüz VII-a/338, emegi VI/123, güvegi VII-c/112, kögárp XVIII/28, küçügi XV/277, söğmedüm I/285, yegánum I/128, yegin X/120, yemegi XV/278, yüğüdiyerdüh VI/23 vb.

1.2.3.4.5. -h- > -k- süreksizleşmesi

aķışkalilárin, maķsus XV/114.

²⁹⁵ Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 400 (big, döġdi, egri, yügrük, öġ, düġdiler); Ercilasun, s. 117 (yegen, segirttim, beginen, büyügi, güvegi, egri, öġünde); Gemalmaz, s. 187 (sögürt “sögüt”, yegen, çiġet, öġün, öġey, meger, göġerçin, segirt-); Buran, *Keban...*, s. 54 (ogúndaki, begenmek); Turan, s. 37 (beg, çiġ, deg-, deġiş-, öġey); Acar, s. 201 (diger, çiġit, degenagum); Karahan, *Anadolu...*, s. 28-30; Nemeth, s.127 (begen-, degenek, düġün).Saadettin Buluç, “Telafer Türkçesi Üzerine” TDAY-b 1973-74, Ankara 1974, s. 49-57 (degül, öġit, igit).

1.2.3.4.6. -ñ- > -g-, -ğ- süreksizleşmesi

ağnaşılıyer II-b/56, ögi II-a/9, öğüna II-a/8.

1.2.3.4.7. -ş- > -ç süreksizleşmesi: Tek örneğimizde sürekli “ş” ünsüzü kendinden sonra gelen süreksiz “t” ünsüzünün düşmesiyle süreksizliğin üzerine aktarıldığı “ç” ünsüzüne dönüşür.

puç “puşt” XV/249,

1.2.3.5. Sürekli Ünsüzler Arasındaki Değişmeler

1.2.3.5.1. h-> ğ-

Kelime başında tek örnekte bu değişmeyi tespit ettik: ğâyberi Âtağıdan ali XII/253.

1.2.3.5.2. h-> ħ-

Bölgemiz ağızında sürekli ünsüzler arasındaki değişmelerden en çok görülen ve dikkat çeken boğumlanma noktasının değişmesi şeklinde gerçekleşen kelime başı “h- > ħ-” değişmesidir. Türkiye Türkçesi yazı dilinde “ħ” sesi bulunmamaktadır. “h > ħ” değişimi olarak verilen örneklerin bazılarındaki durum Türkiye Türkçesi yazı diline göre değişme olarak görünmekte olup gerçekte Arapça veya Farsçadan alınan kelimelerde aslî şeklin korunması durumudur: ħarman < ħırmān (Fa.) > harman (TT), ħarabœyledin < ħarāb (Ar.) > harap (TT) gibi. Ercilasun da, “h > ħ” değişmelerini aslî şekillerin devamı ve telaffuz kolaylığı yanında çok yaygın bulunan “k > ħ” değişmesinin etkisine bağlar.²⁹⁶

ħabari VII-a/317, ħaħım “hakkım” XII/80, ħaħihi “hakiki” XII/196, ħalasi “halası” VII-c/47, ħalımda V/6, ħalĶın I/572, ħamamlarda X/29, ħaņçara VII-c/96, ħappısı XVI/310, ħarabœyledin XII/244, ħaram X/40, ħarman, VII-b/11, ħeyrœola I/41, ħızmat VII-b/53, ħırli I/17, ħususi XII/25 vb.

1.2.3.5.3. -h- > -ħ-

Yukarıda belirtilen sebeplerle, kelime başında olduğu gibi kelime içinde de bolca görülen bir değişmedir.

²⁹⁶ Ercilasun, s. 118.

âhvâlatlar XII/154, âhmet I/534, ihtiyarlar XII/15, vahşi XII/160, tarihlarla VII-a/266 vb.

1.2.3.5.4. -f- > -v-

Birkaç kelimedede tespit edebildiğimiz bir değişmedir.

avғанistan III-a/9, evsus XII/62,

1.2.3.5.5. -h- > -y-

Қайfaltı II-b/52, cayıl XVI/266.

1.2.3.5.6. -ğ- > -h-

Sadece bir kişinin konuşmasında rastladığımız bir değişmedir:

sıhsa XX/11,

1.2.3.5.7. -h-> -ğ-

Sadece “sabah” kelimesinin ünlü ile başlayan çekim ekleri ile çekimlenmesi sırasında veya ek-fiil ya da ünlü ile başlayan bir fiille birleşik fiil oluştururken ortaya çıkan ulanma durumlarında görülen, ancak karakteristik olmayan bir değişmedir. Kelime sonundaki “k” ünsüzünün bölge ağzında “h”ya, iki ünlü arasında kalınca da “ğ” ünsüzüne dönüşmesinin etkisiyle ortaya çıkan bir değişiklik olduğu kanaatindeyiz.

sabağa XVII/32, sabağaçıldı XIII/121, sabağısı XXI/31.

1.2.3.5.8. -l- > -n-

Bölge ağzında, “ile” edatının eklediği her durumda ve yine “ñ” sesinin ayrışıp “ğ” olarak kullanıldığı kelimelerde bu ünsüzden sonra gelen “l” ünsüzü” istisnasız olarak “n”ye dönüşür:

ağnadurum < añla- “anlatırım” I/561, ağaynan III-b/4, arabaynan II-b/74, bunnarınan II-a/50, çapaynan III-a/48, çuvalnan XV/52, haynan “hay ile” XXI/34, lapatskaynan XVI/85, yağniş < yangılış²⁹⁷ “yanlış” I/563 vb.

²⁹⁷ Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 1060.

1.2.3.5.9. -l > -n

nasın diyerlár “nasıl” XVI/116.

1.2.3.5.10. -l > -r

Tek örnekte tespit ettiğimiz bir değişmedir.

mehsür “mahsul” XXI/17.

1.2.3.5.11. -m- > n-

Tek örneğimizdeki Türkiye Türkçesine göre değişiklik olarak görülen durum eski şeklin korunmasından başka bir şey değildir: *Ķonşunun* XVI/292.

1.2.3.5.12. -ñ- > -ğ-

Bölge ağızında “ñ” ünsüzünün ya bir kalın ön veya arka damak “g, k” ilavesi ile ya da ayrışarak “ğ, n, (ğ >) y” ünsüzlerinden birine dönüştüğünü daha önce belirtmiştik:

ağnadurum I/561, ağnatmişlár II-a/28, ağniyalar I/16, soğunda I/364, *Ĥoğannar* “donanlar” XV/116, yağniş “yanlış” I/563, yalağuz I/270,

1.2.3.5.13. -ñ- > -y-/ -v-

göynán “gönlüne” I/230, gövül ATF/11.

1.2.3.5.14. r-, -r- > l-, -l-

Sınırlı sayıda kelime, ancak yaygın olarak görülür:

güleş I/542, gúlášerağ V/21, *Ķaraltın* “karartın” XII/244, leçberluğ XIX/36, saralıp XII/267.

1.2.3.5.15. -s, -s- > -ş, -ş-

“işte-”, “herkeş” kelimelerindeki “s > ş” değişmesi bölge ağız için karakteristik özelliktir. Yine Arapçada “camıs”, yazı dilimizde “camız” şeklinde olan kelime de bölgemiz ağızında genellikle “camuş”, bazen “camış” şeklinde kullanılarak “s > ş” değişmesi bakımından Kuzeydoğu ve Doğu gurubu ağızları ile paralellik gösterir.²⁹⁸ s > ş değişmesi ile ilgili örneklerimiz şunlardır:

²⁹⁸ Krş: Ercilasun, s. 122 (herkeş, işdedim, mecliş”; Günay, s.90 (çişe, iştesan).

herkeş II-a/49, herkeşinkini I/101, iştiyer I/18, küştuh I/237.

1.2.3.5.16. -ş- > -h-

Türkiye Türkçesine göre değişikli gibi görülen durum, kelimenin Rusçadaki imlasının aynen söylenişidir:

arhivden < arhiv, архив “arşivden” XV/172.

1.2.3.5.17. Diğerleri

Birer örneğini tespit ettiğimiz diğer değişme örnekleri yorum yapmaya imkan vermeyecek kadar azdır.

-v- > -ğ-: cağabi VII/100.

-y- > -ğ-: başlağap XII/118.

-z > -y: Kîy I/260,

1.2.3.6. Dudaksılaşma

Farklı boğumlanma noktalarından çıkan ünsüzlerin dudak ünsüzlerine dönüşmesidir.²⁹⁹ Türkiye Türkçesinde ve Anadolu ağızlarında dudak ünlülerinin etkisi ile yanındaki ünsüzlerin dudaksılaşması örneklerine belirli kelimelerde bolca rastlanırken, bu değişikliklerin Kıpçak etkisi sayılabilmesi için düz ünlüler yanında da ünsüzlerin dudaksılaşma örneklerinin olması gerektiği belirtilir.³⁰⁰

1.2.3.6.1. -ğ-, -ğ- > -v- Değişmesi

Bu değişmenin örnekleri bölge ağzı için karakteristik özellikte kelimelerdir. Gelecek zaman çekiminin çokluk 1. şahıs çekiminde de “ğ > v” değişikliği bol örnek verir.

savuh I/115, edacavuh XVII/19, evlâdan sora III-a/15, Kîrav “kırağı” XIII/105, köçürâcavuh XV/43, oğlavi < oklağı V/39, süracavuh XVI/34, yaşayacavuh VII-c/204 vb.

1.2.3.6.2. h > f değişmesi

yalan mekrüfdür XVI/147.

²⁹⁹ Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, TDK Yay: 657, Ankara 1996, s. 77.

³⁰⁰ Bkz: Gülsevin, *Uşak...*, s. 61.

1.2.3.6.3. y > v değişmesi

Bölge ağzında “köy” kelimesinin “köv” veya “kóv” şeklinde söylenişı yaygındır: kóvdi III-a/5, kövünde V/2.

1.2.3.7. Ünsüzlerin Teşekkül Noktalarının Değişmesi

Bölgemiz ağzında güçlü bir kalınlaşma eğilimi olduğunu, özellikle ön damakta boğumlanan “g, k” ünsüzlerinin teşekkül noktasını değiştirmeye direnmesi ile bu ünsüzler yanında ünlü kalınlaşmalarının yarım kaldığını belirtmiştik. Ancak bazen bu ünsüzlerin de ünlülerdeki kalınlaşma eğilimine uyduğu görülmektedir.

g > ğ: böğura böğura XVI/42, düğuni II-b/48, ğuni VII-c/45, ğurcistanın VII-a/43.

-k > -ğ-: döşegöaldüğ XV/53, işlegöadamlar XIII/213.

k > k̄, K: esküKluğöolsa XXI/24, kağıd II-a/47, qorlar “körler” XVI/4.

ı > I: Alıntı kelimelerde bulunan bütün “ı” sesleri Türkiye Türkçesine ön boğumlanmalı “I” olarak geçmiştir. Türkçede ön boğumlanmalı ünsüzler kalın ünlülerle hece kurmasına rağmen bu ünsüz kendini korumuş, Türkiye Türkçesinde ön ve iç seste kendinden sonraki ünsüzler üzerinde palatalizasyona sebep olmuştur. Bu ünsüzler bölgemiz ağzında genellikle kalınlaşır. Son seste ekleşme sırasında ince şekilleri tercih eden ince “ı” ünsüzü de bölgemiz ağzında çoğunlukla kalınlaşır ve ekleri alırken kalın ünlülü şekilleri alır.

ahalının XVI/285, áhvátlar XII/154, alaqa sağlasa XVI/312, halal XIX/2, halda IV/6, halımda V/6, ílah I/9, kulubi “kulübü” XVII/82.

1.2.4. Ünsüz Benzeşmesi

Boğumlanma noktaları birbirinden farklı veya yan yana söylenmesi zorluk yaratan sesler kelimenin söylenişini kolaylaştırmak için, bazen yazı dilinde de, fakat özellikle ağızlarda birbirine yaklaştırılır veya benzeştirilir.³⁰¹ Ünsüz benzeşmeleri tam benzeşme ve yarı benzeşme olarak iki grupta incelenebilir.

1.2.4.1. Tam Benzeşme

Bir kelimedede yan yana veya aralıklı bulunan seslerden birinin diğerini boğumlanma noktası veya niteliği bakımından kendisine tam olarak benzeştirmesi

³⁰¹ Özkan, *Gagavuz...*, s. 78.

olayı³⁰² olarak tanımlanmakta olup, benzeşen ünsüzlerden daha ileride olanın geride olan ünsüze benzemesi şeklinde gerçekleşenine ilerleyici tam benzeşme, geride olan ünsüzün ileride olan ünsüze benzemesi şeklinde gerçekleşenine de gerileyici tam benzeşme denir.

1.2.4.1.1. İlerleyici Tam Benzeşme

Tespit ettiğimiz ilerleyici tam benzeşme örneklerini büyük ölçüde “n” ünsüzü etrafında gerçekleşmektedir. Bunlardan da “-nl- > -nn-” benzeşmesi yaygın olup, “n” ile biten isim ve fiil kök ve gövdelerinden sonra “l” ile başlayan ekler “+lAr, +lA-(n/ş/t), +ll, +luḥ” geldiği zaman görülür.³⁰³ Diğerleri ise daha çok kişiye bağlı kullanımlarda ortaya çıkabilen değişimlerdir.

-lh- > -ll-: Ḳulluvallayı XVI/250,

-nḥd- > -nnḥ-: iki günḥnep “iki gün deyip” XVI/102.

-nl- > -nn-: bunnari III-a/51, göránnar I/429, Ḳarannuḥ XII/234, nişanni gelinner XII/271, onnar I/412, şennik I/593, yaḥınnanaḥ XII/129.

-nd- > -nn-:³⁰⁴ günnúzi XV/112, onnan I/147,

1.2.4.1.2. Gerileyici Tam Benzeşme

Bölgemiz ağızdaki gerileyici tam benzeşme örnekleri ise yine Anadolu ağızlarının çoğunda görüldüğü üzere “-rl- > -ll-” değişikliğinde yoğunlaşmaktadır. En çok örneği şimdiki zamanın çokluk 3. şahıs çekiminde görülür. Aynı yoğunlukta görülme de geniş zaman çokluk 3. şahıs çekimleri ve “r” ünsüzü ile sonlanan bazı kelimelere çokluk ekinin gelmesiyle oluşan örneklerine bolca rastlanır.

³⁰² Korkmaz, *Gramer...*, s. 207.

³⁰³ Bütün Anadolu ağızlarında yaygın olan ve nerdeyse bütün çalışmalarda “bölgemizde en çok görülen” ya da “bölgemizde kurallı olarak bulunan” kaydıyla işlenen bu değişme örnekleri için, bkz: Özkan, *Gagavuz...*, s. 79; Ercilasun, s. 125-126, Turan, 56-57; Gemalmaz, s. 209, Korkmaz, *Nevşehir...*, s. 94; Demir, s. 89.

³⁰⁴ Bizim derlediğimiz metinlerde “-m” ve “-n” ünsüzleri ile sonlanan isimlere, “+dan” ayrılma hâli ekinin getirilmesi sırasında pek rastlamadığımız bu benzeşme, Aliyev ve Kazımov’un çalışmalarında bölge ağızdaki önemli özelliklerden biri olarak gösterilir: Kazımov, s. 68 (bostannan “bostandan”, arslannan “arslandan”, adamnan “adamdan”); Aynı benzeşmeye Kars Azerileri ve Terekemeleri ağızında da rastlamaktayız: Ercilasun, 126-127 (bezirgannan, bennen, altınnan, yanın, kimnen, gölümnan vb.). Bu çalışmalardaki ortak tespitler, Aliyev’in çalışmasında örneklerinin alındığı Kazakistandaki Ahıska Türklerinin önemli bir kısmının Ahıska’nın Asminza ve Ahılkelek bölgelerinden sürgün edilen Terekeme Türkleri olmasından kaynaklanmaktadır.

-rl- > -ll-: afsellárinán XVII/4, diyellár I/192, döğállar XVII/114, hıllı XIII/119, isiniyellár XX/19, öbüllári XVII/17, pensiyanelára XVI/10, pıracéctıllár XVI/31, Pırafısollar XXI/23, rışfatıollar “< rüşvetıorlar” XV/250, tallaya I/192, yéllar XVII/99 vb.

-hk- > -kk- > -kK-: máKKemedá V/106, mökKem XVI/15.

-ln- > -nn-: mannisalar < bolnıtsa больница “hastane” XVI/173.

-hs- > -ss-: massenimiz VI/26.

-ks- > -ss-: yüsseK V/135.

-şs- > -sıs-: besısahataçan XV/81, çoıussa “çoıuş-, bir araya toplanmak” XII/250.

-zs-, -zıs- > -ss-, -sıs-: bulamassız I/353, Kıpamassın VII-c/30, yüsıseksen XIX/5.

1.2.4.2. Yarı Benzeşme

Bir kelimede yan yana ya da aralıklı olarak bulunan seslerden birinin ötekini boıumlanma özelliklerinden bir veya ikisi bakımından, yani kısmen kendine benzeştirmesi olayıdır.³⁰⁵

Bölgemiz ağızında “şindi” kelimesi karakteristiktir. Yine “-nb- > -mb-” benzeşmesiyle ilgili örnekler Anadolu ağızlarıyla paraleldir.

1.2.4.2.1. İlerleyici Yarı Benzeşme

-ñr- > -ñn-:

soña “sonra” XVII/133,

-çvy- > -çvc-:

üçvcüz 10,

1.2.4.2.2. Gerileyici Yarı Benzeşme

-md- > -nd-:

şindi III-a/34,

³⁰⁵ Korkmaz, *Gramer...*, s. 241.

-nb- > -mb-:

ambarda XX/17, omobeş XIII/211, pambuğ XV/257, sümbüllár XVIII/28, tembih I/141.

1.2.5. Ünsüz Benzeşmezliği (Aykırılaşma)

Ünsüz benzeşmelerinin zıddı bir ses olayıdır. Bir kelimedede yan yana veya bir birine yakın duran ve boğumlanma nitelikleri bakımından birbirinin tıpkısı veya benzeri olan iki ünsüzden birinin, kendi boğumlanma noktasını ötekinden ayırarak başka bir ünsüze dönüşmesi olayıdır.

-r...r- > / -r...l-:

Ėaraltın XII/244, saralıp XII/267, tekraldan VII-a/163, terkel “tekrar” XX/16, zerel ATF/11.

-fġ- > -fġ-:

ġafġaz VI/51,

-ft > /-vt:

çivt gezen XII/202,

-ġç- > -ġc-:

çoġca II-b/91,

-lb- > -lġ-:

lamġa XX/1,

-nc- > -nç-:

falañanın II-b/44,

-sk/ > -sg-:

esgere V/3, esgiler IV/17,

-řġ- > řġ-: başġa XIII/109,

-şt- > řd-: ulaşduramaduh XV/76.

1.2.6. Ünsüz İkizleşmesi

Eski Türkçeden itibaren her dönem ve sahada görülebilen ünsüz ikizleşmeleri,³⁰⁶ iç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin, açık va zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında, kendi hece sınırlarını aşacak bir yoğunlukta boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlanmayı gösteren ses olayıdır.³⁰⁷

Doğu Grubu ağızlarının karakteristik özelliğini teşkil etmekle, “iki, yedi, sekiz, dokuz, otuz” gibi sayı isimlerinde sistemli olarak ortaya çıkan bu değişme bakımından bölgemiz ağızı anılan ağızlarla paraleldir. Bazı örneklerde ise ikizleşen ünsüzün biri ya da ikisi yarı ve tam olarak tonlulaşabilir.³⁰⁸ “k, ƙ, d, p, t” ünsüzlerinde meydana gelen ikizleşmeler yanında “m, l, r, s, ş, z” ünsüzlerinde de gördüğümüz ikizleşmelerin “s, ş, z” ikizleşme örnekleri diğer Anadolu ağızlarında da yaygındır.³⁰⁹

-b- > -PP-:

çaPPuğ I/121.

-c- > -cc-:

haccan “< he can” I/467, Ƙoccā VıII-c/210.

-d- > -dd-, -Td-:

o Ƙaddan “o kadar” XIII/127, on yeTdi I/80, yeddi I/95.

-h- (< -ƙ-) > -hƙ-:

dohƙuzay II-a/97, dohƙuz yıl I/325.

-k- > -kk-, -kK-:

ikƘay “iki ay” XIII/24, ikkisin da VII-c/180, on sekkizza XVI/266, sekKizinci VIII/60.

³⁰⁶ Bkz: Korkmaz, *Nevşehir...*, 102-104.

³⁰⁷ Korkmaz, *Gramer...*, s. 231.

³⁰⁸ Bkz: Karahan, *Anadolu...*, s. 32; Ercilasun, 131-132; Gemalmaz, s. 215-218; Turan, s.56.

³⁰⁹ bkz. Gülsevin, *Uşak...*, s. 68; Gülensoy, *Kütahya...*, 66-67; Günşen, *Kırşehir...*, s. 78-79; Demir, s.92; Demiray, 109-110.

-k- > -kk-:

okkádár XVII/3, okkás “o kız” XVI/219.

-l- > -ll-:

sevgülli XII/226.

-m- > -mm-:

hammısı XIII/34, kammindat XII/122, kkommunist VII-b/50, temmüz “temiz” XIX/43, Tommatestán VI/28.

-p- > -pp-:

happısı XVI/310, heppisin V/67.

-r- > -rr-:

yer kúrrasındagi < kurre (Ar.) “yerküresindeki” XVI/284.

-s- > ss-:

babassının II-b/33, buıssahat XIX/57, kasser “kasiyer” XVII/122, orta assiyaya XXI/36.

-ş- > -şş-:

aşşahda XIII/266, başşan IV/30, olmamişşu XVIII/17.

-t- > -tt-:

bittevi XIII/11, büttün XIII/271, ottuz manat II-b/69.

-z- > -zz-:

ázziyet XVI/328, gúzzel I/295, on sekkizza XVI/266.

1.2.7. İkiz Ünsüzlerin Tekleşmesi

Dilimizdeki bazı alıntı kelimelerin iç seslerindeki ikiz ünsüzlerin tekleşmesi olayıdır.

Bölgemiz ağızında Doğu Grubu ağızlarıyla paralel olarak ikizleşme olayları yaygın olarak görülse de bazen alıntı kelimelerdeki ikiz ünsüzlerin bazı kelimelerde

karakteristik olarak, bazı kelimelerde ise ikiz ünsüzlü ve ikiz ünsüzünün tekleştiği bir kararsızlıkla kullanıldığı tekleşme örneklerine rastlanmaktadır.

Türkçede yalın hâlde son ünsüzü tek olarak kullanılan, ünlü ile başlayan bir ek veya yardımcı fiil aldığı anda aslı şeklindeki ikiz ünsüzü ortaya çıkan Arapçadan alıntı kelimeler, bölgemiz ağzında ekleşme sırasında genellikle tek ünsüzlü kullanılır.³¹⁰

-k̄k̄-, -k̄k̄- > -h̄-, -v̄k̄-:

çok̄k̄uzumuz “çok kuzumuz” XV/212, haḫını “hakkını” VII-c/124,

-kk- > -k-:

tükânında XV/35.

-ll- > -l-:

bilor “billur” I/491, halediyerlar “hallediyorlar” I/65, milletlerdân XVII/7, puluk “pulluk” VII-a/152,

-mm- > -m-:

emim II-a/20,

-rr- > -r-:

kere XII/52,

-vv- > -v-:

evel II-b/57, Ḫuvatım XV/98, Ḫuvetliydi XIII/50,

-yy- > -y-:

muḪayetli I/176,

-zz- > -z-:

hazediyersin “hazzediyor musun” I/130,

³¹⁰ krş. Özkan, *Gagavuz...*, s. 83-84 (hakından, bülür “billûr”, puluk, keret “kerrât”, evel, azetmäzmiş “hazzetmezmiş”).

1.2.9. Ünsüz Düşmesi

Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste “r, n, l, f” gibi akıcı ünsüzler ile “y, g, ğ, k, h” gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayı³¹¹ şeklinde tanımlanan ünsüz düşmelerinin bölgemiz ağızında tespit ettiğimiz örneklerinin durumu şöyledir:

Bölgemiz ağızında akıcı ve sızıcı ünsüzlerin düşmesi hem Batı Grubu ağızlarında olduğu kadar güçlü değildir hem de gerçekleşen ünsüz düşmelerinin ardından düşen ünsüzden önceki hece ünlüsünün Anadolu ağızlarının pek çoğunda uzun ünlü hâlini alması bölgemiz ağızında, şahsa bağlı kullanımlardaki sınırlı örnekler dışında gerçekleşmez. Bölgemiz ağızında bu ünsüz düşmelerinin ardından geride kalan hece ünlüsü genellikle normal söyleniş uzunluğunda kalır, hatta normal söylenişine göre az da olsa kısalmır.³¹²

1.2.9.1. Ön Seste Ünsüz Düşmesi

Kelime başında ünsüz düşmesi ile ilgili örneklerimiz sadece “y” sesi ile ilgilidir.³¹³ Kelime başında “y” düşmesi daha çok Azeri sahasının başlıca hususiyetlerinden biridir ki³¹⁴ bölgemiz ağızında kurallaşmış olmamakla birlikte anılan saha ile paralel örneklere rastlanır. Ancak kelime başında “y” sesi bölge ağızında genellikle korunmaktadır.

y- > ø-:

dört yarım ilin içindá XII/52, igirmi beşinci VII-c/160, itançadamlar XVI/160, üregindán II-b/24, ucadan uca V/77, üzi çatmiyer XVI/304.

çy- > çø-:

Şu örneklerde ise “y” ünsüzü kelime başında olmakla birlikte hızlı söyleyiş sonucu oluşan bağlanma neticesinde iki ünlü arasında kalarak düşmüştür.

³¹¹ Korkmaz, *Gramer...*, s. 231.

³¹² bkz. Ercilasun, s. 133, Kazımov, s. 75-77, Gemalmaz, 197, 202; Özkan, *Gagavuz...*, s. 84-87; Korkmaz, *Nevşehir...*, 106-110; Sağır, s. 103-11; Demiray, s. 102-109; Demir, s. 90-91.

³¹³ Eski Anadolu Türkçesinde “y-” düşmesi ile ilgili olarak, bkz. Timurtaş, s. 62.

³¹⁴ Ercilasun, s. 135; Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 368-369; M. Şiraliyev ve R. E. Rüstemoğlu, *Azerbaycan Dilinin Garb Grubu Dialekt ve Şiveleri*, Azerbaycan İlimler Akademisi Neşriyatı, C. I Bakı 1967, s. 6; Şiraliyev, M., *Naxçıvan ...*, s. 54-55; Karahan, *Anadolu...*, s. 31.

doħuzüzeelli XV/150, kiollari “ki yolları” XV/113,

1.2.9.2. İç Seste Ünsüz Düşmesi

Kelime içi ünsüz düşmeleri hece başında, hece sonunda ya da iki ünsüzün peşpeşe gelen geldiği bazı kelimelerde önde olan ünsüzün düşmesi şeklinde görülür.

“ola, sora, nataur/natour, Kâh-, sep-/ sâp-/ sap-, elá, belá” kelimelerindeki ünsüz düşmeleri bölge ağızında karakteristiktir.

Öğrenilen geçmiş zaman teklik ve çokluk 2. şahıs çekimlerinin “-mişin, -mişiz”, geniş zaman olumsuz 2 şahıs çekimlerinin “-mAsIn”, geniş zaman olumsuz şart birleşik çekiminin “-mAsA, devşirmek fiilinin “döşür-” şekillerinde kullanımı yaygındır. Diğer ünsüz düşmesi örnekleri kesin veya yaygın olmayan örneklerdir:

-d- > -ø-

günúz “gündüz” XVI/310.

-f- > -ø-

yuħa VI/129.

-ğ- > -ø-

bayā “bayağı” III-a/4, düştünde “düştüğünde” VII-a/223, geldinî “geldiğini” VII-c/106, ola “< olan < oğlan” I/110.

-h- > -ø-

mafıolacağuş XVI/306, yāüt I/3.

-l- > -ø-

boşatdilár XV/65, Kâhsah II-a/2, Kâranuħdâ XVI/38.

-ñ- > -ø-

biriz < biriñiz “biriniz” XVI/237, sora II-a/10.

-n- > -ø-

leçberluħ XIX/36.

-r- > -ø-

otutturiyer IV/8, sapmış “serpmiş” II-a/70, bişelár II-a/88.

-s- > -∅-

çaldırmışın I/560, tikmişin XIV/22, vermişin I/388, vermişiz “vermişsiniz” I/385.

-t- > -∅-

semerĶana XIII/150.

-v- > -∅-

döşüriyer II-b/29, nátaur “< ne tavır, nasıl” II-a/36.

-y- > -∅-

artizan “artezyen” XVI/229, belá “böyle” II-a/13, bonduruĶa VII-a/150, elá I/188, eláysa I/79, hadi I/110, savet XII/10, şedán sora XIII/45.

-z- > -∅-

dayanamasın I/395, inanmasan I/548.

1.2.9.3. Kelime Sonunda Ünsüz Düşmesi

“-y” ünsüzünün “ola, buĶda” kelimelerinde düşmesi karakteristik, “-l, -n, -r, -y” ünsüzlerinin “zati/ zate, şe, bi, nasi” kelimelerinde düşmesi ise yaygın olarak görülür.

-h > -∅

alla II-a/20.

-k > -∅

túrĶhalĶını XII/76.

-l > -∅

nasi I/333.

-n > -∅

sati XIII/249, zate I/528, zati I/112, ola “oĶlan” I/156.

-r > -∅

gidiye XX/11, bi VII-c/156.

-t > -t-, -Ø

dosadamlar XII/115, puç “puşt” XV/249, serbēs VII-c/129, turisölup XVI/359.

-y > -Ø

buğda XIII/183, her şe IV/32, hiç bişe IV/32.

1.2.9.4. Erimek Üzere Olan Ünsüzler

Bazı ünsüzler ise erimek üzere olup zayıf bir şekilde duyulmaktadır.

-h- > -h-

a^ha XII/199, ma^harabaya XIII/18.

-y- > -y-

emri^yle XV/198, iki^ydi XIII/31, şe^yda VIII/74.

1.2.10. Ünsüz Türemesi

Kelime ön, iç ve son seslerinde, kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayı³¹⁵ olarak tanımlanan ünsüz türemelerinin bölgemiz ağzındaki genel karakteri şöyledir:³¹⁶

1.2.10.1. Ön Ses Ünsüz Türemesi

“y-” ve “h-” ön türemeleri bölge ağzında “elbet, akıl, avlu, itele-, üzüm,” kelimelerinde genel, “epeyce, ağlat-, aldat-” kelimelerinde yaygın olarak görülür.

Ø- > h-

ha^hıllı I/473, harıh III-a/45, havli (mdd), helbet I/252, hepeycá VIII/74.

Ø- > y-

yığladan³¹⁷ “ağlatan” XVI/282, yaldatdilár³¹⁸ XVII/30, yığvasinán < iğvā’ (Ar.) “kışkırtmasıyla” XVI/230, yitáliyáh mi I/430, yüzüm³¹⁹ II-a/66, III-a /22.

³¹⁵ Korkmaz, *Gramer...*, s. 231.

³¹⁶ krş. Ercilasun, s. 138-141, Kazımov, s. 77-79, Gemalmaz, 202-206; Özkan, *Gagavuz...*, s. 89-92.

³¹⁷ bkz. Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 39.

³¹⁸ Karamanlıoğlu, s. 21 (alda- > yalda-).

³¹⁹ Karamanlıoğlu, s. 21 (üzüm > yüzüm).

1.2.10.2. İç Ses Ünsüz Türemesi

Bölgemiz ağzında kelime ortasında türeyen ünsüzler “h, v, y” ünsüzleri etrafında gerçekleşir. İç ses ünsüz türemeleri genellikle içinde “ayın” ve “hemze” bulunduran Arapçadan alıntı kelimelerde görülür. Bu türemeler “-ayın- > -h-, -v-, -y-” veya “-hemze- > -h-, -v-, -y-” değişimleri olarak da değerlendirilebilir.

Türkçe kelimelerde ise özellikle “ne” zamirinin ünlü ile başlayan bir kelimeye, ek-fiil yada yardımcı fiil alırken bu kelimelere ulanması sırasında “y” türemesi yaygın olarak görülür.

“ñ” ünsüzünün bölge ağzındaki durumunu incelerken damak ünsüzlerinden birinin ilavesi ile de kullanıldığını belirtmiştik.

-ø- > -h-

ehtibari < i'tibār (Ar.) “itibar” XVI/17, máhsul < mas'ul “mesul” XVI/315, sahat < sa'at (Ar.) XV/81.

-ñ- > -ñg-, -ñ^h-

añgiyerlár II-b/23, düñgúr II-b/78, yeñgi V/42, yüñglári V/35, Tôñ^hmasın VI/29 vb.

-ø- > -v-

duva < du'ā (Ar.) I/53, duvaciyim I/179, povez < poezd, поезд “tren” XV/97.

-ø- > -y-

rigiyon < region, регион “bölge” XVI/301, Ķayde < қа'ida (Ar.) “kaide” XIII/372, vaĶiyesinde < vāqı'a (Ar.) “olayında”VI/20.

Aşağıdaki örnekler ise ünlü ile biten bir kelimenin ünlü ile başlayan bir kelimeye bağlanması sırasında ünlü karşılaşmasını engellemek amacıyla ortaya çıkmış “y” türemeleridir:

-ø > -y^v

buy^vimiş I/552, dēy^voraya I/595, nay^visa XIII/9, nay^viş I/381, nay^vola I/342, náy^vsá V/25, ney^vdağ I/310, ney^vettuğ II-a/50.

1.2.10.3. Son Ses Ünsüz Türemesi

Kelime sonunda türeyen ünsüzler “m, n, y” olarak görünmektedir. Ercilasun, kelime sonunda türeyen bu ünsüzlerin analogik ektilerle meydana geldiğini ya da eski Türkçedeki “n”li eklerin kalıntıları olarak kullanıldığını ifade eder.³²⁰

-∅ > -^h

Âğ^h I/269.

-∅ > -m: keşkem I/309, yoğsam XVIII/18.

-∅ > -n

ahan I/122, ahan I/246, az bişen I/246, benen “bana” XII/65, etmeK kimin XXI/52.

-∅ > -y, -y_v

abay I/148, babay I/257, náy yetmási XV/87, Âaday I/272, tarlay II-a/52 vb.

1.2.11. Yer Değiştirme (Göçüşme)

Daha çok “r” ve “l” ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde görülen bu olay, kelime içindeki komşu veya uzak seslerin yer değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Yan yana buluna sesler arasındaki göçüşme “yakın göçüşme”, uzak sesler arasındaki göçüşme “uzak göçüşme” olarak isimlendirilmektedir.³²¹

1.2.11.1. Yakın Yer Değiştirme

Tespit edilen örnekler bölge ağzı için tek şekil değildir. Hepsinin normal kullanılışlı örnekleri vardır. Ancak örneklerimizin “zemheri, merhum, kısmı, salğam” kelimeleri dışında kalan kelimelerdeki yer değiştirme olayı oldukça yaygındır.³²²

-şh (<-şq-) > -hş-

bağşasi I/324.

³²⁰ Ercilasun, s. 140.

³²¹ Korkmaz, *Gramer...*, s. 107.

³²² krş. Ergin, *Dede Korkut II...*, s. 373 (Dede Korkut'ta göçüşme olayını bir iki kelimedede olduğu tarvandur-; Azeri sahasında yer değiştirmeye uğramış kelimelerin Dede Korkut'ta asıl şekillerini koruduğu belirtilir. Terekeme ağzında: terpet-, körpü, torpağ, örgen-, melmeket, ireli, yarval-; Çiçavat ağzında: yavral-, surfa, görset- öskür-, burğul, düyne, bağşa).

-ks- > -sk-

eskúĶluĶ XXI/24.

-ġs- (< -gs-) > -sg-/-sk-

gösgüná VII-c/50, göski AT/133.

-ġl- > -lġ-

salġam “saġlam” XV/245.

-mh- > -hm-

zehmeri II-c/1.

-ms- > -sm-

kismem X/72.

-rh- > -hr-

máhrum XVI/375.

-fr- > -rf-

surfalar II-b/54.

-kr- > -rk-

terkel “tekrar” XX/16.

-pr- > -rp-

torpaġ XVII/125, yarpaġi XII/267.

-sm- > -ms-

Ķız Ķımsı V/15,

-vr- > -rv-

árvátlar XIX/4.

Şu örnekte ise ünsüz ile ünlü yer deġiştirmiş görünmektedir:

o havalda “o ahvalde” XIII/128.

1.2.11.2 Uzak Yer Değiştirme

Tespit ettiğimiz örneklerin hepsinin kullanımı bölgede yaygındır.

görsatmışdur³²³ XVI/76, irali “ileri” I/466, servel beg “Selver”XVI/358, şarval “şalvar” VII-c/42.

1.3. Hece Kaynaşması

Anadolu ağızlarının pek çoğunda yoğun olarak görülen hece kaynaşması “g, ğ, h, k, n, v, f, y” gibi aşınmaya ve düşmeye elverişli ünsüzlerin, yanlarındaki ünlülerle beraber düşerek kelime içindeki hece sayısını azaltması demektir.³²⁴

Ahıska Türkleri ağzında hece kaynaşması örnekleri daha çok “n, (k, k > ğ, g >) ğ, y” ünsüzlerinin belli durumlarda düşerek önce ikiz ünlü, sonra da ikiz ünlülerin kaynaşarak veya birinin düşerek tek ünlü olarak kullanılması ile meydana gelmiştir. Bu şekilde meydana gelen hece kaynaşması örneklerinin büyük bir kısmının ünlülerinin normal ünlü uzunluğunda söylenmesi, bu kaynaşmanın eski ve oluşan şekillerin bölge ağzı için karakteristik olduğunu gösterir.

1.3.1. Kök veya Gövde Halindeki Kelimelerde Ünsüz Düşmelerine Bağlı Hece Kaynaşmaları:

-y- düşmesi ile: bonduruğa “boyunduğa” VII-a/150, güvegá <güvegi-y-e, II-b/62, şedin “şey edin” XIII/336.

-ğ- düşmesi ile: bayā “bayağı” III-a/4, düştünde “düştüğünde” VII-a/223, geldinī “geldiğini” VII-c/106, muratçīm “Muratçığım” I/615.

-h- düşmesi ile: yoħdur dā “yoktur daha” XX/13.

1.3.2. Eklerdeki Ünsüz Düşmelerine Bağlı Hece Kaynaşmaları

Bölgemiz ağzında bazı eklerin durumunun da ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir.

³²³ bkz. Ahmet Günşen, “Göster- ve Görset- Fiillerinin Yapısı Üzerine”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, Kayseri 2006, s. 35-49 (görset-/ körset- şekillerinin bazı dillerce göster-/ köster- biçiminin göçüşmeli şekli sayıldığı, ancak bu fiillerin ayrı fiiller olduğu ifade edilir.)

³²⁴ Ercilasun, s. 142.

İyelik 2. çokluk şahıs

Türkiye Türkçesindeki “+nIz, +nUz” kullanımlarına göre “n” düşmesine bağlı hece kaynaşması gibi görünen olay, Eski Türkçedeki “+°ğ°z, +°g°z” şekillerinin³²⁵ varlığına paralel ve bu şekillerin devamı olarak bölgemiz ağzında çokluk 2. şahıs iyelik ekinin “ñ” ünsüzünün “n” ve “g/ ğ” olarak ayrışması, ardından sızıcılaşak “ğ” ünsüzüne dönüşmesi ve son olarak eriyip kaybolması ile “+(I)z, +(U)z” şeklinde kullanılmasıdır.³²⁶ Bu kullanımı bölge ağzı Doğu Anadolu ağızları ile ortaklaşırken, Türkiye Türkçesi ve diğer Anadolu ağızlarından ayrılır.³²⁷

anazinán babaza “annenizle babanıza” XIII/346, babaz “babanız” XX/15, biriz “biriniz” XVI/237, genduzi “kendinizi” II-b/17, meyvaz “meyveniz” XVII/113, o yerizda “o yerinizde” XIII/214 vb.

İyelik Kökenli Çokluk 2. Şahıs Eki

Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman ve şart kipi ekleri üzerine “+nIz, +nUz” olarak gelen ek, yukarıda açıklanan sebeplerle bölgemiz ağzında “+z” olarak kullanılır.

gelduz “geldiniz” I/573, getmesez “gitmezseniz” II-a/88, góturduz “götürdünüz” XIX/60, gördüz “gördünüz” XII/214, oħusaz “okusanız” XVI/88 vb.

Zamir Kökenli Çokluk 2. Şahıs Eki

Türkiye Türkçesinde şimdiki zaman, geniş zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, gereklilik kipleri üzerine “+sInIz, +sUnUz” şeklinde kullanılan çokluk 2. şahıs eki, yine yukarıda izah edilen şekilde ayrışma, sızıcılaşma ve eriyerek hece kaynaşması yolunu izleyerek bölgemiz ağzında “+sIz, +sUz” şekline dönüşmüş görünür. Ancak bu kullanım bir hece kaynaşmasından çok, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımın devamı olarak değerlendirilmelidir.

açınacaħsız “açınacaksınız, soyunacaksınız” XIII/164, binácaħsız “bineceksiniz” XV/66, çıħmalısız “çıkmalısınız” XVI/39, eyaetmişsiz “iyi etmişsiniz” I/353, gedarsız “gidersiniz” XVI/41, içürmiyasız “içirmeyesiniz” XIII/346. neıdiyersiz

³²⁵ bkz. Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 70 (+°ñ°z, +°ñ°zlar, +°ğ°z, +°g°z).

³²⁶ krş. Ercilasun, s. 143.

³²⁷ Karahan, *Anadolu...*, s. 40-41.

“ne ediyorsunuz” I/483, vermiyasız “vermeyesiniz” XIII/347, yaharsız “yakarsınız” XVI/234 vb.

Bu ek öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde “şs>ss” benzeşmesinden kaçındığı bazı örneklerinde “+iz” olarak da kullanılır:

aldurmamişiz “aldırmamişsiniz” I/572, gálmişiz “gelmişsiniz” II-b/15, öğrátmamişiz “öğretmemişsiniz” VII-a/313, vermişiz “vermişsiniz” I/385 vb.

Gelecek Zaman Teklik 1. Şahıs Çekimi

Bölgemiz ağızında fiillerin gelecek zaman teklik 1. şahıs çekimlerinde gelecek zaman ekinin son ünsüzü iki ünlü arasında kalarak önce sızıcılaşır, sonra düşer ve iki ekin “+AcAm” şeklinde birleştiği hece kaynaşması olayı ortaya çıkar.³²⁸

başliyácám “başlayacağım” V/134, edecám “edeceğim” VII-a/181, gedecám gideceğim” VII-a/168, içácám “içeceğim” VII-c/223, söyliyácám “söyleyeceğim” V/27, terif edecem V/48, tutacam “tutacağım” VII-a/173, verecám “vereceğim” I/183, yaturacam “yatıracağım” VIII/53 vb.

Gelecek Zaman Teklik ve Çokluk 2. Şahıs Çekimleri

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “+sIn, +sUn” şeklimde kullanılan teklik 2. şahıs eki, gelecek zaman çekimlerinde “s” ünsüzünü, gelecek zaman ekinin son ünsüzü ile beraber düşürür ve nadir de olsa “+AcAn” şeklinde hece kaynaşmasına uğrar. “s” ünsüzünün düştüğü örnekler bölgemizde “+sIz, +sUz” şeklinde kullanıldığını belirttiğimiz çokluk 2. şahıs ekinde de görülebilir ve “+Acaz” şekline az da olsa rastlanır:

alacan “alacaksın” I/446, gáturacan VII-c/140, gedecen “gideceksin” XIII/16, Kırılacaz “kırılacaksınız” XIX/31, öläcaz “öleceksiniz” XIX/31, Tâşıyacan “taşayacaksın” XVI/46, tutulacan “tutulacaksın” XII/140.

Emir kipi Çokluk 2. şahıs çekiminde

Tek örnekte rastladık

gizlân “gizleyin” XXI/33.

³²⁸ Krş: Ercilasun, s. 143.

“Ķoyermiyellár VII-a/56, Ķoyormiyerlár XV/164, Ķoyurmadilár XV/61” örneklerinde³²⁹ “koyuver-” birleşik fiilinden önce zarf-fiil ekinin düşmesiyle oluşan “koyver VII-a/90”, ardından “v” ünsüzünün düşmesiyle oluşmuş hece kaynaşması sonucu yeni bir kelimenin oluştuğunu görüyoruz.

1.4. Hece Yutumu

Bir kelimedede ses bakımından birbirine benzer veya eşit seslerden oluşmuş iki heceden birinin zamanla eriyip kaybolması³³⁰ demek olan hece yutumu en az üç heceden oluşan biçimlerde ortaya çıkan ve söyleyiş kolaylığı sağlama eğilimine dayanan bir hadisedir.

Bölgemiz ağzında daha çok ilgi hali eki almış kelimelerde görülür:

baban meselesi “babanın meselesi” I/417, bunnan “bununla” XIII/167, elinıaltında “elinin altında” VI/38, onııçün “onun için” XVII/143, orda Ķalan malın hesabına “orada kalan malının hesabına” XVI/191, sánın baban güci “senin babanın gücü” I/103, yengán elindán “yengenin elinden” I/200 vb.

“ı, ci, hi, yu, yı” hece yutumlarının görüldüğü diğer örneklerimiz ise şunlardır:

ázarbaycanlarııdi “azərbaycanlılar idi” XIII/249, ikinıcihan vuruşunda “ikinci cihan” XVI/371, Ķulluvallayı “kılhuvalahiyi” XVI/250, Ķuya “kuyuya” XVIII/13, vano Tayı “Vano dayıyı XIX/41 vb.

³²⁹ krş.Ercilasun, s. 144 (ğoyerdiler, ģoyuruyordu).

³³⁰ Korkmaz, *Gramer...*, s. 116.

II. BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ

2.1. Kelime Yapımı

Her dil, onu konuşan insanların yaşam tarzı, dünyayı ve kâinatı algılayışı, ilk başta yaşadığı ya da sonradan yerleştiği coğrafyada bulunan komşu topluluklarla etkileşimi, zaman içinde gelişen bilim, edebiyat, felsefe, siyaset, din vb. alanlardaki gelişmeler çerçevesinde karşısına çıkan ve kendi dilinde bulunmayan soyut ve somut kavramları ifade edebilmek için yeni kelimelere ihtiyaç duyar. Bu yeni kavramları karşılamak için ihtiyaç duyulan kelimeler çeşitli yollarla dile kazandırılır.

Dilin söz varlığını genişletip zenginleştirmek için başvurduğu yol kelime yapımıdır. Kelime yapımının da farklı yolları vardır.

Türkçede, kalıplaşma, deyimleşme, birleştirme yollarını kullanarak kelimelere yeni anlam veya görevler yüklemek, yabancı dillerden doğrudan kelime almak ya da mevcut isim ve fiil soylu kök veya gövde halindeki kelimelerden yapım ekleri vasıtasıyla yeni kelimeler üretmek kelime yapımının başlıca yollarıdır.

2.1.1. Yapım Ekleri

Yapım ekleri isim kök ve gövdelerinden yeni isim ve fiil gövdeleri yapan eklerdir.³³¹

Yapım ekleri kullanılarak isim ve fiillerin kök veya gövdelerinden türetilmiş kelimelere türemiş kelimeler denir. Kelime kökleri ve türeyen kelimelerin cinsine göre dört türlü yapım eki vardır:

1. İsimden isim yapma ekleri,

³³¹ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, TDK Yay: 827, Ankara 2003, s. 21.

2. Fiilden isim yapma ekleri,
3. İsimden fiil yapma ekleri,
4. Fiilden fiil yapma ekleridir.

Bölgemiz ağzında tespit edebildiğimiz ve bazıları bölge ağzına has kullanımlar da gösteren yapım ekleri şunlardır:

2.1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

İsimden isim türeten eklerin geldiği isime ve üstlendiği fonksiyona göre farklı özellikleri vardır.

+aç

Fazla işlek olamayan bir kuvvetlendirme ekidir.

pağraç XVI/163,

+egi, +eg, +av (<+A-gI/U)³³²

İsimden fiil türeten “+A-” eki ile fiilden isim türeten “-gU” ekinin kaynaşmasından oluşmuş isimden isim ve sıfat türeten birleşik bir ek olup, bu biçimiyle sınırlı sayıda kelimedede görülür.

güvegi “güveyi” VII-c/112, güvegá “güveyiye” II-b/62, Kırav “kırağı” XIII/105.

+an

Eski Türkçede bağlılık, güçlendirme ve çokluk görevindeki bir ekin Türkiye Türkçesine uzanmış ve kökle kaynaşarak canlılığını yitirmiş bir kalıntısı niteliğindedir.

oğlan I/6.

+Ar, +şAr

Asıl sayılardan üleştirme sıfatları türetir, bu sıfatlar tekrarlama yoluyla zarf görevine girer. İşlek bir ektir.

azar, azar XV/131, birer bişey kesip V/36, happısında bir beşer tána XVIII/8, onar tána XVIII/8 vb

³³² Ekin yapısı ile ilgili olarak, bkz: Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 34; Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 510 (kırağı), s. 410 (güvey).

+CA

Sıfat, zarf ve isim niteliğinde kelimeler türetilen bu ek aslında eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir isim çekimi eki iken kalıplaşma yoluyla nitelik değiştirerek zamanla yapım eki işlevi üstlenmiştir. Sıfatlara ve sıfat olarak kullanılan sözlere gelerek eklendiği kelimeye “oldukça” anlamı katan, benzerlik ve azlık işlevinde küçültme sıfatları, sıfatlara “olarak” anlamı katarak tarz zarfları yapmak gibi pek çok fonksiyonu olan ekin en yaygın işlevi millet adlarından dil isimleri türetmektir.³³³ Ek bölgemiz ağzında da işlek olarak kullanılır.

ayahça XXII/26, alaca XIII/323, balacasi XV/277, gürcica XVI/96, nece “nice” XII/245, neçe “ ne kadar” V/52, orusça XVI/36, önce VI/80 vb.

+caḥ (<+çA+ok)

“+CA” ekinin Türkçenin “ok” kuvvetlendirme edat ile genişletilmiş veya kaynaşmış şeklidir.³³⁴

ancaḥ II-a/6, sicaḥ III-a/46.

+CI, +çu

Türkçenin bütün sahalarında işlek olarak kullanılan bu ek meslek, alışkanlık, uğraşma ile ilgili isimler yapar. Eski Türkçede sadece “+çI”şekli kullanılan ek³³⁵, Eski Anadolu Türkçesinde “+cI” imlâsıyla görülür.³³⁶ Türkiye Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak kullanılır.

Bölgemiz ağzında, sonradan geliştiğini düşündüğümüz ünlü uyumlarına uygun sınırlı sayıdaki örnek dışında, bu ekin “+Ci” şeklinde, tek şekilli olarak kullanılması karakteristik bir özelliktir. Orta hece durumuna geçtiğinde kalınlık-incecik uyumuna uyup uymamak bakımından kararsızlık gösterir. Yer yer görülen orta hecedeki yuvarlak ünlülü kullanımların ise büyük oranda “+luḥ” ekinden önce gerçekleşmesi dikkat çeker.

³³³ Zeynep Korkmaz, “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 12-84.

³³⁴ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 39-41 (+CAk).

³³⁵ Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 43 (añçI, yadçI, içreki orunçI)

³³⁶ Timurtaş, s. 77.

Ünsüzü bakımından ise tonsuz şeklinin kullanılmasındaki yaygınlık devam etmektedir.³³⁷ Ünlü veya tonlu ünsüzlerle biten kelimelerden sonra hem tonlu hem tonsuz şeklinin kullanıldığı görülür.

ayrı**ç**ilüğü XVIII/18, ayrı**mç**ilüğüetdi XVIII/17, bank**aç**ilüğü II-a/98, baş**ç**ilüğüediyerdi XII/12, davul**ç**i VII-c/89, degirman**ç**ilârin XII/210, degirman**ç**uluğ XII/195, düşman**ç**iluh XIII/257, el**ç**iluh II-b/6, hayvandar**ç**uluğınán XVI/315, Kâ**l**ho**zç**i XIII/207, kömek**ç**i XIV/15, mağazin**ç**ilâr XIII/353, millet**ç**ilüğe XVI/73, nöbet**ç**i XII/232, postacı I/213, rem**ç**i “falçı” AT/135, sağ**ç**i “sağdıç” VII-c/112, sol**ç**i “sağdıç”³³⁸ VII-c/112, tıra**ç**tor**ç**iydim XIII/207, yaban**ç**i X/46, yalan**ç**i V/118, yardım**ç**ısıyım VIII/1, yardım**ç**i I/225, yazicilar ATD/171, yol**ç**uluğda VII-a/66, zurna**ç**ıynan VII-c/89 vb.

“hayvandar**ç**uluğ” kelimesinde aynı fonksiyona sahip “(Fa.) +dar” eki ile “(T.) +çu” eki üst üste gelerek ek yığılmasına sebep olmuştur.

+Cİ**h**, +CU**h**

Küçültme işlevi ile sıfatlar ve küçük olma, sevgi, şefkat ifade eden isimler türetir.

bon**cu**ğ³³⁹ I/87, emim oğ**li** musac**u**ğ/ göli-budi gısac**u**ğ³⁴⁰ GBV/132, vağon**cu**ğlar XIII/95.

murat**ç**im “Murat**ç**ığım” I/615 örneğinde ise hece kaynaşması sonucu ek “+cı” şeklinde dönmüştür.

+caz (<+CAk+Iz)

bildüğ**ümcaz** “bildiğim kadarıyla” VII-c/1 örneğinde ünsüz erimesi sonucu hece kaynaşması ortaya çıkmış ve ek “+caz” şeklinde dönmüştür.

+daş

Ortaklık ve beraberlik bildiren isimler türetir.

ar**h**ada**ş** II-b/77, ar**h**a**Ta**şlarımı XV/186, Kâ**rd**a**ş** II-a/61, ömür yolda**ş**ın I/271.

³³⁷ krş.: Karamanlıoğlu, s. 24 (otaçı, savçı, yayçı)

³³⁸ Ahıska Türklerinde damadın iki sağdıçı olur. Birine *sağduci* diğerine de *solduci* adı verilir.

³³⁹ Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 159 (Räsänen: < *boyun+cuk)

³⁴⁰ Asif Hacı, *Geribem Bu Vetende Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti*, Gençlik, Bakı 1992, s. 132. (“+cuğ” şekli bölge ağzının özelliği olmadığı gibi yazılı metinlerdeki imlâ dağınıklığını gösteren örneklerden sadece biridir.)

+duruḡ

Tek kelimedede rastladığımız işlek olmayan, daha çok araç gereç isimleri yapan bir ektir.

bonduruḡa VII-a/150.

+gil

Yazı dilimizden çok, Anadolu ağızlarında karşımıza çıkan ek şahıs, akrabalık ve unvan adlarından sonra gelerek o şahıs ve akrabaların mensuplarını gösteren isimler yapar.³⁴¹

babasıgilá I/288, bacımgildá XVI/212, düñgürgilá II-b/48, efendigil XVII/342, emingillár VII-a/6, lömengillárdán V/103, oğlangilá II-b/51, sadri emigilá I/391 vb.

+úl

Ses yansımali köklerden ikincil biçimler oluşturan bir ektir. Bu ekle oluşan şekiller yeni türemelerde isim gövdeliği yaparken, ek almadan ikileme biçimiyle zarf olarak da kullanılır.

gürúlti XIX/20.

+In, +un, +n

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesindeki vasıta hâli ekinin bir kalıplaşma aşamasından geçerek bir zarf türetme ekine dönüşmesinden oluşmuş bir yapım ekidir. Zaman bildirme anlamı taşıyan isimlerden zaman zarfları, bu ekle genişletilmiş isimlerin tekrarlanmasıyla tarz zarfları oluşturur.³⁴²

aḡşamın III-a/20, baharın XV/259, gizlin gizlin VII-c/12, gúzun “güzün” III-a/51, Ķışın VII-c/82, yazın III-a/15.

+(I)l, +(u)l

Ekin eski bir “+sII” ya da “+gII, +gUI” ekinden geldiği ifade edilir.³⁴³

Ķızıla “altına” XIX/30, usul³⁴⁴ “yavaş” I/321, yeşilimış X/1.

³⁴¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 47.

³⁴² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 48.

³⁴³ Ergin, *Türk*..177; Banguoğlu, s.177; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 49.

+la, +laḡ (<+la-g)³⁴⁵

Sınırlı sayıda örnekte karşımıza çıkan birleşik bir ektir. Metinlerimizde rastlamadığımız, ancak bölge ağzından yapılan çalışmalarda örnekler bakarak sondaki fiilden isim yapan “-g” ekinin tonsuzlaşıp ekin “+laḡ” şeklinde kalıplaşmasının ardından bölge ağzının son ses arka damak “k”sini süreklileştirmesi ile “+laḡ” şekli de görülebilir.

kışlaḡa ATD/171, Kışlası VII-a/38, yaylanın VII-a/38, yaylaḡda ATD/171.

+li, +lu, +ni

Türkiye Türkçesinin her isme gelebilen ve isimden isim ve sıfat türeten en işlek eklerinden biridir. İsimlerden “sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma” anlamlarında sıfatlar; “bir millete, kavme, hanedana, bir şehre, bir yere bağlı olma veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma” anlamı veren sıfatlar ve yer adları türetir.³⁴⁶

Ek bölgemiz ağzında genellikle “+li” şeklinde kullanılmaktadır. “-n” ile biten isimlere ise yaygın olarak “+ni” şeklinde gelmektedir.

Ekin kelime içinde kaldığı durumlarda ünlü uyumlarına uyan örneklerine rastlansa da genel olarak uyum dışı kaldığı görülür.

+li: abastubanli VII-b/50, acılı V/138, aḡıllı, I/454, aḡpunli III-a/50, artvinlilár IX/24, azḡurlidürler IV/1, atli I/534, baḡlidur II-b/33, bakılılár VII-a/240, becáriKliymiş I/170, beşibirliár VII-c/50, boyli V/88, canli II-a/39, çeşitli VI/14, deliKıanli II-b/28, dereli tepeli VII-b/2, düşünükli I/474, evli VII-a/155, gelurli XV/211, gizli V/66, güclü I/106, gügünovullı XIII/58, güler yuzli XII/72, ḡamli V/117, ḡaKıilli I/473, ḡevotliyim IV/1, ḡeyirli II-b/14, ḡırli I/430, içli VI/13, insaflıydilár VII-a/192, Kıalayli VII-c/64, Kıalem Kıaşli XII/270, Kıanayaḡli XIII/33, Kıanli V/84, karşıluḡli VII-b/91, Kıatli III-a/32, kirışli VII-a/91, Kıoḡuli VII-a/232, Kıulaḡli VI/12, lezzetlidür VI/8, meyilli III-a/35, muKıayetli I/176, mutli I/273, nerálisin VII-a/300, nümereli V/112, oḡulli I/610, osmanli VII-a/332,

³⁴⁴ Banguoḡlu, s. 177 (Batı Türkçesinde bu ekle ilişkilendirebilecek kelime sayısının azlığını vurgularken örnekler arasında usul kelimesini de verir); Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 49.

³⁴⁵ Gabain, *Eski Türkçe*..., s. 44 (başlaḡ, kışlaḡ, yaylaḡ).

³⁴⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 54.

ömeroğli II-a/1, örtülicá XVI/332, Pállı VII-c/115, posofli IX/33, kövli X/80, sevgüli V/103, sırlı V/58, söğütli XVI/220, suçliyim I/112, sulı VI/15, şennikli VII-c/133, şifirli VII-a/90, Tatlıyá II-b/82, tavli XVII/80, tekerli VII-a/82, Tuzli XV/218, türli VIII/99, varli VII-b/26, varliyuş VII-b/25, yağli VI/13, yapraşli VII-b/76, yarali V/80, yazılı II-a/47, yerli VII-a/7, yúkli XIII/89, yüzi Kuyli XV/58, zanavli VII-a/237 vb.

+lı: aşışhalılarda VII-c/83, atlımın VII-c/87, hırılı VII-a/297, lazımlı V/56,57, osmanlı VII-b/80, Tatlımız VI/82, yaralı V/147, noyanlıydi IX/18

+lu: doğumluyum III-a/1.

+lü: güclü II-b/79, isteklü IV/30.

+ni: canni ATD, nişanni VII-b/19, osmanni VII-b/52, VIII/64.

+lılı, +luş, +lik,+nik, +nuş

Türkçenin en çok kullanılan yapım eklerinden biridir. Asıl işlevi “tahsis, bir şey için” anlamlı, sıfat olarak da kullanılan isimler türetmek olan ekin görevi ve kapsamı da zamanla genişlemiş; “tahsis, bulunma” işlevi ile “bir şeyin toplu olarak konulduğu, bulunduğu yer” anlamıyla mekân, yer isimleri; “bir şey için” anlamı ile tahsis işlevli âlet isimleri; bir meslekle uğraşan kimseyi gösteren isimlerden meslek isimleri ve uğraşı isimleri; siyasî, felsefî, dinî düşünüş ve inancı, o inanışa bağlılığı bildiren isimler, rütbe ve makam bildiren isimler; çeşitli nitelikteki isim ve sıfatlara gelerek onları yaygınlaştıran, genelleştiren soyut isimler vb. yapmak gibi çok geniş bir kullanım alanına sahip olmuştur.³⁴⁷

Bölgemiz ağızında ekin karakteristik kullanımı “+luş” olup diğer şekiller nadir görülür. Yalnız “şenlik” kelimesinin “+nik” şekli ile kullanımı karakteristiktir.

hastalıhtan VII-a/232, hazırılı VII-a/14, tanırlılı XVI/336; birlik II-a/75, özellikle VI/73, pisliği III-a/36, şenlikluş VII-c/135, temizlig-işlârinâ III-b/2; acılış XIII/226, adalatılış XVI/336, ayıpluğa I/599, azılış II-a/78, batıahılış II-a/51, belâluginân “böylelikle” II-b/31, çâtinılış XIII/226, degirmançılış XII/195, dostluğunu I/601, düzgünluş XVI/336, elçiliş II-b/6, esküklüğü XXI/24, gecâlış XVI/26, gençluğumda I/363, güclü III-a/50, harçluğı I/130, hayvandarçuluğınân

³⁴⁷ bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 55-58.

XVI/315, **ĶabristanluĶ** XII/225, **ĶamiřluĶ** II-a/51, **Ķara^vulluĶ** ediyeer XX/16, **ĶarıřluĶ** XVI/37, **ĶarılıuĶ** “kadınlar” XIII/218, **ĶıřluĶ** III-a/31, **ĶotluĶ** “Ķötölük” XIII/310, **ĶoĶluĶ** XIV/11, **lazumluĶum** I/187, **mázarluĶa** IV/23, **mehribanluĶumuz** XIX/55, **nerdaluĶun** I/525, **ortaluĶda** XIX/44, **ráĶmetluĶ** II-a/19, **sutĶaluĶ** “günlük” XV/279, **tallaluĶ** XVIII/28, **vermámazluĶ** II-b/76, **yalaĶuzluĶ** I/193, **yazluĶ** XX/4, **yeddi yilluĶa** XIX/19, **yetásiluĶ** idi XXI/11, **zengúnluĶi** II-a/57, **zorluĶ** I/226; **şennigin** I/595, **şennigi** XVII/100, **şennik** I/593, **řennikluĶ** VII-c/105; **günnuĶumdan** X/1 vb.

“Ķabristan < (Ar.) Ķabr + (Fa.) –istan” kelimesi zaten “mezarlık” anlamına gelir. Yer, mekân isimleri yapan “+istan” eki üzerine aynı fonksiyondaki “+luĶ” eki gelerek ek yığılması ortaya çıkmıştır. Muhtemelen “+istan” ekinin fonksiyonu unutulup kelimenin anlamı “mezar” olarak algılandığından yeniden “+luĶ” eki kullanılmıştır.

Bir başka ek yığılması da “řennikluĶ” kelimesinde aynı ek üst üste gelerek ek yığılmasına sebep olmuş görünmektedir. Sevinçli, neşeli, neşe veren ankamındaki “şen” kelimesine +lik” eki getirilerek türetilen şenlik kelimesi bölge ağızında “topluluk, halk, kalabalık” anlamlarına gelir. Bu şekliyle “eĶlence, eĶlenceli olma hâli” anlamını kaybettiğinden ikinci “+lik” ekiyle türetilen “şenliklik” kelimesi “eĶlence” anlamını yeniden kazandırılır. Benzer kullanım Anadolu ağızlarında da görülür.”suluk, sulukluk” örneğindeki bu kullanım da “şenlik, şenliklik” kullanımına benzer.³⁴⁸ “suluk” kelimesi bazı ağızlarda su bulunan/koyulan yer” anlamını taşıırken “sulukluk” “banyo için ayrılmış yer, banyo” anlamı taşır. “şenlik” kelimesi “+lik” ekiyle kullanıldığında ise “eĶlence” anlamını korumaktadır.

“+luĶ” eki şu örnekte “+lar” çokluk eki yerine bir grubu ifade etmek üzere kullanılmıştır: adamlar, erkeĶadamlar řeĶbiĶiyerdi, taĶılı biĶiyerdi, Ķayır biĶiyerdi. o **ĶarılıuĶ** da yığıyerdi “... kadınlar da yığıyordu” XIII/218.

³⁴⁸ Gülensoy, *Ķöken Bilgisi...*, s. 814. (suluk, sulukluk)

+(I)ncI, +(U)nci, +(U)ncU

Sayı isimlerinden ve “kaç, son” ve “ahir” gibi kelimelerden sıra sayı sıfatları türeten işlek bir ektir. Bölge ağzında son sesi genellikle “i” olarak kullanılan ek sınırlı sayıda örnekte ünlü uyumlarına uygun örneklerde verir.

aħırıncı “en son, sonuncu” V/30, altıncı XVII/138, ikinci XVI/282, dördüncü XIII/244, dördüncü XXI/6, Kaçıncı VII-a/258, Kırdıncı II-a/1, onuncu XV/10, sehsen doħuzuncu VIII/10, üçüncü XIII/244, üçüncü VII-b/145; dördüncü II-a/34, Kırdıncı altıncı VII-a/147, Kırdıncı II-a/1, onuncu XV/11, onuncuyaçaħ VIII/66.

+sIz, +sUz

İsimlerden “yokluk, eksiklik” bildiren, olumsuz anlamda sıfatlar türeten, “+II, +IU” ekinin karşıtı, çok işlek bir ektir. Bölgemiz ağzında ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılır.

babasız X/105, bişesiz VII-a/46, dilsiz II-b/101, Kolsuz Kanatsız XVI/299, Kemüksüz VII-c/95, merhámetsiz XII/265, nami nişansız XIII/285, onsuz “hiç olmazsa” VII-c/196, parasız pulsuz II-a/83, rahatsız IV/10, sahapsız XV/207, savatsız XVI/197, sevdasız I/87, sızsız V/141, susuz II-a/31, Talsız budahsız XVI/299, vátánsız XV/228 vb.

2.1.1.1.1. Yabancı Kaynaklı İsimden İsim Yapma Ekleri**+At**

Arapçaya ait çokluk eki olan “+at” eki, pek çok kelimedede kullanımında çokluk ifade etme özelliğini kaybederek kullanılmaktadır.

bu ferġana aħvalati XII/135, gedişat III-a/22, istihsaġlat XVII/124, izahat XV/169, meşġulatımız XVIII/22, tásárrüfat XVII/40, tebliġati XVII/123, teláfat XVI/114 vb.

+dar

Farsçaya ait bir ektir. Türkçede “+li, +ci” eklerinin karşılığı olarak “tutan, sahip olan” anlamlarında yer alır.

bayraħdar VII-c/152, ġabardar “haberli” XVI/235, ġayvandarçiluħ “hayvancılık” XVI/315, murdar “kirli, pis” XIV/20 vb.

Türkçe “bayrağ < bayrak” kelimesi üzerine gelerek “bayrak tutan” anlamında “bayrakdar” kelimesini türetmiştir. Metinlerimizde geçen diğer iki örnekte ise Arapça “ḥayvān” ve “ḥabar” kelimeleri üzerine gelmiştir.

+ger

Arapçadan alınan kelime üzerine Türkçedeki “-IcI, -UcU” eki yerine Farsça “+ger” eki kullanılmıştır.

iğvager < (Ar.) iğva+(Fa.) -ger, “aldatıcı, yalancı, ihbarcı, kışkırtıcı” XVI/254.

+ḥana

Farsça “ev, konak, yer” anlamında bir isim olup, birleşik isimler yapar.

çayḥana VII-a/80, ḥastaḥana VII-a/68.

+ḥor

Farsça “yiyen” anlamında bir fiil ismi olup birleşik isimler yapar.

rişfatḥor < (Ar.) rişvat + ḥor “rüşvet yiyen, rüşvetçi” XV/250.

+istan

Farsçaya ait yer ve ülke isimleri isimleri yapan bir ektir.

gülistan XII/88, Ḳabristanluḥ XII/225, mezeristanda XII/223, özbekistana XXI/19 vb.

+keş

Farsçaya “çeken” anlamında bir fiil ismi olup birleşik isimler yapar.

zâhmetkeş XIX/2.

+kár, +ker

Farsçaya ait bir ektir.

hizmetkárı III-a/2, sánátkerlerimiz XII/190.

2.1.1.2. Fiilden İsim Yapma Ekleri

-A

Zarf-fiil ekinin kalıplaşmasıyla oluşan bir ektir.

çapa III-a/45, kerte³⁴⁹ “< kert-e, “ölçü, miktar” VII-b/99.

-(y)acaḡ

Aslında bir gelecek zaman sıfat-fiil ekidir. Bazı örneklerde tamlanan ögenin zamanla düşmesi ile –AcAk sıfatları kalıcı adlara da dönüşebilmekte, bu yönüyle ortaya çıkardığı kelimeler “bir şey için” anlamında tahsis isimleri olmaktadır.³⁵⁰

el **Ťutacaḡi** X/43, iç**acaḡ**ımız XXI/4, yata**caḡi** XIII/112, yiy**acaḡ**ımız XXI/4, yiy**acaḡi** XIV/8.

Tek örnekte rastladığımız “-caḡ” şekli ise “-AcAk” ekinin açık hece durumuna geçen ilk ünsüzünün düşmesiyle oluşmuştur:

Ťoyuncaḡimi alamadım < doyun-acak “özlemimi gideremedim” XIII/381

-ḡan

Anadolu ağızlarında rastladığımız “kadamak.³⁵¹ yasaklamak, bağlamak” fiili üzerine “-gAn” sıfat-fiil ekinin kalıplaşmasının bir örneği gibi duran tek kelime rastladık:

Ťadaḡanetti “baḡladı, yasakladı” XII/10, Ťadaḡan olundi “baḡlandı, yasaklandı” XVII/142.

-aḡ, -Ak, -Ťaḡ (< -gAk)

“-Ak” ekininin Eski Türkçedeki “-ḡaḡ, -gek” ekiyle³⁵² bağlantılı olabileceği düşünülmekte, ancak bu ilginin “-Ak” ekiyle kurulmuş bütün isimler için geçerli olup olmadığı konusuna şüphe ile bakılmaktadır.³⁵³ Genellikle bir alışkanlığı, bir duyguyu, fiilin gösterdiği işi çokça yapanı, bir işin yapıldığı yeri gösteren isimler yanında bazı araç gereç isimleri türetir.

³⁴⁹ *Derleme Sözlüğü*, VIII. cilt, TDK Yay., Ankara 1993, s. 2757 (kerti: ağaçlarda yapılan çentik)

³⁵⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 68.

³⁵¹ Bkz: *Derleme Sözlüğü*, VIII. cilt, s. 2588 (kadaga: yasak, yasak olma durumu, “Van”, kadaḡa: yasak, yasak olma durumu, “Kerkük”), s. 2589 (kadamak (II): 1. sıkıştırmak bağlamak; 2. iki şeyi birbirine çivi ile iliştmek; 3. Hayvanı bir yere kısa ve sıkı bağlamak); krş. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 69 (-AgAn, -AḡAn eki).

³⁵² bkz. Gabain, *Eski Türkçe*..., s. 50.

³⁵³ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 70 (61 numaralı dipnot).

bat**ĶahluĶ**³⁵⁴ II-a/51, bi**Ķah** XVII/24, bi**Ķek** “ot” VII-a/111, Ķa**ĶahluĶ** XX/6, Ķapa**Ķını** VII-b/17, Ķona**Ķları**mızda XXI/22, Ķor**Ķak** VII-b/81, Ķuca**Ķliyer** II-a/72, küre**Ķdan** XVI/85, süze**Ķten** VI/41 vb.

-em

Bir örnekte tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesindeki “-(I/U)m” ile aynı görevdedir: dön**em** “dön**üm**” II-a/21.

-anaĶ, -enek

Daha çok tek heceli geçişli fiillere gelerek “eskiden beri süregelme, yer yöre bildirme, bir özelliği üzerinde taşıma” gibi değişik görevlerde soyut ve somut isimler türeten bir ektir:

bi**Ķenek**da XIX/10, de**Ķenek** MDD, tuta**ĶanaĶ** VII-c/179.

-A, -ge

Fiilin gösterdiği işten etkileneni ya da bir işin sonucu olanı gösteren sıfatlar ve isimler türeten bir ektir. Bazı örneklerinde ön ses “g”sini yitirmiştir:

böl**Ķesinin** VII-a/1, Ķıs**adan** < kıs-ga “kısa” VII-c/223, yon**Ķaynan** “yonga ile” VII-a/197, yu**Ķa** < yuv-ga “yufka” XXI/51.

-GI, -GU, -Ķu

Eklendiği fiillerden çeşitli araç gereç isimleri ile çeşitli niteliklerde soyut ve somut isimler türeten işlek eklerden biridir:

bil**Ķi** VII-a/5, böl**Ķi** “sınırları belirli alan” XII/26, duy**Ķulaniyer** “< duygu” VII-a/112, gúl**Ķi** “eğlence” II-b/43, sáč**Ķi** “seçilmiş” XIII/329, sor**Ķu** XV/167 vb.

-GIIn, -GUn

Anlamı pekiştirilmiş, sıfat olarak kullanılan isimler türeten çok işlek bir ektir:

düş**ĶünluĶi** XIX/59, düz**Ķún** XVI/341, kaç**Ķun** II-a/86, kes**Ķün** “saldırgan” XII/68, kır**Ķın** V/20, köç**Ķün** XV/243, sürg**Ķún** XVI/287, sürg**Ķün** XVII/2, soy**ĶırĶını**ni V/26 vb.

³⁵⁴ Bölgemiz ağızında kelime bataĶluĶ şeklinde kullanılmakta olup, bu şekil Özbek Türkçesinden alınmıştır.

-I, -U, -ø (<-(ı)g, -(U)g)

Eski Türkçede “ölüg, bilig, tapıg” gibi birkaç örnekte görülen,³⁵⁵ fakat Batı Türkçesinde yaygın olarak kullanılan bir ektir.³⁵⁶ Eski Türkçede ünlü ile biten fiillere “-g” şeklinde doğrudan gelen bu ekin Eski Anadolu Türkçesine geçişte asıl sesi olan “ğ” ve “g” ünsüzlerinin düşmesiyle “acı-, acı (<acı-ğ)” örneğinde olduğu gibi fiil kökleri isim durumuna geçmiş, ünsüz ile biten fiillerde ise yardımcı ünlü yuvarlaklaşmış ve ekin fonksiyonunu “bilü (< bil-i-g), kapu (< kap-ı-ğ)” örneklerinde olduğu gibi üzerine almıştır.³⁵⁷

acı-ø < acı-ğ VII-a/286, ayri-ø XIII/134, başağrıyı I/441, burahuli VIII/39, ekiliydi III-a/22, kerti VII-b/97, ölülári XX/20, sancıları IV/3, tikili XIX/35, yapımız “binamız” XVI/98, yazısı I/310 vb.

-(y)Ici, -(y)Uci (<-gU+çI)

Her türlü fiil kök ve gövdelerine getirilerek sıfat ve isimler türeten, birleşik yapıda işlek bir ektir.³⁵⁸

Ķırıcı VII-a/265, soyuci VII-a/265, vuruci VII-a/265, çalıci “hırsız” VII-a/265 vb.

-(ı)h, -(u)h, -(i)k, -(ü)k

Fiilin gösterdiği işle ilgili “yapılmış, bitmiş” anlamı veren sıfatlar, bazı araç isimleri yapan işlek bir ektir.³⁵⁹

açuh XVI/210, artuğuh “fazlayız” VIII/83, artuh XIV/12, becáriKliymiş I/170, bozuh VII-c/150, değışik IV/29, delük VII-a/136, düşünükli “düşünceli” I/474, esküĶluğüolsa XXI/24, harıh III-a/45, işıh I/176, Ķaruşuh XVIII/8, örtuĶoliyer II-b/98, savuh “soğuk” I/149, uçuh “yıkılmış” V/50, yanuh habar “acı haber” XVI/217, yayuh VII-b/90 vb.

³⁵⁵ Gabain, *Eski Türkçe...*, s.51.

³⁵⁶ bkz. Özkan, *Gagavuz...*, s. 113.

³⁵⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 82-83; Eski Anadolu Türkçesinde “g” ve “ğ” seslerinin gelişimi ile ilgili olarak, bkz: Timurtaş, s. 50-53.

³⁵⁸ bkz. Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 52-53 (115. -ğu, -gü eki altında); Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 83-84; Ergin, *Türk...*, s. 191; Kemal Eraslan, *Eski Türkçede İsim Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980, s. 91.

³⁵⁹ bkz. Ahmet Buran, “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *TDAY-B 1994*, Ankara 1996, s. 11-18; Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 54, 58; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 84-87; Timurtaş, s. 79.

-(D)m, -(U)m: Fiilin gösterdiği işle ilgili isimler yapan işlek bir ektir.

anlam IV/29, ayırımçılığ XVII/17, bilimi I/7, böğrüm.ayı II-c/2, dilimliyerisin VI/44, doğum IV/4, durumu VII-c/34, düzum düzum V/82, olumdan “ölümden” VII-c/38, geyimimizi XVII/30, görümü “görümceyi” V/22 vb.

-mA: Aslında bir isim-fiil eki olup, pek çok kelimedede ise fiilin hareket özelliğini göstermekten uzaklaşarak bir yapım eki durumuna geçmiş ve çok sayıda kalıcı isim türetmiştir.

bazlama XIIIX/53, biber Tôlması VI/78, biçmáya III-a/17, çekişması I/136, döşama III-a/35, işitme < ısıt-ma “sıtma” VII-a/105, Kâçlama “< kancalama, yemek adı” MDD, Kâzma VII-a/53, Kûrma “tuzak” XIII/376, pasturmadân XXI/46, Tûtma çorbasi VI/15, yememiz içmemiz XXI/53 vb.

-mAğ, -mek: Bütün fiillerin geçici isim şekillerini yapan bir isim-fiil eki olan “-mAk” kalıplaşma yoluyla bazı kalıcı isimler de yapmıştır:

etmáh “ekmek” VII-c/139, etmek “ekmek” V/144, yemáh XIX/16, yemeK I/77 vb.

-man: İşlek olmayan bir ektir.

degirman XII/211, duman³⁶⁰ I/543.

-mazluğ: “-mAz” sıfat-fiil ekinin soyut isimler türeten “+luğ” isimden isim yapım eki almasıyla oluşan ve anlamca olumsuzluk bildiren soyut isimler türeten bir ektir:

vermámazluğ II-b/76, yuğlamazluğ VII-a/329.

-(D)n, -(U)n: Fiilin gösterdiği işin sonucu veya ürünü olma göreviyle türetmeler yapan işlek bir ektir:

düğün VII-c/84, ekinli XV/211, gelini X/114, talanda V/30, tütünüğ “aileyiz” XVII/112, tütün “aile” XX/11, yığın XIII/218,

-tI, -(D)ntI: Bazı çalışmalarda bir kısım fiillerin dönüşlü şekillerinin bulunmaması dikkate alınarak “-(I)ntI, -(U)ntU”, bazı çalışmalarda fiillerin dönüşlü yapıları

³⁶⁰ Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 307 (< tu- “tıkamak, engel olmak” +man).

esas alınarak “-tI, -tU” biçiminde, bazı çalışmalarda ise iki ayrı ek olarak gösterilmiştir.³⁶¹

ağartısı VI/2, sıhnti II-a/16, tikinti materyallari “inşaat malzemeleri” XII/133.

-ar, -ur: “-Ar”, “-Ir, -Ur” sıfat-fiil ekinin kalıplaşmasıyla kalıcı isimler türeten bir ektir:

açar “anahtar” I/76, gelurli XV/211.

-ş, -(D)ş, -(U)ş: Korkmaz, bu eki işlev bakımından da farklı oluşu sebebiyle “-(y)Iş, -(y)Uş” isim-fiil ekinden ayırarak ele alır. Fiil kök ve gövdelerinden bir işin sonucu veya ürünü olan soyut ve somut kalıcı isimler türeten bir ek olduğunu belirtir.³⁶²

alış verişi XVI/269, bir bahışda “bir bakıma” VI/4, biriki dönüş “bir iki defa” VII-c/24, çağriş XIII/375, çekiş “münakaşa, kavga” VIII/11, çıhış “çıkılmak” XVI/203, çıhışı “konuşması” VII-a/270, çövrülüş “ihtilal” II-a/75, değış dúğış “değiş tokuş” V/12, geliş gidiş VII-c/160, kirişli < ker-: germek VII-a/91, kırtarış günında XVI/370, oğuşuni “okumasını” XVIII/20, tānişoldum XVII/5, tikişlārına XIV/20, uruş muruş “şavaş mavaş” XVI/33, vuruş “savaş” XIX/3, yağnış I/563, yañğlış VIII/98 vb.

-t: işlek olmayan bir ektir:

Ķurut X/135.

-z: boğozı < boğ-uz“boğ-az” X/17.

2.1.1.3. İsimden Fiil Yapma Ekleri

+A-: Genellikle tek heceli, ünsüzle biten isim köklerinden fiiller türeten bir ektir. İki heceli birkaç isme geldiği de görülür ki bu durumda ismin ikinci hece ünlüsü düşer.

benziyerim “benze-” X/102, dilámaliyuğ I/308, diliyer “dile-” XV/226, döşáma “döşe-” III-a/35, türemesidür “türe-“ IX/23, oynarduh XV/30, yaşaduğ X/42 vb.

+Al-

³⁶¹ bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 101-104.

³⁶² Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 106-107.

az**al**tsın II-b/101, boş**al**dın XVI/236, boşattı**h** “< boş**al**-t-” XIX/15, dü**z**aldı**h** XVIII/16, dü**z**el**de**ca**h**sın XVI/136, kı**y**na**ldı**h < kıyın “sıkıntı, eziyet” “eziyet çekti**k**” XVIII/15 vb.

+Ar-

ev**ar**mamış “ever-” I/529, ot**ar**maya “otlatmaya” XIX/8, su**ar**mamız lazım “suvarmak, sulamamız lazım” III-a/47 vb.

Aşağıdaki örneklerde bazı sıfatlara ve renk adlarına gelerek “olma” bildiren geçişsiz fiiller kuran ek, Eski Türkçededeki “er-” fiilinin bir süre sonra birleştiği sözlerle kaynaşmasından oluştuğu belirtilerek³⁶³ yukardaki örneklerden ayrı bir ek olarak değerlendirilir.

ağ**ar**tısı “ağar-” VI/2, kö**g**ar**ı**p “göğ**er**-” XVIII/28.

+At-

göz**e**de “gözet-” XII/272, yar**at**mışın XV/236 vb.

+dA-: Birkaç tek heceli isim dışında ses yansımali kelimelerden fiiller yapan bir ektir:

işt**iy**er < iz**de**- “istemek” I/18, teng**il**dedi VII-c/223, yal**da**dıp < alda- “aldatıp” XIX/20.

+h-, +k-: “oluş” bildirme özelliği ile geçişsiz fiiller türeten bir ektir:

göz**ü**kmiyer IV/9.

+Ķar-: Özbek Türkçesinden alındığını düşündüğümüz bir kelime tek örnek olarak bulunmaktadır:

baş**Ķ**ardi “yönetti” VII-a/333, baş**Ķ**aramadi “yönetemedi” VII-a/333.

+kür-: Yansıma isimlerden fiiller yapar:

ç**en**kür**iy**er X/10, t**ü**fürsen < t**ü**kür- XIII/103.

+I-: “+Ar-, +Al-” ekleriyle görevdeş olup, “olma” bildiren bir ektir:

Ķ**o**calmış XIX/42.

³⁶³ bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 113 (119. numaralı dipnot).

+lA-, +nA-: Eski Türkçeden beri Türkçenin bütün kollarında canlı ve işlek olan bir isimden fiil türetme ekidir. Türkiye Türkçesinde de verimli ve anlamca çok yönlü türetmeler yapan bir ektir.³⁶⁴

ağniyalār < añ+la- “anlayalar” I/16, başladilār XV/40, bekleme I/461, buzliyerdi “buzla-” XIII/104, çoħlamiş I/337, gizliyedilār < gizle- XIII/354, gömledi “<gömüle-” X/39, gözládilār XVIII/3, işláduħ XII/76, it dişler “ısıtır” XII/64, keyifliyelār < (Ar.) keyf+le- “keyif yapıyorlar” VII-a/186, Ķucaħladi XV/99, Ķuvetliyerdi < (Ar.) kuvvet+le- “destekliyordu, arka çıkıyordu” XIII/334, paħladilār X/51, patlasa VII-a/170, rahatlaruħ I/528, saħliyerim XIII/316, sesliyerim <ses+le- I/145, sürüklámiş XIII/136, temizliyácağ.ola XIII/154, uğurliyerdilār < uğru+la- “çalıyordular” XX/19, yoħliyerdilār XV/159, yoli kórladi “körlemek, yolu kapattı, örttü” XV/216, yolladum II-a/95, yumru-liyersin VI/68, yuħlamiyer I/119, zavuħ zorladi XV/112 vb.

“+lA” isimden fiil yapım eki “-n-, -ş-, -t-“ fiilden fiil yapım ekleri ile kaynaşarak “+lAn-, +lAş-, +lAt-” birleşik eklerini de oluşturmaktadır.

İsimden fiil yapan “+lAn-, +lAş-, +lAt-” eklerinin çatı ekleri alarak genişlemiş birleşik yapıda ekler olduğu açıktır. Ancak bu eklerle yapılan fiillerin bir kısmının “+lA-”lı tabanları kullanılmamakta, bu sebeple “+lA” ekinin kökten ayrılıp çatı ekleri ile kaynaşarak oluşturduğu “+lAn-, +lAş-, +lAt-” şekillerindeki ekler isimden fiil yapan ekler olarak burada değerlendirilecektir:

+lAn- (<+lA-n-): aħıllandi I/447, ávlenmemiş I/3, bahalanmıştúr XII/152, bitlendi VII-a/72, çoħlandi I/133, duyğulaniyer VII-a/112, evlánmiş VII-a/69, eylánsın “iyilen-, iyileşsin” II-a/19, fuħaralaniyer VII-b/69, ğıdalanduħ XIII/239, ħastalanmışım II-a/17, hesretlániyeruħ I/42, Ķaymaħlanurdi VII-b/87, kirlániyermiş VII-a/282, küflániyer VI/35, máraħlaniyerduħ XV/17, nefretlándi II-a/49, sancılaniyer XVI/292, sevdelániyer II-b/3, sevdelenip I/500, susuzlandi VII-c/220, sükütlándilār II-a/60, ufaħlanur XII/262, yaħşılándi XV/294, zenginlándi VII-c/71 vb.

³⁶⁴ Bu ekin görevleri ve oluşturduğu fiiller hakkında, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 116-119.

+IAş- (<+IA-ş-): ağırláştı XII/28, birleşmesin VIII/15, dertlášağ I/19, halallaşdurdılár X/38, meskenleşti XII/131, telefonlaşiyer VII-a/291, tezleştürün XV/202, yahşilášmaya XV/294, yardımlášağ VII-c/35, yerlaşTurağ I/603, yerlášurdılár VII-a/86, yerleştürülácağ VIII/62 vb.

+IAt: hamamlattılár “banyo yaptırdılar” VII-a/76.

+(I)r-, +(U)r-, +r-: daha çok ses yansıtan tek heceli köklerden ve bazen de isim köklerinden fiiller türetir.³⁶⁵

bağrıyer X/12, böğüriyer X/10, çağrıyer X/12, kabardiyenin “kabar-t-” I/509,

2.1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

-a-: Âaladılár < tal-a-³⁶⁶“yağmaladılar, saldırdılar” V/69.

-AIA-: Fiilin gösterdiği işin kısa aralıklarla tekrarlandığını gösteren “-AIA-” eki, “-A+IA-” (öt-e+le-) veya “+A-g+IA-” (ot+a-ğ+la-) şeklinde iki farklı yapıda, ancak sonradan ortaklaşmış bir birleşik ek olarak da düşünülmektedir.³⁶⁷

Ûovaladılár XVI/232, Ûuvala “kovala” XII/148, uvalarduğ “ovalardık” VII-a/122, yitáliyah mi “iteleyelim mi” I/430.

-Ar-: Ünsüzle biten bazı geçişsiz fiillerden geçişli fiiller türeten, diğer ettirgenlik eklerine göre daha az işlek, bir ektir.

çıhəriyer II-b/81, Ûoparamassın VII-c/30.

-Dir-, -Dür-: Ünsüzle biten geçişli ve geçişsiz fiiller üzerine gelerek “oldurma” ve “yaptırma” yanında, bazı fiillerde işlev kayması ile “olanak sağlama, sebep olma”, “ilgi göstermek, önem vermek” işlevleri üstlenen ek, Türkiye Türkçesinin en işlek fiilden fiil çatı eklerinden biridir.³⁶⁸ Ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak Türkiye Türkçesinde sekiz şekli kullanılan ekin bölgemiz ağızında bütün şekillerine rastlansa da şu özellikler dikkat çeker:

Ek ünlüsünün yuvarlak ünlülü kullanılışı bölge ağızının genel özelliğidir. Yuvarlaklaşan ek ünlüsünün hem kalın hem ince şekilleri kullanılır. Ancak ince

³⁶⁵ bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 120-121.

³⁶⁶ Gülensoy, *Köken Bilgisi...*, s. 853.

³⁶⁷ bkz. Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1348, Ankara 1991, s.104; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 125.

³⁶⁸ bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 126.

ünlü sıralı kelimelerde ek ünlüsünde kalınlaşması ile ilgili örneklere de rastlanır. Ekin ilk ünsüzü büyük ölçüde ünsüz uyumlarına uygun olarak kullanılır. Ancak tonlu olarak kullanılma eğilimi vardır:

çaldır^ımışın I/560, Ķaldırⁱyer II-b/103; girdir^ında II-b/91, Ĥoldirⁱyellár XIV/17; bindur^ıdilár XVII/39, bölüşdurⁱyellár XVII/74, çaldur^ımiyem VII-a/172, çıhartdur^ımışım XVI/229, ekdur^ıdi XIX/31, etdur^ıdi XIX/56, endur^ımamişdur XIX/51, girdur^ımazdın XVI/61, halallaşdur^ıdilár X/38, inandur^ıem XIX/150, Ķazandur^ıdi VII-a/152, Ķızdur^ıdi I/394, Ķurdur^ıup V/129, tolandur^ıdi XIX/6, Ĥoldurⁱyer XX/11, ulaşdur^ıdi XV/100, vurdur^ıurdilár VII-c/116, yandurⁱyerdi, yedurⁱyerduh XIII/132; bindur^ıdi XVII/40, bündur^ıurdilár VII-c/79, söndur^ıdun VII-c/212, yedur^ımayá VII-b/75; ávlendur^ıün I/3, bindurⁱyersin XVII/44, çimdur^ıdi X/41, etdur^ıdüm V/23, gezdur^ımışdilár XV/182, öldur^ıüş XVI/233, söndur^ıdi XV/197, yedur^ıme XV/242, yedur^ıüp XIII/142; atTur^ıurdi VII-b/73, ĶaruşTur^ıdum IV/12, sahlátTur^ımiyerdi XVI/125, yapTur^ıdi XIII/46; etTur^ıdüm V/149; sıhışturⁱyer VII-b/51, yığıştur^ıup XIV/10; çaptur^ıamiyer XII/153, Ķarıştur^ıurduh XV/261, kestur^ımiyerdilár XIII/29, Ķoşturⁱyer XIII/48, otuttur^ıdilár VII-a/153, tezleştur^ıunXV/202, tiktur^ımışım XVI/228, yaptur^ımışım XVI/ 228, yerláştur^ıan XVI/313, yığıştur^ıun XV/52; kestur^ıiyerdilár XII/13, yerláştur^ımağ XII/78; çektur^ıiyerdi XII/105, çiftleştur^ıün I/14, gáturⁱyerduh XXI/17, tiktur^ıdi XVI/68, yerleştur^ıülácağ VIII/62 vb.

-(D)l-, (U)l-: Öznesi bilinmeyen veya söylenmeyen pasiflik, meçhullük fiilleri bir kaşka deyişle edilgen çatılı fiiller yapar. Bazen de edilgenlik fonksiyonundan sıyrılıp eklendiği kökle kaynaşarak edilgenlik ifade etmeyen fiiller türetir. Türkiye Türkçesinin en işlek fiilden fiil yapım eklerinden biridir.

ağnaşıl^ımaz VII-c/25, ayrıl^ımış XV/223, basıl^ıdı “yüklendi, bindirildi” XVIII/7, bayıl^ımağ VII-c/117, birağıl^ıanlar XII/173, Ķayıl^ımış VII-a/33, sabağıl^ıaçıl^ıdi XIII/121, saçıl^ımış “seçilmiş” XVI/120, satıl^ımaya XII/110, bayıl^ımağ VII-c/117, yapılmışTur XVII/42, yarıl^ıdi VII-a/113, yığıl^ıdi XIX/44, yıhıl^ıduğ^ıa I/555; ayrıl^ımasın VII-a/250, deyil^ıiyerdi XVII/144, giril^ımasın XVII/141, kesil^ıdi XVI/216, tikil^ıdi XIX/36, veril^ıdi VII-c/161, yeyil^ıur VII-c/40; boğul^ıalar VII-c/205, bozul^ıdi X/77, Ķavrul^ıdi II-a/58, köçur^ıulduh XV/198, soğul^ıiyerdilár

XV/111, suruldi “sürüldü” XVI/288, Tôğuldum VIII/2, tutulacan “tutuklanacaksın” XII/140, yapulurmuş V/43, yazulmuşdur V/158, yoruldu mi XII/135; sürüldü XV/205; bükülmüş XII/208, çekülürdi III-a/46, çövrülüş II-a/75, degüşüldi I/507, devrülmişdi XV/57, düzül XV/206, örtülân II-a/68, sürülen XV/206, töküliyerdi XV/110, üzüldi XV/206, verülâcağ I/505, yerleştürülâcağ VIII/62 vb.

-mA-: Bütün fiillerin olumsuz şekillerini yapan bir ektir. Olumsuzluk eki “-mA-” vurgusuzdur ve kendinden sonra yapım eki almaz.

Bölgemiz ağzında ince sıradan ünlü dizilişine sahip fiillerde güçlü bir kalınlaşma eğilimi gösterir:

ağnadamadım I/330, bilmadi XIII/140, binmamışım I/428, diyamadım V/107, edamaduh I/605, erimadi I/232, eşitmamışım XIII/262, gálmadi I/231, getmasam I/417, girilmasın XVII/141, görmasağ I/186, göramadım VII-c/213, görmemişin XIII/108, incitmadilár II-a/69, osanmadın mi I/297, sóylamasa da I/149, unutmamışım I/236, vermamiş XIII/185, yardımcaatmamışTi XIII/236, yetmadi XIII/52, yırtmasın I/147, yorulmadın mi I/293; begenmáduh VII-a/241, çekişmáсын II-b/102, degmáсын XII/104, diyámádım V/130, etdüremáduh V/15, geçmádi XV/18, gedemáduh XV/231, gelmádi V/6, getmámişim VII-a/161, gezemádi “ilerleyemedi” XV/113, girmádım VIII/106, incinmáyn I/606, kesámádilár V/37, vermádilár V/16; bilmesem VII-b/29, bilmeyin “zannetmeyin” X/110, birleşmesin VIII/15, çekmesin I/226, çelmemiş XII/177, döğmedüm I/285, edemedim V/128, eşitmemişim XIII/261, gedemeduh XV/149, gelmedilár X/47, getmedin XII/256, getmeyán III-a/24, görmesē VII-c/13, gülmedi XII/269, söğmedüm I/285, söylemedüm I/590, şeycetmedi XII/65, vermesağ VII-a/247 vb.

-n-, -(I)n-, -(U)n-: Asıl görevi, genellikle geçişli fiillerden “olma” ve bazen de “yapma” bildiren dönüşlü ve edilgen fiiller türetmektir.³⁶⁹

bellenurdi III-a/72, sulanurdi III-a/51, Tâşınıyerdi III-a/38, yañınnanah “yakınlan-, yakınlaşalım” XII/129, zenginlândi VII-c/71; açınacağsız “soyunacaksınız” XIII/164, alınnur VII-a/353, sığınmışuh XVI/335; bilinmez XII/204, çekindi VII-

³⁶⁹ Ekin kullanılan biçimleri ve özellikleri ile ilgili olarak, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 129-131.

a/285, geçinamiyerim VII-a/219, geyinması III-a/27, sevindim I/571, silindi IV/32; örtünacağ XIII/130, yügünacağ VII-a/32; alunur mi VII-a/253, bulunmaz XII/202, çalunur V/88, din tebliğati olunuyardı XVII/143, görünürdi I/453, Ğadağan olundi “yasaklandı” XVII/142, tohunmiyerdi XVIII/19; görünmez XII/262, görünmiyacağ VII-c/53, sevünduğunda I/230 vb.

-(U)r-: “Oldurma”, “yaptırma” ifadeli fiiller yapan bir ettirgenlik ekidir. İşlev bakımından “-Ar-” eki ile görevdeş ancak çok daha işlek bir ektir. Bazı fiillerde ise ettirgenlik işlevini tamamen yitirmiş, fiile yeni bir sözlük anlamı kazandırmıştır.³⁷⁰

Eski Türkçede, Eski Anadolu Türkçesinde olduğu gibi yuvarlak ünlü ile kullanılması³⁷¹ bakımından Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılır. Ek ünlüsü kalınlaşma eğimli gösterir.

geçirmişuğ XV/288; baturup VII-a/117, geçurduğ XVI/5, içurdi X/124, Ğaçuriyer II-b/19, keçuriyerdi XII/27, şaşurduğ XV/41, Ŧoyurmadan XV/241, yaturiyerdi XIII/128; büşürdurduğ XXI/53, bütürdüm VIII/6, geçürduğ III-a/10, içürmiyasız XIII/346, köçürulduğ XV/198, yütürdüm XVIII/21; büşürürduğ XVI/165, bütürdüm VII-a/205, düşürme XV/252, geçürdün XV/243, keçürmáya XII/138, köçürdi XVIII/17, yetürsün I/276, yitürmiyeruğ VIII/88, yütürduğ XV/219 vb.

-(I)ş-, -(U)ş-: Fiil kök ve gövdeleriyle isimlerden türemiş fiillere gelerek birbirinden farklı işlevler yüklenmiş bir çatı ekidir. Çok işlek bir ek olup, fiilin özneye bağlantısı açısından, işteşlik temelinde ortaklaşa bir işi göstermesidir. Geçişli bir fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin “karşılıklı” olarak, geçişsiz bir fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin “ortaklaşa”, seyrek olarak da fiilin gösterdiği işi birden fazla kişinin hem “ortaklaşa” hem karşılıklı” yaptığını gösteren filer türetir. İlave olarak eklendiği geçişsiz fiil kök ve gövdelerinden “kendiliğinden oluş” bildiren fiiller de türetir.³⁷²

³⁷⁰ bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 131.

³⁷¹ bkz. Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 60 (Ekseriya u, nadiren a, çok az da ı ünlüsü alır.); Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 117.

³⁷² Ekin işlevleri ve kullanımıyla ilgili olarak, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 131-134.

acışiyēr I/160, ağırláşdi XII/28, ağnaşılmaz VII-c/25, birleşmesin VIII/15, güláşiyer II-b/81, halallaşdırdılár X/38, meleşur V/52, meskenleşTi XII/145, tanışmamız VII-a/308, telefonlaşiyer VII-a/291, tezleştür XV/233, Tolaşmasın XII/104, ulaşsa XVI/158, yaşşıláşmaya XV/233, yerláşturmaş XII/78, yerleşti XII/146; alışmışlár XV/247, danışdım II-a/74, çalışiyeruş XVI/311, Ķarışuş XVII/7, sıhıştıriyerlár VII-b/51, yakışur I/193, yardımlaşurdılár VII-c/36, yığıştırmaya XVII/4; çekişmáşın II-b/102, değışdi XV/138, eriştı XIII/25, geliştı VII-c/148, yetişmiş XIX/39; aluştuş XV/128, baruşurdılár VII-c/315, gáluşurdılár “gelip giderdiler” VII-c/60, góruşmamış XVII-c/12, Ķaluştuş XV/217, ĶaruşTurdum IV/12, Ķavuştuş XV/217, Ķonuştılár XV/161, savuştur XV/232, soruşdi XIII/214, vuruşmuş XIII/318; gülúşur V/53; bölúşdilár XIII/191, degüşüldi I/507 vb.

-t- (iki ünlü arasında **-d-**): geçişli ve geçişsiz fiil tabanlarına gelerek ettirgenlik fiilleri kuran işlek bir çatı ekidir. Eklendiği bazı fiillerde kökle kaynaşmış ve ettirgenlik işlevi bakımından körelmeye uğramıştır. Bazı fiilleri ise anlam kaymasına uğratarak değışik anlamlar kazandırır.³⁷³ Ünlülerle ve “r, l” akıcı ünsüzleriyle biten fiillere doğrudan, patlayıcı ünsüzlerle biten fiillere yardımcı ünlü alarak bağlanır.

-t-: ağnatmışlár I/563, ağlatmak V/120, anlatmışdi IV/2, azaltsın II-b/101, başlatdı XV/166, boşatdılar XV/65, çıhartıp VI/29, çürütmişdur XVI/272, dúzalttı XVI/177, düşürtTi XIII/159, düzeltti XII/119, áglátdılár XV/65, eglatdılar XVII/53, gátutturudılár VII-c/137, hamamlattılár VII-a/76, hastalattı VII-a/110, incitmadılár II-a/69, Ķaraltın “karartın”XI/244, ĶapaTiyersin VI/72, Ķaynatur VII-b/93, Ķızartiyerlár VI/74, Ķorhutdılar II-a/79, Ķoyertmiyerdilár II-a/6, köçürtTün XII/273, oħuttum V/24, oturtdılár II-a/25, otutturiyer II-b/39, saħlatTurmiyerdi XVI/125, sóylatmaya XV/167, söz işlátdılár XVI/9, súrtiyer II-b/92, tükátduş XVIII/5, uyatsana I/349, yaşatıyerduş VI/51, yaldatdılar XVII/53, yırtmasın I/147, yükletmeyá XII/79 vb.

“-t-” eki iki ünlü arasında kaldığında Türkiye Türkçesindeki kullanımının aksine tonlularak “-d-” şekline dönüşür.

³⁷³ Örnekler için, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 134-135.

ağnadamadım I/384, ağıdıp XII/13, bezádurdilár VII-c/51, büyüdiyer X/6, çoğladıyerim “artırıyorum” VII-a/190, eyládağ “iyileştirelim” I/451, kirládiyern VII-a/280, oğudurum II-a/94, patladıyerduğ VI/57, Táğıdağ I/434, Táyaadıb XVI/30, unudup I/60, uzadur VII-a/131, yaldadıp XIX/20, yügüdiyeruğ VI/23 vb.

2.2. Kelime Türleri

Türkçede kelimeler anlam ve görevleri bakımından “isimler, fiiller ve edatlar” olarak üç gruba ayrılır.

Türkçede kullandığımız kelimelerin bir kısmı kendi başına bir anlam taşırken bir kısmının anlamı yoktur. İsimler her türlü soyut ve somut varlıkları, fiiller iş, oluş ve hareketleri karşılatan “anlamları” olan kelimelerdir. Edatlar ise herhangi bir anlam taşımayan ancak birlikte kullanıldıkları kelime veya kelime grupları içinde bir dereceye kadar anlam kazanabilen “görevleri” olan kelimelerdir.

Bölge ağzının söz varlığı komşu olduğu veya iç içe yaşadığı millet ve topluluklardan alınan, bir kısmına Türkiye Türkçesinin ağızlarında rastlanabilen, Türkiye Türkçesi yazı dilinde ise olmayan, olsa da önemli fonetik farklar içeren kelimeler dışında Türkiye Türkçesi ile ortaktır.

Örnek olarak: apsel/apser < офицер (Rus.) “subay”, sub < суп (Rus.) “çorba”, Pólğ³⁷⁴ < полк (Rus.) “askeri birlik, alay”, çocuğlarbağçası < детский сад³⁷⁵ (Rus.) “çocuk bakımevi, kreş” vb.

2.2.1. İsimler³⁷⁶

Kâinattaki canlı cansız bütün varlıkları, insan tasavvurundaki somut ve soyut bütün kavramları, tek tek veya tür olarak karşılayan kelimelere isim denmektedir.

İsimler, niteliklerine, dildeki görevlerine, şekil yapılarına, kullanılış yerlerine ve diğer özelliklerine göre birbirlerinden farklı biçimlerde sınıflandırmak mümkündür. İsimler anlamları ve yapıları bakımından şöyle sınıflandırılabilir.

³⁷⁴ Ercilasun, 373 (bolğ; tabur).

³⁷⁵ Rusça “çocuk” ve “bahçe” kelimelerinin birleşmesi ile yapılan kreş anlamındaki kelime, birebir aktarma ile Özbekçe’ye geçmiştir ve Özbekçe’den alınan bir kelime olarak kullanılmaktadır.

³⁷⁶ Geniş bilgi için, bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi...*, s. 195-257.

2.2.1.1. Anlam Bakımından

2.2.1.1.1. Özel İsimler ve Cins İsimler

İsimler varlık ve nesnelere verilişlerine göre, yani dilde yüklendikleri görevlere göre özel isimler ve cins isimleri olarak ikiye ayrılır: Tanımlayıcı olmayıp sonradan belirlenen, yaratılışta tek olan varlıklara verilen isimlere “özel isim”, aynı türden olan canlı ve cansız bütün kavram ve varlıklara verilen ortak isimlere “cins isimleri” denir.

Özel isimlerin verildikleri varlıklara göre başlıca türleri şunlardır:

1. Kişi isimleri, 2. Hayvan isimleri, 3. Millet, devlet, topluluk, boy ve aşiret isimleri, 4. Kıt’a, ülke, yer, şehir, ırmak vb. isimleri, 5. Dil, din, mezhep, tarikat isimleri, 6. Kurum, kuruluş, dernek, okul, makam vb. isimleri, 7. Bina, araç vb. varlıklara cins isimlerinden, tarihî ve coğrafi isimlerden veya kişi adlarından alınarak verilen isimler, 8. Gazete, dergi, ansiklopedi, kitap, roman vb. isimleri.

2.2.1.1.2. Somut ve Soyut İsimler

Duyu organlarımızın biri veya birkaçı ile varlığını tespit edebildiğimiz, tabiatta madde olarak var olan gerçek nesne ve varlıkların isimleri “somut isim”, görünürde madde olarak var olmayan, duyu organlarımızla kavranamayan, ancak varlığını bildiğimiz ve zihnimizde, tasavvurlarımızda var olan kavramlara karşılık olan isimlere “soyut” isimler denir.

2.2.1.2. Yapı Bakımından

2.2.1.2.1. Basit İsimler

Kök hâlinde bulunan, yapım eki almamış isimlerdir. Türemiş ve birleşik isimler dışında kalan bütün isimler basit isimdir. Dilimizdeki alıntı isimler de kaynak dilde o dilin kurallarına göre türemiş olsalar bile, dilimizde bir yapım ekiyle genişlemedikleri sürece basit isim kabul edilir.

2.2.1.2.2. Türemiş İsimler

İsimden isim yapma ekleriyle isim kök ve gövdelerinden, fiilden isim yapma ekleriyle fiil kök veya gövdelerinden türetilerek yeni varlık ve kavramları karşılayan isimlerdir.

Bütün dillerde olduğu gibi Türkçenin kök halindeki basit isimleri, dilin isim niteliğindeki bütün somut ve soyut kavramlarını karşılayacak sayıda olmadığından birçok nesne ve kavramın ismi isim ve fiillerden yeni isimler türetmek le karşılanabilir.

Çeşitli isim çekim, isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinin bazı kelimelerde zamanla asıl fonksiyonlarını yitirerek eklendiği kelime ile kalıplaşması ile oluşan kalıplaşmış isimler de türemiş isim sayılabilir.

2.2.1.2.3. Birleşik İsimler

Yeni bir varlığı veya kavramı karşılamak üzere en az iki ismin yeni bir araya gelmesiyle oluşturdukları isimlerdir. Birleşik isimler, isim tamlaması ve sıfat tamlaması şeklinde olabilirler.

2.2.1.3. İsim Çekim Ekleri

Kelimeler yalın hâlleri ile tek başlarına sadece karşılığı oldukları nesne veya kavramı ifade ederler. Bazı kelimelerin ise tek başına herhangi bir nesne veya kavram karşılığı yoktur. Oysa dil tek tek kelimelerden oluşan bir sistem değil, çeşitli niteliklerdeki kelimelerin (isim, fiil, sıfat, zamir, zarf, edat) birbirleriyle bir takım kurallara bağlı olarak ilişki kurmaları ile anlamlı şekilde işleyen karmaşık sistemdir. İşte kelimeler arasında ilişki kurmak amacı ile yararlandığımız eklerle “çekim ekleri” diyoruz.

Taşıdıkları özellikler ve cümledeki işlevleri bakımından birbirinden farklı nitelikler taşıyan çekim eklerinin isim çekimlerinde kullanılanlarını “çokluk eki, iyelik ekleri, hâl ekleri, aitlik eki ve soru eki” olarak gruplandırabiliriz.

2.2.1.3.1. Çokluk Eki

Türkçenin çokluk eki, Eski Türkçeden bu yana Türkçenin bütün dönemlerinde ve kollarında kullanılagelen “+IAr” ekidir.

Türkiye Türkçesi yazı dilinden farklı olarak Anadolu ağzlarının hepsinde görüldüğü gibi “-n” ile sonlanan isimlerden sonra ilerleyici ünsüz benzeşmesi ile oluşan “+nAr” şekli bölgemiz ağzında da kullanılır.

Bunun dışında bölge ağzında “+lar” çokluk eki ile ilgili dikkat çekici husus ince ünlü sıralı kelimelerde görülen ek ünlüsünde görülen kalınlaşma eğilimidir.

Kalın sıralı kelimelerde

+lar, +lár, +nar

Kalın sıralı kelimelerde uyum bakımından bir aykırılışma yoktur.

arhadaş**lar**ım VII-a/203, aral**ar**ızda I/3, bunn**ar**da XIII/267, germann**ar** XVI/11, on**lar**i I/13, on**nar**inán XIII/239, tahtal**ar**a VI/41 vağonn**ar**a XV/66, yaşıyann**ar** XV/69 vb.

Ancak kalın sıradan ünlülere sahip olmakla birlikte, bölge ağzının son seste dar ünlülerin “i”leşmesi özelliğine bağlı bir kelimedenden (sari, yu**hi** vb.) veya ekten (+li,+ci vb.) sonra kullanıldığı durumlarda –Türkçede ünlüler kendinden önceki hecenin ünlüsüne uyar- kök hecesine uymaya çalışır ve kalınlaşır.

ac**ilar** X/143, bacil**ar**ım X/102, Ķapil**ar** XV/115, Ķaril**ar** X/7, osmann**ilar** VII-b/53, sanc**ilar**i IV/3, Ĥatlib**ar** VII-c/113, yazil**ar** VII-c/180 vb.

İnce sıralı kelimelerde

+lAr, +nAr

İnce ünlü sıralı kelimelerde çokluk ekinin normal kullanımı yaygındır.

bizim**evler** XVII/14, çeçenn**er**den X/36, gelinn**er** XII/271, günn**er**in X/6, kim**ler** XII/272, mahál**eler** XVI/228, mahsu**l**er XVI/227, millet**ler**dán XVII/7, ölen**ner** XIII/134, siz**ler**in I/3 vb.

Ancak bölge ağzında çeşitli sebeplerle ortaya çıkan bir kalınlaşma eğilimi de vardır. İnce sıradan ünlülerle kurulu isimler üzerine “+ler” şeklinde gelmesi gereken çokluk ekinin bölgemiz ağzındaki kalınlaşma eğlimine bağlı olarak yarı kalınlaşma ile “+lár”, nadiren“+lar” olarak kullanıldığı da görülür. Yalnız “+lár” ekinde görülen yarı kalınlaşma, ek bünyesindeki “e” ünlüsünün normal söylenişinden az daha açık ve geride söylenmesi ile oluşan ve zor fark edilebilen bir kalınlaşmadır.

bişel**ar** “bir şeyler” XIII/92, bit**lara** XV/171, dedel**ari** XVI/176, defter**lara** I/251, erkek**lar**ın XVI/3, ev**lar**ın XIII/171, gelinn**ar**inán X/118, günn**ar** XV/288, iş**lar**

XX/20, işlarız I/290, işlar VII-a/224, memelári XIII/344, negirlára “zencilere” XII/148, nenelár XIX/19, özbeglar XVI/182, sürennár XXI/13, şeylar XVI/191, yillaraçan VII-a/146, yillárdan VII-a/224 vb.

İnce ünlü sıralı kelimelerde, çokluk ekinden önceki hece ünlüsünde yarı veya tam kalınlaşma meydana gelmişse çokluk eki kalın olarak gelir.

diyánnari XVI/150, dövlátlarda xvi/242, düğúnlara VI/77, gedánlar II-b/13, gúnnar XVI/22, ökúzlara XIII/46, tikánnári X/57, yetánlar XVI/126, yiyánlar XV/127 vb.

“+luk” isimden isim yapma ekinin, bir nesnenin doğadaki bolluğunu, toplu olarak bulunduğu yeri ya da bir arada bulunmayı, gruplanmayı gösterme işleviyle türettiği isimlerdekine benzer şekilde türetildiği anlaşılan aşağıdaki kelimedede, “+luk” ekinin tam olarak çokluk eki fonksiyonu yerine kullanılması bakımından ilgi çekicidir.

erkeğadamlar şeıbiçiyerdi, taılı biçiyerdi, çayır biçiyerdi. o Ķariluh da yığıyerdi. pulul, yığınıediyerdilár “o karılar da, o kadınlar da” XIII/218,

2.2.1.3.2. Hâl Ekleri

2.2.1.3.2.1. İlgi Hâli

Ahıska Türkleri ağzında ilgi hâli eki, Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumlarına uymak suretiyle ünlü ile biten isimler üzerine “+nın, +nin, +nun, +nün”, ünsüzle biten isimler üzerine “+ın, +in, +un, +ün” şeklinde gelir.

+nIn, +nUn

arabanın üstüná II-a/25, birinin evinde X/132, buranın böyügi VII-c/169, gendinin şennigi XV/120, Ķaçananın Ķabuğuni VI/59, kimisinin yiyacağı XIII/44, kismenin bir tána almasını XVII/122, kürkünün içiná IV/8, o derenin túrkılarının bir tánesi XVI/70, onun eşini I/584, özbeĶanın gendi II-a/80, özünün mali XII/84, saidıefendinin oğli XVI/24, şalının yanında “çalının yanında” VII-a/200, şubat ayının ikisindá IV/22 vb.

+In, +Un

bibim**in** gelini X/114, çocu**ğun** suçi I/111, gözüm**ün** ögüná II-a/12, kóy**un** sáčkısı XIII/329, Ķırhdört**ün** soğuni VII-a/138, kim**in** ki mali múlki XXI/15, köv**ün** gedişati III-a/22, mal**ın** ağzi VII-b/85, millet**in** birbirine düşkünluği XIX/59, san**ın** yumurtan I/101, sizin Ķapızda XVII/113, yurdumuz**un** sahabi XV/227, vuruş**un** Ķabađını XVI/11, yalağuz gün**ün** hasretini I/591, yazluğ**un** yanında XX/4, yıl**ın** ađırınačan XV/295, yüzüm**ün** parasını II-a/66,

İlgi hâli ekinin düzlük yuvarlaklık bakımından uyum dışı kullanılan kullanımları da görülebilir.

allah**un** yazısı I/310, hazinán**ün** biridür I/95, oğlan**un** babası II-b/81, Ŧađ**un** oyanışına I/234.

İlgi hâli ekinin ek ünlüsü bazen düşer ve ekin son sesi kendinden sonraki ünlüyle başlayan kelimeye ulanarak “+(n)ı” şeklinin kullanıldığı örnekler de verir: gürcün**ın**ásgeri “gürcünün askeri” XIX/38, rayon**ın**adami “rayonun adamı” XV/141, rayon**ın**içindá XV/69.

İlgi hâli eki 3. şahıs eki üzerine geldiğinde benzer seslerin düşmesi sebebiyle “+n” şeklinde kullanılmış görünür.³⁷⁷

kimis**in** penceresi XV/130, ömür yoldaş**ın** yeri I/271, semerķant oblosun ağdarı rayonuna “Semerkant oblosunun ...” VII-a/80 vb.

Benzer şekilde “o” ve “bu” zamirleri “ile-n” ve “için”edatları ile kullanıldığında da benzer seslerin düşmesi sebebiyle “+n” şeklinde kullanılmış görünür.

bun**ın**an < bu+nun ile+n “bununla” II-a/73, on**ın**an < o+nun ile+n “onunla” XV/56, on**ın**üçün < o+nun için “onun için” XIII/4 vb.

2.2.1.3.2.2. Yükleme Hâli

Ahıska Türkleri ağzında yükleme hâli eki ünsüzle biten isimler üzerine geldiğinde “+i”; ünlü ile biten iyeliksiz isimler üzerine “+y+i”; 3. şahıs iyelik eklerinden sonra “+(n)i” şeklindedir. “Dil benzeşmezliği” ve “Dudak Benzeşmezliği” konuları işlenirken belirtildiği gibi ekin bölgemiz ağzındaki genel karakteri düzdar ve ince ünlü ile kullanılmasıdır.

³⁷⁷ kř.: Ercilasun, s. 144 (birsiniñevine, masasınıñüsdüdedi vb.)

+(n)i

altununi X/29, boyununi VII-c/194, burasını V/95, düzüni XIII/331, evlári VIII/96, ölüsüni XVI/303, saçlarını VII-a/75, sazını V/159, südüni XIII/346 vb.

+(y)i

ÇinÇari VI/18, çocuğı X/21, çocuğumi X/71, gemiyi VII-a/78, gözümüzi XXI/30, Kariyi IV/11, Kariyi I/163, Koçi Tavarı VII-c/143, Kohtayı VII-c/51, mektübi X/89, özümüzi XV/220, savuğ suyi I/115, yığılmayı “toplanmayı” XV/233, yuhayı VI/68 vb.

Bölge ağzında yükleme hâli ekinin ünlü uyumlarına uygun kullanımları ilk bakışta fark edilmeyecek kadar azdır:

+(n)ı,+(n)U

adını II-b/24, elifbasını XVIII/134, Kanını VII-c/188, malını XVI/256, maşınaların bordlarını “kamyonların yanlarını” XVI/30, maşınasını II-b/40, montlarını IV/24, orasını IV/12; terotaryasını VII-a/54; gendi rusunu VIII/72, tiren yolunu V/28.

+(y)ı,+(y)U

aķışkayı VII-a/302, anamı XII/110, çocuğlarını V/23, dünyamı VII-a/324, falanı II-b/45, hayatımı V/22, kırımızı XV/32, oğuşları “okumaları” XVI/370, oraları VIII/29, pehlivanı V/53; çocuğu XX/9, oğulu VII/6, üç görümü “uç görümceyi” V/22, yünđü “yünü” XIII/303.

Şu örnekte ise iyelik eki üzerine yükleme hâli ekinin gelmesiyle iyelik eki düşmüş ve yükleme hâli eki yalın hâlde, ünlüyle biten bir isme eklenir gibi kullanılmıştır.

baş ağrıyı “baş ağrısını” I/441,

Bölge ağzında yükleme hâli ekinin, teklik 3. şahıs iyelik çekimi üzerine gelirken Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi ile Anadolu Ağzlarında örneklerine rastladığımız şekilde “+n” da olarak gelir.

Teklik 3. şahıs iyelik + n

gözün açıp bahamaz XII/251, ikkisin de surdiler VII-c/180, merdin-işin namerdlere düşürme XV/24, varını alıp “varını alıp” XV/242 vb.

Ahıska Türkleri ağzında yükleme hâli eki teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine geldiğinde eksiz kullanımı yaygındır. Bu Eski Anadolu Türkçesi ve Anadolu ağzlarında da görülen bir durumdur. Bu durumu ya eksiz iyelik ya da ekin düşmesi sonucu yükleme fonksiyonunu iyelik ekinin üstlenmesi şeklinde değerlendirebiliriz.

Teklik 2. şahıs iyelik + ø

ana bacılarım **Ķ**oydun kötü günlere V/143, bendeler**in** elden ele düşürme XV/244, çavur at**un** buyani I/615, gál oğ**un** bedirşahın **Ķ**ızına ever VII-b/65, sánın dil**in** kesem I/110, sen gel halk**ın** yığ VII-a/321, yol**un** saşurdun mi I/174 vb.

Ahıska Türkleri ağzında yükleme hâli ekinin ünlü ile sonlanan isimlerde ek ünlüsü düşmüş, yardımcı ünsüzü kalmış şekliyle “+y(ø)” kullanımı oldukça yaygındır. Bu durumda yardımcı ünsüzün yükleme fonksiyonunu üstlendiği de düşünülebilir.

+y+(ø):

almay “elmayı” VI/42, anay da babay da XVII/22, arabay I/333, camiy bağladılár “camiyi kapattılar” XIII/277, gúrciy XVI/24, **Ķ**amçiy I/615, **Ķ**apıy açdı XX/18, kismay “kimseyi” XII/68, **Ķ**uziy “kuzuyu” I/385, oğumay yazmay X/96, oray bütürdüm VII-a/205, ortay “ortalığı” VII-c/10, paray I/452, sıpay mi “sıpayı mı” III-b/7, üç aley “üç aileyi” X/33 vb.

2.2.1.3.2.3. Yönelme Hâli:

Ahıska Türkleri ağzında yönelme hali eki ünsüzle biten isimler üzerine geldiğinde “+A”; ünlü ile biten iyeliksiz isimler üzerine “+y+A”; 3. şahıs iyelik eklerinden sonra “+(n)A” şeklindedir.

Teklik 2. şahıs iyelik eki alan isimlere eklenmesi dışında Türkiye Türkçesi yazı dili ile aynıdır. Teklik 2. şahıs iyelik eki alan isimlere eklenmesi bazı Anadolu ağzlarıyla da ortaklaşan özel bir durum gösterir.

Yönelme hali eki bölge ağzında kalınlaşma eğilimine sahiptir ve dikkat çekecek ölçüde kalınlık-incelik uyumundan kaçan örnekler verir.

+(n)A

dilina XII/250, evina II-b/59, içina XV/106, ikisina II-b/82, işa III-a/24, nefesina IV/19, niya X/44, yerlárına III-a/41; birbiriná XIII/95, derdiná VII-c/200, diliná II-a/36, elbiseleriná X/49, eşiginá VII-c/115, eviná XIII/291, heppisiná VII-c/91, içiná XIII/158, türklárına X/94, yeriná XII/232; evine VII-c/106, hepsine I/299, içine XV/126, işlerine III-a/20, peşlerine X/52, yerlerine XII/131 vb.

+(y)A

eta XIII/360, eva I/395, geriya XIV/169, gerüya I/567, şeyya X/71, türkiyeya VIII/24, yera XIII/124; evá XII/54, geriyá V/36, işá IX/30, kövâ VII-b/104, niyá VII-a/328, şeyá II-a/62, türmeyá XII/141, yerá VII-c/86, yüKletmeyá XII/79; eve I/206, gemiye VII-a/58, getmeye V/119, girmeye XIII/109, gübreye III-a/40, içmeye X/121, işe VII-a/206, işlemeye XII/113, kismeye XIV/23, köve VIII/4, mektebe XIII/109, müjdeye VII-c/95, şeye VII-a/200, tekneye VII-b/86, üniversîteye III-a/6, yere VII-a/22 vb.

Yönelme hâli eki, kalın sıradan gelip “fani, cami, Kâpi” gibi son ses durumundaki ünlüsü “-i” olan kelimelere getirildiğinde bir önceki hece ünlüsüne uyar. uyar.

altıya III-a/13, bakiya X/65, çarşıya VII-c/194, ermaniya VII-b/63, faniya XII/233, goriya XII/77, içâriya IV/15, Kâpiya XIII/341, Kâriya I/339, Tâtiya VI/83, paraliya I/87 vb.

Yönelme hâli eki, bölge ağzındaki kalınlaşma eğilimi sebebiyle tam veya yarı kalınlaşan ünlülerin ardından kullanıldığında tamamen kalın sıraya geçer.³⁷⁸

bizlára XII/247, biçmáya III-a/17, çekmiyána XII/176, elçiluğa I/433, getmáya XIV/141, göçetmáya VII-a/139, görmáya I/623, günlúğadur XIV/51, gúna XII/281, işlemáya XII/120, keçürmáya XII/138, kimsáya IV/19, meşaya XII/67, müjdáya VII-c/148, negirlára XII/XII/142, ökúza VII-a/151, teprenmáya XIV/98, yemáya içmáya VII-c/144 vb.

Teklik 2. şahıs iyelik eki almış isimlere getirildiğinde ise yönelme hâli ekinin kullanımı Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılmaktadır. Teklik 2. şahıs iyelik eki

³⁷⁸ Kalınlaşma eğilimi gösteren ekler ve durumlar için “Dil Benzeşmezliği”nin işlendiği bölüme bakınız.

almış isimlere, özellikle Doğu Anadolu ağızlarında görüldüğü gibi³⁷⁹ kelimeler ünlü ile bitiyorsa “+n”, ünsüz ile bitiyorsa “+An” şeklinde getirilmektedir.

allah niyet**an** yetürsün I/276, baban de ki “babana de ki” I/237, get iş**an** baḥ “git işine bak!” I/86, gáliyer sanın yan**an** “senin yanına geliyor” II-b/67, **Ķarnan** verem! “karnına verem!” IV/31, san elin **Ķarnan** **Ĥ**ut ki “sen elini karnına tut ki” XVI/293, sanın göyn**án** “senin gönlüne” I/230, sánın **Ķızan** eliçiluḡa “senin kızına elçiliḡe” VII-c/28, sánın yüreg**án** “senin yüreḡine” I/339, senin emirler**en** “senin emirlerine” XV/233, topraḡ sanın baş**şan**! “toprak senin başına!” IV/30, umuz**an**cal “omuzuna al” I/263.

Bir örnekte de ekin “+ka” şeklinin kullanımını³⁸⁰ tespit ettik ki bunun Özbek Türkçesi etkisi olduḡu açıkça bellidir: islamiyet**ka** XVI/325,

Bu tespitlerin ardından, yönelme hali eki için teklik 2. şahıs ekleri ile kullanımı dışında Türkiye Türkçesi ile paralel, ancak fonetik bakımdan görülen kalınlaşma eğiliminin de aynı kişinin hem kalınlık-incelik uyumuna uygun hem uyumdan kaçan şekilleriyle kullanabildiḡi bir kararsızlıḡa sahip olduḡunu söyleyebiliriz.

2.2.1.3.2.4. Bulunma Hâli

Bölge aḡzında bulunma hali eki “+DA” şeklindedir. Ünsüzü bakımından tonlu şekillerinin kullanımı yaygındır. Ancak ünsüz uyumuna baḡlı olarak “+tA” ve yarı tonlu “+TA” şekillerine de rastlanmaktadır.

Ek ünlüsü bakımından, yine bölge aḡzındaki kalınlaşma eğilimi çerçevesinde, ince sıradan kelimeler üzerine yarı kalın veya kalın ünlülü olarak kullanılması genel olarak yönelme hâlinde olduḡu gibidir.

+DA

biçenek**da** XIX/11, birin**da** XVI/115, dibin**da** XIII/116, dilin**da** XVI/260, ev**da** XIII/246, geçmiş**ta** XIII/65, göḡ**da** I/249, herkeş**da** VII-c/62, için**da** VIII/16, ipt**a** VII-b/91, kendin**da** “kentinde” XVI/220, kimisin**da** XIII/95, köv**da** XVI/6, öḡ**da** XII/286, **Ķerç**T**a** XVI/218, sened**da** II-a/99, sınıf**da** XVII/139, yer**da** XIII/101, yerin**da** I/588, yild**a** XIII/164; beş**tá** II-b/57, birin**dá** II-b/31, çeşitt**á** VII-c/144,

³⁷⁹ krş. Ahmet Buran, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, TDK Yay.: 600, Ankara 1996, s. 144-145.

³⁸⁰ Timurtaş, s. 63.

derecedá VI/84, dibindá VII-a/201, dilindá VII-a/29, elindá XVI/349, evdá VII-a/271, fikrindá II-b/12, geridá XV/99, gündá XVI/142, içindá I/225, ikisindá IV/22, kövdá VII-a/138, kövündá II-a/1, ögündá II-a/9, özündá XV/25, şeydá XV/154, şehrinđá VII-a/164, şeysindá III-a/10, yerdá XII/51, ögdá “önde” XII/47, yildá XII/31, yüzündá V/25; birinde II-a/2, bu çeşitte VII-b/42, cesetTe XII/262, dilinde XII/41, düzlerde XV/212, edrefinde V/160, evlerde XVII/89, gecede XV/199, girişte II-a/11, günde XV/189, gününde XVII/10, hükümetinde XII/11, içlerinde XV/276, kendinde “kentinde” XII/39, kövünde V/2, köyde XV/10, nalÇikte VII-a 243, mēkteblerde XVI/85, niyette IV/17, pencerelerinde V/126, şehrinde III-a/7, tenesinde VII-a/314, üstünde VI/70, yerde V/164, yedekte III-a/18, yetmişinde VII-a/333, yilde XII/172, yürekde XII/184 vb.

Kendinden önceki hecede, tam veya yarı kalınlaşan ünlülerin ardından kullanıldığında tamamen kalın sıraya geçer.

begluğda XVI/349, bilánda XVII/19, derada XIX/9, diyánda XV/46, dövlátlarda XVI/242, edilánda VIII/90, evlárda XVII/89, gedanda XVI/319, getmáda XV/108, işlárda VII-b/66, köşáda XVIII/2, şeylárda XVII/113, türkiyáda XIII/322 vb.

Bulunma hâli eki, kalın sıradan olup son ses dar ünlülerin “i”leşmesi kuralına uyan ya da son hecesinde ince ünlü bulunan uyum dışında kalmış kelimelere getirildiğinde kalın veya yarı kalın ünlülü olarak kullanılır.

elli altidá VII-a/194, Ķapıda IV/14, Ķıldeda y.a. “Ķılde” XVII/370, polatıda y.a. “Polati” XII/193, yuğıda VII-a/331 vb.

Bu tespitlerin ardından hem ünsüz uyumu hem ünlü uyumu bakımından bölge ağzında tam olarak kurallaştırılabilecek bir standartın olmadığını söyleyebiliriz. Daha doğrusu, bölge ağzında ayrımla hâli ekinin esasen “d”li olarak kullanıldığını, “t” ve “T”li şekillerin bölge halkının sürgün nedeniyle yaşamak zorunda kaldıkları ülkelerde kendi aralarında kendi ağızları, buldukları ülkelerin halkı ile de o ülkenin dili ile konuşmak durumunda kalmaları, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Türkiye’ye geliş-gidişlerin artması, Türkiye’ye yerleşmeler ile Türk radyo ve televizyonlarının yoğun olarak takip edilmeye

başlanmasının bir bir yansıması olarak son zamanlarda kullanılmaya başlandığını söyleyebiliriz.

2.2.1.3.2.5. Ayrılma Hâli

Ahıska Türkleri ağzında ayrılma hali “+DAn”dır. Bölge ağzında ayrılma hâli ekinin kullanımı fonetik bakımdan bulunma hali eki ile benzer özellikleri gösterir.

+DAn

ecem**dan**. “Ecem’den” II-b/68, ekin tikin**dan** XVI/316, el**dan** XVI/311, elin**dan** XX/7, felend**an** II-b/69, ikisind**an** XIII/76, **ĖerçTan** XVI/216, köv**dan** XVI/200, nerd**an** I/153, sekkiz**dan** III-a/13, sinif**dan**, VII-a/212, sınıf**Tan** XVII/133, şey**dan** XIII/252, şeyin**dan** XIII/123, tifliz**dan** XIII/252, yerd**an** XIII/250, yild**an** VIII/4; birbirind**án** VII-c/126, bird**án** II-a/33, derdind**án** XII/190, elind**án** VII-a/183, ev**dán** II-a/3, esger**dán** VII-a/10, herke**ştán** I/446, hisse**dán** XIII/222, içind**án** VIII/77, kim**dán** VII-c/68, köy**dán** XIII/142, merkezind**án** VII-a/85, milletler**dán** XVII/7, nerd**án** II-a/89, peynird**án** VI/3, rehberler**dán** XIX/59, siz**dán** V/141, söz**dán** XVI/90, sözü**ndán** VII-a/3, sütt**án** VII-a/39, şey**dán** XIII/11, üstü**ndán** VII-a/229; vb.

+den, +Ten, +ten

bitten V/79, döşek**den**, XIII/303, dövl**etTen**XV/213, elin**den** XV/230, ev**den** XII/172, evel**den** VI/10, esger**den** X/126, gözler**inden** XII/67, inek**den** III-a/25, kendin**den** “kentinden” XII/48, kird**en** VI/79, köprüsü**nden** XV/243, kürek**den** XVI/85, meşeler**den**, XV/209, özbek**den** VII-a/198, pencere**den** II-a/21, penceresin**den** XIII/169, send**en** I/307, sür**iden** XII/185, süzek**ten** VI/41, şeyin**den** XII/171, yemek**Ten** VI/7, veten**den** V/4 vb.

Kendinden önceki hecede, tam veya yarı kalınlaşan ünlülerin ardından kullanıldığında tamamen kalın sıraya geçer.

bitlu**htan** VII-a/106, diy**ándan** sora II-b/25, dü**ştühdan** sora XVI/170, etm**áhtan** “ekmekten” VII-c/139, evl**ádan** sora III-a/15, fencer**ádan** XVI/137, geldú**hdan** sora V/105, işl**árdan** I/336, içma**ğtan** II-b/46, igna**dan** XVI/360 vb.

Bulunma hâli eki, kalın sıradan olup son ses dar ünlülerin “i”leşmesi kuralına uyan ya da kelin sıradan olup son hecesinde ince bulunan uyum dışında kalmış kelimelere getirildiğinde kalın veya yarı kalın ünlülü olarak kullanılır.

altıdan sora III-a/20, buharıdan VII-b/20, ovezdan XIII/137, Ğabirdán XII/238, mağazından XIII/351, ottuz altıdan XIII/374, Povezdan XIII/152, şitalından V/66 vb.

2.2.1.3.2.6. Vâsıta Hâli

Eski ve Orta Türkçe döneminde vasıta hâlini ifade etmek için kullanılan “+n” eki günümüzde işlevini yitirmiştir ve “yazın, kışın, yayan” gibi bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak görülür. Bugün işlevi tamamen kaybolmuş “+n” vasıta ekinin yerini Türkiye Türkçesinde “ile” edatının ekleşmiş şekli olan “+IA” eki almıştır.

Ahıska Türkleri ağzında vasıta hâli, “+n” ekinin kalıplaşmış şekillerinin dışında “ile” edatının ekleşerek fonetik değişikliğe uğramış ve “+n” ekiyle genişlemiş “+inan, +inán, +inen, +ynan,+ynán, +ynen, +nan,+nán, +nen” ve istisna kullanımlar olarak “+IA, +(y)le, +lan” ekleri ile karşılanır.

Bölgemiz ağzında bu ekin kullanımı ile ilgili hususiyetler şunlardır.

Yalın hâldeki, ünsüzle biten veya 1. ve 2. şahıs iyelik eklerini almış isimlere genellikle “+inan, +inán”, nadiren “+inen, +nan, +nán” şekilleri getirilir.

Yalın hâldeki, ünlüyle biten veya 3. şahıs iyelik eklerini almış isimlerle zamirlere ise genellikle “+ynan, +ynán”, nadiren de “+nan, +nán, +nen, +ynen” şekilleri getirilir.

Ünsüz ile biten isimlerde ek başındaki ünlünün birkaç istisna dışında daima “i” olası kelin sıralı kelimelerde ünlü uyumunu bozar. “i” den sonra ince sıradan devam etmesi gereken ekin ikinci ünlüsü ise genellikle kalınlaşarak ünlü uyumunu yine bozar.

+inAn, +(y)nAn

Kalın sıradan isimlerde

ağşaminan II-b/57, atinan II-b/62, ayağınan VII-a/18, çamurinan V/21, çuvalnan XV/52, haynan “hay ile” XXI/34, puluğınan VII-a/154, tırpaninan III-a/16, tırımığınan XIII/25, uninan < un ile+n VI/12; aftomatınán XIII/39, anazınán < ana-niz ile+n XIII/346, babaminán VII-a/242, bacımınán I/279, çaruğınán V/9, çocuğınán XX/8, Pálinan XXI/53, sabahınán XV/275, Tavarınán XIII/71, yolınán VII-c/71, yorğanınán XVI/185, burdakinen IV/29, toruninen < torun-u ile+n X/87; ağaynan III-b/4, arabaynan II-b/74, çapaynan III-a/48, lapatskaynan XVI/85, , vanoynan ş.a. (G.) “Vano” XIX/20, yazmaynan XII/180, zurnaynan VII-c/114, arabaynán VII-a/119,

İnce sıradan isimlerde:

çininan VII-a/209, elinan VII-c/75, işinan II-b/15; berfinán XIII/159, elinán III-a/44, eşiminán V/21, ipinán VII-c/173, neferinán XVI/108, ömrinán I/49, özbeginán XII/119, servel beginán XVI/353, bitinen XV/220, dedeminen VIII/33, feleginen XIII/206, kemendinen XIII/205; eliyınan II-b/92, enişteynan; birbiriynán II-b/56, bölgiynán XII/12, dedeynán X/35, II-b/87, siniynán II-b/29, süriynán V/33, vedreynán XIV/16, neneynen XV/220, telinen XIV/21 vb.

Ünsüz ile biten kalın ünlü sıralı isimlerde ek başındaki ünlünün uyum içinde kalmasıyla ünlü uyumlarının bozulmadığı sınırlı sayıdaki örnekler şunlardır.

+ıman, +unan

hançarınan VII-c/104, nuhanan XII/243, toprağınan III-a/52, sabağınan VII-c/86.

Bir örnekte “bu” zamiri üzerine, zamirlerdeki genel kullanımın aksine, “ne” zamiri ve “su” isminde olduğu gibi “y” yardımcı ünsüzü ile bağlandığı görülür: buyınán < bu+y ile+n XVII/68.

Bir örnekte ise “bu” zamiri üzerine şu şekilde getirilmiştir: bunan < bu+[nun] ile+n VII-a/137.

Vasitâ hâli ekinin, hem ek ünsüzünün “n” olmadığı hem de “+n” vasita hâli ekini almadan kullanılan “+lA” şekli özellikle zarf ve zamir olarak kullanılan “ela/ elá/ ele < o ile” ve “bela/ belá/ bele < bu ile” kelimelerinde kalıplaşmış olarak kullanılır. Diğer isimlerdeki kullanımları ise nadir olarak görülür.

anazla “annenizle” XIII/347, bununla VI/16, emriyle XV/198, ellerimle I/400, onnarla XIII/12, rahmetinle XII/276, yengeyle I/136, yükümüzle XVII/45 vb.

Şu örnekte ise “+la” eki bölge ağzının genel kullanımına uyarak “+n” vasıta ekiyle genişlemiştir: şifirlan II-a/68.

Bazı örneklerde ise “ile” edatı kendinden önceki kelimeye ulanmış olarak görülür. derdile XV/245, nefretile V/127, yaşile V/116.

“(I)n, +(U)n” vâsıta hâli ekinin kalıplaşmış olarak yer aldığı örnekler de bölgemiz ağzında kullanılır.

+(I/u)n

ağşamın III-a/20, gizlin gizlin VII-c/12, gúzun “güzün” III-a/51, ilkinki anadan XVI/353, Kışın VII-c/82, yazın III-a/15 vb.

2.2.1.3.2.7. Eşitlik Hâli

Eski Türkçede ünsüzü bakımında tek şekilli olarak “+çA” kullanılan eşitlik hâli eki, bölge ağzında “neçe” ve başka bir iki kelimedeki eski şekle uygun, bazı örneklerde ise tonsuz olması gerekirken tonlu kullanımı dışında Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi “+CA” şekilleriyle kullanılır.

Ünlüsü bakımından ise kalın ünlülü kullanımı daha ağırlıklıdır. Eşitlik hâlinin ek kalıplaşması yoluyla genişleyen “+cAma, +cAnA” örneklerine de rastlanır.

İsimle fiil veya cümlenin bir başka ögesi arasında karşılaştırmaya dayanan birbirinden farklı niteliklerde eşitlik ilişkisi kurmak³⁸¹ olan eşitlik hâli ekinin eşitlik, benzerlik, gibilik; “göre” edat karşılığı olarak görelilik; “kadar” karşılığı olarak miktar ve zaman, süre ifade etmek gibi işlevleri vardır. Ancak eşitlik hâli eki çekim eki olmaktan çıkıp yapım eki olma özelliği kazanmıştır.³⁸²

+CA

ayrıca XIII/354, balacasi XV/277, çoğca II-b/90, çoğca VII-a/234, çoğunca “çoklukla” XVII/131, epeyce VIII/62, eşidişimce (<işitişimce, “işittiğime göre”) VII-a/61, eyca I/344, gétmezce VII-c/12, gözalca XVI/138, gözelve VIII/76,

³⁸¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 324.

³⁸² Bu ekle ilgili geniş bilgi için, bkz: TG, s. 158-159; Korkmaz, “Türk Dilinde +ça...”, s. 12-84.

hepeycá VIII/74, nece “nice” XII/245, necesini XII/242, neça XVII/20, neçá V/154, neçe V/52 vb

+cAmA, +CAAnA

ayricáma VI/24, ayricána XV/181, gözelcama VI/59, gözelcána II-a/86, VII-c/53, küçükcene VII-a/93, tekçene “sadece, yalnız” V/109.

Bunlara ilave olarak sadece tonsuz ünsüzlü şeklinin Eski Türkçedeki kuvvetlendirme edatı “oç” veya vasıta (instrumental) eki “+n” ile birleşip kalıplaşarak yönelme hâli eki üzerine kullanılmasıyla “-e kadar” anlamında zarflar yapan “+çaḥ” ve “+çan” ekleri bölge ağzında dikkat çeker. “+çan” şekli daha yaygın olarak kullanılır.

+çaḥ

baştanıayağaçaḥ VIII/14, ikkibinıonbiráçaḥ VIII/62, gelánaçaḥ VIII/66, o vahtaçaḥ VIII/5, sabaḥaçaḥ VII-a/294, yaşanaçaḥ “yaşına kadar” X/4.

Bir örnekte ise yönelme hâli eki kullanılmadan “+çaḥ” ekinin “-cek kadar” anlamında zarf yaptığını görüyoruz: birbirimize gálançaḥ “birbirimize gelip gidecek kadar” XIX/56.

+çan

aḥşamaçan XV/66, baharaçan XV/258, başanaçan “başına kadar” VII-a/264, bugúnaçan XVI/92, geceleráçan I/121, ignadan ipinaçan XVI/360, Ķamindatdan açılanaçan XV/138, Ķuşluḥ vaḥtınaçan XIII/42, ottuzıaltiyaçan XVI/82, saat Ķaçaçan II-b/60, yeddi tütúnaçan XVII/6, yedidán yetmişáçan XVI/3, yiláçan XIII/195 vb.

Bir örnekte ise “+açana” şekli kullanılmıştır: énanaçana “inene kadar” XIX/53.

2.2.1.3.2.8. Yön Gösterme Hâli

Yön ifade eden hâl olup, iki eki vardır. Bu eklerde kalıplaştıkları birkaç kelime dışında kullanımdan düşmüşlerdir. Bölge ağzında kullanılan yön gösterme ekleri ve bu eklerin kalıplaştıkları kelimeler Türkiye Türkçesi ile ortaktır.

Eski Türkçede “+ğaru, +gerü, nadiren +karu, +kerü” şeklinde olan ek Eski Anadolu Türkçesinde “+aru, +erü”, Türkiye Türkçesinde “+arı, +eri” şeklindedir. Bölge ağzında ise “+Ari” şeklinde son sesi daima “i” ile dir.

Türkiye Türkçesinde “+rA” ekinin kullanıldığı kelimeler yönelme hâlini belirtmek için eke ihtiyaç duyarken bölge ağzında özellikle “nere” kelimesi genellikle yönelme hâli ekini almadan kullanılabilir. *nera yolliyersin “nereye ...” XVII/44, nera kâzim “nereye ...” I/332.*

“bu” ve “o” işaret zamirlerinin bulunma ve ayrılma hâli çekimleri Türkiye Türkçesinde “burada” ve “orada” şeklinde yapılırken bölge ağzında “+ra” eki kullanılmadan da yapılmaktadır: bunda “burada”, bundan “buradan”, onda “orada”, ondan “oradan”.

+rA

buray “burası” VII-c/53, *buraya* I/166, *nera* XVII/44, *nerá* IV/9, *neráya* XII/173, *oray* “orayı” VIII/37, *oraya* XIX/22, *orayı* VII-b/99 vb.

+Ari

dışari VII-a/14, *dışaridur* I/475, *içari* XIX/41, *içáriye* IV/13, *içeri* XII/70, *yoğari* II-b/91.

Bir örnekte ise Eski Anadolu Türkçesindeki gibi “+erü” şeklinde tespit edilmiştir: *ilerü* VII-c/99.

“ileri” kelimesinin “l-r > r-l” göçüşmesi sonucu “irali/ iráli” şekilleri karakteristiktir: *bizdanıirali* “bizden önce” XV/73, *iráli* I/10.

2.2.1.3.2.9. Hâl Ekleri Arasındaki Görev Değişiklikleri

Türkçenin bazı ağız ve şivelerinde Tarihî Türk şivelerinin bir hâtrası olarak devam eden veya ünlü değişmesi ve yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıkan bir gramer olayıdır.³⁸³ Bu sebeplere fiillerdeki anlatım ya da anlam farklarını da eklemek gerekir.

³⁸³ Özkan, *Gagavuz...*, s. 125.

Yönelme hâli yerine yalın hâli

yildaki başlandı vuruş “vuruşa/savaşa başlandı” XVI/2, bunnan hamam girmağ-olmaz “hamama girmek” XIII/167.

Yönelme hâli yerine yükleme hâli³⁸⁴

buralari nêmeti gâliyer “buralara Almanlar geliyor” XVII/19, cāvannari öğrettiler ki “civanlara öğrettiler ki” XII/160, ey dohtorlar yol vermâdilâr getmeye beni V/119, götümü da bir vurdilâr “götüme de” VII-a/192, hōtaḥ diyermişlâr bonduruğa bineni “binene” VII-a/151, o malımızı baḥiyerduḥ “o malımıza bakıyorduk” XIII/311, övlârını ataş verdilâr “evlerine ateş verdiler” XII/143, yaḥın arḥadaşlarından ikisini soyliyer buni II-b/8,

Yönelme hâli yerine bulunma hâli³⁸⁵

muharebede iştirek ettuğuma görâ XII/53, semerḳantta düştüḥ VII-a/66,

Bulunma hâli yerine yönelme hâli³⁸⁶

bir ayın içine “bir ay içinde, süresince” VII-a/57,

“ile” edatı/vasıta hâli yerine yönelme hâli

“evlenmek” fiiliyle ilgili olarak Gagavuz Türkçesinde de dikkat çeker.³⁸⁷

urusa evlânmiş “rus ile” VII-a/69, Ḳızına ever, bacısına ever VII-b/65 vb.

İlgi hâli yerine ayrılma hâli

o vaḥitki adamlarımızdan birezi “... adamlarımızın birazi” XV/225 vb

2.2.1.3.2.10. Hâl Eklerinde Ek Yığılması

gizli+n+dân “gizlice, gizlilikle, gizli bir şekilde” XIII/253 “gizli+n” kelimesi zaten “gizlilikle” veya “gizlice” anlamını taşıyorken, “+n” vasıta hâli ekinin fonksiyonundaki zayıflama sebebiyle “+den” ayrılma hâli eki aynı fonksiyonla kelimeye ikinci ek olarak eklenmiş ve ek yığılmasına sebep olmuştur. “+n” ekinin

³⁸⁴ bkz. Özkan, *Gagavuz...*, s. 126 (bak sen budalay, inanma zenginneri, etiştiler onu vb); Günay, s. 110 (ya bi bak oni, bakayim karnuni, beni ağladunuz mi vb.)

³⁸⁵ Günay, s. 110 (ayın batmasında varıdi bir saat daa, dayi bunda ne istiysun vb.)

³⁸⁶ Kuzeydoğu grubu ağızlarında bol görülen bir görev değişikliğidir. Örnek olarak, bkz. Günay, s. 111.

³⁸⁷ Özkan, *Gagavuz...*, s. 128 (evlenmiş bir sarfoşa, evlendi bir karıya).

fonsiyonu zayıfladığından yerini eşitlik veya ayrılma hâli eklerine de bırakmaktadır.³⁸⁸

evel+**ce+den** XV/24, örneğinde de “zaman” fonsiyonu taşıyan iki hâl eki üst üste gelmiştir.

2.2.1.3.3. İyelik Ekleri ve İyelik Çekimi

İyelik ekleri ismin karşıladığı kavramın veya nesnenin kime veya neye ait olduğunu bildiren, sahiplik gösteren, isimlerle isimler arasında bağlantı kulan eklerdir.

Ahıska Türkleri ağzında kullanılan iyelik eklerinin durumu genel kullanımları bakımından şöyledir:³⁸⁹

	1. Şahıs	2. Şahıs	3. Şahıs
Teklik	+(I/U)m	+(I/U)n	+i, +si
Çokluk	+(I)mIz, +(U)mUz	+(I/U)z	+IAri

Teklik ve Çokluk I. Şahıslar

Teklik 1. şahıs

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi ünlüyle biten kelimeler üzerine “+m”, ünsüzle biten kelimeler üzerine yardımcı ünlü olarak “+(I)m, +(U)m” ve yardımcı ünlüsü ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılır.

Tek tük görülen sapmalar da yuvarlak yardımcı ünlüyü yuvarlak olarak alma şeklinde görülür: yegán**um** I7128.

+(I)m, +(U)m

bacımın**ı**oğlı XVII/52, benim analuğ**um** X/9, benim aslan benim ayile**mde** XVII/105, benim babam**ı** XVI/367, benim bilduğ**larıma** XIII/178, benim deduğ**um**, benim de sözü**m** XII/71, benim elim**dán** XIII/71, benim eşittuğ**um** XII/20, benim görduğ**um** XVI/300, benim şerler**im** “benim şiirlerim” VII-c/187, benim vaht**umda** XXI/16, benim yaş**ımda** XV/184, borcu**m** I/413, canı**mi** XVII/147, doğtor**uma** V/122, dört günnuğ**umdan** X/1, ev**im** XII/64, fikri**ma**

³⁸⁸ Özkan, *Gagavuz...*, s. 123 (Gagavuz Türkçesi’nde de “bir şekilde” anlamı taşıyan “ansız+ın+dan” “ansız+dan” örneklerinde benzer durum görülür.).

³⁸⁹ krş. Olcay, s.38, Erten, 34-35; Gemalmaz, 267-273.

XVI/247, gendim XX/8, gózarımınán XVI/248, gövlüm “gönlüm” v/158, gücüm II-b/37, haşımı “hakkımı” XIII/191, hal soranım V/126, Ğardaşım XVII/146, lazımluğım “ihtiyacım” I/187, neslim VIII/31, oğlum XVI/97, sıfatımı X/102, sumĞamdan XII/66, torunum VII-a/313, Tôyuncağımı XIII/381, üsdüme X/126, yadıma II-a/14, yardımım II-a/93, yolum XII/238, yüregimá XII/265 vb.

Çokluk 1. şahıs

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi ünlüyle biten kelimeler üzerine “+mIz, +mUz”, ünsüzle biten kelimeler üzerine yardımcı ünlü alarak “+(I)mIz, +(U)mUz” yardımcı ünlüsü ve ek ünlüsü ünlü uyumlarına uygun olarak kullanılır.

+ (I)mIz, + (U)mUz

acımızdan “açlığımızdan” XIX/60, altı inegimiz XXI/17, bibimiz XVI/362, birbirimize XIX/56, bizim yerimizde XVII/110, bizim bahtımıza XVI/146, borcumuzdur I/301, degirmanımız VII-b/127, doğduğumuz III-a/4, dostluğumuz XVII/129, eksüğümüz VII-a/338, evlarımızı XXI/25, furunlarımız XXI/52, gedacağımızı VII-a/12, gendimiz XXI/18, güzdeki ekinimizi XVII/4, happimizi “hepimizi” XVII/23, ikimiz XIII/45, işliyánımız XV/264, Ğomşumuz X/84, Ğorhumuzdan XIX/11, Ğoyunumuz XIII/289, kövlümüz X/81, köyümüzá XVII/2, mülkümüz XVI/98, minasébetimiz XVII/123, odunumuz I/259, okumuz XIII/289, oturduğumuz VII-a/169, özlárımız özlárımızı XVIII/9, özümüzün XVII/140, sádirimiz XIII/214, sözümüz XVI/332, sürümüz XV/212, şennigimiz X/34, taşılıımızı XIII/290, tarlıımız XVI/345, terbiyemiz VIII/91, yiyácağımız XVII/98, yurdumuzun XV/227 vb.

Bölgedeki genel kullanıma aykırı olarak tespit ettiğimiz örnekler ise şunlardır:

duşduğumuz gibi IV/16, gettuğumuz yilda VII-a/124.

Teklik ve Çokluk 2. Şahıslar

Teklik 2. şahıs

Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi ünlüyle biten kelimeler üzerine “+n”, ünsüzle biten kelimeler üzerine yardımcı ünlü uyumlarına uygun olarak “+(I)n, +(U)n” şeklinde kullanılır.

+(I)n, +(U)n

ağorundan XIII/304, alacağın VII-a/28, ana bacıların V/143, ayağın V/78, elin XVI/293, evin VII-a/253, gendinjal I/77, gözün aydın I/224, inegin XVI/191, K̂aynın I/442, oğul K̂ızların I/188, sánın dilin I/110, sanın yumurtan I/101, sanın yurdun XVI/320, sánın vahtın I/42, senin K̂ardaşın XX/14, suçun I/239 vb.

Bölge ağzında teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine bazı hâl eklerinin kullanımı sırasında Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklılık gösteren özellikler de vardır.

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin yönelme hâli eki ile kullanımı: Bölge ağzında teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine yönelme hâli eki kullanımı Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi “iyelik +yönelme hâli” yapısında kullanılmaz. Bölge ağzında bu yapı ünlü ile biten kelimeler üzerine “+n”, ünsüzle biten kelimeler üzerine “+An” şeklinde gelir.

allah niyetan yetürsün I/276, baban de ki “babana de ki” I/237, felence gálacağımı da eván “falanca evine gelecekmiş” II-b/10, get işan bağ “git işine bak!” I/86, gáliyer sanın yanán “senin yanına geliyor” II-b/67, halhan “halkına” VII-c/34, K̂arnan verem! “karnına verem!” IV/31, san elin K̂arnan T̂ut ki “sen elini karnına tut ki” XVI/293, sanın göynán “senin gönlüne” I/230, sanın yigirmi alti yaşan “senin yirmialtı yaşına” V/143, sánın K̂ızan eliçiluğa “senin kızına eliçiliğe” VII-c/28, sánın yüregán “senin yüreğine” I/339, senin emirleren “senin emirlerine” XV/233, sorgu suvalan “sorgu sualine” XV/167, T̂ırnağından aliyer başanaçan bañiyerlár “tırnağından alıyor başına kadar bakıyorlar” VII-a/264, toprağ sanın başşan! “toprak senin başına!” IV/30, umuzanjal “omuzuna al” I/263, yalağuzluğ yaşadugan “yalnızlık yaşadığına” I/307 vb.

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin yükleme hâli eki ile kullanımı: Bölge ağzında teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine yükleme hâli eki geldiğinde, yükleme hâli eki genellikle kullanılmaz ve iyelik eki yükleme hâli ekinin fonksiyonunu üzerine alır.

aç ağzın “ağzını” I/241, baban mi ariyersin “babanı” I/517, basmadın yerá ayağın “ayağını” V/78, çavur atın “çevir atını” I/615, emek paran verem “paranı” I/199, evin geri al “evini” VII-a/253, halkın yığ “halkını” VII-a/321, naloK̂un “verginini”

XIII/303, sán **Ķulların** “kullarım” XV/245, sanın **dilin** kesem “ dilini” I/110, san **elin** **Ķarnan** **Ķut** “elini” XVI/293, **yolun** şaşurdun mi “yolunu” I/174 vb.

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin ilgi hâli eki ile kullanımı: Bölge ağzında teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine ilgi hali eki getirildiğinde, ilgi hâli ekinin kullanılmadığı ya da düştüğü ve iyelik ekinin ilgi hâli ekinin fonksiyonunu üzerine aldığı örneklerle sık karşılaşılır.

baban meselesi “babanın” I/417, **elin** altında “elinin” VI/38, orda **Ķalan malın** hesabına “malının” XVI/191, sánın **baban** güci “babanın” I/103, **yengán** elindán “yengenin” I/200,

Çokluk 2. şahıs

Bölge ağzında çokluk 2. şahıs iyelik eki Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılır. Ünlüyle biten kelimeler üzerine “+z < +ñIz/ +ñUz”, ünsüzle biten kelimeler üzerine yardımcı ünlüsü ünlü uyumlarına uygun olarak “+(I)z, +(U)z < +ñIz/ +ñUz” şeklinde gelir.³⁹⁰

+(I)z, +(U)z

biriz “biriniz” XVI/237, **çorbazi** XVIII/12, **çörâğızi** XVIII/12, **evizá** II-a/6, **gözü** aydın olsun I/608, **heçbirizin** VII-a/317, **hoş günüz** olsun I/569, **izinizinán** “izninizle” V/114, **Ķızız** “kızınız” VII-c/148, **kövüzde** I/533, **oğluzi** I/599, **sizin geçmişlerize** X/48, **sizin gülüz** V/140, **sizlerin aralarınızda** I/3, **yemegizi** II-b/15, **yolladığuz** I/283 vb.

Teklik ve Çokluk 3. Şahıslar

Teklik 3. şahıs

Bölge ağzında teklik 3. şahıs iyelik eki kelime sonunda karakteristik kullanımı “+i, +si” şeklindedir ve bu yönüyle ünlü uyumları dışında kalarak Türkiye Türkçesinden ayrılır. Üzerine, vasıta hâli dışında, hâl eki alarak iç ses durumuna geçtiğinde genellikle ünlü uyumlarına uygun olarak “+ı, +U, +sı, +sU” şekilleri ile kullanılır.

³⁹⁰ bkz. Karahan, *Anadolu...*, s. 40-41.

+i, +si

adamın erügi XVII/101, babamin güci I/102, bacısı VII-c/171, cävuz ağacı II-a/14, cázasi X/75, çocuğun suçi I/111, suyi XV/192, devletin böyügi II-a/76, dostluğı XVII/128, insan hayatı XVI/138, ipekĶurdi XII/120, kimisin Ķapısı XV/129, Ķocası X/46, ĶorĶusi XV/20, Ķuzusi XVII/192, na mollası XVIII/18, odası XII/209, onun cağabi X/100, tallası XII/25, Ŧayısi XIV/5, Ŧođrusı XVI/93, ustaluğı XIII/270, üzümü XVII/101, verduğı XV/278, yaz boyı III-a/17 vb.

+I, +U, +sI, +sU³⁹¹

Yükleme hâli eki getirildiğinde

açuğuni XXI/38, anasını I/593, boğozuni I7147, bunun boynuni VII-c/194, burasını V/95, cävabını II-b/1, çalası VI/53, çoğuni V/137, düzüni “doğrusunu” I/548, ecel oğuni XII7224, ģarısını I/167, ģalkın parasını I/560, Ķuyruđuni XII/65, malın puluni XIII/296, ölüsünü XVI/128, pambıģ çöpünü XIII/182, suyuni XVI/140 vb.

Yönelme hâli eki getirildiğinde

gelinin ayağının altına II-b/86, german savaşına V/3, gösgüná VII-c/50, Ķızın sahabına II-b/30, Ķurduncađzına I/385, namusuna XII7144, sininin ustuna II-b/65, Şennigin sözüná I/595 vb.

Bulunma hâli eki getirildiğinde

arĶasında III-a/36, evin bu Ķırađında II-a/10, evin öđündá II-a/9, ihtiyar çağında I/266, ikinçihan vuruşunda XVI/372, kendi uruğunda VII-a/336, yüzündá V/130 vb.

Ayrılma hâli eki aldığında

Ķomşusundan II-a/7, ĶorĶusundan II-a/29, namerd köprüsünden XV/245 vb.

İlgi hâli eki aldığında

gelinin ayağının altına II-b/86, Ķızın ana babasının II-b/33, özüünün XII/78 vb.

³⁹¹ bkz. Bu çalışmanın “Dil Benzeşmezliği” ve “Dudak Benzeşmezliği” başlıkları altındaki “3. şahıs iyelik ekleri” ile ilgili kısımlar.

Çokluk 3. Şahıs

Kalın sıradan kelimeler üzerine “+lari” şekliyle gelerek ünlü uyumu dışına çıkar. İnce sıradan kelimeler üzerine ise genellikle “+leri,+lári”, nadiren “+lari” şekillerinde kullanılarak ekin ilk ünlüsündeki kalınlaşma eğilimi ile uyum içinde kalıp kalmama konusunda bir kararsızlık gösterir.

+lAri

babalari VII-a/151, bahşa bahşalariVII-a/335, başha Ķardaşlari IX/12, paralari na da bişeleri X/32, meyvalari XII/117; góracah işlári I/350, memelári XIII/344, Ķazma küreklári XVI/52, rehberlári XIII/81, yardımcılári II-a/59; ahışha túrkleri XVI/239, arabaların şeyleri VII-a/24, máállimleri XIII/251, neslimin gemikleri VIII/32 vb.

2.2.1.3.3.1. İyelik Eklerinde Ek Yığılması

askerbaş+i+si XIII/380, ben gendi+m+a+m XVI/96, ertasi gún+i+ki “ertesi günkü” XVI/60, hangi+s+lári XIX/13, hepp+i+si+ni XII/81, kim+i+si+leri VII-a/59, kim+i+si+nin XIII/44, sabağ+i+si XXI/31 vb.

2.2.1.3.4. Soru Eki

Türkiye Türkçesi yazı dilinde ünlü uyumlarına bağlı olarak kullanılan soru eki, Ahıska Türkleri ağzında sadece “mi” şekliyle kullanılır.

altııay **mi** oħudi XIII/367, merħametın yoħ **mi** Ķaş **misin** Ķaya XII/260, saldat **mi** XV/45, iki yüz ĝıram **midi**, üçcüz ĝıram **midur** bilmám XVIII/11, var **midi**, yoħ **midi** ağniyamaduħ XV/64, ya ki havadan düşán insannar **midi?** XVI/289, yoħ **mi** “değil mi” XIX/41, yoruldun **mi** XII/235 vb.

Bir kez yuvarlak-kalın ünlülü olarak kullanıldığını tespit ettik.

şifiyonluħ **mu** edecám VII-a/181 vb.

2.2.1.3.5. Aitlik Eki

“+ki” aitlik eki bölgemiz ağzında Türkiye Türkçesi yazı dili ile paralel kullanılır. Ancak bir kişinin konuşmasında tonlu ünsüzlü “+gi” şekline rastladık.

+ki

aħırki XVII/10, andadaki XXI/128, bayaħki kimi II-b/21, bögünki I/1, burdakinen IV/29, buşssahatki XVI/285, evelki XIII/350, geriki XV/99, ilkinki XVI/353, Ğalħozdaki XIII/203, köydaki XVII/141, rusunki VIII/72, sánınki I/489, sizinki X/99, yildáki XVII/27, vb

+gi

aħırĝi XVI/215, evelĝi XVI/239, ilkingi anamızdan XVI/365, istanboldaĝi XVI/360, yer kúrrasındaĝi XVI/284.

2.2.2. Sıfatlar

Sıfatlar tek başlarında kullanıldıklarında isimdir. İsimlerin önüne gelerek onların niteliklerini sayılarını bildiren, yerlerine işaret eden, haklarında belirsiz bilgiler veren ve soru halinde belirten kelimelerdir.

Bölge aĝzında sıfatlar sıfat olarak kullanılan yabancı kelimeler dışında Türkiye Türkçesine göre farklılık göstermez. Azerbaycan Türkçesi etkisi ile kullanılan “yüzdeli” ifadeler farklıdır.

2.2.2.1 Niteleme Sıfatları

Varlıkların renk, boy, biçim, yapı, aĝırlık gibi devamlılık arz eden, yani kolayca deĝişmeyen, varlıĝa bitişik olan özelliklerini bildiren sıfatlardır. Varlıkların hareket vasıflarını bildiren sıfat-fiiller de niteleme sıfatları içinde deĝerlendirilmektedir.³⁹²

asıl mana II-b/78, **bal yapan** ari VII-a/34, **baħşa** ot VII-a/201, **báyaz** piriñç VI/42, bir **uluĝ** Ğaĝ “bi ulu daĝ”V/50, **çoħ aħilli** oĝlan I/6, **doĝduĝumuz** yer III-a/4, **dostlarından sir ĝizláyan** dost I/165, **dul Ğalmiş** Ğadın ve erkeK I/3, **düşünükli** Ğaynatam I/474, **düz** Ğarar “doĝru karar” 268, **eşek қоşan** arabalar III-a/16, **ey** doħtorlar “iyi doktorlar” V/118, **ĝamli** günlerimdá V/117, **ĝáyrı** milletlár “başka milletler” VII-a/195, **haĞıllı** adam I/473, **ĝelişmiş** kövlerden III-a/4, **ħalka verülácaħ** emeK paraları I/505, **kesilácaħ** dil I/111, **ħırĝın çoħ** olan yer V/20, **ħor** kete, **Ğulaħli** kete, **içli** kete VI/12, **küçuħ** adam I/126, **küçükcene**

³⁹² Ergin, *Türk...*, s. 246.

oda VII-a/93, **lazımlı** yerlárini “gerekli yerlerini” V/56, **na gözél** almalar I/316, oğlumdan **böyük** Kızım II-a/95, **ot yıǵan** yer “ot yıǵılan yer” II-a/67, **pille baǵan** ħanalar “ipek böceǵi yetiştirilen evler” VII-a/92, **sāh** vicdan < sak “uyanık” XVI/253, **savuh** su I/115, **sefil** inegimiz XIII/342, **şerbet getúran** oǵlan II-b/27, **teze** löbiya **sicaḥ** etmek V/144, **üç nümereli** ħastaġanasında V/112, **yaġın** arġadaş II-a/7, **yalançı** dünyadan V/118, **yapılacaḥ** arabalar I/133, **yaıla seven**, **Ĥaǵlara gedán** milletuh V/42, **yüñgül** yemáK II-b/23, **yüssek** Ĥaǵlar V/135 vb.

2.2.2.2. Belirtme Sıfatları

Bu sıfatlar varlıkların bünyesinde olan bir vasfı deǵil varlıǵı Şu veya bu Şekilde belirtirler. Varlıkları bir kaç bakımdan belirtmek mümkündür. Ya yeri işaret edilir, ya soru Şeklinde belirtilir, ya sayısı gösterilir veya belirsiz bir Şekilde ifade edilir. İşte belirtme sıfatları bu belirtme Şekillerine göre işaret sıfatları, sayı sıfatları, soru sıfatları ve belirsizlik sıfatları olarak dörde ayrılır.³⁹³

2.2.2.2.1. İşâret Sıfatları

Nesneleri, yerlerini işaret ederek belirten sıfatlardır. Bunlar tek başlarına kullanıldıklarında işaret zamiridirler. Bir isimin önüne gelerek onları işaret yoluyla belirttiklerinde işaret sıfatı olurlar ve herhangi bir çekim eki almazlar. İşaret zamirlerinin sadece teklik Şekilleri olan “bu, Şu, o” işaret sıfatı olarak kullanılır.

Metinlerimizde Şu zamirine ve bu zamirin işaret Őıfatı olarak kullanımına sadece bir defa rastladık. “bir yerde de “bu” işaret sıfatının “bo” Şeklinde kullanıldığını tespit ettik.

bo hal XV/252, **bu** aylarda VII-b/83, **bu** belediyânın başġani VII-a/270, **bu** dünyamı VII-a/324, **bu** familyaları VII-b/36, **bu** sözlár I/107, **o** aġşam XV/277, **o** kitaba I/15, **o** vaġt II-b/10, **o** vilayatTan XVI/2, **öbir** etini VI/36 vb.

2.2.2.2.2. Sayı Sıfatları

İsimleri sayıları bakımından belirten sıfatlar olup, tek başlarına kullanıldıklarında sayı isimleridirler. Sıfat olarak kullanıldıklarında isimleri, adet olarak, dereceli olarak, parça halinde gruplandırarak veya toplu biçimde bildirirler.

³⁹³ Ergin, *Türk...*, s. 247.

Asıl sayı sıfatları

Nesnelerin sayısını adet olarak bildiren sıfatlardır. Türkçede sayılar, “bir, üç, dokuz, on, yüz, bin, milyon” gibi tek kelimedenden, “beş yüz, üç bin, iki milyon” gibi sıfat tamlaması şeklinde ve “on bir, yirmi iki, yetmiş beş” gibi sayı topluluğu şeklinde oluşan sayılar olarak üç türdür.

Bölge ağzında Türkiye Türkçesinden telaffuzca farklı sayılar şunlardır: alti, yedi/yeddi, sekiz/sekkiz, doḡuz/doḡḡuz, yigirmi, ottuz, **Ķırḡ**, atmiş, doḡsan, milyart < *Ru.* milliard “milyar”.

alti tütüná “altı aileye” VII-a/42, **bir** milyartdan XVI/285, **beş** sutka XIII/201, **bir** aylıḡ II-a/6, **bir** öñn “bir öğün” VI/54, **doḡḡuz** ay II-a/97, **iki** adam II-b/66, **iki yüz** ġıram midi, **üç** **cüz** ġıram midur XVIII/10, iştá olur **yüz** adam, olur **beş** adam II-b/51, **Ķırḡ** manat II-b/72, **on** manat II-b/67, **on beş** yaşlar “on beş yaşındakiler” VII-a/161, **on iki** can V/23, **ottuz** manat II-b/69, **üç** gün **üç** gecá V/77, **yeddi** hazınánün biri I/95, **yedi yüz** yıl, **alti yüz** yıl VIII/332, **yigirmi dört** tane II-a/96, **yirmi** tütün VII-a/51 vb.

Türkçede önüne sayı sıfatlarını alan isimler her zaman teklik halde bulunurlar. Bölge ağzında da bu durum geçerli olmakla birlikte, Rusçanın etkisi ile bazen isimler çokluk hâlleri ile kullanılabilirler.

iki üçsıra tellar XVI/15 vb.

Sıra sayı sıfatları

Sayılardan “+ncI” ekiyle türetilen ve nesnelerin sırasını belirten sıfatlardır.

bin doḡuz yüz Ķırḡıncı sene II-a/1, **birinci** gün II-b/12, **elli sekkizinci** yıldá VII-a/205, **ikinci** yıl VII-a/114, **Ķırḡ altıncı** yıllaraçan VII-a/146, **onuncı** sinifi VII-a/194, **yedinci** Ķılısı XII/39, **son** sozunda II-b/103 vb.

Üleştirme sayı sıfatları

Bu sıfatlar paylaşırma, bölme ifade ederler. “+Ar, +şAr” eklerinin getirildiği sayılar yapılan üleştirme sıfatları belirttiği isimlerin kaçarlı gruplar halinde bölündüğünü gösterirler.

birer bişey kesip V/36, **beşer** tána **onar** tána çocuḡlar XVIII/8 vb.

Topluluk sayı sıfatları

Benzer varlıkları “+z” çokluk eki alan sayılarla, “ikiz, üçüz” gibi toplu olarak ifade eden sıfatlardır. Metinlerimizde örneğine rastlamadık.

Kesir sayı sıfatları

Türkiye Türkçesindeki “buçuk”lu sayılar “yarım” ifadesi ile söylenmektedir.

alti yarım milyart yaşıyan XVI/285, **bir yarım** ay “bir buçuk ay” XIII/149, **bir yarım** metro VII-b/72, **bir yarım** sut^âaluş yol XV/279, **dört yarım** yıl XII/51, **yüzde beş** pratzint yani faizi II-a/55, **yüzde on** adam XVI/274,

beş on tütünde bir tene VII-b/95, günde bir kere III-a/17, haftada iki ders üç ders XII/44, her on günde bir XII/104, sut^âada bir defe XVII/56,

2.2.2.2.3. Soru Sıfatları

Nesneleri soru biçiminde belirten sıfatlardır. Bölgemiz ağzında “netevür/ natour, nasıl/ nesil, neçe/ nece, ^âkaç, ne/ ná(y)/ na(y), hangi/ hanğı” kelimeleri başlıca soru sıfatlarıdır.

aşilli oğlu **na** iş görmiş I/484, bu **na** işdur XIII/38, bu **náy** iş XIII/318, **hanğı** ^âKuya XVIII/12, **hangi** adam XIII/50, **hanğı** gün II-b/32, **hangi** memleket XIII/106, **hangi** bir derdi XII/190, **hangi** türbedür XII/225, **hangi** saldat meger **hangi** eve bahacaş XV/24, **hangi** carā, **hangi** kanala XVI/179, **hansı** ^âKonşunun XVI/293, **^âKaç**ay yol getdiz XII/148, **^âKaç** günlüğadur XV/51, **^âKaç** tütün XX/11, bu **nece** gülüşidi XII/187, **na** adamlar I/126, **na** habar I/382, **na** habaralsın degirmandan, degirman buna **na** cāvap versin XII/200, **na** suçim var I/238, **na** vaht **na** has olacaş VII-c/60, **natavur/ natour/ netevür** işler MDD, **nayış** görduz oğul I/381, **ná** azabidi! VII-a/184, **násil** pehlivansın XII/248, **nesil** ^âTağidi V/77 vb.

^âKaç gün geçândan sora II-b/47 örneğinde “birkaç” anlamında belirsizlik sıfatı, **^âKaç** seneler VIII/48 örneğinde “pek çok, çok” anlamında belirsizlik sıfatı, **^âKaçınci** yili XVI/202 örneğinde bir sıra sayısının yerini tutarak sıra sayı sıfatı olarak kullanılmıştır.

2.2.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Varlıkların bir takım özelliklerini belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. “bir (herhangi bir), birkaç, biraz, nece/ neçe (pek çok), falan/ felen/ filan, çok, az, bütün, başka, öyle, böyle, her, bazı, öbür vb.” gibi pek çok kelime bölge ağızındaki fonetik özelliklere bağlı şekilleriyle belirsizlik sıfatı olarak kullanılır.

az adam VII-c/56, **az** döşek XV/202, **azluḡ**, **bir avuç** millet “azıcık millet” II-a/78, **baḡsa** rayona XV/141, **baḡsa** adamın XIII/294, **baḡsa** dövlâtlarda XVI/241, **bazi** istansiyalarda XV/84, **bazi** Özbekler VII-a/199, **biraz** Ķuri III-a/35, **biráz** baḡsaça VI/7, **biráz** deḡişik IV/29, **biraz** yemáĶ II-b/52, **birez** nemdür VI/35, **birez** zehre XV/202, **birkaç** sene II7a/2, **bir** yerdá II-a/2, **biĶonnar Ķoli Ķoli** Ķallar “bidonlar dolusu bal” VII-a/35, **bütTün** akrabalarını II-b/39, **bütün** cámaatlár II-a/3, **bütún** kötúluḡlar VII-c/110, **çoḡ** bişe “çok eḡya” VII-a/31, **çoḡ** ḡastalar “pek çok hasta” VII-a/67, **çoḡ** sürümüz XV/212, **falan** sahatta VII-c/86, **falan** vaḡonda XVI/149, **filán** adamın VII-c/15, **felen** vaḡıt XV/167, **har** táráfa XVI/310, **hár** bir eva XIX/16, **hár** adam, **hár** maḡınaya XIV/2, **her** ev II-a/6, **her** iḡi XXI/26, **nece** ben ben diyanları XII/258, **neçe** canlar V/52, **nece** cávanları XII/245, **öbür** esgerlereXVII/23, **öbür** gún III-a/48, **öbür** yemeḡler VI/78, rasiyanın **bütün** šaharlarine XII/146, siz **filán** yerá, siz **filán** yerá XVII/73 vb.

böyle (<bu ile), öyle (<o ile) hâl zarfları da “belá/bele, elá/ele” şekillerinde daha önce belirtilen durumlara išaret etme ifadesiyle belirtme sıfatı olarak kullanılır.

belá sózlari XVI/321, **belá** išlár XVII/115, **belá** šeylári XVII/24, **elá** adamlari XVIII/23, **elá** günnár XVII/128, **elá** yéllar “öyle yerler” XVII/99 vb.

2.2.3. Zarflar

Zarflar zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir. Tıpkı sıfatlar gibi zarflar da tek başına kullanıldığında isimdir.³⁹⁴ Fiillerin, sıfatların, sıfat-fiillerin ve görev bakımından zarf niteliḡindeki kelimelerin anlamlarını zaman, ölçü, niteleme, yer, yön, vasıta, miktar, šart gibi çešitli bakımlardan etkileyerek daha belirgin duruma getiren veya sınırlayan kelimelerdir.³⁹⁵ Zarflar esas olarak çekimsiz unsurlar olup,

³⁹⁴ Ergin, *Türk...*, s. 258.

³⁹⁵ Korkmaz, *Gramer...*, s. 250.

zarf olarak kullanılan isimler eşitlik, vasıta ve yön ekleri dışında ek almazlar. Bu ekler de edat fonksiyonunda olup, çekim ekleri içinde zarf eki durumundadırlar.³⁹⁶

Zarflar “yer-yön zarfları, zaman zarfları, hâl zarfları ve miktar zarfları” olarak dörde ayrılırlar.

2.2.3.1. Yer-Yön Zarfları

Belirsiz bir yer-yön ifadesi ile fiilin yönünü belirten zarflardır. Bu zarfların çoğu yön ekleri ile yapılmış ve yer-yön bildirme anlamıyla zaman içinde kalıplaşmış kelimelerdir.

Bölge ağzında “ilári, geri, aşağı, yoğari, içeri/ içári/ içari, dışari/dışari” kelimeleri yer-yön zarfları olarak kullanılan kullanılan kelimelerdir.

aşağı düşdüm XIII/70, benden **iráli** da dört adam var VII-a/279, ben **içeri** girmedim XII/70, bizim de **harman** ondan ki **aşağı** VII-b/12, **cámáat** **Ķorhusundan** dışari çıñmiyerdi II-a/29, davul zurnaynan **içári** girdururdilár VII-c/114, gelini verin **geri** góturiyerim VII-c/141, geldi bacısıgilá, **geri** getti VII-c/182, içeri **Ķabul**etdilár XXI/40, heç çıñmañ **dışari** yoğ VII-a/14, köçmiş **Ķız** çığdan **dışari**dür I/475, on güne **geri** gelácağuh X/30, **Ķali** **yoğari** súrtyer gálinin eliyndan ki II-b/91, tütün **yoğari** çıñiyer VII-a/127, vano Tayi górmamiş ben **içari** girmam XIX/41, **yoğari** çıñha çıñhā sora biz da olduñ **Ķalhoz** XIII/360, zan **Ķur** ki bán **dışari** çıñacam “sen dur ki ben dışari çıkacağım” XVI/134 vb

Bunların yanında Azeri sahasında zarf olarak kullanılan “bura, ora” kelimeleri de bölge ağzında zarf olarak kullanılır.

bura gúrcistandır XVI/320, **bura** **ĶaşĶend**dür XV/122, **ora** birez nemdür diye küflániyer et VI/34, sa^hat tezdán **şora** yığdı cemeçti XVII/24, yağudilári **ora** súrmişlár VII-a/89 vb.

Yine bölge ağzında “oyani, buyani/biyani” kelimeleri de “öte, beri” anlamlarında ayrı ayrı veya ikileme şeklinde çok kullanılan yer-yön zarflarındandır.

bizim şennik başladı göç^{et}máya **oyani biyani** VII-a/139, **biyani** gáliyer da VII-c/169, çávur atın **buyani** murat I/615, çıñardurduñ **kanalın** üsdünē yoğari, sırtinán,

³⁹⁶ Ergin, *Türk...*, s. 258.

oyani tökerduĥ XV/268, milleti köçürdi yuvasından **oyani buyani** XVII/17, **oyani** gettuĥ VII-a/54 vb.

2.2.3.2. Zaman Zarfları

Fiilin gösterdiği işin, oluşun zamanını bildiren zaman isimleridir. Bunların pek çoğu Türkiye Türkçesi ile ortak olmakla birlikte farklı kullanım özelliği gösterenleri de vardır. “önce” yerine “iráli, evel (< evvel)”, “az önce” yerine “bayaĥ/ bayaĥ” kelimeleri kullanılır. “o zaman” yerine “o vaĥıt” kullanılır.

ama **o vaĥıt** Ķalĥozda haĥ nerda varıidi XII/220, **bayaĥ** dedimıa ya Ķıřın alti ay diyánda VII-c/3, ben **bayaĥ** diyacaydım o sozumda XVI/299, beni **evel** proĶoski yazdılar XV/155, beş tana adam gáldi **evel** o saldatınán barabar XIII/62, demeli biz **evel** düřtuĥ buĥa rayonna XV/145, **evel** Ķalĥozçı oldum XIII/207, geçtuĥ o ki da o vaĥıt açılár Ķapıyı VII-a/48, köy dedimıa **bayaĥ** XIII/142, **o vaĥıt** biza ermanıların táseri yoĥıidi XVI/326, **o vaĥıt** ondoĥuz, yigirmi yaştaydım da XVII/52, **önce** mafiş büşürebülürsün VI/42, sán **iráli** begánmiyerđin I/10, siz gálmazdan iráli bunlara aĥnatmıřlar ki II-a/28, onda soyliyerlár ki şindi **iráli** II-b/55 vb.

“böĥún/ böĥün/ bogún (< bugün), dün, bıldı, yarın, şimdi/ şindi, geca/ gecá/ gece/ keĥá, gündüz/günúz/ günüz, er, geç, daha, aĥřam, sabaĥ, evle/ evlá, sora (sonra)” gibi pek isim bazı fonetik farklarla Türkiye Türkçesinde olduĥu gibi zaman zarfı olarak kullanılır.

ben **bıldı** vátánıma getdim XIII/381, **bıldı**ııldı “bıldı öldü” XVI/320, **bogún** keyfin yoĥtur ilĥamcan I/282, **böĥün** de gáldılár, **yarın** gálacaĥlar VIII/25, **böĥün** iftarıaşı verilür VII-a/308, **böĥün** yaşıyan cahillárimá selám söylá V/91, demaĥıaı**şindi** bizim necat Ķadan olurđum XIII/339, devlet **sora sora** başladı azarıazar şey vermáya XVI/131, **dün** bunda aĥıo ĶarĶıa bir adaminan Ķonuřtuĥ IX/30, **geca** da gediyeđuĥ **günúz** da gediyeđuĥ XV/83, **gece** kiremot Ķoyup Özbeklere para Ķazaniyeđuĥ XII/111, **gündüz** de o teĥniĶomda oĥuduĥ XII/112, ĥayde! **sora** gáluruĥ I/393, her bir vaĥona Táĥıdiyediler yemek yemeye **evle** de **aĥřam**, **sabah** X/27, ibrahim yoĥdur **da^ha** orda XII/99, Ķalđuĥ **geca** Ķaranuĥdâ XVI/38, o **aĥřam** verđuĥi XV/277, o günün **günüz** aĥřamaçan köydá ĶalđuĥXVII/32, onnar **daha** vátáni bekliyerlár VII/24, sora **keja**, **geca** áşger

bizim başucumuzda **Ŧuriyerdi XIII/27, ŧimdi** başi eyládađ I/451, **ŧindi** oni **ŦonuŧiyerlarII-b/49, ŧimdi böğún** geri almağ desan olmaz VIII/37, yarın gedaruğ, böğún **đalkın emeK** paralarını **Ŧağıdađ** da I/434,

Türkiye Türkçesindeki sabah, akşam, gece gibi isimlere gelen “+leyin < ile-y-in” ekiyle yapılan zaman zarfları bölge ağzında “+(y)(i)nAn” şeklinde, vasıta hâli eki “ile” edatına doğrudan bağlanarak yapılır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “+(I)n” vasıta hâli eki alan “yazın, **Ŧışın**, baharın, **güzün**” kelimeleri ile, fonksiyonunu kaybederek adeta bir zarf yapma eki durumunda kullanılan “+Dan” ayrılma hâli eki almış “**çohdan**, eskiden, evelden” gibi kelimeler de zaman zarfı olarak kullanılır.

ağşaminan saat beŧtá II-b/57, **ađşaminán ađşaminán** XVII/37, **eskiden** babam çoh soyliyerdi III-b/1, **evelden** diyerdiler VI/10, **gúzun** bellánanda gena o ağpunli yerá “**güzün**” III-a/51, imkán olanda **ağşamin** altidan sora ev işlerine bağiyer III-a/20, **Ŧışın**, **baharın**, **gúzun** yağın bu vağıtlarda bugún gená odur ağışhalılarda VII-c/82, **sabağınan** diyerlar ki VII-c/86, **sabahinán** boŧ çayçetmek verürdilár XV/275, sati gúrci bizi **çohdan** çávürácydi ya XIII/207, soradan bu habári eŧitTuđ bizler XV/201, soradan örgendim ki XII/87, **yazın** çocuğluğumuzda öđleyáçan gedar oğurduğ III-a/15 vb.

Bölge ağzında gün isimleri Türkiye Türkçesi ile ortaktır: bazar ertasi/ertási, sali, çerŧamba/ çerŧámba, perŧamba/ perŧámba, cuma, cuma ertasi, bazar.³⁹⁷

Ay isimlerinde ise bazı farklılıklar vardır. Türkiye Türkçesi yazı dili ile ortak olan tek ay “mart”tır. Bu ay dışındaki bütün ay isimlerine ise Anadolu ağzları ile bazı farklılıklarla diğer Türk ŧivelerinde rastlanmaktadır. Bölge ağzındaki ay isimlerinin pek çoğu günümüzde unutulmaya yüz tutmuş, yerlerine Rusçadan alınan ay isimleri kullanılmaya başlamıştır. Bölge ağzında ay isimleri şöyledir:³⁹⁸

zemheri/ zehmeri/ yanvar (ocak), gücük ayi/gücükay/ fevral (ŧubat), mart, abril/ april/abrel (nisan), may (mayıs), kirez ayi/ kiráz ayi/ iyun (haziran), biçinçayi/ orağçayi/ orağay (temmuz), đarman ayi/ đarmanay (ağustos), bögrüm ayi/

³⁹⁷ Kazımov, s. 108.

³⁹⁸ bkz: Aliyev, s. 22; Çalıŧmamızdaki II-c numaralı metin; Özkan, *Gagavuz...*, s. 135; Kazımov, s. 106-108, Aliyeva, s. 134.

bögrümay/ sentyabr/ sentyabr (eylül), şarap ayi/ şarabay (ekim), K̂oç ayi/ K̂oçay/ noyabr (kasım), K̂araK̂ış/dekabr (Aralık).

2.2.3.3. Hâl Zarfları

Fiilin gösterdiği işim nasıl olduğunu ifade eden zarflardır. Asıl hâl zarfları yanında pek çok isim de eşitlik ve vasıta hâl ekleri ile son çekim edatları olarak hâl zarfı olarak kullanılır.

Bölgemiz ağızında Türkiye Türkçesinden fonetik farklılık gösterenler yanında farklı kullanımla görülen belli başlı hâl zarfları şunlardır:

“elA (< o ile), belA (< bu ile), abelá (< aha böyle)haştela (< aha işte öyle), düz/Toğri (doğru), güzel/ gözál, ey (< eyü < edgü > eyü > eyi > iyi), bitevi/bittevi (tamamıyla, sürekli), yahşi, nátavür/netevür/ natour (<ne tavır), hama/ haman (hemen), tez, çap(P)uñ/ çapuñ (< çabuk), onsuz (hiç değilse/ hiç olmazsa/ o olmadan), yalağuz (yalnız)” vb.

adımız da familyamız da, cinsimiz da K̂almiyacañ **belá** getsa XVI/307, altı yüz yıl **nátavür** başK̂ardi VII-a/332, bañ helē, birbiriná na **gözel** uymış I/170, **belá** yaldatdilár XVII/30, ben **çapuñ** ona ulaşem I/448, bizi **elá** inandurdı onnar XVI/54, ben sınava girsam geçarım, borcomdan yoñari **bittevi** bizim türkler XIII/11, biza **yahşi** bahtılár XVII/84, bógün gün **ey** K̂ızdurdı I/394, bu **nátaur** olur II-a/36, **çabuñ** ol ola! I/119, geri kayıdanda **birden** povez fit çaldı XV/97, **gözál** geçarım VIII/104, buni **düz** dedin I/340, çocuñlari **bitevi** eziyer VII-c/210, **düz** midür I/70, **elá** oliyerdi ki besasahataçan çekiyerdi XV/81, **ele bele** yaşaduñ diyem sene X/42, **ey** bañdilár XXI/40, gettin mi **hama** hapsa atiyellár VII-a/41, **haştela** yaparsın MDD, insannar **Toğri Toğri** libas biçsa XVI/291, K̂āliyerim **yalağuz** I/190, K̂ardaşım arabayi **nataur** yaptız I/423, kendilári **yalağuz** bindilár VII-a/43, lazım olanda **hama** al sucuğı işlát VI/37, mālī **gözalca** súrardilár **gözalca** XVI/138, **netevür** oldu ki buna toñunmiyer “nasıl oldu ki...” XII/69, **netevür** diyem millet geliyer de “nasıl diyeyim...” X/25, oñuyem ki sene **gözel** gelsin V/104, ona para veriyerlár o ki **haman** açılıyer II-b/86, onnar K̂onuşanda ná **gözel** birbirini ağıniyerlár I/596, onnar **tez** çıñsın getsınnar XVI/234, **onsuz** bir yerá çıñamiyerdiz ki “o olamadan...” VII-a/312, **onsuz** para aldım “hiç değilse...” VII-c/196, senin sözün **düz** çıñtı şerif Tada I/470, sora kesiyersin **bele**

bele VI/68, sora milletimiz geldi yığıldı **bitevi** X/67, **yalağuz** Kaldım XV/165, yığıp yığışturup **tez** çıhtu bizler XV/203, yōh, **yaşsi** yaşiyerduh XV/28v vb.

2.2.3.4. Miktar Zarfları

Sıfatların, başka zarfların ve fiillerin anlamına azlık-çokluk bakımından açıklama getiren, miktar ve derece bildiren zarflardır. Türkiye Türkçesi ile büyük ölçüde aynı zarflar kullanılır. başlıcaları “en/an, daha, pek, çoğ, az, birAz, nece (pek çok)” zarflarıdır.

babam **biráz** ki uruşçayı biliyerdi VII-a/29, **birez** derdimden söyledim I/194, bizim **an** büyük düşmanımız beriyayı VII-a/159, bu Kari da **çoğ** Kuran ohiyerdi X/129, **daha** ey görünurdi I/543, gál bu işi **biraz** yüngülladağ II-b/36, gençluğunda **daha** güzel idi I/363, gürcilárin ettüğü bizá **çoğ** var VII-b/33, içlerinde **en** küçüğü bençidim XV/276, **nece** cavanları turabeyledin “pek çok ...” XII/245, oğlanın **an** yañın akrabaları VII-c/46, o istansiyalarda kimisinde **az** Türiyerdi XIII/95, ondan bize **az** da olsa XV/287, o vañıtlardan sora **birez** yañşiláندی XV/294, o yaşında **daha çoğ** lazım I/346, óburi da **en** fuharasi II-a/57, saldatın da **en** büyük şeylári ki yañşilári XVI/7, şimdi sóylánacağ soz **pek** birden çoğdur VII-a/269 vb.

2.2.4. Zamirler

Doğrudan hiçbir nesneyi karşılamayan zamirler, bütün varlıkların isminin yerine temsil veya işaret yoluyla varlıkların kullanılabilen kelimelerdir. Zamirler birkaç istisna dışında yapım eki almazlar.

2.2.4.1. Şahıs Zamirleri

Varlıkları şahıslar halinde karşılayan kelimelerdir. Bütün varlıklar altı şahıs zamiri ile karşılanır.

Bölgemiz ağzında şahıs zamirlerinin hâl ekleri ile çekiminin tespit edilen örneklerini bir tablo hâlinde şöyle gösterebiliriz.³⁹⁹

³⁹⁹ Türkçede şahıs zamirleri ile ilgili geniş bilgi için, bkz. Yıldız Kocasavaş, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Türk Dil Kurumu Yay.: 848, Ankara 2004.

	Yalın hâl	İlgi hâli	Yükleme hâli	Yönelme hâli	Bulunma hâli	Ayrılma hâli
I. T.Ş.	ben	benim	beni	bene %68 bená %30 bana %2	bende bendá benda	benden bendan
II. T.Ş.	sen %48 sán %20 san %32	senin %35 sánın %23 sanın %45	seni %33 sáni %13 sani %54	sene %63 sená %2 sana %35	sende %60 sánda %12 sanda %26	senden %60 sándan %10 sandan %30
III T.Ş.	o	onun	oní	ona	onda	ondan
I. Ç.Ş.	biz	bizim	bizi	bize %17 bizá %36 biza %47	bizde %67 bizdá %22 bizda %15	bizden bizdán bizdan
II. Ç.Ş.	siz	sizin	sizi	size %8 sizá %36 siza %56	sizda	sizden sizdán sizdan
III. Ç.Ş.	onnar, onlar	onların onnarın	onlari onnari	onlara onnara	onlarda onnarda	onlardan onnardan

Tabloda çok şekilli gösterilip oran belirtilmeyenler metinlerimizde çok az geçmiştir. Bu sebeple bir oran belirtmedik.

Zamirlerin yalın hâllerinde tekil ikinci Şahıs zamirinin kök ünlüsünde görülen kalınlaşma dikkat çeker.⁴⁰⁰

Şahıs zamirlerini kök ünlüleri ve çekimli hâlleri ile değerlendirdiğimizde:

Birinci ve ikinci teklik şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekiminin bölge ağzında Türkiye Türkçesinin aksine genellikle “bene” ve “sene” şeklinde ince sırada kaldığı,⁴⁰¹ ancak ikinci şahıs teklik zamirinde “sana” şeklinin de yaklaşık üçte birlik bir oranla kullanıldığı görülür. İkinci teklik şahıs zamirinin yalın hâlde yaklaşık yine üçte birlik bir oranla “san” olarak kullanılmasını da gördüğümüzde bölgede bir ağız grubu bulunduğunu anlamaktayız. Birinci ve ikinci çokluk şahıs zamirlerinin yönelme hâli çekimlerinde ise ek ünlüsü yüzde sekseni aşan oranda yarı kalın veya kalın olarak kullanılır.

bana VII-a/288, bená XVI/193, bene I/44, biza XIII/5, bizá XV/85, bize XII/162, sana XVI/323, sene I/45, siza XVI/27, sizá I/572, size VIII/25,

Teklik ikinci şahıs ilgi hâli çekiminde yaklaşık %45 oranında kelime tamamen kalın sırada, yaklaşık %23 oranında kök ünlüsü yarı kalın ek ünlüsü kalın sırada kullanılmaktadır.

⁴⁰⁰ Buran, *Anadolu Ağızlarında...*, s. 42 (san/ sán).

⁴⁰¹ Gemalmaz, s. 310-311 (bene, behen, been, sene, sehen, seen); Karahan, *Anadolu...*, s. 35.

senin V/142, sánın I/110, sanın XVI/339.

Teklik ikinci şahıs yükleme hâli çekiminde de kök ünlüsünün %67 oranıyla yarı kalın ve kalın olarak kullanılması, ilgi hâli çekimindeki oranla yaklaşık olarak aynıdır.

seni VII-a/287, sání II-a/80, sani XIV/17.

Bulunma ve ayrılma hâli çekimlerinde ise ek ünlüsü yaklaşık %60 oranında ince, %40 oranında kalın yarı kalın veya kalın ünlü ile kullanılır.⁴⁰²

benda VII-b/61, bende VII-a/7, bizda XVI/69, bizdá VI/85, bizde XV/41, bizdan III/66, bizdán XV/232, bizden XII/101, sanda XVI/256, sándá I/111, sende V/161, sandan XIII/302, senden XV/241, sizda II-a/93, sizdan I/604, sizdán V/141 vb.

Şahıs zamirlerinde soru

Hem soru eki “mi” hem de vurgu ve tonlama ile eksiz olarak yapılır.

ben miyim?; sansın?/ sansîn?/ san misin?; odür?/ o midur?; bizüh?/ biz miyuğ; siz misiz?; onnardur?/ onnar midur?

Şahıs zamirlerinin edatlara bağlanması

Türkiye Türkçesinde şahıs zamirleri edatlara bağlanırken araya hâl ekleri girer. Ancak bölgemiz ağzında şahıs zamirlerinin “için” edatına yalın olarak bağlanan örnekleri ile Türkiye Türkçesinden farklılaşır.

“için” edatına bağlanması

bizüçün V/124, onüçün XIII/4, sanüçün I/400.

“gibi” edatına bağlanması

bizim kimi IX/24, onun kimi XIII/118.

“ile” edatına bağlanması

Bu edat bölgemiz ağzında kendini koruyarak kullanıldığı tek tük örnekler dışında isimlere ve zamirlere tamamen ekleşmiş olarak gelmektedir.

⁴⁰² Gülsevin, *Uşak...*, s. 97-98 (yönelme hâli de kalınlaşmak üzere: bena, benda, bendan, beninan, biza, bizda vb.); Polat, s. 73-74.

bizinán XV/121, sanınán VII-a/57, sizinán I/657, onınán XVI/8, onnan I/147, onnarınán XIII/239.

2.2.4.2. Dönüşlülük Zamiri

İyelik ekleri yardımıyla bütün şahısları kapsayan dönüşlülük zamirinin bölge ağzında Türk dilinin iki dönüşlülük zamiri de yoğun olarak kullanılmaktadır. “öz” dönüşlülük zamirinin bölgenin tarihi süreçteki nüfus hareketleri yanında Azerbaycan Türkçesi⁴⁰³ etkisi ile varlığını canlı olarak sürdürdüğünü söyleyebiliriz.

“kendi” zamiri bölgemiz ağzında “k-> g-” tonlulaşması ile genel olarak “gendi” şeklindedir. 3. teklik şahıs ifade ederken de iyelik eki hiç kullanılmaz.⁴⁰⁴

gendi

gendim I/429, kōndüm⁴⁰⁵ XIII/242, gendin XVI/136, gendi I/106, gendimiz II-a/84, gendizá I/175, gendilári VII-c/163, gendileri X/39.

öz

özüm VII-a/72, özün XV/237, özi XVII/48, özümüz XIII/154, özleri XII/22.

Gönüşlülük zamirinin hâl ekleriyle kullanımını şahıs zamirlerinde olduğu gibidir.

özlárimız özlárimızı XVII/9, özümüzdán XVII/140, özümüzden XV/6, özümüzün VII-b/30, özündá XIV/25, özünü XII/119, özünün XII/78, özü özüne XVI/302 vb.

2.2.4.3. İşaret Zamirleri

Varlıkları işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir. Nesnelere yerinin uzaklığına, yakınlığına, tek veya birden fazla olmalarına göre altı işaret zamiri kullanılmaktadır. Bu zamirleri ve bölgemiz ağzında kullanımlarını bir tablo halinde gösterelim.

⁴⁰³ Ferhat Zeynalov, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (çev. YusufGedikli), Cem Yayınevi, İstanbul 1993, s. 189.

⁴⁰⁴ Özkan, *Gagavuz...*, s. 139; Günşen, *Kırşehir...*, 116; Gemalmaz, s. 310-312.

⁴⁰⁵ Bir kişinin konuşmasında tespit ettik. Özbek Türkçesi etkisi olduğu görülmektedir.

	Yalın hâl	İlgi hâli	Yükleme hâli	Yönelme hâli	Bulunma hâli	Ayrılma hâli
Yakın için	bu	bunun	buni	buna	bunda	bundan
Biraz uzak ve uzak için	o	onun	oni	ona	onda	ondan
Çokluk şekilleri	bunnar bunlar	bunnarın bunların	bunnari bunlari	bunnara bunlara	bunnarda bunlarda	bunnardan bunlardan
	onnar onlar	onnarın, onların	onnari, onlari	onnara, onlara	onnarda, onlarda	onnardan, onlardan

Bölgemiz ağzının işaret zamirleri bakımından dikkat çeken yönlerinden biri “şu” zamirine ve çekimli hallerine metinlerimizde sadece bir kez rastlamamızdır.

İşaret zamirlerinin çekimi Türkiye Türkçesi ile paralel olup, bölgemiz ağzında genel kural haline gelmiş ses olayları bağlamında fonetik farklılıklar vardır.

“+ra” yön gösterme eki alan “bura, ora” işaret kelimeleri yaygın olarak kullanılır.

burada I/519, buralar VIII/46, buradan VIII/3, buralarda VIII/21, buralari nêmetş gâliyer “buralara” XVIII/9, burasını V/95, buraya I/46, orada XV/29, oradan XVI/288, oralar XIII/157, orataken “oradayken” XIX/22, orasına III-a/34, oraya XIII/168, orayı XVI/289.

Ancak bu şekillerin yönelme ve yükleme hâli ile teklik 3. şahıs iyelik eki alan şekillerinin eksiz olarak kullanıldığı; yönelme, yükleme hâli ve teklik 3. şahıs iyelik eklerinin düşerek geride sadece yardımcı ünsüzün kaldığı örnekler yaygın olarak görülür.

bura gürçistandır “burası” XVI/30, buradır “burasıdır” I/476, buranın adami “burasının” XXI/32, buray görünmiyâcağ“burası” VII-c/53, ora da misliman yeri “orası” X/66, şora yığdı cemeeti “şuraya” XVIII/3, yağudilâri ora sürmişlâr “oraya” VII-a/89, oranın tarıhı “orasının” VII-a/7 vb.

Yönelme, bulunma ve ayrılma hâli çekimlerinde hâl ekinden önceki “a” ünlüsünün düştüğü örnekler de yaygındır.

burya XIII/355, orda X/72, ordan burdan XVI/48, orya XIII/16 vb.

Bir örnekte ise ön seste “b- > m-” değişikliği ile: munadur XIX/9 şekli görülür.

Şekil bakımından şu farklılık görülür.

“o” ve “bu” işaret zamirlerinin bulunulan ve ayrılınan yeri işaret eden “orada, oradan” ve “burada, buradan” anlamındaki şekilleri kurulurken bulunma ve ayrılma hâl eklerinin zamirlere “n” yardımcı ünsüzü ile bağlanması oldukça yaygındır.

biz bunda köpri yapacağuh “burada” XIII/64, oğul bundan göç edağ “buradan” VII-a/235, onda “orada” VII-a/249, ondan “oradan” VIII/63.

İşaret zamirlerinin edatlara bağlanması Türkiye Türkçesi ile paraleldir.

bu Ķadar XII/32, bu Ķartın “ bu kadar” VII-a/183, bundan sora I/572, buninan “bununla” X/99, ona göre “o sebeple” II-a/29, o Ķadar XV/213, ondan bağşa XVIII/18, ondan sora VII-c/111, oninan barabar III-a/52, o Ķadar V/106, onun kimi “onun gibi” XIII/118 vb.

2.2.4.4. Soru Zamirleri

Nesnelere soru yoluyla karşılayan ya da yerini tuttuğu varlığı soru yoluyla temsil eden zamirlerdir. Bu zamirler bir varlığı, bir işi sormak için kullanılırlar.

Türkiye Türkçesi’nde insan için “kim”, insan dışındaki varlıklar için “ne”, sayılar için “kaç” zamirleri kullanılır. Bunlar dışında iyelik ekleri ile genişletilmiş soru sıfatları soru zamiri olarak kullanılabilir.

“kim” soru zamiri

bu oturanlar **kimlerdür** VII-a/304, Ķan yığladan bizì, **kimdur?** XVI/182, **kim** temizliyacağola! XIII/154, **kimá** ná edácağđim ben? VII-a/181, **kiminán** gediye? VII-c/146, **kimler** gözede? XII/272, olā, **kimi** gáturacağsın? VII-c/169, sán **kimsin?** VII-a/263 vb

“kim” soru zamiri ek fiilin şart kipi çekimi ile kaynaşarak “kişi” anlamında soru işlevini yitirmiş bir belirsizlik zamiri türetir. Bu kelime bölgemiz ağızında göçüşmeye uğrayarak “kisme”, genellikle de ikinci ünlüsü kalınlaşarak “kismá/kisma” şeklinde kullanılır.

kisma XVII/93, kismá XX/2, kimse VII-b/11.

“kim” zamirinin teklik 3. şahıs çekimi”bazı” anlamında belirsizlik zamiri olarak kullanılır.

Ķışın malların kimi saĥat maĥatını VII-b/104, kimisi savuĥdan ölmaya başladı XVI/110, kimisi şey kimisi ĥasta VII-a/49 vb.

“ne, ná, na” soru zamiri

“ne” soru zamiri bölgemiz aĥzında yalın hâlde genellikle ünlüsü kalınlaşmış olarak kullanılır.

baĥaĥ **na** diyer? XII/203, bu **na** işdur? XIII/38, **ná** diyarsın şehrican? I/16, **ne** lazım bu yaşında Ķari? I/344 vb.

“ne ara” kalıplaşmasından “nere” soru zamiri oluşur ve bunun yönelme, bulunma ve ayrılma hâl ekleri ile genişletilen şekillerinin kullanımı işaret zamirlerinde olduĥu gibidir. Bazı kullanımlarında soru işlevini kaybeder. İfadeye olumsuz bir anlam katar. “ki” edat ile kullanıldıĥında cümlenin yüklemine şart anlamı yükler.

o vaĥıt Ķalĥozda haĥ **nerda** varıidi “hak yoktu” XIII/91, evlá vaĥtında **nerda** ki Ĥuriyerduĥ “nerede durursak” XV/85, o **nerda** yetardı! “yetmezdi” XV/87, odun **nerda** var ki? XV/91, **nerdan** çıĥtın? “nereden” I/253, gelin **nera** getdi? “nereye” I/284, **nera** kázim? “nereye” I/332, **nera** şey.edácaĥ, **nerdá** şey.etsinlar? nereye...nerede” XIII/145, kisma bilmaz **nera** góturiyerdi “XIII/298, ay Ķardař **nera** yardım edácaĥ ki! XIII/300, **nera** gedarsaz gedin XVI/236, ola bunnar **nera** getdi? XX/3, **nera** ki yıĥmıřdı “nereye toplamışsa” XX710. **ná** ki veriyerdilár “ne veriyorlarsa” XV/87 vb.

“ne” soru zamiri bazen kendinden sonra gelen yardımcı fiille kaynaşabilir.

neydaĥ < ne edek “ne edelim” I/310, **neydarım** < ne ederim VII-c/215, **neynedin** < ne eyledin V/155 vb.

“ne” soru zamiri mikdar ifade eden zarf işleviyle kullanılabilir.

na kıyınçılıĥki “o kadar eziyet ki” XIII/45.

2.2.4.5. Belirsizlik Zamirleri

İsimlerin yerini belirsiz bir şekilde tutan yani belli bir kişi ya da nesne karşılamadan isimlerin yerine kullanılan zamirlerdir. Bazı fonetik farklar ve “here, heresi” gibi Azerbaycan Türkęesinden alınanlar dışında Türkiye Türkęesi ile ortaktır.

bázisi XII/192, hárkeş XIII/112, herē “herkes” XV/251, necesini XII/242,

2.2.5. Fiiller ve Fiillerde Çatı

Fiiller varlıkların her türlü hareketlerini yani zaman ve mekân içindeki yer değiştirmelerini, oluş, kılış ve duruşlarını karşılayan kelimelerdir. Bir fiil herhangi bir varlığın yapma veya olma durumunu karşılarken bünyesinde üç unsur bulundurur. İlki fiil kök veya gövdesidir ki fiilin gösterdiği işi bildirir. İkincisi şekil ve zaman ekidir ki hareketin ya sadece şeklini ya da şekliyle beraber zamanını bildirir. Üçüncüsü ise fiilin bağlandığı şahsı, yapan veya olamı bildiren şahıs ekidir. Bu üç unsurun bir araya gelmesi çekimli bir fiil oluşturur.

Türkçede fiiller özne fiil ilişkileri ve fiilin nesne alıp almaması bakımından farklı özellikler gösterirler.⁴⁰⁶ Fiilden fiil yapma eklerini anlatırken bu konuya gerektikçe değinmiştik.

Öznelerine Göre Fiil Çatıları

Türkiye Türkçesinde fiiller özne alıp almamalarına ve öznelerinin taşıdıkları özelliklere göre beş başlık altında inceleyebiliriz.

Etken çatılı fiiller

Dilimizde herhangi bir çatı eki almamış, kök veya gövde hâlindeki geçişli ve geçişsiz bütün fiiller cümlede bir özneye ihtiyaç duyar. Bu fiillere “etken fiil”, yüklem belittiği işin bir kişi veya varlık tarafından doğrudan doğruya yapıldığını gösteren eksiz, yalın fiil çatılarına da “etken çatılı fiil” denir.

Ettirgen çatılı fiiller

Etme, yapma bildiren geçişli fiiller ile olma bildiren geçişsiz fiilleri; yapma, yaptırma ve ettirme bildiren geçişli fiillere çeviren bir çatı türüdür. “-Dır/-Dur-, -(I)t/- (U)t-, -(I)r/- (U)r-, -Ar-” başlıca ettirgenlik ekleridir.

Ettirgen çatının geçişsiz fiilleri geçişli hâle getirmek ve geçişli fiillerin gösterdiği işi özne dışındaki bir varlığa yaptırmak şeklinde başlıca iki görevi vardır.

⁴⁰⁶ Geniş bilgi ve tasnifler için bkz. Ergin, *Türk...*, s. 280-282 (fiil çatılarını kuran eklerle ilgili olarak: 200-214); Banguoğlu, 408-419; Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 538-563, Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, TDK Yay: 673, Ankara 1997, s. 138-141.

Edilgen çatılı fiiller

Fiil kök ve gövdelerine “-(I)l-/ (U)l-, -(I)n-/ (U)n-” edilgenlik ekleri getirilerek yapılan fiillere “edilgen çatılı fiil” denir. Türkçenin asıl edilgenlik eki “-(I)l-” olup, ünlüyle ve “l” ünsüzü ile biten fiiller üzerine “l” ünsüzü gelmediğinden edilgen çatı bu fiiller üzerine “-(I)n-/-(U)n-” eki getirilerek kurulur.

Edilgen çatılı fiiller geçişsiz fiiller olup, fiil etken çatılı şeklindeki özne ve nesneyi almaz. Bu nedenle edilgen çatı öznesi belli olmayan, fiilin gösterdiği işin kimin tarafından yapıldığı bilinmeyen veya söylenmemiş olan çatıdır. Yalnız fiilin etken çatılı şeklindeki nesnesi, edilgen çatılı şekillerde özne görüntüsüne girer ve “sözde özne” ya da “gramerce özne” olarak adlandırılır. Edilgen çatılı fiillerde özne gibi görünen öge fiilin gösterdiği işi yapan değil, işten etkilenendir.⁴⁰⁷

Dönüştü çatılı fiiller

Yapılan işin yapana döndüğü veya bir işin kendi kendine yapıldığı ya da olduğunu gösteren fiillere “dönüştü çatılı fiil” denir. Dönüştü çatılı fiiller genellikle “-(I)n-, (U)n-” eki ile kurulur. Belli bir kurala bağlanmamakla birlikte “(I)l-, -(U)l-” ekleri de dönüştü çatılı fiiller kurabilir.

Bu fiillerdeki işi yapan varlık aynı zamanda yapılan işten etkilenendir. Yani cümlenin öznesi aynı zamanda yapılan işin etkilediği bir nesne konumundadır.

İşteş çatılı fiiller

Yapılan işin veya hareketin birden fazla kişi tarafından karşılıklı ya da birden fazla kişi tarafından toplu olarak toplu hâlde yapıldığını gösteren fiiller “işteş çatılı fiiller”dir.

Nesne Alma Durumlarına Göre Fiil Çatıları

Fiillerin “geçişlilik” ve “geçişsizlik” durumu cümledeki fiil ve nesne bağlantısı ile ilgili bir özelliktir.

Türkçede kök ve gövde hâlindeki fiiller karşıladığı iş ve hareketlerin dışı veya içe yönelik oluşu bakımından “geçişli fiiller” ve “geçişsiz fiiller” olarak ikiye ayrılır.

⁴⁰⁷ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 547.

Geçişli fiiller

Gösterdiği iş veya hareketi dışa yönelik olan, yani cümlelerin öznesi dışında bir varlığı etkileyen fiillere “geçişli fiil” denir. Bir başka ifade ile nesne alabilen fiillerdir.

Geçişsiz fiiller

Gösterdiği iş veya hareketi içe yönelik olan, yani cümlelerin öznesini etkileyen fiillere “geçişsiz fiil” denir. Bir başka ifade ile nesne alamayan fiillerdir.

2.2.5.1. Fiil Çekimi

Şahıs ekleri

Şekil ve zaman eki almış fiilleri belli bir şahsa bağlayan eklerdir.

2.2.5.1.1. Şahıs Ekleri ve Çekim Tablosu

	1. teklik şahıs	2. teklik şahıs	3. teklik şahıs	1. çokluk şahıs	2. çokluk şahıs ⁴⁰⁸	3. çokluk şahıs
Geniş zaman	-Im, -Um	sIn, -sUn	-	-uğ	+sIz, +sUz	+lAr
Şimdiki zaman	-im	-sin	-	-uğ	-siz	-lAr
Gelecek zaman	-im	-sın	-	-uğ	-sız	-lar
Görülen geçmiş zaman	-m	-n	-	-ğ	-z	-lAr
Öğrenilen geçmiş zaman	-im	-sin	-	-uğ	-siz, -iz	-lAr
Şart kipi	-m	-n	-	-ğ	-z	-lAr
İstek kipi	-m	-sın	-	-ğ	-sız	-lAr
Gereklilik kipi	-(y)Im	-sIn	-	-(y)uğ	-sIz	-lAr
Emir kipi	-	eksiz	-sIn, -sUn	-	-(y)In, -(y)Un	-sInlAr, -sUnlAr

⁴⁰⁸ krş. Karahan, *Anadolu...*, s. 36-40

Bölgemiz ağızında fiil çekimlerinde görülen şahıs ekleri ile ilgili, daha önce yeri geldikçe açıklanan fonetik değişiklikler dışında, dikkat çeken özellikler şunlardır:

Çokluk 1. şahıs eki, görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimleri dışında Türkiye Türkçesi yazı dilinden ayrılır. Pek çok Anadolu ağızında da yaygın olarak görüldüğü üzere bütün şekil ve zamanların çekiminde “-(y)ulı” eki kullanılır.

Çokluk 2. şahıs eki, “Hece Kaynaşması” başlığı altında incelenip örneklendirildiği üzere, Türkiye Türkçesinde geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman, istek kipi ve gereklilik kipi çekimlerinde “-sInIz/ -sUnUz” ve görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde “-nIz/ -nUz” olarak kullanılırken, bölgemiz ağızında ünsüz düşmesine veya erimesine bağlı hece kaynaşmasına uğrayarak “-sIz/ -sUz/ -iz” ve “-z” olarak kullanılır.

2.2.4.1.2. Şekil ve Zaman Ekleri

Şekil ve zaman ekleri fiil kök veya göndesinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir. Şekil ve zaman eklerinin bir kısmı yalnız şekil, bir kısmı ise hem şekil hem zaman ifade ederler.⁴⁰⁹

Şekil ve zaman eklerini yalnız şekil ve hem şekil hem zaman bildirenler olarak fonksiyonları bakımından iki kısımda inceleyebiliriz.

Şekil ve zamanı birlikte ifade eden ekleri alan fiiller gerçekleşen veya gerçekleşecek bir işi ya da hareketi bildirir. Fiilin bu fonksiyonu gerçekleştirmek için girdiği durumlara “haber kipleri” denir. Sadece şekil ifade eden ekleri alan fiiller tasarlanan bir işi veya hareketi bildirirler. Bu fonksiyonu ifade etmek üzere fiilin aldığı şekillere ise “tasarlama kipleri” denir.⁴¹⁰

Haber kipleri içinde yer alan şekil ve zaman ekleri, fiilin gösterdiği işi, hareketi bir şekle bağlamanın yanında zamanını da bildiren yani zaman ifadesi taşırlar. Bu sebeple haber kipindeki fiil çekimleri belirttikleri zaman adıyla anılırlar. Buna göre haber kiplerini almış fiiller şu zamanlara göre çekimlenirler:

Geniz zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, görülen geçmiş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekimleri.

⁴⁰⁹ Ergin, *Türk...*, s. 288.

⁴¹⁰ Özkan, *Gagavuz...*, s. 144.

Tasarlama kipleri içinde yer alan şekil ekleri fiilin gösterdiği işi, hareketi sadece şekle bağlar. Bu kip ekleri zaman ifadesi taşımazlar. Tasarlama kipleri de şunlardır:

Şart kipi, istek kipi, gereklilik kipi ve emir kipi çekimleri.

Bölgemiz ağızında şekil ve zaman ekleri ile şahıs eklerinin fiil çekimlerindeki görünüşünü inceleyelim.

2.2.5.2. Haber Kipi Çekimleri

2.2.5.2.1. Geniş Zaman

Ahıska Türkleri ağızında geniş zaman çekimi ünlü ile biten fiil tabanları üzerine (“de-, ye-” fiilleri dışında) “-r”, ünsüzle biten fiil tabanları üzerine “-Ar, -Ir, -Ur” ekleriyle yapılır. Bölge ağızında geniş zaman çekimleri morfolojik bakımdan Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ancak morfolojik yapı bozulmadan ortaya çıkan, kesin bir kurala bağlanamayan fakat bir eğilimi işaret eden bazı fonetik değişiklikler göze çarpmaktadır.

Bölge ağızında geniş zaman çekimi Türkiye Türkçesine göre farklılık gösteren fonetik eğilimler şunlardır.

1. İnce sıradan olup düz-geniş ünlü “e” ile biten fiillerdeki *son ses* geniş zaman çekiminde yarı veya tam kalınlaşma eğilimi gösterir: görmağ ıstarım I/275.
2. Düz-dar ünlülerle biten fiillerdeki *son ses* yuvarlaklaşır ve ince sıradan ise yarı veya tam kalınlaşma eğilimi gösterir: tanurum XIII/72.
3. Geniş zaman çekiminde “-er” şeklini alması gereken ince sıralı fiillere gelen ek kalınlaşma eğilimindedir ve “-ár, -ar” olarak kullanımı yaygındır: edárım I/366, neydarım “ne ederim” VII-c/215.
4. Ünsüzle biten ve Türkiye Türkçesinde “-ar, -er” geniş zaman ekini alan bazı fiiller “-ur, -ür” şeklini alır: Ķururuğ “kurarız” VIII/39.
5. Ünsüzle biten ve Türkiye Türkçesinde “-ır, -ir” geniş zaman ekini alan fiillerin tamamında yuvarlaklaşma ve ince sıradan olanlarda yarı veya tam kalınlaşma eğilimi vardır. Bölge ağızında bu durum yuvarlaklaşma bakımından kural,

kalınlaşma bakımından kesinlik göstermeyen bir eğilimdir: gelur VII-a/45, meleşür V/52, verür misin V/93, verurum II-b/1, verursun II-b/1, yeyilur VII-c/76.

6. “de-” ve “ye-” fiillerinin geniş zaman çekimlerinin “-y-ar” şekli ile yapılması dikkar çeker: diyarsın ki “dersin ki” XIV/21, sene diyar mi “sana der mi” I/592, yolda yiyarsız “yolda yersiniz” XVII/120.

7. Geniş zaman çokluk 1. şahıs olumsuz çekimi Türkiye Türkçesinde“-mAyIz” eki ile kurulurken, bölge ağzında “-mAzuh” şeklindedir: çekmazuḥ XIII/393, gelemezuḥ VII-a/245, ohiyamazuḥ XIII/320, unudamazuḥ X/70 vb.

Teklik 1. Şahıs

Geniş zaman teklik birinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs ekleri “-Im, -Um”dur. Şahıs ekinin ünlüsü bazı sapsmalar görülmekle birlikte büyük ölçüde kendinden önceki hece ünlüsü ile uyumludur. Bölge ağzında bazı Anadolu ağızları ile Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman çekimlerinde görülen geniş ünlülü “-am, -em” şahıs ekleri hiç kullanılmaz.

-rIm/ -rUm

görmaḥ istarım I/275, náynarım ki “neylerim ki” VII-b/68, neynerım V/142, tanurum XIII/72, yollarım VII-c/167,

-ArIm

baḥarım I/328, boḡarım I/519, çıḫarım I/84, edárım I/366, ederim VII-a/171, geçarım VIII/104, geçerim I/280, neydarım “ne ederim” VII-c/215 vb.

gidárüm I/376 örneğinde şahıs eki ünlüsündeki yuvarlaklaşma geniş zaman çekimlerinde nadir görülen bir sapsmadır.

-UrUm

aḡnadurum I/561, bilürüm VII-a/72, gálurum I/449, gálürüm I/531, oḫudurum II-a/94, nayvedabülürüm VII-c/184, öldururum VII-c/170, verurum II-b/1, vururum XII/268 vb.

Çokluk 1. Şahıs

Geniş zaman çokluk birinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki sadece “-uḡ”dur ve ünlüsü daima kalındır. Bölge ağzında Türkiye Türkçesi yazı ve konuşma dilinde kullanılan “-Iz, -Uz” şahıs ekleri hiç kullanılmaz.

-ruḡ

yaşaruḡ VIII/38, rahatlaruḡ I/528 vb.

-Aruḡ

açaruḡ VIII/39, ekáruḡ VIII/39, elçiluḡ edaruḡ I/421, gedaruḡ I/434, neycedaruḡ VII-c/220, tikáruḡ VIII/40, yaparuḡ VII-a/255 vb.

-uruḡ

buluruḡ I/305, gáluruḡ I/393, Ķururuḡ “kurarız” VIII/39, yerláşuruḡ VIII/68 vb.

Teklik 2. Şahıs

Geniş zaman teklik ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs ekleri “-sIn, -sUn”dur. Şahıs ekinin ünlüsü bazı sapmalar görülmekle birlikte büyük ölçüde kendinden önceki hece ünlüsü ile uyumludur.

-rsIn

ağlarsın VII-c/187, ağnarsın I/397, bağışlarsın I/479, dersin IV/31,

-ArsIn

biçársın I/193, edár misin II-b/10, ekársin I/192, gedarsın I/200, gedársin V/86, geder misin V/92, gedersin I/528, köçer misin V/92, şaşarsın I/121, uçarsın I/252, yatar misin VII-a/47, yatarsın V/150 vb.

yutarsun I/496 şeklindeki şahıs eki ünlüsünün yuvarlak oluşu nadir görülen bir sapmadır.

- irsin

güvenebilirsın I/279.

-UrsUn

alursun II-b/35, begánürsün I/12, büşürebülürsün VI/80, çıhardabülürsün VI/81, gálursun I/623, gáturursun II-b/34, gátürür misin I/ 209, gèdábülürsün VIII/8, Ğurtulursun VII-b/65, olursun I/279, Ğolanursun VII-b/13, verursun II-b/1, verür misin V/93,

Çokluk 2. Şahıs

Geniş zaman çokluk ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki “-sIz, -sUz”dur ve ek ünlüsü bazı sapmalar görülmekle birlikte büyük ölçüde kendinden önceki hece ünlüsü ile uyumludur. Bölge ağzında Türkiye Türkçesi yazı dilinde kullanılan “-sInIz, -sUnUz” ve Batı grubu ağzlarında kullanılan “-sInIz, -sUnUz” ekleri hiç kullanılmaz.⁴¹¹

-rsız

ağlarsız VII-a/276.

-arsız

edarsız XIII/225, gedarsız XVI/41, yağarsız “yakarsımız” XVI/234 vb.

-irsiz

söz verirsiz VII-a/304.

-UrsUz

alabilursuz II-a/7, alabülürsüz XV/47, alursuz XVII/114, bülürsüz VII-c/118, gálürsüz XVII/29, görürsüz X/55, olursuz XVII/20, şeyvedürsüz XIII/225, Ğolanursuz XIII/225.

Teklik 3. Şahıs

Geniş zaman teklik üçüncü şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir.

-r

ağlar VII-a/269, bağlar VII-c/121, der ki VII-c/35, iştär “ister” I/385,

⁴¹¹ krş. Karahan, *Anadolu...*, s. 36-40.

-Ar

borç düşar I/261, döğár IV/33, düşár I/78, ener “iner” VII-c/107, ezer I/ 78, gedar VII-a/142, gedár V/82, gezar I/514, istár VIII/57, iştár VII-a/262, kesim kesár VII-c/33, Ķaħar VII-c/57, Ķorħar VII-b/19, öter V/150, şaçar VII-c/112, sahap çıħar VIII/60, Tutar VII-a/322, yanar X/56, yetar I/258 vb.

-Ir

incinir mi I/581, verir III-b/6, verilir VI/77.

-Ur

becarur I/394, bulunur I/178, burahur VII-c/58, çağurur XII/232, çalunur V/88, eylenür I/178, gálur I/134, gálür I/141, gelúr V/52, Ķırılur VII-c/69, meleşür V/52, olabülür VII-b/38, olur I/60, ógradur mi I/107, ölür VII-c/31, Tolaşur V/52, verür VII-a/197, VII-c/58, verilir VII-a/308, yaqışur I/193, yapuşur VII-c/30, yeyilur VII-c/76, zeherlenür VII-c/65 vb.

Çokluk 3. Şahıs

Geniş zaman çokluk üçüncü şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki “-lAr”dır ve ek ünlüsü kendinden önceki hece ünlüsü ince kalmış olsa bile bir kalınlaşma eğilimi gösterir. Ancak çoğunlukla bu kalınlaşma yarım kalır.

-rler: başlarlar VII-c/60, derlár VII-c/153, Ķataħlarlar VII-a/188 vb.

-ArlAr

ederlar VII-b/103, çalarlar VII-a/173, Ķoyarlar VII-c/109, şeycederlár VII-c/50, yazarlar I/252 vb.

-UrlAr

bilúrlar VII-b/41, büşürürler VI/9, düşürlár VI/83, endürürlár VII-c/107, gálurlar VII-c/47, gáluşurlár VII-c/60, gelúrlar VII-a/63, öldürürlár V/110, Tığudurlar VII-c/123 vb.

2.2.5.2.2. Şimdiki Zaman Çekimi

Bölgemiz ağzında şimdiki zaman çekimi “-yer” eki ile yapılır.⁴¹² Ancak “-yèr” şeklinin kullanımı yaygın değildir. Yine şimdiki zaman ekinde “r” düşmesi ile meydana gelen “-ye-m, -ye-n, -ye” şekilleri de nadir olarak görülür.

Şimdiki zaman çekiminde kullanılan şahıs ekleri bakımından sadece çokluk 1. şahıs ve çokluk 2. şahıs ekleri Türkiye Türkçesinden farklı kullanılır.

Şimdiki zaman eki ünsüzle biten fiilere geldiğinde araya giren yardımcı ünlü daima “i” olur. Fiil ünlü ile bitiyorsa son ses duyumundaki bütün ünlüler de şimdiki zaman ekinden önce “i” olur.

Teklik 1. Şahıs

Şimdiki zaman teklik 1. şahıs çekiminde şahıs eki “-im”dir. Şimdiki zaman ekinde “r” düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan gelen hece kaynaşması sonucu görülen “-yem <-yer-im” şekli nadir olarak kullanılır.

-yem

birahiyem IV/26, gedyem V/92.

-yerim

ağniyerim XIII/353, begánmiyerim VIII/98, benziyerim X/103, biliyerim XVIII/96, çıhardamiyerim IX/11, diyamiyerim VII-c/38, düşüniyerim XIII/292, gedyerim XVI/318, góturiyerim VII-c/141, inanmiyerim X/90, Ķorhiyerim VII-a/172, saħliyerim XIII/316, sóyliyerim XII/60, veriyerim XIII/41 vb.

Çokluk 1. şahıs

Şimdiki zaman çokluk 1. şahıs çekiminde şahıs eki daima “-uħ”tur.

-yeruħ

ağnamiyeruħ I/596, bilmiyeruħ XXI/34, büliyeruħ VI/17, demiyeruħ VII-a/337, diyeruħ III-a/46, ekiyeruħ II-a/52, eluzadiyeruħ XVI/311, gedyeruħ VII-a/275, geziyeruħ “dolanıyoruz” VIII/34, hesretláníyeruħ I/42, Ķanmiyeruħ

⁴¹² Turgut Acar, s. 78.; Polat, s. 81,

“anlamıyoruz” VIII/103, **Ķıriyeruĥ** XIII/28, **oturiyeruĥ** V/110, **razi góriyeruĥ** II-b/17, **yaziyeruĥ** VII-a/337, **yıĝiyeruĥ** II-a/67 vb.

Teklik 2. şahıs

Şimdiki zaman teklik 2. şahıs çekiminde şahıs eki “-sin”dir. Şimdiki zaman ekinde “r”, şahıs ekinde “s” düşmesine bağlı olarak ortaya çıkan hece kaynaşması sonucu görülen “-yen <-yer-sin” şekli nadir olarak kullanılır.

-yen

ná demaĝııştıyen şimdi “istiyorsun” I/583, ná geziyen bunda “geziyorsun” VII-a/178.

-yersin

bündüriyersin XVII/44, çalışıyersin VII-a/115, düzüyersin VI/69, gediyersin XV/167, góriyersin XIII/129, isladiyersin VI/50, kirládiyersin VII-a/280, Ķoyıyersin VI/72, dapiyersin VI/70, taniyersin XVI/174, **Ĥuriyersin** VII-a/52, yollıyersin XVII/44, yumrulıyersin VI/67 vb.

Çokluk 2. şahıs

Şimdiki zaman çokluk 2. şahıs çekiminde şahıs eki daima “-siz” dir.

-irsiz

ver**irsiz** “veriyorsunuz” VII-a/304

-yersiz

bilmiyersiz VII-a/311, gáliyersiz VII-a/315, gálmiyersiz VIII/49, nayııştıyersiz VII-c/136, neıdıyersiz “ne ediyersunuz” I/483, şerıatiyersiz “iftira atıyorsunuz” II-a/46 vb.

Teklik 3. şahıs

-ye

geliye XX/11, veriye XVII/56.

-yer

başıyer VII-a/92, başlanıyer V/46, büyüdiyer X/4, buyuriyer I/5, çıhardıyer X/6, degmiyer VI/62, duşıyer II-a/79, düşmiyer VI/83, görámiyer XVI/304, Ķaçıyer I/333, Ķaħamiyer XIII/121, Ķoşturiyer XIII/48, Ķucaħlıyer II-a/22, olmiyer VI/34, yatıyer XVI/107, yeyibıçıyer XIX/9 vb.

-yor

buyuruyor I/2,

Çokluk 3. şahıs

-yelár

ağliyelár VIII/51,

-yellár

atliyellár VII-c/207, buliyellár VII-c/190, dögiyellár VII-a/189, egládiyellár VII-c/131, içiyellár VII-a/186, góturiyellár VII-b/55, keyifliyellár VII-a/186, ohiyellár X/109, soriyellár VII-c/300, süziyellár VII-b/62, tökiyellár VII-a/137, ŤuŤiyellár VII-c/177, vuriyellár VII-c/189, yatiyellár V/153, yıǵılıyellár VII-c/20 vb.

-yerlAr

añgiyerlar II-b/23, beklıyerlár VIII/24, çağrıyerlár XIV/13, diyerler VI/11, gáturiyerlár XII/13, halediyerlar I/65, Ķoyermiyerlár VII-a/56, ortiyerlár “örtüyorlar” X/54, sıħıstıriyerlár VII-b/51, sufrayı düziyerlár I/189, sürgün ediyerler V/347, temüzliyerlár VI/59, veriyerlár II-a/42, yiyerlár II-a/24, yoħliyerlár XV/159 vb.

Şimdiki zaman ifadesiyle kullanılan şu örnekte ise ileri derecede bir hece kaynaşması görülmektedir: görün Ķardaş Ķaħamam “görüyorsun” XII/226.

2.2.5.2.3. Gelecek Zaman Çekimi

Ahıska Türkleri ağzında gelecek zaman çekimi kullanılan ek ve kip+şahıs eki kuruluşu bakımından Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ancak bölge ağzında genel olarak görülen kalınlaşma eğilimi ve ekin iki ünlü arasında kalan sonesinin sızıcılaşması, sızıcılaşmanın ileri düzeye varmasıyla erimesi sonucu hece

birleşmesinin ortaya çıkması gibi fonetik sebepler “-acak, -ecek” gelecek zaman ekinin çekimlendiği şahıslara göre farklı kullanımlarını ortaya çıkarmaktadır.

Bölge ağzında gelecek zaman çekimi esnasında görülen ve Türkiye Türkçesine göre farklılık gösteren fonetik değişiklikler şunlardır.

1. İnce sıradan fiillerde, gelecek zaman eki genellikle kalın sırada kullanılır ve kalınlık-incelik uyumunu bozar. Ekin ilk ünlüsünün yarı, ikinci ünlüsünün tam; her iki ünlüsünün de yarı; sadece ikinci ünlüsünün yarı veya tam kalınlaştığı örneklerle rastlanır.
2. Teklik ve çokluk birinci şahıs çekiminde ekin son ünsüzü iki ünlü arasında süreklileşir ve “-AcAğ” şeklinde kullanılır.
3. Çokluk birinci şahıs çekiminde şahıs eki daima“-uğ” şeklinde yuvarlak ünlülüdür. Çokluk birinci şahıs çekiminde kullanılan “-AcAğ” şeklinin, şahıs ekindeki yuvarlak ünlü etkisiyle oluşan“ğ>v” değişmesi neticesi “-Acavuğ” olarak kullanıldığı örneklerle de rastlanmaktadır.
4. Teklik birinci ve ikinci şahıs ile çokluk ikinci şahıs çekimlerinde bazen ek sonundaki ünsüz sızıcılaşarak eriyip düşer ve “-AcAm, -AcAn, -AcAz” şekilleri görülür.
5. Teklik ve çokluk ikinci ve üçüncü şahıs çekimlerinde ek sonundaki ünsüz “h” ye dönüşür ve “-AcAh” şekli kullanılır.
6. Ünlü ile biten fiillere “y” yardımcı ünsüzü ile eklenirken, fiilin son sesi durumundaki ünlüler “i” olur.

Teklik 1. Şahıs:

Gelecek zaman teklik birinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki “-ım”gelecek zaman ekinin son ünsüzü eriyerek düşmüş ve gelecek zaman eki ile şahıs eki arasında hece kaynaşması olmuş ise “-m”dir.

-acam

ged**acam** I/206, tut**acam** VII-a/173, yap**acam** VIII/97, yatur**acam** VIII/53 vb.

-acağım

gedacağım I/199, na alacağım VII-a/170, yapacağım VII-c/184, yazacağım VII-c/2 vb.

-ácám

başliyacám V/115, edácám VII-a/330, gedácám I/537, içácám VII-c/223, verácám II-b/95 vb.

-ácám

başliyacám V/134, söyliyácám V/27.

-acağım

deviracağım VII-a/181, diyacağım VII-b/69, veracağım VII-c/141.

-ácáđım

diyácáđım V/70.

-ecáđım

verecáđım VII-b/100.

-ecám

edecám VII-a/181, gedecám VII-a/168, verecám I/183.

-ecem

edecem V/48, terif edecem V/48, verecem VII-a/299.

-eceğım

geleceğım V/103.

Çokluk 1. Şahıs:

Gelecek zaman çokluk birinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki daima “-uğ” olup, şahıs ekindeki yuvarlak ünlünün etkisiyle “-AcAğ” şeklinin zaten süreklileşmiş olan son ünsüzünün “v”ye dönüştüğü “-AcAv”örneklerine de sıkça rastlanır.⁴¹³ Gelecek zaman çokluk birinci şahısın“-AcAğı” ya da “-acavuğ” çekimindeki “đ” ya da

⁴¹³ kşş. Gemalmaz, s. 359. (alacawuğ, başliyacawuğ, oğiyacawuğ, vb).

“v” ünsüzlerinin eridiği ve gelecek zaman ekinin ikinci hecesi ile şahıs ekinin kaynaşarak tek heceye dönüştüğü “-(y)icoḥ” şekline bölgemiz ağzında rastlamadık.⁴¹⁴

-acaḡuḥ

alacaḡuḥ VII-a/277, Ķatacaḡuḥ XIII/71, küriyacaḡuḥ XVI/53, maf̣olacaḡuḥ XVI/306, Ṭuracaḡuḥ XV/155 vb.

-acavuḥ

edacavuḥ XVII/21, Ķaçacavuḥ XV/278, Ķalduracavuḥ XVI/34, süracavuḥ XVI/34, veracavuḥ XVII/52, yaşayacavuḥ VII-c/204, yıḡacavuḥ II-a/48 vb.

-ácaḡuḥ

binácaḡuḥ VII-a/24, gelácaḡuḥ X/30 vb.

-ácavuḥ

everácavuḥ VII-a/208, gedácavuḥ XVI/52, köçürácavuḥ XV/46 vb.

-ecáḡuḥ

yoḡvedecáḡuḥ VII-c/175,

Teklik 2. Şahıs:

Gelecek zaman teklik ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki “-AcAḡ” şeklinden sonra “-sın”, gelecek zaman ekinin son ünsüzü eriyerek düşmüş ve gelecek zaman eki ile şahıs eki arasında hece kaynaşması olmuş ise “-n”dir.

-acan

gáturacan VII-c/140, olacan I/446, tutulacan XII/140, Ṭaşıyacan XVI/46 vb.

-acaḡsın

bulacaḡsın VII-b/56, gáturacaḡsın VII-c/166, 169, vuracaḡsın I/299 vb.

-ácaḡsın

edácacḡsın VII-a/130, gedácacḡsın VII-c/166 vb.

⁴¹⁴ krş. Gülseven, *Uşak...*, s. 87. (gir-icoḥ, ver-icoḥ, yapmi-yicoḥ).

-ecen

gedecen XIII/16.

Çokluk 2. Şahıs:

Gelecek zaman çokluk ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Kullanılan şahıs eki “-AcAḥ” şeklinden sonra “-sız”, gelecek zaman ekinin son ünsüzü eriyerek düşmüş ve gelecek zaman eki ile şahıs eki arasında hece kaynaşması olmuş ise “-z”dir. Bölge ağzında “-sInIz, -sUnUz” şahıs ekleri kullanılmaz.

-acaḥsız

açınacaḥsız XIII/164, gálacaḥsız XVII/30, gedacaḥsız XVII/34, Ķaḥacaḥsız XVI/33, Ķalmiyacaḥsız XVI/137 vb.

-ácaḥsız

binácaḥsız XV/66, gedácaḥsız ٧٨٧٧ VIII/107 vb.

-acaz

Ķırılacaz “kırılacaksınız” XIX/31.

-ácaz

ölácaz XIX/31.

Teklik 3. Şahıs:

Gelecek zaman çokluk ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Bölge ağzında kelime sonunda bulunan ya da kapalı hecelerde son ses olan arka damak “k” ünsüzlerinin tonsuz-sürekli karşılığı “ḥ”ye dönmesi karakteristik bir özellik olduğundan gelecek zamanın teklik üçüncü şahıs çekimlerinde ek “-Acaḥ” şeklinde kullanılır.

-acaḥ

batacaḥ X/58, diyacaḥ VII-a/287, gálacaḥ I/288, gedacaḥ IV/3, góturacaḥ II-a/49, nay٧٧٧٧olacaḥ I/416, olacaḥ I/1, yapılacacaḥ VIII/55, başlanacaḥ VIII/61 vb.

-ácaḥ

binácaḥ VII-c/97, edácaḥ VII-c/186, gedácaḥ IV/11, VII-c/167, gelácaḥ VII-c/100, görünmiyácaḥ VII-c/53, içácaḥ VII-c/188, kesácaḥ VII-c/194, verácaḥ VII-a/199, verilácaḥ VII-a/290, yerleştürülácaḥ VIII/62,

Çokluk 3. Şahıs:

Gelecek zaman çokluk ikinci şahıs çekiminde kip+şahıs eki kuruluşu Türkiye Türkçesinde olduğu gibidir. Bölge ağzında kelime sonunda bulunan ya da kapalı hecelerde son ses olan arka damak “k” ünsüzlerinin tonsuz-sürekli karşılığı “h”ye dönmesi karakteristik bir özellik olduğundan gelecek zamanın teklik üçüncü şahıs çekimlerinde ek “-Acaḥ” şeklinde kullanılır. Ekin ikinci ünlüsü kesin olarak kalın sıraya geçtiğinde çokluk üçüncü şahıs eki de daima “-lar” şeklinde kalın ünlüdür.

-acaḥlar

açacaḥlar II-a/84, diyacaḥlar I/307, gömlüyacaḥlar VII-a/45, götüracaḥlar XXI/34, olacaḥlar VII-c/196 vb.

-ácaḥlar

başliyácaḥlar VIII/57, galácaḥlar VIII/25, súracaḥlar VII-b/64 vb.

2.5.2.4. Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Ahıska Türkleri ağzında “-DI, -DU” ekleri ile yapılan görülen geçmiş zaman çekimi morofolojik bakımdan Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ancak hem görülen geçmiş zaman eki, hem de bu ek üzerine kullanılan şahıs eklerinde Türkiye Türkçesine göre farklılık gösteren özellikler vardır.

Bölge ağzında görülen geçmiş zaman çekiminde görülen ve Türkiye Türkçesine göre farklılık gösteren özellikler şunlardır.

1. Bölge ağzında ünsüz uyumu bakımından görülen geçmiş zaman ekinin hem tonlu hem tonsuz şekilleri kullanılıyor olmasına rağmen sert ünsüzle biten fiillerden sonra tonlu şeklin kullanılmasına sık rastlanır.
2. Görülen geçmiş zamanın çokluk birinci şahıs çekiminde ek ünlüsü daima yuvarlak ve kalın, şahıs eki daima “-h” dir: alduḥ I/485, bilduḥ II-b/18.

3. Görülen geçmiş zamanın ikinci şahıs çekiminde ek ünlüsü, “d”li şekiller kullanıldığında yuvarlaklaşma ve kalınlaşma yönünde örnekler görülebilir. “t”li şekillerde ise genellikle kendinden önceki hece ünlüsüne uyar. Ancak bir kurala bağlanabilecek ölçüde kurallı bir kullanım yoktur: aldun I/459, alduz I/484, dedun IX/8, gelduz MDD vb.
4. Görülen geçmiş zaman, çokluk ikinci şahıs eki “-z”dir: gáldız mi XVI/52, getdiz XIII/149, oğuduz vb.”
5. Görülen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs çekiminde ek ünlüsü bazı sapmalar görülmekle birlikte karakteristik olarak düz-dar-inedir.
6. Görülen geçmiş zamanın çokluk üçüncü şahıs çekiminde ek ünlüsü düz-dar-inedir. Düz-dar ince ünlülü görülen geçmiş zaman ekinden sonra gelen şahıs ekinde bir kalınlaşma eğilimi gösterir ve genellikle “-lár”, bazı kişilerde “-ler”, bazılarında ise “-lar” kullanılır.

Teklik 1. Şahıs:

Görülen geçmiş zaman birinci şahıs çekiminde ek ünlüsü kendinden önceki hece ünlüsüne uyar. Şahıs eki “-m”dir. Bu yönleriyle türkiye Türkçesi ile uyumludur. Ancak ünsüz uyumu bakımından, tonsuz ünsüzle biten fiillerin ardından tonlu şeklin kullanımı yaygındır. Görülen geçmiş zaman teklik birinci şahıs çekiminde “-dım, -dim, dum, -düm, -Tum, -tım, -tim, -tum” şekilleri kullanılır.

-dım

açdım X/120, ağladım V/133, ağnadamadım I/330, aldım VII-a/170, almadım V/162, aradım VII-a/168, başladım V/105, çağırdım II-b/71, çıktım X/80, danışdım II-a/74, demádım V/111, diyamadım V/107, diyámádım V/130, evlándım VIII/6, gáldım I/312, girmádım VIII/106, görámádım VII-c/213, görmádım V/132, iştádım V/118, Ķahdım II-a/73, Ķaldım X/60, 79, 105, sahladım VIII/8, sóyladım II-a/74, sóyladımca I/417, sóyládım VII-a/307, sóyládım V/132, yazdım V/113, yıhıldım I/547, yoğçolmadım VIII/9, yolladım II-a/98 vb.

-dim

begendim I/11, bindim VII-a/171, bitlendim VII-a/72, dedim XX/17, edemedim V/128, evlendim VII-a/208, geldim V/128, getdim XX/2, girdim III-a/11, işledim V/19, öğrendim XII/87, girmedim XII/70, verdim XIX/43, veriverdim II-b/24, yedim XIII/242 vb.

-dum

anadan oldum II-a/1, büyüdüml VIII/6, buldum VII-a/174, bütürdüml VIII/6, doğdum III-a/3, gáturdum I/91, 229, X/72, geçürdüml III-a/9, górdum VII-c/22, góturdum VII-a/298, gördum X/119, ĞaruşTurdüml IV/12, Ğorğdum mi V/110, oğudum III-a/7, oturdum X/120, oydüml VII-c/217, Tôğuldum V/2, VIII/2, 6, unuttum X/44, vurdum I/159, yitürdüml V/94 vb.

-düm

bitürdüml V/14, büyüdüml I/3, X/78, bütürdüml I/6, döğmedüml I/285, etdürdüml V/23, etTürdüml V/149, gátürdüml I/129, gördüml I/429, VII-a/224, söğmedüml I/285, söyledüml I/590, yitürdüml V/99 vb.

-Tum

burahTum XII/233.

-tım

açtım XVII/16, çalıştım V/19, çıharttım XII/67, çıhtım XII/59, ulaştım I/522, yaptım III-a/7 vb.

-tim

eşittim I/571, gettim II-b/6, hizmet ettim VII-a/210, içtim V/131 vb.

-Tum

koşma koşTum V/97, oğutTum V/24, 164, unuttum II-b/65 vb.

Çokluk 1. Şahıs:

Bölge ağzında çokluk birinci şahıs çekimi Türkiye Türkçesi ile paralel olup, ek ünlüsü daima yuvarlak-kalın, şahıs eki “-h” dir. “-duh, -Tuğ, -tuğ” şekilleri kullanılmakta ve ünlü uyumları bozulmaktadır. Devrik yapılarda, ünlü ile

başlayan bir kelimeye veya cümle sonunda bir seslenme edatına ulandığında “-duğ” şeklini alır.

-duh

alamaduh X/13, alduh I/485, ámánát etduh VII-c/97, başladuh III-a/12, VIII/13, begánduh VII-a/244, begenmaduh VII-a/241, bilduh II-b/18, binduh VII-a/83, bitlenduh VII-a/73, bulduh VIII/17, böyüduh X/87, büyüduh III-a/6, çıhduh X/13, dávam etduh V/17, deduh ki X/95, durduh VII-a/289, düşduh X/44, edámaduh I/605, etdüremáduh V/15, gálduh I/528, gelduh II-a/61, getduh X/20, getmáduh VII-a/241, girduh çıhduh VII-a/77, górduh V/77, görduh I/211, inanmaduh II-a/37, Ķalduh II-a/35, kazanduh VIII/18, Ķızduh II-a/71, Ķurtulduh VII-a/202, ohiyámaduh V/16, oħuduh V/8, oħuduh mi I/17, ödáduh II-a/84, ögránduh II-b/18, patliyacaħolduh I/375, sevduh II-b/18, súrulduh VII-a/136, toparladuh VIII/18, toplanduh VIII/17, yaşaduh II-a/90, X/42, 70, yazdurduh X/99, yihılduh I/549, yolladuh II-a/84, yükláduh II-a/83 vb.

-Tuh

bölüşTuh XVII/103, çatTuh XV/220, getTuh XVII/53, hırsızluğsetTuh XIII/226, ĶaçTuh XVI/280, ĶahTuh XV/39 vb.

-tuh

aluştuh XV/128, çıhtuh VII-a/54, 111, düştuh II-a/32, VII-a/66, 79, 100, ámánát ettuh VII-c/57, geçtuh VII-a/48, gettuh II-b/8, V/9, Ķahtuh II-a/61, kaluştuh XV/217, Ķonuştuh IX/30, köştuh XVI/150, küştuh I/237, ná ettuh II-a/54, neysettuh ki II-a/50, sattuh VII-a/254, şaştuh II-a/35, yaptuh VII-a/257, yerláştuh VII-a/255, yettuh XVI/222 vb.

-duğ(+ünlü)

enduğonda XVII/78, gálduğo kövun XVI/57, gözladuğa XVII/31, Ķalduğo ĶuluPTa “kaldık o kulüpte” XVII/88, Ķırılduğacımızdan XIX/60, varduğama XIII/118, yeduğoyani biyani XV/258, yihılduğa I/555 vb.

-tik

şeysettik VIII/18.

Teklik 2. Şahıs:

Bölge ağzında teklik ikinci şahıs çekimi Türkiye Türkçesi ile yapı bakımından paraleldir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ekin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı bütün şekilleri kullanılır. Ancak ünsüz uyumu bakımından tonlulaşma, ünlü uyumu bakımından da ekin tonlu şekillerinin kullanıldığı durumlarda yuvarlaklaşma ve kalınlaşma eğilimi çok güçlü olmayan şekilde görülür. Şahıs eki “-n”dir.

-dın

ağnadın I/567, ağıllandın I/447, ağıllanmadın I/450, aldın^{ca} I/451, basmadın V/78, bağıdın XVII/292, buradıⁿ XII/231, galdın I/568, Kaldın V/51, Kırdın VII-c/212, osanmadın mi I/297, Tütⁿ XII/257, yıhıldın I/554, yorulmadın mi I/293, 373, yuğladın VII-a/328 vb.

-din

dedin XVII/43, ğarg^oetdin XII/241, getmedin XII/256,

-dun

aldun mi I/459, düşündun mi I/344, gáturdun mi I/445, gördun mi I/595, kefil oldun VII-c/134, Koydun V/143, na dedun IX/8, şaşurdun mi I/174, 323, sordun mi V/152 vb.

-dün

çevürdün XIII/269, düşürdün XV/244, geçürdün XV/243, gördün V/137, köçürdün XV/243 vb.

-tın

çalıştın VIII/105, çıhtın I/253, karaltın “karartın” XII/244, yıhtın XII/255.

-tin

belá ettin XIV/6, gettin VII-a/328, içtin V/136, nā^ottin VII-a/252.

-Tın

yıhTın XII/244.

-Tin

nöet**Tin** XII/173, yarat**Tin** XII/252.

-tun

düş**tun** I/546.

-tün

tökt**tün** V/137.

Çokluk 2. Şahıs:

Bölge ağzında çokluk ikinci şahıs çekimi Türkiye Türkçesi ile yapı bakımından paraleldir. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi ekin ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı bütün şekilleri kullanılır. Ancak ünsüz uyumu bakımından tonlulaşma, ünlü uyumu bakımından da ekin tonlu şekillerinin kullanıldığı durumlarda yuvarlaklaşma ve kalınlaşma eğilimi çok güçlü olmayan şekilde görülür. Şahıs eki “-z”dir.

-duz

ald**duz** mi I/484, geld**duz** I/573, gótur**duz** XIX/60, gör**duz** mi XII/223, nayış gör**duz** I/381, Tüy**duz** mi XII/222.

-diz: zannet**diz** ATF/60,

-tız: yapt**ız** I/423

-tiz: belá ett**iz** VII-a/218, elá ett**iz** VII-a/218,

Teklik 3. Şahıs:

Ahıska Türkleri ağzında görülen geçmiş zaman teklik üçüncü şahıs çekimi Türkiye Türkçesi ile aynıdır. Ancak görülen geçmiş zaman üçüncü şahıs çekiminde ek ünlüsünün daima düz-dar-ince olması ve ünlü uyumlarını bozması bölge ağzının karakteristik bir özelliğidir. Ünsüz uyumu bakımından diğer şahıslardaki durum geçerlidir.

Görülen geçmiş zaman üçüncü şahıs çekiminde sınırlı sayıda örnekte görülen ünlü uyumlarına uygun örnekler bölge ağzı için sapma niteliğindedir.

Ancak bölge ağzı için sapma niteliğindeki bu örneklerin “ki” bağlama edatı ve “mi” soru ekinde önceki kullanımlarında, görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsünün ünlü uyumlarına bağlı kullanımı dikkat çeker.

-dı

aldı VII-a/73, a^yile **Ķaldı** VIII/32, **Ķaytardı** V/113, **olmadı** ki VII-a/107, **olmazdı** ki VII-c/81, **Ķoyamadı** ki VII-a/113, **zandı** ki VII-a/96 vb.

-di

açıldı VIII/19, açılmadı V/140, ağladı VII-a/328, a^hşam^oldı VII-a/293, ataşlandı II-a/38, bağışladı I/223, bahdı X/79, 81, bakıyı tenledi VII-a/239, basdı VII-a/34, 36, başĶardı VII-a/333, başladı VII-a/112, başladı I/96, başlandı VII-a/259, VIII/4, biturdi II-a/99, bozdi VII-a/191, bölündi IX/29, böyüdi VII-a/257, bulamadı V/151, çağırđı VII-a/296, çekindi VII-a/285, çığı V/91, VII-a/21, VII-c/71, çığıldı VII-a/111, çimdurđı X/41, çoğ^oldı VII-c/19, çoğlandı I/133, dedi I/106, 150, değişildi I/126, dizildi V/64, döndi VII-a/327, durđı VII-b/81, düđđı X/11, 44, düşerđı VII-a/120, evlandı I/272, ezđı VII-c/210, gálámáđı V/120, gáđı I/39, gáturđı I/471, II-b/84, VII-a/34, 73, X/12, geberđı VII-a/334, geçurđı IV/19, gelámadı VII-c/100, getđı I/284, gezđı V/121, VII-c/220, gömledi X/39, góturđı X/69, görábildi V/36, görđı X/35, góturđı II-b/29, halallatđı X/41, hastalandı VII-a/231, hazırlandı VII-c/97, ilárladı IX/28, incindi VII-a/327, **Ķabul etđı** X/68, **Ķahđı** II-a/49, **Ķaldı** I/246, **Ķalduramadı** VII-a/235, **Ķalmadı** X/7, **Ķapđı** X/133, **Ķapdilár** X/62, **karşıláđı** X/68, **Ķavrulđı** II-a/58, **Ķazandurđı** VII-a/156, **Ķazıldı** V/64, **Ķırıldı** X/104, **Ķızdurđı** I/394, **Ķızı aldı** I/385, **kor oldı** X/91, **Ķoyđı** V/72, **Ķoydilár** V/120, **köçürđı** I/594, **Ķurulđı** VII-c/161, **na^oldı** I/264, **oğudı** V/165, VII-a/298, **ođudilár** II-a/97, X/38, **oldı** “öldü” VII-a/103, VII-c/223, **oldı** “oldu” I/48, **oturđı** I/565, V/121, VII-c/216, **oyđı** VII-c/219, **öldı** X/18, **saçıldı** V/140, **saçıldı** “seçildi” II-a/6, **sağladı** X/131, **sardı** II-a/5, **silindi** IV/32, **soyláđı** IX/32, **sónđı** V/62, **sóyláđı** V/122, **surđı** “devam etti” VII-a/66, **surđı** “sürgün etti” VII-c/183, **susuzlandı** VII-c/220, **Ķađıldı** VIII/19, **tengildáđı** VII-c/223, **Ķoldı** V/68, VII-a/25, **topladı** I/286, **Ķoyamadı** VII-c/184, **Ķutđı** VII-c/168, **vaiz etđı** I/9, **verđı** V/75, **verildi** VII-a/226, VII-c/161, **vurđı** VII-a/325, **yandı** VII-a/317, **yandurđı** V/90, **yarıldı** VII-a/114, **yarvaldı** VII-a/323, **yaşadı** X/42, **yatđı** VII-a/323,

yazdı́lar VII-a/199, VII-c/180, 181, yazıldı́ V/65, yedurdi içurdi X/124, yeñgdi I/101, 157, yıǵdı́lar II-a/5, yıǵıldı́ “yıkıldı́” V/58, yıǵıldı́ “toplandı́” X/67, yolladı́ VII-c/27, yuǵladı́ VII-a/323, zenginláandı́ VII-c/71 vb.

-du

oldu ki II-a/69,

-Ti

geçTi XVI/22, satTi XII/212, tökTi XIII/182, TúTti XVIII/20, yardımǵetTi XVI/48, yetTi XII/267 vb.

-tı

baǵtı ki VII-a/98, çıǵtı ki VIII/4, yıǵtı mi I/543 vb.

-ti

burahı́ti XIII/40, çaǵtı́ VII-c/29, çıǵarttı́ VII-a/104, çıǵtı́, I/470, geçtí VIII/48, geliştı́ VII-c/148, géttí VII-c/221, ğastalattı́ VII-a/110, içtí VII-c/29, iftar ettí VII-a/296, Ğaǵtı́ VII-c/131, nayǵettí VII-c/182, ógrattı́ I/105, şıǵtı́ VII-a/114, töktí VII-a/329, vefatǵettí IV/22, yaǵlaştı́ II-a/30, yıǵtı́ I/542 vb.

Çokluk 3. Şahıs:

Ahıska Türkleri aǵzında görülen geçmiş zaman çokluk üçüncü şahıs çekimi yapı bakımından Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ek ünsüzü bakımından görülen geçmiş zamanın diğeri şahıslarla çekimlerinde olduğu gibidir. Görülen geçmiş zaman ekinin ünlüsü daima düz-dar ve incedir. Çokluk eki “-lar”dır. Ancak çokluk ekinin ünlüsü güçlü bir kalınlaşma eğilimi gösterir ancak bu kalınlaşma yarım kalır. Genel kullanım “-lar” şeklinden yanadır.

-dilar

Ğalmadilar X/37, nefretlándilar II-a/49.

-dilár

ābatǵetdilár II-a/51, aldilár II-a/62, ataş verdilárVIII/12, ayırdilárV/60, başladilárVII-a/274, bıraǵdilárV/7, bildürmadilárVII-a/12, bindilárVII-a/43, bölüşturdilárVII-a/78, çimdurdilárX/38, 52, dedilárII-a/6, V/97, VII-a/26, VII-

c/97, del**dilár**VII-a/53, et**dilár** V/7, evlándur**dilár**V/20, gáld**ilár**II-a/62, gátur**dilár**II-a/25, X/51, ge**çdilár**II-a/96, gel**dilár** VII-a/46, get**dilár**X/39, 77, gótur**dilár** II-a/83, götur**dilár**I/488, götúr**dilár**V/3, halallaştur**dilár**X/38, hayata ba**ğladilár**V/20, iclás**etdilár**II-a/92, incitmad**ilár**II-a/69, **Ëaldilár**VIII/33, **Ëaldur**dilár****VII-a/68, **Ëaruştur**dilár****VIII/10, **Ëas**Tetdilár****V/79, **Ëazandilár**II-a/96, kesámá**dilár**V/37, **Ëorh**utdilár****II-a/79, old**ilár** “öldüler” VII-a/114, 158, ort**dilár**X/56, oturt**dilár**II-a/25, ödá**dilár**II-a/64, ögrá**ndilár**II-a/43, sur**dilár** “sürgün ettiler” VII-a/11, sükütlá**ndilár** II-a/60, **Ôaladilár**V/69, tam**ilár**II-a/88, ver**dilár** II-a/32, ver**iverdilár**VII-a/81, vermad**ilár**V/17, yapmad**ilár**II-a/72, 85, ya**hadilár** paklad**ilár**X/51, ya**h**di**** y**ih**dilár****II-a/69, yandur**dilár**V/101, yerlá**şturdilár** VII-a/86 vb.

-diler

a**çdiler** X/31, at**diler** X/18, ba**h**diler**** X/134, bira**h**diler**** X/33, et**diler** X/5, i**şteditler** I/412, ü**şü**diler**** X/34, yük**lediler** X/15 vb.

-dülár

böld**ülár** XIII/189.

-Tilár

ç**ihart**Tilár**** XIV/3, **Ëá**ç**Tilár****** II-a/81, kes**Tilár** XIII/190, tap**Tilár** XVI/85, tök**Tilár** XIII/178, **Ôut**Tilár**** VII-a/184, yap**Tilár** XIII/272 vb.

-tilár

çeki**ştilár** mi I/135, VII-c/148, ç**ih**tilár**** I/542, II-a/87, ögrat**tilár** I/551, görsát**tilár** II-a/40, ge**çti** g**ittilár** II-a/46, g**ittilár** VII-a/88, ba**h**tilár**** V/68, 154, VII-a/75, ka**pat**tilár**** VII-a/13, 48, bira**h**tilár**** VII-a/17, et**tilár** VII-a/46, a**ç**tilár**** VII-a/48, hamamlat**tilár** VII-a/76, a**şt**ilár**** VII-a/160, ka**bul**ettilár**** VII-a/240, şey et**tilár** VIII/11, **Ôag**ittilár**** VIII/14, tök**tilár** VIII/14, get**tilár** VIII/41 vb.

-tiler

get**tiler** VIII/33, ögr**ettiler** XII/160 vb.

2.2.5.2.5. Öğrenilen Geçmiş Zaman

Ahıska Türkleri ağzında “-miş” eki ile yapılan öğrenilen geçmiş zaman çekimi morfolojik bakımdan Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Ancak bölge ağzında öğrenilen eki bölge ağzında tek şekillidir ve bu ek üzerine kullanılan bazı şahıs ekleri Türkiye Türkçesine göre farklılık gösterir.

Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zaman çekiminde görülen ve Türkiye Türkçesine göre farklılı olan özellikler şunlardır.

1. Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zaman eki sadece “-miş” şekliyle kullanılır ve ünlü uyumları dışında kullanılır. Çok nadir rastlanan ünlü uyumlarına uygun örnekler bölge ağzı için sapmadır.
2. Öğrenilen geçmiş zaman çokluk birinci şahıs çekiminde şahıs eki “-uḡ” şeklinde daima yuvarlak-kalın ünlüdür.
3. Öğrenilen geçmiş zaman teklik ikinci şahıs çekiminde Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olarak “-sIn, -sUn” şekillerinde kullanılan şahıs eki, bölge ağzında ilk ünsüzü düşmüş ve ünlüsü daima düz-dar-ince olmak üzere “-in” şeklindedir.
4. Öğrenilen geçmiş zaman teklik ikinci şahıs çekiminde Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olarak “-sInIz, -sUnUz” şekillerinde kullanılan şahıs eki, bölge ağzında ünsüz düşmelerine bağlı hece kaynaşması sonucu “-iz” şeklindedir. Nadiren “-siz” şekline de rastlanır.
5. Öğrenilen geçmiş zaman eki “-miş” ardından kullanılan üçüncü şahıs çokluk eki kalınlaşma eğilimindedir. Ancak bu kalınlaşma genellikle yarım kalır ve genellikle “-lár” şeklinde kullanılır.
6. “-muş” ve “-mış” şekilleri bölge ağzında dikkat çekmeyecek kadar azdır ve bu şekillerin kullanıldığı durumlarda yukarıda bahsedilen şahıs ekleri ünlü uyumlarına uygun kullanılır.

Teklik 1. Şahıs:

Bölge ağzında “-miş” ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs çekiminde kullanılan şahıs eki “-im”dir. Bölge ağzı için sapma olan “-mış, -muş”

şekillerine çok nadir rastlanır ve bu durumlarda şahıs ekinin ünlüsü kendinden önceki ek ünlüsüne uyar. Bir yerde öğrenilen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs çekiminde şahıs ekinin “-em” olarak kullanıldığını tespit ettik.

-mışım

bağışlamışım V/148.

-mişim

acılmışım I/378, binmamışım I/428, büyümişim XV/30, çevirmişim XII/242, çihartdurmuşim XVI/229, eşitmemişim XIII/269, görmüşim XVI/227, ölmüşimXII/229, tikturmuşim XVI/228, Tôğulmuşim XV/29, Tütmişim XV/221, yaratmışim XVI/227, yazmışim VII-c/2 vb.

-muşum

anadan olmuşum VII-a/8.

-mişem

elcátmişem XII/84.

Çokluk 1. Şahıs:

Bölge ağzında “-miş” ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zamanın teklik birinci şahıs çekiminde kullanılan şahıs eki daima“-uḥ”dur. Bölge ağzı için sapma olan “-muş” şekline çok nadir rastlanır.

-mişuḥ

almışuḥ XVII/29, büyümişuḥ XIX/46, çekmişuḥ XV/131, eşitmişuḥ XVII/99, etmamışuḥ XV/71, oturmuşuḥ XIX/15, unutmışuḥ I/599 vb.

-mişşuḥ

olmamışşuḥ XVIII/17.

-muşuḥ

bölüşmuşuḥ XVII/96, düşmuşuḥ XVII/91.

Teklik 2. Şahıs:

Bölge ağzında “-miş” ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zamanın teklik ikinci şahıs çekiminde kullanılan şahıs eki istisnalar dışında“-in”dir. Bölge ağzı için sapma olan “-mış, -muş” şekillerine çok nadir rastlanır ve bu durumlarda şahıs ekinin ünlüsü kendinden önceki ek ünlüsüne uyar.

-mışın

çaldırmışın I/560.

-mişin

büşürmişin VI/49, gizlâmişin XVI/256, gelmişin VII-a/330, görmişin XIII/319, tikmişin XIV/22, vermamişin XIII/304, vermişin I/268, yaratmışın XV/236 vb.

Çokluk 2. Şahıs:

Bölge ağzında “-miş” ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zamanın çokluk ikinci şahıs çekiminde kullanılan şahıs eki genellikle “-iz” olmakla birlikte “-siz” şekli de kullanılır.

-mişiz

aldurmamişiz I/572, gálmisiz II-b/15, ögrátmamişiz VII-a/313, vermişiz I/385 vb.

-mişsiz

eyvetmişsiz I/353, gálmışsiz I/353.

Teklik 3. Şahıs:

Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zamanın teklik üçüncü şahıs çekimi “-miş” ekiyle kurulur.

-miş

başlamış XX/13, çaldurmuş I/505, çoşlanmış VII-b/78, Çırmış II-a/43, götürmüş X/123, Ķocalmış XIX/42, Ķoymuş XVII/48, köçmiş X/122, sürüklâmiş XIII/136, Tôğranmış VI/54, uymuş I/170, verānıolmuş XVI/316 vb.

-mıs

basmış VII-a/22.

-muş

Ķurulmuş II-b/59, unutmüş I/235,

Tespit ettiğimiz bir örnekte ise “-ıp” eki öğrenilen geçmiş zaman çekiminde kullanılmıştır.

o vaħıt ağnadılár ki bunnarın ölülári da barabar gálp XX/22.

Çokluk 3. Şahıs:

Bölge ağzında öğrenilen geçmiş zamanın çokluk üçüncü şahıs çekimi “-miş” ekiyle kurulur. “-miş” ekinden sonra “-ler” şeklinde gelmesi beklenen üçüncü şahıs çokluk eki kalınlaşma eğilimi gösterir. Fakat bu kalınlaşma genellikle yarım kalır

-mişlar

surmişlar VII-b/64.

-mişlár

bozmişlár VIII/43, bütürmişlár XV/120, eşmişlár VII-a/44, gálmışlár XV/290, görsátmişlár VII-a/265, Ķoymişlár XVI/114, kötlúğmetmamişlár XIII/270, yapmişlár VI/17 vb.

-mişler

dememişler XV/51, getmişler VIII/49, kesmişler VIII/50, oħutturmişler VIII/50, tayinmetmişler XV/24 vb.

2.2.5.3. Tasarlama Kipi Çekimleri**2.2.5.3.1. Emir Çekimi**

Tasarlanan, yapılması istenen işi emir şeklinde ifade eden kiptir. Türkiye Türkçesinde 1. ve 3. şahıs çekimleri istek kipi ile karışmış ve istek kipi yerine kullanılır olmuştur. Ancak özellikle 1. şahıs çekimlerinde istek kipi eki çok güçlü olarak kullanıldığında emir kipi 1. şahısların kullanım örneklerine çok nadir rastlanır. Tespit edilenler de istek, dilek bildirir. Ancak emir kipinin 3. şahıs çekimlerinin istek kipi yerine kullanımı oldukça yaygındır.

Teklik 1. Şahıs:**-ayım**

sorayım XII/201.

Çokluk 1. Şahıs:**-alım**

bağliyalım II-a/82.

Teklik 2. Şahıs:**-ø**

bas şimdi I/615, çávur atın “atını çevir” I/615, dön geri VII-a/322, getme XII/64, halkın yığ “halkını topla” VII-a/321, Ğızına ever “kızıyla evlendir” VII-b/65, verun VII-c/132 vb.

Çokluk 2. Şahıs:**-n**

gizlân “gizleyin” XXI/33

-ın

alınım VII/26, atın buni II-a/21, çıhım XV/53, Ğaħın XV/38, Ğırın XIII/29, yoħlayım XVII/23, işláym XVII/115 vb.

-in

belá edin “böyle edin” XIII/372, eylúğ,edin IV/21, gedin XIII/40, sürin mislimani V/66, yeyin XVII/114 vb.

-un

buyurun II-b/22, etmáĶ yedurun IV/21, góturun XVIII/2, Ğaldurun XV/38, Ğavranun I/179, tezleşturun XVI/202, yığışturun XV/44 vb.

-ün

beni düşün I/593, düzülün XIV/39.

Teklik 3. Şahıs:**-sın**

ağlamasın V/125, azaltsın II-b/101, bağlasın VII-c/121, bassın VII-c/109, boğozuni yırtmasın I/147, çekişmasın II-b/102, çıhsın XVI/235, degmásın XII/104, desin XIII/331, etmasın III-a/50, evi yansın XVI/104, eylânsın II-a/19, gâlsın XVII/27, girilmasın XVII/141, görmasın XVI/104, gözün çıhsın XII/210, Kâlsın VII-a/296, Kâzansın XII/712, Kâılınmasın XVII/142, Kâırılın VII-c/110, öldürmasın VII-a/88, pisliği ahsın III-a/36, sene bağışlâsın I/222, Tolaşmasın XII/104, yapsın IV/4, yaşasın II-b/92, yığılsın V/89, ziyadaolmasın XVI/42 vb.

-sın

çekmesin I/226, gelsin VII-c/121, getsin VII-b/97, savuğ çay versin I/149, şenöetsin I/600, ölmesin V/124, verilsin VII-a/92 vb.

-sun

dilsiz olsun II-b/101, oğusun VII-a/98, sicağı vursun VII-b/17, ulaştursun II-b/45, Kôlayolsun I/290, gôtursun VII-c/88, onıki yaş olsun VII-c/189, avelâ olsun VII-c/189, oyani Tursun VIII/30 vb.

-sün

yetürsün I/276, anan ölsün V/142, oğlı ölsün XVI/104, etiraflı başa düşsün XII/61 vb.

Çokluk 3. Şahıs:**-sinnar (<sınlar)**

satsinnar XIII/330, Tâşısinnar XIV/19.

-sİnlAr, sİnnAr

desinlár XIII/330, getsinlár XIII/16, getsinnar XVI/235, görmásinlár XIII/231, nifret etsinner XII/171, ölmesinler X/22, ölmesinlár XII/118, ölmesinner X/24, şeyöetsinlar XIII/145, yesinlár XIII/337 vb.

-sunlar: çevursunlar IV/22, öldürsunlar VII-a/234, yedürsunlar IV/21,

2.2.5.3.2. İstek Çekimi

Bir işi veya hareketi zmana bağlı olmadan istek veya dilek şeklinde ifade eden bir tasarlama kipidir.

Türkiye Türkçesinde teklik ve çokluk 1. ve 3. şahıslar emir kipi çekimi ile karışmış olarak kullanılırken Ahıska Türkleri ağzında istek kipi eki özellikle 1. ve 2. şahıs çekimlerinde güçlü olarak varlığını devam ettirir. 3. şahıslarda ise istek, temenni ifadesi istek kipi ekiyle çekimlenmiş örneklere sıkça rastlanmakla birlikte büyük ölçüde emir kipi çekimi ile yapılır.

İstek çekiminin bölgemiz ağzı için karakteristik özellikleri vardır.

1. Teklik 1. şahıs çekiminde ek daima “-(y)em” şeklinde ince, çokluk 1. şahısta genellikle “-(y)ah” şeklinde kalın, bazen de “-(y)áh” şeklinde yarı kalınlaşmış ünlü ile kullanılır.

2. Teklik ve çokluk 2. şahıslarda ek ünlüsü genellikle “-(y)asın/ -(y)asız” şeklinde kalın, bazende “-(y)ásın/ -(y)ásız” şeklinde yarı kalınlaşmış ünlü ile kullanılır.

3. Teklik 3. şahısta “-(y)a/ -(y)á/ -(y)e” şekillerinin hepsi görülür. Ancak metinlerde örneğimiz çok olmamakla kelime sonundaki “e” ünlülerinin kalınlaşması eğiliminin burada da geçerli olduğunu görmekteyiz.

Teklik 1. Şahıs:

-(y)em

ağli \mathbf{yem} VII-a/188, ağnatem II-b/73, alem XVI/361, ari \mathbf{yem} VII-a/168, ba \mathbf{hem} XIII/38, bira \mathbf{hem} II-a/56, bulem dá alem VII-a/174, çaldurmi \mathbf{yem} VII-a/172, demiy \mathbf{em} V/95, X/4, dilin kes \mathbf{em} I/110, elá ed \mathbf{em} VII-a/306, en \mathbf{em} II-b/95, eşitmiş o \mathbf{em} I/594, gá \mathbf{em} mi I/361, gátur \mathbf{em} VII-c/166, ged \mathbf{em} XII/213, gid \mathbf{em} II-a/57, $\hat{\mathbf{K}}$ onuş \mathbf{em} I/278, misal ver \mathbf{em} VII-a/51, mücden ver \mathbf{em} I/612, na bi \mathbf{em} II-a/32, na di \mathbf{yem} I/155, ná bi \mathbf{em} I/22, o \mathbf{hiyem} mi V/56, paray say \mathbf{em} I/69, soyli \mathbf{yem} II-a/61, tök \mathbf{em} mi I/320, ulaş \mathbf{em} I/448, uzatmi \mathbf{yem} VII-a/273, ya \mathbf{hanem} “yıkana $\mathbf{yım}$ ” X/119, yardım ed \mathbf{em} II-c/35, yı \mathbf{gem} VII-a/321 vb.

-ám:

selám ed $\mathbf{ám}$ I/128.

Şu örnekte ise emir ekleri bir istek, dilek fonksiyonu ile kullanılmaktadır.

-ayım

sorayım XII/201.

Çokluk 1. Şahıs:

-(y)ah

ahtarah XVI/208, alah VII-b/33, bahah XII/239, boğulah VII-c/205, çemlânah XV/235, çıhardah II-b/56, çimah I/338, dâvam etturah VII-a/269, dertlâşah I/19, diyah II-b/3, düğün edah II-b/32, elçiluh edah II-b/7, ev alah VII-a/243, evarah I/347, eyládah I/451, gâlah II-b/56, gâturah II-b/3, getmiyah VII-a/252, göç edah VII-a/236, gürçi olah VII-b/36, Kóturah II-b/56, kesah II-b/100, yünğülladah II-b/37, gedah I/28, 391, 397, 418, II-b/6, gidah I/19, 143, görah I/532, neydah I/310, oğumiyah XVI/91, ölah VII-c/205, sarah VIII/107, satah VIII/45, sóyliyah II-b/48, súraah VII-c/163, Âğıdah I/434, unutmiyah I/251, verah III-b/7, yapah II-b/49, yahınnanah XII/129, yardımlaşah edah VII-c/35, yerlaşturah I/603, yaşıyah VIII/48, yığılâh XV/229, yiyah I/378 vb.

-(y)áh

diyáh VII-c/204, gedáh XIII/22, geláh VIII/18, hucum edáh II-a/79, incinmiyah I/163, ná biláh XV/19, neyedáh VII-c/204, meslehát edah VII-c/203 vb.

Emir kipi çekimi bir yerde istek kipi yerine kullanılmıştır.

-alım

bağliyalım II-a/82

-ağın

“-ah” şeklinin vasıta ekiyle genişlemiş “-ağın” şekline de nadir olarak rastlanır.

ağliyağın “ağlayalım” XII/276, çalışağın “çalışalım” XV/228, gedağın “gidelim” XV/46.

Teklik 2. Şahıs:

-(y)asın

diy^{asın} XIII/74, dógmi^{asın} I/113, gálmi^{asın} I/475, ged^{asın} VIII/3, oğuy^{asın} XII/110, onmi^{asın} IV/26, ömrinan ^ÂToy^{asın} I/49, sağ^{ol}asın I/611, sóyli^{asın} XII/190, ^ÂTayan^{asın} I/339, toğunmi^{asın} XVI/319, yıhılmi^{asın} I/349, yiy^{asın} VII-a/47, zan^{asın} “san^{asın}” I/22 vb.

-(y)^{ásın}

diy^{ásın} XII/76, vermi^{ásın} XIII/348.

Çokluk 2. Şahıs:

-(y)^{asız}

vermi^{asız} XIII/347, içürmi^{asız} XIII/346.

Teklik 3. Şahıs:

-(y)^a

bağ^a VII-a/47, çekiş^a XIII/262, çığ^a VII-a/97, patlada VII-a/59, ^ÂToğ^a XVI/148, vuruş^a XIII/262.

-(y)^á

abliyavit ed^á “ilan ede, duyura” XVI/154, gel^á gümana XII/255,

-(y)^e

gözede “gözet-” XII/272.

Çokluk 3. Şahıs:

-(y)^{AlAr}

ağniyal^{ar} I/16, alal^{ar} XIX/54, bil^{al}ar I/16, vereler XII/213, .

2.2.4.3.3. Şart Çekimi

Teklik 1. Şahıs:

-sam

alsam VII-a/288, başlasam VII-a/305, ağnamasa VII-a/306, gálmasam VII-a/330, bozsam VII-a/188, çığsam I/78, çocuğ olsam da VII-a/72, bulmasa VII-a/93, getmasam I/417, gètsam XVII/81, girsam VIII/103, ^ÂYoysam VII-a/173, oğiyabilsam XIII/315, otursam V/121, yapsam I/514, yatsam da V/125 vb

-sám: desám I/ 477,

-sem: bilmesem VII-b/29, desem I/580, gelsem I/617, içmesem VII-c/200, yesem X/130 vb.

Çokluk 1. Şahıs:

-saḥ

açsaḥ XX/1, baḥsaḥ XV/283, bassan X/55, desah XVI/52, döşürsaḥ VII-a/122, eşitsaḥ ki II-a/36, gálsaḥ XII/55, getsaḥ XVI/211, girsah VIII/102, görmasaḥ I/186, görsaḥ XII/59, görsaḥ VIII/44, iştasah VI/55, Ķaḥsaḥ ki II-a/2, ketsaḥ “gitsek” XII/101, olsaḥ II-b/10, 12, ot versah VI/54, oyansaḥ ki VII-a/22, töksah VII-a/246, vermesah VII-a/247, yapsah I/365,

Teklik 2. Şahıs:

-san

az içsan I/493, baḥsan VII-c/9, bassan X/55, çıḥsan VII-b/13, desan VIII/37, hesaplasan VII-b/25, içarda olsan I/60, gáturmasan VII-c/140, 175, getsan XIII/201, getmasan VII-c/167, kalaylamasan VII-c/65, nerasında olsan VII-a/261, Ťuysan I/496, yardımetsan I/198, vermásan VII-c/32,

-sán

desán VII-a/263

-sen

eversen I/288, kısmetetsen XV/233, istesen I/376, iştesen “istesen” VI/44, tüfürsen XIII/103.

Çokluk 2. Şahıs:

-saz

baḥsazca I/602, evarsazca I/322, oḥusaz XVI/88,

-sez

getmesez II-a/88.

Teklik 3. Şahıs:**-sa**

bene **Ķalsa** VII-a/277, bozuğ**olsa** VII-c/148, çoğussa XII/250, furun**olsa** VI/71, iştasa II-b/12, elá **olsa** I/289, getsa XVI/200, kimi saçsa “seçse” VII-c/113, razi olmasa VII-c/193, sı**hsa** “sığsa” XX/11, sóylamasa da I/149, 150, **Ĥutsa** XIII/201, tükánsa I/62, utansa II-b/4, versa XVI/201, vuruş etsa XVI/20, yapışsa VII-c/30, yı**hsa** II-b/76,

-sá

desá VII-c/213, -se: gelse VIII/86, işlese “çalışsa” VII-a/216, X/73, getse XV/141, tókse VII-b/87.

Çokluk 3. Şahıs:**-salar**

örgát**salar** VIII/103,

-seler

getseler VIII/51,

2.2.5.3.4. Gereklilik Çekimi

Zamana bağılı olmayan bir işi veya hareketi gereklilik şeklinde ifade eden kipin eki Türkiye Türkçesinde “-mAlI”dir. Bölge ağzında gereklilik çekimi nadir görülen “-mAli” eki ve “-ma +iyelik eki +lazım” yapısıyla kurulmaktadır. Aynı yapıda “gerek” kelimesinin kullanımına rastlamadık.

Öznesi bilinmeyen cümleler kurulurken de “-mağ lazım” yapısı kullanılır.

Olumsuz çekimler için “lazım değil” yapısı kullanılır.

-mAliyim

ver**maliyim** XVI/341,

-mAliyuğ

dilám**aliyuğ** I/308,

-mAlısın

getmálısın XVII/21,

-mAlısız

çıhmalısız XVI/39,

-mAli(dUr)

demali XV/159, demeli XVII/37, náıetmáli XIII/44, olmalıdur XVI/56, vermálıdür VII-a/196

-mamız lazım

suvarmamız lazım III-a/47.

-mağ lazım: ağnamağ lazım I/325, bulmağ lazım VII-c/163, evarmağ lazım I/343, geçmağ lazım VIII/101, Tôlanmağ lazım XII/109, yuğlamağ lazım degül VII-a/319, yüksek olmağ lazım VIII/75.

2.2.5.4. Ek-Fiil

Eski Türkçedeki “er-” yardımcı fiilinin⁴¹⁵ zaman içinde geçirdiği fonetik değişmelere bağlı olarak ortaya çıkan “i-” şekli isim soylu kelimelerin fiilleştirilmesinde kullanılmaktadır. Yine Eski Türkçe döneminde nadir de olsa kullanılan “tur-” yardımcı fiili de zaman içinde değişikliğe uğrayarak ekleşmiştir.

Bölgemiz ağızında “er-” yardımcı fiilinin ekleşmemiş “i-” şekilli kullanımı oldukça yaygındır.

Ek-fiilin bölge ağızındaki genel kullanımı şöyledir:

2.2.5.4.1. Ek-Fiilin Şimdiki Zaman-Geniş Zaman Çekimi

Eski Türkçenin “er-” yardımcı fiilinin geniş zaman çekimi üzerine şahıs zamirlerinin getirilmesi ile isimler fiilleştirilip çekimlenmiştir.

1. ve 2. şahıslarda “isim + er-ür men, isim + er-ür sen” gibi yapıların geçirdiği değişikliklerle Türkiye Türkçesinde “-(y)Im/ -(y)Um, -sIn/ -sUn, -(y)Iz/ -(y)Uz, -sInIz/ -sUnUz” şekilleri gelişmiştir.

3. şahıslarda ise bu zamanın çekiminde genellikle ek kullanılmamakla birlikte, bu sefer Eski Türkçenin “tur-” yardımcı fiilinin “tur-ur” şeklindeki geniş zaman

⁴¹⁵ Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 87-88.

çekiminin zamanla ekleşmesiyle ortaya çıkan ve Türkiye Türkçesinde ünlü uyumlarına bağlı olarak “-Dır/ -Dur” şeklinde ekleşen bildirme eki de kullanılmaktadır.

Teklik 1. Şahıs:

-(y)Im/ -(y)Um

ben bunda yōğ**um** I/ 443, bunday**ım** XII/229, doğumluy**um** III-a/1, hâl^âımın ferzendiy**im** XV/222, hevotliy**im** IV/1, köç**ân** adam**ım** XV/168, oğliy**im** XVI/23, pehlivan**ım** XII/250, siraday**ım** VII-a/279, suçliy**im** I/112, turk**üm** VII-a/363, yardımcısı**yım** VIII/1, zanav kendinden**im** XII/1 vb.

Çokluk 1. Şahıs:

-(y)Uğ

ana^âToli türküy**uğ** VIII/63, biz ey**uğ** I/258, biz**uğ** VIII/64, varliy**uğ** VII-b/25, yerli miy**uğ** gelme miy**uğ** VII-a/7, zorunday**uğ** VIII/28 vb.

Teklik 2. Şahıs:

-sIn/ -sUn

halk düşmanis**in** san XVI/271, ibrahamın oğli mis**in** ola IX/16, K^âulaks**ın** san XVI/257, mecbürs**ün** XVI/237, mollas**ın** san XVI/251, nasils**ın** yeg**ân** I/253, n**â**sil pehlivans**ın** XIII/248 vb.

Çokluk 2. Şahıs:

-sIz/ sUz

mislimans**ız** XIII/335, siz vars**ız** I/326.

Teklik 3. Şahıs:

Bölge ağzında “-Dur” ekinin ünsüzuyumu üzsüz uyumları bakımından hem tonlu, hem tonsuz şekilleri görülmekle birlikte, ünsüz uyumundan kaçarak tonlu şeklin kullanılması eğilimi belirgindir.

Ünlü uyumları bakımından ise düz ünlülü şekilleri hiç kullanılmaz. Ek ünlüsünün yuvarlak olarak “-Dur” ve “-Dür” şeklinde kullanılması kesin bir kuraldır. Ek

ünlüsü genellikle kalınlık-incelik uyumuna girmekle birlikte kalınlaşma yönünde uyumdan kaçtığı örneklerle de rastlanır.

-DUr

ağvali budur VII-a/220, bahşaçadur VI/7, ben de yoğdur VII-a/7, bura Âtaşkenddür XV/122, cámaata bağıldur II-b/61, büyüktür V/138, çoğ çetindur I/270, çoğdur V/56, düşmendür XVI/269, düzdür ama azdur I/71, gená vardur VII-a/70, Kázana oğşiyān bir şeydur XV/167, KışTur XVII/47, kitabidür XIII/321, lazumdur VI/52, lazut kesilácağ vahtTur XIII/25, memleketTur XVI/303, merkezi yeridür XV/11, nāmalumdur XVI/358, sadığ efendidur XVI/344, savuğ ülkedür VI/21, şahan büyük kuştur XII/252, şakir ağanın Kızıdur XVI/367, sicağ yerdür III-a/46, Âtlidur VI/84, torunidür X/88, vátānimüzdür VIII/40, yağşidur XIX/58 vb.

Çokluk 3. Şahıs:

-DUrAr/ (bazen) -IArdÜR

ana terefim azğurlidürler IV/1, aslında turqlardur “Türktürler” VII-b/37, insani ey hazıedan adamlardur XVII/85, ottuz altıdan evel gedandurlar XIII/374, yengeyle eládurlar ki I/136, - evlerdür XVII/15, durlar: yiyandurlar XIII/173 vb.

2.2.5.4.2. Ek-Filinin Görülen Geçmiş Zaman Çekimi

Görülen geçmiş zaman

Teklik 1. Şahıs

idim, udim/ -(y)dIm

âsker idim XIII/15, ben idim XX/1, çocuğ idim VII-a/11, çocuğ udim VII-c/61, Kasser idim “kasiyer idim” XVII/122, Kurortdaydım XII/165, tırağtorçiydım XIII/207, var idim VII-a/162, yaşımdaydım X/133, yaştaydım IX/5, yetim idim X/114 vb.

Çokluk 1. Şahıs

iduh/ -(y)duğ

başhayduḡ X/67, çocuḡıduḡ X/115, çocuḡ iduḡ VII-a/50, eláyduḡ X/21, kıızılordadayduḡ X/64 vb

Teklik 2. Şahıs

idin/ -(y)dIn

sen degül miydiñ I/589, yaştaydın IX/6,

Çokluk 2. Şahıs

iduz

çocuḡıduz “çocuk idiniz” IX/7,

Teklik 3. Şahıs:

idi/ -(y)di

adamıdi X/63, atınan idi II-b/58, aynıydi X/63, azabıdi VII-a/184, bahçasıydi VI/40, biriydi III-a/5, bişeyıdi III-a/32, bizdán idi II-a/53, çoḡıdi VI/40, degül idi III-a/42, derecedeydi VII-a/94, dışardanıdi III-a/27, dövletinıdi III-a/43, ekiliydi III-a/22, eláydi ki X/49, evláriydi III-a/5, eyıdi VI/33, güzel idi I/363, hasan idi X/71, içindaydi III-a/9, Ğariydi X/120, kim idi VII-a/270, kóvdi III-a/5, nasılıdi III-a/31, náyidi VII-a/183, neráydi III-a/38, nesildi “nasıldı” VIII/67, noyanlıydi IX/18, oḡuluydi VIII/68, ondaydi VII-a/16, on iki taneydi V/106, saatlarıydi III-a/12, serin idi VI/22, sürgündáydi X/63, Ťaḡdaydi VII-a/15, vardı VII-c/32, var idi VII-a/270, yadigárıdi V/162, yaşındaydi V/102, yeriydi III-a/4, yıl idi III-a/7, yoḡıdi II-a/26, zengin idi II-a/56, yasaḡ idi VIII/5, rusçaydi VIII/71, zorundaydi VIII/77 vb.

Aşağıdaki örneklerde uyum veya uyuma girme çabası içinde görülen örnekler bölge aḡzında nadir görülen kullanımlardır.

çoḡudi VI/1, lazımdı VI/31, mislimandı X/66, vardı VII-a/16, varıdi II-a/75.

Çokluk 3. Şahıs

idilAr/ -(y)dilAr

ayrı vaḡondaydilár XIII/134, misliman idiler X/134, insaflıydilár VII-a/192, yüzon yaşındaydilár XIII/138.

2.2.5.4.3. Ek-Fiilin Öğrenilen Geçmiş Zaman Çekimi

Metinlerimizde teklik 3. şahıs çekimi dışındaki şahıslarla ilgili örnek bulunmamaktadır. Bu şahıslarla ilgili çekimleri ek fiilin diğer zamanlardaki ve fiillerin görülen geçmiş zaman çekimindeki şekillerinden hareketle şu şekilde olduğunu tahmin edebiliriz:

Teklik 1. Şahıs

imişim/ -(y)mişim

gözel_ıimişim, gözelmişim, hasta imişim, hastaymişim (MDD).

Çokluk 1. Şahıs

imişuh/ -(y)mişuh

misliman_ıimişuh VII-b/38, hastaymişuh (MDD).

Teklik 2. Şahıs

imiş(s)in, imişin/ -(y)mişsin, -(y)mişin

gözel_ıimiş(s)in, hastaymiş(s)in (MDD).

Teklik 3. Şahıs

imiş/ -(y)miş

aha buy_ıimiş I/552, allahun yazısı beláyımış I/310, becáriKliymiş I/170, bişi degül_ıimiş I/244, bizden de K^horhan var_ıimiş VII-c/207, haK^hıllı adammiş I/473, K^hommunist imiş VII-b/50, insan yiyannar_ıimiş XVII/80, kövün adi Çıhel_ıimiş X/3, kürúyan şeyi var_ıimiş XV/114, gözlerim yeşil_ıimiş X/1, ná gúzzel T^hanalarmiş I/295, neçermiş I/287 vb.

Çokluk 3. Şahıs

imişlar/ -(y)mişlar

gözel_ıimişlar, hasta imişlar, hastaymişlar (MDD).

2.2.5.4.4. Ek-Fiilin Şart Çekimi

Metinlerimizde teklik 3. şahıs çekimi dışındaki şahıslarla ilgili örnekler sınırlı sayıdadır. Bu şahıslarla ilgili çekimleri ek fiilin diğer zamanlardaki ve fiillerin şart kipi çekimindeki şekillerinden hareketle şu şekilde olduğunu tahmin edebiliriz

Teklik 1. Şahıs

isAm/ -(y)sAm

ben_oisem V/13, hasta **isAm**, hastays**am** (MDD).

Çokluk 1. Şahıs

isah/ -(y)saḥ

azerbaycandaysaḥ XII/153, azerbaycanda **isah**, güzel **isah**, gözelsaḥ (MDD).

Teklik 2. Şahıs

isan/ -(y)san

hasta **isan**, hastays**an** (MDD)

Teklik 3. Şahıs:

isA/ -(y)sA

durumi ağır_oisá VII-c/35, attan **isa** “atta ise” VII-c/106, deliğanlilerin **isá** VII-c/143, eláysa I/79, yardım lázım **isa** I/276, millet **isá** XIII/69, nay**isa** X/58, náyse V/6, nerdáysa VII-a/51, neyseV/34, san_o**isa** “sen ise” I/168, var_oisá I/4, var_oise VI/49, yoğ_oisá VII-c/22, yoḥsa III-b/7, zengin_oisa II-b/90 vb.

Çokluk 3. Şahıs

isAlAr/ -(y)sAlAr

hasta **isAlAr**, hastays**alar** (MDD)

2.2.5.4.5. Ek-Fiilin Olumsuz Çekimi

Bölge ağzında ek-fiilin olumsuz çekimi Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isimden sonra getirilen “degül” kelimesinin “-i-” ek-fiili ile çekimlenmesi ile yapılır.

degül, degúl

a bu bir tene adam **degül** on tene **degül** VII-a/62, anay insan **degül** mi? I/591, ben bu işá razi **degülüm** I/329, bişi **degül.ımış** I/244, bu arağTan **degül** I/494, bu dost **degül** I/165, cehennemá attuğun **degül** miyim I/152, daha iráliye adım atacağ halda **degül** IV/6, desinlár nadur na **degül** XIII/331, e bişe **degül** I/540, ĥabardar **degúl** mi ki XVI/286, heç bişeydan máhsul **degúllar** XVI/316, istekli **degül** IV/31, Ėamindaturanın iĥtiyarında **degúluđ** XVI/210, o da ey **degúl.ıdi** XVI/323, oğumağ **degúl.ıdi** ola XIII/246, o Ėartın **degúl.ıdi** VII-c/20, onda ĤaşĤan, belá **degül** VII-a/31, ömür yoldaşın yeri ayridur diyan sen **degül** miydin I/589, ötmá bülbül ötmá gövlüm şen **degül** V/158, sen ana **degül** misin VII-c/195, siz bilmeyin ki biz buradayuğ biz müslüman **degúluđ** X/110, yani bir pambuğ ekilán yer **degül idi** II-a/51, yazmayna Ėurtaran iş **degül** XII/155, yiyácađ bişe **degül.ıdi** I/121 vb.

2.2.5.5. Fiillerin Birleşik Çekimleri

Fiillerin birleşik çekimleri, haber veya tasarlanma kiplerinden birinde gösterilen hareketin görülen geçmiş zamanda, öğrenilen geçmiş zamanda veya şart kipi şeklinde ortaya çıkışını bildirir. Birleşik çekimler, fiillerin haber ve tasarlanma kiplerindeki normal çekimleri üzerine “-i-” ek-fiilinin çekimlenmiş halinin gelmesidir. Normal fiil çekimi üzerine “-i-” ek-fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi gelirse “hikâye birleşik çekimi”, öğrenilen geçmiş zaman çekimi gelirse “rivayet birleşik çekimi” ve şart kipi gelirse “şart birleşik çekimi” yapılmış olur.⁴¹⁶

Bu durumda fiillerin birleşik çekimleri “hikâye, rivayet” ve “şart” birleşik çekimleri olarak üçe ayrılır.

⁴¹⁶ bkz. Ergin, *Türk...*, s. 319-321; Banguoğlu, s. 448-450.

Bölgemiz ağzında birleşik çekim yapılırken “-i-” ek-fiili büyük ölçüde düşerek asıl fiil çekim eki ile kaynaşmakla birlikte, kendini koruduğu örnekler de azımsanmayacak kadar dikkat çeker.

2.2.5.5.1. Hikâye Birleşik Çekimi

Gelecek Zamanın Hikâyesi

Teklik 1. Şahıs:

-Acağ,ıdim/ -Acaydim

diyácaydim XVI/299, náy,edácağ,ıdim VII-a/180, ná edácağ,ıdim VII-a/181,

Çokluk 1. Şahıs:

-Acağ,ıduh/-Acayduh/ -Acay,ıduh

gedacayduh XV/156, góturacağ,ıduh XV/173, temizliyácay,ıduh XIII/154

Teklik 3. Şahıs:

-Acağ,ıdi/-Acay,ıdi/ -Acaydi

gúrci diliná çávürácaydi XIII/250, gúrci dilini verecay,ıdi XIII/255, imza çekácağ,ıdi VII-a/160, kırh yaşında olacaydi XVI/376.

Çokluk 3. şahıs:

-Acağ,ıdilAr/ -Acay,ıdilAr

Ťutacaydilár XIII/278, tutacay,ıdilár XII/139,

Şimdiki Zamanın Hikâyesi

Teklik 1. Şahıs:

-yerdim

çalışıyerdim VIII/7, giryerdim VIII/68, işliyerdim II-a/46, ohiyerdim V/14, Ŗalıyerdim X/128, Ŗatılmiyerdim VIII/8, su suvariyerdim XIII/208, yaşıyerdim VIII/7, gedyerdim IX/26, yatiyerdim X/125, yazıyerdim VII-a/297 vb.

Çokluk 1. Şahıs:**-yerdüĥ**

aliyerdüĥ VI/23, asiyerdüĥ VI/43, atliyerduĥ odun tapmaya XVI/155, baĥiyerdüĥ V/10, X/9, biliyerdüĥ VIII/82, bulduriyerdüĥ “bulunduruyorduk” III-a/18, büŝüriyerdüĥ, VI/18, 43, 55, çekmiyerdüĥ VI/38, çıĥardiyerdüĥ VI/42, demiyerdüĥ IX/33, diyerdüĥ III-a/33, düzüyerdüĥ VI/26, edámíyerdüĥ VIII/5, ekiyerdüĥ II-a/53, gediye rdüĥ X/134, geziyerdüĥ II-a/26, gédamiyerdüĥ VIII/5, gediye rdüĥ onlardan çaliyerdüĥ XIII/90, giriye rdüĥ VIII/69, góriyerdüĥ II-a/70, ĥareket ediyerdüĥ V/11, VIII/75, işliye rdüĥ X/134, Ķaliyerdüĥ VIII/78, Ķavuriyerdüĥ VI/57, keçuriyerdüĥ XII/27, kesiyerdüĥ VI/32, Ķonuŝiyerdüĥ II-a/72, Ķoyiyerdüĥ VI/28, Ķuriyerdüĥ VI/36, Ķurudiyerdüĥ VI/38, oĥiyerdüĥ V/12, patladiyerdüĥ VI/57, pilav demliye rdüĥ VI/46, saĥliye rdüĥ VI/29, sariyerdüĥ VI/42, taĥiyerdüĥ VI/43, temizliye rdüĥ VI/42, 54, Tôlduriyerdüĥ VI/25, tökiyerdüĥ III-a/37, VI/27, Tütüye rdüĥ III-a/13, uyamiyerdüĥ VI/84, uymiyerdüĥ X/66, veriye rdüĥ VI/53, 54, yapiyerdüĥ VI/25, yaŝatiyerdüĥ VI/51, yaŝiyerdüĥ VII-a/257, VII-b/105, yetiŝduriyerdüĥ III-a/25, yıĝiyerdüĥ III-a/19, yitüriyerdüĥ VIII/88, yiyerdüĥ VI/29, VII-a/47, 117, yolliyerdüĥ IX/10, yödürüye rdüĥ “yediri yorduk” VI/53, yüğüdiyerdüĥ “üğütü yorduk” VI/23, 55,

Teklik 2. Şahıs:**-yerdin**

begánmiyerdin I/10, çaliyerdin XX/19, diyerdin ki I/177.

Çokluk 2. Şahıs:**-yerdiz**

çıĥamiyerdiz VII-a/312, naıŝ góriyerdiz XIII/314, naıŝ işliye rdiz XIII/214.

Teklik 3. Şahıs:**-yerdí/-yerıidi**

sóyliyerdi II-a/4, aĥiyerdi II-a/10, oturiyerdi II-a/13, yaşiyerdi II-a/16, aliyerdi II-a/20, III-a/25, diyerdi II-a/22, IV/20, V/38, çıĥmiyerdi II-a/29, veriyerdi II-

a/31, III-a/26, ediyerdi II-a/53, oliyerdi III-a/14, **Ķaliyerdi** III-a/23, biriyerdi “birikiyordu, toplanıyordu” III-a/37, **Ĥařmıyerdi** III-a/38, gömlániyerdi III-a/44, açlıyerdi III-a/45, belleniyerdi III-a/45, sulaniyerdi III-a/46, soyliyerdi III-b/1, inaniyerdi IV/2, ögradiyerdi IV/20, oĥıyerdi V/17, söyliyedi V/30, **Ĥutiyerdi** VI/1, oliyerdi VI/20, **Ķurulıyerdi** VI/32, **Ķurıyerdi** VI/34, yapıyerdi VI/40, yıĝıyerdi VI/40, yahıyerdi “yıkıyordu” VI/40, temizliyerdi VI/41, büşüriyerdi VI/41, geĉüriyerdi VI/41, ĉlııyerdi VI/48, biliyerdi VII-a/29, diyerdi ki VII-a/30, oturiyerdi VII-a/53, gömliyerdi VII-a/105, yaniyerdi VII-a/126, sıĝamiyerdi VII-a/133, ĉekmiyerdi VII-a/161, řeyđamiyerdi VIII/76, giriyerdi VIII/78, parliyerđıdi IX/32, veriyerdi X/26, hazırlıyerdi X/26, tökiyerdi X/50, yaniyerdi X/56, gáliyerdi X/98, örtıyerdi X/127, oĥıyerdi X/129,

-yordu

söyliyordu II-a/7 şekline tek örnekte rastladık.

Çokluk 3. Şahıs:

-yerdiAr

aĉıyerdilár X/117, almiyerdilár II-a/87, atıyerdilár II-a/48, baııyerdiler X/113, ĉlııyerdilár X/14, diyerdilár II-a/27, diyerdiler VI/10, gáliyerdilár II-a/47, gáturiyerdilár II-a/18, góturiyerdilár VII-a/17, káliyerdiler X/117, **Ķoyertmiyerdilár** II-a/6, **Ķoyıyerdilár** X/24, sápiyerdilár VII-a/232, söyliyerdilár II-a/13, sulıyerdilár XII/11, řeyđıyerdilár X/22, **Ĥaĝıdıyerdiler** X/27, **Ĥarıyerdiler** X/112, toııyerdilár VI/58, toyđıyerdiler XVII/98, veriyerdilár VII-a/109, vermiyerdilár VIII/3, vuriyerdilár VII-a/119, yaııyerdiler X/112, yaturiyerdilár X/21, oĥıdıyerdilár X/97 vb.

Geniş zamanın Hikâyesi

Teklik 1. Şahıs:

-Ardım/ -(U)rđum

baııardım V/125, döşürurdum VII-a/121, gedardım IX/26, gedárdım II-a/53, gęderdümV/13, ulaşurdum II-a/525, yıyardım “yerdim” X/138 vb.

Çokluk 1. Şahıs:**-Arduḫ/ -(U)rduḫ**

bağlarduḫ III-a/30, baḫarduḫ X/137, bellerduḫ III-a/44, binerduḫ VII-a/149, çıḫarduḫ VII-b/72, döşürurduḫ VII-a/120, edárduḫ VII-a/122, gátururduḫ III-a/17, gedarduḫ III-a/17, gelúrduḫ III-a/16, gezerduḫ VII-a/120, gizlárduḫ VII-a/268, gótururduḫ X/136, kazırduḫ III-a/49, Tágidurduḫ III-a/41, toplarduḫ VII-c/66, oḫurduḫ III-a/15, otururduḫ VII-a/134, tutarduḫ III-a/48, yazarduḫ VII-c/68, yıḡarduḫ III-a/18, 39, yuḫlarduḫ VII-a/134, yumarduḫ VII-a/267,

Teklik 2. Şahıs:**-rdın/ -erıidin**

alamazdın XIX/30 (olumsuz), davalardın V/53, everıidin V/155, severıidin V/144,

Teklik 3. Şahıs:**-rdi/-Ardi/ -Urđi**

açulurđi VII-c/128, aḫardı VII-b/77, alurđi VII-c/32, atTururđi VII-b/74, bağlanurđi III-a/33, başlanurđi VII-b/83, başlardı VII-b/85, bellenurđi III-a/52, bişerđi VII-c/65, çıḫardı VII-a/129, çıḫardurđi VII-c/91, çoḫlanurđu VII-b/90, diyardı VII-c/15, dönárdı III-a/40, düşárdı VII-c/8, evlánurđi VII-c/20, gálurđi VII-a/37, geçárdı VII-b/2, gedardı VII-c/22, gelürđi III-a/44, gezerđi V/50, girerıidi V/49, görünurđi I/543, içárdı VII-c/73, işḫ edárdı VII-a/138, işlárdı X/116, Ŗalurđi XVII/129, Ŗaruştururđi III-a/50, Ŗaymaḫlanurđi VII-b/87, Ŗırardı VII-c/111, Ŗurtulurđi VII-c/68, olurđi V/54, parlardı V/55, saçardı VII-c/114, saḫlanurđi VII-b/6, sepilurđi III-a/51, sulanurđi III-a/51, Tavranurđi IV/19, Tururđi III-a/40, uzadurđi VII-a/135, verurđi VII-c/70, vururđi VII-c/110, yaşardı VII-b/12, yaḡardı VII-b/71, yaḫardı “yıka-” VII-b/92, yanardı VII-a/135, yapardı VII-b/11, yazardı V/17, yıḡardı VII-b/29, yiyardı X/137, yollardı VII-c/22 vb.

Çokluk 3. Şahıs:**-rdilAr/ -Ardilár/ -UrdilAr**

alurdilár VII-b/3, asardilár VII-b/91, baruşurdilár VII-c/135, baruştururdilár VII-c/136, basardilár VII-b/102, bastururdilár VII-b/10, başlardilár VII-b/3, bezadurdilár VII-c/51, bündürurdilár VII-c/79, çalıştururdilár VII-a/148, çihardilár VII-b/84, çalhardilár “çalkalardılar” VII-b/91, değişúrdilár VII-c/38, diyardilár VII-c/48, diyárdilár VII-a/267, dögerdilár VII-a/123, ekárdilár VII-a/118, gálişurdilár VII-c/32, gálurdilár VII-b/104, gedárdilár VII-a/203, gedárdilar VII-c/85, gezárdilár VII-c/6, gèyardilár VII-c/4, girárdilár VII-c/133, girdururdilár VII-c/114, góruurdilár VII-c/15, göç edárdilár VII-a/38, gótururdilár V/13, görür. idiler VII-c/11, göturdilar VII-c/79, hab. edárdilár VII-b/100, isidurdilár VII-a/132, Êalaylardilár VII-c/64, Êaplardilár VII-c/49, kerterdilár VII-b/99, kesim kesárdilár VII-c/33, Êoyardilár III-a/29, örterdilár VII-c/54, sağardilár VII-b/85, 97, sahlardilár VII-b/4, sançardilár VII-c/96, satardilár VII-b/103, Êağulurdilar VII-c/86, tağardilár VII-c/50, tökerdilár VII-b/86, ÊuTardilár VII-c/131, Êuzlardilár VII-b/102, tökárdilár III-a/49, verurdilár X/135, yağardilár “yıkardılar” VII-b/92, yapardilár V/48, yapardiler X/135, yardımlaşurdilár VII-c/36, yayardilár VII-a/131, yedururdiler X/116, yığardilár VII-b/89,

Öğrenilen Geçmiş Zamanın Hikâyesi**Teklik 1. Şahıs****-mişDim**

demişdim I/500, ekmişdim II-a/66, gelmişdim VII-a/175, girmişdim XIII/168, içmişdim V/117, netmişdim XIII/309, unutmışdim II-b/79 vb.

Çokluk 1. Şahıs**-mişDuğ**

ekmişduğ II-a/65, galmışduğ II-a/33, getmiştuğ VIII/43, górmamıştuğ II-a/32, kalmıştuğ. evde XV/265, ÊoymuşTuğ XV/90, sürgün. olmuşduğ VIII/2, yazmışTuğ XIII/186, yememişduğ XV/281, yuğlamışTuğ XV/69, vb.

Metinlerimizde teklik ve çokluk 2. şahıs çekimi örneğine rastlamadık.

Teklik 3. şahıs

-mişDi/-mişİdi

almış idi VII-a/166, anlatmışdi IV/2, başlamışdi VII-a/230, başlamışti VII-a/243, etmişdi VII-b/6, farmam çıkmışdi XVI/275, geçürmüşdi IV/3, getmişdi X/47, gömlemişdi X/29, Ğalmışdi V/147, kesmişTi XIII/144, nemeslári Ğatlamışdi XVI/68, oğumışİdi V/25, olmişdi VI/2, ölmüşdi X/46, pırağram düzmişdi XIX/17, yazılmışdi V/143, yemağ Ğılmışdi XIX/6, yığılmışTi XV/29, yılmışti VII-a/249 vb.

Çokluk 3. Şahıs

-mişDilár

aparmışdilár döndermişdilár II-a/71, endürmişdilár XV/175, gálmışİdilár II-a/92, gezdürmişdilár XV/182, içmişdilár V/130, Ğırmışdilár V/148, Ğaytarmışdilár XV/182, Ğoymuşdilár II-a/13, neyĖetmişdilár XIII/310, yapmışdilár XV/267, yığmıştilár II-a/15 vb.

Şart Kipinin Hikâyesi

Metinlerimizde şart kipinin hikâye çekiminin çok az örneğine rastladık. Örneklerimiz şunlardır:

ağlı olsaydi I/107, bilsáydım I/525, olmasaydi I/543, ölmásaydi I/309.

İstek kipinin Hikâyesi

Metinlerimizde istek kipinin hikâye çekiminin çok az örneğine rastladık. Örneklerimiz şunlardır:

alaydım ya I/94, almiyayduğ VII-a/251, diyeydim V/110, gömládayİdi XV/105, işliyáydi X/115, olaydi X/73, Tútaydilár XV/143.

2.2.5.5.2. Rivayet Birleşik Çekimi

Rivayet birleşik çekimi ile ilgili metinlerimizde tespit ettiğimiz örnekler genel olarak şimdiki zamanın ve geniş zamanın rivayet birleşik çekimi örnekleridir. Bunlar da teklik ve çokluk 3. şahıslarla kullanılmıştır.

ağrıyermiş XVI/293, biliyermiş IV/5, diyármışlár VII-b/34, evlánurıımışlár VII-c/17, gálacağımış II-b/10, gátururmişlár VII-b/76, girermişlár VII-b/20, gizliyermiş VII-b/53, iki oğli oliyermiş XVI/323, Kúlağ edecáymışlár VII-b/47, Kúsiyermişim II-a/19, sarliyermiş X/50, uruş muruş olacaymış XVI/33, yapacağımış II-a/76, yeduriyermişlár II-a/18,

2.5.5.5.3. Şart Birleşik Çekimi

Şart birleşik çekimi ile ilgili metinlerimizde tespit ettiğimiz örnekler sınırlı sayıdadır.

iştársan VII-a/246, gedarsan I/250, iştersen VI/65, sorarsaz VIII/109, olacağısan I/66, geláceyisá VII-b/19, almişsa I/163, bulmişse VII-a/93, gálmışse VII-c/74, gitmişse I/288, etmişselár V/5, vermişselár VII-a/42, ná oldisá I/525, ne dediseler XV/178 vb.

2.2.5.6. “-DUr” Ek-Fiili

Eski Türkçedeki yardımcı fiil olarak kullanılan “tur-” fiilinin geniş zaman çekiminin zaman içinde “-dur” şeklinde ekleşmesiyle ortaya çıkan bu kullanım, önce sıfat-fiillerle, dolayısıyla isimlerle kullanılmış, daha sonra fiillere geçmiştir.⁴¹⁷ Bölgemiz ağızında özellikle öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde pekiştirme işleviyle çok yoğun biçim de kullanılmaktadır.

bunlar o kitaplarım da yazulmuşdur V/158, dedelerimin göbeginin Kani onda aılmışdur VIII/30, dohsani o dövüşün Kurbani olmuşTur XVI/274, osmannilar ki gitmiştur o vahtlarda VII-b/54, savet hükümeti Tağılduhtan sora bahalanmıştür XII/152, yigirmi beş yıl türkiyáda imamluğöetmişdür XIII/322, zengúnluğa, bayluğa onnar sahaP olmalidur XVI/56 vb.

Şu örnekte ise tereddüt ifadesiyle kullanılmıştır.

üstüna yaziyerdür “üstünde [numarası] yazıyordur” I/80.

⁴¹⁷ Özkan, *Gagavuz...*, s. 168; Ergin, 330-331.

2.2.5.7. Birleşik Fiiller

Bir isimle bir yardımcı fiilin birleşmesi veya iki ayrı fiil şeklinin kaynaşmasından meydana gelen fiillerdir.⁴¹⁸

Bu birleşik fiillerin bir kısmı Türkçe veya alıntı isimleri fiilleştirmek için kullanılırken, önemli bir kısmı da deyimleşmiştir.

İsimlere “et-, eyle-, ol-” yardımcı fiillerinin gelmesiyle oluşan birleşik fiillerle ilgili tespit ettiğimiz örnekler şunlardır.

et- yardımcı fiilinin kullanılışı

başçılığ ediyerdi XII/12, bunnari enli gecli **gürçi edáruḥ** “... gürcüleştiririz” XVII/279, **çoh vır vır etma** I/442, **elçiluh edáruḥ** I/421, **elinden geleni etdi** XVI/230, emel **edáruḥ** “amel ederiz” XVII/233, **gúman ediyerdim** “güveniyordum” XII/61, **iclás** ki **etdi** “toplantı yaptı” XIII/39, et **istifade edip** XII/81, **işih edárdi** “aydınlatırdı” VII-a/138, kótuluḥ yapmamaya **hareket ediyerdi** “gayret ediyordu, çaba gösteriyordu” IV/20, **hareket etmáya** “ilerlemeye” XV/72, haz edan < hazz (Ar.)+et- “hoşlanan” XVII/85, **Ķadağān etdi** “yasakladı” XII/10, **kömek etdi** “yardım etti” XIII/79, **Ķurbetde beylug etme** XII/127, **manevra etdilár** XV/123, **meslehát edaḥ** VII-c/203, molla **ediyerdi** “molla sayıyordu, molla kabul ediyordu” XVIII/19, **pambuğ etmáya** “pamuk yetiştirmeye” XII/120, **Pılan ediyellár** “plan yapıyorlar” VII-c/162, **selám edám** “selamlaşayım” I/128, tanış etmáya “tanıştırmaya” I/167, **ĶuĶanak etdi** “tutanak tuttu” VII-c/180, **vuruş etsa** “savaşa” XVI/20, **yaḥınluh edip** VII-c/18, **yemek edárdilár** VII-c/66, **yığın ediyerdilár** XIII/218, **zorlama etmamiş** “zorlamamış, baskı yapmamış” VII-a/336 vb.

eyle- yardımcı fiilinin kullanılışı

çarḥu felek **kór eyledi** gózumi XII/229, feleK **Ķasd eyledi** XII/217, **ḥarab eyledin** XII/244, **merhaba eyleyip** XII/220, **n eyledin** XII/252 vb.

ol- yardımcı fiilinin kullanılışı

⁴¹⁸ Özkan, *Gagavuz...*, s. 168.

allah **razi ola** XVI/294, anadan **oldum** “doğdum” II-a/1, **ayağ alti olursuz** XVII/20, din **tebliğati oluniyerdi** “din eğitimi yapılyordu” XVII/143, **gózi koroolur** XVI/183, **habarooliyerduh** “haberdar oluyorduk” XVI/148, **hoş günüz olsun** I/569, **Ķolay olsun** işlariz I/290, **mafoolacavuh** < mahv (Ar.)+ ol- XVI/306, **máhrum oldi** “merhum oldu” XVI/375, **sağoolusun** VII-c/198, **sahabooldi** XVII/76, **sürgünoolduh** “sürgün edildik” XXI/18, **tezoolun** XV/202, **uğuroolusun** “uğurlar olsun” I/607, vahtız **heyroola** I/130, **zayooliyer** < zāyi (Ar.) +ol- XII/262 vb.

Aşağıdaki örneklerde “ol-” yardımcı fiili çekimli fiillere gelerek karmaşık fiil yapmıştır.

bazara **getmeli oliyerduh** “... gidecek oluyorduk” XV/142, bişşe **olacağ olsa** VIII/59, **gálmiş olsa** VII-a/107, **gidacağ olsan** VII-a/56, ná san **söylámiş ol** náben **eşitmiş olem** I/594, **patliyacağ olduh** I/375, **Ĥuriyer** olaydi “yaşasaydı” XVI/376 vb.

Bunlar dışında “çek-, gel-, gör-, kal-, kaldır-, kıl-, kurtar-, vur-” gibi fiillerin yardımcı fiil olarak kullanılmasıyla oluşmuş ve anlamca kaynaşmış birleşik fiillerin bölge ağzında bol miktarda örneklerine rastlanır.

baş gálámádi “başa çıkamadı” V/120, bir yarımşay **yol gezmişdur** “... yol gitmiştir” XVI/142, **çocuğlarını açmiş** “civcivlerini [yumurtadan] çıkarmış” VII-c/209, çoğ **vurdun ziyan** “zarar verdin” XII/240, elinán **amelá gálurdi** “el ile yapıldı” XVIII/26, **el Ķalduruv** “dua edip” XV/226, **el vurmazlar** “dokunmazlar” II-b/13, **gözüm Ķaldi** V/160, **göz vurdilár** “göz koydular” V/65, **hazırluğ görábildi** V/36, **imza çekácağıidi** “imza verecekti” VII-a/160, **Ķol çektüriyerdi** “imza attırıyordu” XII/104, **Ķol Ķoymiyerim** “imza vermiyorum” VII-a/179, **lazudi vurduh** “mısırı hasat ettik” XVIII/26, **marş vuriyellár** “marş çalıyorlar” XIX/10, **mektebi Ķurtarmışim** “okulu bitirmişim” XVII/122, **namaz Ķılınmasın** XVII/142, **ráhmi gáldi** “acıdı, merhamet etti” XVIII/6, **sütten Ķalmışim** VII-a/39, **turşi Ķoyiyerduh** “turşu kuruyorduk” VI/28, **yağın gálmiyerdilár** “yaklaşmıyordular” XV/127, **yemáh Ķılmışdi** “yemek yapmıştı” XIX/16, **yetim Ķaliyerim** X/1, **yol gálduh** XXI/39, **yumurta Ķoymiş** “yumurtlamış” VII-a/179 vb.

onnara **işhılıp** tikdürdi yoli.< iş kıl-ıp “ onlara iş verip/ onları çalıştırıp yolu yaptırdı” XVI/68 örneğindeki “işhıl-” birleşik fiili Özbek Türkçesinden alınmıştır.

Alıntı kelimelerle yardımcı fiillerin kullanılması

Ruşçadan alıntı kelimelerle yapılan birleşik fiillere örneklerimiz şunlardır.

abliyavit edá XVIII/154, **açisKe etti** XVI/73, **asimilato olsun** VIII/16, **atqazıetdi** XVIII/20, **dizinfetçiya ediyellár** XVII/131, o saldat **zıvanit etdi** XV/176, **PıroverkeıetTi** XVII/24, **ŤolKıetTi** XIII/291, türk dilinde **Ťerovet etmay** başladı XVI/35 vb.

Tasvirî Fiiller

Fiillere gelerek birleşik fiil yapan yardımcı fiillerdir. Başlıcaları “bil-”, “ver-” “kal-” ve “yaz-” olan bu yardımcı fiiller sırasıyla “yeterlilik” , “tezlik”, “süreklilik” ve “yaklaşma” işlevi üstlenirler. Bu yardımcı fiiller önlerine “-A, -I, -U” zarf-fiil ekleri alarak asıl fiillere bağlanırlar ve asıl fiilin anlamını yeterlilik, süreklilik, tezlik veya yaklaşma işlevleriyle genişletirler.

“gel-”, “gör-”, “dur-”, “koy-” fiilleri de değişik işlevlerle asıl fiiller üzerine yardımcı fiil olarak gelebilmektedir.⁴¹⁹

bil- yardımcı fiili

Yeterlilik bildiren “bil-” yardımcı fiili en çok örneğine rastladığımız tasvirî fiildir. “b-” nüsüzü etkisiyle ünlüsü yuvarlaklaşan fiilin “bül-” şekli çok yaygındır.

alabilursuz II-a/7, büşüre**bülürsün** VI/80, çıharda**bülürsün** VI/81, gedab**bülürler** XII/125, güvenebilirsün I/276, hazırluğ görá**bildi** V/136, misliman olab**bülür** VII-b/38, nayıedab**bülürüm** VII-c/184, zulüm olab**biler** XII/136, vb.

“bil-” yeterlilik yardımcı fiilinin Eski Türkçedeki şekli “u-” “muktedir olmak” yardımcı fiili⁴²⁰ ile yapılır. Ancak yeterlilik ifade eden birleşik fiillerde “u-” yardımcı fiilinin yerini olumlu şekillerde “bil-” yardımcı fiili almış, olumsuz şekillerinde ise “uma-” fiili ek haline geçerek kullanılmaya devam edegelmiştir.

⁴¹⁹ bkz. Ergin, *Türk...*, s. 387-388.

⁴²⁰ Gabain, *Eski Türkçe...*, s. 89-90 (kıl-u u- “kılabilmek, yapabilmek”, bol-ğalı u- “olabilmek”).

“uma-” fiilinin “u” sesi, asıl fiildeki zarf-fiil ünlüsü ile kaynaşmış ve “-AmA-” şeklinde kullanılır olmuştur.⁴²¹

baş gálámedi V/120, diyámadım V/108, edámaduđ I/605, etdüremaduğ V/15, içemezsın VII-a/109, grámadım VII-c/213, oğiyamaduğ V/16, yetámedi “ulaşamadı, gidemedi” XVI/100 vb.

ver- yardımcı fiili

Tezlik ifade eden “ver-“ yardımcı fiili ile ilgili örneklerimiz sınırlıdır.

Ķoyver < koy-u ver VII-a/190, veriverdin mi II-b/23.

kal- yardımcı fiili

Metinlerimizde tek örneğine rastladık. Bu örnekte de esas fiil “-a” zarf-fiili değil “-ıp” zarf-fiili almıştır.

karıp Ķaliyer “baka kalıyor” XV/227.

Yaklaşma bildiren **yaz- yardımcı fiili** ile ilgili örneğe metinlerimizde rastlamadık.

2.2.5.8. İsim-Fiiller

Çekimsiz fiillerin birinci şeklini oluşturan isim-fiiller fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil isimleridir.⁴²² Başka bir deyişle her türlü iş, oluş ve hareketin ismi olan kelimelerdir.

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi isim-fiiller “-mAk, -mA, -Iş/ -Uş” eklerinin bölge ağzının fonetik eğilimlerine bağlı şekilleri ile kurulur.

-mağ/ -máh: Eski Türkçeden beri kullanılan bir isim-fiil eki olup bütün fiillere gelir ve fiil isimi yapar. Bu isim-fiil ekinin yalın hâlde genel kullanımı kalın ünlülü ve son ses durumundaki ünsüz sızıcılaşmış olarak “-mağ” şeklindedir. Ünlü ile başlayan bir ek aldığı ya da ünlü ile başlayan bir kelimeye ulandığında “-mağ” şeklinde son ünsüzünün tonlu ve sızıcı hâle dönüşerek korunduğu örneklere bölge ağzında çok sık ratlanır. Ek ünlüsündeki kalınlaşmanın

⁴²¹ bkz. Ergin, *Türk...*, s. 388; Timurtaş, s. 142 (aldayıma-, ayrılama-, bilime-, bulıma-, göreme-vb.)

⁴²² bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri...*, s. 864-901.

yarım kaldığı örneklere de rastlanır. Ancak bölge ağzı için sapma olan “-mek” şekline bir iki örnek dışında rastlanmaz.

ağlamah sızlamağınán XVI/46, ağnamah lazım I/325, anay köçermah na Ķadar ağır olduğuni 586, babayi evármah borci I/304, bunnara bahmah I/301, çatan demáh V/43, ela keçürmah XII/76, elemlerden getmáh V/118, geçmah VIII/101, gelmáh VII-a/250, geymah şáraati XII/125, gıdalanmağı için XV/284, güleşmah VII-c/117, Ķahmağı için II-a/62, kesim kesmah VII-c/33, misliman denmah VII-b/41, mollaları Tútmağa XVII/142, mutli görmah I/275, na demağışıyien I/583, oğlana vermah fikrindá varısá II-b/12, oğumah V/57, Tuvah açılmah na demahdur II-b/97, urus dersini vermağa XVII/137, vátána Ķayıtmah XII/125, veş yüklémağı için II-a/82, yalağuz olmah I/270, yemağıçmağtan sora II-b/46, yığılmah VII-a/143, yuħlamah VII-a/319 vb.

“-mek” şekline şu örnekte rastladık: vátána dönmek şeyinde VII-a/230.

-mA: “-mAk” isim-fiil ekindeki son ses “k” ünsüzünün iki ünlü arasında eriyip kaybolmasına bağlı olarak oluşmuş görünenek ek⁴²³ kalıcı isimler yapma bakımındanda işlek bir hâle gelerek yapım eki özelliği de kazanmıştır.

“-mah/ -máh” ekinde olduğu gibi ek ünlüsü gümüşü bir kalınlaşma eğilimine sahiptir. Ancak ince ünlülü şekillerine “-mah/ -máh” ekinde olduğundan daha sık rastlanır.

arturmayi I/52, ayağa Ķahmaya V/32, bereket vermáya I/96, biçmáya III-a/17, burç Ķırmaya VII-b/75, çıhmaya II-b/79, demüryollari yapmaya XIX/23, ekinimizi yığıştırmaya XVII/4, gálmamız II-a/82, gelin görmaya VII-c/45, gelme insannar XVI/288, gelme miyuħ VII-a/7,⁴²⁴ getmási IV/8, geyinmesi III-a/27, göçetmáya VII-a/39, görmáya I/623, isinmá işini XVII/61, Ķoħlamaya XII/66, Ķonuşmasını II-c/11, malların yemási için III-a/18, mal otarmaya XIX/8, náy yetmási XV/87, odun tapmaya XVI/156, oğumamız V/14, oğumasidur XIII/247, ölmaya XVI/110, pambuğetmáya XII/120, pilav demlememiz VI/46, pul elá keçürmáya XII/138, suvarmamız III-a/47, tanışmamız VII-a/308, teprenmáya

⁴²³ Banguoğlu, s. 264.

⁴²⁴ bkz. Banguoğlu, s. 265. (–me’li isimlerin bazılarının isim-fiil eki değil, -ik ekine benzer bir işlevle geçmiş zaman anlatımına sahip olarak kullanıldığı üzerinde durulur ve –me sıfatları olarak ayrı bir başlık altında inceler.)

XV/98, tükülmáyá XIII/67, yanması VII-b/77, yapmamaya IV/20, yatmaya II-a/32, yememiz içmemiz XXI/53, yığılmayı XV/233, yola çıkmaya XVI/208, yol açmaya XVI/53, yükletmeyá XIII/96 vb.

-İş, -Uş: Diğerleri gibi fiillere gelerek hareket isimleri yapan bir isim-fiil ekidir. İşleklik sahası oldukça geniş olup bu ekle yapılmış pek çok isim-fiil kalıplaşma yoluyla kalıcı isim hâline gelmiştir.

alış verişi XVI/269, çıışı vardı “konuşması vardı” VII-a/272, çıış da yoğadı XVI/203, eşidişimce VII-a/61, kırtarış günında “bitirme, mezuniyet” XV/370, yüz adamda bir adam ölüş XVI/232, öldürüş XVI/233, tanışadamlar XV/62, yüzevda bir ev yahış XVI/233 vb.

din ohuşunu “din okuyuşunu, din eğitimini” XVIII/20, ohuşları “okuyuşları” XVI/369 örneğinde isim-fiil eki yardımcı ünsüz almadan fiile eklenirken ünlü karşılaşmasını engellemek için “-ş” olarak gelmiştir.

2.2.5.9. Sıfat-Fiiller

Çekimsiz fiillerin ikinci şeklini oluşturan sıfat fiiller, sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir. Bu türdeki kelimeler bir yanları işe sıfat, bir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sığata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırırılar. Sıfatlar isim soylu sözcükler olduklarından, sıfat-fiiller aynı zaman da isimler ile de ortaklaşırlar ve isimler gibi iyelik, çokluk ve isim çekim ekleri alabilir, edatlarla birleşebilirler.⁴²⁵

Sıfat-fiillerin Ahıska Türkleri ağzındaki görünümü şöyledir:

-Duş: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bölge ağzında da yaygın olarak kullanılan bir sıfat-fiil ekidir. Görülen geçmiş zaman ifade eder. Bu ekle yapılan kelimelerin, yüklendikleri görev ve fonksiyonları⁴²⁶ bakımından kullanımı Türkiye Türkçesi ile paraleldir. Türkiye Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumlarına bağlı olarak sekiz şekli bulunan ekin, bölge ağzında bazı fonetik farklılıkları görülür.

⁴²⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 909-910.

⁴²⁶ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 911-923.

1. Bölgemiz ağızında ek ünlüsünün yuvarlak ve kalın ünlü olarak “-Duḥ” şeklinde kullanımı karakteristik bir özelliktir. İnce sıradan kelimelerde kalınlaşmanın yarım kaldığı “-Dúḥ” ve ünlü uyumlarına uygun örneklere nadiren rastlanır.

2. Ekin üzerine ünsüzle başlayan bir ek geldiğinde son sesin “-ḥ” ünlüsüne dönüşmesi karakteristikdir. Ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ise Türkiye Türkçesinde olduğu gibi tonlulaşır ve sızıcılaşır.

3. Ünsüz uyumu bakımından genellikle uyum içindedir. Tonsuz ünsüzler ardında yarı tonlu ve tonlu şekillerine rastlansa da karakteristik özellik olarak değerlendirilecek sayıda örnek vermez. yatduḡum döşegi X/123.

aḡır^oolduḡuni I/587, benim bilduḥlarım^o XIII/178, benim eşittuḡum XII/20, benim yarattuḡumdur VII-a/329, çekduḡumuz günnári XIII/129, doḡduḡumuz yer III-a/4, dört gún^ooldi gelduḥlarına “geldiklerinden bu yana” VIII/41, gálduḡuna V/64, gáturduḡumuz arzaḡ XV/135, gelip özbekistana düştüḡum II-a/23, gèyduḡumi VII-b/74, her bir gettuḡumuzda XV/269, işláduḡumuz haḡımıza “çalıştıḡımızın karşılığı olarak” XV/260, işlámaduḡumuz iş XVI/224, Ŗorḥduḡumuzdan VII-a/278, muḥtac^oolduḡuni I/287, náya görá araduḥlarını XV/43, nerá getTuḡi IV/9, oturduḡumuz yerda VII-a/134, ógránduḡum II-a/72, sevünduḡunda I/230, solduḡuna V/164, söyleduḡumuz III-a/27, taptuḡuni “bulduḡunu” XV/251, yaptuḡumuz ḥinŖá VI/8, yaşaduḡan “yaşadıḡına” I/307, yaşaduḡumuz evlár III-a/5, yatduḡum döşegi X/123, yolladuḡuz elçi I/383 vb.

gená büldüḡü gibi gediye VII-a 326, ḥatrima geldiḡi II-a/4 örnekleri bölge ağızda pek rastlanmayan kullanımlardır.

-miş: Bu ekle kurulan geçmiş zaman sıfat-fiilleri dilimizde sıfat, geçici veya kalıcı isim ve zarf görevleri yüklenir. Geçmiş zaman sıfat-fiilidir. Türkiye Türkçesin ile paralel görev ve fonksiyonlarda kullanılmakla birlikte fonetik ve görev bakımından bazı farklar görülür.

1. Bölge ağızında ek düz-dar ünlülü olarak “-miş” şeklinde kullanılır ve ünlü uyumlarına tabi olmaz. Ünlü uyumları içinde kullanıldığı görülen örnekler nadirdir.

2. Olumsuzluk eki almış fiillerde, “-mAdAn” zarf-fiil ekiyle aynı görevi üstlenerek kullanıldığı örneklere sıkça rastlanır.⁴²⁷ babami evármamış “evlendirmeden” I/529, görmemiş da evlánan “görmeden de evlenen” VII-c/10, vano Tayi görmemiş ben içari girmam “vano dayıyı görmeden” XIX/41.

bişmiş yuhadan VI/63, dört şehit vermiş insanım V/97, dul Kalmış Kadın ve erkeK I/3, evlánmamış da olur VII-a/154, evlánmamış deliKanlı VII-c/174, geçmiş işlárđan IX/32, Káyırılmış mali VI/33, kitlenmış Kıpıların XV/234, köçmiş Kız I/474, muharebeden yeni çıhmiş hükümet XII/100, oğumış yoh X/37, şinel geymiş adama II-a/23, vátánından ayrılmış Tarda Kálana XV/223, yanmış milletin V/78, yeni yetişmiş uşahlar XIX/36 vb.

ağaçtan yapılmış tekne VII-b/86, oğumuş, adamları XII/4 örnekleri, ünlü uyumuna uygun, fakat bölge pek rastlanılmayan kullanımlardır.

-Acah: Gerçekleşmesi gelecek zamana yönelmiş geçici sıfatlar ve geçici hareket adları kuran bu ek görev ve işlevleri bakımından Türkiye Türkçesi ile aynıdır. Fonetik bakımdan ise bazı farklılıklar görülür.

1. Bölge ağzında, ekin ilk ünlüsünü yarı ya da tam, ikinci ünlüsünü ise tam kalınlaşmış olarak kullanır. Kalınlık-incelik uyumuna uygun örnekler sınırlı sayıdadır.

2. Ekin üzerine ünsüzle başlayan bir geldiğinde son sesin “-h” ünlüsüne dönüşmesi karakteristiktir. Ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde ise Türkiye Türkçesi ile aynı özelliği taşır.

bir adam yiyácah bişe “insanın yiyeceği bir şey” XVI/121, çölá çıhacağı XIII/146, diyacağım yohdur X/72, el tutacağı “elini tutacak kimsesi” X/43, gedácah yeriná “gideceği yere” IV/11, gedilácah bir iki evlár I/418, gidácah olsan VII-a/56, góracah işlári I/350, göracah yerin I/476, göza görünácah ev VII-a/255, içacağımız XXI/4, Kálacah yerin I/476, kesilácah dil I/111, lazut kesilácah vahtTur XIII/85, náyinán Kárşılácağını IV/5, nera gedacağımızı VII-a/12, oturacah yer VII-a/52, patliyacah oliyer I/22, sóylánacah soz VII-a/269, verácağını VII-a/115, verilácah emeK paralarını I/505, yapilácah arabalar I/133,

⁴²⁷ Ahad Üstüner, *Anadolu Ağzlarında Sıfat-Fiil Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yay.: 753, Ankara 2000, s. 151-152.

yatacağı “yatağı, döşeği” XIII/112, yiyacağı XIII/52, yükünacağ yüklár VII-a/32 vb.

köçecek Kızlar XII/271, yetecek kadar XIII/222 örneklerinde görülen şekillere çok nadir rastlanır.

-AsI: Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış bazı ifadelerin dışında yazı dilinde fazla kullanılmayan, daha çok Anadolu ağızlarında karşılaşılan bu eke metinlerimizde iki örnekte rastladık.

yetásılığ-idi XXI/11, yetásiya “yetecek kadar” XVIII/10.

-(y)An: Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bölge ağızında da kullanımı en yaygın sıfat-fiil eklerindedir. Türkiye Türkçesi ile bölge ağızında bu ekin kullanımı bakımından büyük ölçüde paralellik vardır. Farklı özellikler ise şunlardır.

1. Ek ünlüsünde belirgin bir kalınlaşma eğilimi vardır. Ancak, bu kalınlaşma çoğunlukla yarım kalmakta ve ince sıradan kelimeler üzerine “-(y)án” şekli gelmektedir. Bazen tam kalınlaşmanın gerçekleştiği –(y)an” şekline de rastlanmaktadır. “-(y)en” şeklinin kullanımına ise azımsanmayacak ölçüdedir. Bu kullanımların her birine aynı kişinin konuşmasında değişik oranlarda rastlamak mümkündür.

2. Türkiye Türkçesindeki kullanımlarının aksine bazı fiillerde edilgenlik eki kullanılmadan fiile doğrudan eklenir. Fiil geçişli olduğu hâlde birlikte kullanıldığı kelime ile geçişsiz anlam verir.⁴²⁸ bağırof diyen varımış “bağırof denilen” VII-a/61, büşürdüp çıhardan yemekler “pişirilip çıkartılan yemekler” VI/4, deyen derman “denilen ilaç” VII-a/108, ot yığan yer “ot yığılan, otun yığıldığı yer” II-a/67, polatif diyán bir birlik başKani “polatif denilen –adındaki-” II-a/75 vb.

3. Bazı örneklerde “-DIk, -DUk” sıfat-fiili yerine kullanılır.⁴²⁹ egládan kimi “eğlettiği gibi” XVII/62, gün çıhan vahtından “günün çıktığı vakitten” XVIII/4, Kıpıy vuran kimi “kapıya vurduğu gibi/ kapıyı çaldığı gibi”, vb.

4. Bir örnekte “-gen” şekline rastladık ki bu kullanım Özbek Türkçesi etkisidir. hazırlangen pırayektini “hazırlanan projesini” XVI/70.

⁴²⁸ Karamanlıoğlu, s. 143. (eş bişürgen er “yemek pişirilen yer”, togırgan oylan “dağorulan çocuk”).

⁴²⁹ Muharrem Ergin, *Azerî Türkçesi*, İstanbul 1981, s. 93; Üstüner, s. 262-263.

acı**andur** “acı tat veren” VII-a/109, açıl**an** döyüşda XVI/265, a**han** çaylardan XV/209, a**hli kesán** adamlarımız XIX/12, ayilemi yütür**án** vahtımda V/131, bal yapan ari VII-a/34, başi bağlan**an** táráfi III-a/34, bekliy**án** da ço**h**dur I/54, beni gör**án** taniyanlar V/96, bir siyari diyen kitap VII-a/19, bitlara talan**án** XVI/171, bizá bah**an** yo**h** II-a/78, bizdan da **Û**or**han** VII-c/207, boşan**an** maşineler XV/207, buyinan yit**an** “bu şekilde kaybolan” XVIII/68, çivt gezen durnanın XII/202, çöli veran **Û**u**tan**lar XII/214, ekil**án** yerlára III-a/71, evlen**án** yigitler VII-b/18, gálan atli VII-c/103, ged**án** gedárdi XV/291, ged**án** yeri “gittiği yer” III-a/38, geden gelmedi XII/274, gelen on bin adam XII/97, gúrcistandan köç**án** adamım XV/168, güli açılmazdan solanlarım V/142, ğáyberi **Û**ağ**ıdan** ali XII/253, **h**al soranım V/126, hayvana veril**án** küncere VII-a/103, imza çekmiy**án** gruppada VII-a/162, insani ey haz**ed**an adamlardur XVIII/85, insan yiy**an** **h**al**h**dur XII/103, işa getmey**án** günleri “işe gitmediği günler” III-a/24, giren yer III-a/49, **Û**aç**an** **Û**aç**ana** XVI/237, **Û**an **Û**an yığlad**an** XVI/282, **Û**azana o**h**şiy**an** bir şey XVI/167, kene den**en** VII-a/222, **Û**ızını dögm**iy**an IV/32, namaz **Û**ıldır**an** adami XVI/251, o**h**uyan çocu**h**larız II-a/93, orada işliy**án** işçi II-a/45, otliy**án** ço**h** sürümüz XV/212, öl**án** möl**án** XIX/29, ömür yoldaşın yeri ayridur diy**an** I/588, pambu**h** ekil**án** yer II-a/50, peynird**án** olu**ş**an yemeklerdür VI/3, sa**h**liy**ann**ar XVI/126, servel begin**án** barabar o**h**iy**an** XVI/353, öldüren **h**atill**ár** V/106, sir gizl**á**y**an** dost I/165, sizensiz ge**ç**án baharlara V/141, sürgün**ed**án yeri V/7, şerbet getür**an** oğlan II-b/27, e**ş**ek **h**o**ş**an arabalar III-a/16, şifirlan örtül**an** her şeyá II-a/68, **Û**ağlara ged**án** milletu**h** V/42, torpa**h**dan ğarğ**o**lan XII/246, ya ki havadan düş**an** insannar XVI/289, yaşıy**ann**ar XV/69, yazilan **h**allar V/71, yazmaynan **Û**urtaran iş XII/155, yeyil**án** otlar VII-a/112 vb.

-Ar, -mAz: Geniş zaman sıfat-fiil ekidir. Bu ekin olumlu ve olumsuz şekilleri ile kurulmuş örneklerine metinlerimizde pek rastlamadık. Tespit ettiğimiz örnekler şunlardır.

a**h**ar çay XII/263, güler yuzli XII/72, geder gelmeze “bilinmeyene” XV/214, mihnetsever **h**al**h** XII/119; **h**urtul**maz** dertlere V/144, verm**ám**azlu**h** II-b/76, yu**h**lamazlu**h** VII-a/329.

-Ici, -Uci: Getirildiği fiile bir hareketi alışkanlık halinde yapma veya yapan vasfı yükleyen sıfat-fiiller türeten bir ektir. Süreklilik bildirme özelliği ile şimdiki ve gelecek zamanı kapsayan ekin geçici sıfat veya isim olarak kullanılışı seyrektiler. Daha çok kalıcı sıfat ve isimler yapan bir ektir.⁴³⁰

soyuci VII-a/265, Kırıcı VII-a/265, vuruci VII-a/265, çalıci VII-a/265.

2.2.5.10. Zarf-Fiiller

Çekimsiz fiillerin üçüncü grubunu oluşturan zarf-fiiller, zarf işleyişine girmiş bulunan, zarf olarak kullanılan fiil şekilleridir. Bir yanıyla fiil, bir yanıyla zarf özelliği taşıyan zarf-fiiller, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarken zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını birdirne niteliğine sahiptir. Bu nedenle cümlede şahsa ve zamana bağlı yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler.⁴³¹

Gerçek zarf-fiiller, sıfat-fiillere bazı çekim ekleri getirilerek yapılan zarf-fiiller ve bu iki yol dışında kalan veya zarf-fiil olarak kullanılan şekiller olarak yapıları bakımından üç kategoride değerlendirilen zarf-fiillerin Ahıska Türkleri ağzındaki görünümü şöyledir.

-(y)A: Bu zarf-fiil ekini başlıca iki işlevi vardır. Asıl fiilin anlamını devamlılık bakımından tamamlayan tekrar grupları oluşturur.

ağliya ağliya XVI/43, gálá gálá gálá gáldığ XVI/261, gemüklári sepe sepe geziyeruğ VIII/65, oğul diya diya öldi X/51, vura vura XX/18 vb.

Birleşik fiillerin kuruluşunda asıl fiili yardımcı fiile bağlama görevi üstlenir.

ağnadamadım I/330, baħamiyer misiz I/328, bulamassız I/353, büşürebülürsün VI/80, etmesin diye III-a/50, güvenebilirsiniz I/276, ħazırluğ görábildi V/36, yuħliyamiyerim I/286 vb.

-I, -U: Metinlerimizde fazla örnek bulunmamakla birlikte Türkiye Türkçesinde olduğu gibi birleşik fiillerde görülen bir zarf-fiil ekidir.

veriverdin mi II-b/25.

⁴³⁰ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 963.

⁴³¹ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 983.

Ûoyver VII-a/190 örneğinde “-u” zarf-fiili düşmüştür. náya sebeb Ûoyormiyallár oni demádilár < koyur- <koyver-< koyuver- XV/164 örneğinde ise ünlü ve ünsüz düşmeleri sonucu oluşan ileri derecede bir dudak benzeşmesi görülür.

puluğ tutu haylarmışlár “pulluğu tutup [öküzleri] haylarmışlar” VII-a/52 örneğinde ise “-ıp” zarf-fiil ekinin işlevi ile kullanılmıştır.

çoğ güclüğ etmasın diye III-a/50, etmáhtan uli bişey var mi? diya VII-c/ 139, olā! bizden de Ûorhan varımış **dey** VII-c/207, ola kimsin? gálsana içari **de** “gelsene içeri, diye” XIC/42, ondan adam gáturiyer **deyi** VII-c/178, vermamişin **de** “vermemişsin diye” XIII/304, yahınnanağ **deyi** XII/129 örneklerinde görülen yapılar Türkiye Türkçesindeki “diye”, Eski Anadolu Türkçesindeki “deyü” şekilleri ile paraleldir. Zarf-fiil eklerinin kalıplaşmasıyla oluşan bu son çekim edatlarının zarf-fiil ekleri düşmüş veya hece kaynaşmasına uğramış şekilleri de bölge ağzında yaygın olarak kullanılır.

-(y)Arah: Türk dilinin Oğuz grubuna bağlı lehçelere özgü olan ve Osmanlı Türkçesi döneminde yaygınlık kazanmış “-ArAk” zarf-fiil ekinin “-A” zarf-fiili ile -rAk” karşılaştırma ekinin birleşmesinden oluştuğu kabul edilir.⁴³² Bölge ağzında bazı kişilerin konuşmalarında örneklerine daha sık rastlanmakla birlikte kullanımı çok yaygın değildir.

alti yaşında **olarah** “yaşında iken” XVI/375, baba yetimi **olarak** V/4, bahmiy**arah** XII/32, evár**arah** V/23, felan fistan diy**arah** V/13, gúláš**erah** V/21, qur**arah** V/22, oğlavi bin**arah** V/39 vb.

-(y)Ip/ -(y)Up; -p: Eski Türkçe’de ünlü ile biten fiillere “-p”, ünsüz ile biten fiiller bağlama ünlüsü ile “-Ip, -Up” şeklinde gelen ek,⁴³³ Oğuz-Türkmen temelli Eski Anadolu Türkçesinde bağlama ünlüsünün ek bünyesinde bir ses olarak değerlendirilmesi sonucu ünlü ile biten fiillerden sonra “y” bağlama ünsüzü alarak, ünsüzle biten fiillerden sonra “-Up” şeklinde kullanılmıştır.⁴³⁴ Türkiye Türkçesinde de ek “-Ip, -Up” olarak kullanılmakta olup ünlü ile biten fiillere “y” bağlama ünsüzü alarak gelmektedir.

⁴³² bkz. Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 993; Banguoğlu, s. 430; Ergin, *Türk*..., s. 341.

⁴³³ Gabain, *Eski Türkçe*..., s. 84.

⁴³⁴ Timurtaş, s. 140.

Ahıska Türklerinden derlediğimiz metinlerde Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinde olduğu gibi ünlü ile biten fiiller üzerine “y” yardımcı ünsüzü almak suretiyle “-İp, -Up” şeklinin kullanımı daha yaygındır.

adamları tut**up** XII/4, aray**ıp** XII/87, bah**ıp** III-a/24, batur**up** VII-a/117, bindür**üp** XII/82, boz**up** V/69, büşür**üp** VI/4, çıhard**ıp** II-b/44, değışil**ip** I/448, dey**ip** V/110, dön**üp** V/86, gátur**up** VII-a/65, ged**ip** I/155, ged**up** II-a/31, gizlay**ıp** XVI/128, Ķatıl**ıp** VIII/9, merhaba eyley**ip** XII/200, otur**up** I/26, sallay**ıp** XII/65, sevdelen**ip** I/500, toplay**ıp** I/475, toprağa ver**ip** IV/25, tökü**üp** II-a/30, tür**üp** VII-a/18, unud**up** I/60, yat**ıp** I/121, yığıp yığıştur**up** XV/203, yoğ**olup** VIII/9 vb.

Ancak ekin hem Eski Türkçede, hem Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinde, hem de günümüz Özbek, Kırgız ve Kazak Türkçelerinde olduğu gibi ünlü ile biten fiiller üzerine doğrudan “-p” şeklinin kullanıldığı örneklere dikkat çekici ölçüde rastlamaktayız. Kullanım bakımından Türkiye Türkçesinden ayrılan şekilleri, Ahıska Türklerinin sürgün edildikleri ülkelerde konuşulan Türkçe ile etkileşimleri sonucu ortaya çıkan kullanımlar olarak değerlendirilmekteyiz.

arap bulem “aray**ıp** bulayım” XVI/360, başlap “başlay**ıp**” XVI/79, çığnap gediardi “çığney**ip** gidiyordu” XIX/27, gömlap “gömley**ip**, gömüp” XVI/128, oğ**up** gálmişdi “okuyup gelmişti” XIII/284, Ķor**up** gálduh “koruyup geldik” XVIII/9, lazumdur dep “lazımdır dey**ip**” XVIII/23, sağlap işládiyerdilár “saklay**ıp** işletiyorlardı” XVIII/24, Tôğrap tökiyर्सin “doğray**ıp** döküyorsun” VI/19, toplay góturdi “toplay**ıp** götürdü” XVI/3, yaşap gálmişduh “yaşay**ıp** gelmiştik” II-b/33, yuğlap Ķalmışuğ “uyuklay**ıp** kalmışız” XX/1, zehirlep “zehirley**ip**” V/112 vb.

el Ķaldur**uv** senden diliyer XV/226, gátur**uv** oduni yağarduğ XVI/162 örneklerinde “-ıp” zarffiil ekinin ünsüzünün tonlulaş**ıp** süreklileştiğini; ağaca bağlay**ıb** dögiyerdilar XVII/100, birbirina Ķayad**ıb**, aç**ıb** XVI/30, çalı**ıb** gótur**ub** yağiyerduğ XIII/91, vátánin hásretini çek**ıb** gelene XV/224, yığı**ıb** bağiyellár ki XIII/176 örneklerinde ise tonlulaştığını görüyoruz.

Şu örnekte ise “-up” zarf-fiil eki, “-IncA” ekinin anlamını veren bir fonksiyonla kullanılmıştır: vur**up** pençey gözün aç**ıp** bağamaz “[ben] pençeyi vurunca gözünü aç**ıp** bakamaz” XII/250.

-(y)IncA, -(y)UncA: Derlediğimiz metinlerde bu şekli tespit edemedik.

iken, -(y)ken: “-i-” ek-fiiliyle birlikte kullanılan ve bu sebeple hem bu fiille çekime giren isimlere hem çekimli fiillere gelen bir zarf-fiil ekidir. Ekin yapısı “iken < er-ür-ken” gelişmesine bağlanmıştır.⁴³⁵ “-i-” ek-fiilinin korunduğu örnekler yanında, ek-fiilin eridiği örnekler daha fazladır. Ek ünlüsü bölge ağzında genellikle ince ünlülü olarak kullanılmakla birlikte yarı kalınlaşmış örneklere de rastlanır.

cávan^o**iken** XII/268, beláy**ken** “böyleyken” VII-a/34, bunday**ken** “buradayken” I/60, eláy**ken** XIII/83, eley**ken** “öyleyken” X/122, içindey**ken** VII-a/140, kövdá yaşark**en** VI/1, o gündák**en** II-b/55, o vahtlarkán XXI/30, tez^o**ikán** II-a/80 vb.

İsim-fiil ve sıfat-fiillerle kurulan zarf-fiiller:

Vasıta hâli ekiyle kurulanlar:

-mağınan: “-mAk” isim-fiili üzerine “ile” edatı ve “+n vasıta hâli” eki getirilerek ortaya çıkmış bir zarf-fiil ekidir

ağlamağ sızlamağın**án** XVI/46.

-mAynAn (< -ma+ile): “-mA” isim fiili üzerine “ile” edatı ve “+n vasıta hâli” eki getirilerek ortaya çıkmış bir zarf-fiil ekidir

demeynán XII/180, kan tökmáy**nan** XVI/231, yazmay**nan** XII/180.

-duğunan: “-Dik” sıfat-fiil eki üzerine teklik 3. şahıs iyelik eki, “ile” edatı ve vasıta hâli eki “+n” getirilerek ortaya çıkmış bir zarf-fiil ekidir.

Ķarama Ķarşı olduğ**unan** “... olduğu için” XVI/74.

Eşitlik hâli eki ile kurulanlar:

-AnAçan/ -AnAçağ: “-A kadar” anlamında zarflar türeten birleşik bir zarf-fiil ekidir. “-An” sıfat-fiil eki üzerine “+A” yönelme hâli, +çA” eşitlik hâli eki getirilerek oluşturulmuştur. Ancak bölgemiz ağzında bu şekilde kalmaz ve “+n” vasıta veya “-ğ <ok” kuvvetlendirme edatı ile kaynaşarak kullanılır.⁴³⁶

istoldan é**anaçana** XIX/59, Ķamindatdan açıl**anaçan** XV/138, sınırını geç**anaçağ** VII-a/14, túrkiyáya gel**ánaçağ** VIII/88, yardımcı ol**anaçan** XV/133 vb.

⁴³⁵ Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri*..., s. 1014.

⁴³⁶ Üstüner, s. 61.

-Duḫça: “-DİK” sıfat-fiil eki üzerine +ça” eşitlik hâli eki getirilerek oluşmuştur⁴³⁷.

.baḫt**ıḫça** XVIII/29, biza et**Tuḫça** etti XVI/284, get**tuḫça** II-a/38, ḫur**duḫça** III-a/48 vb.

-mezce: Tek örnekte rastladığımız bu zarf-fiil eki de “-mAz” sıfat-fiil eki üzerine “+ce” eşitlik hâli eki getirilerek ortaya çıkmıştır.

hele gêt**mezce** evine gâturmuş “gitmeden, evlenmeden” VII-c/12.

Ayrılma hâli ekiyle kurulanlar:

-duḫ+iyelik+dan: Tek örnekte rastladığımız, sebep bildiren bir zarf-fiil ekidir.

Ḫorḫ**duḫumuzdan** “korktuğumuz için” VII-a/269.

-mAdAn: Olumsuzluk bildiren birleşik bir zarf-fiil ekinin yapısı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır.⁴³⁸ “-madan önce” ve “-maksızın” anlamlarında zarf-fiiller türetir. Bölgemiz ağzında “-madan” yerine daha çok “-mazdan” zarf-fiil eki kullanılır.

aḫnam**adan** I/407, güli açıl**madan** V/140 ḫali sarm**adan** önce VI/61 vb

-mAzdan: Olumsuz geniş zaman sıfat-fiili üzerine ayrılma hâli ekinin gelmesi ile kurulmuş izlenimi veren bu zarf-fiil eki, bekli de “-madan< -madın” zarf-fiiline benzer bir yapıda kurulmuştur. Bölgemiz ağzında “-madan” ekinin işlevleri ile kullanılır ve daha işlektir.

ç**ıḫartmazdan** VII-c/121, gál**mazdan** I/96, gál**mazdan** iráli II-a/28, get**mezden** iráli II-b/9, gör**mezden** I/509, güli açıl**mazdan** V/142, in**mázdán** I/533, söz aç**mazdan** iráli II-b/13, yem**ázdán** I/602.

Bulunma hâli ekiyle kurulanlar:

-Duḫ+iyelik+da: Birkaç örneğini tespit ettiğimiz bir zarf-fiil ekidir. “-dıḫı zaman” ifadesi içerir.

gál**duḫumda** VII-a/177, sev**ünduḫunda** I/230.

⁴³⁷ Üstüner, s. 110-111.

⁴³⁸ bkz. Zeynep Korkmaz, “Türkiye Türkçesindeki –madan/ -meden < -madın/ -medin Zarf-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, C. 1, TDK Yay: 629, Ankara 1995, s. 151-159.

-(y)AndA: “-An” sıfat-fiilleri üzerine “+dA” bulunma hâli eki getirilmesiyle oluşturulan zarf-fiil eki bölge ağzında en çok kullanılan zarf-fiil eklerindedir. Bu ek Azerbaycan Türkçesinin en çok kullanılan zarf-fiil ekidir ve Doğu Anadolu ağzlarında da yoğun olarak kullanılır.⁴³⁹ Bölge ağzında, Türkiye Türkçesinde “iken/ -ken; -IncA; -dİğİnda” zarf-fiilleri yerine bu şekil kullanılabilir.

belâynan işliy^áanda “bu şekilde çalışınca” III-a/19, benim on-iki yaşım olanda “ben on iki yaşımdayken” XII/3, ben Tôğulanda “ben doğduğumda” VIII/2, esgerluğumi yapanda “yaparken” III-a/42, aradan bir zaman geç^áanda “geçtikten sonra” II-a/58, anne babası işá ged^áanda “gittiğinde” II-a/42, gáturanda yola düşerdi “getirirken” VII-a/119, iki gün diyanda “iki gün deyince” VII-c/80, Ķapiya çıhanda “kapıya çıkınca” IV/4, Ķonşunun Ķarni ağıranda “ağrıyınca, ağrıdığında” XVI/292, maşınara bündüranda “bindirirken” XIII/80, naya gáldi diyanda “deyince” XVI/9, ohiyanda “okurken” XVI/35, suvaranda “sularken” III-a/49, vuranda “vurunca” VII-a/119, vuruşi başliyanda “savaşı başladığında” XVI/262, yeddi yıl diyanda “yedi yıl olduğunda” XVI/206, vb

-mAzyA: Birkaç örnekte rastladığımız ve “-madan” zarf-fiiliyle aynı işlevde kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

babasını görmezye “babasını görmeden” XIII/17, buna bahmazya “buna bakmadan” VII-a/221, sormazya getti “sormadan gitti” VII-c/92, kimseden de sormazya VII-c/2 vb.

-mezi: Tek örnekte rastladığımız ve “-madan” zarf-fiiliyle aynı işlevde kullanılan bir zarf-fiil ekidir.

hızmet etmezi evá gáldım “etmeden” VII-a/223,

Yönelme hâli ekiyle kurulanlar:

-mAdA: “-mA” isim-fiilleri üzerine “+dA” bulunma hâli eki getirilmesiyle oluşturulan zarf-fiil eki bölge ağzında en çok kullanılan zarf-fiil eklerindedir. Türkiye Türkçesinde geniş zaman veya şimdiki zaman çekimli fiiller üzerine “iken, -ken” zarf-fiilleri getirilerek kurulan zarf-fiiller yerine bölge ağzında bu şekil daha yaygın kullanılmaktadır denilebilir.

⁴³⁹ Üstüner, s. 38.

getmáda “giderken” VII-c/205, geri kıayıtmada “geri kıayıdırken” XV/96, girdurmada “içeri girdirirken” VII-c/115, ona getmede “ona giderken” XV/173, onnan bunnan soylámáda “onunla bununla konuşurken” II-a/73, otlamada “otlarken” VII-c/220, su gátürmede “su getirirken” XV/95, suvarmada “sularken” VII-a/201, yolda gálmada “yolda gelirken” XX/19, yolda gelmede XV/77 vb.

Diğer yapıdaki zarf-fiiller:

-DI mi: Soru edatı “mi” soru işlevi dışında görölen geçmiş zamanla birlikte kullanılarak “-ınca” ekiyle yapılan zarf-fiilleri karşılar.⁴⁴⁰

herkeş **getti mi** bir sofrá Kaħmıyer “herkes gidince, bir sofrá kaldırılmıyor” VII-c/131, ondan sora **gáldi mi** şindi oğlanın eviná, arabayı açacaħlar “şindi oğlanın evine gelince arabayı açacaklar” II-b/83, ondan sora řeyá geçti mi “ondan sonra şeye geçince” VII-c/111.

2.2.6. Edatlar

Edatlar tek başlarına herhangi bir anlamı olmayan, herhangi bir soyut veya somut varlığı ya da hareketi karşılamayan kelimelerdir. Ancak başka kelimelerin yanında anlamla ilgili görevler üstlenirler. Bir başka deyişle diğer kelimelerin yanında kullanıldıklarında, kullanıldıkları yere göre ve üstlendikleri göreve göre bir dereceye kadar anlam kazanabilirler. Bu özellikleriyle isim ve fiillerden yani anlamlı kelimelerden ayrılırlar.

Edatlar yeni kelimeler türetmeye elverişli dil unsurları değildir. Anvak isim olan bazı kelimelerin edatlaşması gibi, edat olan bazı kelimeler de isimleşebilirler ve bu durumda yeni kelimeler için taban olabilirler.

Edatları, yani kendi başına bir anlamı olmayan bu kelime türünü Ergin’in tasnifine göre “ünlem edatları, bağlama edatları ve son çekim edatları” olarak üç ana bölüme ayırarak inceleyeceğiz.⁴⁴¹

⁴⁴⁰ krş. Gemalmaz, s. 301; Leyla Karahan, “Görölen Geçmiş Zaman Eki -dı/-di’nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair”, *Türk Kültürü Araştırmaları – Prof. Dr. Muharrem Ergin’e Armağan*, Yıl: XXVIII/1-2-, 1990, Ankara 1992, s. 335-341.

⁴⁴¹ bkz. Ergin, *Türk...*, s.348-373; Banguoğlu, s. 385-402.

2.2.6.1. Ünlem Edatları

Ünlem edatları duygu ve heyecanları, sevinç, üzüntü, acı, korku, nefret, hayıflanma, coşku gibi ruh hâllerini; yansımaları, seslenmeleri; onay, ret, sorma, gösterme gibi ifade şekillerini anlatmak için kullanılan edatlardır.

Taşıdıkları ses unsurları ve birlikte kullanıldıkları kelime, kelime grubu veya cümlelere göre çok değişik, bazen çok geniş bir anlatım yeteneği kazanabilirler. Bu şekilde herhangi bir ruh hâlinin veya kavramın temsilcisi hâline gelen ünlem edatları tek başlarına da kullanılabilir, bazı hâllerde bir cümlenin yerini bile tutabilirler.⁴⁴²

Ünlem edatlarını “duygu, seslenme, sorma, gösterme” ve “cevap” ifade etme işlevlerine göre beş grupta inceleyebiliriz.

Duygu ünlemleri

İçten kopup gelen duygu ve heyecanları bildiren edatlardır. Yine tabiattaki seslerin taklidine dayanan edatlarda bu grupta yer alır. Duygu ünlemleri isimlere en yakın edatlardır denilebilir. Bazıları isimleşebilir. O ünlemin ismi olup, isim halinde kullanıldıkları da görülür.

aman beş manatTan XIII/295, **ayvāh! ayvāh!** bená turķ turķ dedilár her yerdá, turkiyáma gáldim da ben Ťuwardan da mi ben alçağ oldum? VII-a/281, **e^h** Ŗoyver! VII-a/190, **ēh**, biráz borcum varııdi I/413, **e hēy!** diyer III-b/8, **ēy!** get sán! görámadım! diyer “öf! Git sen, göremedim işte” VII-c/ 212, **eyvah** beni **vah!** XIX/24, **hā!** bu arada şabaş vermáĶ var şabaş II-b/64, **hā!** yolda yardımın evi yansın, evi yansın! XVI/104, **hayde** sağol! I/280, **hay** sağol! I/582, **hāy** anan ölsün dünya! XVI/134, **hay** sizin o... I/515, **hēy**, baban aĶli olsaydi I/107, **hō^yt!** **hay** sani sapıĶ sani! I/404, ŖalĶozdan evelki işTur bu **hā!** XIII/350, Ŗocasi ásKerdá **hā** XIII/110, **olĶā!** nasıl ásgerlár var bunda! VII-b/80, **ō!** na diyersin ola! I/611, **vā!** nera kázim? I/332, **vay** benim aslanıoĶlüm I/228, **vıy**, yalancı! I/85, **vūiy!** çıĶtın? I/83, **vū**, ná diyersin ola! I/464 vb.

Tabiat taklidine dayanan yansımalar genel olarak fiillerin önünde ve ikileme biçiminde kullanılırlar.

⁴⁴² bkz. Ergin, *Türk...*, s. 349; Özkan, *Gagavuz...*, s. 178.

baħsaħ ki **rah ruh** oldi XV/70, çoħ **vir vir** etma I/442, soĝunda Ķurbaĝalar ĝetti bir deredá, aħşahda **ĶoĶ! ĶoĶ! Ķo!** dedilár VII-c/221, Ķurbaĝalar Ĥavşandan Ķorħiyer, **Ĥap Ĥap!** suya atıliyellár VII-c/vb.

Seslenme ünlemleri

Hitap ifadesi taşıyan edatlardır. Duygu ünlemleri gibi herhangi bir his, heyecan veya yansıma bildirmezler. Hiçbir ifadeleri olmayıp, sadece seslenmeye, hitap etmeye yarayan edatlardır. “ay, be, ey, hey, ola (< oĝlan > ulan)” gibi pek çok seslenme edatı bulunur ve bunlar çoĝunlukla seslenilen, hitap edilen isimlerle birlikte kullanır. Seslenme, hitap amacıyla doğrudan kullanılan isimler veya kelime grupları da birer seslenme edatı durumundadır.

ācındanölmüş **āy-oĝul!** XVI/212, aħışhada göránda aĝlaşiyerlar **ola!** XIX/58, **anā!** sen ana degül misin, beni niyá verdin? VII-c/195, amā, ata babamız, **ola!** ata babamız XIII/270, **aydın!** nayış görduz **oĝul!** I/381, **ay Ķardaş** nera yardım edácaħ ki? XIII/300, ben sóyládım ki, **ey insannar!** dedim, VII-a/302, **enver Ĥadā!** nā? VII-c/27, **ēy-oĝul!** bu azablari, bu azablari sóylamayüçün sutķalap sutķalap vaħıtlar lazımdır XVI/169, **gālın!** aydın yuēliyer mi halā I/349, **múhterem cáamááti múslimın!** I/1, **ná baba?** I/512, **ola, olā!** Ķadanöalem, **ola** bene baħ dā bene baħ! XIII/378, **ola memmet!** VII-b/64, para insana Ķul **be!** I/46, **savyetski sayūza!** sizi buradan Ķalduriyeruħ! XVI/32, şehri **Ĥadā!** şehri **Ĥadā!** I/466, Ķarga dedi ki, **ya kuş!** niyá aĝliyersin? VII-c/214i, **ya rab!** bir tene sen Ķaldım, baħsa nera ĝedem? VII-c/199, **yetar-aydın!** I/586 vb.

Teklik ve çokluk 2. şahıs şart çekimlerinden sonra genellikle, diĝer bazı çekimli fiillerden sonra da bazen “A” seslenme ünlemi gelir.

babazi evarsazöa I/322, çalışmıyeröa! I/425, e gená istiyerlár ki sen de var VII-b/59, **ē** aydın, san da heç aħıllanmadın, aħıllanmadınöē! I/450, emeK parasi aldınöa I/451, Ķahveya gedácaħsızöa,ya VIII/107, Ķor oliyeröa,ya VII-a/129, o daha ey heyurduröa! I/184, yine ĝalk naĝmesidür baħ **ha!** V/95,

Sorma ünlemleri

Soru sormak amacıyla kullanılan edatlar olup sayıları azdır. Türkçenin başlıca sorma ünlemi “hani”dir. Eski Türkçede “kanı” biçiminde olan bu ünlem, Anadolu

ağzlarında “hani” şekliyle yaygın olarak kullanılır. bunun yanında “he mi, nece/ neçe, ya, naya/ náya/ niya, náyüçün” kelimeleri de sorma ünlemi olarak kullanılır.

hani baħem I/244, **hani** da elá olsa I/289, **hani** Ğonuşiyerduħ II-b/72, **he mi** bayram ali “değil mi” XIII/60, **nayadur? nayadur?** XVI/137, **náyüçün** Ğırıldı? XIX/26, **nece** ben ben diyanlari geçmez yolumdan XII/258, **neçe** canlar gelúr sanda Tôlaşur V/52, **niya?** I/462, olā, sene dedi **ne**, bene dedi **ne!** VII-a/384, **ya?** I/495, vb.

Gösterme ünlemleri

İşaret yoluyla bir nesneyi, insanı göstermek için kullanılan ünlemlerdir. Türkiye Türkçesinin başlıca gösterme ünlemi “işte”dir. Bölge ağzında bu ünlemin değişik şekilleri yanında kullanılan diğer gösterme ünlemleri ile örneklerimiz şunlardır.

aħbelá sózlari eşidiyeruħ o ĳafillerden XVI/321, **aħbu** sanüçün. nasıl? **aħbu** üzümleri gendi ellerimle I/400, **aha** sene mücde! I/615, aşindi **dey** on yedi tene büyük şirketler VIII/53, benim dedem **tā** buħaralaračan gáturmuşdur VII-b/42, bunun babasi **ište** Ğapdi beniX/132, **de^y** Ğaynın gāliyer I/442, **dēy** otuz derece, ottuzbeş derece savuħ oliyerdi VI/21, **hī** sená! I/103, **a^{ha}** açu ağzın I/241, serçe Ğuşi dedi ki, **aha** beylá beylá VII-c/215, adamlar **išta** başħa yerdá Ğarilár başħa yerdá VII-a/76, **ištá** gedán gedárdi XV/290, **ištá** hökümetin haħını vermamişin de XIII/303, sánmki **aħa**, benim çantami göturdilár! I/489, **tā** doħsanınci yıla Ğadar XII/134, **tēy** on, on beş tene hızek yapTurdi XIII/47, yerimizda **tā** Ğırħbirinci yiláčan ásgere niĞolay almamiş VII-b/77 vb.

Cevap ünlemleri

Cevap ünlemleri onay veya reddetme ifadesi taşıyan ünlemlerdir. Cevap ünlemleri başlı başına kullanılabilen ve ifade taşıyan edatlardandır.

dediler, **yōħ!** sizi tamam köçürácavuħ bundan XV/46, dedim ki **yoh!** XIX/41, **haccān!** I/467, **he!** elçilüħ edaruħ I/421, **hē**, enver Ğadā!” **nā?** VII-c/27, **hēe**, yolüstidür I/395, **he he!** şeyden yapardiler de o Ğurut verurdilár X/135, helbet olur I/618, **helbette** düşüniyerlár VIII/28, **he ya!** böğún kóyda herkeştán irali san alacan parayI/446, **ya nā? bēli!** ĳalkā orada azap vermaħ XVI/259, diyer, **yō!** gedácaħsın! VII-c/166, **yo yo yo yo!** hec bişe demadilárXXI/21, **yoh, yoh, yoh!**

aşırında yanuh habar gáldi ki yoğdurXVI/217, **yoğ yoğ yoğ yoğ! heyir heyir heyir!** yalandur XVI/14, **yo** yetecáҚҚadar yoğ XIII/222, yolda **helbet**, yolda ölenner çoğıidi XV/103,

2.2.6.2. Bağlama Edatları

Kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri şekli ve anlam bakımından birbirine bağlayan kelimeler olup büyük bir kısmı yabancı dillerden alınmadır. Türkçede aslında bağlama edatları olmadığından Türkçe olanları da sonradan ve yabancı dillerin etkisiyle ortaya çıkmıştır.⁴⁴³

Bölge ağzında tespit ettiğimiz bağlama edatlarını fonksiyonlarına göre şu şekilde gruplandırabiliriz.

Sıralama edatları

Birbirin takip eden ve anlamca bir birini tamamlayan kelime, kelime grupları ve cümleleri virgül işleviyle bağlayan “ve, +(y)inAn/ +(y)nAn (<ile+n), ile” edatlardır. Manzum metinlerde Farsça “u” sıralama edatı da görülür.

ağanın fikri **Âtanaynan** sıpada, benim dá telli**ynán** **Â**allidá III-b/8, bir döneme yakın, yarım **ve** bir dönem arasında III-a/21, bir nene**ynen** bir dedeXV/117, bit**inen** pirelere yem olduğ bizlárXV/220, **çarhıu** felek diyar geden gelmedi XII/274, eládurlar ki yağ **ile** **Â**ál I/136, Kadın **ve** erkeK varıisá I/3, házreti musay**nan** firavunun davası vardır VII-a/319, tüfek **ve** yağ diyán şerim vardır onda VII-b/56,

Denkleştirme edatları

Birbirine denk olan, birbirinin yerini tutavilecek iki unsuru bağlayan, bazen birbiriyle karşılaştırma da ifade eden edatlardır. Bölge ağzında kullanılan başlıca denkleştirme edatları “... mi ... mi, ya, yaut (< yahut), ya ki, yoğsa” edatlarıdır.

atli mi gezarsın **yoğsa** ki yaya XII/260, áger sizlerin aralarızda ávlenmemiş **yāūt** dul **Ķ**almış I/3, oni dördüncü **mi** beşinci **mi** sınıfdan aliyer dá VII-a/212, eniyerdi ki suvıalā **ya ki** istansiyada mağazına górdi éndi XVII/65, gendinin emisi oğli **ya ki** emisi **ya ki** **Ķ**ardaşı otururdi o hızegá VII-c/5, **Ķ**astum **ya ki** **Â**alto géyduğumi ben

⁴⁴³ Ergin, *Türk...*, s. 352.

bilmám VII-b/74, on bir yaşında **mi**, on yaşında **mi** oliyerim X/5, saat **Ķa**çta gálah **ya** **Ķa**çta gálinin çıhardaĶ **K**óturaĶ II-b/56, **Ĥ**anay mi sataĶ veraĶ parasını, **yoĥsa** sıpay mi III-b/7, **ya** bir dúgúnda, **ya** bir çarşıda, **ya** bir bazarda göríyer, ona aşıĶıliyer II-b/2, yani cuma günü **ya** cuma ertási günü gálin buyurun II-b/21, **ya ki** havadan düşen insannar XVI/289 vb.

Karşılaştırma edatları

Karşılaştırılmasını sağladıkları unsurların başına veya sonuna gelerek karşılaştırdığı kelime, kelime grubu veya cümlelere “biri, hepsi” veya “hiçbiri” anlamlarını katarak birine bağlayan edatlardır.

Bölgemiz ağızında karşılaştırma edatları olarak “da... da..., hem... hem..., ne... ne..., ya ... ya(da) ...,” kullanılır.

cumaya **da** gediyer, namazi **de** **Ķ**ılıyerX/108, **hem** **Ķ**avımla **hem** **Ķ**ardaşa V/36, **Ķ**aşuĶ **da** ağaçtan, na bilem çanaĶ **da** ağaçtan VII-c/64, **Ķ**oĥum **Ķ**ardaş **hem** ağladı **hem** yandı XII/211, **ne** **Ķ**albasayı yedi **ne de** etmegi yedi XII/71, **na** altunnari **Ķ**aldi, **na** paraları **na da** bişeleri X/32, **ná** parasi verııdi **ná** puli varııdi XII/85, o **da** deliĶanlı, bu **da** deliĶanlı VII-c/177, onnara **ne** mektüp **Ķ**abulııdiyerdilár **ne de** onnardan mektüp aliyerlár XII/36, **ya** pul ver **ya** tutulacan XII/140, **yá** tatar idi **ya** özbegııdi XIII/76,

“hem de” edatı, “hepsi” anlamında “hem ... hem ...” yerine kullanılır.

misliman, **hem de** Özbek “hem Müslüman hem Özbek” VII-a/48, çocuĶııduĶ, máraĥlaniyerduĶ, **hem de** sayiyerduĶ ki “... hem meraklanıyorduk hem sayıyorduk” XV/17,

Cümle başı edatları

İçinde buldukları cümleyi kendisinin bulunduğu cümleden önceki veya sonraki cümleye veya cümlelere anlam bakımından bağlayan edatlardır.

Cümle başlarında kullanılan bu bağlama edatlarını fonksiyonları bakımından şu gruplar altında toplayabiliriz.

“fakat” ifadesi taşıyanlar

Başında buldukları cümleyi kendinden önceki cümleye “sonuç, açıklama” fonksiyonu taşıyarak bağlarlar. Bölgemiz ağzında bu fonksiyonla kullanılan cümle başı edatları “lâkin, ancak, ama/ amma” edatlarıdır.

babami góturamadilár **ama** ey da gúna Ķoymadilár XIII/280, bahşadan evlânúrımişlár yerimizdá. **legin** göçettuhtan sora ákrábadan çoĥ evlânmaĥ oldi VII-c/17, belá bişelerıalın ki sizi uzaĥ yerá góturacaĥ. **ancaĥ** nerá góturacaĥlarını demadilár XV/48, bizá çoĥ böyuĶ yardımıetdilár. **ama** bizim Ķalan vār, dünyaya, ĥapsına onnar sahabıoldi XVI/54, bizim kóva Ķomşı, yaĥın. **ancaĥ** bizim kóva maşın çıĥmıyerdi da XIII/56, biz Ķırılmıyaĥ, ayaĥıaltı olmiyaĥ. belá fikirdáyuĥ! **ama lâkin** gáldi gún Ķoldi XVII/21, canımız cennet iştıyer **ama** günahlarımız Ķoymıyer I/18, düzdür **ama** azdur I/71, Ķohum aĥrabam gelip beni Ķarşılıyacaĥ. **ancaĥ** evsus ki elá olmadı XII/62, oyani buyani iştá etdilár, **lâkin** bu meselede uruslar da var VII-a/198, türkiyá bizim vátánımızdır, gendimizin böyüĶ vátánımızdır **amma** türkiyenin bir Ķımsidür o aĥıška da VIII/35 vb.

“eğer” ifadesi taşıyanlar

Başına geldikleri cümleyi daha sonraki cümle veya cümlelere bağlayarak şart ifade eden veya şartı kuvvetlendiren edatlardır.

eger getsan, Ķıtsa beş sutĶa sana veriyerdı XIII/201, **eger** yardım lâzım isa bená güvenilebilirsin I/276, **eger** ki bu rayonnıadami bahşsa rayona getse XV/141, **eger** getmesez sizi yaĥıp yıĶacavuĥ II-a/48, **egerse** dül, érkek Ķadın varısa I/14, **eger** Ķızın ana babası da bu oĥlana vermaĥ fikrindá varısa II-b/11, ĥabári yoĥısa **eger**, diyardı ki VII-c/23, haĶket **eger** evi almiyayduĥ biz gelámazduĥ Ķuzey ĶavĶaza VII-a/251, süd aĥşamdan tókse **eger**, sabaĥına yüzi Ķaymaĥlanurdi VII-b/87, “türküm.” desán **eger**, tekraldan ayaĥından Ķırnaĥından alıyer başanaĥan bahıyerlár VII-a/164 vb.

“şimdi” kelimesi de “eğer” anlamıyla cümle başı edatı olarak kullanılır.

şimdi elçiluĥa gendüm getmasam olmaz I/417.

“çünkü” ifadesi taşıyanlar

Başına geldikleri cümleyi, önceki cümle veya cümlelere, açıklama fonksiyonuyla bağlar. Bölge ağzında ağırlıklı olarak “çünkü” şekli kullanılır.

ama oyanısına dávam etdüremáduh. **çünkü** benim abilárim Kız Kımsı ohumaz felan fistan diyárak V/15, bizi hep taniyerdilár, **çünkü** Komşiyduh XV/185, **çünkü** bir güneşimiz var, o da Tağun oyanısına çıhiyer I/234, babam atıldı getmáya, saldatlar Koymedi. **çünkü** göturan maşınáynán saldat Ta gediyerdi barabar XV/59, ekiyerduh **çünkü** onon şesini mallara yödüriyerduh VI/52, gedip tereyağı almazduh, sariyah. **çünkü** evdeki mallar veriyerdi III-a/26, o hikáyeye inaniyerdi gendi de. **çünkü** başından geçürmişdi IV/2, orda tıraктор filán yoğıidi. **çünkü** yarım dönem bişedür III-a/47 vb.

Netice ve izah ifade edenler

Başına geldikleri cümleyi kendinden önceki cümlelere onların neticesini veya açıklamasını bildirmek fonksiyonuyla bağlayan edatlardır. Netice bildiren Türkçe edatlar hep sonradan edatlaşmış, edat gibi kullanılan unsurlardır.⁴⁴⁴

Bölgemizde cümle başı edatı olarak öne çıkan edatlar, “belki, demağ, demağ ki, demAli, halbuki, keşkem, meger, yani, zaten”dir.

ama Kapiya çıhanda da náyinán Karşılaşacağını **zaten** biliyermiş IV/5, bağ **zate** bizim kövá gálduh I/528, belá belá **meger** gáldi saldat, Toldurdilár köyleré XV/18, **belki** garısını biznán tanışetmáya gáturiyer I/167, bizim vağona basıldı, **demáli** altıayle miydi ná XVIII/7, **demağ-andan ki** Kıpının şeyindan ki şe vurmuş XIII/122, **demağ** bunnar hazırlaşmış XII/11, **demağ** ottuzyedinci yilde ki babami Tutdilár XII/173, **demali** bir luhma etmeği varsa onun da bir tikásını biza verurd XVII/14, **demáli** beşinci altınci siniflára gúrci dilindán gúrci herf meellim veriyerdi XVII/138, **demeli** o geca ki biz çıhduh o günün günüz aışmaçan köydá Kálduh XVII/37, **demeli** aışka belá güzel parliyerıidi IX/32, evelceden tayinsetmişler hangi saldat **meger** hangi eve bağacağ XV/24, gáliyerlar ki sende gená var tüfek. **halbuki** yoğ tüfek VII-b/55, gedem Kabristana bağem **belki** habárını vereler XII/213, gettuğumuz yerdá bizdán iráli, bizden önce oralara súrulmuş **meger** yahudi halKi VII-a/87, **halbuki** gúrcilárin ettiği bizá çoğ var VII-b/33, **halbuki** türkiyanın o ğıranisasını bilmez ğıranisasi neredadır! XVI/270, inanmaduh ki bu belá bir kino kimi, **yani** kino dedüğüm sinama kimi şeyi bizá görsádiyerlár II-a/37, istifra ediyermişim oni, **yani** Kúsiyermişim II-a/19, **keşkem**

⁴⁴⁴ Ergin, *Türk...*, s. 356.

anan ölmásaydi oğlum I/309, **meger** o demüryoli bizüçün hazırlanier XVI/64, sekiz ay biri bağdı. **yani** kövlümüz bağdı X/81, sora ústi basten gáturmişdi bişelár. **zati** biz da getTuğ onda ústi başımız yırtığıdı mırtuğıdı XIII/238, sora vayenli bir adam gáldi **yani** asker II-a/28, tēy on, onbeş tene hızek yapTurdi. **meger** bizi köçürmayü için XIII/47, uyatsana, **belki** góracañ işlári vardur I/349, yoşsa onnar **demah** biza ancañ gürci dilini verecağıdı XIII/254, **zaten** südi yoğurdi inekden aliyerdi III-a/25, **zati** Kışta ki gettuğ, baharaçan götúrduđumuzı yeduğıoyanı biyani XV/258 vb.

“niya ki” şekli soru kelimesi “niye”nin ki bağlacıyla birleşmesi sonucu ortaya çıkmış ve başında bulunduğu cümleyi “-dığı için” anlamıyla bir açıklama cümlesi hâline getirir.

gene **neye ki** ben ağıska türküm, túrk diyan adım var, **niya ki**, ben bağşa millete Kátılmiyerdim, **niya ki**, dinimi, dilimi sağladım “yine ben niçin Ahıska Türkiyüm, [niçin] Türk denilen adım var? Ben başka millete katılmadığım için, dinimi, gilimi koruduğum için” VIII/8, gemüklári sepe sepe geziyeruğ. **niya ki**, vátánsızuđ “kemikleri sepe sepe göç ediyoruz. Vatansız olduğumuz için” VIII/34, inegin südüni anazla babaza vermiyasız!” sebep, niya ki anan baban hocadur “ineğın sütünü annenize ve babanıza vermeyesiniz! Sebep, annen baban hoca olduğu için” XIII/347 vb.

Benzerlik ifade edenler

Benzerlik ifade eden bağlaçlardır. Esas olarak başında buldukları cümleyi önceki cümlelere bağlarlar.

elá başım ağrırier ki **zanasın** patliyacañ oliyer I/22, **nasıl ki** aşındi boğaz şeyiná gidánda arabaların şeyleri yanier VII-a/24,

Şarta ve dereceye bağlama edatları

Emir, şart veya istek cümlelerinin başına gelerek cümleyi önceki cümlelere bağlarlar.

biz eyuğ allaha şükür, **yetar ki** san eyol I/158, çoğı bu familyalari almiştur ki **tek** gürci olađ da işimiz getsin VII-a/36, eşin biz buluruğ, **yeter ki** sán razi ol I/305, isimlári **illáki** varıdı III-a/30, kóv yeriydi, **illáki** hayvan Tütıyerduğ III-a/13 vb.

“hele” edatı

hele bizim gelen yıldaki onda **Ķ**alan buğdalar boğozdaydi XVIII/27, **hele** dur dur I/69, **hele** böğün **gená** arayanlar bulanlar vardur aħrabasını VII-a/68, **hele** **gená** benim hatıramda II-a/5, **hele** ondan iráli üç dönüm bizi talan ediyerlár V/29, **hele** oni özbekistanda da büşüriyerduħ. VI/17, şindi oraya da geleceğim **hele** V/103 vb.

Tekrar edatları

Tekrer ifade etme amacıyla kullanılan Eski Türkçedeki “kene” edatı böge ağzında “genA” şekliyle kullanılır. Bölge ağzında Türkiye Türkçesindeki “yine” edatı bir iki örnek dışında kullanılmaz.

Birer son çekim edatı olan ve sayılardan sonra gelerek tekrar ifade eden “ağız⁴⁴⁵, dönüm, kere/ kerre” edatları da bölge ağzında kullanılır.

áskerbaşışi iki **kere** XIII/380, bir **dönüm** getdim borcoma “bir defa” XV/154, biri de **gene** bir bacımın oğlı XVII/52, dört yarım ilin içinde üç **kere** ağır yara, iki **kere** de yünğül yara aldım XII/52, eger istesen **gene** de gidárüm I/376, **gená** çekiştilár mi? I/135, **gená** gedarsın canım gál I/200, gözlerime **gená** işiħ gáldi I/175, gúzun bellánanda **gena** o aħpunli yerá sepilurdi III-a/51, hele ondan iráli üç **dönüm** bizi talan ediyerlár V/29, ĥinĶali yemaya **gena** ayrıca gáluruħ I/606, işta gúnda bir **kere** ot gátururduħ III-a/17, on beş **kere** getmiştür mosķvaya VII-a/228, üç **ağız** bizlára kıyun Ķazıldı “üç defa...” V/64, üç **dönüm** Ķulluvallayı oħup “üç defa” XVI/250, üç **kerre** abelá Őtolaniyer II-a/102, yavaş yavaş **gena** Kendimizi toplarladuħ VIII/17, **yine** ĥalk nağmesidür baħ ha! V/37,

Şu örnekte “gena” edatı “başka” anlamında kullanılmıştır.

ele günner görduħ balam. gena na diyem X/38.

Sona gelen edatlar

“da, ise, ki, o ki, ya” edatlarıdır. Bu edatlar dil birliklerinin sonuna gelerek onları önceki veya sonraki unsurlara bağlar. “o ki, ki” sonraki unsurlara, “da, ise” önceki unsurlara bağlama ve kuvvetlendirme fonksiyonları üstlenirler.

⁴⁴⁵ Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar*, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 309.

Bölge ağzında çok kullanılan “o ki” edatı hem cümle başında, hem cümle sonunda kullanılır. Her iki kullanımında da pekiştirme ve kuvvetlendirme fonksiyonu yanında bazen “madem ki” veya “-dığında, -dığı zaman, ne zaman ki” ifadesi taşır ve başına veya sonuna geldiği cümleyi sonrakine bağlar.

a bu edile diyer **ki** aıbu Ķasetay al **da** götur diyer X/89, ásKer gáldi **ki** bizlára, bizlára gáldi ásger, deduh **ki** bu ásger naya gáldi? XIII/2, ben **isem** gezetelára, mahramalara bağlyarah gèderdüm V/13, bir iyi bişey alaydın **ya** I/94, çoğ zengin kóvdi **ya** yaşaduğumuz evlár dövlet evláriydi III-a/5, elási var **ki** üç çocuğı var, beş çocuğı var XIII/37, gendim küçük çocuğolsam **da** Tôlanmayıüçün işleduğXII/7, getdim bahsam ki tahta **da** yoğ X/53, gücüm Ķuvatım Ķurtuldi **o ki**, bahdi **ki** babam çocuğ geridá Ķaldı XV/98, işta çantay **da** gerüya alduğ I/567, bir iyi bişey alaydın **ya** I/94, Ķabristanluđ dedi **ki** bundadur, ögrándi **ki** hangi türbedür, gáldi türbenin başına XII/225, Ķahđi **da** adigönden ağışşaya getdi XII/197, Ķımandat vermişdilá bene **ki** ásger gedecen XIII/16, mali yoğıidi **ya** XXI/16, meger veşi ki çıđartılár **o ki da** belá Ķutinán belá bir ĶaroĶaynan yağ^h “yükü çıkarttuklarında ...” XIV/4, na millet **isá** biza cani yandı XIII/69, ne Ķádár yaşasa **da** ölümdür soni XII/223, **o ki** herşeyi biliyorsın, náya demiyersin “mademki her şeyi biliyorsun, niye söylemiyorsun” MDD, **o ki** oğudun, bunnari bilácađsın “mademki okudun, ...” MDD, **o ki** saldatlar gáldi, o hızeklári yapTurdi XIII/46, onda **da** zahara yoğıidi **ki** versinner cámaáata XV/136,ordan buraya bakiya gelduh oğlum. yani böyüklerimiz dedi ki misliman yerina. ora **da** mislimandı yeri, Ķazađlar **da** X/65, rehmet canına ey adamıidi. **o da** sürgündáydi X/63, sabağıaçıldı **o ki** bu çocuğlar Ķahamiyer “sabah olduğunda ...” XIII/121, sora **isá** sürgünıolduh XXI/18, tipi esiyerdi **o ki**, o Ķazagistan elá **ki** aıbelá oralar XIII/157 vb.

“ki” edatı kullanılan bazı cümleler anlam bakımından şart ifadesi taşır.

evda **ki** Ķari olmaz “evde kadın olmazsa I/286, halđ **ki** nera gèdar, sán da oriya gèdarsın “halk nereye giderse sen de oraya gidersin” XX/7, kimin **ki** mali mülki varıidi o çığıyerdi “kimin malı mülkü var ise o çıkıyordu” XXI/15, kim **ki** şerbeti içmiş “şerbeti kim içtiyse” II-b/25, kim **ki** gáturdi “kim getirdiyse” II-b/84, na **ki**

olur “ne [kadar] olursa” II-b/51, na kiduĥ “ne [kadar] idiysek” XIX/28, nasıl **ki** gáldi “nasıl geldiyse” IV/8 vb.

“ki” edatı kullanılan cümleler bazen fiili “-ınca, -dığında” zarf-fiili ekii almış gibi asıl cümlenin zarfı olarak görev yapar.

anasının sancıları ki başliyer “annesinin sancıları başlayınca” IV/3, bizim babaya **ki** sıra gáldi “babamıza sıra geldiğinde” XX/12, Ķazaĝıstana **ki** gálduĥ “Kazakistana geldiğimizde” XX/21, vb.

2.2.6.3. Son Çekim Edatları

İsimlerden sonra gelerek onların başka kelimelerle ilişkilerini kurarlar. Bu edatlar şekilce kelime olsalar da işleyiş bakımından isim çekim ekleri gibi kullanılırlar. Birlikte kullanıldıkları isimlerin hâl, zaman, yön adı olmasını sağlayarak onları zarflaştırırlar. Bu bakımdan bir bakıma hâl eklerine benzerler. İsimlerle kullanılırken çoğu zaman araya hâl eki istemezler. Ancak zamirlerle kullanılırken genellikle araya bir hâl eki isterler.⁴⁴⁶

Bölge ağzında kullanılan başlıca son çekim edatları fonksiyonlarına göre şöyle ayırabiliriz.

Sebep edatları

Sebep edatlarının bölge ağzında en yaygın kullanılanı “için” edatının değişik şekilleridir. “için” edatının, uç “nihayet” ismine vasıta hâli şekline dayandığı,⁴⁴⁷ uç- fiilinin “-n” ile yapılmış zarf-fiil şekli olduğu ve uç “sebeb” isminin vasıta şekli olduğu gibi değişik görüşler vardır. Bölge ağzında bu edatın “içün” ve “üçün” şekilleri yaygındır. “için” çekline çok az rastlanır. “uçun” şekline de bolca rastlanır. Edat güçlü bir ekleşme eğilimi de gösterir. Zamirlere ilgi hâli eki almadan gelmesi oldukça yaygın bir kullanımdır.

a bu sanı**üçün** I/400, allah bunnari da insanı**üçün** yaratmış I/300, baĥ biz oraya Ķaĥmaĝı**uçun**, gáldilár, evlárimizi şeyá aldilár II-a/62, ben buni babay **içün** söyledüm, anay **içün** söylemedüm I/590, ben on**üçün** aĝliyerim V/161, biza bu Ķamindatura kimdur, naya görádur, nayı**üçundur** XVI/197, biz çocuĥlar

⁴⁴⁶ bkz. Ergin, 366-369.

⁴⁴⁷ bkz. Ergin, *Türk...*, s. 370; Hacıeminoĝlu, s. 98; Zeynep Korkmaz, “uçun/üçün/için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”, *TDAY-B 1961*, Ankara 1962; Gabain, s. 97.

otururduh da isinmay^u**üçün** VII-a/134, biz da sizlár **üçün** çalışıyeruh I/48, cámaát çalışıyer **üçün** VII-c/82, ciger áhrábáyi görmey^u**üçün** ever^uidın V/245, destek vermáğ^u**üçün** yerimizdá VII-c/19, ey^uinsanların biz^u**üçün** hürmeti çoğdur V/124, fahır fuğara **üçün** yahşı olmadı XV/250, ikinci cihan savaşında insannarı öldurmağ **içün** **üçün** Kullanmıştur VII-a/233, konteynır diyerlár yani veş yüklámağ^u**üçün** konteynır II-a/82, lügot tanıdılár biz^u**üçün** II-a/88, ná **içün** V/37, meger bizi köçürmay^u**üçün** XIII/47, on^ubeş bin cámaat náy^u**üçün** Kırıldı XIX/25, onun **için** dá çocuğlarımı heppisini oğuttum V/23, on^u**içün** iki tene Kırısı var I/103, on^u**üçün** hareket ediyerduh, oğiyerduh VIII/75, onun^u**üçün** ey kömür lazımdı VI/31, o sádır bizim^u**içün** XVII/111, yani gelin^u**üçün** hediye góturiyer II-b/42, yani tez büşürmáya^a **çün** füşür çorbasi oliyer VI/14,

Şu örnekte “göre” edatı fonksiyonuyla kullanılmıştır.

ama o zamanında, vahtit **üçün** varliymiş “o zamana göre...” VII-b/25,

Şu örneklerde ise “olarak” anlamıyla kullanılmıştır.

aşındı misal^u**üçün** gürci mislimani artvında çoğ vardur VII-b/40, oyandan da mesel^u**üçün** on onbeş tene Kız binmiş gediyer VII-c/7,

“diye” edatı yerine kullanıldığı örnekler de vardır.

bu çeşittá şenlikluğ olsun **içün** VII-c/135,

Şu örnekte de ilgi hâli yerine ayrılma hâl eki almış zamire “dolayı” edatı yerine kullanılmıştır.

türkiye táráfTán germaniya gálacağ da ondan **üçün** XIII/4,

Sebeup bildiren “ötürü” edatına metinlerimizde birkaç kez rastladık.

belá belá bir adamdur dakúmenti var. bu işen **ötürü** gediyer “bu işinden dolayı...” XV/177, bizi Kútarmadan **ötürü** “bizi kurtarmak için” XIII/364, Kárnını Toyurmada **ötürü** türkiyada da vār XVI/241 vb.

“de-” fiilinin zarf-fiil şeklinin edat olarak kullanılan “diyA, deyi” ve ses düşmesine uğramış “dey” şekline de rastlanır.

adını unutmıyağ diya belá defterlara yazmışdurlar I/251, çoğ gúcluğ etmasın diye III-a/50, gecá evá sicağı vursun **deyi** yoğarda ... Kapağını örtermişlár VII-b/17,

heç olmazsa, vátán olmadı, vátáná yaħındur **deyi** baķıyı tenledi VII-a/239, iřtá birez şennikli olsun **deyi** bese girárdılár VII-c/133, olā! bizden de Ķorħan varımiş **dey** daha olumdan geri gáliyellár VII-c/207, ondan adam gáturiyer **deyi** pıroĤokol, tutanaħ yaziyellár VII-c/178, ora birez nemdür **diye** küflániyer et VI/35, sana yaħındur, buraya gená gelúrlar **dey** ona vermemiş VII-a/63, vátán ařĶinán vátána yaħınnanaħ **deyi** XII/129, yani kaçğun **diyá** bizá sahap çıħtilár II-a/86 vb.

Benzerlik edatları

Benzerlik edatları bakımından bölge ağzında Türkiye Türkçesindeki “gibi” kullanımı da görülmekle beraber, daha çok “kimi” şekli kullanılmaktadır.

İyelik eki düşmüş “kim < kip+i”, Eski Anadolu Türkçesi ve Anadolu ağızlarında olduğu gibi vasıta ekiyle genişlemiş “kimin”, Eski Türkçedeki “teg” edatının Batı Türkçesinin Azeri sahasında görülen “tek” ve yine iyelik eki ile genişlemiş “teki” edatının bozulmuş hâli “daki” şekline de bölge ağzında rastlanır.

aıbelá tarih kitabı **kimidür** XIII/317, ağır yaralılar **kimi** muharebeden gálduħ XII/55, allahdan gálán bir hikmet **gibi** gáliyer IV/10, belá Ĥađ^h **gibi** Ķaynım gálmıř I/260, bayĶuř **kim** Kün göçürtTün bize de XII/272, bayĶuř **daki** ey çöli veran ĤuĤanlar XII/213, bu pořhovlilár elá güzel bizim **kimi** sóyliyerlár ola IX/24, burada ĶuĶul **gibi** boğarım ola I/519, buynuzları yoğıdi, kova **kimi**ydi XIII/344, derya gená büldüğu **gibi** gediyer VII-a/326, elá çocuħ **gibi** seviniyer I/262, elá duşunduğumuz **kibi** dá oldı IV/16, ferĶanadakılár **kimi** yanmiyaħ XV/229, hep ey, barabar bir millet **kimi** yaşap gálmıřduħ II-a/33, oruşa ağniyannar bi öküř **kimi** böğürmaya, başladı ağlamaya biri çocuħ **kimi** meledi biri Ĥavar **kimi** böğurdi XVI/36, sınavdan geçmađıuđún biza bir oğul **kimi** bişey yaradı ki VIII/101, yeyilán otlar çıħTi, şennik başladı mal **kimi** otlamaya VII-a/112, yuħa açardıħ, yuħanın içiná Ķoyardıħ, etmeK **kimin** atardıħ XXI/52,

şu örneklere “kadar” edatının fonksiyonuyla paralel olarak miktar, derece belirtmek için kullanılmıştır.

Ķırđördünci yani beşinci sınıfa **kimi** orda taħsilaldım “... sınıfa kadar” XI/2, o cávannari öğrettiler ki, bu ĥalĶa Ķarři ölene **kimi** nifret etsinner “.. ölene kadar” XII/161, yařadıħ bahara **kimi** “bahara kadar” XVII/118,

Şu örnekte ise benzerlik değil “-duğu anda” zarf-fiilinin fonksiyonuyla paralel olarak kullanılmıştır.

elá egládan **kimi** sápiyeruḥ, istansiya midur, yoḥ şeher midur, neraydursen “[tren] durduğu anda” XVII/62, Ķapıyı vuran **kimi** buni açiyerlár “kapıyı çaldığı anda” IV/11,

Şu örneklerde ise sıfat olarak kullanılmıştır

bizim o cennet **kimi** topraḥlari ela keçürmaḥ XII/75, bir kino **kimi**, yani kino dedúğum sinama **kimi** şeyi bizá görsádiylerlár II-a/37, o da sanın, biz da onun **kimi** bir adam XIII/118,

Başkalık edatları

Bölge ağzında başkalık ifade eden edat olarak “baḥşa/başḥa” kelimesini kullanılır. İsim olan “başka” kelimesi harezmi sahasında nadr olarak kullanıldıktan sonra Oğuz Türkçesinin Osmanlı sahasında önceleri “özge” ile beraber, daha sonra tek kalarak edat olarak kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinde de bu kelime kullanılır.⁴⁴⁸ Bölge ağzı “gibi” edatında yaygın olarak Azerbaycan sahasında olduğu gibi “kimi” şeklini kullanırken, başkalık edatında Azerbaycan sahasında yaygın olan “özge” edatını hiç kullanmaz.

Arapça “ğayr” kelimesinden gelen “ğayrı” edatına kalıplaşmış olarak iki örnekte rastladık.

bir adam Ķalmadı evdá yetmişbeş yaşTa, seksán yaşda adamlardan **başḥa** XIX/4, bir oğlumdan **başḥa** ḥal soranıım yoḥtur V/128, cámaat daha kendde Ķalmadı çocuhdan **başḥa** kismá XIX/18, **ğayrı** muslim, hepkeş misliman olabulur VII-b/39, lákin bu meselede uruslar da var, **ğayrı** millet, özbekden **başḥasi** herkes para verácaḥ VII-a/198, elimizde lapatsḥaynan kürekden **başḥa** na varıdı XVI/85, ondan **başḥa** zati nayımız varıdı XIII/166, nerá istása gedabülürler öz vátánından **başḥa** XII/125, şarik, senden **başḥa** beni kimse Ķarşilamadı güler yuzli XII/72, turkden başḥa heç kimse VII-a/265, yoḥsam ondan **başḥa** ayrıḥçılıđu yoḥıdı XVIII/18 vb.

başḥa/ başḥa, ģayrı

⁴⁴⁸ Hacıeminoğlu, s. 12.

Bölge ağzında “artık” kelimesi⁴⁴⁹ de “başka, değişik, fazla” anlamlarıyla “artuḥ” şekliyle başkalık edatı olarak kullanılır.

biz soğğa çıḥanda da biliyerduḥ ki biz bunnardan **artuḡuḥ**, edrefdeki milletdán. biz bunnardan her terefláma **artuḡ**, niya ki biz türküḥ VIII/83, bir köve bir ayle, **artuḥ** yoḥ “... fazla/başka yok” VIII/15.

“göre” edatı

Noktainazar ve karşılaştırma ifade eden “göre” edatı, “gör-” fiilinin “-e” zarf-fiilli şeklinden gelir. “göre” edatı bölge ağzında pek çok kullanımda “için, dolayı” edatları yerine “sebepl” bildirme işleviyle de kullanılır.

Bölge ağzında “göre/ görá/ görá” şekillerinde kullanılan edatın kullanımı ile ilgili örneklerimiz şunlardır. “görA” edatı ile ilgili örneklerin ilk grupta verilenleri “... bakımdan/ -a kıyasla” anlamlarıyla noktainazır ve karşılaştırma ifade ederken ikinci grupta verilenler “için, dolayı” fonksiyonuyla “sebepl” ifade ederler.

bağışlayın, başımızdan geçen bu işlári ben ona **göre** sóyliyerim ki o cámaat etirafli başa düşsün XII/60, biz zaniyeruduḥ ki túrkiyádan Êorḥusi vardur da ona **göre** bişe bundan kavğa mi açılacaḥ XV/20, bu tariḥi işdür, ona **göre** yaziyeruḥ burada ki Êalsın XII/193, camaat işledi, işláduḡuna **göre** de gözál aldı XII/121, ona **göre** de bu bir ÊaliÊiÊaydi. muharebeden istifade edip cámaatın heppisini muharebeye yolladılár, Êalan Êızı, gelini, çocuḡlari da Êavarni vaḡonnara bindürüp XII/80, yani bizim millet kövdá yaşarken, buḡday ekip ki uni çoḡudi. mal Êutiyerdi südi çoḡ, aḡartısı çoḡ yani peynir çoḡ, yoḡurdi çoḡ. ona **göre** de yemekler olmişdi VI/2 vb.

cámaat nefretlánduḡuna **göre** hërkeş gálmiyan da gáldi II-a/55, muharebede işterek etTuḡuma **görá** hökümet táráfındán ordil ve midallar verdilár “savaşa katılduḡımdan dolayı...” XII/53, náya **görá** araduḡlarını demiyellár “niçin/ ne sebeple aradıklarını ...” XV/43, náya **görá**, niya? diyánda “ne sebeple, niçin deyince” XVI/20, niya ki anan baban ḥocadur, na bilem ona **görá** vermiyásın “ o yüzden/ o sebeple ...” XIII/347, ona **göre** bu olayı Êaldurmuş, bir dá bizim türk olduḡumuza **görá**, yani niyá, bizim sahabımız yoḥ II-a/76, ona göre cámaat

⁴⁴⁹ bkz. Hacıeminoḡlu, s. 7.

Êorhusundan dışari ışmıyerdı II-a/29, orada dışmanluğu olduğuna **göra** istifada etdi momentdan “orada dışmanlık olduğu için istifade etti ...” XVI/74, sádirlár sağladığuna **göra** ki, bu da vuruşdur da, ęalka da öráę lazımdır dep, ona **göra** onnari elá adamları sağlap iřladiyerdilár XVIII/22 vb.

Miktar edatları

Bölgemiz ağzında ikisi de Arapçadan alıntı olan “kadar” ve “derece” kelimeleri ile “denli” kelimesi miktar edatı olarak kullanılmaktadır. Ancak “kadar” edatı “Êadar/ Êadan/ Êartın” Şekillerinde görölür.

allah bená o **Êadar** sabır verdi ki V/106, aslında yerli miyuğ, gelme miyuğ oranın tarığı o **Êadan** bende yoğdur VII-a/7, babam, evelesi savet hökümetinin gelene **Êader** mollaluğ etmişti XII/9, bildúęum **Êartın** kimseden de sormazya ben kitap yazacağım VII-c/1, bizim necat Êadan olurđum XIII/339, bi yıla **Êadar** hangi Êalęozdaki dışmuşuğ, onnar sahap oliyellár XVII/91, dúęún sahabi kimdán ki na **Êartın** almışsa ona verúrdi VII-c/69, gená o **Êartın** mazlum ęalę ki VII-c/156, Êalduę bahara **Êadar** XVII/104, maşınnari gözladuğa gea sabağa **Êadar** XVII/32, na **Êadan** bizim adamları Êırdılár XV/367, onda Êalmıřdı dēy ná **Êadan** malımız, tavarımız, evimiz XIII/187, o **Êadan** ki o sozlari happışını Êaniyerdim ha na diyerdilár XIII/340, on yeddinci yıla **Êadar** yoğ, on beşinci yıla **Êadar** XVI/347, o vağıta **Êadar** Êammindant irejimindayduğ XIII/122, yani o **Êadar** da savuğ degúldi VII-b/74 vb.

o **denli** ki yola para Êazandúę Őeyettik ki türkiyeyá geláę VIII/18, sanın nayın yetmiyer, nayın sınavı. o **denli** alıştın, yetar VIII/105.

Zaman edatları

Bölgē ağzında “belá (<böyle), buyani/ biyani (<bu yana, “beri”), evel, iráli (<ileri), önce, sora (<sonra)” kelimeleri bir anın öncesi veya sonrası anlamında zamanı belirten edatlar olarak kullanılır. Bu edatların hepsi isim olup, edat olarak da kullanılan kullanılan kelimelerdir.

Ayrılma hâl ekinden sonra kullanılan bu edatlardan, “belá” edatına bu fonksiyonu ile nadir rastlanırken, “önce” edatı yerine “iráli” ve “evel” edatları daha yaygın

olarak kullanılır. “iráli” ve “evel” edatlarından sonra “önce” edatı bölge ağzında son zamanlarda kullanılmaya başlayan bir edattır.

“buyani/ biyani” edatı da bölge ağzında kullanılmayan “beri” edatına eşdeğer olarak bölge ağzında yaygın bir şekilde kullanılır.

belá feláket dünya Êurulandan **biyani** “kurulduğundan beri” XII/147, benim Êardaşlarım ásgerá gedandan **sora** XVII/120, birçay **evel** geldiler XXI/21, bir sutÊadan **sora** deberdi vağon XIX/25, bi yildan **sora** Êamindat tayinçolundi XVII/92, bizdan **irali** dört eşalon getmişdi XV/73, böğún kóyda herkeştán **irali** san alacan paray I/446, bundan **belá** gezámçay garibçelleri “bundan sonra” XII/207, diyandan **sora** mecbürsün getmaya, Êaçmaya XVI/237, getmezden **iráli** onda ħabar yolliyer yavaştan II-b/9, gettuğumuz yerdá bizdán **iráli**, bizden **önce** oralara súrulmuş meger yahudi ħalki VII-a/87, gúrcilárm evelden **evel** biza hazırlangen pıroyektüni XVI/70, gün çıĥan vaĥtından biraz **irali** XVII/4, hele ondan **iráli** üç dönüm bizi talan ediyerlár V/29, iki yıl **irali** başladı XVI/63, Êorĥmayın, siz gálmazdan **iráli** bunlara ađnatmışlár ki II-a/28, evel nenem çıĥiyerdi, nenemden **sora** anam çıĥiyerdi XXI/12, o Êalĥozdan **evelki** işTur bu hâ! Êalĥozdan **evelki** XIII/350, oĥÊadár apseskiPolĥ gáldi ki ikiçay, üççay **evelisi**, gáldi yığıldı XVII/3, onda olan adamlar hap ottuzçaltidán **evel** gedandurlar XIII/174, ondan **sora** yuĥa ĥıńÊali yapıyerduĥ XXI/46, öndan **sora** mekteflár bağlandı XVI/18, oni misal ĥali sarmadan **önce** oni sariyerlar VI/61, ökúzunán Êoşmaĥ, dáryazinán tırpaninán biçmaĥ, ondan **sorá** tırımığinan yıđmaĥ, ondan **sora** ĥarmana gáturup ökúzinán döğmaĥ XVIII/25, sabaĥtan **buyani** bunda oturup sani bekliyerim “sabaĥtan beri ...” I/58, savet hökümeti Êađıldıĥtan **sora** bahalanmıştür XII/152, söz açmazdan iráli yemeK gáliyer II-b/13, üççay **önce** bunnarinán yola getTuĥ XVII/9 vb.

Şu örnekte ise yer, yön bildirmektedir.

benden iráli da dört adam var “benden önde/benim önümde de dört adam var” VII-a/279

Yer ve yön edatları

Bölge ağzında “**Ķarşı**, **Ķođri**, **táráf/ teref** (<taraf), **oyani/ buyani/biyani** (< o yana/ bu yana)” kelimeleri yer ve yön bildiren edatlar olarak kullanılır.

ana **terefim** azđurlidürler IV/1, ávâldan ávâl birbirina **Ķarama Ķarşı** olduğunan XVI/74, bu halĶa **Ķarşı** ölene kimi nifret etsinner XII/161, bu táráfa gedánda VII-a/55, de ki bir piyala savuğ çay versin da sóylamasa da **Ķomdan oyani** I/149, geri gelmáda bir onbeş kilometr **biyani** gelmiştim VII-a/175, gēt get, ondan da oyani get I/455, milleti köçürdi yuvasından **oyani buyani** XVIII/17, özbeği biza **Ķarşı** şey ettilárVIII/11, yolumi Ķutmiřim ben hakĶa **Ķođri** XV/221, happímizi bir **terefe** topladı XVII/23, har **táráfa** eluzadiyeruğ XVI/310, her biri bir **táráfá** tökülmiştir XII/151, Ķařkentden **oyanidur** çođ XVII/72, suçun böyűk, iki **terefi** barabar tutmiyersin I/239, üç köv **oyani** V/10, yani kimsáya **Ķarşı** kótuluđ yapmamaya hareket ediyerdiIV/19 vb.

“kadar” edatı yerine yön bildirmede “+Açan/ +Açağ” eklerinin⁴⁵⁰ kullanımı karakteristiktir.

ameriĶaya**açan** getmişTür, almanyaya**açan** getmişTür XVI/242, azerbaycana**açan** yolladuğ II-a/84, baştanıayağaçadı abelá bizim şennigi götúrdilar töktilárVIII/14, ben rusça oğudum hep birinci sınıftan onuncuya**açadı** VIII/66, bu çeşitte rehmetluğ benim dedem tā buharalara**açan** gáturmiřdur, alma, armut VII-b/42, o kadar ki ignadan ipina**açan** arap bulem XVI/360, tekraldan ayağından Ķırnađından aliyer başana**açan** bađiyerlárVII-a/264,

⁴⁵⁰ bkz. Bu çalışmanın “eşitlik hâli” başlıklı bölümü

III. BÖLÜM

SÖZ DİZİMİ

KELİME GRUPLARI

3.1. Kelime Grupları

Cümle içinde kavramlar arasında ilişki kurmak üzere birden çok kelimenin belirli kurallar ile yan yana getirilmesinden oluşan, yapı ve anlamındaki bütünlük dolayısıyla cümle içinde tek bir nesne veya hareketi karşılayan ve herhangi bir yargı bildirmeyen kelimeler topluluğuna⁴⁵¹ kelime grubu denir.

3.1.1. Tekrar Grubu

Kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık fonksiyonu taşıyan tekrar grupları şekil ve genellikle vurgu bakımından birbirine denk, aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya gelmesi ile oluşturulan kelime gruplarıdır.

Tekrarlar grupları oluşumlarında aynı, eş anlamlı, zıt anlamlı, eklemeli ve ses yakınlığına dayanan kelimelerle oluşturulmalarına göre türlere ayrılır.

Aynen Tekrarlar

Bir kelimenin arka arkaya iki defa tekrar edilmesine dayanan bu tekrarlar Türkçede en yaygın tekrar tür olup, çekimli fiiller, zarf-fiiller, zarflar, sıfatlar ve isimler aynen tekrarlanan kelime türleridirler.

baħdi baħdi XIX/43, ĶaĶiyerlár ĶaĶiyerlárVII-c/99; aĶliya aĶliya XVI/43, düřá düřá XIII/137, súriya súriya XIII/139, vura vura XX/18; ayri ayri XVII/107, biráz biráz II-b/83, düz düz “dosdoĶru” II-a/31, Ķani Ķani XV/231, tez tez I/42, usul usul VII-c/114, yavaş yavaş II-a/26; azar, azar XV/31; özü özüne XVI/302 vb.

⁴⁵¹ Korkmaz, *Gramer...*, s. 144; kelime gruplarının özellikleri için, bkz. Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, AkçaĶ Yay. Ankara 2004 (7. Baskı), s. 39-41.

Şu örneklerde ise “ile” anlamındaki “be” sıralama edatı tekrarlanan kelimeler arsına girmiştir.

cür be cür “çeşit çeşit” VI/4, get be get “gide gide” XVII/57, yer be yer “oradan oraya” VII-b/79.

Eş Anlamlı Tekrarlar

Aynı veya birbirine yakın anlamı olan kelimelerle yapılan tekrarlar olup, genellikle birisi Türkçe birisi alıntı kelimelerden oluşur.

bağrıyer çağrıyer X/12, başi gözumuzi XXI/30, ciger ahraba XIII/363, deli divana XII/218, deri derman XV/246, dip köşada XVIII/2, davul zurna II-b/61, değiş dúğiş “değiş tokuş” V/12, çal çocuğ XIX/54, çēluğ çocuğ X/15, fağır fuğara XV/250, Ķohum mohumluğ XVIII/9, Ķolsuz Ķanatsız XVI/299, Ķoni Ķomşı XIII/363, malın mülkün çoğuni V/137, oyani buyani II-b/19, parasız pulsuz II-a/83, sağ selemet XVII/107, sorgu suvalan XV/167, Ťalsız budağsız XVI/299, ústi basten “üst baş” XIII/238, yahdi yığdilár II-a/69, yiyer içiyerlár II-b/54, yüzi gözúmuzi XIX/53 vb.

Zıt Anlamlı Tekrarlar

Anlamca birbirinin zıddı olana kelimelerle yapılan tekrarlardır.

az çoğ V/18, enli gecli XVI/279, gecá günúz XVI/310 vb.

Eklemeli Tekrarlar

Hem ünlüyle başlayan kelimelerin başına hem de ünsüzle başlayan kelimelerin başındaki ünsüz yerine “m” ünsüzünü getirmek ve kelimenin ilk ünlüsünden sonra “m, p, r, s, z” ünsüzlerinden birini getirip oluşan heceyi kelimenin başına eklemek şeklinde iki yolla yapılan tekrarlardır.

altun maltun VII-c/41, Ķadi madi VII-b/15, çocuğ mocuğ XV/108, düşmançiluğ müşmançiluğ XIII/257, hırda mırda XV/35, Ķaçiyer maçiyer VII-c/15, Ķaftan maftan VII-c/41, Ķanfet manfet VII-c/113, Ķari mari XIII/98, Ķiley miley VII-a/170, Ķorhar morğar VII-b/20, ölán mólán XIX/29, suvanmağ muvanmağ VII-b/10, tağıl mağıl VII-b/5, tikán mikán X/59, uçuğ muçuğ XIII/180, un mun VII-

b/6 vb; bomboş X/75, çilçiplağ XV/40, Ķapķara VII-a/101, ĶāpĶırmızı VII-b/77, yemyeşil XVIII/28, vb.

3.1.2. İyelik Grubu

Tamlayan unsuru ilgi hâli, tamlanan unsuru iyelik eki taşımakla belirtili isim tamlaması yapısında kurulan ve tamlayanı şahıs zamiri ikinci unsuru isim olan bir tamlama çeşididir.

babam benim XVI/18, benim ayilemde XVII/105, benim bildüğüm benim görduğüm XVI/300, benim büyük Ķardaşım XVI/214, benim onıki yaşıım XV/2, bizim artuğ bişemiz XIV/12, bizim yerimizde XVII/110; sanın göynán I/230, sanın nayın yetmiyer VIII/105, sanın yanan II-b/67, sanın yumurtan I/101, senin emirleren XV/233, gözün çıhsın senin XII/210, senin ibrahımın XII/204, sizin ömrünüza I/53, sizin şeyizá IV/36, sizin gülüz açılmadı V/140, onun bir çıhışı VII-a/270, onun tüfegi VII-b/54, onun Ķabri XII/33, onların ögúnaXIII/67, onların altunlarını XIII/70, onların dili XVI/277, onların da biz etmegini X/32 vb.

Bölge ağzında bütün şahıslarda görülmekle birlikte özellikle isim unsurunda iyelik ekinin kullanılmaması çok yaygındır.

bizim babaynan XVII/127, bizim taħımın adı XVI/342, bizim vátándá XVII/122, bizim eva XVII/126, bizim vağona basıldı XVIII/7, bizim gelen yıldáki onda Ķalan buğdalar XVIII/27, bizim dili XIX/43, sizin paraları I/463, sizin Ķıza II-b/17, sizin mevlüt Ķayı VII-a/237, onların o bahçadaXV/117, onların Ķarman VII-b/11 vb.

3.1.3. İsim Tamlaması

İki ya da daha fazla ismin iyelik bağlantısı ile bir araya gelmesi ile oluşur. İsim tamlamaları iyelik gruplarının 3. şahıs zamirleri yerine bir ismin getirilmiş şeklidir. Dolayısıyla isim tamlamalarında 3. şahıs iyelik ekleri bulunur.

İsim tamlamaları tamlayan unsur olan ismin ilgi hâli alıp almamasına göre belirtili isim tamlamaları ve belirtisiz isim tamlamaları olarak ikiye ayrılır.

Belirtili İsim Tamlaması

babamın babası-nın adı XVI/343, babamın istanbuldan gálán kitabı XIII/321, bacımgilin yapı Túvari XIII/272, bunun uşahlari XIII/335, degirmançılárın piri XI/210, ermánilárın yığvasinán “< iğvā‘, ermenilerin kışkırtmasıyla” XVI/230, gecenin yarısıdı XV/37, gedanların gálani XVI/272, halķımın ferzendiyim XV/221, kóyun saçkısı XIII/329, ustaluğı varıidi ermanılárın XIII/271, yılın ağırınaçan XV/291 vb.

Belirtisiz İsim Tamlaması

amanat yeriná XII/232, ipekĶurdi XII/120, Ķamindatura ihtiyarındayduğ XVI/203, qar boran içindá XV/217 vb.

3.1.4. Sıfat Tamlaması

Tamlayan unsuru sıfat, tamlanan unsuru isim olan kelime gruplarına sıfat tamlaması denir.

ağan çaylardan XV/209, ağar çay XII/263, ağor Túli mál XVI/98, alti yarım milyart “altı buçuk milyar” XVI/284, azluğ halk XVI/83, bayaz telinen “beyaz ip ile” XIV/21, biraz varli adamlari XIII/280, çekduğumuz gúnnari XIII/129, dehşetli bir zulüm XII/83, evelki işTur XIII/350, gáturduđumuz arzağ XV/135, geriki vağonnarın XV/99, hansı Ķonşunun XVI/293, havadan düşan insannar XVI/289, hesábi yoğ azaplar XVI/151, iki üçsıra tellar XVI/15, iki vedre çorba XIV/17, islamiyetka pırotez-insannardur XVI/325, işleğ-adamlar XIII/213, Ķoca Ķoca şelár XIII/139, lazut kesilávađ vağıtTur XIII/25, merkezi mektef XV/10, muharebeden yeni çığmış hökümetıidi XII/100, murdar iş XIV/20, naturalni, temüz türk dili XVI/277, o familyadan adamlar XIII/210, onıalti sutĶa XV/121, onun kimi birıadam XIII/118, o vağıtki adamlarımızdan birezi XV/225, örtúnacađ döşegi XIII/130, ögda olan adamlar XIII/286, özü özüne hökümet XVI/302, sáđ vicdaninán “<sak, uyanık vicdanla” XVI/253, savatsız halk XVI/197, savuğ bulağlardan XV/209, Túğma yerimiz XVI/244, Túlga azap XVI/259, uçuğ muçuğ XIII/180, ufađ çocuğlar XIII/35, yağşı adam XIII/224, yanuğ habar XVI/217, yüñgül yara XII/52 vb.

Türkçede sıfat tamlamaları eksiz bir kelime grubudur. Ancak, “ertasi güniki < ertesi günkü XVI/60, hangi günü < hangi gün II-b/49, o günü < o gün XV/82 gibi bazı örneklerde isim tamlamaları ile benzeşerek teklik 3. şahıs iyelik eki kullanılmaktadır.

3.1.5. Birleşik İsim

Birden fazla ismin nesne veya varlığa isim olmak üzere bir araya gelmesi ile oluşan isimlerdir. Bunlar daha çok yer veya şahıs adlarıdır.

Âşkend XVI/209, semerKánt VII-b/203, sırdarya XV/146, gügünovul XIII/52, Hasan Emingil VII-a, Mehemed Ömeroğli III-a, Şahsenem Kâhraman Kızı XXI vb.

Ad soyaddan oluşan birleşik isimlerde Türkiye Cumhuriyeti, Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan vb. ülke vatandaşlığına geçen Ahıska Türkleri o ülkelerin kurallarına soy isimleri almışlardır.

Ahıska Türklerinde şahısların tanımlanması şu sıra ile olmaktadır: memleketi-sülale adı- şahsın adı - babasının adı + oğlu/kızı – aile adı.

Kikinetli Mahmudgillerden Süsen Salah Kızı Eyyubova, Abastubanli Hacıgillerden Kemal Katib oğli Aslanov, ATD/136.

3.1.6. Unvan Grubu

Bir şahıs ismiyle bir unvan veya akrabalık adının birlikte kullanılmasından meydana gelen kelime grubudur.

feyzullah beg XVI/348, molla memmed XII/193, sadığıefendi XVI/117 vb.

3.1.7. Birleşik Kelime

İsim tamlaması, sıfat tamlaması, birleşik isim veya başka bir kelime grubunda bulunan unsurların kaynaşması ile meydana gelir.

aşşahál XIII/329, başucu-muzda XIII/27, bilezük < bilek yüzüğü ATD/179, ipekKırdi “ipek böceği” XII/120, gırmaşaker ATD/179, Kánayađli “kadın” XIII/33, sarıyađınán “tereyağı” XXI/50, simyabaş-luğuni “aile reisi” XVI/271, yerkúrrası-ndagi XVI/284, yüziKıuyli “yüzüstü, yüzükoyun” XV/53 vb.

3.1.8. Birleşik Fiil

Bir isimle veya fiille bir yardımcı fiilin oluşturduğu kelime grubudur. İsimlerin “et-, eyle-, ol” ve fiillerin “bil-, ver-, yaz-, kıl-” yardımcı fiilleri ile oluşturdukları birleşik fiilleri daha önce görmüştük. Burada anlam bakımından kaynaşmış ve cümle içinde tek bir kelime gibi duran çoğu deyimleşmiş durumdaki örnekleri vereceğiz.

alağa sahlasa “korumak, ilgilenmek” XVI/312, **anadan olmişim** “doğmak” XII/2, **başa düşiyer mi** “anlaşılma” XIII/318, **başçılığ. ediyerdi** “önderlik etmek, yönetmek” XII/12, **baş verdi** XII/135, **dünyadan ötdi** “ölmek” XV/231, **ere çlıdı** “evlenmek” XVI/221, **getmeli oliyerduğ** XV/142, **gözlári düşár** XIV/4, **güni yetán** XV/251, **háreket etdi** “davrandı” XIII/126, **haber Tútdi** “haber almak, duymak” XII/196, **imza çekárduğ** XVI/199, **iş işlámiyerdi** XV/35, **Ķarıp Ķaliyer** XV/227, **Ķol çektüriyerdi** XII/104, **maf. olacağuh** XVI/306, **nalok vuriyerdi** XIII/300, **sabağ. açıldı** XIII/121, **TolK. etdi** XIII/291, **turşi Ķoyduğ** XXI/31 vb.

3.1.9. Bağlama Grubu

Sıralama veya denkleştirme bağlaçları ile birbirine bağlanan kelimelerin meydana getirdiği kelime grubudur.

anamın anasinán babasi XIII/134, anazinán babaza XIII/346, anazla babaza XIII/347, dedeminen nenem XIII/134, derd. ile ğami XV/245, Ķariy da adami da XIII/216, yā tatar idi ya özbeg. idi XIII/76, yağ ile Pāl. I/136,

3.1.10 Edat Grubu

Bir isim unsuru ile bir son çekim edatının meydana getirdiği kelime grubudur.

ağır yaralılar kimi XIII/55, azarbaycanın gücinán XIII/253, aĶent kimi XIII/334, biz da onun kimi XIII/118, düşmana Toli nefret. ile V/127, ğengin baş ile VI/117, muharebede iştirak ettiğuma görá XII/53, ona görá “o sebeple” XIII/348, tarih kitabı kimidür XIII/317, töz toprağ Ķaruşuh Ķarinán barabar “toz toprak kar ile beraber karışık” XIII/158, vátán Ķazanduh deyi XII/58 vb.

3.1.11. Ünlem Grubu

Bir ünlem unsuru ile bir isim unsurunun meydana getirdiği kelime grubudur.

āy-öğul! XVI/212, **ey insannar!** VII-a/307.

3.1.12. Fiil Grupları

Bir isim-fiil, sıfat fiil ya da zarf-fiilin kendine bağlı unsurlarla birlikte meydana getirdiği kelime gruplarıdır. Bun gruplar cümle içinde isim, sıfat veya zarf olarak görev yaparlar.

3.1.12.1. İsim-fiil Grubu

Bir isim-fiilin, kendine bağlı olarak kullanılan özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı unsurlarından biri, birkaçı veya hepsi ile birlikte meydana getirdiği kelime grubudur. İsim-fiiller kelime grupları ve cümlelerde isim olarak özne, yüklem, nesne veya yer tamlayıcısı olarak kullanılabilir.

babayi elá mutli görmaḥ istarım I/275, **muharebeden Ķaydandan sora poštaya girmaḥ** istedim XIII/108, **o yaşta yalağuz olmaḥ** çok çetindir I/270, **vuruşun Ķabağini almaya** XVI/11, **yüz-adamda bir adam ölüş, öldürüş** XVI/232, **yüz-evda bir ev yaḥış** XVI/233,

3.1.12.2. Sıfat-fiil Grubu

Bir sıfat-fiillin, kendine bağlı olarak kullanılan özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı unsurlarından biri, birkaçı veya hepsi ile birlikte meydana getirdiği kelime grubudur. Asıl fonksiyonu varlıkların hareket niteliğini karşılayan sıfat olarak kullanılmak olan sıfat-fiiller kelime grupları ve cümlelerde isim olarak özne, yüklem, nesne veya yer tamlayıcısı olarak yer alabilirler.

başımıza duşan, heç, yerkúrrasında olan mislimanların heç birinin başına düşmasın XVI/1, **daha iráliye adım atacaḥ** halda degül IV/6, **evda işliyanımız** XV/264, **Ķan, Ķan yığladan bizī,** kimdur XVI/282, **o büyük işta işliyan** XIII/181, o da **yalağuz günün hasretini açacaḥ bir insana muḥtac-öldüğuni** sene diyar mi? I/591, **ottuz-altıdan evel gedandurlar** XIII/374, **ráhmeyle ilâhi ehli islám olana** XV/223, **vátáninden ayrılmış** XV/223, **vátánin hásretini çekib gelene** XV/224,

3.1.12.3. Zarf-fiil Grubu

Bir zarf-fiillin, kendine bağılı olarak kullanılan özne, nesne, zarf, yer tamlayıcısı unsurlarından biri, birkaçı veya hepsi ile birlikte meydana getirdiği kelime grubudur. Zarf-fiiller kelime grupları ve cümlelerde zarf olarak yer alır.

ben **baba yetimi olarak** dört yaşında vetenden sürgün oldum V/4, **ben muharebeye gedende** bir tene bağılı itimiz vardı XII/64, **güli açılmazdan** solanlarıma V/142, **halkımız el Kalduruv** senden diliyer XV/226, **onun-ıçında ziyâli yoğ olanda** kimin elindán na gálurdi XVI/197, XIII/143, **yani bir sözüme incinip** çel çocuğı da topladı da getti I/285,

3.1.13. Kısaltma Grupları

Cünle veya kelime gruplarının kısaltması veya kalıplaşması yoluyla meydana gelen kısaltma gruplarının birinci unsuru bir ek almış iki isim ile yapılırlar. Birinci unsurun aldığı eke göre isnat grubu, ilgi grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, ayrılma grubu isimlerini alırlar.

3.1.13.1. Isnat Grubu

Kelime grupları ve cümlelerde isim, sıfat veya zarf olarak yer alan isnat grupları iyelik ekiyle birbirine bağılı olan ve biri diğere isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelir.

beşibirilár VII-c/50, **gözi açuğ**ıdı XIII/85, **nami nişansız** XIII/284, **sinesi dağı** XV/222, XV/210, **yazı serin** havali XV/210, **yüziKuyli** “yüzüstü, yüzükoyun” XV/53 vb.

3.1.13.2. İlgi Grubu

İyelik gruplarının ikinci unsurundaki iyelik ekinin düşmesi ile oluşan bir kısaltma grubudur.

aydın **sizin paraları** hâp çaldurmuş I/463, **benim Kaynata** doğuz ton lazudıdı XIX/34, **bizim kövden**ıdı XV/61, **bizim o ciger ahraba** XIII/363, **bizim türk halKı** XV/26, **bizim yerde** XII/20, **büttün bizim Tuvarları** XIII/271, **onnarın**evdá XVII/129, **onun da düşmançılığ müşmançılığ** yoğıdı XIII/257, **sizin cámaati** sredni aziyaya sürgünetTuğ XII/74 vb.

3.1.13.3. Yönelme Grubu

Kelime grupları ve cümlelerde isim, sıfat, zarf veya yer tamlayıcısı olarak yer alan yönelme grupları yönelme hâl ekiyle birbirine bağlanan iki isim unsurundan meydana gelir.

adama elli kilo “adam başına elli kilo”XIII/183, **üş tütüná bir táne** mal XIII/186, **ikKıaya yaħın** XIII/24, **zamanaya bağli** XV/240 vb.

3.1.13.4. Bulunma Grubu

Kelime grupları ve cümlelerde isim, sıfat, zarf veya yer tamlayıcısı olarak bu kelime grubu bulunma hâl ekiyle birbirine bağlanan iki isim unsurundan meydana gelir.

benim **yaşım da oğlan** XIII/34, **her on günde bir** XII/104, **kaç gündá bir** XIII/94 vb.

3.1.13.5. Uzaklaşma Grubu

Kelime grupları ve cümlelerde isim, sıfat, zarf veya ter tamlayıcısı olarak yer alan bu kelime grubu ayrılma hâl ekiyle birbirine bağlanan isim unsurundan meydana gelir.

Ķalani da **bendán balaca** XIII/35, **bir aydan çoğ** XIII/149, **bizdan yoğari** XIII/66, **bizden betár aç** XII/101, **borcomdan yoğari** XIII/11, **hisseden Ķısa** “hak edilenden az” XIII/222, **Ķalhozdan evelki** XIII/350, **köyden arali** XV/25, **vátáninden arali** XV/222, **soradan sora** XIII/255,

3.2. Cümle

Ahıksa Türkleri ağzında cümle kuruluşları ile ilgili bazı hususlar dikkat çekmektedir.

3.2.1. Devrik Cümle Kullanımı

Bir kısmı metinlerin derlemeye olmasına yani hazırlıksız yapılmış konuşmalardan elde edilmiş olmasına bağlı olmakla birlikte, Rusça'nın da etkisi olduğunu düşündüğümüz devrik cümle kullanımının dikkat çekecek ölçüde belirgin olmasıdır.

ekseriyet **azárbaycandan idi** meellimler XII/45, **alduğ** onnari **Ķonağ** XVI/25, bu sozi **Ķullandı** o adam biza XIII/348, nerá istása **gedabülürler** öz vatanından bahşa XII/125, demeli **qalmıştuğ** evde üřócan XV/265, bizi **istádilár** gúrcica oğutmay XVI/80, hotağ **diyermıřlár** bonduruğa bineni VII-a/151, üç ay **vermamiş** zati heç bişe XIII/185, **vermedi** etin parasını XIII/192, **yetmedi** yiyacağı yolda ancağ XIII/52

3.2.2. Soru Cümleleri

“mi” soru eki ile yapılan soru cümlelerinin vurgu ve tonlama ile soru anlamını yüklenmesi bölge ağızında çok yaygındır.

elá vermiyerdı bayram? XIII/184,

o kitabi görmişin san? XIII/319

3.2.3. “ki”li Birleşik Cümleler

Bölge ağızının cümle kuruluşları bakımından en önemli özelliklerinden biri “ki” kurulan cümlelerdir. İsim fiil, sıfat fiil, zraf fiil ekleri ile kurulabilecek veya şartlı birleşik cümle şeklinde kurulabilecek cümleler bölge ağızında yaygın bir şekilde iki ya da daha fazla cümlenin “ki” bağlacı ile birbirine bağlanması ile kurulur.

mejbur oldı türk cámaati **ki** özbegistandan çıışsın “türk halkı özbekistandan çıkmaya mecbur kaldı” XII/144; hangi istansiya **ki** boş... “hangi istasyon boşsa...” XV/80, kim **ki** Ķulağ olmişdur... “kim varlıklı sayıldıysa...” XIII/351, kimin **ki** vardi pulı... “kimin parası varsa...” XII/140, na **ki** var idi... “ne varsa...” XV/135, na **ki** var düzünü desin “ne varsa doğrusunu söylesin” XIII/331, ná **ki** veriyerdilár... “ne veriyordularsa...” XV/87; bilmiyeruğ **ki** hele onun Ķabri nerdadur “onun kabrinin nerede olduğunu hâlâ bilmiyoruz” XII/33, ben gümán ediyerdim **ki** benim cámaatım, Ķohum aħrabam gelip beni Ķarřiliyácağ “ben halkımın, hısım akrabamın gelip beni karşılayacağına inanıyordum” XII/61; bi gizli yerdá yaħiyerduğ **ki** görmásinlár “görmesinler diye bir gizli yerde yakıyorduk” XIII/231, ferğana aħvalati **ki** baş verdi... “fergana olayları başladığında...” XII/135, aabelá bir evá Ķoydilár **o ki** ola “işte böyle bir eve yerleştirdiklerinde...” XIII/174, o da hangi adamlar fuħaradur, onnari ediyerdı **ki**

gálsın satsınnar onnari. “orada hangi adamlar fukara ise gelip ihbar etmeleri için onları seçiyordu” XIII/330; yoḥsa **ki** yaya “yoksa yaya mı? XII/260,

IV. BÖLÜM

BÖLGE AĞZINDA BAŞKA DİL ve TÜRK LEHÇELERİNİN ETKİSİ

4.1. Rusça Etkisi

Ahıska bölgesi zaman zaman el değıştirse de bölgede 1820'den itibaren başlayan Rus egemenliğı ve Sovyetler Birliğı dönemi sonrası resmi dilin Rusça olması sebebiyle Ahıska Türkleri ağızında bu dilden alınmış pek çok Rusça kelime bulunmaktadır.

Ekler bakımından en belirgin örnek, resmi kayıtlarda, soyisimlerine kadın ve erkek ayrımı ile gelen “+ov/ +(y)ev/ +ova/ +(y)eva” ekleridir.⁴⁵² Bayrahdarov/ Aliyev (erkek), Bayrahdarova/ Aliyeva (kadın).

Ancak Sovyetler Birliğı'nin dağılmasından sonra Ahıska Türkleri soy isimlerini ya “+ov/ +ova/ +(y)ev/ +(y)eva” eklerini “+oğlu” eki ile değıştirerek “Bayrahdaroğlu/ Alioğlu”, ya sülale adına “+gil” ekinin getirerek “Emingil”, ya Ahıska'da yaşadıkları yerleşim yerinin adına “+I” ekini getirerek “Ahıskalı/ Adıgönlü, Uravelli” olarak değıştirmektedirler. Gerçi bu da resmî kayıtlarda yapılan bir işlemdir. Resmi olarak değıştirilen bu tip soyadları zaten sürgün öncesi ve sonrası dönemde de kullanılan şekillerdir.⁴⁵³

Soyisimlerine gelen bu ek dışında, bölge ağzının söz varlığında yer alan Türkçe, Arapça veya Farsça isimler veya fiiller üzerine gelen herhangi bir ek bulunmamaktadır. Aliyev'in bölge ağzında kullanılan yabancı ekler arasında gösterdiği “-ant (labarant < laborant), -ent (istudent < student), -or (purafisor < professor), -er (apisel < ofitser), -evik (balşevik < Bolşevik), -ist (artis < artist, Ķomunis < kommunist) vb. ekler⁴⁵⁴ ise ayrıca kelime türetmek için kullanılmayan, içinde bulunduğu kelime ile birlikte kullan kelimelerdir.

Rusça kelimelerden türetme yapılacağı zaman Türkçenin türetme ekleri kullanılır: vint**lemaĥ** < vint +la- “vidalamak”, Ķley**lamaĥ** > kley+le-mek “yapıştırmak” vb.

Alıntı kelimeler

⁴⁵² Aliyev, s. 85.

⁴⁵³ bkz. Kazımov, s. 125-141.

⁴⁵⁴ Aliyev, s. 85.

Her toplum iç içe yaşadığı veya yaşam zorunda kaldığı ya da komşu olduğu milletlerin dillerinden sosyal, ticari, tarihî, siyasi, kültürel vb. ilişkilerinin derecesi nispetinde kelimeler almaktadır. Bölge ağzında da bu bağlamda pek çok Rusça kelime görülmektedir.

Aliyev, Ahıska Türkleri ağzındaki Rusça kelime oranını %10-12 olarak vermektedir.⁴⁵⁵

Ancak Rusçadan alıntı kelimelerin bir kısmı, özellikle günlük hayatta sık kullanılan bazı eşya, ay, ziraat araçları ve ziraî ürün isimleri başta olmak üzere bölge ağzının söz varlığında kalıcı olarak yer alırken; diğer kısmı Sovyetler Birliği'nde değişik topluluklar arasındaki ortak konuşma dilinin Rusça olması sebebiyle, özellikle askerî ve idarî sistemle ilgili olarak kullanılan ve kalıcı olmayan kelimelerdir.⁴⁵⁶

Türkiye Türkçesi ile ortak olan bazı alıntı kelimeler, Türkiye Türkçesine diğer batı dillerinden, Ahıska Türkleri ağzına ise Rusça üzerinden alınmıştır. Bu kelimelerin söylenişinde Türkiye Türkçesine göre değişme gibi görülen durumlar, aslında bir değişiklik değil, kelimelerin Rusça söylenişlerinin bölge ağzına aynen aktarılması durumudur.

Rusçadan alınan kelimelerin bir kısmı yazıldığı gibi söylenirken bir kısmında fonetik değişiklikler görülür. Bu değişikliklerin bir kısmı da Rus imlasına göre değişiklik gibi görünse de, yine Rusça söyleyişin aynen aktarılması şeklindedir.⁴⁵⁷

istiĶan “bardak” < stakan стакан, iyyun “haziran” < iyyun июнь, sutĶa/ sutĶa/ sutĶa “gün, 24 saat” < sutka сутки, buĶanĶa/ buĶanĶa “ekmek” < buhanka буханка, Ķartop/ Ķartopi/ Ķartol < kartofel/ картофель, Ķastum < kostum костюм “ceket, palto, üzerlik”, ĶnişĶa < knijka книжка “belge, kimlik belgesi”, kino < kino/ кино “sinema”, neşoĶ (aynı zamanda: Ķuval”) < meşok/ мешок “Ķuval”, Ķalto/ ĶaltŦo < palto пальто, roşta < poşta почта “posta”, ĶotliĶa

⁴⁵⁵ Aliyev, s. 86.

⁴⁵⁶ Haysiye Süleyman Yeniso, *Tarih Boyunca Türk Slav İlişkileri Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*, Türk Dil Kurumu Yay.: 709, Ankara 1998, s. 203-230. (Yazar F.F. Aliyev'in çalışmasındaki kelimeleri esas alarak Ahıska Türklerinin dilindeki Slavca alıntıları içeren bir sözlük oluşturmuştur.)

⁴⁵⁷ Verilen kelimeler, metinlerimizden ve Ahıska Türkleri ile ilgili diğer çalışmalardan tespit edebildiğimiz kelimelerdir. Kelimelerin Anlamları için: *Büyük Rusça-Türkçe Sözlük*, Multilingual Yay., İstanbul 1996.

“şişe” < butilka бутылка, televizór/ tilivizir < televizor телевизор “televizyon”, vedre (aynı zamanda: kova) < vedro/ ведро “kova”, zavelenya “dilekçe” < zayevleniye заявление, vazgal “terminal, gar” < vokzal вокзал vb.

Bunların yanında askerî ve siyasi, idari taksimat ve görevler, hukuk ve meslek adları gibi pek çok kelime Sovyetler Birliği içindeki ülkelerde ortak terimler olarak kullanılır. Bu terimlerin bir kısmı fonetik ayrılıklarla bölge ağzının söz varlığı içinde de yer alır:

aĶent < agent “ajan”, balşevik < bolşevik, injinel < injiner инженер “mühendis”, neçelik/ naçalnik < naçalnik начальник “müdür”, Ķomunizma < kommunizm, Ķomunis < kommunist, ĶarĶiya < partiya, sosyalizma < sotsyalizm; savet < sovyet, gerenal < general, Ķamant < komanda, milisiya/ milisa < militsiya милиция “polis”, iştap < ştab штаб “karargah, karakol”, piyaner < pioner пионер “öncü, önyak”, rayon, oblas, sud, sudzal, Ķalhoz < kolhoz, ĶapiĶalizma < kapitalizm, Ķarahtin < karantin карантин, Ķamant < komanda, Ķover < povar “aşçı”, salhoz < savhoz, biringada/ biringadir < brigada, zivana < zveno, Ķulup < klub, Ķazet < gazeta, maĶarna/ maĶaron < makaronı макароны “makarna”, Ķaproz < papirosı папироса “sigara”, çikalat/ şoĶolat < şokolad шоколад “çikolata”, Ķañga < banka банка “şişe, kutu, kavanoz”, boçĶa/ PoĶĶa < boçka бочка “fiçi”, isĶam < skamyа скамья “iskemle”, adiyal/ adiyal < odeyelo одеяло “battaniye”, haftabos/ avftabuz/ avftobus < avtobus автобус “otobüs”, velesepet/ velesapet < velosiped велосипед “bisiklet”, Ķovez, povez < poezd поезд “tren”, eşalon/ şalon < eşelon эшелон “katar”, ĶaĶik < kopeyka копейка “küçük para, kuruş, kapik”, metro < metr метр “metre” , put < pud пуд “bir ölçü birimi”, Ķonna < tonna тонна “ton” vb.

Şu örnekte ise Rusça’dan birebir çeviri ile Özbek Türkçesi’ne geçmiş, Özbekistan’a sürülen Ahıska Türkleri de bu kelimeyi oradan almıştır:

çocuĶlar baĶçasi “anaokulu” < (Özb.) çocuĶlar baĶçasi < detskiy sad/ детский сад.

Rusçadan alınan şu kelime ise ses benzerliklerinden faydalanılarak Türkçe bir kelime gibi kullanılmıştır:

Ķırımdişî < krepdeşin “bir kumaş türü”.

4.2. Azerbaycan, Özbek, Kazak ve Kırgız Türkçeleri Etkisi

Kendi derleme ve deşifremize dayanan veya incelememizde ek materyal olarak kullandığımız diğer yazılı kaynaklara ait metinler, sürgün sonrasında Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye’de yaşamış ya da halen yaşamakta olan kişilerden derlenen metinlerdir.

Bu metinler, Ahıska Türkleri ağzında Kırgız ve Kazak Türkçesinin etki ve izlerinin hissedilmeyecek kadar az olduğunu göstermiştir.

Açıkça görülen etkiler en çok Azerbaycan Türkçesi veya sürgün öncesinde de yakın oldukları Azeri ağızlarına ait olan hususlardır. Bu etkiler hem söz varlığında hem bazı fonetik eğilimlerde kendini gösterir.

Azeri ağızları ve Azerbaycan Türkçesine ait en belirgin fonetik etki özellikle Arapça ve Farsça’dan alınmış kalın sıradan olan veya kalın-ince ya da ince-kalın ünlü dizilişindeki dil benzeşmesine uymayan kelimelerde kalın ünlülerin yarı ya da tam olarak inceltilmesi şeklinde görülenidir. Ki bu aynı zamanda Doğu Anadolu ağızlarının da özelliğidir.

bázisi, dávet, erize “arıza, dilekçe”, Ķuramı ázimüşánda, máhsát, nümereli, ráhmetluĥ, sinifi, táráftá, terefi, teher “Tahir”, telimœetduĥ, teze, vátán, vetende, yüsüf, zehre “zahire” vb.

Söz varlığında ise bazı isim, fiil (özellikle birleşik fiiller), dönüşlülük zamiri, bazı bağlaçlar Ahıska Türklerinin Azerbaycan’da yaşayan kısmında dikkat çekmektedir.

alaĥa saĥla- “ilişki kurmak”, anadan ol- “doğmak”, başa düş “anlamak”, beli “evet”, demáli “söylemek gerekir ki”, döyüş “kavga, savaş”, ĥayata Ķaytar- “hayata döndürmek”, hammısı “hepsi”, hansı “hangi”, hayiş et- “rica etmek”, iclás apar- “toplantı yapmak”, Ķabaĥını al- “önünü almak”, Ķadaĥan et- “yasaklamak”, keĥ- “geçmek”, kömek et- “yardım etmek”, neve “torun”, neft “gazyaĥı”, meskenleş- “yerleşmek”, öz “kendi”, pul ĥaptur- “para yetiştirmek”, savatsız “cahil”, siyaset apar- “siyaset yürütmek/ortaya koymak”, tap- “bulmak”, tikinti “inşaat”, türmeye sal- “hapse atmak”, yaĥşı “iyi, güzel” vb.

Özbek Türkçesinin de bu ülkede yaşayan Ahıska Türklerinin dilinde bazı etkileri dikkat çeker. Bunların en belirginini “-(I/U)p” zarf fiil ekinin ünlü ile biten fiillere doğrudan eklenmesinde görülür.

arap bulem “arayıp bulayım”, başlap “başlayıp”, çığnap gediyerdi “çiğneyip gidiyordu”, oħup gálmişdi “okuyup gelmişti, K̂orup gálduħ “koruyup geldik” saħlap işládiyerdilár “saklayıp işletiyordular”, Tôğrap tókiyersin “doğrayıp döküyorsun”, yuħlap K̂almışuħ vb.

İsim, fiil veya diğer türlerde Özbek Türkçesine ait olup bu ağız konuşanlarının kullandığını tespit edebildiğimiz bazı kelimeler şunlardır:

aşK̂azani “mide”, K̂aravul “nöbetçi”, çoħluğa yaraşa “çok kişiye yetecek”, şámçiraħ “kandil”, K̂ara- “gözlemek”, yığva “laf taşıma, ara bozma”, şapalaħ “şaplak/ tokat”, çap- “çapalamak”, oħuş “okuma/ eğitim öğretim” vb.

Kazak ve Kırgız Türkçelerinden çok fazla alınmış kelime görülmemiştir. Sadece bazı seslenme edatları ile birkaç kelime görülür.

eke “büyüklerle hitap şekli”, aynalayım “canım benim”, K̂ıyınçiluħ “zorluk”, K̂ol K̂oymaħ “imza vermek/ atmak” vb.

4.3. Kafkas Dilleri (Gürcüce ve Ermenice) Etkisi

Ahıska Türkleri yüzyıllar boyunca yaşadığı Güneybatı Gürcistan’daki anavatanlarında Gürcü ve Ermeni toplumu ile yan yana yaşamış ve bu dillerden bazı kelimeler Ahıska Türkleri ağızına kalıcı olarak yerleşmiştir. Bazı bitki ve hayvan adları, insan ve hayvanlara ait bazı organlar, tarım ve hayvancılığa ait terimler, mekân isimleri, bazılarının aynı zamanda Türkçeleri de kullanılmakla beraber, bölge ağızında kullanılır.⁴⁵⁸

soko “mantar”, Çarħala “pancar”, Çatħi “peynirin suyu”, zığel “diş eti”, Çançur “bir erik türü”, K̂urK̂a “meyve çekirdeği”, ÇinT̂al “kedi yavrusu”, ħinK̂al “manti türü”, niK̂art “gaga”, T̂ot “ayı/köpek ayağı”, Çadi “mısır ekmeği”, merek “samanlık”. haçapur “bir yemek türü”, K̂urka “meyve”, “K̂aK̂al “göz bebeği”, vb.

⁴⁵⁸ krş. Nesrin Güllüdağ, “Artvin Ağızındaki Gürcüce Kelimeler”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yay., Ankara 2009, s. 237-249.

SONUÇ

Giriş bölümünde kısa tarihini, etnik yapısını kısaca incelediğimiz Ahıska bölgesi; sonra da bölümler halinde ses ve şekil bilgisi ile kelime türleri ve kelime grupları bakımından incelediğimiz Ahıska Türkleri etnik ve ağız özellikleri bakımından Kuzeydoğu Anadolu'da yaşayan Türk halkının ve bu coğrafyada konuşulan ağızların doğal bir devamı niteliğindedir. Ahıska Türkleri ağızı Ardahan ilinde konuşulan Posof yerli ağızı, Artvin, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ağızları ile büyük ölçüde aynı; Yukarı Çoruh boylarındaki ağızlarla pek çok hususta ortak özellikler gösteririr. Bazı hususiyetleri bakımından Azeri ve Terekeme/Karapapak ağızlarına dair izler taşıren, bazı özellikler bakımından Doğu Karadeniz ağızları ile ortaklaşır. Sayılan coğrafyanın, XII. yüzyılda bölgeye gelen ve XIII. yüzyılda Atabekler beyliğini kuran Kıpçak Türklerinin hâkim olduğu yerler oluşu dikkat çekmektedir.

Tespit edilen özellikleri ile Ahıska Türkleri ağızı, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması'nda Doğu Anadolu ağızlarının III. Grubu'nda yer alır. III. Grup içinde de Artvin, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Posof ağızları ile birlikte bir alt grup daha oluşturur.⁴⁵⁹ Ahıska Türkleri ağzının da yer aldığı bu grup Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ağızları arasındaki köprü olan ağızlardır.

Ahıska Türkleri ağzının belirgin özellikleri şu şekilde tespit edilmiştir:

1. Ses bilgisi

Ünlülerle ilgili hususiyetler

Bölge ağzında ara ünlüler Türkiye Türkçesinin temel ünlüleri dışında tespit edilen ünlüler şunlardır: **á, ê, ó, ú.**

Bu ünlüler bölge ağzının genel özelliği olarak daha çok ince ünlülerin kalınlaşması şeklinde ortaya çıkar. Daha az rastlanan ve kalın ünlülerin incelmeleri şeklinde ortaya çıkan örnekler ise Azeri ağızlarının etkisiyledir.

⁴⁵⁹ Karahan, s. 88-91.

Bölge ağızında uzun ünlü genel olarak kullanılmaz. Metinlerde tespit edilen uzun ünlüler pek çok durumda genel bir kullanımı değil, şahsa bağlı kullanımlardaki kızgınlık, seslenme, soru, şaşkınlık, ima vb. hâlleri ifade için başvurulan vurgu ve tonlamayı yansıtır.

Bölge ağızında görülen kısa ünlüler tamamen dar ünlüler üzerinde meydana gelmekte; genel olarak vurgusuzluk nedeniyle ortada kalan açık hece ünlülerinde, çift ünsüzle başlayan alınma kelimelerdeki türemelerde görülmektedir.

Bölge ağızında görülen ikiz ünlüler genel olarak ünlü ile sonlanan bir kelimenin ünlü ile başlayan bir kelime ile kaynaşması şeklinde ortaya çıkar.

Bölge ağızı dil benzeşmesi bakımından özellikle Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde bulunan dil benzeşmezliğini, bazı örneklerde yarı benzeşme olarak bırakırken, bazı örneklerde gerileyici veya ilerleyici benzeşme yoluyla incelleme ya da kalınlaşma yönünde benzeşmezliği giderir. Türkçe kelimelerde ise zaten dil benzeşmesi mevcuttur. Ancak bölge ağızında pek çok sebeple dil benzeşmesi değil dil benzeşmezliği hâkimdir.

Dudak benzeşmesi bakından “a-u” ünlü sıralı olarak kullanılan kelimeler Türkiye Türkçesi yazı dilinde olduğu gibi kullanılır. Ancak Türkiye Türkçesi yazı dilinde “a-ı” ve “e-i” ünlü sıralı, “k/k” ünsüzleri ile sonlanarak dudak benzeşmesi içinde kullanılan kelimeler bölge ağızında “a-u” ve “e-ü/u” ünlü sıralı olarak dudak benzeşmesi dışında kullanılır. Bölge ağızında dudak benzeşmesi neredeyse hiç yoktur.

Ahıska Türkleri ağızının *en belirgin özelliklerinden biri ünlü uyumları bakımından tam bir uyumsuzluğun hâkim olmasıdır*. Bölge ağızı dil ve dudak benzeşmezlikleri bakımından ortak özellikler gösterdiği Doğu ve Kuzeydoğu Anadolu ağızlarından çok daha ileri bir seviyede bulunmaktadır.

Bölge ağızının şu özellikleri dil ve dudak benzeşmezliğinin başlıca sebepleri olarak tespit edilmiştir:

1. Kök veya gövde olan yalın hâldeki kelimelerin sonunda bulunan bütün dar ünlüler “i”ye dönüşür. Bu durum, son ses olarak dar ünlü bulunduran yapım ve çekim eklerinde geçerli olup bu ekler tek şekilli olarak kullanılır.

Yalın veya çekimli hâldeki kelimelerin sonunda bulunan bütün dar ünlülerin daima “i” olarak kullanılması hem dil hem dudak benzeşmezliğine sebep olur. (yalın hâldeki kelimelerde *alti, sari, K̂ari, K̂uri, uli, yuhi* vb.; isimden isim yapan “+li, +Ci, +nci” ekleri *aħilli, K̂ohuli, suçli, suli, sağci, davulçi, yabancı, ahırnci, onunci* vb.; çekim yükleme hâli eki “+i” *paralarını, oğluzi, yolumi* vb.; teklik 3. şahıs iyelik eki “+i/+si” *acısı, babası, suyi, K̂oçayı* vb.; soru eki “mi” *ohuduğ mi, var mi* vb.; teklik ve çokluk 3. şahıs çekimlerinde görülen geçmiş zaman eki “-di/-dilAr” *ağladi, bağamadi, Toldurdilár, K̂ahdi* vb.)

2. Bazı eklerin tek şekilli/ ünlülü kullanımı Ahıska Türkleri ağzında dil ve dudak benzeşmezliğine sebep olur (isimden isim yapma eki “+luğ” *eyluğ, düzluğ, elçiluh* vb.; öğrenilen geçmiş zaman eki “-miş” *bozulmuş, ohumış* vb.; istek kipi eki, teklik 1. şahısta sadece “-e” *bağem, birağem*, diğer şahıslarda nadiren “-á” genellikle “-a” *çimağ, getmiyáh, gedasın, düşmiyasız, çekişa, içá* vb.).
3. Bölge ağzında kelime kök ve gövdeleri ile bazı eklerdeki ince ünlülerin güçlü bir kalınlaşma eğilimi göstermesi dil benzeşmezliklerine sebep olur (kelime kök ve gövdelerinde *begándın mi, gená, işta, küçuğ, ödáduđ* vb.; geniş zaman ekinde “-ár/ -ar/ -úr/ -ur” *biçársın, edaruğ, gelúr, yeyilur* vb.; gelecek zaman ekinde “-ácađ, -acağ” *binácađuđ, edácađsın, kesácađ* vb.; şart ekinde “-sál/-sa” *desán, görsağ, eşitsağ, töksağ* vb.; isimlerin bildirme, geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çokluk 1. şahıs çekimlerinde “-uğ” *eyuğ, gelme miyuğ, bilmiyeruğ, ekiyeruğ, eşitmişuğ, geçmişuğ* vb.; çokluk ekinde “+lár/+lar” *bişelár, bitlara, işlár, memelári* vb.; yönelme “+á/+a”, bulunma “+dá/+da” ve ayrılma “+dán/+dan” hâl eklerinde *bena, biza, göynüná, cefimda, yerinda, evindá, bendán, felendan, eskidán* vb.; olumsuzluk eki “-má/-ma-” ve fiillerden hareket isimleri yapan “-má/-ma/-máđ/-mağ” ekleri *getmasam, görmádım, biçmáya, yemási, demáđ, getmağ, içmağ, vermağ* vb.; ettirgenlik-oldurganlık ekleri “-úr/-ur/-Dúr/-Dur-” *biturdi, içurdi, bindurdi, etturamasın, söndúrdun* vb.; “-án/-an” ve -Dúđ/Duğ” sıfat-fiil eklerinde *bekliyan, örtülan, yeyilán, bilduğum, ettuği, söyleduğumuz* vb.)

4. Dil benzeşmezliğine sebep olan kelime sonlarında dar ünlülerin “i”leşmesi hâdisesi aynı zamanda dudak benzeşmezliğine de yol açar. (yalın hâldeki kelimelerde *öli, bölgi*, vb.; isimden isim yapan “+li, +Ci, +nci” ekleri *kövli, güçlü, düşünükli, gözci, dördünci, üçünci*, vb.; yükleme hâli eki “+i” *düzünü, tütünü, yüzünü*, vb.; teklik 3. şahıs iyelik eki “+i/+si” *böyügi, düzümi, güci* vb.; soru eki “mi” *düz midür, verir mi* vb.; teklik ve çokluk 3. şahıs çekimlerinde görülen geçmiş zaman eki “-di/-dilAr” *döndi, köçürdi, üşüdiler* vb.)
5. Bazı eklerin tek şekilli kullanımı dudak benzeşmezliğine sebep olur. (öğrenilen geçmiş zaman eki “-miş” *büşürmüşün, köçmüş* vb.)
6. Bölge ağızında yardımcı ünlülerde ve dar ünlüye sahip eklerde kuvvetli bir şekilde görülen yuvarlaklaşma eğilimi, bazı eklerin sadece yuvarlak ünlü ile kullanımı düz ünlü sırasına sahip kelimelerde dudak benzeşmezliğine sebep olur. (çokluk 1. şahıs çekimi görülen geçmiş zaman “-Duğ” ekinde *alamaduğ, çışduğ, yılılduğ* vb.; geniş zaman ekinde “-ür/-ur” *ağnadurum, burağur, eylenür, Kırlur, zeherenür* vb.; “+luğ” isimden isim yapma ekinde *analuğum, azluğ, yuğlamazluğ* vb.; ettirgenlik-oldurganlık eklerinde “-ur/-Dur-” *aturup, bitürdüm, Kaçurdi, artdursun, bindürdi* vb; “-(U)ğ/k” fiilden isim yapım ekinde ve Türkiye Türkçesinde “-ığ/-ik” ile sonlanan kelimelerde *açuğ, artuğ, Kaşıuğ, yayuğ, zanduğ, erük, gemük* vb.; isimlerin bildirme, fiillerin şimdiki zaman, geniş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve gelecek zaman çekimlerinin çokluk 1. şahıs ekinde “-uğ” *adamuğ, yahınuğ, veriyeruğ, istiyeruğ, açaruğ, unudamazuğ, geçirmişuğ, getmişuğ, yaşayacavuğ, yıkaçavuğ* vb.; 3. şahıs bildirme ekinde “-DUr” *adamımdur, azdur, nemiür, türemesidiür* vb.; “-Duğ” sıfat-fiil ekinde *alduğun, yaşadüğün, yolladuğuz* vb.; şimdiki zaman ekinde “-(i)yer” *böliyerdilár, dögiyellár, üşiyerim* vb.)
7. Bölge ağızdaki kelime içinde dar ünlüleri yuvarlak ünlü olarak kullanma eğilimi, dudak ünsüzlerinin etkisi ya da eski/aslı şekillerin korunması da dudak benzeşmezliğinin sebepleri arasında yer alır. (*burağuli, camuş,*

cávuz, gemük, temiz, demür, yapuşur, sevüduğunda, aħor, altun, gerüya, gendü vb.)

Ahıska Türkleri ağızında dil ve dudak benzeşmezliğine sebep olan teklik 3. şahıs iyelik ekinin üzerine ilgi, yönelme, bulunma, ayrılma ve yükleme hâl ekleri aldığıında yeniden dil ve dudak uyumuna girmesi dikkat çekicidir. (*anasi/anasının, çocuği/çocuğunun, ağzi/ağzına, koyıni/koyınuna, arħasi/arħasında, çoği/çoğunda, Ķorħusi/Ķorħusundan, suyi/suyundan, boğozı/boğozuni, emekbağı/emekbağını vb.)*

Kök veya gövde hâlinde olup “i”leşme sebebiyle uyum dışında bulunan kelimelerdeki son ses “i”, ekleşme sırasında kelime ortasında kaldığıında kesin olmamakla birlikte uyuma dahil olabilmektedir. (*sari/sarısı, Ķuri/Ķurusı/Ķurusuni, Tôđri/Tôđrusı/Tôđrusuni, yuğı/yuğusi vb.)*

Ahıska Türkleri ağızında görülen ünlü sırasının değişmesi olaylarında, kalın sıradan ince sıraya geçişlerin (*bene, erize, nümereli, terefi, vetende vb.)* Azeri ağızlarının etkisi ile olduğu görülmektedir. İnce sıradan kalın sıraya geçişler (*buyuci, çığnap, Ķızmasını, happımız, soylayın, nayımız vb.)* Ahıska Türkleri ağızının belirgin özelliklerinden olan kalınlaşma eğilimine, düz sıradan yuvarlak sıraya geçişler ise (*buyuğlarından, bülür, bütürmişlár, döşürurduğ, köndüm, yödüriyerduğ, yütürduğ vb.)* dudak ünsüzleri ile Azerbaycan, Özbek Türkçesi ve bölge ağızında zaten eski Kıpçak Türkçesinin bir izi olarak var olan yuvarlaklaşma eğiliminin etkisine bağlanabilir.

Bölge ağızının ünlü değişmeleri ile ilgili gösterdiği özellikler ise şunlardır:

1. Kalın ünlülerin incilmesi ile ilgili a>á/e örneklerinin neredeyse tamamı özellikle Arapça ve Farsçadan alıntı kelimelerdir ve Azeri ağızları etkisidir (*dermen, áhmet, edref, günáhim, iştirek, ráhmetluđ, háber vb.)*. Dikkat çeken bir başka değişme kelime köklerinde görülen ı > i değişmeleridir (*sicağ, bıçağ, işiğ, çiplağ, dişari vb.)*.
2. Bölge ağızının en belirgin özelliklerinden biri olan kelime kök ve gövdelerinde ve bazı eklerde görülen ince ünlülerin kalınlaşması eğilimidir. İnce ünlülerin kalınlaşması ile ilgili örnekler e > á/a, ö > ó/o ve u > ú/u değişmelerinde yoğunlaşır. Kelime köklerinde ünsüzlerin ince

kalıp, ünlülerin kalınlaşma eğilimi göstermesi bölgede çeşitli dönemlerde görülen Kıpçak akın ve yerleşmelerinin bir izi olarak değerlendirilebilir (*gáluruḡ, gáturan, san, sanın, dógmıyasın, góriyeruḡ, gózal, kórıeyledi, ḡor kete, sóz, tókiyer, soylıyem, sozunda, gúlgi, böyúgi, gún, guni, surdi, yuñgúlladaḡ* vb.).

3. Düz ünlülerin yuvarlaklaşması, düz-geniş ünlüler için genellikle dudak ünsüzlerinin etkisi, düz-dar ünlüler için ise kelime içinde dar ünlüleri yuvarlak olarak kullanma eğilimi ve eski/aslı şekillerin korunması ile ilgilidir. (*boḡoz, cávuz, çávur, çeñküriyer, çövrülüḡ, dövşürüyerdilár, açuḡ, burahmaḡ, yetústur, aḡor, beḡ yüz büne, degül, büşürüp, keskün, bündürurdilár, yütürán* vb.).
4. Yuvarlak ünlülerin düzleşmesinde o > a değişmesi özellikle Rusça'dan alıntı kelimelerde dikkat çeker. “soḡuk” kelimesindeki değişme karakteristiktir. (*dakúmánt, Ķalḡoz, savḡoz, savuḡ* vb.). ö > e değişmesi “öyle, böyle” ve “öḡle” kelimelerinde karakteristiktir (*elá, belá, evlá*). “bu yana” kelimesindeki u > i değişmesi de karakteristiktir (*biyani*).
5. Geniş ünlülerin darlaşmasında, a > i ve e > i değişmeleri “-yer” şimdiki zaman ekı ile “y” yardımcı ünsüzünden önce görülür (değişmeleri “-yer” şimdiki zaman eki “-yer” ile “y” yardımcı ünsüzünden önce görülür. (*aḡliya aḡliya, patliyacaḡ, Ķucaḡliyer, bekliyanlar* vb.). o > u değişmesi ise “boḡa, boynuz, lokma, sofrı vb.” kelimelerde karakteristiktir (*buḡa, buynuz, Ķuvala, luḡma, sufıra, umuz* vb.).
6. Dar ünlülerin genişlemesi ile ilgili i > a/e örneklerin çoḡu e-i, a-i veya i-e, i-a dizilişine sahip Arapça ve Farsça kelimelerde görülür (*cávan, sahabımız, şahan, decla, şeher, teher, zeher*). Türkçe kelimelerde görülen i > e değişmeleri ise kapalı e'ye sahip olan kelimelerle ilgilidir (*gedem, geyimi, enánda* vb.). u/ü > o/ö değişmelerinin görüldüğü kelimeler genellikle Azeri ağızları ile ortaktır (*yohari, oyanduḡ, böḡún, böyüdüm, gözel, möhkem, şöbe, hörmet, hökümet, möhlet* vb.).

Ön seste ünlü düşmesi “uyku” ve “uyu-” kelimelerinde karakteristiktir (*yuhliyerim, yuḡi*). Bölge ağzının “deḡnek, omuz, yalnız” gibi bazı kelimelerde iç

seste ünlü düşmesine direndiği görülür (*degenek, umuzan, yalağuz*). Ancak “orada, oraya, burada, buraya, nerede” gibi kelimelerle “iyi” kelimesinin eklerle genişleyen değişik şekillerinde ve bazı kelimelerde iç seste ünlü düşmeleri yaygın olarak görülür. (*orda, burda, orya, eylânsın, eysini, eyca, kötluğ, zehre* vb.).

Ünlü türemeleri bakımından Türkiye Türkçesi ağızları ile paraleldir (*irejim, istalin, istol, uruşça, rusiya, surok*).

Ünsüzlerle ilgili hususiyetler

Ahıska Türkleri ağızında Türkiye Türkçesi yazı diline göre farklı olarak tespit edilen ünsüzler şunlardır: **ç, Ç, ğ, ħ, K̂, K̂, K̂, K, P̂, P̂, T̂, ñ, ts**.

Bu ünsüzlerden **Ç, K̂, K̂, P̂, T̂** ünsüzleri tonsuz “ç, k, k, p, t” ünsüzleri ile bu ünsüzlerin tonlu karşılıkları olan “c, g, ğ, d, b, d” ünsüzleri arasında yer alan aşırı patlayıcı, yarı tonlu ünsüzlerdir. Bu ünsüzlerin, tonsuz patlayıcı ünsüzlere kıyasla nefesli oluşlarından dolayı bir derece tonlu gibi, aşırı patlayıcı oluşlarıyla da tonsuz hissedilmeleri, Ahıska Türkleri ağızı için en ayırt edici özelliklerden biridir. (*Çadi, Çağ, Çırmış, K̂oğuli, K̂oToş, K̂edel, K̂irK̂at, P̂aça, P̂al, P̂anT̂a, T̂ağ, T̂arah, T̂oğri, T̂oli* vb.)

ñ ünsüzünün bölge ağızında kullanımı kendine özgü özellikler gösterir. Sınırlı sayıda kelime kökünde kendini koruduğu durumlarda ya bir “g/ğ/k” ilâvesi ile (*añgiyer, çeñküriyer, yeñgi, yünğül* vb.), ya da ayrışarak “n” veya “g/ğ (> ğ, > v, > y) şeklinde (*ögde, soğunda, soni, puvara, göynan* vb.) kullanılır.

ts ünsüzü ise Rusça veya Kafkas dillerinden alınmış kelimelerde karşılaşılan bir ünsüzdür (*lapatska, tsahan, tsisip* vb.).

Bölge ağızının ünsüzlerle ilgili dikkat çeken özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:

Türkiye Türkçesi yazı dilindeki kelime başı tonsuz arka damak ünsüzü “k-” Anadolu ağızlarında tonlulaşarak “ğ-” ünsüzüne dönüşürken Ahıska Türkleri ağızında yarı tonlu, aşırı patlayıcı “K̂-” ünsüzü şeklinde kalır. Bölge ağızında k- > ğ-, K̂- tonlulaşması çok nadirdir (*K̂ari, K̂ırğ, K̂iriyer, K̂oyun* vb.).

Eski Türkçe’deki kelime başı ön damak ünsüzü “k-” ünsüzü Türkiye Türkçesinde pek çok kelimeye tonlulaşıp “g-” ye dönüşür. Bölge ağızı da bu tonlulaşmalar bakımından genel olarak Türkiye Türkçesi ile uyumludur. Türkiye Türkçesinde

korunarak tonlulaşmayan bazı kelimelerde ise bölge ağızında bazı kelimelerde tonlulaşma görülür (*gemük, gendi*). Türkiye Türkçesinde tonlulaşmış olarak bulunan bazı kelimelerde ise tonsuz şekillerin kullanıldığı görülür. Bu kelimelerden “*kimi*” edatı ile “*köç-*” fiilindeki tonsuzluk kesindir. Bölge ağzının en önemli özelliklerinden biri “-k-” ünsüzünün iki ünlü arasında kaldığında “-k->-g-” tonlulaşmasının görülmesi; Azerbaycan Türkçesindeki “-k- > -y-”, Türkiye Türkçesindeki “-k->-ğ-” sızıcılaşmasına uğramamasıdır.

Ahıska Türkleri ağzında, Türkiye Türkçesi ve Anadolu ve Rumeli ağzlarında özellikle kalın sıradan kelimelerde ön seste görülen “-t->-d-” tonlulaşmalarının aksine, aşırı patlayıcılıkla beraber görülen yarı tonlulaşma ile tonsuz şekilleri koruma çabası görülür (*Âağ, Âavar, Âolanniyer, Âoğri, Âavranun, Âutiyerduh* vb.). Ek başlarında Türkiye Türkçesine göre tonsuz olarak getirilmesi gereken bulunma, ayrılma hâl ekleri ile görülen geçmiş zaman eki, bildirme eki gibi ekler genellikle tonlu ya da yarı tonlu olarak kullanılma eğilimi gösterirler (*açdiler, allahdan, oğumişdur, yapduğı, arahTan, ulaşTursun, yollamışTi, ağaçÂan, uzatÂılar* vb.). “dağıt-, okut-, patlat-, unut-” gibi fillerin son sesi durumunda olan “-t-” ünsüzü iki ünlü arasında kaldığında bölge ağzında genel olarak tonlulaşır (*egledip, oğudurum, patlada, unudup* vb.).

Türkiye Türkçesine göre kelime başında “-p-” olarak bulunması gereken ünsüzler ya aslı şekli korumakla “-b-” (*bazar, bahalanmışdur, büşürüp* vb.) ya da Rusça’dan alınan kelimelerde ise aşırı patlayıcı, yarı tonlu olarak “-P-” şeklinde (*Âamidor, Âalto, Âılan* vb.) görülür. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesi imlâsına uygun, Azeri Türkçesi etkisi olarak değerlendirdiğimiz kelime sonunda -p > -b/-P tonlulaşmalarının izlerine genellikle “-(ı)p” zarf-fiil ekinde ve alındığı dilde “-b-” ünsüzü ile sonlanan kelimelerde rastlanır (*açıb, bağlayıb, çekib, cavaP, sevÁP, nesib*, vb.).

Bölge ağzında, Türkiye Türkçesine göre tonsuzlaşma gibi görülen “gibi, göç-” kelimelerinde “-k-”, “dik-” fiili ve bu fiilden türeyen kelimelerde, “doku-, dök-, dut” kelimelerinde “-t-” ünsüzünün kelime başında korunması kesindir (*kimi, köçmiş, tikán, tohiyer, tóká tóká, tut ağacının*). Bazı alıntı kelimelerde kelime

başındaki “d-” ünsüzleri Ahıska Türkleri ağzında tonsuzlaşarak ince sıralı kelimelerde “t-”, kalın sıralı kelimelerde “ \hat{T} -” olmuştur (*tükán, Túvar*).

“balık, bal” kelimelerinde kelime başında “b-” ünsüzünün tonsuzlaşması karakteristik bir özelliktir (*Ĥaluĥ, Ĥal*).

Ahıska Türkleri ağzında sızıcılaşma olayına karakteristik olarak $k > ĥ$ ve $k > ğ$ ve $ğ > ğ$ değişmelerinde rastlanır. $k > ĥ$ sızıcılaşması kelime başında *ħızek* kelimesi ile tek ve karakteristik örneğini verir. Azeri Türkçesinde ve Doğu Anadolu ağızlarında olduğu gibi “ k ” ünsüzü kelime içinde ve sonunda kendini koruyamaz ve sızıcılaşır (*aħar çay, aħışħa, baħşadur, yaħın, yoħarda, artuħ, savuħ, Ķalħ, topraħ, zurluħ* vb.). $k > ğ$ sızıcılaşması bakımından Türkiye Türkçesi yazı dili ile paraleldir (*ayaĝın, analuĝum, Ķuyruĝuni, topraĝa* vb.). Ahıskla Türkleri ağzının bir başka özelliği de tamamı yabancı asıllı olan kelimelerin başında görülen $ğ > ğ$ sızıcılaşmasıdır (*ĝılman, ĝarip, ĝamli, ĝordban* vb.).

Yer yer görülen $p > f$ sızıcılaşmaları ise Ahıska Türklerinin en azından bir kısmının Terekeme ağzından etkilendiğini gösterir (*aslan kaflanın, cefimdáymış, devlet hesafına, mektef, mektüf, şifiyonluħ* vb.).

Türkiye Türkçesinin ince sıralı kelimelerindeki “ $ğ$ ” ünsüzünün Ahıska Türkleri ağzında “ g ” olarak kullanılması karakteristik bir özelliktir (*begánmiş, böğüriyer, degirmanada, deĝiști, eger, köĝarıp, söĝmedüm, yüğüdiyerduħ* vb.).

Ünsüz değişmeleri ile ilgili bir diğer karakteristik özellik “iste-” fiilinde görülür. Bu fiil bölge ağzında $s > ş$ değişmesi ile kullanılır. Bir diğer yaygın kullanım “herkes” kelimesindedir. (*iştiyer, herkeş*).

Bölge ağzında, alıntı kelimelerdeki kalın ünlülerle kullanılan ince “ $ı$ ” sesi genellikle kalın “ $ı$ ”ye dönüşür (*ahalının, alaħa, halal, halda, ĥulub* vb.).

Bölge ağızı ünsüz benzeşmeleri bakımından Anadolu ve Rumeli ağızları ile büyük ölçüde ortak özellikler gösterir. En yaygın görülen tam benzeşme “-nl- > -nn-” ve “-rl- > -ll-” benzeşmeleridir (*bunnari, göránnar, şennik, isiniyellár, tallaya, ĥilli, mökKem, massensimiz, yüssek* vb.). En yaygın yarı benzeşme ise “-nb- > -mb-” benzeşmesidir. (*ambar, pambuħ, tembih, sindi* vb.).

Ahıska Türkleri ağızı ünsüz ikizleşmelerinde bazı sayılardaki ikizleşmeler bakımından Doğu Anadolu ağızları ile paraleldir. (*yeddi, doh̄huz, sekiz, ottuz*). “aşağı, başına” gibi bazı kelimelerde ikizleşme yaygındır. (*aşşahda, başşan*).

Alıntı kelimelerde ikiz ünsüzlerin tekleşmesi bazı kelimelerde karakteristiktir (*haḫini, tükán, puluḫ, evel, Ḳuvatım, hazetmiyer* vb.).

Ahıska Türkleri ağızında ön seste ünsüz düşmesine, Azeri Türkçesinin başlıca özelliği olan “y-” düşmesine bazı kelimelerde kesin olmamakla birlikte sıkça rastlanır (*yarım ilin içindá, igirmi, üregindán*). İç seste ünsüz düşmesi ise “biriniz, sonra, kalk-, karanlık, serp-, öyle, böyle, yufka” gibi bazı kelimelerde karakteristiktir. (*biriz, sora, Ḳah-, Ḳaranuḫ, sep-/sáp-/sap-, elá, belá, yuḫa* vb.). Kelime sonunda ünsüz düşmesi ise “ola (< oğlan), buğda” kelimelerinde karakteristiktir, “şey, bir, nasıl” kelimelerinde yaygındır.

Ahıska Türkleri ağızında ön seste “h” ve “y” türemesi bazı kelimelerde karakteristiktir (*haḲılli, harıḫ, helbet, havli*). Kelime içinde ünsüz türemeleri “h, v, y” türemesi şeklinde görülür ve ayın veya hemze bulunduran Arapça kelimelerde görülür (*sahat, duva, Ḳayde*). Son seste ünsüz türemeleri ise “m, n, y” türemesi şeklinde görülür (*ahan, az bişen, etmeK kimin, abay, babay, Ṭaday* vb.).

Bölge ağızında bazı kelimelerin, normal kullanılışları yanında ünsüzlerinin yer değiştirmesiyle kullanılması da oldukça yaygındır (*baḫşa, eskúḳluḡi, gösgüná, kimse, surfa, torpaḫ, yarpaḫ, avrat, irali, şarval*).

Ahıska Türkleri ağızında hece kaynaşmaları iyelik 2. şahıs çokluk, iyelik kökenli 2. şahıs çokluk eki, gelecek zaman çekimlerinde teklik 1. şahıs eki almış kelimelerde ve zamir kökenli iyelik 2. şahıs çokluk ekinde karakteristiktir olarak görülür (*anazinán babaza, biriz, meyvaz, gelduz, getmesez, oḫusaz, başliyácám, tutacam, açınacaḫsız, verniyasız* vb.).

Hece yutumu ise genel olarak ilgi hâli ekinin belli durumlarda kullanılmasında görülür (*babán meselesi, onıçün, sánın babán güci, yengán elindán* vb.).

1. Şekil bilgisi

Bölge ağızında kullanılan yapım ekleri Türkiye Türkçesi ile paralel olup, bazı eklerin tek şekilli kullanımı karakteristiktir.

“evlendir-, sula-, otlat-” fiilleri kurulurken isimden fiil yapım eki olarak “+Ar-” ekinin kullanılması dikkat çeker (*evár-, suvar, otar-*).

Bunun yanında Arapça ve Farsça’dan alınmış bazı yapım eklerinin bazı kelimelerde kalıplaşmış olarak bulunduğu, bazı kelimelerde ise fonksiyonunu kaybederek aynı fonksiyonda Türkçe yapım ekleri aldığı görülmektedir (*hayvandarçılıh, Ķabristanluh*). Bazı yabancı yapım eklerinin varlığı ise kelimelerin Özbek Türkçesinden alınmasına bağlıdır (*iğvager, cāpger*).

Bölge ağızında isim çekim eklerinin kullanımı Türkiye Türkçesi ile paralel olup, bazı eklerin tek şekilli kullanılması, yuvarlaklaşma veya kalınlaşma eğilimi göstermesi dikkat çeker.

Yükleme hâli ekinin “+i” olarak kullanılması karakteristiktir (*altununi, düzüni, savuñ suyi, sazını* vb.). Yükleme hâli eki teklik 2. şahıs iyelik eki üzerine geldiğinde eksiz kullanımı bölge ağızında yaygındır (*ana bacıların Ķoydun kötü günlere, sen gel halkın yağ* vb.). Ünlü ile sonlanan isimlerden sonra ek ünlüsünün düşüp fonksiyonunun yardımcı ünlüye aktararak kullanılması da oldukça yaygındır (*almay, camiy bağladılár, üç ayley* vb.)

Yönelme hâli eki eki bölge ağızında dil benzeşmesinden kaçmayan kullanımlar yanında belirgin bir kalınlaşma eğilimi gösteririr (*dilina, evina, yeriná, eta, eva, yerá, yükletmeyá* vb.). Son sesi “i” olan, “a-i” ünlü dizilisine sahip kelimeler eklendiğinde kalın olarak kullanılır (*Ķapiya, çarşıya, paraliya* vb). Teklik 2. şahıs iyelik eki almış isimlerde yönelme hâli ekinin kullanımı Türkiye Türkçesinden farklıdır (*niyetan, sanın yanan, san elin Ķarnan Tut, umuzan al* vb.).

Bulunma ve ayrılma hâli eklerinin bölge ağızındaki kullanımı kalınlaşma eğilimi gösterdiği durumlar bakımından yönelme hâli ekiyle aynıdır. (*gögda, seneda, gündá, evdá, Ķapida, yuhida, ekin tikindan, elindán, herkeştán, Ķabirdán, mağazından* vb.). Ünsüzü bakımından ise tonsuz ünsüzlerle biten kelimelerin ardından yarı tonlu veya tonlu şeklinin kullanılması yaygın olarak görülmektedir (*biçenekda, herkeşda, ĶerçTa, cesetTe, yürekde, sinifdan, döşekden, özbekden, yemekTen* vb.).

Kalıplaşmış kelimeler dışında işlekliliğini kaybeden “+n” vasıta hâli ekinin yerini Türkiye Türkçesinde “ile” edatının ekleşmiş şekli olan “+IA” almıştır. Ahıska

Türkleri ağzında da durum aynıdır. Ancak bu ağzda “+IA” vasıta eki fonetik değişikliğe uğramış ve “+n” vasıta ekiyle genişletilmiş şekliyle kullanılır. Yalın hâlde ve ünsüzle biten veya iyelik 1. ve 2. şahıs eklerini almış isimlere genellikle “+inan/+inán”; yalın hâldeki ünlüyle biten veya iyelik 3. şahıs eklerini almış isimlere genellikle “+ynan/+ynán” şekilleri getirilir. “+InAn” biçimi, ek başındaki ünlünün ünsüzle biten isimlere “i” ile bağlanması nedeniyle kalın sıralı kelimelerde; “+(y)nAn biçimi de ek ünlüsünün kalınlaşma eğilimi sebebiyle ince sıralı kelimelerde uyumu bozar. (*ağşaminan, ayağınan, anazinán, babaminán, çininan, elinán, enişteynan, birbirinyán* vb.)

Eşitlik hâli eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi “+CA”dir. Yine bu ekin Anadolu Ağzlarında da karşımıza çıkan genişlemiş “+CAmA/+CAnA” şekillerine de rastlanır.

Bölge ağzında eşitlik ekinin sadece tonsuz ünsüzlü şeklinin kuvvetlendirme edatı “oğ” veya vasıta eki “+n” ile birleşip kalıplaşarak yönelme hâli eki üzerine gelmesiyle “+A kadar” anlamında zarflar yapan “+çağ” ve “+çan” ekleri karakteristik eklerdir (*baştan ayağaççağ, gelánaçağ, yaşanaçağ, ağşamaçan, ignadan ipinaçan, saat Kçaçan* vb.).

Teklik 2. şahıs iyelik ekinin kullanımı Türkiye Türkçesindeki gibi olmakla beraber, üzerine yönelme, yükleme veya ilgi hâli ekleri getirildiğinde bazı farklı kullanımlar dikkat çeker (yönelme hâli ile: *get işán bağ, Karnan verem!, sanın goynán*; yükleme hâli ile: *aç ağzın, halkın yığ, sanın dilin kesem*; ilgi hâli ile: *baban meselesi, elin altında* vb.). Bölge ağzında, çokluk 2. şahıs iyelik ekinin kullanımı Türkiye Türkçesinden ayrılır. Bu ek “+(I/U)z” şeklinde kullanılır (*çorbazi, evizá, Kızız, yolladuğuz, kövüzde* vb.)

Bölge ağzında soru eki “mi” ekinin kalın ve yuvarlak şekilleri kullanılmaz.

Türkiye Türkçesinde sıfat tamlamalarında “buçuk”lu sayıları ifade etmek için bölge ağzında “yarım” (*bir yarım ay*); soru sıfatı ve zarf olarak kullanılan “nasıl” yerine bu kelime yanında “natavur/natour” (*natour adam/ natour yapıyersiz*) kelimeleri kullanılır.

“önce” yerine “ilári/iráli”, “az önce” yerine “bayah”, “o zaman” yerine “o vahti/ o vahtit” kelimeleri zaman zarfı olarak kullanılır.

Ahıska Türkleri ağzında şahıs zamirlerinin kullanımında Türkiye Türkçesine göre fonetik olarak farklılık gösteren önemli özellikler vardır. Bu farklılıklar “sen” zamirinde yoğunluk kazanır. Derlediğimiz metinlerde “sen” ve “sán/san” şekillerinin kullanımı yarı yarıyadır. İlgi hâli veya yükleme hâli eki aldığı durumlarda “senin; seni” ve “sánın/sanın; sání/ sani” şekillerinin kullanımında üçte iki oranında kök ünlüsünün yarı veya tam kalınlaştığı görülür. Yönelme hâli eki aldığı “ben” zamiri ile birlikte ince sırada kalarak üçte iki oranındaki kullanımla “bene/sene” şeklinde kullanılır.

İşaret zamirlerinde ise Ahıska Türkleri ağzında “şu” zamirini hiç kullanılmaması dikkat çekicidir.

Bölge ağzında kök ünlüsünde kalınlaşma görülen bir başka kelime de “ne” zamiridir. Yalın hâlde iken genellikle “na” şeklinde kullanılır.

Ahıska Türkleri ağzında fiil çekimleri ile ilgili dikkat çeken belli başlı özellikler ise şunlardır.

Şahıs ekleri bakımından çokluk 1. şahıs çekimlerinde görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimleri dışında Türkiye Türkçesinden ayrılır. Şimdiki zaman, gelecek zaman, öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde “-uḥ”, gereklilik çekiminde “-(y)uḥ” eki kullanılır. (*gáluruḥ, aliyeruḥ, bahacaḡuḥ, oḡumişuḥ, almaliyuḥ*).

Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zaman ve şart kipi çekimlerinde “-nIz/+nUz”; emir kipi dışında diğer kiplerde “-sInIz/-sUnUz” şeklinde kullanılan çokluk 2. şahıs eki, Ahıska Türkleri ağzının “nazal n” sesini eklerde hiçbir şekilde korumamasından dolayı ünsüz düşmesi veya erimesine bağlı olarak “-z” ve “-sIz/-sUz” olarak kullanılır (*górduz mi, iştásaz; baharsız, görursuz, yapıyersiz, edácaḡsız, bahmişsiz/bahmişiz, oḡuyasız, almalisiz*).

Bölge ağzında geniz zaman eki Türkiye Türkçesi ile aynı olup bazı fonetik farklar vardır. Bölge ağzında dün ünlü dizilişine sahip ünsüzle biten fiillere “-(I)r” olarak gelmesi gereken geniş zaman ekindeki yardımcı ünlülerin yuvarlaklaşması karakteristiktir (*gelur, meleşúr, yeyilur, verür misin* vb.). “eri-” gibi düz-dar ünlü ile sonlanan fiillerinde son ünlüsü bu kurala uyarak yuvarlaklaşır (*tanurum*). Diğer bir özellik de geniş zaman ekinin bütün şekillerinde görülen güçlü kalınlaşma eğilimidir. (*görmah ıstarım, edárum, verurum* vb.). “de-” ve “ye-”

fiilerine ise Türkiye Türkçesindeki gibi “-r” şekli doğrudan değil, araya yardımcı ünsüz alarak “(y)ar” ekiyle getirilir (*diyarsın, yiyarsız*).

Şimdiki zaman eki Türkiye Türkçesinden farklılaşan karakteristik eklerden bidir. Ahıska Türkleri ağzında bu ek “-yer” şeklindedir. Yer yer kapalı e’li “-yèr” şekline de rastlanır. “-yir/-ir” şekilleri şekilleri ise tamamen tamamen Azeri Türkçesinin etkisidir. (*ağliyeruḥ, baḥiyersiz, Ťuriyerduḥ, biliyersiz*).

Gelevek zaman ekinde sadece fonetik farklılıklar vardır. Ek genel olarak kalınlaşma eğilimi gösterir. Çokluk 1. şahıs çekimlerinde “-Acaḡuḥ” yanında “-acavuh” şekli dikkat çeker (*baḥacaḡuḥ, binácaḡuḥ, edacavuh, Ťalduracavuh*). Bu değişmenin “ø < v < ğ < k” erimeye dönüşmesi Artvin ilinin bazı ağzlarında “-icoḥ” biçiminde görülür.

Görülen geçmiş zaman çokluk 2. şahıs çekimi “-DIZ/-DUZ” şeklindedir (*alduz mi, getdiz, oḡuduz*). 3. şahıslarda daima “-Di/-DilAr” şeklinde “i” ile; çokluk 1. şahısta daima “-Duḥ” şeklinde yuvarlak ünlü iledir.

Öğrenilen geçmiş zaman eki sadece “-miş” şeklinde kullanılır.

İstek çekiminin bütün şahıslarda çekimi işlek olarak vardır. Teklik 1. şahıs daima ince ünlü ile “-(y)em”; diğer şahıslarda daima kalın ya da yarı kalın ünlü ile “-(y)aḡ/-(y)áḡ/-(y)asın/-(y)ásın/-(y)asız/-(y)ásız” kullanılır. Teklik 1. şahıs dışında ince ünlülü şeklinin kullanımı çok nadirdir.

Bölge ağzında gereklilik çekimi “-mAli” eki yanında “fiil-ma+iyelik eki + lazım” ya da “fiil+maḡ + lazım” yapısı ile kurulur.

Bmlge ağzında ek fiilin çekimi görülen geçmiş zaman, “i-“ fiilinin güçlü bir şekilde kendini koruması ve düşmeye direnmesi dikkat çeker. Ek fiilin olumsuz çekimi isimlerde “degül” kelimesi ile yapılır.

Fiillerin hikâye, rivayet ve şart birleşik çekimlerinde ek fiil ekleşerek düşer.

Sıfat fiiller Türkiye Türkçesiyle genel olarak fonetik farklar dışında ortaktır. “-An” sıfat fiil ekinin bazı kullanımlarda edilgenlik eki almadan edilgen anlam taşıması; bazen de “-Dik/-DUK” sıfat fiil eki fonksiyonuyla kullanılması dikkat çekicidir (*deyen derman* “denilen ilaç”, *ot yığan yer* “ot yığılan yer”; *egládan kimi* “eğlettiği gibi”, *Ťapıyi vuran kimi* “kapıya vurduğu gibi”).

“-Araḥ” zarf fiil eki bazı kişilerde rastlanmakla birlikte bölge ağzında çok fazla kullanılmaz. “-(y)Ip/-(y)Up” zarf fiilinin ünlü ile biten fiillere Eski Türkçede olduğu gibi doğrudan “-p” olarak bağlanması ile ilgili dikkat çekici ölçüde rastlanan kullanımlar tamamen Özbek, Kazak ve Kırgız Türkçesi etkisidir. Bazı örneklerde “-(y)ıb” şeklinde tonlulaşması ise Azerbaycan Türkçesi etkisiyledir.

Derlediğimiz metinlerde hiç rastlamadığımız “-(y)IncA/-(y)UncA” zarf fiil eki de Ahıska Türkleri ağzında kullanılmayan eklerdendir.

Yine “-A kadar” anlamında zarflar türeten “-AnAçan/-AnAçaḥ” ekleri bölge ağzının dikkat çeken zarf-fiil eklerindedir (*ēnanaçan, açılanaçan, geçanaçaḥ, gelánaçaḥ* vb.).

Türkiye Türkçesindeki “-Dİktan/-DUktan sonra” şeklinde zaman zarfı olarak kullanılan edat grubu Ahıska Türkleri ağzında da kullanılmakla birlikte daha çok bu yapı yerine “-AndAn sora” şekli kullanılır (*açılándan sora, üç gün Ķalandan sora* vb.).

“-mAdAn” zarf fiil eki yerine bölge ağzında daha çok “-mAzdAn” zarf fiil eki kullanılır (*çıḥatmazdan, gálmazdan, inmázdan* vb.).

Bölge ağzında en çok kullanılan zarf fiil eki olan “-AndA”, bölge ağzında çok fazla karşılaşılmayan ancak Türkiye Türkçesinde işlek olarak kullanılan “iken/-ken, -Inca, -dıḡında” zarf fiil ekleri yerine de kullanılmaktadır (*beláynan işliýanda/* bu şekilde çalışınca, *onıki yaşıım olanda/* on iki yaşımıdayken, *bir zaman geçánda/* bir zaman geçince, *vuranda/* vurunca, *oḫiyanda/* okurken, *suvaranda/* sularken, *Ķarnı ağırında/* karnı ağrıdığında vb.).

Birkaç örnekte karşımıza çıkan “-mAzyA/ -mAzca/-mezi” ekleri “—mAdAn” zarf-fiil ekinin fonksiyonu ile kullanılırlar (*hele gétmezce/* daha gitmemem, *babasını görmezye/* babasını görmeden, *sormazya getti/* sormadan gitti, *ḫızmet etmezi/* hizmet etmeden).

“-Duḡ + iyelik+ A +görá” yapısındaki sebep bildiren zarflar Türkiye Türkçesindeki “-dıḡı için” yerine kullanılır (*düşmanluḫ olduḡuna görál* olduğu için, *türk olduḡumuza görál* türk olduğumuz için vb.)

Seslenme ünlemlerinden “ola < oḡlan” bölge ağzı için karakteristiktir.

Bölge ağzında tekrar ifade eden “kere/defa” edatları yanında “ağz” ve “dönüm” edatları da kullanılır (*bir dönüm gettim, üç ağz*). Benzerlik edatlarında ise “kimi” edatı bölge ağzında “gibi”ye nazaran çok daha geniş bir kullanıma sahiptir. “kimi” edatı “kadar” fonksiyonu ile de kullanılır (*bahara kimi, ölene kimi*). Miktar ifade eden “kadar” edatının “*Ķartın/ Ķadan*” şekilleri dikkat çeker.

Ahıska Türkleri ağzında devrik cümlelerle çok karşılaşılması dikkat çeker. Bu daha çok metinlerimizin anlık konuşmalardan oluşturulmasına, bir ölçüde de Rusça etkisine bağlanabilir.

“ki” bağlacı ile kurulmuş cümlelerin çok fazla olması dikkat çekicidir.

“mi” soru eki ile kurulabilecek soru cümlelerinin vurgu ile eksiz olarak kurulması çok yaygındır.

Ahıska Türkleri ağzının söz varlığı içinde sınırlı sayıda Gürcüce; sürgün sonrasında ise Rusça alıntı kelimeler dikkat çeker. Sürgün öncesinde de belli ölçülerde var olan Azeri ağızları etkisi sürgün sonrası Azerbaycan’a yerleşen Ahıska Türklerinde daha belirginleşir. Özbek Türkçesi etkisi ise bu ülkeye yerleştirilen Ahıska Türklerinde bazı kelimeler alma yanında, özellikle “-p” zarf-fiilinin kullanılmasında dikkat çeker. Kazak ve Kırgız Türkçeleri ise fonetik bakımdan Ahıska Türkleri ağzını etkilememiş ancak sınırlı sayıda kelimeler vermişlerdir.

Bu tespitlerden sonra Ahıska Türkleri ağzının, Azeri ve Terekeme ağızlarından bazı etkiler görülmekle birlikte bazı yönleri ile Kuzeydoğu Anadolu ağızları, bazı yönleri ile batı ve güneye doğru gidildikçe azalmakla birlikte Doğu Anadolu ağızları ile paralel; sahil kısmı dışarıda kalmak üzere pek çok yönüyle Artvin ili ağızları ve Posof yerli ağzı ile ortak özellikler gösterdiği tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Acar, Turgut, *Artvin ve Yöresi Ağızları*, Atatürk Üniversitesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1972.

Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Oğuzlar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2003.

Ahıska Dergisi, Ahıska Türkleri Kültür Sanat ve Sosyal Yardımlaşma derneği Yayını, İstanbul. (2001 den bu yana yılda bir veya iki sayı olarak çıkmaktadır.)

“Ahıskalılar ile İlgili Bugüne Kadar Çıkarılan Kanunlar ve Son Durum”, *Ahıska Ahıskalılar Vakfı Tarih ve Kültür Bülteni*, Haziran 2001.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil- Ana Çizgileriyle Dilbilim*, 2. Cilt, Türk Dil Kurumu Yay: 439, Ankara 1998.

Alasania, Guili, “Gürcistan Kıpçakları”, *Türkler*, II. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Aliyev, F. F., *Oçerki Po Leksike Yazıka Turok Kazaxstana*, Alma-Ata 1978.

Aliyeva, Minera, “Ahıska Türklerinin Ağzında Atasözleri”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 12/ 2, Güz 2001.

Aliyeva, Minara, “Ahıska Türklerinin Halk Takvimi Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, Bahar 2001.

Arat, R. Rahmeti, “Türkçe Metinlerde e/i Meselesine Dair”, *Makaleler*, cilt I, (haz.: Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yay. 65, Ankara 1987.

Atalay, Besim, *Divanü Lügat-it-Türk Dizini Endeks*, Cilt IV, TDK Yay.:524, Ankara 1999 (4. Baskı), s. 101.

Avşar, Zakir ve Zafer S. Tunçalp, *Sürgünde Elli Yıl-Ahıska Türkleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., No.73, Ankara 1994.

Aydınün, Ayşegül Baydar, *Rethinking Ethnic Identity Formation: The Case of The Ahıska (Meskhetian) Turks In Turkey and Kazakhstan*, The Graduate School

of Social Sciences of Middle East Technical University, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara 2001.

Aydınğün, Ayşegül, Çiğdem BalımHarding, Mathev Hoover, vd., *Meskhetian Turks-An Introduction to Their History, Culture and Resettlement Experiences*, Center of Applied Linguistics, Cultural Orientation Resource Center, Culture Profile No. 20, Washington, 2006 (<http://www.cal.org/co/pdf/mturks.pdf>).

Büyük Rusça-Türkçe Sözlük, Multilingual Yay., İstanbul 1996.

Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (çev. S. Özden), İstanbul 1989.

Bala, Mirza, "Gürcistan", İslam Ansiklopedisi, C. 4, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 5. baskı, Eskişehir 1997.

Balım, Çiğdem ve Ayşegül Aydınğün, "Dil ve Grup Kimliği: Ahıska Türkleri", *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual Yayınları, İstanbul 2003.

Banguoğlu, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay: 528, Ankara 1990.

Barataşvili, Latifşah, Barataşvili, Klara, "Mı-Meshi", *Literaturnaya Gruziya*, № 8 (s. 85-132), № 9 (s. 98-146), № 10 (s. 91- 105), № 11 (s. 150 -181), Tbilisi 1988.

Baydoğan, Mehmet, *Türk Dünyasında Ahıska Türklerinin Yeri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,(yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Elazığ 2000.

Bayraktar, Rasim, *Ahıska-Çıldır Beylerbeyliği*, Yaşayan Kitaplar, İstanbul 2000.

Bizim Ahıska, (Üç Aylık Kültür Dergisi), S. 1-21, Ankara. (<http://www.ahıska.org.tr/arsiv.php>)

Bugay, Nikolay F., *Turki İz Meshetii: Dolgiy Put K Reabilitatsii*, Moskova 1994.

Saadettin Buluç, "Telafer Türkçesi Üzerine", *TDAY-B 1973-74*, Ankara 1974.

Buntürk, Seyfettin, *20. Yüzyılda Ahıska Türkleri*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi), Ankara 2005.

Buran, Ahmet, “Çağdaş Türk Yazı Dillerinde Ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında İkincil Uzun Ünlüler”, *II. Kayseri Ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006)*, Erciyes Üniversitesi Yay. No: 155, Kayseri 2007.

Buran, Ahmet, *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yay.: 600, Ankara 1996, s. 42 (san/ sán).

Buran, Ahmet, “-Ik Ekinin Anadolu Ağızlarında Kullanılışı”, *TDAY-Belleten 1994*, Ankara 1996.

Buran, Ahmet, *Keban, Baskil ve Ağın Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 669, Ankara 1997.

Caferoğlu, Ahmet, “Anadolu Ağızlarında Konson Değişmeleri”, *TDAY-B 1963*, Ankara 1988.

Caferoğlu, Ahmet, “Anadolu ve Rumeli Ağızlarında Ünlü Değişmeleri”, *TDAY-B 1964*, Ankara 1989.

Cikiya, Sergey, “K Nazvaniyo Mesyatsev v Dialekte Turetskogo Yazıka”, *Voprosı Tyurkologii*, Baku 1971.

Cornell, Svante E., *Small Nations and Great Powers: A Study of Etnopolitical Conflict in The Caucasus*, Richmond, Surrey, GBR: Curzon Pres Limited, 2000.

Coskun, Ufuk, *Ahıska/Mesketian Turks in Tucson: An Examination of Ethnic Identity*, The University of Arizona, 2009, ([http://www.u.arizona.edu/~ufukc/UfukCoskun_2009%20Ahıska\(Mesketian\)_Turks_in_Tucson-Edited.pdf](http://www.u.arizona.edu/~ufukc/UfukCoskun_2009%20Ahıska(Mesketian)_Turks_in_Tucson-Edited.pdf)).

Conquest, R., “Kayıp Bir Halk: Rusya Mesketyalıları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 50, Ekim 1987, s. 183-188.

Çobanoğlu, Özkul, *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2004.

Çağatay, Saadet, “Türkçede ñ~g Sesine Dair”, *TDAY- B 1954*, Ankara 1988.

Demir, Necati, *Ordu ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 788, Ankara 2001.

Demiray, Erdinç, *Kepsut ve Yöresi Ağızları*, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde 2003 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Derleme Sözlüğü, I-XII. ciltler, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 1993.

Devlet, Nadir, *Çağdaş Türküler –Ek Cilt-*, Doğuştan Dünümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay., İstanbul 1993.

Devrisheva, Fatima, *Ahıska Türkleri (Sözlü Kültür Bağlamında)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Doğru, Abdülmecit, “Yukarı Kür Boylarının Yer Adları Üzerine Bir Araştırma”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 39, Aralık 1985, İstanbul, s. 131-224.

Eckmann, Janos, “Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair”, *TDAY-B 1964*, Ankara 1989, s. 35-41.

Eğilmez, Savaş, “Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan’ın Kafkasya Politikası”, *Türkler*, IV. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002

Eraslan, Kemal, *Eski Türkçede İsim Fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1980.

Ercilasun, Ahmet B., *Kars İli Ağızları – Ses Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yay: 797, Ankara 2002.

Ercilasun, Konuralp, “Selçukluların Kafkasya Politikası”, *Türk Kültürü*, XXXIII/ 387, Temmuz 1995.

Eren, M. Emin, *Zonduldak-Bartın-Karabük Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay.:686, Ankara 1997.

Ergin, Muharrem, *Azerî Türkçesi*, İstanbul 1981.

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı I*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997 (4. Baskı).

Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1997 (3. Baskı).

Ergin, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Basın-Yayın-Tanıtım, İstanbul 2001.

Erten, Münir, *Diyarbakır Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yay.: 556, Ankara1994.

Feyzullayev, Balabek, *II. Dünya Harbinde Sürgüne Gönderilen Ahıska Türklerinin Tarihi (14 Kasım 1944 - Kasım 1991)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2003(Yayımlanmamış Doktora Tezi).

Gabain, A. Von, “Codex Comanicus’un Dili”, *Tarihî Türk Şiveleri*, (çev.: Mehme Akalın), Atatürk Üniversitesi Yay.: 551, Ankara 1979.

Gabain, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (çev: Mehmet Akalın), Türk Dil Kurumu Yay:532, Ankara 1988.

Gemalmaz, Efrasiyap, *Erzurum İli Ağızları, I. Cilt*, Türk Dil Kurumu Yay: 588, Ankara 1995.

Gökbel, Ahmet, “Kıpçaklar/Kumanlar”, *Türkler*, II. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenûb-i Garbî Kafkas Hükûmeti*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Gökyay, Orhan Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 2000.

(Çelik) Gölen, H. Berşan, *Ahıska'nın Elden Çıkışı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 1996 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Günay, Turgut, *Rize İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 795, İkinci Baskı, Ankara 2003.

Gülensoy, Tuncer, “Anadolu Ağızlarında Şimdiki Zaman Eki”, *Prof. Dr. İbrahim Kafesoğlu'nun Hatırasına Armağan*, Türk Kültürü Araştırmaları Yıl: XXIII/1-2, Ankara 1983..

Gülensoy, Tuncer, *Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 536, Ankara 1988.

Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2007.

Gülensoy, Tuncer ve Ercan Alkaya, *Türkiye Türkçesi Ağızları Bibliyografyası*, Akçağ Yayınları, Ankara 2003.

Gülsevin, Gürer, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yay: 673, Ankara 1997.

Gülsevin, Gürer, *Uşak İli Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 814, Ankara 2002.

Günşen, Ahmet, “Göster- ve Görset- Fiillerinin Yapısı Üzerine”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, Kayseri 2006.

Günşen, Ahmet, *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 745, Ankara 2000.

Gümüş, Nebi, “Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri”, *Türkler*, IV. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Harezmi Türkçesi ve Grameri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., Ankara 1997.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1992.

Hacıeminoğlu, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları 1348, Ankara 1991.

Hacılar, Valeh, “Türkçe Söyleyen Gürcü Âşık-Şairleri”, *Bizim Ahıska Dergisi*, (Çev.: Yunus Zeyrek), Yıl 4, S. 10, Bahar 2008.

Hacılı, Asif ve Aydın Poladoğlu, *Ahıska Türk Folkloru*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.

Hacılı, Asif, *Geribem Bu Vetende- Ahıska Türklerinin Etnik Medeniyeti*, Gençlik, Bakı 1992.

Jones, Stephen F., “Meskhetians: Muslim Georgians or Meskhetian Turks? A Community Without a Homeland”, *Refugee*, Vol. 13, No. 2, May 1993.

Kalkan, Mustafa, “Ahıska Türklerinin Menşei ve Tarihî Gelişim Seyirleri”, *Bilig*, S.7, Güz 1998.

Karaağaç, Günay, *Türkçenin Ses Bilgisi*, Kesit Yay., İstanbul 2001.

Karahan, Leyla, *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yay: 630, Ankara 1996.

Karahan, Leyla, “Görülen Geçmiş Zaman Eki –dı/-di’nin Tarz ve Bağlama Fonksiyonuna Dair”, *Türk Kültürü Araştırmaları – Prof. Dr. Muharrem Ergin’e Armağan*, Yıl: XXVIII/1-2-, 1990, Ankara 1992.

Karahan, Leyla, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yay. Ankara 2004 (7. Baskı).

Karamanlıoğlu, Ali Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay.: 579, Ankara 1994.

Kayabalı, İsmail ve Cemender Arslanoğlu, “Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi”, *Türk Kültürü*, S. 126, 1973.

Kazımov, İsmail, *Axısğa Türklerinin Dili*, Bakı 1999.

Kırzioğlu, Fahrettin, “Ahıskalı 14 Halk Şairimizden Birer Parça”, *Türk Kùltürü*, C. IV, S. 47, 1966.

Kırzioğlu, M. Fahrettin *Dede-Korkut Oğuznameleri*, Atatürk Kùltür Merkezi Başkanlığı Yay., Ankara 2000.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, “Ahıska Bölgesi ve Türklük”, *Türk Kùltürü*, C. VIII, S. 87.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, “Lehçe-i Erzurum Yazmasındaki Halk Sözlere”, *TDAY-B 1962*, Anlara 1988.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, “Ne Mesket Ne De Misket: Ahıska Türkleri’dir”, *Azerbaycan Türk Kùltürü Dergisi*, Azerbaycan Derneği Yayınları, Sayı 268, Ankara 1989.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlının Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara 1993.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Yukarı Küer ve Çoruk Boylarında Kıpçaklar*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1992

Kıyas, Aslan, *Ahıska Türkleri*, Ankara 1995.

Kocasavaş, Yıldız, *Türkçede Şahıs Zamirleri*, Türk Dil Kurumu Yay.: 848, Ankara 2004.

Korkmaz, Zeynep, “Anadolu Ağızlarında Aslı Ünlü Uzunlukları Hakkında”, *TDAY-B 1953*, Ankara 1988.

Korkmaz, Zeynep, *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Genişletilmiş 2. baskı, Türk Dil Kurumu Yay: 575, Ankara 2003.

Korkmaz, Zeynep, *Güney-Batı Anadolu Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 583, Ankara 1994.

Korkmaz, Zeynep, *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 582, İkinci Baskı, Ankara 1994.

Korkmaz, Zeynep, “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ekle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Türk Dil Kurumu Yay: 629, Ankara 1995.

Korkmaz, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu Yay: 827, Ankara 2003.

Korkmaz, Zeynep, “Türkiye Türkçesindeki –madan/ -meden < -madın/ -medin Zarf-Fiil Ekinin Yapısı Üzerine”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, Birinci Cilt, Türk Dil Kurumu Yay: 629, Ankara 1995.

Korkmaz, Zeynep, “uçun/üçün/için vb. Edatlarının Yapısı Üzerine”, *TDAY Belleten* 1961, Ankara 1962.

Köksal, Abdurrahman, *Bişkek’te Yaşayan Ahıska Türklerinin Folklorik Değerleri ve Oyun Müzikleri*, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Bişkek 2007 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Kütükçü, M. Akif, “Uluslararası Hukuk Çerçevesinde Ahıska Türklerinin Anavatanlarına Dönüş Sorunu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 13, Konya 2005.

Mızı-Ulu, İsmail, *Merkezi Gafgaz’ın Etnik Tarihinin Köklerine Doğru*, (Çevirenler: S. Eliyarlı, M. Abdulla), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1993.

Modebadze, Valeri, “Historical Background of Meskhetian Turks’ Problem and Major Obstacles to the Repatriation Process”, *IBSU Scientific Journal*, Volume 3 (2009), Issue 1, s. 113-128.

Németh, Gyula, “Bulgaristan Türk Ağızlarının Sınıflandırılması Üzerine”, *TDAY Belleten 1980-1981*, Ankara 1983.

Nesibli, Yunis, “Orta Çağ Gürcü Kaynaklarında Türkler”, (çeviren: Alesker Aleskerov), *Türkler*, IV. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Olçay, Selahattin, *Erzurum Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yay.:581, Ankara, 1995.

Önal, Ülkü, *Ardanuç – Ahıska Masalları ve Halk Hikayeleri*, Ankara 2004.

Önal, Ülkü, *Ahıska Masalları ve Hikayeleri*, Meneviş yay., Ankara 2008.

Önal, Ülkü, *Ardanuç-Ahıska Manileri ve Türküleri*, Ürün yay., Ankara 2005.

Özbek, Fatih, “Doğu Grubu Ağızlarında Ünlü Uyumlarının Bozulması”, *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yay., Ankara 2009.

Özkan, Mustafa, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 2000

Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay: 657, Ankara 1996.

Pentikainen, Oskari ve Tom Trier, *Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks*, ECMI Working Paper 21, September 2004. Web sayfası: www.ecmi.de/download/working_paper_216.pdf (Erişim tarihi: Ağustos 2006)

Piriyeva, Sevil, *Ahıska Türkleri Azerbaycanda*, Azerbaycam Milli Elmler Akademiyası, Bakı 2005.

Polat, Fadime, *Şavşat ve Yöresi Ağızları*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1999 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Pritsak, Omeljan, “Ermeni Kıpçakçası”, *Tarihi Türk Şiveleri*, (çev: Mehmet Akalın), AÜ Yayınları No: 551, Ankara 1979.

Ragibova, İlmira, *Kırgızistan’da Yaşayan Ahıska Türklerinin Folkloru*, Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2008 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Sağır, Mukim, *Erzincan ve Yöresi Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yay: 582, Ankara 1995.

Sargın, Hakan, *Ahıska Türkleri ile İlgili Politikaların Stratejik Boyutu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Saygılı, Ali, “Ahıska Türkleri’nin Nüfus Hareketleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ülkümüz*, Kommersiyalılık Enstitüsü Türk Dünyası İşletme Fakültesi Dergisi, Celalabad-Kırgızistan Yıl 1, Sayı 2, Aralık 2004. s. 313-327,

Seferoğlu, Paşali, “Ahıska’da Kış Hazırlıkları ve Yemek Kültürü”, *Bizim Ahıska Dergisi*, Yıl 4, S. 9, Kış 2008.

Seferov, Rehman ve Ayhan Alkış, “Sovyet Döneminden Günümüze Ahıska Türklerinin Yaşadıkları Coğrafyaya Genel Bir Bakış”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 24, Güz 2008, s. 393-410. (<http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s24/seferov.pdf>)

Semedli, Elza, “Türk Lehçelerindeki Bir Ses: Kapalı é”, *Journal of Azerbaijani Studies*, Khazar University Press, Volume 10 – Numbers 3-4, Volume 11 – Numbers 1-4, Volume 12 – Numbers 1-2, 2007-2009. (<http://jas-khazar.org/wp-content/uploads/2010/06/43.pdf>).

Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri- Boy Teşkilatları Destanları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1999 (5. Baskı).

Şahin, İlhan, “Anadolu’da Oğuzlar”, *Türkler*, IV. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Şiraliyev, M. ve R. E. Rüstemov, *Azərbaycan Dilinin Garb Grubu Dialekt ve Şiveleri*, Azərbaycan İlimlər Akademisi Neşriyatı, C. I Bakı 1967.

Şiraliyev, M., *Naxçıvan MSSR-in Dialect ve Şiveleri*, Azərbaycan İlimlər Akademisi Neşriyatı, C. I Bakı 1962.

Taşdemir, Tekin, *Türkiyenin Kafkasya Politikasında Ahıska ve Sürgün Halk Ahıskalılar*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.

- Talat Tekin, *Ana Türkçede Birincil Uzun Ünlüler*, Simurg Yay., Ankara 1995.
- Timurtaş, F. Kadri, *Eski Türkiye Türkçesi*, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay. No: 2157, İstanbul 1977.
- Togan, A. Zeki Velidi, “Azerbaycan”, İslam Ansiklopedisi, cilt 2, Milli Eğitim Bakanlığı Devlet Kitapları, 5. baskı, Eskişehir 1997.
- Tuna, Osman N., “Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller”, *TDAY-B-1960*, Ankara 1988.
- Turan, Zikri, *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağzı*, Türk Dil Kurumu Yay: 862, Ankara 2006.
- Türki, İbrahim (haz.), *Ahıska Türklerinin Tarihi, Edebiyatı ve Aşıklarının Kısa Antolojisi*, Çimkent 2007.
- Uramalı, Yusuf, *Gürcistan’dan Sinsi Faliyetler*, (<http://ifsa.blogcu.com/gurcistan-dan-sinsi-faaliyetler/364353>).
- Uravelli, Orhan, “Ahıska Türkleri Sorunu ve Gürcü/Meskh Tezi”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara 12-16 Eylül 1994) Bildiriler*, II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1999.
- Verdiyeva, Hacı Y., “İrevan (Revan) Vilayetindeki Demografik Değişiklikler Üzerine”, (çeviren: Bilgehan Atsız Gökdağ), *Türkler*, XIX. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Wimburs, S. Enders ve Ronald Wihman, “Sovyet Orta Asyası’nda Yeni Bir Seda: Mesketya Türkleri”, (çev. Eşref Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 49, Ağustos 1987.
- Yenisoy, Hayriye Süleyman, *Tarih Boyunca Türk Slav İlişkileri Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slav Leksik Unsurları*, Türk Dil Kurumu Yay.: 709, Ankara 1998

Yunusov, Arif, “Ahıska (Mesket) Türkleri: İki Kere Sürgün Edilen Halk”, (çev.: Ekin Keskin), *Türkler*, cilt 18, Yeni Türkiye Yay., 2002.

Yılmaz, Ayfer, “Ahıska Türklerinin Edebiyatına Dair”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 18, Yaz 2004.

Yılmaz, İskender, *Gümrü Antlaşması*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

Yüzbey, İrade, “Ahıskalı Türkler ve Kültürleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume3/7 Fall 2008.

Zeynalov, Ferhat, *Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi*, (çev: Yusuf Gedikli), Cem Yayınevi, İstanbul 1993.

Zeyrek, Yunus, *Ahıska Araştırmaları*, Ankara 2006.

Zeyrek, Yunus, *Ahıska Bölgesi ve Ahıska Türkleri*, Ankara 2001.

Zeyrek, Yunus, “Ahıska ve Ahıska Türkleri”, *Türkler*, XX. cilt, Yeni Türkiye Yay., 2002.

İnternet Kaynakları

<http://www.ahiskalim.org/>

<http://www.ahiska.net>

<http://www.ahiskalilar.org/portal/index.php>

<http://ahiskadosyasi.org>

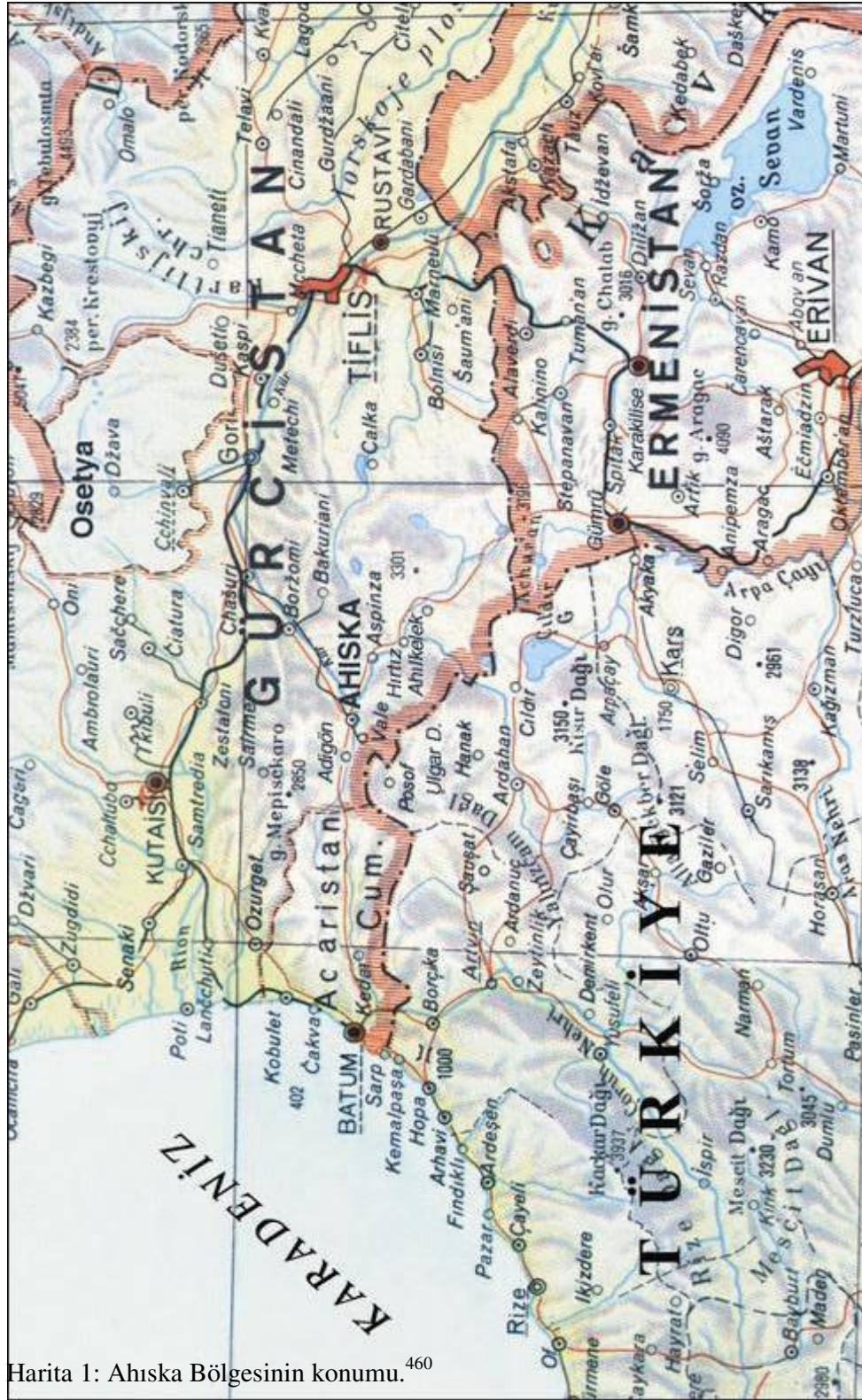
<http://ahiskadernegi.com>

<http://www.datub.eu>

<http://www.ahiskafederasyon.org>

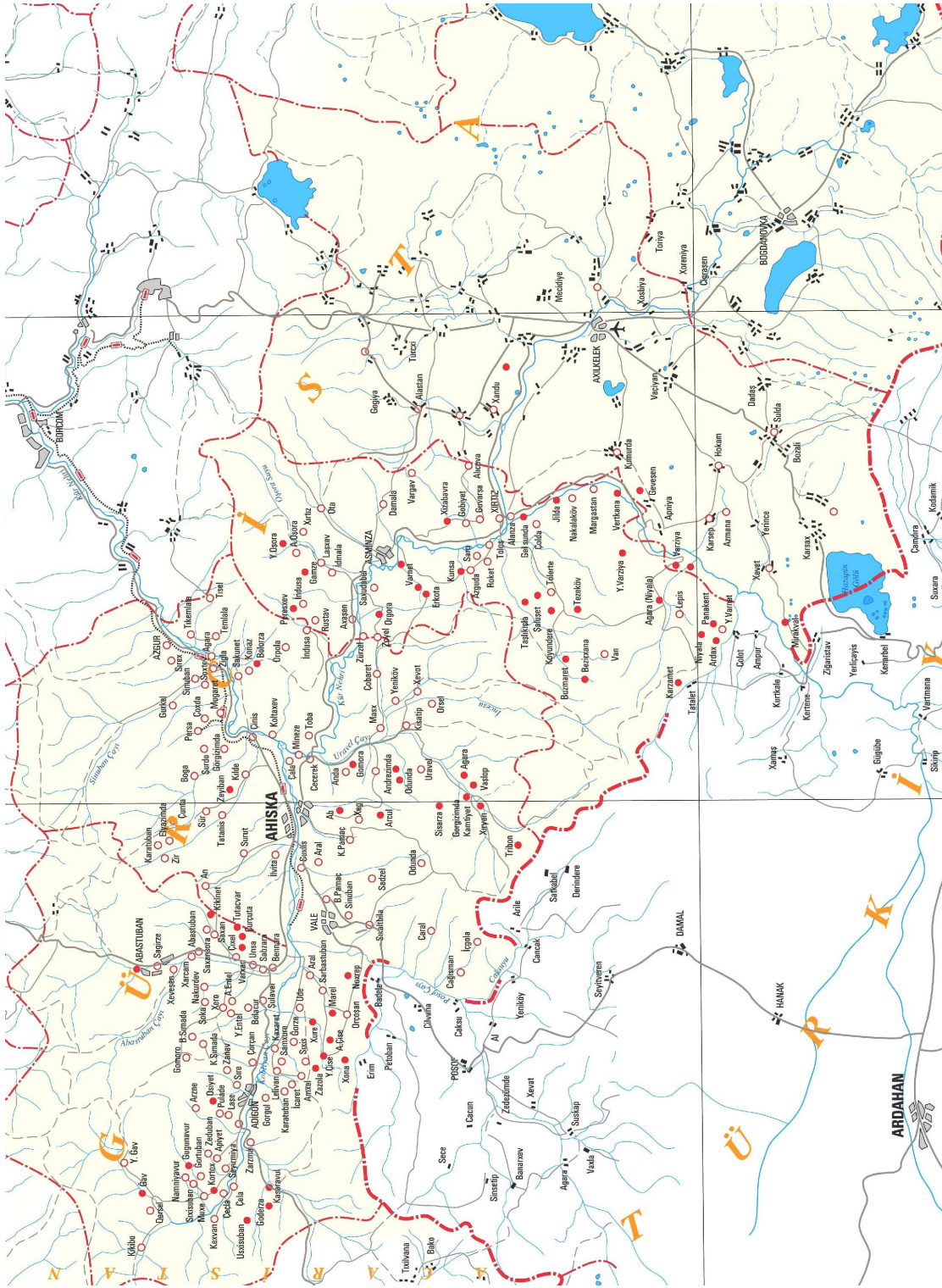
<http://www.asuturkiye.org>

HARİTALAR ve TABLOLAR

Harita 1: Ahıska Bölgesinin konumu.⁴⁶⁰

⁴⁶⁰ www.ahıska.org.tr/haritalar.php

Harita 2: Ahıska Bölgesi ve köyleri haritası.⁴⁶¹

⁴⁶¹ www.ahıska.org.tr/haritalar.php; *Bizim Ahıska Dergisi*, S.3, Nisan-Haziran 2005 (Arka Kapak)

Harita 3: Atabek Yurdu (Sa-atabago)sınırları⁴⁶²

⁴⁶² *Bizim Ahıska Dergisi*, S.10, Bahar 2008.; www.ahıska.org.tr/haritalar.php

Harita 4: Osmanlı Devleti'nin Kafkasyadaki sınırları⁴⁶³)

⁴⁶³ www. ahıska.org.tr/haritalar.php

SSCB Nüfus Sayımları	İki Sayım Arası Dönem (Yıl)	Toplam Türk Nüfusu
1926	---	137.921
1959	33	35.304
1970	11	78.513
1979	9	92.689
1989	10	207.369

Tablo 1: Sovyet Nüfus Sayımlarına göre Ahıskalı (Türk) Nüfusu⁴⁶⁴

Ülke	Nüfus (1989)	Oran (1989 %)
Özbekistan	106.240	51.1
Kazakistan	49.266	23.76
Kırgızistan	21.294	10.27
Azerbaycan	17.705	8.54
Rusya Fed.	9.926	4.78
Gürcistan	1.372	0.66
Diğer	1.466	0.75
Toplam	207.369	100

Tablo 2: 1989 Sovyet Nüfus Sayımına göre Ahıskalı (Türk) Nüfusu ve yaşadıkları ülkelere göre dağılımı⁴⁶⁵

⁴⁶⁴ Saygılı, s. 319.

⁴⁶⁵ Nadir Devlet, *Çağdaş Türkiler –Ek Cilt-*, Doğuştan Dünümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yay., İstanbul 1993, s. 390.

	Nüfus (Bin Kişi)			
	1939	1959	1989	2006
Türkiye	50	75	115	190*
Kazakistan		65	110	170
Rusya Federasyonu	10	75	60	85
Azerbaycan		3	20	50
Kırgızistan		20	30	45
Özbekistan		85	135	25
Ukrayna		4	7	15
Amerika Birleşik Devletleri				10
Gürcistan	175			
Diğer Ülkeler	5	8	10	15
Toplam	240	285	437	605

Tablo 3: Ahıska Türklerinin Ülkelere göre dağılımı⁴⁶⁶

* Türkiye'deki sayının 190.000 olarak verilmesi Sovyetler Birliği dağılmada çok önce, Ahıska bölgesinin Rus işgaline uğramasıyla bölgeden Anadolu'ya yaşanan göçle ilgilidir. 1989 tahmini olarak verilen 115.00 kişi, Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Türkiye'ye gelen Ahıska Türklerinden ayrı tutulmalıdır. Bu grubun nüfus artışı da düşünüldüğünde Türkiye'deki Ahıska Türkleri 50.000 civarındadır.

⁴⁶⁶ Rehman Seferov ve Ayhan Alkış, s. 402. (Yazarların tablo ile ilgili notu: Ahıska Türklerinin nüfusu konusunda farklı kaynaklarda değişik rakamlar bulunmaktadır. Bukadar farklı rakamların çıkması, Ahıska Türklerinin 1944 sürgünü ve 1989 Fergana olaylarıyla birlikte, dağınık yaşamaları ve çoğunun buldukları ülkelerin vatandaşlığına geçmesiyle olmuştur. Ancak elde ettiğimiz farklı kaynaklar (1939, 1959 ve 1989 verileri) Sovyet nüfus sayımlarından elde edilmiş ve bulduğumuz kadarıyla her ülkenin istatistik kurumlarının verilerine dayanarak, Ahıska Türkleri nüfusunu ülkeler çerçevesinde tespit ederek, özellikle 2006 yılı verileri yaklaşık rakamlarla gösterilmeye çalışılmıştır.)

No.	Ülkesi	Kişi Sayısı	Delege Sayısı:
1.	Kazakistan	180 bin	14
2.	Rusya Federasyonu	105 bin	9
3.	Azerbaycan	90 bin	9
4.	Kırgızistan	51 bin	5
5.	Türkiye	50 bin	8
6.	Özbekistan	40 bin	3
7.	Ukrayna	11 bin;	1
8	ABD	15 bin	1
9.	Gürcistan	2 bin	1
Toplam		544 bin	51 Delege

Tablo 4: Ahıska Türklerinin tahmini nüfusu⁴⁶⁷

⁴⁶⁷ <http://www.dunyatuerkleri.org.tr/Haberler.asp?haber=devam&id=293> (Şubat 2011) (Dünya Ahıska Türkleri Birliği'nin 9-10 Şubat 2011 tarihinde İstanbul'da yapılan istişare toplantısında bir Milli Meclis kurulması konusunda görüş birliğine varılmıştır. Meclis 55 delegeден teşekkül edecektir. 4 delege DATÜB başkanının kontenjanı olacaktır. Kalan 51 delege her 10.000 kişi için bir delege olmak üzere ülkelerdeki Ahıska Türklerinin sayısına göre dağıtılmıştır. Ancak katılımcıların isteği üzerine bazı ülkelerden seçilecek delege sayısında istisnalar yapılmıştır.)

METİNLER

Derleme Yeri ve kaynak şahıs	Metin no
1. “Borç”, I.M- Do’sts Films 2003 (Sinema Filmi: Ahıska Türkleri Ağzı ile)	I
2. İstanbul (Ecem Ömeroğlu: Hevot- Ahıska doğumlu, 1990’a kadar Özbekistan’da, 2001’e kadar Azerbaycan’da, 2001’de bu yana Türkiye’de yaşıyor.)	II-a/b/c
3. İstanbul (Mehemmed Ömeroğlu: Özbekistan doğumlu, 1990’a kadar Özbekistan’da, 2001’e kadar Azerbaycan’da, 2001’de bu yana Türkiye’de yaşıyor.)	III-a/b
4. İstanbul (Ganime Ömeroğlu: Özbekistan doğumlu, 1990’a kadar Özbekistan’da, 2001’e kadar Azerbaycan’da, 2001’de bu yana Türkiye’de yaşıyor.)	IV
5. Bursa (Yusuf Kızı Sultan: Gortuban-Adıgön-Ahıska doğumlu, 1990’a kadar Özbekistan’da, 2001’e kadar Azerbaycan’da, 2001’de bu yana Türkiye’de yaşıyor.)	V
6. İstanbul (Kazakistan ve Özbekistan’dan sonra 2001’e kadar Azerbaycan’da, 2001’de bu yana Türkiye’de yaşıyor.)	VI
7. İstanbul (Hasan Emingil Sahan-Adıgön-Ahıska doğumlu, sonra 2001’e kadar Azerbaycan’da, 2001’de bu yana Türkiye’de yaşıyor.)	VII-a/b/c
8. Bursa (Abdulhaluk Fezayil: Özbekistan doğumlu, Türkiye’de yaşıyor)	VIII
9. Bursa (Gizli kayıt)	IX
10. Gürcistan (Çaho Nene: Çihel- Adıgön-Ahıska, Kazakistana sürülmüş, şimdi Gürcistan’da yaşıyor)	X
11. Bursa (Muhammed ...: Sinuban-Ahıska doğumlu, Özbekistan’dan sonra Rusya’da yaşamış, şimdi Türkiyede yaşıyor)	XI
12. Azerbaycan (Ahmed Bayragradov: Zanav-Adıgön-Ahıska doğumlu, Özbekistan’dan sonra Azerbaycan’da yaşıyor.	XII
13. Azerbaycan (Yusuf Ülfenov: Gügünavur-Adıgön-Ahıska doğumlu, Özbekistan’dan sonra Azerbaycan’da yaşıyor.	XIII
14. Azerbaycan (Bayram Ali Latifov: Gügünavur-Adıgön-Ahıska doğumlu, Özbekistan’dan sonra Azerbaycan’da yaşıyor.	XIV
15. Azerbaycan (Müzeyfe Poladov, Rabat- Adıgön- Ahıska doğumlu, Özbekistan’dan sonra Azerbaycan’da yaşıyor.	XV
16. Azerbaycan (Berat Saidov: Çorçuta- Adıgön- Ahıska doğumlu, Özbekistan’dan sonra Azerbaycan’da yaşıyor.	XVI

17. Azerbaycan (Seyfat Dursunov: Ushisuban- Adigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XVII**
18. Azerbaycan (Vahid Halidov: Namniyavur- Adigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XVIII**
19. Azerbaycan (Zaheddin Mamedov: Çeçla- Adigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XIX**
20. Azerbaycan (Muhubbi Yunusov: Gomora- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XX**
21. Bursa (Kahraman Kızı Şahsenemk: Ab- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Türkiye'de yaşıyor. **XXI**
22. Azerbaycan (Köşeli Salayev: Asminza- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XXII**
23. Azerbaycan (Sadi Eşrefov: Agigön- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XXIII**
24. Kırgızistan (Vahida Guseynova: Gobiyet- Asminza- Ahıska doğumlu, Kırgızistan'da yaşıyor. **XXIV**
25. Kırgızistan (Ruzi Gurgenidze: Ahıska doğumlu, Kırgızistan'da yaşıyor) **XXV**
26. Kırgızistan (Zöhre Gasanova: Entel- Ahıska doğumlu, Özbekistan'dan sonra Azerbaycan'da yaşıyor. **XXVI-a/b/c**
27. Kırgızistan (Maral Aliyeva: Urael- Ahıska doğumlu, Kırgızistan'da yaşıyor. **XXVII-a/b**

“Borç”, I.M- Do'sts Films 2003.

Senaryo: Mikayil Afras oğlu

Yönetmen: İbrahim Habibulla oğlu

Yapımcı: Yunus Süleymanhaci oğlu,

Oyuncular: Mikayil Afras oğlu, Rüstem Mürsel oğlu, Kâmil Şehri Süleyman oğlu, vd.

I

- 1 *İmam*: múhterem cámaáti múslimîn! bögúnki vaizimiz niKáh haKında olacağ.
- 2 allah celle celálihu Kuranı ázimüşánda buyuruyor ki: /.../ yáñni, “ēy mu'min
- 3 mislimanlar! áger sizlerin aralarızda ávlenmemiş yāūt dul Kalmış Kadın ve erkeK
- 4 varısá onlari ávlendürün, onlari çiftleşTürün diyá buyuruyir. mübarek hadisinde
- 5 de rasūli ekrem buyuruyer ki...
- 6 *Şehri dede*: bizim molladan da allahrazi olsun, çoğ ağıllı oğlan.
- 7 *Cesim dede*: oğumişdur ömrüuzun oğumiş, çoğ bilimi var. allah gená da
- 8 artdursun.
- 9 *Sadri dede*: hē! íllah da bögún, ilá güzel vaiz etdi ki.
- 10 *Şehri dede*: hē, sán iráli begánmiyerdín.
- 11 *Sadri dede*: bögún vallah çoğ begendim.
- 12 *Cesim dede*: elbet begánürsün ömrüuzun, çünkü hep yüregimizdeki dertlári
- 13 söyládi, sağolsun.
- 14 *Sadri dede*: egerse dül, erkek Kadın varısa onlari çiftleşTürün demiş kitap.
- 15 *Cesim dede*: ēy, o kitaba Kurbanolim, hani oğul Kızlarımız o kitabi oğiyerlár mi
- 16 ki ağniyalár, bilálar, ná diyarsın şehrican?
- 17 *Şehri dede*: o kitabi biz hırli oğuduğ mi ki oğul Kızlarımız da oğusun. şindll,
- 18 canımız cennet iştiyer ama günahlarımız Koymiyer.
- 19 *Sadri dede*: haydē, gidağ bir yerda oturup dertláşag, ná diyersiz?
- 20 *Cesim dede*: eyvallah, siz gedín oturun. ben gedem ki benim derdim bená yetiyer.
- 21 *Şehri dede*: náoldi cesim?
- 22 *Cesim dede*: ná bilem, keyfim yōğ, elá başım ağriyer ki zanasın patliyacağ oliyer.
- 23 *Şehri dede*: gēt rahatla, get cásim.
- 24 *Cesim dede*: eyvallah!
- 25 Oyuncu 3: gēt, keyfan bağ.
- 26 *Şehri dede*: sadri, oturup Konuşmadan Kaçmam. eyis̄i evimizá gedáğ da işimiza
- 27 bağag. ná diyarsın?
- 28 *Sadri dede*: ná diyerim, getsag gedag hayde, işimiza bağag.

- 29 ***
- 30 *Aydın:* òoh, salamunaleyküm
- 31 *Köylü:* aleykümselám.
- 32 *Aydın:* emi nēvediyersin?
- 33 *Köylü:* şukúrlarola.
- 34 *Aydın:* yeni ğazte çıhtı, oħun?
- 35 *Köylü:* çoğey, çoğey.
- 36 ***
- 37 *Aydın:* tuntul nenē!
- 38 *Tuntul nine:* ey!
- 39 *Aydın:* pāra gáldi.
- 40 *Tuntul nine:* ahan gáliyerim, gáliyerim.
- 41 *Aydın:* vaħtın ħeyrola Tuntul nene.
- 42 *Tuntul nine:* sámnın vaħtın ħeyr aydincan, abelá tez tez gálsánıya hesretlániyeruħ
- 43 oğul.
- 44 *Aydın:* bene mi, paraya mi?
- 45 *Tuntul nine:* sene de, paraya da.
- 46 *Aydın:* buyur. para insana Kúul be! şindi buraya bir imza.
- 47 *Tuntul nine:* gáturouğul.
- 48 *Aydın:* āha, oldi. biz da sizlár için çalışıyeruħ tuntul nene.
- 49 *Tuntul nine:* ömrinán Toyasın oğulcan. bu da sene Kúuvvet olsun.
- 50 *Aydın:* nēvediyersin tuntul nene?
- 51 *Tuntul nine:* çocuħlara bişey alursun.
- 52 *Aydın:* sağol. biz de sizlárın emekbağını daha da arturmayı düşüniyeruħ.
- 53 *Tuntul nine:* biz da sizin ömrünüza duva ediyeruħ, sağol.
- 54 *Aydın:* hē, o da laf. gedem ki beni beklıán da çoħTur.
- 55 ***
- 56 *Mevlüt dede:* aydın! nera aydın?
- 57 *Aydın:* ēy mevlüt dede. salamúnaleyküm. keyflár nasıl mevlüt dede?
- 58 *Mevlüt dede:* ola nerdasın? sabaħtan buyani bunda oturup sani beklıyerim.
- 59 *Aydın:* bunda niya beklıyersin mevlüt dede. içarda beklısan olmaz mi?
- 60 *Mevlüt dede:* ben bundayken unudup geçiyersin da içarda olsan na olur?
- 61 *Aydın:* böğún olmaz yarınolur mevlüt dede. imza at.
- 62 *Mevlüt dede:* gátur. ya tükánsa parā.

- 63 *Aydın:* para tükenmez. hökümetin parasi çohtur.
- 64 *Mevlüt dede:* hökümetin parasi çoğısā emek parami niya biráz artırmıyērsīn?
- 65 *Aydın:* oni yoħardakilār halediyerlar. biz bir küçüK adamuħ mevlüt dede.
- 66 *Mevlüt dede:* san da olacağısan büyük adam ol, büyük adam! küçük adamdan ná
- 67 çıħar.
- 68 *Aydın:* gedem ki bu küçüK adami da bekliyanlar var.
- 69 *Mevlüt dede:* aydīn, hele dur dur. paray sayem.
- 70 *Aydın:* say, sāy! düz midür?
- 71 *Mevlüt dede:* düzdür ama azdur.
- 72 *Aydın:* de get...
- 73 ***
- 74 *Kazım:* gülseren, Ķız gülseren!
- 75 *Gülseren:* nē?
- 76 *Kazım:* gāl da a ondan on yedi on doħuz açar ver hele.
- 77 *Gülseren:* gendinēal, ben yemeK yapıyerim.
- 78 *Kazım:* ben çıħsam a bu düşār da beni ezer Ķız.
- 79 *Gülseren:* vīy. eláysa dur dur dur. möhkem dur gáliyerim. onēiki, on dōrt, yigirmi.
- 80 *Kazım:* üstüna yazıyerdür Ķız on yeTdi on doħuz deyi.
- 81 *Gülseren:* hani ya hiç bulamiyerim.
- 82 *Kazım:* ē^hey!
- 83 *Gülseren:* vūiy! çıħtīn?
- 84 *Kazım:* bir tene açari bulamiyersin helbet çıħarım. vay, cefimdáymiş Ķız.
- 85 *Gülseren:* vıy, yalancı!
- 86 *Kazım:* get işan baħ!
- 87 *Leyla:* paraliya baħma kız/ altun boncuħ taħma kız/ sevdasız ömür olmaz...
- 88 *Gülseren:* Ķız leylá! baħ hele, Ķocan gáldi. biraħ şer yazmayı.
- 89 *Aydın:* gāl hele.
- 90 *Leyla:* gáldin mi?
- 91 *Aydın:* gáldim. baħsana sana ná gáturdum.
- 92 *Leyla:* náymış aydın?
- 93 *Aydın:* baħ, baħ begándin mi?
- 94 *Leyla:* bir iyi bişey alaydın ya.

- 95 *Aydın:* bundan ey bişey mi var \hat{K} ız! tavuğ yeddi ĥazinánün biridür diyerlár. vıy,
 96 baĥsanā! gálmazdan bereket vermáya başladı.
 97 *şehri dede:* alıoğul al.
 98 *Çocuk1:* aliyerim.
 99 *Aydın:* ĥalıt, gál^hele, yumurtani al. al sena. yāa, górdun mi?
 100 *Çocuk1:* gálıemi.
 101 *Çocuk2:* babā! sanın yumurtan güçliymiş he mī, herkeşinkini yeñđi./.../ górdun
 102 mi, benim babamın güci çóĥtur.
 103 *Çocuk2:* hī sená! benim babamın güci çoĥtur. onıçün iki tene \hat{K} arısi var. sanın
 104 baban güci az, onıçün bir \hat{K} arısi var.
 105 *şehri dede:* bu sözlári sene kim ógratti oğlüm?
 106 *Çocuk1:* babay gendi dedi ki güçli adamların iki tene ĥarısi olı^r.
 107 *şehri dede:* hēy, baban aĥli olsaydi bu sözlári sene ógradur mi?
 108 *Kazım:* yetár \hat{K} ız, yetár! sásin kes!
 109 *Gülseren:* ya beni de ya da oni ...
 110 *Kazım:* ĥadi ola! sanın dilin kesem ...
 111 *şehri dede:* çocuğun suçi yoĥ! kesilácaĥ dil sánda!
 112 *Kazım:* hē! zati hep ben suçliyim.
 113 *şehri dede:* dógmıyasın!
 114 ***
 115 *Aydın:* ben sene dedim ki savuĥ suyi az iç ola!
 116 *Çocuk2:* baba ben savuĥ su içmamişim.
 117 *Aydın:* ya?
 118 *Çocuk2:* çay içTim da.
 119 *Aydın:* hay sáni! get deıelá. çabuĥ ol ola! vıy, babā! hele yuĥlamıyer misin?
 120 *şehri dede:* yuĥi gáliyer mi oğlum?
 121 *Aydın:* yatıp yuĥlasana, de ki yarı geceleráçan na oturiyersin, şaşarsın. çaPPuĥ ol
 122 ola!
 123 *Çocuk2:* ahan gáliyerim.
 124 /.../
 125 ***
 126 *Aydın:* küçüĥadamdán ná çıĥar dedi. na adamlar var ē... urbalarımız değişildi
 127 ama bu çantalar da deđiřilsē...

- 128 *Aydın:* õy, nâsilsin yegân. bi selâm edám, bi selâm edám benim aslan yegánum.
 129 baḥsana ben sená na gátürdüm. çıK^hmiyer çıK^hmiyer. ēeh, işte çiK^halat,
 130 hazediyersin he mî? vaḥtız ḥeyr.ola yenge. kezim biráz el ḥarçluġi yollamişTi
 131 da.
 132 *Kazım'ın 2. eşi:* bir haftadur gálmiyer, gendü ey midür?
 133 *Aydın:* eydūr, biráz yapılácaḥ arabalar çoḥlandi da onlari yapıyer. bir iki gúna
 134 gálur yenge.
 135 *Kazım'ın 2. eşi:* yā, beni ... gená çekiştilár mi?
 136 *Aydın:* yoġ yenge nayin çekişmâsi, aşindi gülseren yengeyle eládurlar ki yaġ ile
 137 Pâl.
 138 *Kazım'ın 2. eşi:* oniçún bizi unutmiş megēr.
 139 *Aydın:* ben da gedem ki işlárım çoḥTur. saġol.
 140 *Kazım'ın 2. eşi:* selâm de.
 141 *Aydın:* gendü gálür, ben tembih ederim.
 142 ***
 143 *Kazım:* gülseren!, gülseren!, Kız gülseren! rásim, abelá gel.
 144 *Çocuk1:* nā?
 145 *Kazım:* get da aban çağır, Kulaḥlari eşitmiyer o Kadar sesliyerim da.
 146 *Çocuk1:* a^han şimdi gediyerim. abā! sani babay çağırıyer.
 147 *Gülseren:* get o baban de ki onnan sóylamiyerim. boşuna boġozuni yırtmasın.
 148 *Çocuk1:* baba! abay dedi ki ben oninán sóylamiyerim.
 149 *Kazım:* de ki bir piyala savuḥ çay versin da sóylamasa da Kõmdan oyani.
 150 *Çocuk1:* aba! babay dedi ki bir piyala savuḥ çay versin da sóylamasa da cani
 151 cehenneme.
 152 *Gülseren:* ben üstüme Kari alduġun vaḥti cehennemá attuġun degül miyim? onun
 153 adını benim yanımda sóylâma diyerim. bu işte çocuḥlara bile ... ettin. gená na
 154 iştiyersin bendan.
 155 *Çocuk1:* şimdi babaya gedip na diyem?
 156 *Gülseren:* get ola sus başım ağrıdı!
 157 *Kazım:* vıy vıy vıy vıy...
 158 *Gülseren:* nā.öldi?
 159 *Kazım:* elimá vurdum./.../ usul, usul.usul.
 160 *Gülseren:* acışıyēr?

- 161 *Kazım*: hayatım ben^{ll}m.
 162 ***
 163 *Şehri dede*: cásimdán incinmiyáḡ. dostumuzdur. egēr K̂ariyi almişsa gözaydını
 164 olsun.
 165 *Sadri dede*: dostlarından sir gizláyan dost. bu dost degül e!
 166 *Şehri dede*: hele baḡ hele! cásim gáliyer mi hele buraya
 167 *Sadri dede*: belki ġarısını biznán tanış^oetmáya gáturiyer.
 168 *Şehri dede*: gáliyer ki iri dostlarımdan gözaydınları alem. san^oisa ondan
 169 inciniyersin.
 170 *Sadri dede*: hē, becáriKliymiş. baḡ helē, birbiriná na güzel uymiş.
 171 *Şehri dede*: ḡalal^oolsun cásim.
 172 *Cesim dede*: ássalamúnaleyķum dostlarım.
 173 *Sadri dede*: aleykümüssalam.
 174 *Şehri dede*: cásim, yolun şaşurdun mi, gálsana!
 175 *Cesim dede*: yoḡ canım K̂ardaşlarım, ben yolumi dēe şaşurmam, gózlarımá gená
 176 işiḡ gáldi. siz gendizá muK̂ayetli olun.
 177 *Sadri dede*: ya diyerdin ki başım^oaġriyer.
 178 *Cesim dede*: dermeni ki bulunur her dert eylenür ömr^ouzun, şimdi dá ben sizlára
 179 duvacyim, T̂avranun.
 180 ***
 181 *Aydın*: şeref T̂adā! gel hele biyani. salamunaleyķum şeref dede.
 182 *Şeref dede*: aleykümşelám, ḡeyurdur inşallah.
 183 *Aydın*: ḡeyir ḡeyir. para verecám ḡeyir olmaz mi?
 184 *Şeref dede*: o daha ey ḡeyurdur^oa!
 185 *Aydın*: keyfin ey^omidür, nasilsin?
 186 *Şeref dede*: na olacaḡ, get naḡırā gál aḡora. bu işi da görmasaḡ kimsáya
 187 lazumluḡum da olmaz.
 188 *Aydın*: niya elá diyersin. allaha şükür oḡul K̂ızların vār.
 189 *Şeref dede*: ēy áydincan, oḡul K̂ızlar sufrayi düziyerlár, her biri gendi odasına
 190 gediye. K̂áliyerim yalaḡuz. sufra bene baḡiyer ben sufraya baḡiyerim áydin,
 191 nē^oedem. bişey desām diyerlár “baba ne etmiyeruḡ sene.” ben babama öyle
 192 demişşēm oḡullarım da bene o sözi diyellár. ná^oedem şimdi. ná ki tallaya ekársin

- 193 oni da biçársın. ama yalağuzluğ bi allaha yaqışur. aydın birez derdimden söyledim
 194 de bağışlarsın.
 195 *Aydın:* bişey degül, sağol şeref dede.
 196 ***
 197 *Aydın:* cásim \hat{T} adā!
 198 *Cesim dede:* ey ciğirim buyur gál.
 199 *Aydın:* emeK paran verem ki gedaca \hat{e} ım.
 200 *Cesim dede:* gál aydıncan gál, yengán \cup elindán bir fincan çay iç, gená gedarsın
 201 canım gál.
 202 *Aydın:* salamunaleküm, ey misin?
 203 *Cesim dede:* şükür allaha, sağol. buyur otur aydıncan.
 204 *Aydın:* sağol, ē...
 205 *Cesim dede:* şuşa hanīm!
 206 *Aydın:* eve da gedacam da.
 207 *Cesim dede:* yoğ yoğ.
 208 *Cesim dedenin eşi:* buyur ağam.
 209 *Cesim dede:* ağan sene \hat{K} urbān. misefir gáldi çay gátürür misin?
 210 *Cesim dedenin eşi:* hoş gálmişiz.
 211 *Aydın:* hoş görduğ. vahtiz heyr ola.
 212 *Cesim dedenin eşi:* her vahtiz heyr.
 213 *Cesim dede:* bizim postacı aydın beg.
 214 *Cesim dedenin eşi:* çōğ \cup ey.
 215 *Cesim dede:* bizim eşimiz şuşa hanım aydıncan.
 216 *Aydın:* pekiy, paran say.
 217 *Cesim dede:* sana inaniyerim.
 218 *Aydın:* say cásim \hat{T} ada, şimdi ben gedem ki...
 219 *Cesim dedenin eşi:* çaya buyurun.
 220 *Cesim dede:* eyvallah şuşa hanım.
 221 /.../
 222 *Aydın:* allah sene bağışlásın cásim \hat{T} ada.
 223 *Cesim dede:* bağışládi aydıncan bağışládi, o allaha \hat{K} urban olim.
 224 *Aydın:* vāa, gözün aydın \cup olsun.
 225 *Cesim dede:* aydınlar içindá baban da olsun. /.../ de gená sen yardımcı ol. ihtiyar
 226 çağında zorluğ da çekmesin baban.

- 227 ***
- 228 *Kazım*: vay benim aslanıoğlüm. gel hele gel, gel. hopPā, nasilsinıoğlum. baḥ sene
- 229 na gáturdum. baḥ hele baḥ, aḥan.
- 230 *Kazım*: nasilsin? çocuḥ sevüdüğunda göynüná yaz gáldi. sanın göynán bahar bilá
- 231 gálmadi mi KÍZ?
- 232 *Kazım'ın 2. eşi*: yōḥ, K̂arlar bilá erimadi.
- 233 *Kazım*: niya ki?
- 234 *Kazım'ın 2. eşi*: çünkü bir güneşimiz var, o da Tāğun oyanısına çıḥiyer, orada
- 235 batiyer. bizi unutmuş.
- 236 *Kazım*: elá dema, unutmamişim KÍZ. keyfin ey midür?
- 237 *Kazım'ın 2. eşi*: K̂ızım baban de ki biz onnan sóylámiyeruḥ, küştuḥ!
- 238 *Kazım*: niya K̂ızım, benim na suçım var, günáhim ná?
- 239 *Kazım'ın 2. eşi*: de ki suçun böyük, iki terefi barabar tutmiyersin.
- 240 /.../
- 241 *Kazım*: K̂irēm? a^{ha} açıağzın. gená K̂irēm? oy, vıy vıy vıy vıy vıy...
- 242 *Kazım'ın 2. eşi*: ná oldi?
- 243 *Kazım*: P̂armağım.
- 244 *Kazım'ın 2. eşi*: ... hani baḥem. bişi degülımiş. sabret.
- 245 *Kazım*: usul usul usul.
- 246 *Kazım'ın 2. eşi*: sabret. az biıšen K̂aldı. aḥan şimdi oldi. aıbu P̂armağan nıoldi?
- 247 *Kazım*: şimdi iki teref barabar oldi. ḥayatım benim.
- 248 ***
- 249 *Alaaddin*: bene baḥ, hey! işitmiyer misin? ben eláddinim. gögda bir güneş, yerda
- 250 bir tene benim. /.../ get, nera gedarsan get. ... get, pazara get beni sor. hap
- 251 taniyerlár. adını unutmiyaḥ diya belá defterlara yazmışdurlar.
- 252 *Aydın*: borca ki alur uçarsın helbet yazarlar ay eništa.
- 253 *Alaaddin*: vūy, āydın, nerdan çıḥtın?
- 254 *Alaaddin'in eşi*: gálıaydın, násilsin?
- 255 *Alaaddin'in oğlu*: salamün aleyküm T̂ayi.
- 256 *Aydın*: aleykimisselám. nasılsın yegán?
- 257 *Alaaddin'in eşi*: babay ey midür?
- 258 *Aydın*: biz eyuḥ allaha şükür, yetar ki san eyıol.
- 259 *Alaaddin'in eşi*: biz da eyuḥıšta. aha, odunumuz da vardur.

- 260 *Alaaddin:* bena baḡ, K̂ıy! K̂ahven yoḡ mi? belá T̂ag^h gibi K̂aynım gálmiş. belá da
 261 K̂almaḡ bena borç düşar.
 262 *Aydın:* san elá boşuna bişelári borç sayma eniştá. eysi çocuḡlar ögúndaki baba
 263 borcuni düşun. şimdi gál, gál da bu ayılá yúkúni umuzanólal.
 264 *Aydın:* naóloldi eniştá?
 265 *Alaaddin:* bu ayılá yuki na aḡırólmiş aydın?
 266 ***
 267 *Aydın:* ēy mürsel, iştá belá.
 268 *Mürsel:* düz K̂arar vermişin, baban eversen çoḡ eyólur.
 269 *Aydın:* gerçek mi?
 270 *Mürsel:* he ya. o yaştá yalaḡuz olmaḡ çok çetindir. çúнки oḡul oḡul yerindá, K̂ız
 271 K̂ız yerinda, ama ömür yoldaşın yeri baḡşadur.
 272 *Aydın:* dūz. bir baḡaḡ. dosti cásim T̂aday evlándi, görsán, elá çocuḡ gibi seviniyer.
 273 çoḡ mutli.
 274 *Mürsel:* elá mi?
 275 *Aydın:* ben da babayı elá mutli görmaḡ istarım.
 276 *Mürsel:* aydın, Allah niyetan yetürsün. eger yardım lázım isa bená güvenebilirsin.
 277 *Aydın:* saḡol.
 278 *Mürsel:* aydın, şimdi ben bacımınán az bişe K̂onuşem da gáliyerim.
 279 *Aydın:* ey, geç biza da misáfir olursun.
 280 *Mürsel:* geçerim inşallah. hayde saḡol!
 281 ***
 282 *Şehri dede:* náóloldi? bogún keyfin yoḡtur ilḡamcan.
 283 *İlham:* ē şehri T̂ada, evdá ki K̂ari olmaz, adamın keyfi olur mi?
 284 *Şehri dede:* gelin nera getdi?
 285 *İlham:* babasıgilá. ben oni döḡmedüm, söḡmedüm, yani bir sözüme incinip çel
 286 çocuḡı da topladi da getti. üç gúndur da yalaḡuzum, gecá yuḡliyamiyerim. yani ki
 287 evler üstúma devriliyer. yalaḡuzluḡ da meger neçermiş şehri T̂ada.
 288 *Şehri dede:* gelin gitmişse babasıgilá getmiş incinmá. bir iki gúna gálacaḡ.
 289 *İlham:* hani da elá olsa.
 290 *Aydın:* ô, K̂olayólolsun işlarız.
 291 *Şehri dede:* alla razi olsun, saḡolólḡlum.
 292 *İlham:* saḡolólaydın.

- 293 *Aydın:* yorulmadın mi baba?
- 294 *Şehri dede:* yoğ-oğlum.
- 295 *Aydın:* ná gúzzel Tânalarmış.
- 296 *Şehri dede:* he yā, góriyersin.
- 297 *Aydın:* osanmadın mi baba?
- 298 *Şehri dede:* hele igná vuriyerim oğlum. sán da yardım etsan ey olur.
- 299 *Aydın:* hē helbet. hepsine mi igná vuracağsın babā?
- 300 *Şehri dede:* he yā oğlum. allah bunnari da insan için yaratmış. möhkem tut.
- 301 on için dá bunnara bağmağ bizim bir borcumuzdur oğlum.
- 302 *Aydın:* bizi dá bir borçTan Kırtar baba.
- 303 *Şehri dede:* kimsáya borcun mi var oğlum?
- 304 *Aydın:* allaha borcimiz çoğ, ama bir yalağuz babayi evármağ borci da var imiş.
- 305 işta o borçTan Kırtar baba. eşin biz buluruğ, yeter ki sán razı ol.
- 306 *Şehri dede:* peki Kıardaşların na diyar oğlum?
- 307 *Aydın:* ná diyacağlar ki baba? hele /.../ yalağuzluğda yaşadüğ biz senden üzür
- 308 dilámaliyuğ.
- 309 *Şehri dede:* keşkem anan ölmásaydı oğlum.
- 310 *Aydın:* /.../ neydağ baba. allahın yazısı beláymış.
- 311 ***
- 312 *Aydın:* yardıma gáldım.
- 313 *Alaaddinın eşi:* vā, na ey! gál aydın.
- 314 *Aydın:* Kıolay olsun.
- 315 *Alaaddinın eşi:* alla^h razı olsun.
- 316 *Aydın:* ver sápeti. maşallah na güzel almalar olmışdur.
- 317 *Alaaddinın eşi:* yā, gördün?
- 318 / /
- 319 *Alaaddinın eşi:* a buraya tók.
- 320 *Aydın:* a buraya tókem mi?
- 321 *Alaaddinın eşi:* usul, usul, yavaş. na háber?
- 322 *Aydın:* diyer ki ihtiyarlar. yalağuzluğ bir allaha. babazi evarsaz a.
- 323 *Alaaddinın eşi:* ná? şaşurdun mi aydın? olamaz, ráhmetluğ anamızdan sora
- 324 bağşasi bizá ana olamaz.
- 325 *Aydın:* dūz. ama doğğuz yıl oldı, babay yalağuzdur. babayi da ağnamağ lazım.
- 326 *Alaaddinın eşi:* niyá? siz varsız ki!

- 327 *Aydın:* biz varuğama bizim yerimiz ayridur, ağniyer misin?
- 328 *Alaaddin'in eşi:* ne, baħamiyer misiz? baħamiyersáz gátürün ben baħarım. ama
- 329 baħşasi bizá ana olamaz. ben bu işá razi degülüm.
- 330 *Aydın:* sene ağnadamadım Kız.
- 331 ***
- 332 *Aydın:* vā! nera kázim?
- 333 *Kazım:* āⁿ bu arabay yaptım da, baħem nasi Kacıyer.
- 334 *Aydın:* dur, ben da gálēm?
- 335 *Kazım:* hayde gál.
- 336 *Aydın:* aşindi.
- 337 *Aydın:* su çoħlamiş, he mi? baħsana.
- 338 *Kazım:* he, gál bi çimaħ ola. /.../
- 339 *Aydın:* sanın yüregán ... ná ki, iki Kariya Tayanasın.
- 340 *Kazım:* baħ, buni düz dedin.
- 341 *Aydın:* kázim,
- 342 *Kazım:* nay ola?
- 343 *Aydın:* babayı evarmaħ lazım.
- 344 *Kazım:* san eyca düşúndun mi ki? aydın, hele baħ, babaya ne lazım bu yaşında
- 345 Kari?
- 346 *Aydın:* o yaşında daha çoħ lazım. babay evarmaħ biza borçdur.
- 347 *Kazım:* eláysa evaraħ. /.../
- 348 ***
- 349 *Şehri dede:* yıħılmıyasın Kızım. gálın! aydın yuħliyer mi halā. uyatsana, belki
- 350 göracaħ işlári vardur.
- 351 *Aydın:* hayde baba.
- 352 ***
- 353 *Tuntul nine:* eyetmişsiz ki gálmişsiz, buyur. ħáticedenöeyisini bulamassız.
- 354 *Aydın:* gerçek mi?
- 355 *Tuntul nine:* gerçēK.
- 356 *Aydın:* görsaħ olur mi?
- 357 *Tuntul nine:* göracaħ misiz?
- 358 *Aydın:* góstar he.
- 359 *Tuntul nine:* şindi ben baħem. aydınım gēl.

- 360 *Aydın*: Kâh baba.
- 361 *Şehri dede*: ben da gâlem mi aydın?
- 362 *Aydın*: he gâl.
- 363 *Tuntul nine*: hele bağ buyani. ná güzel Kızdur. gençluğunda daha güzel idi. elçilár
- 364 çoğ gâldi ama begenmâdi heçbirini. soğunda cásime de getmâdi.
- 365 *Aydın*: şindi na yapsağ ki biza yoğ demez Tuntul nene?
- 366 *Tuntul nine*: elçilâruz möhkemolsun, ben da yardım edâırım.
- 367 *Şehri dede*: bu işi dostum sadri becarur.
- 368 ***
- 369 *Sadri dede*: şehri!
- 370 *Kazım*: gâldi.
- 371 *Aydın*: tökün hınKâli. salamun aleyküm sadri emi. ey gâldin mi, gâl.
- 372 *Şehri dede*: gâl sâdri.
- 373 *Aydın*: yorulmadın mi?
- 374 *Sadri dede*: yoğ. oğlum aydın bir çay tök. hay sağol.
- 375 *Aydın*: sadri emi, söylâsana patliyacağolduğ.
- 376 *Sadri dede*: hâticâ razı olmadı. eger istesen gene de gidârum.
- 377 *Şehri dede*: istemez. lâzim degül.
- 378 *Sadri dede*: aydın oğlum, elâ bir acıhmişim ki hele bir hınKâldan yiyah.
- 379 ***
- 380 *Aydın*: nera belâ TunTul nene?
- 381 *Tuntul nine*: aydın! nayiş görduz oğul!
- 382 *Aydın*: na habar TunTul nene.
- 383 *Tuntul nine*: ola na olacağ. yolladuğuz elçi gendüne mi elçilúğ etTi, babaza mi?
- 384 *Aydın*: ağnamadım?
- 385 *Tuntul nine*: na ağnamağ iştar. Kuziy vermişiz Kurdunçağzına ki gendi Kızı aldı
- 386 getTi.
- 387 *Aydın*: gerçek mi?
- 388 *Tuntul nine*: gerçek.
- 389 ***
- 390 *Şehri dede*: hele orya.
- 391 *Aydın*: babâ hayde sadri emigilâ gedağ.
- 392 *Şehri dede*: ya bu?
- 393 *Aydın*: hayde, sora gáluruğ.

- 394 *Şehri dede:* ilham, bunnari alursun? bógün gün ey *Ķ*ızdurdy aydın.
- 395 *Aydın:* hēe, yolüstidür, geçanda eva girip ... sora işta dayanamasın.
- 396 *Şehri dede:* hē hē! ola aydın! sádri belá işlárdan *Ķ*almazdi ama niya gálmamış?
- 397 *Aydın:* niya gálmamış? gedaḡ orda aḡnarsın baba!
- 398 *Şehri dede:* naoldi oḡlum?
- 399 ***
- 400 *Sadri dede:* aḡbu sanüçün. nasıl? aḡbu üzümleri gendi ellerimle ...
- 401 *Aydın:* baḡ ki dostun bu işi nesil becermiş baba?
- 402 *Şehri dede:* hele buna baḡ hele!
- 403 *Aydın:* hayde şimdi, hayde.
- 404 *Şehr, dede:* hō^yt! ḡay sani sapıḡ sani!
- 405 *Sadri dede:* şehri, dostum!
- 406 *Aydın:* baba, dur! baba etma!
- 407 *Sadri dede:* dostum dur, aḡnamadan...
- 408 *Şehri dede:* hō^yt, gál buraya. sandan dostluḡ çıḡmazmış.
- 409 *Hatice:* ne iştiyersiz ondān?
- 410 *Şehri dede:* gendi biliyer!
- 411 *Aydın:* hayde baba hayde!
- 412 *Hatice:* ne iştediler onnar senden?
- 413 *Sadri dede:* ēh, biráz borcum varıdi vermedim de, ona sebep.
- 414 ***
- 415 *Aydın:* aha, çantalarımız da teze oldi.
- 416 *Mürsel:* he ya. aydın, baban meselesi nayolacaḡ?
- 417 *Aydın:* sóyladım. şimdi elçiluḡa gendüm getmasam olmaz.
- 418 *Mürsel:* sen incinmá. gál ikimiz gedaḡ. hem bizim köydá gedilácaḡ bir iki evlár da
- 419 var.
- 420 *Aydın:* gerçek mi?
- 421 *Mürsel:* he! elçiluḡ edaruḡ.
- 422 ***
- 423 *Müdür:* áydın, *Ķ*ardaşım arabayi nata^vur yaptız.
- 424 *Aydın:* naoldi ki?
- 425 *Müdür:* çalışmıyer!
- 426 *Aydın:* ben bilmam.
- 427 *Müdür:* oyani buyani binmáy biliyer da arabayi ḡırlı yapmayı bilmiyer mi?

- 428 *Aydın*: bi yerá binmamişim.
- 429 *Müdür*: ben gendim gördüm. göránnar var.
- 430 *Mürsel*: müdürüm, yitáliyáħ mi?
- 431 *Müdür*: itálayın.
- 432 ***
- 433 *Aydın*: mürsel! elçiluğa naıvaħt gidáħ?
- 434 *Mürsel*: yarın gedaruħ, böğún ħalkın emeK paralarını Táğıdaħ da.
- 435 ***
- 436 *Alaaddin*: ben eláddinim. gögde bir güneş yerde bir tek ben. herkeş beni taniyer.
- 437 hürmet Te ediyerlár. biráz başım ağıriyer, başım.
- 438 *Mevlüt dede*: tókēm?
- 439 *Alaaddin*: tōk. bu nē?
- 440 *Mevlüt dede*: çāy!
- 441 *Alaaddin*: çay başıağrıyı eyetmiyerı!
- 442 *Mevlüt dede*: çoħ vır vır etma. dē^y Ķaynın gáliyer.
- 443 *Alaaddin*: eláysa ben bunda yōğum.
- 444 *Aydın*: salamunaleyküm. nēıdiyernin?
- 445 *Mevlüt dede*: aleykümselám aydın. beklıyerim. paray gáturdun mi ola?
- 446 *Aydın*: he ya! böğún kóyda herkeştán irali san alacan paray.
- 447 *Mevlüt dede*: ay sani sağıolasın, aħa yani aħıllandın baħ. naıoldi aydın?
- 448 *Aydın*: çantalar değışilip para mürselde getmiş. ben çapuħ ona ulaşem, aşındi
- 449 gálurum.
- 450 *Mevlüt dede*: ē aydın, san da heç aħıllanmadın, aħıllanmadınıē!
- 451 *Alaaddin*: mevlüt dede! emeK parasi aldınıa, şimdi başı eyládaħ!
- 452 *Mevlüt dede*: ola nayın emeK parasi, aydın mürsel diyána paray çáldurmuş. hem
- 453 da sora diyer ki çantalarımız degüşülmüş. şimdi naıolacaħ bilmam.
- 454 *Alaaddin*: gedem, Ķaynatama diyem aħıllı oğlu na iş görmiş.
- 455 *Mevlüt dede*: gēt get, ondan da oyani get!
- 456 ***
- 457 *Alaaddin*: Ĥuntul nene!
- 458 *Tuntul nine*: ne diyernin eláddin?
- 459 *Alaaddin*: emeK parasi aldun mi?
- 460 *Tuntul nine*. aydın hele gēlmemiş.
- 461 *Alaaddin*: aydını heç bekleme.

- 462 *Tuntul nine*: niya?
- 463 *Alaaddin*: aydın sizin paraları hāp çaldurmuş.
- 464 *Tuntul nine*: vū, ná diyersin ola!
- 465 ***
- 466 *İlham*: şehri Tādā! şehri Tādā!
- 467 *Şehri dede*: haccān!
- 468 *İlham*: evdá misin?
- 469 *Şehri dede*: evdáyim gál, ilhamcan na hābár?
- 470 *İlham*: şey, senin sözün düz çıhtı şerif Tāda. K̂ari gáldi.
- 471 *Şehri dede*: gözün aydın olsun!
- 472 *İlham*: sağol, babasi gendü gáturdi.
- 473 *Şehri dede*: babasi haK̂ıllı adammiş.
- 474 *İlham*: ey düşünükli K̂aynatam var benim yā. dedi ki, “köçmiş K̂ız çığdan
- 475 dışarıdür, bir daha benim K̂apıma çel çocuğı toplayıp gözyaşınan gálmiyasın.
- 476 sánın göracağ yerin da K̂alacağ yerin da buradur” dedi. şimdi da sözümi elá ey
- 477 TūTıyer ki, K̂ağ desám K̂ağıyer, otur desám oturiyer.
- 478 *İlham*’ın eşi: ilhām, ilhām!
- 479 *İlham*: bağışlarsın, ben gedem bağem hele.
- 480 *Şehri dede*: gēt get.
- 481 ***
- 482 *Soyguncular*: çantay ver, çantay ver!
- 483 *Mürsel*: neıdiyersiz? neıdiyersiz! çantay bırağ!
- 484 *Soyguncu I*: çaPuh olun. Çantay alduz mi?
- 485 *Soyguncular*: alduğ, sür! /.../
- 486 *Mürsel*: aydın!
- 487 *Aydın*: na hābár mürsel!
- 488 *Mürsel*: ulaş, çantami götürdilár!
- 489 *Aydın*: sánınki ağa, benim çantami götürdilár!
- 490 ***
- 491 *Kazım*: na hābár bilor?
- 492 *Alaaddin*: yetár de K̂ız, ağlama! de hala gelin, bi savuğ su verıçem. içim yaniyer.
- 493 *Kazım*: arağı az içsan için yanmaz eniştá!
- 494 *Alaaddin*: bu arağTan degül.
- 495 *Kazım*: ya?

- 496 *Alaaddin*: bu h̄abari \hat{T} uysan, savuḥ sular yoḥ, buzlar yutarsun.
- 497 *Kazım*: ná h̄abár, kesmeye mi bişey oldi?
- 498 *Alaaddin'in eşi*: babam nerdá?
- 499 *Kazım*: babay baḡdadur.
- 500 *Şehri dede*: yā \hat{K} ızım, sana demiştim ki sevdelenip köçiyersin ama sora gözyaşı
- 501 tóküp gálmiyasın.
- 502 *Alaaddin'in eşi*: ona seváP aḡlamiyerim.
- 503 *Alaaddin*: siz elá sanmayin. ben buni heç incidür miyim!
- 504 *Şehri dede*: ya na h̄abár?
- 505 *Alaaddin*: şey, aydın h̄alka verülácaḥ emeK paralarını háp çaldurmuş.
- 506 *Şehri dede*: na diyersin, aydın gendi hani?
- 507 *Alaaddin*: gendi, mevlüt \hat{T} adaya demiş ki, çántálár degüşüldi da ona sebep
- 508 mürselin peşiná gediyerim.
- 509 *Şehri dede*: ola hele gendüni görmezden náya işi \hat{K} abardiyersin?
- 510 *Alaaddin*: yōḥ, ben kimsáya demamişim.
- 511 *Şehri dede*: kázım!
- 512 *Kazım*: ná baba?
- 513 *Şehri dede*: araban geziyer mi?
- 514 *Kazım*: yapsam gezar.
- 515 *Şehri dede*: yap gedaḥ, hay sizin o ...
- 516 ***
- 517 *Soyguncu*: na h̄abar çocuḥ, baban mi ariyersin?
- 518 *Aydın*: yoḥ, babaya \hat{K} ari arıyerim.
- 519 *Soyguncu*: burada \hat{C} u \hat{C} ul gibi boḡarım ola.
- 520 *Aydın*: baḡaḥ hele.
- 521 *Soyguncu*: dedim a ki \hat{C} u \hat{C} ul gibi boḡarım.
- 522 *Mürsel*: aydın, ey vaḡtında ulaştım he mi?
- 523 *Aydın*: saḡol. çantaya baḡ.
- 524 ***
- 525 *Aydın'in eşi*: nerdaluḡun bilsáydıım/ ulaşurdum yardıma/ aḡır gündá kār_olmasam/
- 526 ne gereḡim var yarımá.
- 527 ***
- 528 *Mürsel*: aydın, baḡ zate bizim kövá gálduḥ, evdá biráz rahatlaruḥ, sora geders_{ll}n.
- 529 *Aydın*: ey mürsel, ben daha babami evármamiş heç rahatlamam.

- 530 *Mürsel*: sán hay de, o işi da göräñ.
- 531 *Aydın*: eláysa gálürüm.
- 532 *Mürsel*: hayde, aᵇbundan geçañ.
- 533 *Aydın*: sene K̂olay, inmázdan geçıyersin...kövüzde dügún mi var?
- 534 *Mürsel*: hē, áñmet T̂ayi K̂ızını köçüriyer. ola ki atli gálmiş da şimdi gelini
- 535 götüriyer.
- 536 *Aydın*: hele bañ, haydi oraya. belki babamın eşini onda buluruñ. haydesene.
- 537 *Mürsel*: dūr, ben bu şekildá mi gedácam.
- 538 *Aydın*: olsun, beni kim taniyer ki?
- 539 *Mürsel*: dūr! beni herkeş taniyer.
- 540 *Aydın*: e bişe degül, haydi oraya. bañsana güleş olacañ.
- 541 *Mürsel*: güleş mi oliyer?
- 542 *Aydın*: meydáne çıñtilár. heyt! yıñtı górdun mi?
- 543 *Mürsel*: gerçek yıñtı mi? hava duman olmasaydi daha ey görünurdi. hayde şimdi
- 544 bizá.
- 545 ***
- 546 *Mürsel'in annesi*: ola oğul, gerçek mi attan düştun ha?
- 547 *Mürsel*: ana diyerimᵇa ki attan yıñıldım. inanmasan deha aydından sor.
- 548 *Mürsel'in annesi*: düzüni de aydın. gerçektan mi bu attan yıñılmış?
- 549 *Aydın*: hē, barabar yıñıldıñ.
- 550 *Kazım*: aha buymiş baba mürselin evi.
- 551 *Şehri dede*: bunu mi ögratılár?
- 552 *Kazım*: hē buyᵇimiş.
- 553 *Mürsel'in annesi*: aşındi, aha gáliyerim.
- 554 *Aydın*: gerçek mi attan yıñıldın?
- 555 *Mürsel*: barabar yıñıldıñᵇa.
- 556 *Şehri dede*: vañtız háyᵇola. oğlum aydın burada midur?
- 557 *Mürsel'in annesi*: her vañtız heyr. bundadur, buyurun.
- 558 *Şehri dede*: sağolun. aydın, ná ħabár oğlum?
- 559 *Aydın*: heç bişe. buyur hele. bişe mi oldi ki baba?
- 560 *Şehri dede*: bizá elá ħabár gálđi ki ħalkın parasını çaldırılmışın san.
- 561 *Aydın*: baba sükút. ben sene sora ağnadurum.
- 562 *Şehri dede*: eyvallah gelin eyvallah.

- 563 *Aydın:* sán máraKœetmá baba. yaġniş aġnatmişlár. para da yerinda, çanta da
564 yerinda.
- 565 *Şehri dede:* allah şükür, şimdi yüregim yeriná oturdi oġlum.
- 566 *Mürsel'in annesi:* çay demle gelin.
- 567 *Aydın:* aġnadın, işta çantay da gerüya alduġ.
- 568 *Mürsel:* ohöy emi, hoş gáldın bizim evá, hoş gáldın.
- 569 *Şehri dede:* hoş günüzolsun.oġul.
- 570 *Mürsel:* otur otur, Kâhma.
- 571 *Şehri dede:* eşittim de çoġ sevindim oġlanlarım. halKın emeK paralarını ki
572 aldurmamişiz aferin sizá. oġlanlar, bundan sora da işiza muKiyatli olun.
- 573 *Mürsel'in annesi:* hoş gelduz.
- 574 *Şehri dede:* hoş görduġ.
- 575 *Mürsel:* otur ana.
- 576 *Kazım:* babay niya gálduġuni da unutTi.
- 577 *Mürsel'in annesi:* aydın, oġlum alsana.
- 578 *Aydın:* aliyerim. mürsel, bir daKaya gel.
- 579 *Mürsel:* ná oldi aydın.
- 580 *Aydın:* şey, mürsel, bişe desem incinmezsın?
- 581 *Mürsel:* adam dostundan incinir mi?
- 582 *Aydın:* hay sağol! senin de anay yalaġuzdurœa.
- 583 *Mürsel:* ná demaġiştiyen şimdi.
- 584 *Aydın:* baġ mürsel, sen benim babami düşüniyersin, onun eşini bile ariyersin ama
585 gendi anan düşünmiyersin.
- 586 *Mürsel:* yeterœaydın! babay evarmaġ Kœolaydur, anay köçermaġ na Kœadar
587 aġırœolduġuni biliyer misin?
- 588 *Aydın:* ey oġul oġul yerinda, kız Kız yerinda ömür yoldaşın yeri ayridur diyan sen
589 degül miydin mürsel?
- 590 *Mürsel:* ben buni babay için söyledüm, anay için söylemedüm.
- 591 *Aydın:* niya, anay insan degül mi? o da yalaġuz günün hasretini açacaġ bir insana
592 muhtacœolduġuni sene diyar mi?
- 593 *Mürsel:* aydın bir de beni düşün. şennik ne diyar, demez mi ki anasını baġamadi
594 da köçürdi. aydın, ná sán bená buni söylámiş ol, ná ben sándan buni eşitmiş olem.
- 595 *Aydın:* sán şennigin sözüná baġma, dēyœoraya baġ. gördün mi, onnar Kœonuşanda
596 ná güzel birbirini aġnıyerlár. ancaġ biz birbirimizi aġnamıyeruġ.

- 597 *Kazım*: vahtiz heyr ola. baba, getmiyah mi?
- 598 *Şehri dede*: gedah oğul.
- 599 *Mürsel'in annesi*: vīy, ayıpluğa! bu oğluzi da onda unutmuşu.
- 600 *Şehri dede*: bişe etmaz. āmīn, alla şençetsin. sofralarıza bereket versin. bu
- 601 oğullarımızın dostluğuni ebedi etsin. āmīn. eyvallah, sağolun.
- 602 *Mürsel'in annesi*: heç belá olur mi? hele bahsazca, ħinĶalı yemázdan gediysiz.
- 603 *Aydın*: kázīm. a buni yerlaştura.
- 604 *Şehri dede*: sağolun, allah sizdan razi olsun.
- 605 *Mürsel'in annesi*: belá oldi mi? ey misafir da edámadu.
- 606 *Şehri dede*: incinmáym. ħinĶali yemaya gena ayrica gáluru.
- 607 *Mürsel'in annesi*: eláysa uğurçolsun.
- 608 *Müjdecı*: gülizar bibi (*Mürsel'in annesi*), mücdá ver mücdá. gözüçaydın olsun.
- 609 *Mürsel'in annesi*: ná ħabár?
- 610 *Müjdecı*: cevriye baci oğulli oldi.
- 611 *Mürsel'in annesi*: ô! na diyersin ola! sani sağolasın.
- 612 *Mürsel*: dur sene mücden verem.
- 613 *Şehri dede*: gözün aydın olsun.
- 614 *Mürsel'in annesi*: allah razi olsun.
- 615 *Mürsel*: aha sene mücde! çávur atın buyani murat. bas şimdi Ķamçiy muratçīm!
- 616 *Mürsel'in eşi*: anne, getsene sen de. bu araba gediye.
- 617 *Mürsel'in annesi*: ben de sizinán gelsem olur mi?
- 618 *Şehri dede*: helbet olur.
- 619 *Aydın*: hayde eláysa. buyurun oturun.
- 620 *Mürsel'in annesi*: sağol aydın.
- 621 *Aydın*: gözünçaydın olsun mürsel.
- 622 *Mürsel*: allah razi olsun.
- 623 *Aydın*: mürsel, görmáya gálursun he mī?

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Ecem Ömeroğlu

Doğum Yeri ve Yılı: Hevot –Ahıska, 1940

Öğrenim Durumu: İlköğretim (8. sınıf)

Mesleği: Şoför

14 Kasım 1944'te Ahıska - Gürcistan'dan Özbekistan'a sürgün edilmiş. 1989'da yaşanan Fergana olaylarından sonra Özbekistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalmış (1990), oradan da Türkiye'ye göç etmiş (2001).

Derlemenin Yapıldığı Tarih ve Yer: Ümraniye-İstanbul, 30.01.2007.

Konu: a. Sürgün, Fergana olayları, b. Evlenme ile ilgili gelenekler, c. Ay adları.

II-a

1 ben ecem ömeroğlu. bin dohuz yüz Kırhıncı senede hevot kövündá anadan oldum.
 2 aradan birkaç sene geçmiş ki bilmem, bir zamanın birinde sabahınan Kıhşah ki
 3 hevotta áskerlár yığılmış, bütün cámaatları evdán dışarı tókiyer. şimdi benim
 4 hatrimá geldiği odur ki hıрман diyerlár, şimdi benim annem babam soyliyerdi ki
 5 bizi hep hırmána yığdilár. edrafimizi bütün áskerlár sardi. kismáyi bir yerá
 6 Kıoyertmiyerdilár. ancah her evdán bir adam saçildi. dedilár “evizá gedin, bir
 7 ayluh yemek alabilursuz yola.” şimdi bunlari annem babam söyliyordu. ben
 8 bunları bilmiyorum. hatırıma onlar gáliyer ki benim gözümün ögüná, yadıma o
 9 duşiyer ki şimdi hevotta olanda, bizim evin ögi, evin ögündá bir direk varıdi
 10 TáşTán. sora Kıapının ögündá bir küçük su ahıyerdi. evin bu Kırağında yani eve
 11 girişte sol táráftá bir KıaraPan o KıaraPanın içindá bilmám bizim mallar, kimin
 12 mallari varıdi. o KıaraPanın yanında ögündá gözümün ögüná gáliyer, bir
 13 ağaçTán, uzun belá bir ağaç Kıoyemişdilár, dedelár oturiyerdi, onda söyliyerdilár.
 14 sora evin arha táráftında bir taná cávuz ağacı varıdi, oni belá ey yadıma gáliyer,
 15 oni biliyerim. ā işta belá bizi yığıştılár orda, hepimizi alıp vagona Toldurdilár.
 16 yadıma gálduği odur ki vagona da cámaat belá çoğ sıhınti yaşıyerdi. ağlamağ,
 17 sızlamağ bunlar belá Kıulağının şeysindádur elá. ben da çoğ onda hastalanmışım.
 18 yemek gáturiyerdilár. üç dört adamın yemáğini bená verip yeduriyermişlár ki bu
 19 eylánsın. ama ben dá istifra ediyermişim oni, yani Kıusiyermişim. dá ráhmetluğ bir
 20 emim varıdi, yüz on yaşında ráhmete getti, alla rahmet etsin ona, o da aliyerdi
 21 beni ki pencereden “ola atın buni, dört beş kişinin hağKını yiyer.” sora anam
 22 Kıucahliyer diyerdi “yoğ osmancan yoğ, olmaz bu.” işta gelip özbekistana
 23 düştüğüm gözümün ögündá. uzun bir şinel geymiş adama ben sarliyerim ki
 24 “üşiyerim, üşiyerim!”. bah bu söz da yadumdudur. sora bir, at araba diyerlár, at
 25 arabanın üstüná bizi oturdilár, gáturdilár bir yerá. bir evin içiná Toldurdilár. işta
 26 yavaş yavaş onda geziyerduğ ama biz gálán sıralarda kövün cámaatı yoğıdi.

27 diyerdilár ki şindi soyliyerlár “bu ná oldí, cámaát yoh?”. sora vayenli bir adam
 28 gáldi yani asker. dedi ki “ĶorĶmayın, siz gálmazdan iráli bunlara aĝnatmışlár ki
 29 insan yiyánlar gáliyer.” ona göre cámaát ĶorĶusundan dışari çıĶmıyerdi. sora sora
 30 Ķomşılárımız yavaş yavaş yaĶlařti. alla razi olsun onnardan, o zaman bizá el
 31 uzatılár. ná ki düz düz. Ķomşılárımız bizá yemáĶ veriyerdi. aĶiri ac susuz gedup
 32 düřtuĶ. yatmaya oturmaya yer verdilár. na bilem onlardan kótuluĶ górmamiřtuĶ.
 33 hep ey, barabar bir millet kimi yaşap gálmıřduĶ. iřtá ná oldisá birdán iřtá, bin
 34 doĶuz yüz seksen doĶĶuzda, seksen duĶĶuz iyyun ayının dördüncü tşilasında
 35 birdán televizórda eřitsaĶ ki türklára hucumetmişlár özbeklár. biz řařtuĶ ĶalduĶ
 36 ki bu nátaur olur. onlar türk biz türk, dilimiz diliná uyıyer, dinimiz bir. biz
 37 inanmaduĶ ki bu belá bir kino kimi, yani kino dedúĶum sinama kimi şeyi bizá
 38 görsádiylerlár. yoh sora baĶsaĶ ki gettuĶça bu ataşlandı, böyudi, her gün iřtá
 39 ferĝanadan televizórda görsádiyler ki felán yerdá öldürmişlár, felán yerdá canli
 40 adama benzin tóĶup yaĶmışlár. buni bizá hep gözlárinán görsáttilár. sora bir yerdá
 41 da řarwatmışlár ki türklár yani, yani şey çocuĶlar baĶçasi diyer, onda yıĶiliyer ya
 42 anne babasi iřá gedánda veriyerlár, orada yani getmiş türklár da özbek
 43 çocuĶlarını alıp Ķırmiş. sora buni da ógrándilár milisa táráfindan, orda milisa
 44 diyerlár, milisa táráfindan ógrándilár ki bu yalandur, televizórda çışti bir Ķari,
 45 orada işliyan işçi, özbeĶĶanın gendi ki “bu yalandur, inanmayın. ben onda
 46 işliyerdim, boş geçti gittilár, niyá şerwatıyersiz bu milletá.” bu da yalana çışti. iřtá
 47 sora kövlára gáliyerdilár, matatskil diyerlár, matatskildá kaĶıd yazılı
 48 atiyerdilár soĶaĶlara ki “çıĶım gedin türklár, eger getmesez sizi yaĶıp yıĶacavuĶ.”
 49 bunun ĶorĶusundan cámaat, herkeş ayaĶa ĶaĶdi. nefretlándilár ki “ola bu millete
 50 biz neyettuĶ ki?” biz bunnarınan yani olmayan, yani bir pambuĶ ekilán yer
 51 degül idi. ĶamiřluĶ, batĶaĶluĶ, bütün oralari ábatetdilár güzálcana bunnari, yani
 52 tarlay ettilár. bu dövlátá pambuĶ ekiyeruĶ veriyeruĶ, Ķarpuzuni, Ķavununi hep
 53 türklár ediyerdi. soĶan ekiyerduĶ, bazara gedardım hep bizim, ná ki var hep
 54 bizdán idi. Ķartopisi, Pámidori her şey bizdán. biz ná ettüĶ? cámaát
 55 nefretlánduĶuna göre hërkeř gálmıyan da gáldi, gálámiyan da gáldi, yüzde beş
 56 pratzint yani faizi Ķaldi. kimlár Ķaldi? kim ki çoĶ zengin idi, dedi ki “ben bu
 57 zengúnluĶi nasıl biraĶem gidem?” gálmadi. óburi da en fuĶarasi, imkáni yoh,
 58 yani gálmáya parasi yoh. bu da Ķavruldi Ķaldi orda. aradan bir zaman geçánda
 59 televizórda, sora radyolarda cumĶurbařkanının yardımcilári diyer ki “cámaát rahat
 60 olun, ahan turĶlar getdi, doĶsan beş faizi getdi.” ondan sora sükütlándilár. iřtá biz

61 da K̂ahtuḡ o vaḡti azárbaycana dört K̂ardaş gelduḡ oraya. oni da soyliyem oḡul.
 62 baḡ biz oraya K̂aḡmaḡuḡun, gáldilár, evlárimizi şeyá aldilár, yani pılan diyerlár,
 63 Çizmasini aldilár, projesini aldilár. evdáki, na ki evin parasi var, dövlet táráfından
 64 para verdilár, ödádilár bize. biz olan yeri soyliyerim baḡ , aḡanyovḡ savḡozundan,
 65 ben aḡanyovḡ savḡozunda yaşamişim ben oni soyliyerim. sora aḡaç ekmişduḡ, o
 66 aḡacın da parasını verdilár. yüzüm ekmişdim, yüzümün parasını da verdilár. sora
 67 aḡorun üsti, ot yıḡan yer var, mallara ki ot yıḡiyeruḡ, onun üsti şifir diyerlár.
 68 şifirá na diyerlár ola? şifirlan örtulan her şeyá para verdilár. bunda bizi na ki düz
 69 bunda incitmadilár. ama bizim incidánımız o oldu ki ferḡana vadisinde yahdi
 70 yihdilár. gózinán göríyerduḡ, benzin sapmış arabasinán barabar, yani maşinasinan
 71 oḡunda yaḡiyer yihiyer. bütin küle döndermişdilár. biz ona çoḡ K̂ızduḡ, güzel iş
 72 yapmadilár. şimdi ben o katar ógránduḡum odur ki hani K̂onuşiyerduḡ onnan
 73 bunnan soylámáda. böyük adamlar yani oḡumişlárınán oturup K̂aḡdım, ben
 74 sóyládım buni danışdım ki “bu nádur maḡsatlari?” onlar dedi ki bunlar onda bir
 75 polatif diyán bir birlik başK̂ani varıdi, yani mafya babası kimi biri, o çevrülüş
 76 yapacaḡı şeyi, dövleti, yani dövletin böyügi olmaḡ iştiyer. ona göre bu olayı
 77 K̂aldurmuş, bir dá bizim türk olduḡumuza görá, yani niyá, bizim sahabımız yoḡ,
 78 bizá baḡan yoḡ. orda özbekistanda azluḡ, bir avuç millet. gálin bunnara hucum
 79 edáḡ, bunnarinán barabar uruslari da K̂orḡutdilár. uruslara heç bir şey
 80 demiyerdilár. ancaḡ yolda gezánda diyerdilár ki “sán da tez, ikán get ki sáni da
 81 türklár kimi edáruḡ.” uruslara diyerdilár. uruslar da bizinán barabar kaçTilár. sora
 82 bizim gálmamız azárbaycana. konteynır diyerlár yani veş yüklémaḡı için
 83 konteynır. parasız pulsuz góturdilár evá. kamazlarınan, yükláduḡ gálduḡ,
 84 azerbaycanačan yolladuḡ. konteynır yol parasını da biz gendimiz ödáduḡ. sora iştı
 85 azárbaycana düştüḡ. azerbaycanda da allaırazi olsun kötülúḡ yapmadilár. onnar
 86 da bizi kabul etTilár. gözalcána bunnar yer verdilár, yani kaçḡun diyá bizá sahap
 87 çihtilár. kaçḡun şeyisi verdilár, k̂nişkasi. işıḡa para almiyerdilár, evlára para
 88 almiyerdilár. gená bişelár, lüḡot tanıdilár bizı için. ey yardım da verdilár. Tavar
 89 verdilár bizá beş tane. sora amerıkadan mi bilmam nerdán yardım gáliyer, urba,
 90 arzaḡ da verdilár zati k̂oliynán belá. sora iştı orda da yaşaduḡ o ki doḡsan altıda,
 91 doḡsan altıncı senedá allaırazi olsun ózal turḡut, tansu çillerdán da allaırazi olsun,
 92 ómrünü uzun etsin, doḡsan altıncı seneda azerbaycana gálmış idilár. iclas etTilár,
 93 onda sóz vermişdi ki çiller “ben siza yardımım bu olur, sizda oḡuyan çocuḡlarınız
 94 var, isa túrkiyáya ben kontenjanınan góturup oḡudurum.” iştı o sırada ben da

95 böyüK oğluminan, oğlumdan büyük Kızım vardır, bu ikisini yolladum. onda
 96 imtihandan geçdilár. Kazandilár yigirmi dört tanesi. onnar gáldi, tömeri
 97 iskenderunda dohhuzay oñudilár. sora da imtihan verdilár oñudilár burda. iki bin
 98 ikide de gená bir oğlumi yolladım. istanbul universitesinde bankacıluğı biturdi o
 99 ki da biz da gálduđ çığduğ túrkiyeyá.

II-b

1 sen sual verursun ben cávabını verurum. ağnaturum. oğullarımız ki oliyer, böyiyer
 2 oğlanlar. oğlan bir yerdá bir Kızı göríyer. ya bir dúgúnda, ya bir çarşıda, ya bir
 3 bazarda göríyer, ona aşığoliyer. diyah yani sevdelániyer. gáliyer buni anasına
 4 soyliyer. anasına súkúttan soyliyer ki ya belá belá. anasına utansa arhadaşına
 5 soyliyer, arhadaşı gáliyer anasına soyliyer. anası da oturiyer oğlanın babasiynan
 6 “Kız herif, bizim oğlan felán adamın Kızını iştiyer. gál gedağ buna bir elçilúđ
 7 edağ.” oğlanın babasi getmiyer, Komşusundan, yahın arhadaşlarından ikisini
 8 soyliyer buni, yolliyer. yani diyah gettuğ, áşrefi diyah, onun adını. eşrefin eviná
 9 Kızını iştámaya. getmezden iráli onda habar yolliyer yavaştan, súkúttan ki
 10 “felence gálacađımıđ da eván, Kabul edár misin bunnari?” o vaht biráz inđ
 11 mınKetti. bağiyer bu razi oliyer. Kaçiyer gediyer. eger Kızın ana babasi da bu
 12 oğlana vermağ fikrindá varısá, iştása, o vahti birinci gún gedanda bunlar sözi
 13 açiyer. söz açmazdan iráli yemeK gáliyer. yemagá el vurmazlar elçi gedánlar.
 14 yemeK yemázlar. diyerlár ki “buyur buyur” ama diyer ki “ben başha heyirli bir
 15 işinan gelmişim, yemegizi yiyámam.” o diyer ki “buyurun, ná sebebínán gálmışız,
 16 ná heyirli işdur soylayın.” o da diyer iştá allahın emrini ağgiyer ki “bizim oğlan
 17 sizin Kıza belá, görmiş begánmış da biz dá razi göríyeruđ. sizin Kızı, genduzi biz
 18 çoğ sevduğ. bilduğ, ođránduđ ki ey milletsiz, cinssiz” ondan sora bu ana babası
 19 haman “yoğ” demiyer. biráz sózi oyani buyani Kaçuriyer. bunnar Kaçiyer
 20 gediyer yemeK yemázdan. gená bir kere habar oluniyer, gená gediyer, gená
 21 bayahki kimi. ikinci kere gedanda diyer ki falan günü yani cuma günü ya cuma
 22 ertási günü gálin buyurun, Kızın babasi diyer. işte cuma günü yıđliyerlár, dört beş
 23 tane oliyerlár, gediyerlár. onda iştá gená allahın adını ađgiyerlár. “veriverdin mi?”
 24 “veriverdim” diyándan sora yemek gáliyer, yemegi yiyerlár. şerbet içiyerlár.
 25 şerbet içánda kim ki şerbeti içmiş, her içán adam cefindán para, kimin yani ne
 26 kaTar Kopyer üregindán, var beş manat, on manat para Koyiyer o şerbet içán.
 27 istiKanın içiná Koyiyerlár parayı. istiKán da bardağa diyerlár. bu şerbet getúran
 28 oğlan, adamlara góturiyer ya, oğlan góturiyer buni. yani bir deliKánli diyerlár ona.

29 o siniynán gáturan, şeylárini döşüriyer góturiyer. o parayi da kim ki şerbet góturdi
 30 o gendiná aliyer. yani ana babasına, Kızın sahabına vermiyer, gendinin oliyer. iştá
 31 beláluginan başlaniyer düñgúrluđ. sora gáliyer bir günün birindá oğlanın babasi
 32 oturiyer Kızın babasiynan anasiynan, soyliyer ki “hangi günuna düğün edağ, sizá
 33 biz na harç gáturađ?” şindi o şeyin insafına bağlıdur, Kızın ana babasının. o
 34 vahti diyer “bir mecal gáturursun.” na bilem “bu kaTar urba gáturursun, bu KaTar
 35 para verursun, bu KaTar iştá kupe alursun.” na bilem. iştá hap sayiyer. bu da buni
 36 hēp yaziyer. sora reca ediyer Kızın babasına ki “düñgür! gál bu işi biraz
 37 yüñgúlladađ ki benim gücüm yetmiyer buna.” yani param azdur benim. o vahti o
 38 biráz biráz bağıliyer ki buni az gátur, buni az gátur. beláluginan nişanın günuni
 39 kesiyerlár. nişanda gáliyer oğlan táráfında bütTün akrabalarını yığıyer. oturiyerlár,
 40 maşınasını olan, avftobus diyerlár ya oni, otobusa otutturiyer davul zurnaynan
 41 barabar. Karilar da çoğliyer onun içindá. Karilár da her biri bi şeyi aliyer,
 42 hediya, yani gelinüçün hediye góturiyer. gáliyerlár Kızın eviná, onda yemeK, iş
 43 yemāđolsun, içmāđolsun oyün, gülgi, davul zurna. sora da Kariların gáturduđi
 44 urbalarını çıhardıp tēk tek górsadiyerlár. “ā ha bu falançanın, alla bu gúna
 45 ulaştursun!” falanı gáturur, filanı gáturur, falandan iştá bir altun, filándan bir
 46 kúpe, filánda bir mecal. bu hediylari veriyerlár. yemağıçmağtan sora bir molla
 47 buluniyer. Kaç gün geçándan sora oğlanın babası gená gediyer, o evá, Kızın,
 48 gelinin eviná. şindi sóyliyađ düñgúrigilá. o düñgúrinan oturiyer ki düğuni hangi
 49 günü yapağ, Kızı hangi günü góturacađ. şindi oni Konuşiyerlar. diyerlár falan günü.
 50 demali yığıliyerlar oğlanın evindá, maKar diyerlár ona. maKar yığıliyer. iştá olur
 51 yüz adam, olur beş adam, onun şeyisi yoğ. na ki olur, bunnar gáliyer ođlangilá.
 52 onda da biraz yemaK yiyerlár, Kayfalti ediyerlár. yemeği yiyándan sora az belá
 53 bir yüñgül yemaK yiyerlár áliyerlár. düñgúrgilá, düñgúrgilá gálándan sora büyük
 54 yemaKlar oliyer. istol açiliyer, gózal surfalar Kuruliyer. bunda yiyer içiyerlár,
 55 oyniyerlár. o gündáken oliyer yani. onda soyliyerlár ki şindi iráli, iráli “saat Kaçta
 56 gálađ ya Kaçta gálinin çıhardağ Kóturađ?”. o ağnaşiliyer. birbiriynán Konuşiyer.
 57 i gená diyağ “ağşaminan saat beştá.” gelini otutturiyerlár maşınaya. evel atinan
 58 idi, ona atli diyerdilár. şimdi arabalar çığTi, juğuli diyerlár ona. gáliyerlar oğlanın
 59 evina ağşaminan. burda da surfa Kurulmuş. Kurulmuş adáta böyúK düğün oliyer
 60 oğlanın evindá. iştá saat Kaçaçan olur, oliyer dórdaçan, gecá saat beşaçan. o
 61 cámaata bağlıdur. davul zurna çaliyer, yiyer içiyer, gúliyer oyniyerlár orda. toy
 62 bitiyer, o arada oğlanın gálini gúvegá veriyerlár. onda yengálari var. aliyer

63 Kóturiyer gúvegá veriyerlár. cámaat gená gúliyer oyniyer. dügún Kúrtulandan
 64 sora cámaat Táğliyer. hā! bu arada şabaş vermāK var şabaş. şabaş nasıl veriliyer?
 65 bir taná siniyá, da o şalın ismini unuttum, sininin ustuna ki açıyerlár, al. sininin
 66 ustuna ali açıyerlár a belá gáziyerlár iki adam. biri elindá sini, biri dá para yığiyer.
 67 gáliyer sanın yanan, belá gáturiyer, san çıhardiyersin belá on manat, oburi aliyer
 68 bağriyer ki “ecem sağolsun, allah oni da bu günlára ulaşdursun, ecemdan on
 69 manat!” felendan yigirmi manat, felendan ottuz manat. biri dá yaziyer oni. yazıp
 70 Kúrtuliyer, yazandan sora bu defteri veriyerlár oğlanın babasına. yarın birgún ben
 71 dügúnı ediyerim, çağırdım. açıyer bağiyer ki “he, ecem ottuz manat vermiş ben
 72 gedem Kırh manat verem.” bağ belá işlár oliyer, dügún bitiyer. (*Düğünlerde*
 73 *sağdıçlık var mı? Sağdıçın görevleri nelerdir?*) oni da ağnatem ben şindi oğul.
 74 arabaynan ki gáliyer, gálini arabaya otutturiyerlárıa, iki tánesi çıhiyer, iki táne
 75 deliKanlı gúlaşiyerlár. gúlaşiyerlár, diyem yani şeyiştiyerlár bunlardan. içindá
 76 bir deliKanlı varısa, çıhıp birini yihsa, o gálini vermiya. vermámazluğ olür? bir
 77 ádattur yani. ama o iki arhadaş, o gálinin táráfından ikisi çıhiyer gúlaşiyer.
 78 çıhardiyer düñgür para veriyer. asıl mana orda gúlaşanda, hasım iştiyer hasım.
 79 unutmuştim. bağ gelin táráf vermiyer gálini. Koymiyer çıhmaya da yola, güçlü
 80 varısa çıhsın meydana, öbür táráfTan da biri çıhiyer. e çıhmiyer da yohtur o ádat.
 81 he Kulağ ver. işta gúlaşiyerlar, oğlanun babası da evsahapluğ ediyer, çıhariyer
 82 ikisine da veriyer ki yeter buni burda Tatlíyá bağliyalım da yoli açın. he ondan
 83 sora gáldilar mi çocuğ ogúna iy atiyer, onnara para veriyerlár. ondan sora gáldi mi
 84 şindi oğlanın eviná arabayı açacağlar, açılmiyer. şofor diyer ki, kim ki gáturdi,
 85 “ola bu kilit bozulmuş açılmiyer.” gáturiyer ona para veriyerlár o ki
 86 hamanı açılıyer. açılándan sora bir tene Tali Koyiyerlár gálinin ayağının altına
 87 enándá. enişteynan iki tene sağduci bacanın üstúnda oturiyer. bacanın üstúnda
 88 ellerinda bıçağ belá duriyer. ceflárindá da şeker, çerez. o gálin ki eniyer Tali
 89 Kriyer, mahramalari açıyer cámaat, onnar ondan şeker atiyerlar belá. Kanfet
 90 diyerlár, Kanfeti atiyerlár. eger zenginısa şey atiyer, Kuruş, çoğca aliyer sapiyer
 91 ondan. sora işta aliyer evá girdirándá, gálinin biri Pál TuTiyer elinda, Pali yohari
 92 súrtiyer gálinin eliyen ki Tatlí yaşasın. işte belá oğlum. (*Damat bacada kaldı?*)
 93 eniştá ki Kanfeti sapiyerıa orda, merdivaninan çıhiyer ahırı bacaya. biri dá gedip
 94 merdivani aliyer. aliyer eniştá enamiyer. o vahti diyer ki merdivani Koy enem,
 95 ben sene para verácam. işta parayı aliyer, merdivani Koyiyer. endi mi? şindi
 96 sağducilári yani bunun vazifesi eniştáyi Korumah. sora Tuvağ açılıyer. Tuvağ

97 açılmaḡ na demaḡdur? a belá bir táne istoli Koyiyerlár. abelasına, aḡelá. gálini
 98 otutturiyerlár oraya. gálinin yüzi órtuKoliyer. başında bir tavşan Koyiyerlar
 99 gálinin. bir sağduci, solduci yoḡ. sağduci eliná bıçaḡ aliyer, gálinin edırafında
 100 Tolaniyer üç kerre. diyer ki “dilini mi kesáḡ, başını mi kesáḡ?” onda cámaat
 101 baḡıriyer, “dilini kes, dilsiz olsun.” yani gálin biraz işta Konusmasını azaltsın,
 102 Kaynanasinan çoḡ çekışmáсын. üç kerre abelá Tolaniyer, o mahramayi aliyer
 103 Koyiyer. son sozunda mahramayi Kaldriyer. ondan da gálin táráfından bir hediya
 104 veriliyer. vazifesi odur ben başḡa vazife bilmám.

II-c

- 1 Karakış, zehmeri, gücuKıayi, sorá, mart, abril, mayıs, iyyun, yoḡ yoḡ, kirázıayi,
- 2 ḡarmanıayi, bögrümüayi, Koçıayi. işta a belá bu KaTar.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Mehemmed Ömeroğlu

Doğum Yeri ve Yılı: Ağanyok köyü- Ğalebe-Taşkent- Özbekistan 1959

Öğrenim Durumu: Üniversite

Mesleği: Mühendis

Derlemenin Yapıldığı Tarih ve Yer: Ümraniye-İstanbul, 30.01.2007.

Konu: a. Köy hayatı, b. Fıkra.

III-a

1 ben mehemmed,ömeroğlu. bin doğuz yüz elli doğuz doğumluyum. özbekistan
 2 Âaşkent vilâyetinin ğalebe ilçesinin ağanyok kóyünden. bizim yani babalarımız
 3 sürgúnda orta asyan Âaşkent vilâyetinin şeysina, ben orda doğdum böyüdüm.
 4 bizim doğduğumuz yer köv yeriidi. bayā gelişmiş, geri değil, gelişmiş kövlerden
 5 biriydi. çoğ zengin kóvdi ya yaşadüğumuz evlár dövlet evláriydi. Ķalhoz ki diyer
 6 o sistem. işte böyüduğ, ortaokul liseyi bütürdüm. üniversîteye gettim. Âaşkent
 7 şehrinde üniversiteyi okudum. esgerluğumi yaptım rus ordusunda. iki yıl idi o
 8 vahtı. esgerluğumi yapanda da bir küçük detay var. yani son alti ayını da
 9 avđanistan savaşı varıidi orda geçürdüm. o iki yıl içindáydi ben de o esger
 10 şeysindá yani bizim dá bir şeyimiz elá oldi. avđanistanda savaş içindá geçürduğ.
 11 gálduđ işta ondan sora üniversiteyá girdim, oğudum esgerden sora. sora da işta
 12 gálduđ gene kóvumuza, başladığ çalışmaya. normal çalışmağ saatlarıydi işta
 13 sabah saat sekkizdan ağşam altiya kadar. kóv yeriidi, illáki hayvan Âutiyerduđ.
 14 mal iki tene üç tene oliyerdi Âanasiynán. sora bir tene ya iki tene Âavar
 15 olabülürdi. yazın çocuđluđumuzda öđleyáčan gedar ođurduđ, evlâdan sora
 16 gelürduğ, araba, eşek қоşan arabalar varıidi, eşek arabasiynan, tırpaninan
 17 gedarduğ ot biçmáya. işta gúnda bir kere ot gátururduđ. yaz boyi toparlarduğ,
 18 tayaya yığarduğ. yani kışın malların yeması içún ot yedekte bulduriyerduğ. yani
 19 yıđiyerduđ. beláynan işliyánda sabahtan ađşamačan işá gediysin. çocuđlar ot
 20 Âaşıyer ya imkán olanda ağşamın altidan sora ev işlerine bağiyer, yani evin
 21 arhasında bir döneme yakın, yarım ve bir dönem arasında küçük bir bağçasi
 22 oliyerdi. orda da bizim kövün gedişati yüzüm, çoğunda yüzüm ekiliydi, asma ki
 23 diyer, ondan. küçük bir yeri dá az bişe Ķaliyerdi işte domates, ĶarÂopi, soğan da
 24 elá bişelári ekmáya. yani bazar günleri işa getmeyán günleri oni bağıp o bostanda
 25 çalışıp meyvalar gendimiz yetişduriyerduğ. zaten südi yoğurdi inekden aliyerdi.
 26 gedip tereyaği almazduğ, sariyağ. çünkü evdeki mallar veriyerdi. südi yoğurdi hep
 27 evden oliyerdi. işte geyinmesi şeyisi dışarıdanıidi. söyleduğumuz bu kadar.
 28 evdeki olan hayvanların yani inektür, diyağ ki bir tene iki tene, bir buğa oliyer,

29 illáki onnarın da isimlári varııdi. Koyardılar işta yıldızdur, na bilem alabaşdur,
 30 odur budur. isimlári illáki varııdi. şimdi kövdá ki biz aħora bağlarduğ Kışın.
 31 Kışluğ aħor varııdi. yazın da ayrıca yer varııdi. yani nasılııdi yeri? bizim, ben
 32 gendi evimi söyliyirim. direklerden iki Katlı bişeyııdi. yani KaraPan gibi bişey
 33 diyerduğ ona. altına inekler bağlanurdi. bağasi işi varııdi. üstüne de ot yeri,
 34 merak. şimdi ön terefi, malların başı bağlanan táráfi, ot koyan yeri, orasına bağa
 35 diyeruğ. altına döşáma, tahtadan oliyerdi. illáki biraz Kuri olsun, biráz da meyilli
 36 oliyerdi ki şey olan pisligi aħsın arħadan. arħasında da boşluğ varııdi, biráz da
 37 betondan tökiyerduğ, sanaşal diyerduğ ona. şeylári gelip oraya biriyerdi, ondan
 38 da Taşınıyerdi. gedán yeri neráydi, gedán yeri bostanda bir köşa varııdi, góturup
 39 oraya yığarduğ. aħpunı yığarduğ. ineklerin aħpununı góturup oraya yığarduğ. o
 40 bir yıla yaħın, iki yıla yaħın orda Tururdi. o içinden gendi gübreye dönárdi. sora
 41 oni gena bostanın yüzümler olan yerlárina Tagıdurduğ. yani baharın yeri
 42 belliyanda bel küregınán. orda traktor filán yoğııdi. çünkü yarım dönem bişedir.
 43 kimsenin de traktor olamaz, hep dövletinııdi, hökümetin. özel bişey yoğııdi. gúz
 44 gelürdi, elinán bellerduğ. yüzümler gömlániyerdi toprağın altına yaturup, baharın
 45 açılıyerdi. gena elinan, çapaynan işta belleniyerdi. ortalarına harığ, biz harığ
 46 diyeruğ, harığ çekülürdi. sora da sulaniyerdi. şimdi özbekistan sicağ yerdür. diyağ
 47 ki haftada bir defe, on günde bir defe mutlaka şeyi suvarmamız lazım. işta
 48 çapaynan sıra tutarduğ. bögün sıra sene gelür, öbür gün ona. kuruduğça,
 49 suvaranda da su giren yer, biraz Kuy kazırdı. oraya tökárdilár o aħPuni,
 50 Karuštururdi. o su aħpunli su, şeyá çođ güclüđ etmasın diye yüzümlerin bađçenin
 51 na ki ekilán yerlára sulanurdi. gúzun bellánanda gena o aħpunli yerá sepilurdi,
 52 oninan barabar bellenurdi ki yerin altıynan toprağınan karışsın. yani köv yerimiz
 53 bundan ibaret.

III-b

1 şimdi eskiden babam çoğ soyliyerdi. o aħlıma gáldi da bu Konuşmanın içında.
 2 şimdi bir ağanın evindá bir hizmetkárı oliyer. yani, temizligııđlárıná, aħıra bağiyer,
 3 hayvanlara bağiyer. evin bir köşásında yatıyer. bir gün da Kulağ misafiri oliyer ki
 4 ağaynan ħanımi Konuşıyer. ağanın da iki Kızı oliyer. diyağ ki nalliynan Palli, iki
 5 Kızı oliyer. bunun da güváni ki aħırı ağa bu kadar zahmatıma ağa bene bir Kızını
 6 verir. bir gün dá Kulağ misafiri oliyer ki ağaynan ħanımi soyliyer. “Tanay mi
 7 satağ verağ parasını, yoħsa sıpay mı? ħangisini satağ verağ da şeyimizi kesah?”.

- 8 bu da diyer, “e hēy!” diyer, “ağanın fikri Ťanaynan sıpada, benim dá telliynán
9 Ťallidá.”.

Kaynak Şahıs
 Adı Soyadı: Ganime Ömeroğlu
 Doğum Yeri ve Yılı: Özbekistan
 Öğrenim Durumu: Ortaokul
 Mesleği: Ev hanımı
 Derlemenin Yapıldığı Tarih ve Yer: Ümraniye-İstanbul, 30.01.2007.

IV

1 ğanime ömeroğli, gendim hevotliyim. ana terefim azğurlidürler. işte anam
 2 ráhmetluĝ bir hikáye anlatmışdı. çoĝ da o hikáyeye inaniyerdi gendi de. çünki
 3 başından geçürmışdi. şindi anasının sancilari ki başliyer, sirohndan azĝura gedacaĝ
 4 ki anasının evinde doĝum yapsın. ama Ķapiya çışanda da náyinán Ķarřılařacaĝını
 5 zaten biliyermiş. Ķar Ķıyamet, tipi, göz açmaĝolmiyer. birez gedendán sora
 6 baĝmıř ki daha iráliye adım atacaĝ halda degül. işta o zamanda öĝında bir atli
 7 peydaholmiyer. atli peydaholmiyer, anam o zaman üç ya dört yaşlarında olurdu.
 8 çocuĝun elinden aliyer dá kürkünün içiná otutturiyer. násil ki gáldi, elá da getmási
 9 bir oliyer. yani daha da gözükmiyer, nerá getTuĝi da belli olmiyer. anası da heç
 10 rahatsız da olmiyer o durumdan. allahdan gálán bir hikmet gibi gáliyer. işta yavaş
 11 yavaş adımını atiyer, gedácaĝ yeriná da gediyer. Ķapiyi vuran kimi buni açiyerlár,
 12 diyerlár, “máĝbule sen dá gáldín?” hani şey, orasını ĶaruřTurdum, şey řúřen,
 13 “řúřen sen da geldín?” diyer. işte Tútiyerlár buni da içáriye aliyerlár. sora işte
 14 onlar da soyliyer ki “Ķapiya vurdılar, Ķapiy açsaĝ ki máĝbule Ķapida Túriyer.
 15 bunda bir hikmet var diyá içáriya aldudĝ çocuĝu ki peřindán řúřán da gálur eláysa.
 16 elá duřunduĝumuz kibi dá oldi.” ondan sora işta ráhmetluĝanam diyerdi ki
 17 “ĝidrellezin atına binmişim ben.” esgilár elá soyliyermış, heç kimseyá kötü niyette
 18 bulunmazdi. kimseye beddua etmázdi. Ķomřılárinan, yaĝınlarinan hep ey
 19 Tavranurdi. elá da son nefesina kadar güzel günlár geçurdi. yani kimsáya Ķarři
 20 kótuluĝ yapmamaya hareket ediyerdi, bizlára da oni ögradiyerdi. diyerdi ki
 21 “etmáĶ yedurun ki etmáĶ yedursunlar siza da. eylúĝedin ki eylúĝinan da geri
 22 çevursunlar.” şubat ayının ikisindá vefatetti rusiyada anam. aynı elá Ķar Ķıyamet
 23 günü. ama mázarluĝa gedanda herkes üstündeki montlarını çışardıp, o kaTar
 24 birdán güneş parliyer ki herkes üzerindeki montlarını çışardıp topraĝa verip geri
 25 dönenden sora gená Ķıř Ķıřluĝuni etmiş. yani bu gerçektán da olan hikáyedür.
 26 artıĝ hikáye midür gerçek midür oni sizin şeyizá biráhiyem da ama olan şeylárdur
 27 gerçekten de. (Atasözleri ve beddualar var mı bildiĝiniz?)

28 var ya ná. “saħla samani gálur zamani” diyer. sora, “eylüKœet Tâşœaltuna K̂oy.”
29 nerdese burdakinen barabardur hep de. aynı anlam Tâşiyer ama biráz deġişik
30 soylanier. “topraħ sanın başşan!” diyerlár, yani burda belá bişey vardur. istekli
31 degül ama “onmiyasın!” diyer. “K̂arnan verem!” dersin, diyerlár aħiri. aħlımdan
32 çıhtı mi vallah her şe silindi. hiçbişe aħlıma gálmiyer. “K̂ızını dögmian dizini
33 dögar!”.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Sultan, Yusuf kızı

Doğum Yeri ve Tarihi: Gortuban -Adigön –Ahıska – 1940.

14 Kasım 1944'te Ahıska - Gürcistan'dan Özbekistan'a sürgün edilmiş. 1989'da yaşanan Fergana olaylarından sonra Özbekistan'dan Azerbaycan'a, oradan da Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmış.

Derlemenin yapıldığı yer: Bursa-2006

V

1 benim adım sultān, babamın adı yüsüf, anamın adı firdevsdür. ben ahışhanın
2 ğorban diyān kövünde, ádigön rayonunun ğordban kövünde Tôğuldum. bābami,
3 emilárimi, üç Âtayimi esgere götúrdilár, german savaşına. onların heç biri geri
4 gelmádi. ben baba yetimi olarak dört yaşında vetenden sürgün oldum. vetenden
5 sürgün olanda bizlere náýetmişselár, hele gená benim hatıramda, o dört
6 yaşındaki halımda kaldı. náyse babamız savaştan gálmádi. gándimizi sürgün
7 etdilár. sürgünedán yeri dá farġananın bir koġan diyān bir kövláriná bıraġdilár.
8 ná başizi aġırdem ki o köylárdá biz oġuduġ. ayaġımızda yoġ, başımızda yoġ,
9 üstümüzdá yoġ. bir ayaġımızda Ķaluş, bir ayaġımızda çāruġinán oġula gettuġ. üç
10 köv oyani. ama fuġara da olsaġ, ac da olsaġ, oġūşa çoġ sicaġ baġiyerduġ. ey
11 oġumaya ġareket ediyerduġ. Ķardaşlarım da ben de hepimiz de beşinán
12 oġiyerduġ, yetim olsaġ da. bir çentey Ķardaşlarım deġiş dúġiş edip oġumaya
13 gótururdilár. ben isem gezetelára, mahramalara baġlıyaraġ gēderdüm. neysá
14 oġumamız, ben yeddinci sinifi bitürdüm, ey ondan sora, ey oġiyerdim ama
15 oyansına dávam etdüremáduġ. çünkü benim abilárim Ķız Ķımsı oġumaz felan
16 fistan diyáráġ beni yoġarıya oġumaya izin vermádilár, oġiyámaduġ. ama bir abim
17 birez birez şir yazardı, iy oġiyerdi ama. beláynán dávam etduġ. sora biz Ķıvasaya,
18 bizim şennik çoġ olan yerá góturdilár. onda Âtayilárim varıidi. onda az çoġ birez
19 işledim, çalıştım, ondan beni farġananın Âtaşlaġ reyonu diyān yerá, o farġana
20 vaĶıyesindá kırġın çoġ olan yerá ġayata baġladilár, yani evlándurdilár. onda beş
21 çocuġ sahibi oldum. ev yaptım eşiminán bārabár, çamurinan, Âtaşınan gúláşeraġ.
22 ná başizi aġırdem, ġayatımı on iki canın içinde, üç görümü kóçüráraġ, kayını
23 eváraġ gándimi ġayatıma dávam etdürdüm. onun için dá çocuġlarımı heppisini
24 oġuttum. inistútlárdá universitlárdá, tehnikomlarda oġuttum. hatta o şehit olan
25 oġlum bilá oġumişıidi. náysá bin doġuz yüz sehsen doġuzuncu yıl üçüncü eyulda
26 belá başımıza çorap öráraġ bizá ferġana soyĶırġınıni etdilár. şimdi ben sizá
27 ahışhadan çıġduġi vaġtımı söyliyácám. ahışhadan çıġduġımıza bizi üç yıl tirenler

28  urarah, tiren yolu  urarah, ondan sora bizim adam  arımıza tiren yolunu
 29  urdurup bizi s rg ne d v t ediyerl r. hele ondan ir li  c d n m bizi talan
 30 ediyerl r. hatta el  s yliyerd  anam onlar  ki a ırın i talanda d  ekl ri t k p
 31 ortaya mitill ri bira iyerl r, y n gl ri. yatmaya  ennigin d  egi bile olmiyer, el 
 32 a valda  alierer bizim millet. gen , gen  aya a  a maya ba liyerl r, gen 
 33 bi eyl r etm y  ba liyerl r bel l gin n. d vlet anam babadan  alan, s riyn n
 34  avarlar, camu lar... neyse bin do uz y z kır  d rd nc  yil, on d rd nc ,  asım
 35 ayının on d rd nd  bizi s rg n  d v t etdil r. onda kimin babalari var, evinde
 36 morbedi olannar birer bi ey kesip yola  azırlu  g r bildi. ey kimsesi olmiyan,
 37 morbedi olmiyannar bi ey kes m dil r. benim en b y k abim on iki ya ında mi,
 38 bel  oliyer, kes miyer da, anam r hmetlu , he  unutmiyerim, diyerdi ki ben bir
 39 t ne o lavi bin rah,  arda ımı yanına g turup bi a i el vurduriyer da el yn n
 40 kesip bi eyl r edip kesiyer  avari yol azı ın  ediyer.  alan s riyn n  avarlar,
 41 mallar, camu lar. bel yn n hem de o g zel g nl rd  bizi s rg n ediyerler. biz de
 42  o  yayla seven,  a lara ged n milletu . bizim nenel rimiz, dedel rimiz ye gi
 43 yayladan en n va tind , biz  atan diyeru ,  atan dem   yani ki  atan yapulurmi 
 44 bir ev kimi, onun i in  g zda n  yiy ca  her  ey onun i ind .  a dan gel n
 45 bo  alarin n peynirl r, k lekl rin n  oli ya lar, ayranlar. d nyanın her bir eylu i
 46 onun i ind   oli va tind  bizi s rg n ediyerl r. s rg nlu  ba laniyer.  indi ben
 47 s rg nlu da olan  eyl rdan bir iki misr   irini diyem  indi:
 48 ezeli terif edecem bizim  a ları/ batmanin n yapardil r ya ları/ y ze do sana
 49 girer.idi sa ları/ h rmetleri ele u an v t nim.
 50 bir ulu   a  idi u u  isvere/ mal  avarlar gezerdi kervan/ g ller  i ekleri dertlere
 51 derman/ yadlara  aldın  uri  ılman v t nim.
 52 malın gel r  uyun  uzun mele ur/ ne e canlar gel r sanda  ola ur/  ız gelinler
 53 oinar o lanlar g l  ur/ davalardın merdi pehlivanı v t nim.
 54 satma  yo dur  a ları ezeli/  c ay olurdi cennetim ezeli/ g z vuranda
 55 yama ları ezeli/ parlardı cilvan g l m v t nim.
 56  indi bunun hepsini o iyem mi?  o dur.  indi ben lazımlı yerl rini o iyem.  indi
 57  ir  o  b y kd r.  indi ben lazımlı yerl rini o uma  i tiyerim.
 58  ır birinci yilda  ula ıma g ldi bir sırlı s da/ yı ıldı g n l olmadı  ada/ bir
 59 mu arif oldi d nyada/ bilm m ner , n d r buna  ar  milletim.
 60 y zi yetmi i getti benim k v md n/ onnarın d rdi benim evimd n/ ayırdil r
 61  arda ımdan  avımdan/ yo dur bu dertl r   ar  milletim.

62 getti yigitlár, oğullar, ana babalar/ tallada tırpanlar, Tâğda Kâldi yabalar/ sóndi
 63 ocaqlar, isinmez sular/ bilmezim gediyerim yad yellerá milletim.
 64 üç ağız bizlára kuyun Kâzıldı/ üstümüzden yalan bohtan dizildi/ ismimizi gelip
 65 ruhan yazıldı/ göz vurdılar mala Tavara türklárin.
 66 gáldi sítalinden bir gizli sırli sáda/ daha yoğıdi derdimizá dermán/ sürin
 67 mislümání heppisin güci/ ermáníyá gürciyá Kâlan vátánim.
 68 gürci Kâldi Töldi vátána/ tahtlı güz idi ambari çatana/ ná hastaya bahtılar ná da
 69 yatana/ sora bozup Taladılar vátáni.
 70 şimdi beláluginán ben az az diyacáğım.
 71 yazılan haller gáldi bu aziz başa/ çoğ düzlári görduğ çoğı da meşá/ bu acilári
 72 Koydi sovet bizim aziz başa/ dedi allah diyá diyá milletim.
 73 gediye şimdi yolda. şimdi dá bir ağızım bizi denizin Kırağına yığıp üç gün üç gece,
 74 onda, denizin Kırağında Kâlan vahtımızda, ondan da bir iki mısra diyacáğım:
 75 dediler şimdi geçTuğ uralı/ verdi Kâr ilá tipi boranı/ yetúştur imdada ey allahım
 76 Kúrání/ Kâlduğ çoğ sıhlete misliman milletim.
 77 bu nesil Tâğıdi ucadan uca/ ná ay görduğ ná da ki bahça/ Kâlduğ orada üç gün üç
 78 gecá/ basmadın yerá ayağın, yanmış milletim.
 79 bittin kirden Kâlduğ biaman/ ná ateş görduğ ná da ki hamam/ çoğ Kâstetdiler bu
 80 şirin cana/ Kâldi bu hallerá yaralı türk milletim.
 81 şimdi başha bir şeylârdán söyliyem:
 82 durnam gedár düzüm düzüm/ boyni Kânadından uzun/ durnam benim iki gözüm/
 83 durnam hasretlârimá selám söyle.
 84 durnam gedár şaşá şaşá/ Kânlí Tâğları, bağıları aşı aşı/ hem Kâvımla hem
 85 Kardaşa/ Kardaşlarıma selám söylá.
 86 durnam gedârsin neriyá/ dönüp bahsana geriyá/ Kômşí Kızları gelinlârá/
 87 Kômşilârá selám söylá.
 88 ey gedán uçan selvi boylí durnalar/ toyda düğündá çalınur zurnalar/ niyetim
 89 halKım türkiyeyá yığılsın/ gâlmíyán garip türklârimá selám söylá.
 90 bu dünya fanidür fani/ özbeklár bizlára yandurdi canı/ dünki yaşıyan cahil civanlar
 91 yoğa çıhdı/ böğün yaşıyan cahillârimá selám söylá.
 92 ben gediye yerim yerlârá uçar gider misin?/ uzaklardan uzaklara köçer misin?/
 93 benim halımı haber verür misin?/ hasretlârimá selam söylá.
 94 iki yüz şehit paligonda dostlara Kâldi/ yitürdüm ahlımı ağıliyerim... diyerim dá...
 95 şimdi burasını demiyem yüreğim Tolar da Kızım... yine halk nağmesidür bah ha!

96 ben máKKemeyá gedán vahtimdá beni görán taniyanlar gelip bene bir iki kelime
 97 bişey dedilár, ben onnara қоша қоштum. şindi ben dört şehit vermiş insanım,
 98 fárġana vaĶĶiesindá. bin doquzyüz kırġ birinci yıldá, babam, bayaġ dedim, e,
 99 emilárim, Âtayilárimi yitürdüm, babam yani qahraman olmiş, qahraman Ķızı belá
 100 oldim. fárġana vaĶĶiesindá da eşimi, ömeroġullari, adi ömer gendinin,
 101 lömengillárdán, elli üç yaşındáydi, diri diri yandurdilár. Ķaynım kırġinci yılıdi o
 102 da, eltim. oġlum yigirmi yaşındayidi, adi süleyman idi. dört dene şehiti verdim.
 103 diri diri yandurdi, o bizim sevgüli Ķomşilárimiz. şindi oraya da geleceġim hele.
 104 şindi sırası gáldi da o oġluma yazan şiri oġuyem ki sene gözel gelsin. baġ ben
 105 máKKemeyá gedándá, şir, geldúġdan sora yazmaya başladım. ná için,
 106 máKKemedá, allah bená o Ķadar sabır verdi ki... öldüren qatillár on iki taneydi,
 107 ġatta on üç taneydi. onları, Ķarşında oturdum ama bir söz diyámadım. diyeydim
 108 Ķaynımın oġli da, benim oġlum da asgerde. bir oġlum gene Ķaynımın bir oġlinán
 109 maĶKKemeyá getmişim. özbeklárın içində tekçene dört dene türk oturiyeruġ. ben
 110 bişey diyeydim o oġlumi da öldürürlár deyip Ķorġumdan, Ķorġdum mi, allah mi
 111 böyük bene sabır verdi, heç bişey demádım. ondan gelip ben defterimá diyán şiri
 112 gendimi zehirlep ezerbeycanın üç nümereli ġastaġanasında yatan vahtumda, bir
 113 revşen doġtor táráfından tekrardan beni ġayata Ķaytardı. onda ġastaġanáda yatan
 114 vahtumda defterime diyán şiri yazdım. izinizinen. bismillahirrahmanirrahim ilá
 115 başliyácam:
 116 canım yanmış vahtında girdim defterime/ gözlerimde Ķanlı yaş ile geldim
 117 defterúma/ ġengin baş ile geldim defterúmá/ ġamli günlerimdá içmiştim ecel
 118 şerbetin/ yalançi dünyadan, dert elemlerden getmáġ iştádım/ ey doġtorlar yol
 119 vermádilár getmeye beni/ gená çevürdilár ġamli gúnlára... Ķızım ben sáni heç
 120 aġlatmaq iştámiyerim. baş gálámádi aġlamak sesimá doġtor/ erestun doġtori
 121 Ķaravul Ķoydilár bená... gerçektán elá oldi. otursam oturdi, gezende gezdi/ sabaġ
 122 aġotunda sóyládi doġtoruma/ allahıma şükür ey, insanlar çoġTur/ revşen
 123 doġtorun bená emegi çoġTur/ ezerbeycándá gence şehrinde/ ey, insanların
 124 biz için hürmeti çoġdur/ çoġ yattım hastaġanálárda/ heç kimin ölmesin şehit oġli
 125 analar aġlamasın/ aylar günler yatsam da gálánım, gedánım yoġdur/ baġardım
 126 garip pencerelerinde, gözlerimde yaş/ bir oġlumdan başġa ġal soranım yoġtur/
 127 Ķarnım Âtoli, yarali, geldim defterime/ düşmana Âtoli nefret ile geldim defterime/
 128 oturdum düşman Ķarşımá Ķarşi/ hiç bişey edemedim geldim defterime/ on iki

129 çoçuh yetim Koyan Katillárinán/ sudzalında oturdum Karşimdá düşman/ Kan
 130 içmişdilár, yüzündá yoğıidi güman/ bir söz diyámádım yoğıidi bendá güman/
 131 ayilemi yütürán vahtında/ geldim sudan içtim içim Toli atás/ Karnım Toli dert,
 132 göz ögúmda düşman/ görmádım onlari ettuğı işlárına pişman/ derdimi söyládım
 133 gená ağladım, oturdum yazdım defterimá.
 134 ikinci şirim ben milletime başladım yazdım: ben sözümi eylúginán başliyácám/
 135 eylúklára başın karışsın milletim/ yússek Tağlar aştın geldin milletim/ Tağlar
 136 Taşlar aştın geldin milletim/ çoğ acilár şerbetini içtin geldin milletim/ derya deniz
 137 gürcilára töktün malın mülkün çoğuni/ çoğ acilár gördün geldin milletim... şindi
 138 bu milletim şirim böyüktür. ben bir misra bir misra demek iştiyerim. en acılı
 139 günlerimiz bu sözlárdir. şehitlára nenni demişim: gená baħar gáldi güllár açıldı/
 140 sizin gülüz açılmadı yavrular can/ yanedrefe güllár saçıldı/ güli açılmadan
 141 solanlarıma nenni/ on yıl oliyer onunci baħar/ yazuh sizensiz geçán baħarlara/ sizdán
 142 sora güli neynerim/ güli açılmazdan solanlarıma nenni/ anan ölsün, senin
 143 yigirmi-altı yaşan/ ná acılar yazılmışdı bu civan başan/ ana bacilárin Koydun kötü
 144 günlere/ kurtulmaz dertlere Koydun nenni/ teze löbiya sicaħ etmek severıidin/
 145 ciger áhrábáyi görmeyüçün everıidin/ her eylúgi gözümde Kalanlarıma nenni...
 146 bu nenni dá belá çoğdur, ben az az demáğı iştiyerim. şindi de bunda gená benim
 147 milletime bağışlanan yaralı bülbüldür bu. bu da sazı Kalmışdı oğlumın,
 148 Kırmışdilár da ona bağışlamışım. bunlar nádur oğul, on beş dene yazı defterlerim
 149 var. anKaraya getti bunları ben tecrüme etTürdüm. yaralı bülbül: gená sabah oldi
 150 öter bülbüller/ ötme bülbül ötme yaraliyim ben/ bülbül ne yatarsın çuhuruvada/
 151 yavrunçara bulamadi yuvada/ ötme bülbül ötme gövlüm şen degül/ bülbül
 152 gedersin gezdin gördün mi/ ğarip türklárimin ğalından ğaber sordun mi/
 153 yaralanmış yatiyellár her biri her yerdá/ ağlatma bülbülcan gövlüm şen degül/ ná
 154 ihtiyara bahtılár bülbülcan/ ná da oğlan ná da ki civan Kızlara/ neçá revşan velileri
 155 neynedin/ ağalı, süleyman yedi başını/ ötmá bülbül, ağlatma bülbül gövlüm şen
 156 degül/ çoğ ázizlárımızdán ayırdılár/ ná birbirimizdán ávlátlardan ayırdılár/ Kovum
 157 Kardaş arama bulamasın/ belá biri urusettá biri baħşa yerdá Kaldı/ ötmá bülbül
 158 ötmá gövlüm şen degül. bunlar o kitaplarıma da yazulmuşdur. şindi ben oğlumın
 159 sazını Kırmışdilár, o şehit olan oğlumın. ondan da bir-iki misra, oni
 160 demáğı iştiyerim: yapdugi evlerindá gözüm Kaldı/ edrefinde gözel gözel yüzüm
 161 Kaldı/ yüzüm sende gözüm Kaldı/ saħabiná diyámiyán sözum Kaldı/ ben onüçün
 162 ağliyerim, ağliyerim/ şehit süleymanımın acısı her yani aldı/ yadigárıidi almadım

163 sazi Tuvarda asili Kaldi/ yavrumın gözi arhada Kalduğuna ağliyerim/ civan çiçegi
164 açılmazdan solduğuna ağliyerim/ çocuğlarım her yerde her şeerde oğuttum/ bir
165 manat bulsam talebeme deyip oğuttum/ onaltı yıl oğudi, eliná diplomani bilá
166 alamadi/ çocuğlarımın emeklári heçá çığTuğına ağliyerim.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Fatma Ömeroğlu

Doğum Yeri:

Derlemenin yapıldığı yer: Ümraniye-İstanbul, 28. 01. 2007.

Konu: günlük yaşam, kış hazırlığı, yemekler.

VI

1 yani bizim millet kövdá yaşarken, buğday ekip ki uni çoğudi. mal Tûtiyerdi südi
 2 çoğ, ağartısı çoğ yani peynir çoğ, yoğurdi çoğ. ona göre de yemekler olmuşdi.
 3 şimdi neden, bizim háp hamur-ışinden, sariyağdan, peynirdán oluşan
 4 yemeklerdür bir bahışda. hamurdan cür be cür suda büşürüp çıhardan yemekler
 5 cür be cür vardur. vardur yani et hinKâli, bez de diyerlár. hamurı yoğuriyersin,
 6 yuħa açiyersin, güzel Tôğriyersin, için et Koyiyersin, búkiyersin, ona biz hinKâl
 7 diyeruħ. şimdi o yemekTen gürcilerde de var da onların çeşit biráz bahşaçadur.
 8 yani bizim yaptuğumuz hinKâl daha gözeldür, lezzetlidir. ondan sora diyerlár
 9 yapraħ hinKâli. yuħa açiyerlár, ufaħ ufaħ Tôğriyerlár. suda büşürürler.
 10 çıhardiyerlár sinilere, evelden diyerdiler, serpiyerler yoğurdi, üstünden sari yağı.
 11 diyerlár çerez hinKâli, işte ondan diyerler Tavşan Kulağı. iy bu yemekler niya ki
 12 uninan çohtur. ondan sora ketelerimiz var. diyerlár kor kete, Kulaħli kete, içli
 13 kete, ondan sör^a bazlamalar var. yağlı bazlama oliyer, bişi oliyer. bunlar bele
 14 çeşitli yemekler. yani tez büşürmáya^a çün füşür çorbasi oliyer, sora oliyer şey nádur
 15 o yoğurtdan ki oliyer, Tutma çorbasi. bunnar sulı yemek yani tez olsun diyá.
 16 umma çorbasi, helle çorbasi. bu yemeKler hēp ... mal var, un var. bununla
 17 uygulamışlár cür be cür yemeKler yapmışlár. ÇinÇari büliyeruħ. hele oni
 18 özbekistanda da büşüriyerduħ. ÇinÇari yıħiyerdilár, haşliyersin oni. sora
 19 yapıyersin belá sulı çorba içiná Tôğrap tökiyersin. onun içine helbette oni sari
 20 yağdan pişiyer. sora da yoğurt üstüne töküp yeyilirdi. lezzetli oliyerdi.(kış
 21 hazırlığı)hē Kış hazırlığı bizim yani Kıştan, kazahıstan çoğ savuħ ülkedür. dēy
 22 otuz derece, ottuz beş derece savuħ oliyerdi. yazi da çoh serin idi. şindi bizim
 23 Kışın aliyerduħ, Tonnalarinan buğday aliyerduħ. onnari yügüdiyerduħ. belá bizim
 24 bir ayricáma ev varıidi. oraya yığıyerduħ uni. oraya savuħluħ diyerduħ.
 25 savuħluħa yığıyerduħ, yapıyerduħ yağlarımızı, peynirlarımızı belá Tolduriyerduħ
 26 Kablara düzüyerduħ ki Kışın onlar yeyilmeye. sora varıidi belá mássenimiz.
 27 mássenin içine tökiyerduħ, Kartopi diyeruħ burda patates diyerlár, biz Kartopi
 28 diyerduħ, Kartopumuzı. turşi Koyiyerduħ, ē Tommatestán turşi Koyiyerduħ,

29 lahanadan turşi Koyurduh. onnari mássende sahlıyerduh ki Ton^hmasın. e onnari
 30 çıhartıp yiyerduh. ē yağı aliyerduh. Kışın odun yahmay^ü için onda soba varıdı.
 31 onda TaşTan belá degül. onun^ü için ey kömür lazımdı. aliyerduh onda üç Tonna,
 32 dört Tonna kömür aliyerduh ki Kışın her şey taya Kuruliyerdi o mallar için. sora
 33 mal kesiyerduh. Kayırılmış mali kesiyerduh, pasturma oliyerdi. Kazahıstanın
 34 havası ey^ıdı, pasturma güzel Kuriyerdi. ancah özbekistanda pasturma olmiyer.
 35 ora birez nemdür diye küflániyer et. heç pasturma olmiyer. biz de her vaht sucuh
 36 yapıyerduh yumuşah etinden. ē öbir etini de belá pasturma Kuriyerduh. lazım
 37 olanda hama al sucuğı işlát, al pasturmadan bişe püşür. beleynán her şey
 38 elin^ı altında, yani zorluh çekmiyerduh. meyva Kah Kurudiyerduh, pestil
 39 yapıyerduh. misali ben duran evde, babamın evinde bizim büyük bahça alma
 40 bahçası^ıdı. almamız çoğıdı. annem pestil yapıyerdi. yığıyerdi almayı, yahiyerdi,
 41 temizliyerdi, büşüriyerdi, süzekten geçüriyerdi, sora belá güzel tahtalara, bacaya
 42 çıhardiyerduh, tahtalara sariyerduh pestil Kurudiyerduh. almay temizliyerduh, ipe
 43 tahiyerduh. onnari da belá asiyerduh, Kurudiyerduh. ē Kışın hoşaf büşüriyerduh.
 44 he iştesen Kavun Kurusi da oliyerdi. Kavun da elá güzel oliyerdi ki. dilimliyersin,
 45 temizliyersin, düziyersin belá tahtaya Kurudiyersin. Kışın Kavun Kurusi oliyer.
 46 alma Kurusi, pestil, yani biz pilav demliyerduh. bizim pilav demlememiz
 47 nasılıdı? et büşüriyersin, sora onun etini çıherdiyarsın. suyunda, etin suyunda
 48 pirinç demliyersin. báyaz pirinç demli çıhıyerdi. o pilávi yeme^ğ için bizde, misal
 49 büşürmişin, hoşaf varıise, evelden hoşaf büşüriyersin, pestil varıise o pestili
 50 isládiyarsın eziyersin, sora o pilavinan yiyersin. çoğ lezzetli oliyerdi. o hele
 51 gáfğaz gidişátıdır. yani ki o gidişátları biz Kazahıstanda yaşatıyerduh. hē biz lazut
 52 diyeruh. lazut herhal lazumdur. ekiyerduh çünkü onon şesini mallara
 53 yödürıyerduh. Kaçanasını da yığıyerduh, çalasını mala Toğrap veriyerduh. yani
 54 bir ö^ğn ot versah bir ö^ğn çala veriyerduh, Toğranmış. zati lazudi da temizliyerduh,
 55 oni da degirmanda yügüdiyerduh. Kışın iştasah papa büşürıyerduh, yani iştasah
 56 etmek büşürıyerduh, Çadi, ona Çadi diyeruh. e zati gendi elá oliyerdi ki elá lazut
 57 varıdı, oni Kavuriyerduh patladiyerduh. elá oliyerdi. oburuni dá tavuh cücüğa
 58 yedürıyersin. oni evelden hasır tohıyerdilár. hasır Kaçanası varıa, Kaçanasını
 59 temüzliyerlár, o Kaçananın Kabuđuni gözalcama, KoToşuni, lazut KoToşi
 60 temüzliyersin, onun Kabuđuni güzel a belá açıyerlár, ondan hasır tohıyerdilár.
 61 çoğ elá güzel bişe. oni misal hali sarmadan önce oni sariyerlar, üstúna hali
 62 sariyersin. e o hali her vaht Kuri Kaliyer, yani yerá degmiyer. he sinor. şindi bah,

63 yuħa büşüriyersin. he, bişmiş yuħadan sinor yapıliyer, su böregi yapıliyer. yani bu
 64 çeşitler, bunlar ħamur yemekler var da var. sinorî? yapılması? yoğuriyersin
 65 ħamuri. ħamurunî? sū, birez yumurta Ķırıyersin, iştersen birez yağ atiyersin içine.
 66 yoğuriyersin, Tuz, güzel ħamuri yoğuriyersin. oturiyersin güzel sacin yanında.
 67 açıyersin yuħa, büşüriyersin çoħça. büşüriyersin, büşürdüħtan sora aliyersin o
 68 yuħayi sicaħ sicaħ yumruliyersin. belē düzüyersin, sora kesiyersin bele bele
 69 küçükçámana. e düzüyersin bir siniyá. ondan sora, düzdüħtan sora aliyersin yağ
 70 sápiyersin üstünde. yağın üstünde yoğurdi sapiyersin. sora Tutiyersin bir belá
 71 güzel sicaħ yerá, furunolsa, furuna Ķoyursun. olmasa bir belá sobanın ustuna
 72 Ķoyiyersin. o ustuni da ĶapaTiyersin. güzel buğlaniyer, sora çıħardur yiyersin.
 73 özellikle elá yemeg yapıliyer ki çoğluğa yaraşa yemeg olur. bizde bir suli çorba
 74 vardur. uni büşüriyerlár, yağ soğan yaħiyerlár, salça da atiyerlár Ķızartiyerlár.
 75 tökiyerlár su, içinde et bişiyer. içine patates tökiyerlár, bişiyer, belá suli çorba
 76 oliyer. yani bir tike ette, bir tike, o Ķartopi diyeruħ, Ķartopi suyundan. birinciye o
 77 gedir, ikinciye dá pilav verilir. buni her vaħıt düğúnlara bunlari tercih ediyerlár.
 78 birde ki biber Tólmasi, oni da yapıyerlár. öbür yemegler çetin oliyer. bunlar
 79 çoħluğa eydür. hē, mafiş de bişiyer. evelden yani o sicaħ yemegler. aşindi
 80 evelden, önce mafiş büşürebülürsün. yani bele diyerler, ħaçapur, etli ħaçapur
 81 büşürüp çıħardabülürsün. belá yemegler çeşitli oliyer. biz Tatlí olaraĶ, bizde,
 82 bizim ádatımızde, ancak şindi hayret de, belá ħalva. ħalva, Tatlımız budur. bizde
 83 aħıska türklerde belá Tatlíya çoħ düşmiyer. türkiyáda Tatlíya çoħ düşürülár. Tatlísi
 84 çoħ aşırı derecedá Tatlídur. biz yeni gelende biz çoħ uyamiyerduħ o Tatlílára.
 85 bizdá elá yoħdur, Tatlí çeşidi azdur bizdá.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Hasan Emingil

Doğum Yeri ve Yılı: Sahan-Ahıska, 1937.

Ahıska- Sahan köyünden Özbekistana sürgün edilmiş. Daha sonra Dağıstan'a, oradan da Türkiye'ye göç etmiş.

Derlemenin yapıldığı yer: Yenibosna-İstanbul, 2007.

Konu: a. Sürgün, b. Ahıska ile ilgili hatırladıkları, c. Düğün gelenekleri.

VII/a

1 şindi ben ahışha bölgesinin sahan kövünden. şimdi sahan diyanda ts herfi ki
2 şeyde yoğdur, türkçede, mecbur sahan diyeruğ. molla emingil bize diyillár, molla
3 emingil. yani emin sözündán gálmişdur. eskilárda diyellár ki yani bir emin
4 şehitlár, azerbaycanda şehitlár var ki, ē özbeklárda eşanlar var. o taráfdán da yani
5 eskidán bir bilgi var ki bizlerin uruğumuz gidip gidip peyğamberlerin uruğlarına
6 yañın oliy. onuçún emingillár demişlár, molla emingillár demişlár. şimdi o vañıt
7 aslında yerli miyuğ, gelme miyuğ oranın tarihı o Kadan bende yoğdur. şimdi
8 yerimizde ottuz yeddinci yildá ben anadan olmuşum, ahışha viláyetinin sahan
9 kövündá. yeddi yaşımda bin doğuz yüz kırğ dördünci, kırğ birinci yilda babami
10 asgerá góturdilár, kırğ üçünci yilda asgerdán gáldi, yani yaralanıp gáldi.
11 kırğdördünci yilda, ben yeddi yaşımdá, elá ahlımda vardur, çocuğidim, surdilár
12 bizi. nerá gedacağımızı da bildürmádilár. dedilár “on gúnluğuna gediysiz.”.
13 góturdilár tıranlara bindürdilár, mal tıranlarına, mal yúqlanan tıranlara. kapattılár
14 kapilari. heç çıhmağ dışari yoğ, ta ğurcistanın sınırıni geçanaçağ. hazırlıñ
15 mazurluğ, iki saat vañıt vardı. yani ey bülürüm ben, nenem Tağdaydi. abora diyán
16 Tağımız vardı bizim, mallar da ondaydi. mal muli egledip nenemi ondan, boş
17 kendini alıp gáturiyerdilár. köve birañtilár nenemi. nenem de bir külek, bir külek
18 on beş kilo moolur, on kilo moolur yağ almiş. o yağı da ayağınan túrtüp elindán,
19 elindán yağı almişlár. bir siyari diyen kitap, bir dá aħmediye diyen kitap vardur,
20 bir da kuran. kuranı da, iştá kitaplari da elinden almişlár da bir kuranı koynuna
21 sahlamış, koynuna. çıñdi Tağdan, Tağdan gáldi gecá. ola na iş oliyer oyan buyani
22 heç haberimiz yoğ. sora gáldilár, bir da oyansağ ki her yere esgerlár basmis. ben
23 de seviniyerim ki arabaya binácağuş. araba biz da maşiná diyerlár. maşináya
24 binácağuş. nasıl ki aşindi boğaz şeyiná gidánda arabaların şeyleri yaniyer, o
25 şekilde arabalar, amáriKanın arabalari işiñlarinán köylára Toldi. üç dört ayleye bir
26 bir tene araba verdilár. dedilár ki “on gúnluğa gediysiz.” on gúnluğ yeterúK
27 naoolur? bir Kát döşek alursun, bir Kát döşegá da iki üç adam sığar. “bir da

28 alacağın on gúnluğ yemegin işin al, K̂alani alma" dedilár. bu çeşitTá elási oldi ki
 29 şahsen benim babam biráz ki uruşçayı biliyerdi, o esgerlerin biri urus dilindá dedi
 30 mi demádi mi na, babam diyerdi ki "bana dedi ki, ánvár", babamin adi ánvárdur,
 31 "ánvár, çoğ bişe al ki siz çoğ zamana gediyez, çoğ bişe al." o vañıt babam,
 32 bütün yükümüz bizim degirmandaymış yani, yügúnacağ yüklár. gedip
 33 degirmandan beş alti çuval lazut, biz lazut diyerduğ misıra, lazut, tañıl bunnari
 34 gáturdi, arabaya basdı. kırğ dil petegimiz varıdi iştı bizim, yani bal yapan ari.
 35 bunnardan da biTónnar Tóli Tóli Pállar varıdi. bunnardan gená bir dört biTón Pál
 36 da basdı. bunnardan on biTon K̂aldi. malımız varıdi, mulumuz varıdi, kövda da
 37 varıdi Tãğda da, heppisi K̂aldi. K̂ışın kövá gálurdi, yazın yaylaya gedárdi.
 38 yaylanın kendinin K̂ışlasi varıdi, Tãği varıdi. onnar da varıdi da elá göç edárdilár.
 39 şindi bán áसान küçúKluğumda biráz süttán K̂almışim da babam, anam beni
 40 góturup, başha çocuğa K̂almış, Tãğa góturmuşlár da çoğ zaman Tãğda olmuşim.
 41 onuñün köv çoğey bilmám ben, kövi ey bilmám. iştı bu tıranlara ki bindurdilár
 42 bizi, alti tütüná vermişselár bir tene kamyon, bir dene arabayı, ondan dördi heç
 43 heçine bişey almamış. heç heç! kendilári yalağuz bindilár. K̂alan K̂ap K̂aşuğ na ki
 44 vardur, yani gelácağuş deyi aldanmışlár da, gelácağuş deyi çuğur eşmişlár,
 45 padval, çuğura gömlüyacağlar ki yani góza görünáni, sora gelur aluruğ. elá da
 46 ettilár. heç bişesiz geldilár. bizim ki alduğ, añırı sen yalağuz, K̂omşı acıkán sán
 47 toğ yatar misin, nasıl onnara, sán yiyasin da onnar bağa. baravar yiyerduğ o ki
 48 kapattilár şeyi da gürcistanın teratoryasını geçtuğ o ki da o vañıt açtilár K̂apıyı,
 49 biráz hayat verdilár. şimdi gedán da içerde tuvalet yoğ, kimisi şey kimisi ħasta,
 50 vay vay vay ana baba gúni! biz de çocuğ iduğ işte, o kadın añlımda K̂almış ki
 51 misal verem, bi vagona nerdáysa on beş, yirmi tütünü basdilár. her bir uğulda a
 52 belá Turiyersin, ancağ oturacağ yer var. adamlar da ancağ oturiyer. sora
 53 góturdilár, añırı tuvalet lazım. deldi a belá şeyi, vağoni deldilár da, ona oturiyerdi
 54 nöbetinán. sora sora gettuğça gürcistan terotaryasını çıtuğ, oyani gettuğ, rasıya,
 55 uci K̂azahistan. bu tárafa gedánda o vañıt her stansiyada açiyerdilár K̂apıyı.
 56 K̂oyermiyerlár hep áşger duriyer avtomatlarınán. iştı bir yerá gidacağ olsan,
 57 barabar saninán gidiyer gáliyer. o çeşit góturdilár bir ayın içine. yani bir söz da
 58 diyerlár ki bizi sıtalın elá etmiş ki bindüre gemiye dá gemiyi bişey oldi dey
 59 yuğardan patlada da hep hepiná, yüzde yüz yoğola. ama kimisileri demiş ki, haşa
 60 bizim ħalkdan da, "it ölür ama sahabi bir gün çığar" diyen meselde, benim

61 ešidişimce diyerlár ki, bağırof diyen varımış azerbaycanda, o demiş ki “sen ná
 62 ediyersin?” stalina, “a bu bir tene adam degül, on tene degül, kötü işıolur.” der
 63 da, “ey ná’edah?” “bene ver.” “sana yahundur, buraya gená gelúrlar” dey ona
 64 vermemiş dá sora çerest qazahstan, qaspi Tólandurup, çerest qazahstan, o
 65 yanından gáturup bir ayın içiná şindi yolda töká töká, sibirdán töká töká aħrı
 66 da biz gálduħ semerqantta düştuħ. bir ay surdi. yolçuluħda şimdi olan işlár ne
 67 desem sene, ben kendi kitabımda yaziyerim. çoħ ölenlár oldi, çoħ ħastalar oldi.
 68 ħastaħanalara Kaldurdilár çocuħlari. hele böğün gená arayanlar bulanlar vardur
 69 aħrabasını. Kalmış yolda, yol bulamamış, urusa evlânmiş, ben ne bilem, bu
 70 çeşitleri çoħ vardur. hele gená vardur, gün böğün gená vardur. biz de gelduħ
 71 semerqanta düştuħ bir ayın içiná. ná banya var ná bişe var. şennik bitlendi.
 72 bitlendi, özüm bilürüm ki çocuħ olsam da, aħlıma gelür, bitlendim, hepimiz
 73 bitlenduħ. aldı işte de hamamlara góturdi. ben çocuğııdim yeddi yaşında, benden
 74 küçúK Kardaşım da varıdı, bacım da varıdı gená. bizi Karılarınan góturdi. hep biz,
 75 Karılar işta baħtilár abelá da kimisinin saçlarını maşınKaynán aldılar. üstü
 76 başımızı góturdılar. adamlar işta başħa yerdá Karılar başħa yerdá hamamlattılar.
 77 náyin suyi, neyin bişesi boş sicağa girduħ çıħduħ. ondan sora geldilár, transport
 78 yoħ. ondan sora geldilár bölüşturdilár. meselá on tütün, yirmi tütün, yüz tütün,
 79 köv köv rayonlara. biz da düştuħ ağdarıya rayonu diyerlár. ağdarı, semerqant
 80 oblosun ağdarı rayonuna góturdilár çayħanaya. çayħanada işta herbirimizá bir
 81 Kıraxda yer verıverdılar. o vaħıtta kövlárda transport yoħ. kövlerden develerinen
 82 geldilár. arabalarınán, at arabalari, eşek, bu böyük tekerli arabalarinan. işta beş
 83 tütün, on tütün kövlára böldilár bizlári. şahsen biz da binduħ bir arabaya, bir
 84 arabaya bindürdilár bizi dá bir arabaya góturiyerlár işta. góturdilár da rayon
 85 çentirından, rayon merkezindán bir yirmi kilometr olur. bir köksaħal, Kálenin
 86 Káħozunun köksaħal kövüna yerláşturdilár. yani yerláşturma na, gettuğumuz
 87 yerdá bizdán iráli, bizden önce oralara súrulmiş meger yahudi ħalKi. bu alaman
 88 savaşında gittilár ki bu yahudilári öldurmasın deyi bütün rasıyanın çentirından
 89 yahudilári ora súrmişlár. biz gidánda yahudilár getmiş vátánlárına yoğıolmuş,
 90 yeriná bizi góturdi. biz da ná, özbekistan evlerinin hic birinde bir tene şifirli,
 91 kirişli, tenekeli ev yoħ, hepsi çamurdan evler. kimisi aħor etmiş kimisi dá ipek
 92 kurTi baħiyer. pille diyerlár özbeklár, pille baħan ħanalara góturdilár. Kıpısı yoħ
 93 penceresi yoħ, a belá bir küçükcene oda, kim cam bulmışse Koymış, kim bulmasa

94 o da yoħ, bu çeşit evlere yerlářturdilár. şimdi ħalkımız o ħartın derecedeydi ki
 95 yani kimisi aç Ķaldi. özbeklár pambuğun şeyiná Ķozopaya diyerlár pambuğun
 96 ağacına, buni bizim şennik zandı ki Ķartopunun poçidur, endilár arabalardan ki
 97 altını şeyıdiyerlár ki altından bir iki Ķartopi çıħa. baħiyerlár ki o kök çıħtı. sora
 98 kimisi baħtı ki “ola bunun Tálında pambuħ vardur, ola bu pambuħtur náyin
 99 Ķartopusi!” biz Ķartopi diyeruħ patatese. neyse kırħ dördünci yil dekabr ayında,
 100 ħaraķışın ayında düřtuħ ki oraya çoħ şennigimiz yoħdan, acından Ķırıldı. ĶopTón
 101 diyerdilár ĶopTón, yani mallara veren, bundan da Ķapħara, yani yağını aliyerlár
 102 da küncüKün o ĶopTón. oni da bulan varıdı, bulamayan varıdı yemeğüçün.
 103 hayvana verilán küncere, kepek. neyse ölán oldı, inanın inanman, ölülári çaħallar
 104 türbeden çıħarttı, yiyánda ben gördüm. insan yoħ gömlámaya, adam yoħ
 105 gömlámaya. Ķarılár gömliyerdi. şimdi işitme ħastalıđı varıdı, işitme, maleriye
 106 diyerlár, birişnotif varııdı, sipnoitif varııdı, bitluħtan sipnoitif sipnoitif varııdı. tif
 107 ħastaluđundan elá a’ile olmadı ki on tene, beş tene, alti tene gálmiř olsa hep ondan
 108 bir tene, iki tene Ķaldi, Ķırıldı o bir yılın içinde, o dekabr ayında. aķrıħın deyen
 109 derman veriyerdilár. veriyerdilár ama oni da aciyandır, içemezsin. o da çoğunun
 110 yüreklerini ħastalattı. bu çeřittá iřtá kırħ dördünci yilda Ķıřtan ki bahara çıħtuħ,
 111 bahara çıħıldı, özbekistanın náyi eydür, allah taráfindán ot, biček diyellár, otlar
 112 çıħtı. yeyilán otlar çıħtı, şennik başladı mal kimi otlamaya. adam duyğulaniyer.
 113 nasıl sóyliyer, kimisi yedi yedi Tóyamadı ki da ařĶazani, medási şişti yarıldı
 114 ondan da oldilár çoħ. nayisá ikinci yil ki gáldı da Ķalħozlardur, salħozlardur
 115 çalışiyersin, verácağını da na veriyer, az bişe bişey veriyer, yetmiyer. Tuz yoħ,
 116 peynir nerde de, Çatħi, Çatħi diyerduħ, Çatħi diyeruħ biz ona, yani tuzı suya
 117 eridiyersin da ona baturur etmegi yiyerduħ. o ĶopTónı ona baturup yiyerduħ.
 118 nayisá yaz ki gáldı taħıl ekdilár, o vaħıtta çoħ yerá taħıl ekárdilár. taħıl ekdilár, o
 119 taħılı vuriyerdilár ki, vuranda, arabaynán yüklánup gáturanda yola düşerdi. mařaħ
 120 diyerdilár özbekler, mařaħ döřürurduħ teker teker. gezerduħ yollarda, talanlın
 121 içinde. şahsen ben gendim döşürurdum mařaħ. a belá elimizi edárduħ, beş tene, on
 122 tene döřürsaħ eve gótururduħ. onu uvalardıħ oni. anamız babamız el degirmanlari
 123 yapmıřdilár. o el degirmanlarında döđerdilár, keş edárdilár. biráz işte ondan
 124 adamlar gálmaya başladı, yani ey oldı. özbekistana gettuğumuz yilda, bizim,
 125 súrulduğum vaħıtında, bizim soba peclerimiz, teneke peclerimiz varıdı, lamPamız
 126 varıdı, yaniyerdi. özbekistanda nayin lamPası, nayin Ķapısı. ortada sandalya

127 diyerdilár, sandalya, altında tut ağacının ağacını yaħiyerlár, a belá tütün yoħari
 128 çıħiyer. o tavan elá olurdu ki ıapkara, o tütündán. o çıħardi gedárdi bundan. Ķor
 129 oliyer^oo^oya, Ķor ediyerdilár, biz dá ediyerduĝ^ooni. Şindi yerli ki ediyer sán da
 130 edácaħsın. sandal Ķoyardilár, sandalın delük. üstúna dástarħan yayardilár, a belá
 131 Şennik ayaħlarını uzadur da, onda Ķapi açuħ, pencere yoħ, ayaħlarını isidurdilár.
 132 bir yanda yorĝan. bu çeŐittá çel çocuħ her kim ki sıĝar oraya. analarımız zati
 133 sıĝmadi, babalarımız sıĝamiyerdi oraya da biz çocuħlar otururduħ da
 134 isinmay^oüçün, beláyken oturduĝumuz yerda yuħlarduħ. kimisi ayaĝını uzadurdi,
 135 yanardi. bu çeŐitlár da çoħ oldi. lampa yoĝ^oidi, Őámçiráh diyerdilár özbeklár. biz
 136 súrulduħ vaħtımız lampamız var^oidi. o Őámçiráh da na? a belá bir delük Şeydür, a
 137 buradan yaĝ tökiyellár, o yandan fitil Ķoymişlár. o fitilá yaĝ gediyer, bunan
 138 yaniyer iŐtá iŐiħ ediyerdi, iŐiħ edárdi. bu çeŐittá o kövdá biz Ķalduħ Ķırħ dörtün
 139 soĝuni, kırħ beş, kırħ altıncı yilda bizim Şennik başladi göç^oetmáya oyani biyani.
 140 yani o rayonun içindeyken. baŐħa kövlára baŐħa rayonlara Ķoyermiyerlár heç.
 141 ama gettin mi hama hapsa atiyellár. Ķoyermiyerlár. Şindi mal, ineK inegin yanına
 142 gedar, eşeK eŐegin yanına gedar. camuş camuşun yanına, Keçi Keçinin yanına.
 143 biz de insanlaruħ ki insanların yanına, yani gendi ĥalkın yanına. getmaħ, yıĝılmaħ
 144 bir yerá oldi da o vaħıt biz da gettuħ. özbekistanda o zamanlar pambuĝ^oekárdilár.
 145 ben de ki Şindi yedi sekKiz yaşında, doħuz yaşında gettim birinci sinifi. zati iki yil
 146 heç yerde oħul yoĝ^oidi. Ķırħ dört, Ķırħ beş, Ķırħ altıncı yıllaraçan oħul yoħ.
 147 Ķırħaltıncı yilda oħul başladi. ben birinci sinifa o kövda gettim. yazın
 148 ná^vediyerdilár, çalıŐtururdilár bizi. yani ná, pulluĶ diyeruħ, pambuĝi ki sıra
 149 ekiyerlár belá, atın üstúná binerduħ belá, biz dá eskide babalarımız ĥotaħluħ
 150 diyermişlár, öküzlerin üstúná binermişlár, ĥotaħ, ĥotaħ diyermişlár bonduruĝa
 151 bineni. ökúza vururmişlár, ardından da babalari pulluĶ tutarmıŐ, arona, arona.
 152 puluĶ tutu haylarmışlár, yer ĶoŐarmışlár. biz dá özbekistanda aynı çeŐittá
 153 çacuħluĝumda atın üstúná otutturdilár, atınan düz sıraynan belá gediyerim.
 154 ardından bendán böyük, yani beş on yaş böyük adam, o da oĝlan, evlánmamıŐ da
 155 olur, evli da olur belki da, puluĝınan gáliyer. gediyerim, ondan tekrar geri
 156 gáliyerim. belá Ķazandurdi. Şahsen ben çalıştım belá. Ķırħ altıncı yilda babam
 157 aldı da bizi rayon merkeziná göç^oettuħ. uzun sözún ĶıŐasi na oldi, oyani buyani
 158 oldi, ellialtıncı yıla gálduħ ki da o Őitalin, ellüçde Őitalin oldi, beriyayi TútTilár,
 159 bizim ān böyük düşmanımız beriyayi TútTilár, o vaħıt da bizi aŐılár. Şindi on alti
 160 yaŐınáçan herkiŐ her on gúnda gedip imza çekácaĝ^oidi ki ben bunda saĝım, saĝ

161 selámetim, bir yerá getmámişim. on alti yaşınáçan, on dört, on beş yaşlar imza
 162 çekmiyerdí. imza çekmiyán gruppada ben dá varııdım. şimdi elá oldi ki elli altıncı
 163 yıláçan, elli dört elli beşinci yıllarda ben ya beş ya altıncı sınıftayım. semerKant
 164 şehrinde şeker serbest satılıyor, biz da şeker yok, çay içmeye. veriyorlar,
 165 galonınan veriyorlar, az. bir iki gün içiyersin tamam oluyor da babam dedi ki “oğul
 166 sán get de gátur şekeri.” babam bene bisiklet almış idi, vesepepet diyeruh ona.
 167 şimdi ben de dedim ki “ola yalağuz getmiyem dá bir arkadaş ariyem.” aradım,
 168 aradım arkadaş bulamadım, dedim ki “ben gendim gedecám.” şimdi bizim
 169 oturduğumuz rayondan neredáysa otuz kilometre olur semerKant şehri. aldım, na
 170 alacağım, bişeyler. Kiley miley aldım, yolda balonum patlasa monte ederim. oyani
 171 buyani ná ki lázım ben onnari aldım, her şeyimi aldım da bindim vespete de
 172 gettim şehere. şimdi Korhiyerim ki vesepepetimi da çaldurmiyem deyi dá ariyerim
 173 ki, vesepeti Koyşam çalarlar bir yerá, gendim tutacam, elá yer ariyerim ki şekeri
 174 bulem dá alem. náysá buldum bir yeri, aldım üç dört kilo şekeri. aldım, geri
 175 galıyerim. geri gelmada bir on beş kilometre biyani gelmiştim, bizim ağderá
 176 rayonunun terotoryasına gelmiştim, dağbit diyán, aşındı dağbitten biraz oyani
 177 elbuharinin türbesi vardır, oraya gáldüğümde beni polis TutTi. çocuğ! TutTi beni!
 178 “nerdánsın?” dedim “layışdenim” “ná geziyen bunda” bene. dedim “a belá belá,
 179 şekere gettim. ben Kol Koymiyerim, benim şeyim yoğtur a belá.” ben
 180 náı edácağıdım. ben on onıki yaşında çocuğ, bütün sayet hükümáti mi
 181 devirácağım? ya türkiyáya şifiyonluğ mu edecám. kimá ná edácağldım ben. ná
 182 elimdán galurdi benim. ya ki babamın elindán na galurdi. biçare bir halk, üç
 183 yüzbin halkın elindán na galurdi bu Kartın şeydá tutmağ bizi. náııdi bu! ná
 184 azabııdi! náıysá aldı góturdılar, TutTılar beni. bisikletimi aldılar elimden,
 185 góturdılar beni dá bir odaya KapatTılar. kendilári oturmuş biyanda, başha bir
 186 odada keyifliyellár. yani raKi içiyellár, söylániyellár. bizim, heppisi de özbek bağ,
 187 misliman, hem de özbek. ben dedim, neyedem, Koyerin Koyermiyerlár beni.
 188 dedim ağıliem. başladım ağlamaya. onların keyfini bozsam beni Katağlarlar.
 189 ağıliyerim ağıliyerim, “súkút dur!” gáldi, dögiyellár, vuriyellár, şapalağ vuriyellár,
 190 “súkút dur!”. gená ağıliyerim, daha betár çohladiyerim. biri dedi ki “ē^h Koyver!”
 191 dedi, “keyfi bozdi.” dedi, “Koyver getsin!” dedi biri. dedim “şekerimi dá verin.”,
 192 şekerimi dá verdılar da, insafliydidılar, gótumi da bir vurdılar da aldım geldim. şimdi
 193 diyem ben Kardaşım neler nelér neler. náıysá belá belá elli altıncı yıl gáldi, biz
 194 onuncı sınıfı, ben bütürdüm. Kirğ altıda girdim, elli altıda on sınıfı bütürdüm. on

195 sinifi bütürdüm, dedilár ki “ǵáyrı milletlár” ǵáyrı milletler dá bizlár ǵáliyeruǵ,
 196 “bunnar notistat, o notistati almayıçıün para vermálidür.” bin manatdan. kım
 197 para verür bizde, babam ancaǵ yonǵaynan ǵaşını ... para verür mi? oyani buyani
 198 iştá etdilár, lákin bu meselede uruslar da var, ǵáyrı millet, özbekden baǵşası
 199 herkes para verácaǵ. uruslar yazdilár mosǵuvaya. bazi özbekler de, bir mesel
 200 vardur ya, şalının yanında kürmekde su içer, yani şali şeye diyerlár, pirinç
 201 ekiyersin ki onun dibindá baǵşa ot da çıǵıyer. o pirinci suarmada o ot da su
 202 içiyer. şindi rusların mahanasından biz dá ondan ǵurtulduǵ. náysa sora iştá
 203 arǵadaşlarım semerǵanta oǵula gedárdilár, ben dá onnarınán barabar getdim. yani
 204 orta tıp, medisins ǵuçilasiya, tıp fakültetina onunci siniftan sora girdim oǵudum
 205 onda. oray bütürdüm, bütürdükten sora bená verdilár, elli sekkizinci yildá
 206 bütürdüm, elli sekkizinci yildá verdilár beni buǵara oblusuna işleǵe, işe getmeǵe.
 207 gittim buǵara oblusuna işe, onda bir yıl iki yıl ǵalıştuǵtan sora babam ǵáldi dedi ki
 208 “oǵlum sani everácavuh, ǵál.” o gün ben ondan ǵáldım. ondan ǵáldım evlendim.
 209 bir alti ay sora beni asgere góturdilár. áşgerdá da Tôlnivostok diyellár, çininan
 210 sınırdur, onda ǵızmet ettim. altmışinci yillárda, altmışinci yilá gelip altmışinci
 211 yilda benim ǵız ǵardaşım varıdi, isimi sinám, oni dördünci mi beşinci mi
 212 sinifdan aliyer dá ǵolǵoza işá veriyer babam. çünki kendi ǵasta, anam ǵasta,
 213 ǵalışán yoǵ, beni dá áşgere góturdilár. bu da çocuǵı aliyer dá işá veriyer. oǵul
 214 muduri, direktor diyellár rasiyada, diyer ki “bu çocuǵun niyá ǵálmıyer oǵula?”
 215 diyerlár ki “babasi geçinámıyer da aldı góturdi da çocuǵı ǵolǵoza işá verdi.”.
 216 ǵolǵozda işlese eger topraǵ veriyer ekmeǵe, hem ǵazaniyer her gün, pambuǵ
 217 döşürıyer o yönden ǵazaniyer onınán. direktor ǵáliyer diyer ki, onnar abiye eke
 218 diyellár, ǵáliyer diyer ki “enver ekē, ǵızızı niyá elá ettiz belá ettiz?” o da diyer ki
 219 “geçinámıyerim, oǵlumi áşgere góturdilár.” “nasıl góturdilár? bu aǵvalda sán.” o
 220 vahıtta o direktor yazıyer mosǵvaya ǵaǵıt. diyer ki “bu aylene aǵvali budur. buna
 221 baǵmazya savet hökümeti áşgere góturmiş.” o vahıtta iştá ǵáldi oraya mosǵvadan
 222 oǵaz ǵáldi da, hem de kene denen çıǵan vahıtidur, saǵrasenya da oliyer, saǵrasenya
 223 düştünde beni áşgerden şey etdilár. yani tam ǵızmet etmezi evá ǵáldım. naysa
 224 başladım ǵalışmaya oyani buyani, çoǵ işlár gördüm. sora altmışinci yillárdan
 225 bizim ki hep hepıná açıldı, şeyimiz yani oyani buyani getmáǵ huǵuǵumuz,
 226 huǵuǵ ki birez verildi. baǵşa milletler, ǵırım tatarları, baǵşa milletlár, balǵarlar,
 227 inǵuşlar, ǵaraçaylar ki yerlarını aldilár, bizim ǵalk da başladı dava etmáya. şahsen
 228 benim babam bir on kere, on beş kere getmişür mosǵvaya, tıflısá gelmişdür. onun

229 üstündán ne qartın neler neler neler oldi, e ben de K̂api K̂api gezedim. çoḡ yil
 230 çalıştıım yani vátáná dönmek şeyinde. náysa olmadı, olmadı ki da o vaḡıtta
 231 özbekistanda babam çoḡ ḡastalandı. özbekistanda pambuḡ ekárdılár. pambuḡa
 232 derman sápiyerdilár ki K̂urusun ya ki ḡastalıḡtan. çoḡ K̂oḡuli dermán, oni
 233 alamanya ikinci cihan savaşında insannari öldurmaḡ için K̂ullanmıştır. buna şindi
 234 biráz çoḡça su K̂atıyerlár da pambuḡa sápiyerlár ki o haşeratları öldursunlar. buni
 235 babam heç K̂alduramadı, řaḡsen ben dá K̂alduramıyerdim. dedi ki “oḡul bundan
 236 göç edaḡ.”, “nerá göç edaḡ?”. bizim şennik o vaḡıtta başlamışdı nalÇiKe gelmáya.
 237 yani kuzey K̂avK̂aza gelmáya. elli, altmışinci yillarda zanavli sizin mevlüt T̂ayi
 238 çıḡtı, vátán dava, vátán olmadı ki vátán olmadı sora dedi ki “heç olmazsa, vátán
 239 olmadı, vátáná yaḡındur.” deyi baqıyı tenledi. çoḡ, ḡalkımızın yigirmibeş faizi
 240 baqıya getdi, göç etti. baqılılár, azerbáycanlılar allarazi olsun qabulıettılár. biz
 241 begenmáduḡ mi ná, elá getmáduḡ baqıya. elá K̂alduḡ onda da şu altmışinci
 242 nerdáysa yetmışinci yillára, yetmiş beşinci yilda babaminán bárábár kuzey
 243 K̂afK̂aza gelduḡ ki ev alaḡ da, o vaḡıtta nalÇikte bizim şennik gálmaya başlamıştı
 244 oraya da, gálduḡ iřtá nalÇiKe, bir yeri begánduḡ babaminán. ev alduḡ. řaḡsen ben
 245 ev aldım, dedim “babá, biz getsaḡ geri biz daha gelemezuḡ. ya sen ev al ya ben
 246 alem iřtársan buraya gelmáh.” çünkü ev, para töksaḡ paranın peřiná gáluruh.
 247 çünkü para birez sicaḡtır insana. para vermesaḡ gelemezuḡ. çünkü geri gettuḡtan
 248 sora gálman. o bu diyánlar çoḡ vardur, yani K̂arıřıyerlár, oyani buyani edıyerlár
 249 da. “eger gálmáh iřtársan”, babam çoḡ yilmişti özbekistandan, o dermandan,
 250 “gelmáh iřtársan ya sen al ev ya ben ki gelemezuḡ. çünkü sen benden ayrılmasın,
 251 ben senden ayrılmam.”. náysa ben aldım ev. gettuḡ. haK̂ket eger evi almiyayduḡ
 252 biz gelámazduḡ K̂uzey K̂avK̂aza. baba “nāıettin” babay diyer ki “ola getmiyaḡ.
 253 get de evin gerıyá al.” “baba, alınur? sahabı urusdur, getdi. alunur mi? para
 254 getti.” náyisa oyani buyani sattuḡ evlári da yetmişbeşinci yildá gálduḡ K̂avK̂aza.
 255 gálduḡ, onda da bir kövá yerlářtuḡ. çel çocuḡ çoḡ. yani bir göza görúnacaḡ ev dá
 256 degülııdı. alçaḡ, bir küçükçána ev alduḡ ki sora sora yaparuḡ. náyısá evi alduḡ,
 257 çel çocuḡ böyüdi gáldı allaha şükür. teze evler yaptuḡ. yařıyerduḡ, doḡsan
 258 dördüncı, K̂açıncı yildá savet hökümeti bozuldi. seksen doḡuzda bozuldi savet
 259 hökümeti. iřtá beş yildán sora turkiyáya gálmáh başlandı. doḡsanıaltıncı yildá,
 260 seksenıaltıncı yildá babam vefatıetti, anam vefat etti, doḡsanıaltıncı yildá iřtá
 261 ben de dedim ki mádám, çünkü nerá, nerdá olsan savet hökümetin nerasında olsan,

262 iştársan sibirinde ol, iştársan özbekistanında, iştár kazakistanında ol, iştár
 263 kabardina-balkarda ol soriyerlár ki “sán kimsin?” “turküm.” desán eger tekraldan
 264 ayağından Tırnağından aliyer başanaçan bañiyerlár. çünki turkun tarihini elá
 265 görsátmişlár ki turk soyuci, buyuci, Kırıcı, vuruci, çalıci, turkden bahşa heç
 266 kimse, dunyada yani án alçağ millet turk diye tarihlara geçmişdür. bizde de
 267 diyárdilár o tarihlari, oğulda oğumuzda. ama göz yumarduğ, çoğ yerdá
 268 Kórduğumuzdan milletimizi dá gizlárduğ. benim şirlerimde vardur, adam oğursa
 269 ağlar. şindi gená dávam etturağ sózumuzi. şimdi sóylánacağ soz pek birden
 270 çoğdur. bu, kim idi ola, a bu belediyánın başhani varıidi. náyisá, onun bir çılışı
 271 vardı da dedi ki “ağışkalının elá bir evi yohtur ki her bir evdá bir roman var.”
 272 şimdi o ağışkalılárın bir roman varısá her bir evde, bende beş tene roman var.
 273 çünki ben bu gózinan görmüşim. şimdi sóz çoğtur, uzatmiyem ki zaman da
 274 gediye. náyisa umduğumuz yerá gálduğ, turkiyáya. gelduğ, bunda başladilár
 275 “oturum, oturum!”. oturuma Kuyruğa gediyeuğ. Kuyruğ, Kuyruğ bu çeşittá. bir
 276 şeyini sóyliyem sizá, ağlarsız. oturma izini. yaz ayi, sicāğ, ağışhalilár birinci
 277 oturum, bená Kalsa alacağ. var bir yüz táne adam. memmet oğuz da ondatur,
 278 dışárda geziyer o. bizá diyerlár ki “verilmiyácağ bóğún sizá, gedin.”. náysá
 279 duvarinán belá gáliyeruğ da ben dördünci siradayım. benden iráli da dört adam
 280 var. o ámniyet müdürinin bir çılıti da onda, ná diyer, “duvari kirládiyernin.”.
 281 biriná dedi. dedim “ayvāğ! ayvāğ! bená turk turk dedilár her yerdá, turkiyáma
 282 gáldim da ben Tuvardan da mi ben alçağ oldum?” Tuvarkirlániyermiş! Tuvara
 283 yanslanma! bağo ámniyet müdürlüğünde dedilár. kimá ki dedi, dedim “olá, sene
 284 dedi ne, bene dedi ne! bütün bunda yüzelli táne adama dedi. gir dá de ki, niyá buni
 285 dedin?” “e oturum vermázlar da...” yani biráz çekindi, sabır etti. ama sabır eydür,
 286 eveli aci sorasi Tatlí. belki de o düzdür. ama ben duramiyerim biyanda. dedim
 287 “oğlum” benden yaşdur, “ben girsēm, desem ki, o diyacağ sene dememişim, seni
 288 alsam içeri desem ki ona dedin ne bana dedin ne, sen beni Tutar misin?” “yoğ”
 289 dedi. o vağıt ben daha nerá girem. durduğ, náyisa durduğ, durduğ, ağışam oldi,
 290 gecá oldi. memmet oğuz diyer ki “Turun, verilácağ!” o da enver mi diyellár, enver
 291 ölen mi diyellár, oninán telefonlaşıyer. o da nē^yetsin bē^yçare, ankaraynan. diyer ki
 292 “bu millete verilsin.” ağıri yani o bizá sahap olmiş. allacrazi olsun o enverden.
 293 gáliyer ki “Turun verilácağ!” nayisa ağışamoldi. kimisi şeyini birağiti, eviná
 294 gediyeuğ. o yandan elá bir emir, buyruğ gáldi ki, “yarigecá olurmuş, sabağacağ
 295 olurmuş verilsin her birine!” biz dá bekláduğ da alduğ oturumi. náyisá o da elá

296 Ķalsın. bu memet oğuz iftar etti. ramazan iftarını verdi. beni dá çağırđı. o vaħıtta
 297 ben şerler yazıyerdim dá bir iftar şerimi yazdım, ben ħırlı ki dili bilmám torunumi
 298 góturdum ki o oħusun. o şerini oħudi, náysá iftar edip allah Ķabul etsin, bene
 299 dedi ki “hasan dede, sana da söz verecem, sóyla.” bená sóylá dilár, buraya ki
 300 gálduħ, bunda da diyellár ki “san nerá lısın?” her yerdá soriyellár “nerá lısın?”
 301 diyerim ki “aķıskalı!” “aķısķa nerási?” diyellár. ben onda yazmışım şerim dá,
 302 “aķısķa nerási, nerá lısın” diyán şerim vardur. “aķısķa” diyersin, aķısķayı
 303 bilmiyerlár da “alaska mi?” diyellár. şimdi bu mesele benim řeyimá gáldi da onda
 304 dedim “memmet oğuz, bene söz verirsiz ama bu oturanlar kimlerdür, bene ağnat
 305 ki kimlerdür, ona yaraşa söz sóyliyem ben. ben söz başlasam da bunnar
 306 ağnamasa? elá edem ki bir faydasi olsun.” dedi ki “bunda avķatlar var, eğitmen
 307 oğretmenler var.” dedi. “hah, yeriná gáldi.” dedim da çıħtım. ben sóyládım ki “ey
 308 insannar!” dedim, “alla Ķrazi olsun, bōgún iftar Ķařı verilür. bu çoħ, tanışmamız
 309 eydür. ermeni” dedim “Ķari Ķoca yattuħtan sora buraya ki çočuħ Ķoyiyer.” dedim
 310 “çočuđa diyer ki turķ duřmanındur. hele dünyaya gálmamiř. e siz?” dedim
 311 “aħıřřa nerási bilmiyersiz. aħıřřa” dedim “ķafķasyaynan da orta asyanın
 312 ķapısıdur ki onsuz bir yerá çıħamiyerdiz ki!” dedim “niyá bilmiyerlár, çünki
 313 ođrátmamıřız! benim” dedim “torunum oħiyer birinci sinifta, aşindi ikinci sinifta.
 314 aldım oķul kitaplarını, defterlerini bir tenesinde yok aķısķa. üç yuz bin adami
 315 surdilár ħabáriz yoh! gáliyersiz özbekistana, Ķırđızistana, çufut gáliyer çufutuna
 316 sahip oliyer, alaman gáliyer alamana sahap oliyer, baħřasi gáliyer baħřa millete
 317 sahap oliyer, bize sahap yoh! farđana yandi candi, heç birizin ħabari yoh! bu na
 318 demáħtur?” dedim. heppisi súkút, súkút, súkút. dedilár ki “düz diyersin.” ola düz
 319 diyarsin ama yuħlamaħ lazım degül çalıřmaħ lazım. hászreti musaynan firavunun
 320 davasi vardur. decla deryasına dedi ki, firavun dedi ki “bene baħ, besi bıraħ” dedi.
 321 “sen gel ħalkın yığ.” dedi. “ben de ħalkımı yığem da, deryaya diyaħ ki, diyaħ ki,
 322 dön geri! baħaħ hangimizin sozuni Ķutar.” musa aleyhisselám peyđamberim diye
 323 getdi yatdı, yuħladı. firavun sabaħaçaħ yarvaldı allaha. dedi ki “ya rabbi! bülürüm
 324 sen varsın ama bene bu dünyamı ver, o dünyamı iştemem.” sabaħtan gáldi, onun
 325 ħalĶi gáldi, bunun ħalĶi gáldi. deryaya dedi musa, اساسını da vurdi, dedi ki “dön
 326 geri!” derya gená büldüğü gibi gediyer. firavun ki vurdi da “dön geri!” dedi,
 327 derya döndi geri. musa incindi allahdan. allahüteala musaya dedi “musa bendán
 328 niyá inciniyersin? sán gettin yuħladın. firavun sabaħaçaħan bene ağladı, Ķanlı yaş
 329 tökti, ona verdim. o da benim yarattuğumdur.” şimdi de yuħlamazluħ lazım,

330 çalışmağ lazım. sen bógún buraya gelmişin bişey edácam deyi, gálmasan yoğ.
 331 şimdi dá turk ħalĶi, benim elá bir şeylárım vardur ki yuĶida. yuĶida mi, bütün
 332 dünya havasını çekiye ki aĶılılári osmanli yedi yüz yıl, alti yüz yıl nátavür
 333 başĶardi. şimdi yüz yıl savet hökümeti başĶaramiyer, başĶaramadi. yetmişinde
 334 geberdi oldi. peki amariĶayi diyağ. yeni çıĶmış, o da edámiyer. görmiyersin
 335 ıraĶınán viyetnam náıoldi. ya ki baĶşa baĶşalari çıĶiyer. bu beş yüz yıl nátavür
 336 etti. heppisi de kendi dininde, kendi uruğunda Ķalmış, heç bir zorlama etmámış
 337 ki! buni niyá çıĶartmiyerlár? buni niyá demiyeruğ? buna niyá şerlár yazmiyeruğ,
 338 niyá kitaplara yazmiyeruğ? dünya ağnasın. eksügümüz çoğdur.

VII/b

1 şimdi yerimizdá benim bilduğumcaz, biz kövümüzdá yani evimizin yanından yol
 2 geçardı belá. yolumuz, kövümüz dağli, dereli tepeli. o derenin, tepenin bir táráfını
 3 yani toprağını alurdılár, ondan başlardılár. merdivanini yapardılár. sora odalar
 4 yapardılár. o odaların bir Ķırağında aĶor olurdi, mallar saĶlardılár. bir Ķırağında
 5 merak diyerdilár, merak olurdi. aşşahda ambar diyerdilár, yani taĶıl maĶıl, lazut,
 6 un mun, meyva aşşahda saĶlanurdi. onun yoĶarısında da şimdi kimisi etmişdi,
 7 şahsan bizim Ķoşat diyerduğ, belá büyük, yani a bu, Ķoşat, Ķoşat çoğ Ķaba,
 8 bacaya Ķoyardılár Ķoşatlari. onunıüstundan yiná odunlari edárdılár da bir, yarım,
 9 bir metro toprağ tökárdılár üstúna. yani zaten yoĶardan gálur toprağ. toprağ
 10 tökárdılár da suvanmağ muvanmağ yoğ elá, bastururdılár a belá. onunıüstunda
 11 baĶşa birilári kisme yapardi. bizim baca, onnarın Ķarman olurdi. bizim de Ķarman
 12 ondan ki aşşaği. yani elá dere tepeler de yaşardi millet. bizim tsahanda eláymış ki
 13 zamanında bir bacaya çıĶsan bütün kövi Tôlanursun bacanın üstündán. her
 14 bacanın yoĶarısında da ocağıevi diyerdilár, ocağıabelá kemerli ocağ, o ocağın
 15 tutuni, pileki Őayadurmuşlar Çadi madi, etmaĶ, pağaca büşürmeye. sacayaği
 16 diyerlár, o sacayağda odun yaĶarmışlár. odun, tütún gediyer yoĶari, o yoĶarda
 17 sora gecá evá sicaği vursun deyi yoĶarda, Ķepengi diyermişlar, Ķapağını
 18 örtermişlár da bazi diyerlár ki evlenán yigitler oğlanlar, evdán gálámiyer ya, aĶiri
 19 Ķıza geláceyisá eger, nişanni olmuş da, nikáh olmuş da yani Ķaynatasından Ķorhar
 20 morĶar da, Ķızınan söyláşmiş, o buĶaridan girermişlár. elá sózlar da oliyerdi.
 21 şahsen bizim gendimizin belá evimiz varıidi. yani iki Ķat. altta, altta ki bayağ
 22 dedim ambar, meyva saĶlaniyer. bir da baĶçamız varıidi, bağ baĶçamız varıidi.
 23 iki tane degirmanımız varıidi, şahsi degirman. bizim ayıle binadan zenginıimiş.

24 yani bilál ağa diyerlár, bilál ağa. vari varımiş. yani vari da ná? aşindiki
 25 hesaplasan, aşindi daha varliyuñ o vañttanikini. ama o zamanında, vañt için
 26 varliymiş. yani ná varli? beş on, yigirmi inegi var, Tâvari var, Keçisi var, gedek
 27 var, camuşı var, her şey var. bizim şahsen iki tene degirmanımız, su degirmanımız
 28 varımiş. at var, her şey var. bağıımız bañçamız varımiş. bağıımız bañçamızda da
 29 ben ey bülürüm, yani bilmesem de Tuymişimdur. yani dedem yığardi
 30 Tonnalarinan daci, buharayaçan getúrup yani özümüzün KavKastan vağon almiş,
 31 buharayaçan getúrup satmıştır. o vağona da nátavür, yerimizde bu gürcilárin da
 32 bizá, bizim a bu turkiyá az bişe gürcilára şey ediyer, nátavür, pañhalinma mi
 33 desañ, halbuki gürcilárin ettuğı bizá çoñ var. gidármışlár ki vağon alañ,
 34 diyármışlár ki “familyan nedür?” “emingil.” “yoñtur sene!” çünkü türk
 35 familyasi. ya “nadur familyan?” “ñutsiyaşvili.” ya ki “muKliyaşvili.” muKli, çoğı
 36 bu familyalari almiştir ki tek gürci olañ da işimiz getsin. işini halletmeyüçün
 37 gürci soyisini almişlár. aslında turklardur. sonradan aşindi aşindi çıñartılar ki
 38 gürci mislimanımıñ! yani ben diyamiyerim ki gürci da misliman olabülür,
 39 ğayrimuslim, hepkeş misliman olabulur. söz onda degúl ama biz degúluñ, biz o
 40 degúluñ! aşindi misalüçün gürci mislimani artvinda çoñ vardur. gürcica da
 41 bülúrlar. urf adátlari da gürcicadur. onnara misliman denmañ olmáz? olur, niyá
 42 olmaz ama biz o degúluñ! bu çeşitte rehmetluñ benim dedem tã buharalaraçan
 43 gáturmuşdur, alma, armut yani meyva satmaya, yani dobovorinan. paralari da
 44 cefimda gezdurmayın dedi, çeriz bank, yani özbekistan banki, rusiya banki
 45 gáturmuş gürcistanın bankına vermiş, ondan almişlár. belá gózi açuñ dedeymiş. o
 46 ki savet hökümeti gáliyer yığıliyer, o vañt başladı, kulaçsva başladı, Kulañluñ.
 47 ottuz yedinci yıldá. dedemi de KulaK edecáymişlár, buna çoñ cereme saliyerlár.
 48 “ver!” veriyer her şeyisini. yerini dá, torpağını dá, degirmanı dá her şeyi veriyer,
 49 gená Koymiyerlár. gená ver, gená ver da benim dayım, anamın Kardaşı
 50 Kommunist imiş. bedirşañ diyellár abastubanli. o, hele babam ondört yaşında,
 51 babam evlánmamış. bu dedemi ki sıñısturiyer, sıñısturiyerlár. diyerlár ki “sen de
 52 tüfek var, ver!” hañatende bi tene tüfek varımiş. dedem osmanni turkúna
 53 hizmet etmişdür, osmannilar ki gitmiştir o vañtlarda. oni gizliyermiş. buni kisme
 54 satTi, bizim kóvumuzdan kisme satTi ki onun tüfegi var. gáliyerlar tüfegi
 55 aliyerlar, góturiyellar. tekral gáliyerlar ki sende gená var tüfek. halbuki yoñ tüfek.
 56 ben tüfek ve yağ diyán şerim vardur onda, dedemi zorliyerlar ki “bulacañsın!” bu
 57 nevediyer. gediyer ermani dostuna, şehere. ermaniyá diyer ki, bu çoñ uzundur da,

58 ermani diyer ki “memmet ağa náya gáldın?” diyer ki “ola bir tüfegim varıidi
 59 verdim, e gená istiyerlár ki sen de var.” “e bende var!” diyer. aynı bizim o tüfegi
 60 gáturiyer ermaniyá veriyellar, ermani tekral dedeme satiyer. o ermani diyer ki
 61 “memmed ağa, sende yağ peynir çõh benda tüfek çõh. gál yağ peynir gátur, tüfek
 62 götür.” bu çeşitte dedemi süziyellár, süziyellár, o be^vçáre Çat̃hi yiyer Çat̃hi. o
 63 Túza suyi baturiyer ya, peyniri ermaniya veriyer. soğunda bir tene adam diyer ki
 64 “ola memmet!” çünkü K̃orhiyer ki sibire súracağlar, çoğuni surmişlar zaten, “sen
 65 gál oğlun o bedirşahın K̃ızına ever, bacısına ever K̃urtulursun.” o çünkü raykom,
 66 büyüK̃işlarda işliyer. babami on dört om-beş yaşında everiyerlar. babami om beş
 67 yaşında everiyerlár o ki, bañiyerlár ki “ola bu başha düngúr oldi.” heppisinin ağzi
 68 kilitláníyer K̃aliyer. o çeşittá dedem K̃aliyer K̃ulaçistadan ama náynarım ki çõh
 69 fuharalaniyer, hep aliyerlár elindan, heç bi şesi K̃almiyer. şimdi, he diyácağım
 70 oni, yerimizdá ē K̃ışın alti ay diyánda heç bir iş yoh, herkeş evdá. yani hızaklár
 71 diyellár, ökúzlára K̃oşallar, hızek, hızek diyellár. K̃ar ki yağardı, çõh K̃ar yağardı.
 72 náyisá da ben yerimizdá bir metro, bir yarım metro K̃ar yağardı, şeyá çıharduğ,
 73 sanK̃alar diyerduğ, hızeklár diyerduğ, hoK̃a diyerduğ, a belá atTururdi ama
 74 K̃astum ya ki Páto gèyduğumi ben bilmám. yani o K̃adar da savuğ degúldi.
 75 dedelerimiz burç K̃ırmaya gedármışlár K̃ışın mala yedúrmaya. burç ağacın teze
 76 yaprağlı Tállari. gátururmişlár da gálanda ben ey bülürüm dedemin buyuğlarından
 77 buzlar ağardı. ama can sağ. K̃apK̃ırmızı yaniyer. yanması da odur ki yerimizda tā
 78 K̃ırh birinci yiláçan ásgere niK̃olay almamiş. Tôğulmuş, şennik çoğlanmış. ásgere
 79 almiyer, oğumağ yoh bişe yoh. yer be yer Táğa get kóva gál, Táğa get kóva gál.
 80 bir vahtında osmanlı ki gáliyer, diyer ki “olllá! nasıl ásgerlár var bunda!” eğitim
 81 górmamiş, halbuki heppisi K̃orhağ, nayin ásgeri! bu çeşittá yaz ki olurdi, aprel
 82 aylarına, biz aprel diyeruğ, nádur buna, nisan, nisan ayında mayıs ayında
 83 başlanurdi Táğa getmáya. şimdi mayıs ayi ki gálur, bu aylarda şennik Táğa
 84 çıhardılár, yaylalara. ben de barabar yaylalara gedarduğ. yaylalarda nā, mal otaği
 85 olurdi. başlardı malın ağzi otinan Tôymaya. nenelerimiz mali sağardılár, tekne
 86 diyerduğ tekne, ağaçtan yapılmış tekne, o tekneye südleri tökerdiler. şahsen ben
 87 ey bülürüm oni. süd ağşamdan tökse eger, sabağına yüzi K̃aymağlanurdi. yüzünü
 88 onun alurdılár a belá onun K̃aymağını, K̃alan çeçil peynir, atma peynir, peynir
 89 yapardılár, sora çuma peyniri diyerdılár. K̃alan K̃aymağını da yani yığardılar, sora
 90 çoğlanurdu ki alur yayuğ diyerdılár, a belá iki adam, bir adam onda bir adam
 91 biyanda qarşılığlı, içiná K̃aymaği tökardılár da çalhardılár. belá iptá asardılár

92 çalhardilár. o yağ olurdi, yaħardi savuħ suyinan, yaħardilár, yağını alurdilár. onun
 93 suyuni gená Ķaynatur tortħul peyniri diyerdilár, elá lezzetli oliyer ki, bu çeşittá
 94 edárdilár. soğunda soğunda bizi sürulan yerlárdá maşına çıħti. süt maşınası. o da
 95 beş on tútúnda bir tene olurdi. şahsen bizim varıidi. oni da ná, nenelerimiz misal
 96 sende var beş on tene inek, ben de var beş on tene inek, bir günde süt heppisi bir
 97 adama getsin deyi, vedre diyeruħ, Ķola, Ķolaya südü ki sağardilár, alurdilár, kerti
 98 diyerdilár, ağaci a belá Ķolanın içiná, ağaci bu çeşittá Ķolanın içiná Ķoyardilár.
 99 süT nerasına gáldi orayı kerterdilár. bögün sen bene bu kertede verdin yarın ben
 100 sene bu kerteden süt verecáğım, aynı Ķoladan. bu çeşittá birbiriná ħabıedárdilár.
 101 yani ki birdán bir on onbeş kilo yağ olsun, yağ yapardilár, peynir yapardilár, oni
 102 Tuzlardilár, basardilár küleklára. külek, yağ külegi var idi a belá yirmi kilo olurdi.
 103 onun üstúna güzel ederlar, sora gátururdilár işta bazara satardilár. Ķışın yayladan
 104 Ķışlaya gálurdilár. Ķışın malların kimi saħat maħatını kövá gátururdilár. işta bu
 105 çeşittá yaşam oliyerdi, yaşıyerduħ yani.

VII/c

1 şimdi yerimizdá, ben çocuħluħ vaħtımda dúgúnlar olmiştur. bildúğum Ķartın
 2 kimseden de sormazya ben kitap yazacağım, o kitaba yazmışım. şimdi nátvür
 3 olurdi, bayağ dedimıa ya Ķışın alti ay diyánda cámaátimiz hep boş, adam olsun
 4 Ķari olsun bomboş. şimdi Ķarılár Ķızlár geyardilár güzel üstlárını, gendinin emisi
 5 oğli ya ki emisi ya ki Ķardaşı otururdi o hızegá. hızegá Ķoşulmuş ya at ya ökúz ya
 6 ki camuş Ķoşulmuş. kóvun içinde yolda Ķarın üstúnda gezárdilár. oyandan da
 7 meselüçün on onbeş tene Ķız binmiş gėdiyer. baħşa táraftan oğlanlar. aynı
 8 çeşittá binmiş gáliyerlar. o vaħıtta gözi göziná düşardı Ķızların oğlanlara. bizim
 9 misliman şeraitinde görmaħ evelden yoğıidi heç heçiná. amā belá baħsan
 10 görmamiş da evlánan köçen çoħ vardur ama bizim tsaħanda az disem de olur,
 11 çünkü görürıidiler birbirini. şahsán benim babam anami görmişdür. bibim aşıħ
 12 olmişdur, hele gėtmezce evine gáturmuş, gizlin gizlin oğlanınan görüşmiş. bu
 13 çeşittá sözlár gálurdi. şimdi görmesē, gėtmesē, onunıçün de hama nişan ki olurdi,
 14 şimdi bayağ ki dedim ya, hızeklerinán görmáda ya ki bir toyda dúgúnda
 15 birbirlárını görurdilár. gėdardi misal oğlan diyardi ki “anā, bene filán adamın
 16 Ķızını alın.” çünkü köv, herkeş birbirini taniyer. çoği da evelden yerimizdá biráz
 17 baħşadan evlánurıimişlár yerimizdá. legin göçıettuħtan sora ákrábadan çoħ
 18 evlánmaħ oldi. çünkü birbiriná ákrába yaħınluluħ edip birbiriná yani güç, destek

19 vermáğıñ için yerimizdá, şey súrulduhtan sora ákrábadan evlánmağ çoğoldi. asli
 20 yerimizdá yoğıidi, o Khatun degúıidi. başsasına evlánurdi, başsa familıyaya
 21 evlánurdılár. şimdi bu çeřittá oğlan anasına babasına diyardi ki “ben felán Kızı
 22 górdum, ona elçi yollan.” ana baba da elçi yollardi ona, gedardı. ħabári yoğısá
 23 eger, diyardi ki “veremem!” ya ki “bir iki dönüş gál.” diyardi. birden de vermás ki
 24 “Kız sahabi, Kala sahabi!” diyallar esgilár. biriki dönüş gál. bir gidár iki gidár
 25 vèrecáđi zati ağnaşılur ki verácağ. vermiyacaği zati ağnaşılmaz. benim řařsán
 26 bacıma biri gáldi elçiluğa, dedi ki “enver Tada!” “ná?”, biz Tada diyaruğ şeye da,
 27 burda abi diyellar, hē, “enver Tada!” “ná?” “beni birisi yolladi Kızan, sánın Kızan
 28 elçiluğa, bülürüm vermásın ama ħatırıuçún gáldım.” dedi ki “ola düz diyersin.”,
 29 çayımızı içti, çahıti getti. şimdi elá elçi, elá elçi da var ki, gálur elá yapuşur ki,
 30 Tippi diyerlár bi dá, o Kene var ya Kene, Tippi, oni insana yapışsa Kõparamassın,
 31 diřlári Kálur ettē, Kendi olúr ama Kõpmaz, Tipi olan elçilár da vardi.
 32 “vermásan gètmám!” alurdi, alurdi Kızı. verúrdi, sora gáliřurdılár. kesim kesár,
 33 kesim kesmağ diyárlar, kesim kesárdılár. “ná vaħıt olacağ?” gáliřurdılár ki misal
 34 felán ayda, eger Kız táráfi biráz durumi ađırısá oğlan diyár ki “yardım edēm?” ya
 35 ki oğlan táráfi biráz durumi ađırısá Kız táráfi der ki” yardımlaşağ edağ.”
 36 yardımlařurdılár, yapardılár birinci nişanını. nişanında da az adam gálurdi, atli,
 37 atli diyellár, atinán, atlarinán gálurdılár. misalüçün beş, on, yigirmi adam. onun
 38 ħařını verurdılár, söz söħbet olurdi. nişan değişurdılar, yani çamadan diyeruğ.
 39 oğlan táráfindan gálana atli diyeruğ, Kız táráfindan oğlan táráfına sora dügún
 40 vaħtında gedána maçar diyellár. urba, iřtá urba deđiřilийer ki urba odur ki oğlan
 41 táráfi góturiyer Kız táráfına Kãaftan maftan, altun maltun bi şe, Kız táráfi da oğlana
 42 Kõostum, şarval, sahat, na ki ediyer da, yani içine etmek da Kõoyiyerlár, her şeyi
 43 Kõoyiyerlár ki şey olsun da ikisi çamadan diyeruğ biz, çamadannari zanduh mi
 44 diyáğ, Kõutu mi diyáğ deđiřurdılár. KızınKını oğlan alur, oğlanınKını Kız alur belá
 45 nişan deđiřurdılár yani. sora biriki her cumaħşami ğuni gelin görmaya oğlan
 46 táráfindan gálurdılár. gelende da oğlanın an yaħın ákrabalari, emisi, dayısı, bibisi,
 47 ħalasi beş on tene adam gálurlar görmeyá. Kız táráfi Kãabulעדár oni, yani gelin
 48 Kızlar a belá Kõoħa diyerduğ, Kõoħa giyardılár. yani Kõoħa da nā, kağıttan
 49 yapardılár, ústuni şeyinán Kãaplardılár, buraya piponollar diyellar, onari gözalcána
 50 şeyederlár. beřibirlilár buraya, macarya gösgüná taħardılár, mahmudiya. piponol

51 diyán buni, cin pullari diyardilár, bunnarinan bu Kóthayi bezádurdilár. Kóthayi
 52 buraya Kóyardilár, başına, Kóthanın ústundan laçek ya ki uşum diyerdilár. yani
 53 biráz şeyli Kaba, Kaba, oni gözalcána sarardilár. bu, a belá buray görünmiyácağ.
 54 bu çeşittá geline gözalcána örterdilár şeyini. gelin, şimdi her cumaahşami gelin
 55 görmaya gáliyerlár, etmek metmek yeyilip söyüt söhbet olduktan sora gelin
 56 görmáh olur. gelini gáturdilar, gelin işta temenni alur, bu çeşittá temenni alur,
 57 oturur Kağar, oturur Kağar, oturur Kağar. sora da onlar da allaha ámanát ettüñ
 58 deyi gálánnar gelinin eliná para verurdilar. kimisi altun burağur, kimisi para verür.
 59 bu çeşittá üç, dört, beş cumaahşami gúni gálurlar. sora ağırdá diyerlar ki “zaman
 60 gáldi, dügún na vaht, na has olacağ?” gáluşurlár dügúnun şeyini, dügúna
 61 başlarlar. şahsan ben çocuğudim, i yerimizdá da, súrulduğumuzda da yani herkeş
 62 oni, kimisi da biráz az edárdi, hanğısı ki vardur ey edárdi da, herkeşda Kaşuñ
 63 tabağ bulunmazdi. yerimizdá çanağ diyárdilár, her şey ağaçtan. Kaşuñ da ağaçtan,
 64 na bilem çanağ da ağaçtan. Kazanlar da Kalayli diyárdilár. Kalaylardilár oni,
 65 kalaylamasan zeherenür insan. kazanlarda bişerdi, lobiyá, kaysefe, pilav. üç dört
 66 hıl yemek edárdilár. biz çocuğlar da gezerduğ da cámaátten Kap Kaşuñ toplarduğ,
 67 sufra toplarduğ, góturur toy sahabına gátururduğ. hepisini toy sahabi yazardi,
 68 kimdán na almiş buni yazarduğ. sufralar Kurulurdi, dügún tamam olduhtan sora
 69 olur ki Kırılır, olur ki yitár, olur ki çalınur, dügún sahabi kimdán ki na Kartın
 70 almişsa ona verürdi. bu şekildá edárduğ yerimizdá da súrulduğumuzda da. sora ki
 71 gáldi gáldi çığdi, şennik biráz zenginlándi, şahsi herkeş Kendine Kaşuñ tabağ aldı.
 72 hele yerimizde özbekler, súrulduğumuzda özbek bir tene piyala, bardağ yoğıdi,
 73 onarda piyala diyárlar, piyalaynan, bir piyalaynan on onbeş adam çay içárdi. bir
 74 tene Kaşuğinan on onbeş adam yemáK yiyardi. Kaşuñ bir tene, sicağ gálmişse.
 75 özbeklerin çoğ yemekleri elinan yeyilür. pilavidür, bášparmağidur nayidur hep
 76 elinan yeyilür. ama sicağ çorba gelende oni elinan yiyamasın. o vahtta bir tene
 77 Kaşuğinan dört beş adam. bu çeşittá işta dügúnlar olurdi. sora işta gená başlanurdi
 78 dügún, gená atli, bayağ ki gibi gálurdilar, Kız taráfına gálurdilár. Kızı ata
 79 bündürurdilár, araba yoğıdi zati, at abralarına bündürurdilar, oninan gótururdilar.
 80 oğlan taráfında bir gún, iki gún diyanda oyun olurdi. ağısmaçan oyun, gülgü
 81 olurdi. asasan yaz vahtında, iş vahtında dügúnlar olmazdı ki cámaát çalışiyer
 82 Kışuçun. Kışın baharın, gúzun yağın bu vahtlarda bugún gená odur

83 aħıřalılarda. o vaħıtarda ediyerlár ki yani bir kıazanmaħ, o iřtán alıĶoymasın. bu
 84 çeřittá aħřamačan oldi mi, hele dügún gediye, aħřama atli, atli bařı olurdi, atlilar
 85 cámaatın eviná gédardilar. üç tene adam sizá gálurdi, üç tene adam bizá gálurdi,
 86 her yerá Táğılurdilar. sabağınan diyerlar ki “falan sahatta gálin.” davul başlardi
 87 çalmaya. atlının kimisi diyerdi ki “davulçi gálsın!” ya ki maĶar “eniřtá gálsın,
 88 beni gótursun!” evdán çıħmıye, misáfurluħta, sicaħ eve oturmiş. o şimdi sicaħ
 89 evdá otururdi, davulçi zurnaçıynan barabar çala çala o evin Ķapısına gédárdilár.
 90 Ķapısına gédánda o adam çıħardi, davulçi, maĶar, eniřtá Ķapıma gáldi deyi
 91 çıħardurdi heppisiná para verurdi. sora o toya, dügúna gálurdi. her bir atli, elá bir
 92 Ķanun varıidi ki, atli başından sormazya gédamaz. eger sormazya getti, oni suya
 93 basardilár. atli oğlan táráfına yığıldıuħtan sora Ķız táráfına gédárdilár. Ķız táráfi da
 94 yeme, yemaĶ vermedá atlının biri çıħardi ya ki ikisi çıħardi, oğlan táráfına gálur,
 95 müjdeye gálurdilár. müjdá da ná, kesmiş beş alti kilo et, Kemüksüz et, bir tene
 96 pağaçá, böyük bir ĥançara sañardilár oni, misal üç tene adam kaħti, “allaha
 97 ámánát etduħ!” dedilár, yani Ķız táráfi hazırlandi gelin binácaħ, o vaħıtta atli
 98 başına “allaha ámánát ettuħ, müjdáya gediyeuħ!” üç tene atli Ķoyiyerlár atını,
 99 Ķaçiyerlár Ķaçiyerlár, ĥangısı ki ilerü gálur, diyaħ ki biri iráli gáldi, aħıri biri iráli
 100 gelácaħ, ikisi üçü gelámadi, uçıná haħ yoħ. ondan etli olurdi, Ķatmerlar olurdi,
 101 ĥayullar olurdi, ĥayul diyeruħ biz, ĥayul olurdi bir dá et, ĥançara sañardilár. o
 102 atli alur eliná ĥançarinán barabar. çıħardi, atli o yandan gáliye ya atlının ögúna.
 103 ondan da gálan atli, atlılara diyárdilár ki “al onun elindán.” o hareket edárdi
 104 almaya, ama ĥançar var! ĥançarinan olamaz. o da hareket ediyer vermáya.
 105 Ķaçiyer maçıyer, bu çeřittá bir řennikluħ edár gelini getirurdilár oğlanın eviná.
 106 oğlanın evine gelin geldiní, gelinin üstü belá örtük gözalcána. attan isa attan
 107 endürülár. hele attan ener gelin ya ki arabadan, araba da na? araba tekirli
 108 arabalar, bu arabalar yoğıidi o vaħıt. tekirli arabalardan ener, endúginán hama
 109 üstúná Tálík diyeruħ biz, ögúna Tálík Ķoyarlar ki yani oni bassın ayağınan Ķırsın
 110 da bütún kötúluħlar Ķırılın belá. gelin iřtá vururdi belá ayağını Tótel da Tálík
 111 Ķırardi. ondan sora şeyá geçti mi, oğlan bacada ya ki ağacın üstúndan, bir köřk
 112 yapardilár, onda güvegi ortada, sağci, solci, iki taná arkağaşlarından gená saçar
 113 kimi saçsa, bunnar cepláından para, Tatlilár, Ķanfet manfet ĥalĶın üstúna
 114 saçardi. sora gelini usul usul müziĶaynan, davul zurnaynan içári girdururdilár.

115 içári girdurmada Pállı olsun deyi ellerini Pála batururdılár da Kâpının eşiginá belá
 116 vurdururdılár, “gelin Tâtlı olsun.” nayısa gelin gèdardi, sora Kız táráfindan,
 117 bunun başhaları çohtur, yolda bayılmağ vār, ben na bilem güleşmağ vār, bunnar
 118 da gená olurdi bunnari siz dá bülürsüz. gelinin táráfindán yenge, oğlanın
 119 táráfindán yenge, çerez diyellar çerez, bu çerezi lenger diyellar, büyük lengerlere
 120 tökeller, o çerezi iki tene çocuhlardan, hele gelinin gená táráfindán, hele gelini
 121 çihartmazdan bel bağlamağ var, Kardaşı bağlar. gelsin Kardaşı belini bağlasın,
 122 mánılárinan, ben ahlıma alamiyerim, benim şerlerimde var onar. “gelsin Kardaşı
 123 bağlasın belini” belá bişelár vardur. nayısá başlarlar o çerezden Tağudurlar,
 124 şennige Tağudurlar. kimisi yağımlari çerezin hağını lengere birağur. hele şerbet,
 125 şerbet içmağ vardur ireldán, o Kaldi bağ. şerbet içmağ vardur, söz aliyerlár
 126 birbirindán ki şerbet içiyerlár en başta. bu işlár olurdi. sora gelinin Tuvağını
 127 açardılár. Tuvağı na vağıt açulur? ağışamdan zifafa verurdılár oğlanın gelini.
 128 ağışamdan zifafa girduktan sabağına gelinin Tuvağı açulurdi. Tuvağı da yani
 129 yüzünü açardılár gelinin. o vağıt gelin olurdi serbēs. şimdi bazi da olurdi gelinin
 130 táráfindan, mağarlar diyeruğ, gelurdi mağarlar, yani onnar mağarlara sufra
 131 TuTardılár. sufralar Kağıti herkeş getti mi bir sufra Kağımiyer egládiyellár. diyellár
 132 ki “bu sufranın hağı var, verun o vağıt Kaldurağ!” sora gálurdi, nağ olur, nadur?
 133 işta birez şennikli olsun deyi bese girárdılár, kefil olurdilár, kefil gelmezdi
 134 yalandan, kefil oldun deyi oni suya basardılár, “niya kefil oldun o ki inanmiyersin
 135 halhan?” bu çeşittá şenlikluğ olsun için. soğuni gáluşurdılár yani baruşurdılár,
 136 baruştururdılár. gálurdılár “nayıştiyersiz?” diyardi ki “bir koç gelsin buraya! şağ
 137 koç!” “ya falan olsun filán olsun.” sufraya náya lázım isá gátuttururdılár. elá
 138 inatlar varıidi. bazi da ádat yerini bulsun deyi bir tavuğınán gálurdi. “ola yetár
 139 işta al buni! etmek var mi? etmağtan uli bişey var mi?” diya etmağ Koyardılár.
 140 kimisi da biráz deli Toli olsa eger mutlağ gátuttururdi. “gáturacan! gáturmasan”
 141 diyer “gelini verin geri góturiyerim, ben bağışasına veracağım.” bu çeşittá diyán
 142 sózlarını edárdılár. yani şennikli olsun deyin. TuTardılár sufrayı, o sufrada
 143 gálurdi, onnar başlardılár, eger deliğanlıların isá verurdılár o Koçi Tavari
 144 kestururdılár. tekráldan başlardılár yemaya içmaya. bu çeşittá iki üç gún diyanda
 145 dúgún, erkek táráfinda olurdi bu işlár. sora ikinci gúni mi, üçüncü gúni oğlan Kız
 146 táráfına gediye eniştaluğa. kiminán gediye? bayağ ki sağducinan gediye, bir da

147 Ķızın yengesinán barabar gediye. Ķızın yengesi bunda üç gün Ķaldi ahırı. Ķızın,
 148 müjdáya góturiyer ki “Ķızız ey çıhtı, ey oldı, gelişti.” misal için bozuğolsa,
 149 sabahtan oğlan der ki “bozuhtur, alın góturun!” bu meselede bizim ahışha
 150 túrklarında çoğ móĶkem olmışdur. bozuğ çıhanlari geri çevirmişdiller. şimdi
 151 ahışha túrklarının doğrusunda çoğ çoğ şeylár var ama bendán da daha ey bülürsüz,
 152 bu bayrahdar da tarihtan ey bülür. yerimizdá o paskeviç maskeviçin vahtında tabi
 153 olmiyağ diya Ķarilar çocuğlarını atıp gendilári da atılmışdur. onuçún bizá derlár
 154 “Ķobüliyanli!”. Ķobulet var, Ķobüliyan var! Ķobulet ki gelmiş gürci, gürci Ķabul
 155 etmişlár, gálmış ermani, ermani kabul etmişlár. bizi Ķobuliyán, yani Ķabulda yan
 156 dur! ona bişey Ķabul etturamasın. gená o Ķartın mazlum halĶ ki bi tarih yina
 157 soyliyer size. yerimizde, benim ninem entelliymiş. gülferiz, gülgez. gülgezi
 158 duşiyer posofa, evláníyer. gülferiz tsahana. iki baci. oğgi sınırlar Ķapaniyer
 159 ottuzyedinci, otuzsekizinci yıllerdá. nenem dedeme gáliyer, biyani gáliyer da...
 160 gidiş geliş vár. yigirminci, on sekizinci yildá serbēs. yirmiikinci yıl, igirmi beşinci
 161 yıllár ki saēvet hökümeti Ķuruldi, bolşevikler gáldi, ahışha mosĶvaya verildi,
 162 gürcistana verildi o vaht sınır oldı. o vahttan Pılan ediyellár bu bu ermanilár
 163 gürcilár ki “bu ahışhalilári súrağ.” “nasıl súrağ?” bir bahana bulmağ lazım.
 164 şahsan işta ben oni sóyliyer sizá. nenemin Ķardaşı, Ķardaşını Tútiyer gümridá,
 165 sınırdá Túriyer polis. oralari ermani. diyer ki “túrkiyáya gèdip bir kismá
 166 gáturacağsın!” diyer “kimi gáturam ben!” çoban adam. diyer “yō! gedácağsın!
 167 getmasan başın gedácağ, seni sibirá yollarım!” çoban adam! bu da gáliyer evindá
 168 babasına diyer ki “babā, beni aıbelá aıbelá ermani polisi Tútdi da aıbelá belá
 169 dedi.” buranın böyügi dā, oranın. “návedah?” “olā, kimi gáturacağsın?” “ben na
 170 bilem, gáturmassan sani vururum, öldururum, sibirá yollarım.” náyisá Ķaçañ
 171 yolinán gáliyer posofa. düz bacısıgilá gáliyer. bacısı “olā, Ķadan alem, nerdán
 172 gáldın?” e Ķardaşidur ahırı. bu bacısı böyüğoliyer ondan. “e belá e belá baci,
 173 gáldim dá bir adam iştiyellár.” “olā, adam iştiyellár ama onnarın ipinán Ķuya
 174 énilmáz. TúTállar seni de de, buni de de yoğedárlar” “yoğ!” dedi ki, “eger
 175 gáturmasan seni yoğedecáğuş. yoğetmázlar?” “ola kimi verağ ya?” bir ensár
 176 diyán oğli varımiş, evlánmamiş deliĶanlı, “buni gótur.” o da deliĶanlı, bu da
 177 deliĶanlı. aliyer sınırdan gálmada TúTiyellar buni. TúTiyellár yani Ķaçañ, ē
 178 şıpiyon ne, türkçe nádur, casus, “casus” dedi. ondan adam gáturiyer deyi

179 piroTokol, tutanaĥ yaziyellár, piroTokol yaziyellár. belá belá yazilár, yalandan
 180 yazilár yazdilár. gáliyer, bi yanda buni TúTanaĥ etti mi? ikkisin de surdilár, ne
 181 ölüsi var ne dirisi var. buni yazdilár ki túrhlar túrkiyáya gediyer gáliyer, yalandan.
 182 hêĥ bi şey, çobanadam, nayetti? geldi bacısıgilá, geri getti. baĥ bular var! bu
 183 masalayi ben çocuĥ oniki yaşında, oni gená ediyer onda, özbekistanda. surdi, onda
 184 da Toyamadi elá gená, ben çocuĥ on iki yaşında na yapacaĥım, nayedabülürüm?
 185 gün böğün gená o yoĥ. herkeşi aldı, gün böğün gená, ola ámeriKada nâişin var?
 186 getti ámeriKada vátán edácaĥ! hani benim túrkum, hani benim túrkiyem! kimá
 187 aĥliyer? benim şerlerim vardur, górsadem aĥlarsın! bir tane adam, padişahın biri,
 188 diyellár ki “bir túrk Kani lazım.” Kanını içácaĥ ki padişah eyláná. “nátavürolsun
 189 túrk çocuĥunun Kani?” “oniki yaş olsun, gözlári abelá olsun, Kâşlari abelá
 190 olsun, burni abelá olsun, buyuĥı abelá olsun.” buliyellár bu çocuĥı, buliyerlár
 191 góturiyerlár çocuĥı. diyellár ki “bu midur?” falcilár diyer ki “hê, beládur.”
 192 çocuĥun anasına para veriyellár, babasına para veriyellár, razi ediyellár aliyellár.
 193 razi olmasa, padişahdur, zorinan da alacaĥ! razi ediyellár, sora góturiyerlár buni.
 194 cáamáati yığiyer, çarşıya yığiyer ki bunun boynuni kesácaĥ cáamáatin yanında da
 195 Kanından içácaĥ. çocuĥ ortada, gediyer anasına yapışiyer “aná! sen ana degül
 196 misin, beni niyá verdin?” “neyedem oĥul, elá da alacaĥlar elimdán, onsuz para
 197 aldım.”. babaya, halaya, Tayiya, bibiya, herkeşe yapışiyer. soĥuni gediyer
 198 padişaha, “ey padişahım saĥolsun, beni etmê!” o da diyer ki “benim canım saĥ,
 199 senin Kanın içmesem şey olamam.” diyer ki dá o vaĥıt elini açiyer “ya rab! bir
 200 tene sen Kaldın, baĥşa nerá gèdem?” allahu teála padişaha, derdiná derman
 201 veriyer. çocuĥ da azadoliyer. şimdî da biz oĥgundayuĥ. bir o Kaldi, bir o Kaldi.
 202 Tavşanlar meşedá, ormanda herkeştán Korhiyerlar ya, ná olsa, abelá yığiliyellár
 203 yığiliyellár bir yerdá da, “ola bir meslehát edáĥ aĥiri. na olacaĥ halımız? belá
 204 Korhiynan mi yaşayacavuĥ?” diyerlár ki “neyedáĥ?” aĥiri bir Karara gáliyerlár
 205 ki “ölaĥ! boĥulaĥ da ölaĥ!” bir böyük su ariyellár ki gedálar boĥulalar. getmáda
 206 Karşilarından bir Kurbaĥa çıĥiyer, Kurbaĥalar Tavşandan Korhiyer, “Tap Tap!”
 207 suya atiliyellár. Tavşanın biri “olâ! bizden de Korĥan varımiş.” dey daha
 208 olumdan geri gáliyellár. bizden de Korĥan varımiş de^y turkiyáya gelduĥ biz de.
 209 imdi filin biri, Kuş yapmış yuva taĥılın içindá, yumurta Koymış, çocuĥlarını
 210 açmış. fil da Koccá bir fil, gelmáda basiyer çocuĥlari bitevi eziyer. ezdi

211 çocuqlarını! Kúş ağliyer ağliyer ya file náyetsin? filá gúci yetmáz. filá dedi ki
 212 “sán náyettin, benim çocuqlarımı Kırđın, hayatımı söndúrdün!” “ēy! get sán!
 213 görámadım!” diyer. görámadım desá da gená diyer ki, Kúş getti çaliyá. ağliyer,
 214 ağliyer gená ağliyer da, Kargá gáldi. Kargá dedi ki “ya kuş! niyá ağliyersin?”
 215 serçe Kúşi dedi ki “aha beylá beylá.” “şimdi bağ ona ben neydarım!” dedi, gitti
 216 oturdi filin Kafasına. başladı gözlerini oymaya. geldi dedi ki “Kúş, gözlerini
 217 oydum!” “gözlerini oydum ama gená geziyer.” dedi, gená ağlamaya başladı.
 218 ağlamaya başladı, Kurbađalar gáldi. Kúşa dedi ki “ná ağliyersin?” “belá belá,
 219 Kargá gözlerini oydi ama fil gená geziyer.” Kurbađalar dedi ki “şimdi bağ biz
 220 ona neyedaruğ!” bu fil gezdi gezdi, otlamada ağırı susuzlandı. su içácađ! gözleri
 221 kör, gidamiyer ki su içá! soğunda Kurbađalar getti bir deredá, aşşahda “KoK!
 222 KoK! Ko!” dedilár. fil dá dedi ki “onda su vardur.” bu hekáye böyüktür da
 223 Kısadan sóyliyer. getti derede da su içácam diya tengildádi, oldi. savet hökümeti
 224 belá etti bizá, ama gendi öldi. sotsyalizm bozuldi bozuldi, Kapitalizme geri
 225 gediyer şindi.

Kaynak Şahıs
 Adı Soyadı: Abdülhaluk Fezayil
 Doğum Yeri ve Yılı: Özbekistan-
 Özbekistan'da doğmuş.
 Derlemenin yapıldığı yer: Bursa 2008.

VIII

1 ben abdulhaluk fezayil. ahıska turklar derneginin başkani yardımcısıyım. şimdi
 2 ben özbekistanda Tôğuldum. ordâ sürgün olmişduh. ben Tôğulanda elá bizá
 3 icazát yoğıdi ki buradan oraya gedasın, pasaport Ta vermiyerdilár. sora ellialtinci
 4 yildan sora başladilár pasaport vermáya, sora icazát çıktı ki bir kövden ikinci köve
 5 gédábülürsün. o vahtaçağ yasağ idi. gédámiyerduh, bişe edámiyerduh. işta orda
 6 Tôğuldum, orda böyüdü, okulu bütürdüm, üniversitet bütürdüm, evlándım,
 7 yaşıyerdim, çalışıyerdim, gene neye ki ben ahıska türküm, türk diyan adım var,
 8 niya ki ben bahşsa millete Kátılmıyerdim, niya ki dinimi, dilimi sahladım. başha
 9 milletlere Kátılıp yoğolup getmaya, yoğolmadım. onuçún elá oldi ki
 10 sehsendoğuzunci yili ortay Káruşturdilár, mosKova, mosKovada oturanlar. işta
 11 onlarda misliman, özbegi biza Kârşi şey ettilár. işta aramızda çekiş çıktı, başha
 12 oldi. üç gün içinde bir yüz adamımız rahmete getti, evlárımız atáš verdilár. gená
 13 ondan sürgün oldu. gená sıfırdan başladı. rusıyaya súriyer, abelá rusiyanın her
 14 yerina Tağıtılár. baştanayagaçağ abelá bizim şennigi götürdilar töktılár ki, niya
 15 elá ettilár? bir köve bir ayle, artuh yoğ, yani ki gena bunnar birleşmesin, bunnari
 16 yoğedağ. bu asimilato olsun da bu milletletin içinde yoğolup getsinlar diya. elá
 17 olsa da onda da toplandı, gena birbirimizi buldu. yavaş yavaş gena Kendimizi
 18 topladı. o denli ki yola para Kazandı şey ettik ki türkiyeyá geláh. allaha
 19 şükür ki rusya da Tağıldi şey oldi rusıya, yollar açıldı, işta Kálhtuh bursaya
 20 gáliyeruh. aşindi bursanın gendinde Kırhbin tene varuh. Kırhbin tene ā^{ha} bursanın
 21 gendinde bizim ahıska türklere, bu tereferik, yeşilyayla buralarda Kırhbin teneye
 22 yañın adamımız vardur. türkiyenin içinde bir ellibin teneye var. ama bu ondan
 23 biridür, biz beş yüz bine yañınuh. dört yüz elli, beş yüz büne yañınuh, Kálan, biri
 24 türkiyeye gáldi dohuzu hele dışárdadur. onnar daha vátáni bekliyerlár, vátána
 25 getmağ, çoği daha ben size diyerimayya, bugün de gáldilár, yarın gálacağlar.
 26 gáliyerlár, her günü iki üç ayle gáliyer. (Gerekli şartlar oluşursa, Ahıska Türklere
 27 sürgün edildikleri Gürcistan'daki topraklarına dönmeyi düşünüyörlarmı?)
 28 helbette düşüniyerlár. o bizim vátánimizdür. dedelerimizin yeridür, o türk yeridür,

29 osmanli topraqlaridur oralar. oraları geri almaḡ zorundayuḡ biz. zorunda oyani
 30 Âtursun dedelerimin göbeginin Kani onda aḡmişdur. dedelerimin onda mezerler
 31 var. onlara gedip onnara baḡan adam yoḡ. benim neslimin, neslim oradan,
 32 neslimin gemikleri oradadur. nası benim babaminán anam rusyada Kaldı, onda
 33 rehmete gettiler. dedeminen de nenem özbekistanda rehmete getti Kaldılar.
 34 gemüklári sepe sepe geziyeruḡ. niya ki? vátánsizuḡ. türkiyá bizim vátánimüzdür,
 35 gendimizin böyüK vátánimüzdür amma türkiyenin bir Kımsidür o aḡıska da.
 36 aḡıskā, bir vaḡıtlar aḡıska türkiyeye bir şey olmiş yerdür. aḡışhanın yeridür,
 37 osmanlıların yeridur. oray. oray geri almaḡ, şimdi bögún geri almaḡ desan olmaz
 38 da amma oray yerláşuruḡ, yaşaruḡ. ama oray getsaḡ gená onda gendimizá camiler
 39 de Kururuḡ, mektepler de açaruḡ. o yerler aşindi boş buraḡhuli, gená ekáruḡ,
 40 tikáruḡ gená vátánimüzdür. (*Bursa'dan Ahıska bölgesine turlar düzenleniyor*
 41 *şimdi. Oraların son durumu nedir?*) dört gün. oldi gelduḡlarına, gettilár, ziyaret
 42 edip gáldılar bizim dedelerimiz orayi. gáldılar, diyerlár ki “biz nesi ki Puraḡup
 43 getmiştüḡ elá Âturiyer.” elá olmiş ki bi onda bunda dē, o bizim evi bozmişlár, o
 44 bizim evin Âtaşından yanında bi ev yapmış gendi için gürci. ama ermani gürci
 45 kimi görsaḡ heppisi diyer ki “bu sizin vátánüzdür gálin, aha evler ucuz fiyata siza
 46 sataḡ, gálin yaşayın, buralar hep sizündür geri gálin.” heç biri da demiyer ki da
 47 “ya niya gáliyersin?” ama elálári da var ki diyerlár ki de “bizim dedelerimiz
 48 barabar yaşamişdur, gelin gená barabar yaşıyaḡ. sizi bekliyeruḡ, Kkaç seneler geçti
 49 niyá gálm Myersiz.” diyerlár. ha gelen dedelerimiz elá diyer, getmişler, Kurban
 50 kesmişler mezerlerde, Kuran oḡutturmuşler, gedip Kálada gená Kurban kesmişler.
 51 nerelere getmişler. nerelere getseler hēppisi diyer aḡliyelár, diyerlár “gálin, geri
 52 dönün gálin” diyerlár. pek problem yoḡ. şimdi a bu böyüK paralar vardur ya
 53 aşindi, avropadan vardur, türkiye da böyüK para yaturacam diyer. aşindi dey on
 54 yedi tene böyük şirketler, konut şirketi, yapmaya hazırluḡ görriyerlár. bu yoḡardaki
 55 şeylár, Konuşmalar oliyer, bu işlár olacaḡ. yavaş yavaş konutlar da yapılacaḡ, her
 56 bişey olacaḡ. yavaş yavaş o rusiya táráfdan, Kazahstan, Kırgızistan, ázerbaycan,
 57 buradan yerláşmaya başliyaçaḡlar, türkiyedán kim ki istár. şimdi biz istiyeruḡ ki
 58 nerdán kim gelsin çift vátándaş olsun. niya ki? baḡā ben türkiyedán gettim. yarın
 59 ki gúnda bişey olacaḡ olsa, türkiye diyer “benim adamımdur.” hama bená saḡap
 60 çıḡar. işte elá istiyeruḡ, allahinán bunnar heppisi olacaḡ. ha bu ikki bin sekizinci
 61 yildan başlanacaḡ, Konutlar her bişey yapılmaya başlanacaḡ. allahinán, ikki
 62 bin. on biráçaḡ epeyce şenniK yerleştürülacaḡ oraya. her bişey, her bişey

63 olacağ, o yerlár bizim yerlárdur. biz türkúđ, anaToli türkúyúđ ama o da anaToli
 64 türkiyanın, osmanni toprağlarının dişarda KAlan yeridür. oranın sahabi bizuğ.
 65 (*sürgün yerinde eğitim/eğitim dili*) ben rusça oğudum hep birinci sınıftan
 66 onuncuyaçağ. iki tene üniversite bütürdüm, ikisi de rusça. (*Ahuska Türklerinin dili*
 67 *ile...*) elá bişey yoğıdi, hēç, heç heç. özbek dili varıdi, biz de nesildi bağ,
 68 ohiyerduğ okulda, bir ders özbek dili giriyerdim rus oğuluydi, bir ders de
 69 ingilisçe giriyerduğ. ingilis, özbekçe. ya ki özbekistanda yaşıyeruğ özbek dili,
 70 şimdi dá dünyada şey dili ingilis dilidür, ingilis dili giriyerduğ, KAlan her bişey
 71 rusçaydı. /.../ işte okula gelende, nerá getsan diyar, a^{ha} ben gettim üniversite
 72 giránda, şimdi rus bağiyer rus olanda, rusunki gendi rusunu almağ istiyer, özbek
 73 özbekistanda özbeki almaK istiyer. ama ben onnardan üstün gelmeğiçün ben
 74 onnardan, sınava giránda benim şeyda puannarım onnardan hepeycá yüksek olmağ
 75 lazım. onuçun hareket ediyerduğ, ohiyerduğ, giránda elá puannar aliyerduğ ki
 76 şeydámiyerdi da dá^{ha}. bağiyer ki güzelce ohiyer, her bişeyi biliyer almaK
 77 zorundaydı. işte ařteláynán üniversitetlára giriyerduğ. ama onnarınán bilgimiz bir
 78 olaydı onnar giriyerdi, biz KAliyerduğ. (*Anavatanından farklı coğrafyalarda, bu*
 79 *eğitim sistemi içinde Ahuska Türkleri dillerini, Türklük bilincini hiç*
 80 *kaybetmemişler. Bu nasıl oluyor?)* şimdi bağ, bizim dedelerimizden, bizim
 81 dedelerimizden KAnımızda vardur túrklüđumuz, milletçiluğumuz. bizim
 82 dedelerimiz bizi elá terbiye ediyerdi ki biz soğağa çığanda da biliyerduğ ki biz
 83 bunnardan artuğuğ, edrefdeki millettán. biz bunnardan her terefláma artuğ, niya
 84 ki biz türkúđ. türkúđ niya ki osmanni türkúđ. onuçun biz her terefláma elá terbiye
 85 ediyerdilár ki böyüği hürmet et, küçüği da, a belá küçüK giránda da KAh ayağa da
 86 sana misafir o gelse KAh ayağa otuttur. böyüğe böyüK de, küçüğe küçüK dē.
 87 gendi ádetlerimiz varıdi esgi dedelerimizden KAlan onnari sağladuğ, onnari
 88 yitürmiyerduğ. onuçun a^{ha} bu son gúnunaçađ, túrkiyáya gelánaçađ da gená bizim
 89 dügúnlarımızdur, bağşadur, násil ki Kırđbařinci yilda, Kırđdördüncü sürgün
 90 edilánda násil dur ki öyle biz dügúnlar yapıyeruğ. heç değişümi yoğ. onuçun biz
 91 áskiden terbiyemiz ádetlerimiz sağliya sağliya gálduđ, a bu túrkiyáya gálanaçađ
 92 gená. bunda da gená dügúnlarımızda gendi ádetlerimizi ediyerduğ. /.../ şimdi
 93 rus^lya bağ, ben oğudum, ben imşaat mühendisiyim. imşaat mühendisiyim, ben
 94 buraya geldim. biz da kirPıç diyerlár, burda Tuđla diyermişlár. gelánda bu kirPıç
 95 diyerim ađnamiyerlár. sora ođránduđ ki tuğlaymış. şimdi çoğ dilin belá şeyisi
 96 vardur, yavaş yavaş ođráníyersin da KAydesi eládur. ama bundaki yaptuği evlári

97 aşındi ben sana diyem begánamiyerim. aşındi allahinán yer alıp ev yapacam. niya
 98 begánmiyerim, bunnarın yaptığı yañğlış yapıyerlár çoğııı. ben ohiyánda bene
 99 başha túrli örgátmiştúrlár. diyağ bunda ki deprem zonasidur ki bunda evlári nási
 100 yapıyerlár elá olmaz. /.../ (*Diploma denkliği*) bunnar diyerlár gedip sınavdan
 101 geğmağ üçún biza bir oğul kimi bişey yaradı ki iki üç
 102 ay bir hazurluğ göráh. bilgimiz vār, normal bilgimiz var ama türkçe sınavı girsadı
 103 türkçe sózlari Ķanmiyeruđ. her bişey örgátsalar ben sınavı girsam geçarım, gözál
 104 geçarım. ama niya ki benim dört çocuğum var, çalışiyerlár, güzel para
 105 Ķazaniyerlár. “baba” diyerlár “sarın nayın yetmiyer, nayın sınavı. o denli çalıştı,
 106 yetar.” diyerlár. onuğın ben girmádım. (*gelenekler*) onnari ben siza na diyem,
 107 Ķahveya gedácahsızıya, dedelerimize soradı, onnar elá gözál ağnadur ki siza.
 108 benim deduğum başha, onnarın deduğı başha. onnari aşındi dedelárimıza sorarsız,
 109 elá incā yerlári var, oralarını elá güzel ağnadurlar ki o daha eyolur.

Kaynak Şahıs

Gizli kayıt:

Derlemenin yapıldığı yer: Ahıska Türkleri Derneği- Bursa 2008.

Konu:

IX

- 1 - ola musayi taniyersin?
- 2 - mahmudun mi?
- 3 - musa, bu şeyin oğlidir. bu halit ekenin oğlu varıidi ola. celiller varıidi, ilhām.
- 4 - tanımazsın he mi san?
- 5 - ben özbekistanda beş yaştaydım da.
- 6 - hā, san beş yaştaydın san.
- 7 - daha çocuğıduz oğlum. /.../
- 8 - baban, na dedun? İbramdur adi hē?
- 9 - bizim özbekistanda nayımız varıidi, yigirmi evimiz varıidi. biz özbekistanda
- 10 K̂oli halinde aliyerduğ, ... alıp oraya yolliyerduğ.
- 11 - niya çihardamiyerim ola./.../ sánın emilárın gená var midur, ibrah^ham, babanın
- 12 başha K̂ardaşlari gená varıidi?
- 13 - maħmudoflardan, varıidi İbrahim
- 14 - ēh, maħmudof hē ola?
- 15 - ben gendim ahmedofum da.
- 16 - maħmudof halıl, ibrahām. sen o ibrahamın oğli misin ola?
- 17 - yōğ, onnar bene anam táráfdándur.
- 18 - ola ibrahamın K̂arısı noyanlıydi elá mi?
- 19 - hı hı.
- 20 - hē, öldi oldi. yandi ki ismayil eke varıidi, şöför ismayil eke varıidi, san demaK
- 21 onun torunu oliyersin. elá halıl...
- 22 - yōğ. onnar bene babamın anasının táráfından ne^{ve}leridür, K̂ardaşların ne^{ve}leridür,
- 23 türemesidür./.../
- 24 - bu artvinlilár, bu poshovlilár elá güzel bizim kimi sóyliyerlár ola.
- 25 - ayni, ayni bir yerdanuğ.
- 26 - şimdi bağ gediyaerdim margılana bir ağzi değışük varıidi, gedardım o yanda ağzi
- 27 değışük...
- 28 - şimdi aħıska viláyeti ilárladi ki diyağ poshov, sora hēppisi bu aħışhaya gediyaerdi
- 29 dá, sora elá oldu ki bölündi, biz o yanda K̂alduğ.

30 - dün bunda aħıo PárkĤa bir adaminan Ķonuştuħ, o diyer ki “biz neft almaya, işá
31 baħ aħısķaya gálurduħ.” diyer. poshovlidur, soyliyer şimdi geçmiş işlárđan
32 soyláđi biraz burda. demeli aħısķa belá güzel parliyerııdı. medeniyeti, her şesi...
33 - biz dá sizin posofli gibi Ķartopi diyerduħ patates demiyerduħ, biz dá ĥinkál
34 diyerduħ manti demiyerduħ, pamidor diyerduħ domates demiyerduħ, sıtaĶan
35 diyerduħ bardaħ demiyerduħ, aynidur sózlar. fasulyaya lobiya diyerduħ, vedre,
36 aynidur hep./.../

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Çaho Nene

Doğum Yeri ve Yılı: Çihel- Adigön- Ahıska- Gürcistan - 1933

Derlemenin yapıldığı yer: Gürcistan, Agustos 2005.

Konu: Sürgün, hayat hikayesi.

(*Bu derlemeyi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Parmaksız – Tshalke- Urumları Ağzı" konulu Yüksek Lisans tezi hazırlayan arkadaşım Ünal Kalaycı yapmış ve derleme kasetini bana vermiştir.)

X

1 gözlerim yeşilimiş da çaço demişler, hē. dört günnuğumdan yetim K̂aliyerim.
 2 ottuzunci yilden. yetim K̂aliyerim. anam öliyer. bibim aliyer beni gâturiyer
 3 Çihelden yani kövün adi Çihelimiş. babamgil ki getdi o kövün adi Çihelimiş.
 4 aliyer gâturiyer zanava. zanavda böyüdiyer. on bir yaşanaçağ diyem . on demiyem
 5 on bir yaşında bizi sürgün etdiler. on bir yaşında mi, on yaşında mi oliyerim bibim
 6 böyüdiyer beni. on bire ona çihardiyer. bir günnerin birinde de bu adamlarımız
 7 olmiyer hep esgere gediyer . onnar getdi heppisi ki getdi adam K̂almadi. K̂arılár
 8 K̂aldi, K̂ocalari aldi götürdilar. he. K̂arılár K̂aldi. he maşinner geldi. benim
 9 analuğum diyer ki. sariK̂amişde biz bañiyerduğ diyer. millet ağliyēr, itler
 10 çeñküriyēr, mallar böğüriyer sariK̂amişde. babam ki oyani geçiyer. onda onnar
 11 göriyer. onnar oturiyer de bañiyer ki bu ne oldi. ne velvele düşdi bu köve ki belá
 12 millet bañriyer çağriyer, ağliyer. he. he de ey maşinnári gâturdiler, aldilár bizi.
 13 heç bişe alamaduğ. heç boş başımız çihduğ. he bir torba iki torba un aldilár. birez
 14 peynir aldilár. añiri hep yaylalara çihiyerdilár. he. aldilár getdiler. bir iki K̂at
 15 döşek alduğ. he. aldilár. geldi máşinnár yüklediler. çocūğ, çēluğ çocūğ, ihTiyar
 16 heppisi. bir tene K̂almadi. malımiz, varımiz, dövletimiz heppisi K̂aldi. he. aldilár
 17 bizi götürdilár. azğor boğozı diyerlár. bindurdilár K̂aravağonnara, bindurdilár
 18 milletimizi. öle öle, öldi atdiler, öldi atdiler. bir yüz pırasentten yani bir diyem
 19 sene bir elli K̂aldi mi altmış K̂aldi mi faizi bilmem. yani bitevi öldi. öldi atdiler.
 20 öldi, K̂uransız imansız. he. öldi atdiler, öldi atdiler. náysa iki ay yol getduğ.
 21 eláyduğ ki üç tene çocuğı ebele döşege yaturiyerdilár. onlar da bir ayağlarını
 22 şeyıediyeirdilár ki bunlar ölmesinler savuhta. ayağlarını uzadiyerdilar benim
 23 bibimin gelininán bibim. beni böyüden bibim de onun da gálini var idi. añiri ebele
 24 ayağlarını uzadiyerdilár ki K̂oyiyerdilár yannarına ki ölmesinner. aldilár
 25 götürdilár. ikki ay yol getduğ. bu şeyden, istansiya. netevür diyem millet geliyer
 26 de bunnar oraya haber veriyerdi ki yemek yapın. yapiyer hazıriyerdilár o şeylerá
 27 nátávür diyem sana. Tağıdiyerdiler, her bir vağona Tağıdiyerdiler yemek yemeye

28 evle de aħşam, sabah. iki ay yol getduħ. götürdilár. Şindi yaħınnaŐduĝa ali.
 29 gáturdilár hamamlara. ĥamamlarda da beĝler, kimisi altununi gömlemişdi ki
 30 gelácaĝuħ. bu yerimizde aħan bir on beş güne, yigirmi güne, on güne geri
 31 gelácaĝuħ. kimisi de ábele baĝlamıŐ altunnarını. ĶoymiŐ cepiná. getdiler aĝdiler,
 32 hamamlara girdiler. na altunnari Ķaldi, na paralari na da bişeleri. he getdi.
 33 götürdiler üç tütünü, üç tene evi diyem, insani bir eve bıraħdiler. üç ayley bir tene
 34 evde Ķaliyeruħ. üç dört ayle. Şindi bu Şennigimiz de hep öldi yollarda, üşüdiler.
 35 rehmet canına bir Şehri dedeynán da bir tene Ķarısı var idi de. gözlerim gördi
 36 hama ki allah razi olsun çeĝennerden. bu çeĝenner bizim bir tene ölümüzi,
 37 Ķalmadilar ki yoħ hoca yoħ. oħumiŐ yoħ. bir bişe yoħ. he. bir ölümüz diŐarda
 38 Ķalmadi. ĝimdürdilár, halallaŐdurdilár, Ķuranını oħudilár. gendileri götürdi,
 39 gendileri gömledi. mezere götürdilár. onnar Ķırħ üçde getdilár biz Ķırħ dörtde
 40 getduħ. bir abu bekir var idi. vay vay na adam idi. ĥaram olmasın dedi ki millete
 41 mislimanlar ĥaram olmasın bele bitevi ĝimdürdi. halallatdi de. götürdi, gendi
 42 gömledi. ele bele yaŐaduħ diyem sene. bir yil yaşadi bibim beninen. bir yerden bir
 43 el tutacaĝi yoħ. ĶardaŐlari türkiyádudur ama emisinin oĝullari diyah sene ki biz
 44 Ķazaĝisdana düŐduħ. emisinin oĝullari Şeya düşdi, ola niya unuttum. onnar baŐħa
 45 uzaĝa düŐdilár. emisinin oĝullari. Ķaldi bir tene Ķıħeldá bir tene bibim Ķaldi.
 46 öbülleri bir baŐħalarınán, bir yabancı bir insannarinán. Ķocasi ölmüşdi. oĝullari
 47 ĶaħmiŐ getmişdi esgere gelmedilár.
 48 bir günün birinde de allah sizin geĝmiŐlerize de rehmet etsin oĝul benim bibime
 49 de. eláydi ki eller emanet bibim saħapsız. Őeylárınán üsdüne başına elbiseleriná
 50 sarılıyermiŐ. gáturiyerdilár da oĝullarının. tökiyerdi ki heĝ ona Őeyetmiyer ölándá
 51 da oĝul diya diya öldi. oĝul diya diya. gáturdilár nayisá. oni yaħadilár paĝladiler,
 52 ĝimdurdilár. Şimdi götürdilár, ben de peşlerine gediyerim. getdim. mezere getdim.
 53 getdim baħsam ki taħta da yoħ. da Şimdi aħlım kesmiyer ki na ortiyerlar ama
 54 aħlım kesiyer. tikáni ortiyerlár. taħta yoħ, taħta yoħ ki üstüne. he düzluħ, uli bir
 55 düzluĶ. belke de görürsüz televizorlarda, ĝumlar. develer var. bassan ayaĝın
 56 yanar. ĝumluħda yaniyerdi ayaħlarımız. bibim öldi götürdilár tikán ortdilar.
 57 aĝliyerim. tikánari geri atiyerim. aliyer atiyerim, aliyer atiyerim ki anaya tikán
 58 batacaħ. ana diyerdim. nayisa iki tene çeĝen geldi, beni ebele etdiler, Ķızım Ķızım
 59 dediler. aldilár deyele götürdilár. ortdilár tikán mikán. naysa gelduħ eve. aħa daha
 60 na diyem sene. ondan sora da işde on dört yil Ķaldım. abelá iŐlár geĝdi başımdan.

61 (Evlilik)

62 on dört yaşındaydım. kismem yoğ idi oğlum. on dört yaşındaydım Kâpdilár,
 63 bunun babasi. rehmet canına ey adamı idi. o da sürgündáydı. ele ayniydi. he.
 64 bizinán barabar he. kızılırdadayduh. Kâzağıstanda. (Sonra?)
 65 ordan buraya bakiya gelduh oğlum. yani büyüklerimiz dedi ki misliman yerina.
 66 ora da mislimandı yeri, Kâzağlar da. hama ki biz heç onnara uymiyerduh. onnar
 67 başhaydı, biz başhayduh. he. sora milletimiz geldi yığıldı bitevi. heppisi geldi
 68 bakiya. sağ olsun yani mislimán, heppisini Kâbul etdi. aldı, güzel karşıladı. belá
 69 şey paronnara götürdi milleti. he. yardım etdi he. onnarın da biz etmegini
 70 unudamazuh oğul. yigirmi üç yıl onda yaşadıuh. azarbaycanda he. dört çocuğum
 71 var idi. hasan idi, hüsen, sonam idi. bir de hemid idi. dört dene çocuğumi
 72 gáturdum. iki de biyanda var. isgender, merve zöhre. buraya seksen ikide gelduh.
 73 burda da aha. yani iş olaydı eyı idi oğlum. iş çalışma olaydı eyı idi. aha az bişen
 74 bosdanımız vardır. ah. buna bahiyer oturiyeruh. çocuğlar getse birez dişerde
 75 türkiyada işlese oyanda biyanda, ey. ah yatiyer bomboş. getdi. cázasi var bir yıl.
 76 daha na diyem daha da diyacağım yoğdur.
 77 getdilár. hükümet bozuldu ya. hükümet bozuldu o vaht birbirimizdan haber alduh.
 78 kardaşsız bacısız; anasız, babasız; yetim yetim büyüdüm. on bir ay birinin evindá
 79 Kâldım, o ki bibim öldi, yoğ kazağıstanda. on ay biri bağdı. bir yabançi bir insan
 80 kövli. kövli şimdi. yabançi insannar bağdı on ay biri, on bir ay biri belá çığdım on
 81 dört yaşına. sekiz ay biri bağdı. yani kövlümüz bağdı. bağdı anasi yoğ babasi yoğ.
 82 Kardaşlarımdan mi? bir günün birinde, yani a bu nalçike gediye llár da rusıyaya
 83 gediye llár. onda da babamın emisinin oğulları vardır. oraya haber gáliyer. a bu
 84 Kómşumuz gediye, edip, nalçike gediye, rusıyaya. nayisa o emimin oğulları
 85 diyer ki ábele ábele bacımızın belá Kardaşından haber geldi. kimá şey edağ kimá.
 86 dediler ki laçın. laçın ondaymış de. laçine demişler. laçın de o Kardaşım
 87 hangisinen ki bir evde büyüduh ki oğlaninen, bibimin toruninen he oninen baci
 88 Kardaş olduh. bir evde büyüduh. ahırı şeyidür de torunidür. işde o diyer ki a bu
 89 edile diyer ki a bu Kasetay al da götür diyer. a bu mektübi al da götür. diyer ki
 90 götür bacıma diyer. gáturdi. inaniyerim, inanmiyerim. gözlerim kor oldi. inanallah
 91 ağılya ağılya, ağılyā ağılya gözlerim kor oldi. yatiyerim ağıliyerim, bu gerçekTür,
 92 bu Tôğridür, bu yalandur, bu nádür diyerim. ağıliyerim ağıliyerim. sora işde, orda
 93 bir yaşar var idi aşşindi türkiyádadur. gediye gáliyer. ordadur. orda karısı öldi. he

94 çocuqlari onda türklára verdi. oranın türkláriná verdi kızlarını. he. ona dedim ki,
 95 deduğ ki ona mekTüp yazdurağ da yani bizim düzdür. azárbaycanca oğiyerduğ.
 96 oğumay yazmay biz, yalan diyámam ki benim mekTebim yoğ idi, bizim
 97 mekTebimiz yoğ idi. gürcica ođudiyerdilár. belá ediyerdilár. sora aıbu vetende na
 98 ki çocuğıidim ben. azárbaycandan gáliyerdi meellimler de biz azárbaycanca
 99 oğiyerduğ da. şimdi buninan sizinki Tútmiyer. he. ona yazdurduğ bir tene
 100 mekTübi. getdi mekTüp. sora onun çağabi gene gáldi. işde ondan sora büyük
 101 oğlum var bunda hüsen. he o aldi beni götürdi. getduğ. anā babā vay. he. bele. ben
 102 babama benziyerim oğlum. bacılárum gáliyēr, sıfatımı ábele ediyer, öpiyēr. babaya
 103 benziyer, bele ediyer, ele ediyer. bir tene ben benziyerim babama. he. işde bele.
 104 gene ne diyem oğul. dedim ki; Kúrbağalar öter göllerde/ Kanadım Kırıldı, Kaldım
 105 veran yerlerde/ anasız babasız veran yerlerde. bir tene o sözi dedim. daha heç bişe
 106 ahlımda da Kalmamış. hep getdi. bişe de Kalmadı.

107 (*çocukları*)

108 cumaya da gediyer, namazi de Kılıyer. bu da o da. heç biri Kalmiyer bunda vallahi
 109 billehi. gediyeler. Kuran da oğiyeller, cumaya da gediyeler. namaz da Kılıyeler.
 110 siz bilmeyin ki biz buradayuğ biz müslüman degúluđ. biz nemestlerin içinde de
 111 olduğ. almannarın. bele bu anasi yoğdur babasi yoğdur diya da beni yani başıma
 112 bişeler düşmesin, başımı yağiyerdiler, Tariyerdiler. başıma bağiyerdiler bağ o
 113 nemestler. o almannar. alman Kómşilerimiz var idi. ben yetim idim diye. şimdi
 114 diyem sene ki yunannar var idi bu benim bibimin gelini. şimdi bizi, üç
 115 çocuğıiduğ biz Kazahistanda, bu biri işliyáydi, anasi işliyaydi, anasi ki işlárdi o
 116 çocuqlari de bedava yedururdiler. o da bir düzluğda Kalurdilár. ábele Kanallar
 117 açiyerdiler. düzluğda kalıyerdiler he. bizi de yedururdilár. bir günün birinde bu
 118 dedi ki Kızım a bu gelinnárinán Kızlarınán sen Kal dedi. ben gedem başımı
 119 yağanem de gelem dedi. geldim ki oğul neler gördüm. işte yurdi boş Kalmış.
 120 oturdum oğul. açdım Kapiy ki şimdi ablam da yegin Kariydi. var idi döşegimiz,
 121 işimiz. her şemiz var idi. he. bağsam ki bir tene ebele su içmeye bir tene ebele bir
 122 tene bardağ Kalmamış. eleyken almış getmiş. bir tene başhasına köçmiş. Kocaya
 123 getmiş. almış yatduğum döşegi de götürmüş. bir ey Kari var idi. adi edelet idi. bu
 124 Kari hangisi ki beni bir onbir ay bağdi evinde ki yedurdi içurdi he. neyin içinde
 125 yatıyerdim oğlum. nayın üsdünde. döşegimiz de var idi her şemiz de var idi.
 126 düzdür. ebele samanın içinde. yasduğum saman, he. üsdüme o esgerden gelen
 127 şinel diyerdiler ná diyerdilár. şimdi diyem sene oni örtiyerdi, a bu yasTuğumda

128 saman, heppisi de saman onda K̂aliyerdim. geldim ki işde köçmiş getmiş. bu K̂ari
 129 da çoĥ K̂uran oĥiyerdi. çoĥ misliman K̂ariydi. K̂ızım dedi hayte, hayte balam de.
 130 ben bir luĥma etmek yesem dedi sen de yiyarsın. balam hayte dedi gidaĥ bize.
 131 getdim on bir ay beni saĥladi evinde o K̂ari. ondan sora bir başĥasi on ay. sekiz ay
 132 birinin evinde ele bele işda nesib idi oĥlum K̂ısmet idi. bunun babasi işte K̂apdi
 133 beni. on dört yaşımdaydım. şennigi ey idi de K̂azaĥlar da eyıidi oĥul. hep
 134 misliman idiler de baĥdiler. ebele gediyeđuĥ yani işliyeđuĥ çocuĥlar. siz de
 135 K̂urut diyer misiz? he he! şeyden yapardiler de o K̂urut verurdilár, ayran
 136 verurdilár. bize ebele etmek verurdilár gátururđuĥ da şeylari. baĥ yani nenemiz
 137 vardur diyá evde. oni baĥardurđuĥ ona da bir luĥma yiyardi. ben de bir luĥma
 138 yiyardım. ele günner görđuĥ balam. gena na diyem.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Muhammed (soyadı tespit edilemedi)

Doğum Yeri ve Yılı: Ziniban- Ahıska, 1931.

Derlemenin yapıldığı yer: Bursa-2007

XI

1 ben bin dohuz yüz ottuz birinci senede gürcistanın ahışha ilçesinin ziniban
 2 kövünde Tôğuldum. Kırh dördüncü yani beşinci sınıfa kimi orda tâhsil aldım,
 3 oğudum. ondan sora Kırh dördüncü senede bizi sürdilár, gálduh özbegistana.
 4 özbegistanda beşinci sınıfa girdim gena, beşinci sınıftan başladım oğudum.sora
 5 dört yilluh tehniKon deyiliyer yani buranın şeyisi yani liseyi Kurtardım. ondan
 6 sora universiteya girdim maTemaTiKaya. maTemaTiKay Kurtardım, geldim sora
 7 özbegistanda maTemaTiKa öğretmeni yani máallimi olup çalışdım. sora seksen
 8 dohuzuncu yilda ordan bizi özbegler Kovdiler. gelduh rusiyaya. rusiyaya geturdi
 9 birağdi. rusiyada uçay Kaldım. ondan sora geldim azárbaycana. azárbaycanda da
 10 bir üç yıl elá yaşaduh. ondan sora geldim türkiyeye dohsanaltını yilde.
 11 dohsanaltıncı yilden biyani türkiyede yaşıyerim. bir oğlum bir Kızım var. oğlum
 12 maKına mühendisidir, Kızım dohturdur. gálinim öğretmendür yani máallimdir,
 13 rus dili máallimidür. şindiye Kadar hele onnar gendi işinde degül.
 14 - *Muhammet amca, Ahıska'da yaşadığınız yıllardan hatırladıklarınızı*
 15 *anlatırmısınız bize? Nasıl geçirdi günlerinizi nerlerle uğraşdınız?*
 16 bizim yani kövde camuşlarımız var, camuş. mal varıdi. dört yerde bahça varıdi.
 17 petek diyeruh, sizda ne diyer, ari varıdi ari. bahara çıhıp, baharda, yaylamız
 18 varıdi. iki tene yaylamız varıdi. birincisi istanbulıdi, ikincisi Tağ diyerduh.
 19 orya gedardi. yani iki ay istanbulda Tururduh, ondan sora at Kalmiyanda Tağa
 20 çıhıurdi. beş kilometre yoğari. ondan sora Tağda ot Kalmiyanda gena o istanbula
 21 enerdi yaylaya. ondan sora Kış olanda gálurdi. ağorlarımız varıdi.
 22 - *Bize bir ahoru anlatabilir misiniz bütün ayrıntısıyla?*
 23 bir çatının altındaydı. ağorıdi, döşemeler varıdi her bir camuşun, yani ineklerin
 24 altında döşeme, ağaç döşemesi varıdi. öglarine çala diyerduh, aláf çala
 25 veriyerduh, bağa varıdi. Túvarın belásına tahtadan şeyedülmüşdür orda bağa
 26 varıdi. yemlik, bizde bağa diyerduh. ondan sora camuşlar KırKalinán bağlanurdi.
 27 KırKal diyeruh, ağaci egülürdi, buradan ipinán bağlanurdi, çıhmasın Kaçmasın
 28 diyá. onnari oğránmişdi, Kırmazdı. mallar inekler de aynı. küçük Tanaları varıdi,
 29 gedek diyerduh camuşun yavrilárına, gedekler varıdi. bunnar işte bahar olana
 30 Kadar hep ağordaydı işte.

31 - *Peki bu hayvanların yiyecekleri nerde duruyordu?*

32 helbette, o māl, camūş, Âtanā, gedēk onnar olması için bizde şey diyerduḡ, merak
33 diyerduḡ onnari saḡlamaya. bizim kende birez zenginıduḡ biz. teze evler K̂urulu
34 tikduḡ. de üdtünde, iki K̂atliydi, üçüncü K̂ati alafḡanaydi. yani ot, çalā koymaya
35 çoḡ büyük şeyisi vardı. bir K̂ışa yetiyerdi. Şindi o alafi meşeden biçiyerduḡ, oti
36 gáturiyerduḡ. hangisinin ki mali, camuşi yoḡdur, ondan satıpa aliyerduḡ.
37 satıbalıp mallara yedürürduḡ. bahçada güzel meyvalı bahçalarımız varıdi,
38 oralarda meyvasını döşürüp, gálurdilár, devlet terefenden gelürdi. buna derdi “bah
39 elli ton elma vermalisin!” elli ton, ottuz ton. kimin belā, bizim çoḡıdi. buna göre
40 de oni verándan sora K̂alan meyva gendümüzün olurdi. K̂ışinen götürüp satıp
41 taḡıl, burda yani buḡda diyerlár ya, lazūt yani burda şey mısır, oni alıp
42 geçiniyerduḡ. sora onda petekler varıdi bizim. ben getdim sora görmaya,
43 evimizin K̂arşısında K̂ırḡ sotuḡluḡ bahça varıdi. bir dönüm on sotuḡ demaḡdur,
44 yani dört dönüm demaḡdur. iştá belá, daha ne diyem.

45 - *Bu meyvelerin hangi türleri vardı hatırlıyor musunuz?*

46 çoḡ çoḡ! bah, alma meyvasını saysam hele. lazmani, mamlu, şafra, umajni, limon,
47 süd, alma, siK̂anḡā, zimli şafran. sorā çubuh alma, çubuhli alma varıdi.
48 almalardan aḡlımda K̂alduḡı budur.

49 - *Armut çeşitleri?*

50 putlika, K̂abaḡ armudi, K̂ırmızı armut. Na bilem çoḡ varıdilár da unutmuşim da.

51

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Ahmed Bayragdarov

Doğum Yeri ve Yılı: ZanaV/Adigön/Ahıska – 1924.

Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azərbaycan, 2006.

XII

1 ben bayrahtarof ehmet mehemmedoğli. zanaV kendindenim. adigön rayon
2 gürcistan ... bin doğhuz yüz yigirmi dördüncü yilde anadan olmişim.
3 bindoğhuzyüzottuzyedinci yilde benim onıki yaşım olanda, o istalinin devriydi.
4 bütün ögde olan mollaları, oğumuşadamları tutup türmelere saliyerdiler.
5 otúzyeddinci yilde o cümleden benim de babamı tütütdiler. onıki yaşımda ben,
6 üç tene bacım vardı, bir tene anam, elá o vağıttan işlámađa başladım. gendim
7 küçük çocuğolsam da tolanmayüçün işleduğ.

8 *Babanız ne iş yapıyordu?*

9 babam, evelesi savet hökümetinin gelene Kader mollalugöetmişti. telebe
10 oğutmişti. savet hökümeti gelenden sora buni Kadağanöetti. ondan sora başladı,
11 savet hökümetinde isplav diyellár, suyinán ağaç suliyerdilár. bütün cámaatı yđıp,
12 o isplava başılığöediyerdi. cámaat bişe Kazansın deyi. her kövden adam
13 gáturiyerlár. bahardan, o ağacı Kışta kestúriyerdilár, baharın da suyinán ağıdıp
14 gáturiyerdilár, hökümete dövşúriyerdilár. işi bu.

15 *Babanızın molla olduğunu söylediniz. Nerede okudu, tahsil gördü?*

16 babam, öz yerimizde mollalar vardı, muğede şehri efendi diyán. dersini ondan
17 almışdı. ondan sora da özi de hareket etmiş, mollaluğ etmişdi.

18 *O zamanlarda mollalar Türkiye'ye gidip eğitim alırlarmış. Bunlardan
19 bildikleriniz var mı?*

20 he, bizim yerde benim eşittuğum, üç tene molla, zozolada beşat efendi, ğorcomda
21 iskenderöefendi, muğeden de şehri efendi. bunnar túrkiyeye gedip orda yigirmibeş
22 sene ođumuşdilár. ondan gelip, bizim rayonda özleri telebe oğutmişdiler. o
23 cümleden benim babam da onların yanında oğumuşdı. geldi
24 bindođhuzyüzotúzikinci yıllerden, otúzdördüncü yıllerden Kálhoz düzümi emele
25 geldi. o vağıta Kadar cemaat hep hususiydi; tallasi da, mali da, ökúzi da. Kálhoz
26 düzümi etdi, Kálhozda işladuğ. Kálhozdan bölgi bölüyerdilár, o bölgiynán
27 günümüzi keçúriyerduđ. özümüzde mal sağliyerduğ, Tavar, Koyun sağliyerduğ.
28 babamı tütandan sora biráz váziyetimiz da ağırlaşti. cáhil çocuğ da olsam,
29 Kálhozda ben de işliyordim.

30 *Babanızı hapse mi attılar?*

31 bin dohuz yüz ottuz yedinci yildá birinci rayonda K̂apattılár, ondan sora
32 sürgünœetdilár. hele gün bögün de bahmiyarah ki, bu K̂adar vahıtlar keçmişdür,
33 bilmiyeruğ ki hele onun K̂abri nerdádür.
34 *Sürgün edildikten sonra hiçbir haber alamadınız mı?*
35 hēç bir haber gelmedi. onnara P̂alitiÇüşki zaķuliçölni adi verdilár ki bunnar
36 siyasete şeydür, ona sevep onnara ne mektüp K̂abulœediyerdilár ne de onnardan
37 mektüp aliyerdilár.
38 *Siz Ahıska'dayken mektebe gittiniz mi? Mektep var mıydı?*
39 o zanav kendinde mektep varœidi, mektepde oğuduğ. yedinci K̂ılası K̂urtarduğ.
40 *Hangi dilde okuyordunuz?*
41 azárbaycan dilinde oğiyerduğ, gúrci dersi de geçiyerdi, rus dersi de geçiyerdilár
42 meellimler varœidi.
43 *Muaalimler hangi milletten idi?*
44 gúrcilerden varœidi meellim, haftada iki ders üş ders geçiyerdi. sora rus dersini
45 özümüzün meellimleri veriyerdi. ekseriyet azárbaycandan idi meellimler, bir de
46 özümüzün cámaattında varœidi meellimler. ottuzyedinci yildá küllüm gédardi her
47 köyden, ne K̂adár belá mollaluğ, ögdá olan adam varœidi hápsini K̂apatdilár. geldi
48 K̂ırhbirinci yil böyük muharábá başladı dünyáyá. bizim zanav kendinden
49 yüzyetmişalti neferi esgere góturdilár. o cümleden onüçüncü seyntabirdá,
50 K̂ırhbirinci yildá beni de gótúrdilár esgere. gettuğ gúrcistanın baK̂uryan diyan
51 yerdá telimœetduđ. ondan goriya yolladilár. ondan da surdilár cePheye. dört yarım
52 yil cePhede K̂aldım. dört yarım ilin içinde üç kere ağır yara, iki kere de yüñgül
53 yara aldım. muharebede iştirek etTuğuma görá hükümet táráfindán ordil ve
54 midallar verdilár. K̂ırhbeşinci yilin deK̂abirde maharebeden bizi evá bırağdiler.
55 ağır yaralılar kimi muharebeden gálduđ. gálsađ bindoğhuzyüzK̂ırhdördüncü yilin,
56 noyabırın ondördünde bizim cámaati, bütün beş rayoni; ahışha, aspinza,
57 bağdanovK̂a, adigön, bu rayonnarın halK̂ını sürgünœetmişlár, silebniy aziya. biz
58 de gedip çıhtuğ, muharebeden gelen bir K̂ahramannar kimi, vátán K̂azanduğ deyi,
59 evimizá dönán vahıtta gelip görסה ki bizim cámaat yöh. zanava çıhtım gendi
60 evimá. bağışlayın, başımızdan geçen bu işlári ben ona göre sóyliyerim ki o cámaat
61 etirafli başa düşsün. zanavda beni heç kim, ben gümán ediyerdim ki benim
62 cámaatım, K̂ohum ahrabam gelip beni K̂arşiliyácađ. ancağ evsus ki elá olmadı.
63 evimá getsēm, ben muharebeye gedende bir tene bağli itimiz varœidi, bizim evde
64 bir gúrci K̂arısı oturiyerdi. bene dedi ki “ite yahın getme, it dişler seni.” ben itin

65 adını verdim, ite yaħın gettim, it benen heç bişe şeyetmedi, Kuyruğuni sallayıp
 66 beni Kõhlamaya başladı. oturdum itin yanına sumKamdan birez KAlbasa birez de
 67 etmek çıhırtım ite verdim. it baħdi etmege, yemedi. gözlerinden yaş tókülmáya
 68 başladı. o, ev saħabi de baħiyer ki bu it belá keskünııdı, kismay Koyermiyerdi.
 69 netevür oldu ki buna toħunmiyer, o da başladı ağlamaya. ondan sora beni teklif
 70 etti ki içeri girin. ben içeri girmedim, yüregim Tõlmişdi. itin yanından Kaħıp
 71 gedána KAdár it ne KAlbasayı yedi ne de etmegi yedi. benim de sözüm o oldu ki
 72 “şarik, senden baħşa beni kimse Karşilamadi güler yuzli.” ondan ayrıldım, keldim
 73 tıflize. Kırhıki nefer beni kimi esgerden bıraħılanlar, heppisi gálmişdi. tıflizden
 74 bize dediler ki “sizin cámaati sredni aziyaya sürgúnıetTuħ.” bu beláydi. rus
 75 imperiyasi gürcilárinán, ermenilárinán eláKaya girip bizim o cennet kimi
 76 topraħları ela keçürmaħ, KavKazda túrħalKını, Kırımında tatar cámaatını,
 77 çeçenden çeçenleri, Karaçayları ve başħa başħa milletlári içindán saçıp cennet
 78 kimi topraħları alıp, o yerlere özünün cámaatını yerláştúrmaħ, oradan mislimani
 79 yogıetmaħ, máhsát ancaħ bu. çünki ben muharebeden gálmiş bir Kahraman kimi
 80 haħım olmadı ki ben öz vátánimdá yaşıyım. ona göre de bu bir PaliTıKıaydı.
 81 muharebeden istifade edip cámaatın heppisini muharebeye yolladılar, KAlan Kızı,
 82 gelini, çocuħları da Tavarnı vağonnara bindürüp Kırhdördüncü yıldá sibir
 83 yollarınán sredni aziyaya sürgún etdılar. bu dehşetli bir zulüm. o cámaatın
 84 özünün mali, evi, devleti, heç kisme bişe almadi, ac susuz camaati yola saldılar.
 85 ná parası varııdı, ná pulı varııdı. Kapiya çıħmaya geyimi dá yogııdı.

86 *Siz ailenizi bulabildinizmi?*

87 geldim ben, soradan öğrendim ki Kırhbeşinci yıldá geldim, arayıp Taşkent
 88 oblasında, piskend rayonunda gülistan Kalhozunda benim anamı, bacımı,
 89 bacılarımı buldum.

90 *Ailenizin hepsi hayatta mıydı?*

91 yoħ, o vaħıt anaminán bacım, ebilári baħşa kövlárdıydı, ölmüşdılar. biri gomoraya
 92 köçmişdi, biri heroya köçmişdi ölmüşdılar. özbekistanda öldi onnar. sürgún vaħtda
 93 eşittiğim cámaattan o yollarda PoyesTõgra doğrı acından ölen, savuħdan ölen
 94 onyedibin cana KAdár. bizim túrk cámaatından. Kırhbirinci yilin muharebesinde
 95 Kırhbeşbin adamı ásgere góturdılar. Kırhbeşbin adamdân ekseriyeti sevasTaPolda
 96 deryada Paluħlara yem oldu. İstalingradında nemesin Tankların altında KAldı. belá
 97 Kırıldılar bizim cámaatı. muharebeden Kayıdan, geri gelen on bin adam da şikeşt,
 98 yaralı geldi, Kıçı yoħ geldi. gözi yoħ geldi.

99 *Askere gidenlerin ailelerine, geri döndükten sonra kendilerine yardım edildi mi?*
 100 devletin özünün bişesi yogıdı, muharebeden yeni çıhmış hökümet idi. hęc bir
 101 yardım olmadı. hē, gettuğ özbeğistanda, özbeğhalkı bizden betár aç. ketsağ
 102 Ķamindat irejim. belá bir siyaset aparmışdilár ki bir halk suruliyer, o halk insan
 103 yiyan halıdur. ama bu bir táráfi ki yerli cámaata buni elá göstermişdilár ki kismá
 104 onnara degmásin, Tolaşmasın. Ķamindat her on günde bir yoğliyerdi, Ķol
 105 çektüriyerdi. kisme bir kövden bir köve gedámiyerdi. belá, ölmáduğ o gúnlári da
 106 yaşaduğ.

107 *Özbekistan'da ne iş yapıyordunuz, ne ile geçiniyordunuz?*

108 ben muharebeden Ķaydandan sora poştaya girmağ istedim. Táškentde bir mektep
 109 varıdı, teğnikom sıviyazi. mektebe de girmeye evde Tolanmak lazım ki
 110 mektepde oğuyasın. satılmaya malımız yoğ, ona göre de anamı burağdım
 111 tekövide. övümüz yoğ, özbeğ evinde Turiyerduğ. anamı birağdım o övde. gece
 112 kiremot Ķoyup Özbeklere para Ķazaniyerduğ, gündüz de o teğniĶomda oğuduğ.
 113 teğniĶomi Ķurtarıp ... diyán yerde, orada poştına çennik olup işlemeye başladım.

114 *Peki Özbekler size nasıl baktı onlar yardım ettiler mi?*

115 özbeğhalkı, hē o táráfi iyi, o táráfi özbeğhalkı çoğ mehman, dosadamlardur.
 116 elindán gelduğ Ķadar imқан derecesinde çoğ yardımlar ediyerdilár onnar. etmek
 117 veriyerdilár, süt veriyerdilēr, yoğurt veriyerdilár. meyvaları varıdı, meyvadan
 118 veriyerdilár ki ölmesinlár. sora sora bizim camaat da elliikinci yilda başlağap,
 119 özünü düzeltdi. camaat, mihnetsever halı işládi, ekdi, özbeğınán barabar başladı
 120 pambuğetmáya, ipekĶurdi bahmaya, firmalarda işlemáya. camaat işledi,
 121 işláduğuna göre de gözál aldı. tā bu devür súrđi elliáltıncı yıla Ķader, malinĶova
 122 devür. o vağıta Ķadar Ķammindant irejimindayduğ. bir táráfá gedamiyerduğ.
 123 icaza yoğıdı. kim getseydi Tutarılár on sütka şer verürdilár. malinĶov ki gáldı,
 124 çıhtı Ķamindat rejimini şeyetdi. dedi ki “Ķırım halkı, çeçen milleti, türk milleti,
 125 Ķaraçaylar nerá istása gedabülürler öz vátánından bahşa. vátána Ķayıtmağ olmaz.
 126 azaddur, daha Ķamindat rejimi yoğdur.” biz de bu vátán, vátán bir şirin şeydür ki,
 127 diyer ki aşığlar ki “dilen gez/ torba tağıp, dilen gez/ Ķurbetde beyluğetme/
 128 vátánında dilen gez!” vátán belá bir Tatlı bir şey. vátán aşığınán vátána
 129 yağınnağ deyi kırğ sekkiz, elli sekkizinci yilde azırbaycan nümayendesi geldi,
 130 bizleri dávet etti ki “gelin azırbaycanda yaşayın.” vátán yağındur deyi, cámaatın
 131 ekseriyeti öz hesabına azırbaycanın müeyyen yerlerine gelip meskenleşti.
 132 cámaatın yarısı da Ķaldı orda. azırbaycanda bizá çoğ yardımlar oldu. Táš verdilár,

133 maTeryal verdilár tikinti materyallari. topraḡ verdilár, yollari düzeltdiler. bázisi
 134 özbegistanda yaşıyan orda yaşadi, bázisi da azarbaycanda yaşadi, tā doḡsanıncı
 135 yıla Kádár. ferġana aḡvalati ki baş verdi, bu da hêç kisme inanmazdı ki
 136 özbekhalKından turk halKına bu zulum olabiler. bu da ermenilerinán rusların
 137 Pílani oldu ki gelin siz bu halKi buradan çıhardın küllim. gedar da seksen beşinci
 138 yildan başladilár pul elá keçürmáya. bütün özbegistanda olan, ögde pambuḡ
 139 zavotlarında işláyan Kálhoz sedirlerini, aġranomlari altmışbin adam tutacayidilár.
 140 yā pul ver ya tutulacan. kimin ki vardı puli, verdi Kúrtuldi. kimin ki yoġıdı,
 141 onnari türmeyá saldilár. yigirmiikibin adami tuttilár özbeklerden. ivanovinan
 142 ġidilyan, ermeni şeyleri bunnari teşkil etdi. o pullari dá özbek cevanlarına yedürüp
 143 içürüp narġotik, türhalKının üstüne burahdilár. övlárını ataş verdilár. uşahlarını
 144 yabaynan, dirġanınán öldürdilár. namusuna haKaret etdilár. mejburoldi türk
 145 cámaati ki özbegistandan çıhsın. müeyyen Kısmi azarbaycana gelip meskenleşTi.
 146 müeyyen Kısmi da rasiyanın bütün şaharlarine gedip yerleşti. indi de ben
 147 diyardım ki belá feláket dünya Kúrulandan biyani... Tôġridur, diyerlár ki
 148 ameriKada negirlára zulumıediyerlár. ama belá bir zulum, evindan Kúvala, malını
 149 pulsuz al, övünü pulsuz al özbegistana sürgünıet. özbegistanda özbeklárın bu
 150 áhváláti, belá bir zulum, türk halKına olan zulum bahşa halKa elá biliyerim ki
 151 olmamişdur. ġün böġün cámatın Kóhumıáhrábasi, her biri bir táráfá tókülmüştür.
 152 gedip gelmeye yol ġarci, savet hökúmeti Táġılduḡtan sora bahalanmüştür. pul
 153 çapturamiyēr, elá hásret, olar orda ölüp gediye. biz da azarbaycandaysah
 154 azarbaycanda, özbekistandaki da özbegistanda. başımıza gelen áhválátlar bu. buni
 155 demeyne, yazmayna Kúrtaran iş degül.

156 *Ahıska'da yaşarken Gürcü ve Ermenilerle ilişkileriniz nasıldı?*

157 çoḡ hareket etduḡ ki biz, evelesini diyem, sürgün olana Kádár gürcilárinán,
 158 ermenilárinán çoḡ mihriban Tólaniyerduḡ. sürgün olduḡtan sora elá bir siyaset
 159 aPardi gürcilár gendi cávanlarına, elá metbuatda çıhartdilár, ġazetlerdá yazdilár ki
 160 “belá bir váḡşi halKııdı, bizıonnari sürgünıetTuḡ!” o cávannari öğrettiler ki, bu
 161 halKa Kúarşi ölene kimi nifret etsinner. ondan sora şindi ki gediye, diyer ki “bu
 162 türkdür!” cávanlar bize nefret edip bahiyerlár, mihriban bahmiyerlár.

163 *Sürgünden sonra vatana(Ahıska'ya) gittiniz mi?*

164 gettim ben gelduḡdan sora. Kırḡ beşinci yilda bir gettim evime, sürgünıolmuşlár.
 165 sora borcomda Kúurortdaydım, ondan zanava getTim. yetmiş sekkizinci senede
 166 Kúurortda gettim, benim övümde bir ermeni yaşıyerdi. çoḡ güzel mihriban

167 *Ķarşiladi beni. çoĥ çoĥ, diyardım ki çoĥ güzel Ķarşiladi. indi ne diyem cámaatdan*
 168 *derdi ġami çoĥ, diyer ki...*

169 *O ermeni sana bir kitap vermiş?*

170 *he, babamın kitabı Ķalmışdı evelde, saĥliyerim benoni. bizona hamayı*
 171 *diyeruĥ. babamın şeyinden, yadigárinden bene Ķısmátolan o oldi. o Ķadár*
 172 *kitabTan, o Ķadár evden işten bene Ķısmet o oldi. demaĥ ottuzyedinci yilde ki*
 173 *babami Tútdilár, o onun cefindeymiş. biraĥmış, neráya Ķoymuşse o selámet*
 174 *Ķalmış. ebirlárini bitevi yandurmuşTilár. oni de gün be gün cefimde gezdúriyer,*
 175 *saĥliyerim. dert çoĥ, hangi birini diyásın. diyer ki; “deraşıĥ, deme gel/ söhbete*
 176 *gel, deme gel/ dert çekene, de gelsin/ çekmiyána, demá gel.” o na bülür dert ki*
 177 *çekmemiş. o elá zanacaĥ ki dünyá belá gelmiş belá gediyer. gene diyer ki;*
 178 *“gelaşıĥ merdivana/ ayaĥ Ķoy merdüvana/ derdi çeken bülür/ ne bülür her*
 179 *divana.” her divána, derd bilmez ki aĥli olmiyán. başımızdan belá işlár, bu*
 180 *demeynán, yazmaynan Ķurtarmas.*

181 *Bildiġiniz şiir, masal var mı?*

182 *vátán haĶıında emrahın bir sözi var, diyer ki; “bir yiġit gurbete düşse/ gör başına*
 183 *neler gelür/ silasi yadına düşse/ gözlári yaş Tolar gelür// yaman oldi ey*
 184 *müşgül-işl̄̄vi/r/ yanar yürekde ataşlar/ silásıney terk eden kuşl̄̄vi/r/yuvam diye*
 185 *döner gelür̄̄ey// emrahım der selvi bōylum/ hūri melek midür sōyun/ süriden*
 186 *ayrılan Ķōyun/ Ķuzum deyip döner gēlür, döner gēlür amān̄̄ey// gederaşıĥ*
 187 *gölüşūdi/ şeh düşdī̄ey gülüşūdi/ ben ağladım zen güldún̄̄ey/ bu nece gülüş̄̄idi*
 188 *amān.”*

189 *Başka söylemek, anlatmak istediġiniz bir şey var mı? ”*

190 *vátán derdindán hangi bir derdi sóyliyasın. çoġadamlarımız, çoĥ sánátkerlerimiz,*
 191 *çoĥ ĥocalarımız, çoĥ cávanlarımız da Ķocalıp “vátán vátán” diye diye ömürlerini*
 192 *tavşurdılár. bázisi özbegistanda, bázisi azarbaycanda, bazisi rusiyada öldilár.*
 193 *onnarın, bu tarıĥi işdür, ona göre yaziyeruĥ burada ki Ķalsın. polatida molla*
 194 *memmed var̄̄idi, o da TúTuldi ottuzyedinci yildá getTi. onun bir dosti var̄̄idi*
 195 *aĥıska rayonunda molla ibrahám adında. degirmançuluĥ̄̄ediyerdi. bunnar ĥaĥiĥi*
 196 *dost idilár. bir gün ĥaber Tútdi molla memmed ki molla ibrahám dünyadan*
 197 *getmiş. Ķaĥdi da adigönden aĥışhaya getdi. aĥışhaya gedip molla ibrahámın*
 198 *degirmanına getdi. degirmanaya getdi ki eĥhēy, lálá köçmiş yurdi Ķalmış. molla*
 199 *ibrahám yoĥdur da^ha orda. baĥaĥ molla memmed, molla ibrahámdan na*
 200 *habar̄̄alsın degirmandan, degirman buna na cávap versin. aldi molla memmed:*

201 “elá bir sual sorayım biraz degirman/ aşihların sadık yari necoolmiş, necoolmiş/
 202 çare yoğ ölümey bulunmaz degirman/ çivt gezen durnanın ey biri
 203 necoolmişey.” alsın degirman baħaħ na diyer: “gál verem cávabını ey aşihlar
 204 piri/ senin ibrahımıney getti gelmedi/ bilinmez mekanı nerdádur yeri/ felek
 205 kemendinen TúTı gelmediey.” alsın molla memmed: “elá bundan belá
 206 áhbabolan ne deller/ helbet bu dünyaya yedeller/ feleginen alış veriş edeller/
 207 dünyayı parasız satdı necooldı.” aldı degirman: “bundan belá gezámay
 208 garibelleri/ áhbabların hep bükülmüş belleri/hanı ibrahımın şirin dilleri/ boş
 209 Kalmış odası yeri gelmedi.” “der sefili ey hanı siması felek/ ráhmetet ya rabbi bu
 210 dilek/ gözün çıhsın senin ey çarħu felek/ degirmançılárın piri necooldı.” “bu
 211 fağır degirman eyládi andi/ Kóħum Kardaş hem ağladı hem yandı/ Kúrudı suları
 212 yıhıldı bendi/ dünyayı parasız satdı gelmedi, gelmedi.” buradan bir ħabár
 213 TúTamadı da dedi, gedem Kabristana baħem belki ħabárını vereler: “bayKuş daki
 214 ey çöli veran TúTanlar/ ey mezerlúğıbrahımı gördüz mi?/ ecel şerbetini ey içip
 215 yatanlar/ ey mezerlúğıbrahımı gördüz mi?” “al ħabári aşığey Kabiristandan/
 216 senin ibrahımın geldi bundadır, bundadır/ Kurumış cesedi ey üzülmüş canı/
 217 ecel şerbetini ey içdi bundadır” aldı molla memmed: “feleK Kásdeyledi ey o
 218 şirin cana/ áşkından olmışımey deli divana/ nerdádur mekanı gösterin bene/ ey
 219 mezerlúğıbrahımı gördüz mi?” alsın baħaħ Kabristan ná diyer: “gáldı selám
 220 verdi soruşdı bize/ merhaba eyleyip görüşdı bize/ el çekdi dünyadan Karışdı bize/
 221 çıhđı can bedenden, öldü bundadır.” “der sefili ey ne söyledi ne dedi/ veran
 222 Kaldı bağda gülleri soldı/ Túyduz mi derdini ne oldı öldi/ ey mezerlúğıbrahımı
 223 gördüz mi?” “mezeristanda der tükenmiş gúni/ne Kádár yaşasa da ölümdür sonı/
 224 atdı felek vurdı ecel oħuni/bizlere arħadaş oldı bundadır bundadır”
 225 Kabristanlığ dedi ki bundadır, oğrándı ki hangi türbedür, gáldı türbenin başına.
 226 baħaħ ne dedi türbeye: “vayelá Kabirde yatiyer sevgüllü Kardaş/ ácep ná yatarsın
 227 Kalğ molla ibrahım/ Toldı didalar/ ağlar Kanlı yaş/názár edip de bene ey bağ
 228 molla ibrahım.” alsın molla ibrahım: “dinle aziz Kardaşey dinle sözümü/ ben
 229 ölmüşim ben bundayım Kaħamam/ çarħu felek kórdeyledi gózümü/ görün Kardaş
 230 Kaħamam Kaħamamey.” aldı molla memmed: “ağlar gözi yaşlı ey gördün
 231 burada beni/ ağlar Kóħum Kardaş yadeder seni/ kimlere burahđın sen degirmani/
 232 nöbetçi çağurur çığ molla ibrahımey.” molla ibrahım diyer: “amanat yeriná ey
 233 tapşurdum canı/ faniya burahTum ben degirmani/ gelende nöbetçi yoğlasa
 234 beni/bir Karannılığ mekándayım çıhamam çıhamam.” aldı molla memmed: “elá

235 der sefili ey mecel yok mi kıçında/ yoruldu mi değirmanda biçinde/ ne yatarsın
 236 Ķara toprağ içinde/ burağ bu mekáni molla ibrahamey.” alsın molla ibrahám
 237 bağağ na diyer: “molla ibrahám derley elim bağlıdur/ TúTuldum kemende Ķolum
 238 bağlıdur/ çöğdi Ķara toprağ yolum bağlıdur/ çığamam Ķabirdán çığamam
 239 Ķardaşey.” bundan ki umudi ... de bağağ felege na diyer elá: “felek hakĶa edem
 240 Őıkayát/ aldınelden Ķardaşımı ey felek/ nuhun tufanında çoğ vurdun ziyan/
 241 ğargetedin deryada gemiler felek, gemiler felek.” alsın felek ne diyer: “ben
 242 yúzumi çevirmişim mevlaya/ ne soriyersin deli divana Ķardaş/ necesini
 243 ğargeyledim deryaya/ nuhun girmişim tufana Ķardaş, tufana Ķardaş.” aldı
 244 molla memmed: “yığTın gönül Őehrini ħarabeyledin/ Ķaraltın yüzünü
 245 arabeyledin/ nece cávanlari turabeyledin/ söylenmez dünyada zulmúney
 246 felek.” aldı felek: “torpağdan ğargöolan toprağa geder/ can çığar kafesten turāba
 247 geder/ ağiri bu dünya ħarāba geder/ gúman yoğdur Ķardaşay.” aldı molla
 248 memmed: “násil pehlivansın táráf çığmazsan/ güleş tutu ellerinden çığmazsan/
 249 erize yazsam oğumazsın bakmazsın/ dinlemezsın arzuhali ey felek.” felek dedi:
 250 “ben bir pehlivanım kimse çığamaz/ sağ dünya çoğussa beni yığamaz/ vurup
 251 pençey gözün açıp bağamaz/ bir serçe neđecáhey Őahana Ķardaş.” heç bişe,
 252 Şahan böyük ĶuŐtur. aldı molla memmed: “yaratTın insani máli neyledin/rüstem
 253 pehlivani zali neyledin/ ğáyberi Táđıdan ali neyledin/ üçürdün zeherden cami
 254 ey felek.” aldı felek: “yığtımey rüstem zali esfendiyari/ bene Ķuvvet verdi canabi
 255 bari/ Őahabi zülfıkar ali heydari/ gena var mi gelá gümana Ķardaş.” “yığtın Ķaftan
 256 kafa ey nasi devürdün/ seyredip ey saman kimi sávürdün/ getmedin geleni geri
 257 çevürdün/ Tútdın misiri ħalebi ey Őami ey felegey.” alsın felek: “heç bir can
 258 Ķurtulmazey benim elimden/ nece ben ben diyanlari geçmez yolumdan/ pençe
 259 vururum Ķurtulamaz elimden/ elátmişem hinde yemána Ķardaş.” aldı molla
 260 memmed: “atli mi gezarsın yoğsa ki yaya/ merđametın yoğ mi TáŐ misin Ķaya/
 261 kimini boğarsın atarsın çaya/ neolacağ bu encáminey felek.” alsın felek: “at
 262 görünmezey ufağlanur tayolur/ kiminin cesetTe Ķani zayolur/ kiminin zebebi
 263 ağar çayolur/ bunnara budur bahana Ķardaş.” Ķan ħaraböliyer, falan oliyer, bu
 264 bahanadur diyer. aldı molla memmed: “ne kimseye sorar ne de diyarsın/
 265 merhámetsiz nasıl cana Ķıyarsın/ bir gün sıra gelirley beni yiyarsın/ yüregimá
 266 vurdun ğami ey felek.” felek ná diyer: “gál söyleme yoğdur merhámet bende/ ecel
 267 yetTi öldün Ķasdim yoğ sende/ saralıp yarpaği düşer her yerde/ bir ataş
 268 vururumey cihana Ķardaş.” alsın molla memmed: “cávaniken ölüm ulaŐur

269 tezden/ váden yetTi yüz çevürdün bizden/ gülmedi KardaşTan oğuldan Kızdan/
 270 sen verürsün serencámi ey felek.” felek ná diyer: “hani Kalem Kaşli ey güzel
 271 nergizler/ ağlar Kohum Kardaş analar sızlar/ nişanni gelinner köcecek Kızlar/
 272 ölüm bahmaz táze civana Kardaş.” “sefili sözlerini ey kimler gözede/ bayKuş kim
 273 Kün göçürtTün bize de/ zayıban, ahışha KalmışTür yasta/ netTin molla ibrahami
 274 ey felek.” alsın felek: “çarhu felek diyar geden gelmedi/ fani dünya süleymana
 275 Kalmadi/ bir kefen götürdi ey daha almadi/ Karıştilar ey toza toprağa Kardaş”
 276 oğuyani, oğudani, dinliyani yazani/rahmetinle yarlığa ağliyağını/ failátün,
 277 failátün, failát/ ver muhammed mustafa ra sálávāt.

Kaynak Şahıs
 Adı Soyadı: Yusuf Ülfenov
 Doğum Yeri ve Yılı: Güğünovul- Adigön- Ahıska
 Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azərbaycan, 2006.

XIII

1 *Bize sürgünü anlatır mısınız?*

2 ásKer gáldi ki bizlára, bizlára gáldi ásger, deduğ ki “bu ásger naya gáldi?” hā dedi
 3 ki “bu yandan oruşı gálacađ da vuruş olacağ. türkiye tárafTán germaniya gálacađ
 4 da ondan üçün, ásKer onüçün gáldi buraya sizlári Ķoruma için.” bizlár da,
 5 bizleri de götürdi, üç ay, ikiıay tabıya açtırdi biza. o Ķihel köyi diyellár, varđalda
 6 Ķaliyerduđ da, Ķihelda gedip, oranın bayırlarında yamaçlarında tabıyalar açTuğ.

7 *Niçin açtırdılar o tabyaları?*

8 iştı oni da açTuriyer ki o ásker, vuruş gelendá bundan atacağuğ. atacağuğ
 9 buradan. ondan nayısa orada Ķurtarduđ, getTuğ demirıolini da yapduğ.

10 *Demiryolunu yaparken Türkler mi çalıştı?*

11 bizim türkler, o şeydán yoğari, borcomdan yoğari bittevi bizim türkler. o da
 12 náyinán bülürsün? o arabalar var, küçük el arabaları. onnarla Tolduriyerduğ,
 13 demiryoluni Ķalduriyerduđ.

14 *Hep yaşlılar mı çalışıyordu orada?*

15 yoğ, ihtiyarlar, cávanlar, abelá ben yaşta Pıriznik olanlar. ben ásker idim onda.
 16 ásKeri Palişka vermişdila bene. Ķımandat vermişdilá bene ki ásger gedecen. orya
 17 gótúriyerdilár. elá diyerdi ki onda anasını babasını görmezye de, ondan alıp
 18 gótúriyerdi, ásgere. ma^harabaya gótúriyerdi, vuruşa gótúriyerdi. onnar şeydi, biz
 19 ondan bizi dá götürácađ diyandan, biz iki oğlanıduğ, Ķaçtuđ.

20 *Nereye?*

21 meşálardan Ķaçduđ evá gálduđ ki dedilár ki “bundan asger toplayıp, bundan
 22 götürácađ.” deduğ ki “evdán gedáđ onsuz, evdán gedağ.” ondan gettuđıevá.
 23 ondan sora da bu asKerluğ ki gáldi, biráz, birıay Ķaldi, he mi bayram ali? “çoğ
 24 Ķaldi” bir aydan da çoğ Ķaldi. he, ikııaya yağın belá Ķaldi o ki biz dá, bu, abelá
 25 gúz gáldi da lazut kesilácađ vağıtTur. lazut biçilácađ, erişti lazut da biçilácađ da.
 26 ben da, sora gáturdilár beni onda birıgadirıetdilár. birıgadirıetdilár, birıgadir ki
 27 etdilár, sora keja, gecá ásger bizim başucumuzda Turiyerdi. biz da gecá Ķarilari
 28 topladuğ, gecá lazut biçiyerduğ. lazudi Ķıriyeruđ ĶoTıoşuni Ķıriyerduđ lazudun.
 29 şeyini da kesturmiyerdilár çalasını. “ĶoTıoşuni Ķırın!” oni Ķırduđ, o lazudi da

30 \hat{K} ırdıuğ, gáturduđ ħarmana yığduğ. \hat{K} urtarduğ ki oni da ki \hat{q} urtuldu, ondan sora
 31 gecánın, bir gecánın bir yarısında bilmám saat úçıııdi, iki^ydi, belá bunda çağırdılár
 32 ki sizi şeyá çağıriyellár, ħarmana çağıriyellár. gettuğ ħarmana. gettuğ ħarmana
 33 bittevi \hat{K} anayağlı. \hat{K} arı, adám, çel çocuğ! zati o şey, adamlar yoğ, ásKere getmiş,
 34 hammısı maharábeyá getmişdur. \hat{K} oca adamlár, abelá benim yaşımda oğlan, bi iki
 35 tana var benim yaşımda. \hat{K} alani da bendán balaca, küçük, ufađ çocuğlar. abelá
 36 çocuğlar beş yaşımda, alti yaşımda çocuğlar belá. hā, \hat{K} ızlar var belá. elási var ki üç
 37 çocuğı var, beş çocuğı var, ásgere getmişdur \hat{K} ocasi. kısmasi yoğ! yığdı gáturdilár
 38 ora. ondan ben belá dedim ki bir “bu na işdur? bağem oyani biyani.” ediráfımıza
 39 bağsam, ola saldatlar aftamatinán \hat{T} uriyellár. o iclás ki etdi, ondan sora \hat{K} arilári
 40 burağti evá. “gedin, sizá yigirmi beş dá \hat{K} Káya siza möhlet veriyerim! yigirmi beş
 41 dá \hat{K} Ka sizá möhleT veriyerim ki bundan çıĥacađsız.” ondan adamlari ayırdı, sardı
 42 ediráfımizi ásger. bizi \hat{K} uşluğ vağtınaçan adamlari burağmadi. evá burağmadi ki
 43 getsin evindá bişesini alsın, nayımı alsın. o \hat{K} arilár náyüetmişTi etdi, \hat{K} arilár yığdı,
 44 na yığdı, çuvala na yığdı? náüetmáli? kiminin çuvalı yoğ, kimisinin yiyáçađı yoğ.
 45 na bilem, na \hat{K} ıyınçılığ ki allah irağüetsin. bizi hama o şedán sora bizlára, belá
 46 ĥizek diyeruğ, ökúzlara \hat{K} oşiyellár da, o ki saldatlar gáldı, o ĥizeklári yapTurdi
 47 bizá. tēy on, on beş tene ĥizek yapTurdi. meger bizi köçürmayüçün. hē, bir dá
 48 görduğ saldatlar \hat{K} oşmiş ökúzlari, bizá da \hat{K} oşturiyer. gáldı şeyüetTi, evda olan
 49 adamlara, kiminüadami var, onnara \hat{K} oşturdi ökúzi, ĥizeklári \hat{K} oşturdi. getTuğ, o
 50 hangi adam ki biráz gücliydi, varlı, \hat{K} üvetliydi, o adam biráz bişe aldı. hangisi ki
 51 \hat{K} anayağlı, \hat{K} ocasi yoğ evda, \hat{K} üvetli bir kısmási yoğ, o da náyüisá aldı ama elá
 52 belá. yetmadi yiyacağı yolda ancağ. yola gálduđ çıĥduđ, bizim \hat{K} ortoğ diyan kóya
 53 çıĥartdı bizi maşın yoluna.

54 *O köy nereye bađlıyđı?*

55 ádigön rayonna bađlıyđı. bizim kóydan da \hat{K} omşidi. bizim kóva \hat{K} omşi, yağın.
 56 ancağ bizim kóva maşın çıĥmiyerdi da ...

57 *Sizin köy hangisiydi?*

58 biz gügünovulli. oraya maşın çıĥmiyer da \hat{K} ortoğa maşın çıĥdı. bir da bağduğ
 59 görduğ ki maşınnar gáldı. sudabekillár, amári \hat{K} anın maşınnari, böyük maşınnar.
 60 beş ĥocaluđı vuriyerdilár he mi bayramüali. “-bizda üş ĥocaluđ vurdılár \hat{T} ada. beş
 61 ĥocaluđ oliyer ki beş ĥocaluđ tásárrüfati yúkliyerdilár, beş tütün. elá oliyerdi ki üş
 62 tütün o maşınnara vurdı gáturdi.” hē, biri, beş tana adam gáldı evel o saldatınán

63 barabar. bu udedan beş táná gúrçi gáldi. deduğ ki “siz buraya naya gáldız?” o
 64 gúrcilára. dedi ki “biz bunda köpri yapacağuş.” bizim büyük çay geçiyer, bunda
 65 köpri yapacağuş. sora bir gún, sora bahsam o surulan vahıtlari, geçmiştá bizim
 66 mal bizim yoğarda, yoğári, bizdan yoğari meşadur. bizim kóyun ökúzi, dēy
 67 dohsan çift ökúzi varıidi. Ķoyunumuz var, onnarın ögúna çıhmişlár, mali meşaya
 68 Ķoyermiyellár. bir táne ásKer indi arasında, diyem ki bir mislimanıidi nayıidi. na
 69 millet isá biza cani yandı. biza cani yandı da dedi ki “sanın Ķoyunun var mi?
 70 Ĥavarin var mi? o Ĥavari kes abelá da götür.” biz da bi Ķoç bañiyerduğ ki Ķoç
 71 Ķatacağuş Ĥavara. gettim, o da getmişdi o Ĥavarinán barabar getmişdi. benim
 72 elimdán Ĥútdi, götürdi oraya. dedi ki “taniyer misin?” dedim “tanurum.” gettuğıo
 73 meşenin, áşger götürdi beni, gettuğıo Ķoçi buldum, aldum gáturdum. o Ķoçi da
 74 barabar, saldatinán barabar. diyasın o mislimanıidi ya...

75 *Askerlerin içinde müslümanlar da vardı yani?*

76 hē, diyasın yā tatar idi ya özbegıidi. bu ikisinden biriydi ki o adam biza cani
 77 yandı. ben da sora biz tütün ekmişduğ da, o tütünü belá verdim ona bittevi, o
 78 saldata. tütünü verdim, sora iştı gáturdi bizi. o biza kömegıetdi, o saldat biza.
 79 lazudumuzi, tañılıimizi, ondan sora veşimizi yüKletmeyá biza kömek etTi o
 80 saldat. ondan gálduğ, o Ķortoğa enduğıo ki o maşınara, maşınara bündüranda
 81 beş hocaluğ, dört hocaluğ, üç hocaluğ vurdi maşınaya. getTuğıenduğ şeyá, o
 82 Ķılde diyerdilár na diyerdilár, oranın düzüni enduğ ovez gálan yola. Ĥınisin hē,
 83 oraya endurdi bizi, düz oraya endurdi. onda da gena eláyken beş tütünü bir Ĥavarni
 84 vağona Ĥındurdi. Ĥavarni vağona bindurdi da ondan da bizi gáldi súrđi. gálduğ
 85 yolda izda, na tuvalet vār, ne bişey var. heç bi şey yoğdur. “-pec varıidi siz da?”
 86 peci soradan yapduğ. gendim, gendimiz Ķurduğ. Ķıhelli birıadam bişe gáturmişdi
 87 peci bir yerdan. o peci, peç yağanda da odun yoğ. oduni neıediyerduğ? o biráz, şe
 88 bizinán o áşgere getmiş gálmiş oğlan varıidi bi tene Ķıhelli oğlan. o oğlan biráz
 89 gózi açuğıidi da, Ķañiyerduğ gecá bañiyerduğ ki vağonnarda şey yúklı, odun
 90 oliyerdi. gedyerduğıonnardan çaliyerduğ. istolba yúklı, uralda istansiyada
 91 Ĥuranda, onnardan çalıb góturub yañiyerduğ. o peci yañiyerduğ. çorba
 92 büşürıyerdilár, ná bilem bişelár ediyerdilár.

93 *Sizi götüren tren ne kadar zamanda mola veriyordu?*

94 vağon kaç gündá bir Ĥuriyerdi? vağon bir o geçma fıłanı var ki o saatinán geçiyer
 95 ya añırı vağoncuğlar. birbiriná deger vağonnar. o istansiyalarda kimisinde az
 96 Ĥuriyerdi, kimisinde beş TáKĶa Ĥuriyerdi. biz da şe görmámışıadam, ovez

97 görmámış adam, zaniyerdi ki bunda Túracađ. eniyerdi ki şeyá, yera işámaya
 98 eniyerdi, ovez gediyerdi Káliyerdi. işta bir yegin, eger Kári mari olsa Káliyerdi.
 99 *Kalanlar oldu mu hiç öyle?*
 100 Kálanlar, benim belá bir tene Kardaşımın Kárisi Káldi. bir yaşında da çocuğı
 101 Káldi vağonda. anasi şeyda Káldi, yerda Káldi. bir tene de Çıhelli adam.
 102 *Sonra bir haber geldi mi o kalan kadından, adamdan?*
 103 ondan habár yoğdur. yoğ, habar yoğdur. elá savuğ yeridi ki tífürsen yerá
 104 düşmiyerdi. buz, vağonnar buzliyerdi. vağonnarın aralarından şe giriyerdi,
 105 nasıgapt, Kırav atiyer, Kırav atiyer. o forma oliyerdi vağonnarınıçı, elá o
 106 formada gáliyerduđ. gálduđ bir savuğ yera, hangi memleket idi bilmám,
 107 gálduđ oraya da onda bir tene Çıhelli Kári, üç çocuğı, iki Kız bir oğlan çocuğ.
 108 hē, biz etmek sápeti diyerduğ. oni sen görmamişin. átmek sápeti, etmegi koyiyer
 109 asiyerdilár yoğardan. o átmek sápetinán lazut gáturmuşdi. başğa na döşek, na hęc
 110 bişe. ancağ üstlerindá na ki var o, çocuğların. oni gáturmuş, Kocasi ásKerdá hā.
 111 Kocasi savaşda, vuruşTa. hē, gáturdi gáldi, o da bizim vağona gáldi. hęc bişesi
 112 yoğ. ágmagi yoğ, yatacağı yoğ. ē onda da hárkeř kendi hayında.
 113 *İstasyonlarda durunca size yemek vermiyorlar mıydı?*
 114 istansiyalarda soradan verdi he mi bayramalı? soradan verdi, o da na yemeK
 115 veriyerdi. e sub bişe veriyerdi. sub sub. supinán átmek veriyerdi soradan. hē
 116 gálduđ oraya ki o savuğ yera. o çocuğlar Kápinın dibinda yatiyellár. yer yoğ da
 117 velevel gálmışduđ. o soradan gáldi, gáturdilár oni. onda yatiyellár ama bişelár
 118 verduğ ama, bişelár veránda da na verácađsın? o da sanın, biz da onun kimi
 119 bir adam. köçürmüş gáturmuş, na hıllı döşegimiz var, ne alacamız var. happisi
 120 bağlı. bağlı, yığmış sey etmişuğ, Koymuşuğ orya biz da belá. sora bir da o
 121 çocuğlari yatdi. sabağ açıldı. sabağ açıldı o ki bu çocuğlar Kağamiyer. çocuğlar
 122 başını Kálduramiyer, abelá çocuğlar başını Kálduramiyellár. demağ andan ki
 123 Kápinın şeyindan ki şe vurmuş, savuğ vurmuş da, toz vurmuş da, buzlamış da
 124 çocuğların saçı yera yapışmış. yera yapışmış da Kağamiyer çocuğlar. sora bir
 125 mağasi buldilár da mađasinán çocuğların başını kesdilár, tuylarını, çocuğların
 126 başını Káldurdilár. elá bir insafsız, merhametsiz bizá háreket etdi bu savet
 127 hükümeti. o káddan bizá bağ o gún, na o, babasi ásKerde, babasi savaşda,
 128 çocuğuni o havalda, o vağonda buzun altunda, savuğda yaturiyerdi. o insaf,
 129 merhámet midur o? görifiersin biza^hm çekduğumuz gúnnári. üç çocuğ, bi da
 130 analari dört. yiyácađı da yoğ, örtúnacađ döşegi da yoğ, na da üsti başında bir hıllı

131 bişey var. hē elá biz oyandan biyandan bişelár etduh onda, o vağonda olan
132 adamlar. yeduriyerduh, şeyvediyerduh.

133 *Yolculuk sırasında ölenler oldu mu?*

134 ölenner benim dedeminen nenem. o ayri vağondaydilár. dedeminán nenem.
135 anamın anasinán babasi. yüz on yaşındaydilár. o vağonda ólmişdilár, vağondan
136 çekmiş K̂ıçından sürüklámiş. o T̂ayımın oğli diyer, şindi halidediye. sürükladilár
137 diye de góturdilár elá tıraḥ tıraḥ tıraḥ, düşa düşa. ovezdan ki çekiyer ola!
138 ayağından, düşa düşa diye góturdilár. ikisi da yüzon yaşındaydilár harasi. yüz on
139 yaşında K̂oca K̂oca şelár. súriya súriya góturdilár, ondan góturdilár, da^ha kisma
140 bilmadi.

141 *Başka var mı böyle olaylar yaşadığınız, bildiğiniz?*

142 vağonun altına, onda bir K̂ortoḥ diyedim, köy dedim. a bayaḥ, o köydán bir táne
143 K̂ari işamaya giriyer vağonun altına. işamaya giriyer, vağon K̂aḥanda a bundan
144 kesmişTi K̂ıçlarını. vağon K̂ıçlarını kesmişdi. K̂ıçlarını a bundan. tuvalet yoḥ bişe
145 yoḥ! T̂urulmiyer ki! nera şeyvedácaḥ, nerdá şeyvetsinlar? aḥiri insanoğlidur, işági
146 dá gáliyer, çölá çıḥacaḡi da gáliyer. yoḥ heç bir yer, elá bir şáraati yoḥ. heç bişe
147 yoḥ! ne yemeK şáraati var, na geymaḥ şáraati var, na su içmaḥ şáraati var. nā ō,
148 na bilem heç bir şáraatımız yoḥ vağonun içinde. “-siz K̂açay yol getdiz, bir
149 aydan çoḥ getdiz mi?” biz bir aydan, çaḡaman ki bir yarım aydan çoḥ, bir yarım
150 getduḥ, bir yarım ay. semerK̂ana. “-biz on altı gúnda çıḥduḥ.” K̂aç? “-biz on altı
151 gúnda çıḥduḥ.” biz bir yarım ayda, haman ki bir yarım ay getduḥ. semerK̂ana ki
152 getTuḥ ondan P̂olezdan ki endürdilár bizlári, yani hamama góturdilár, ...

153 *Vagonların içi temiz miydi yolculukta?*

154 kim temizliyácaḡola! biz özümüz temizliyácaıduḥ özümüz! nayın temizi!
155 vağon temizdur! temiz! kim temizliyácaḡ? T̂avarni vağoni, arali, a belá, bu forma
156 arali K̂apilári. a belá ara, savuḥ vuriyer, iştár sicaḡolsun, iştár savuḡolsun.
157 vuriyer savuḥ. tipi esiyerdi o ki, o K̂azaḡistan elá ki a belá oralar. nerálar ki
158 gálduḥ, orda ki tipi vuriyerdi, o vağonun içiná giriyerdi o tipi. topraḥ, tōz topraḥ
159 K̂aruşuḥ K̂arinán barabar, berfinán barabar. ondan gálduḥ, semerK̂ana ki düşürtTi
160 bizlári, onda yani bizlári hamama gótúrdi. şennigi bit basdi. elá bit basdi ki a belá
161 ki ediyerdi, gövdásına elini soḡiyerdi a belá, eláydi bayramali, a belá ki elini
162 soḡiyerdi, a belá bir avuç bit çıḡariyerdi bedeninden. góturdi hamama, şindi o
163 kimisinde bir tene altun, yüzüK, na bilem belá majaryasi varıdi. onnari gáturdi, o
164 hamama girdurdi o ki da “açınacaḡsız! illá bunnar açınacaḡsız.” onda da soydilár.

165 o cámaatın altununi özbekistanın sámarĶanT hamamında, onda da aldılár onda
 166 şennigin, cámaatın şelárını, altunnarını. onnari, ondan başha zati nayımız varıdı?
 167 dedúĶ ki bunnan hamam girmağolmaz. kimisinin da, bir hıların da, ben da
 168 girmişdim oraya da, o Ķarılár açılár o şelári dúgladılár bişelárına, palazlara da
 169 heresi bir on, onbeş tene Ķari da. ben sora hamamın penceresinden beni
 170 burahdilár, aşığı düşdum da, onnarın altunnarını gótTumde ben hamamda
 171 Ķalmadım daha. ondan gálduĶ, kóturdılár bizi semerĶana.

172 *Oraya ulaştığınızda Özbekler size nasıl davrandı?*

173 ösbeklár biza, onda elá demişlár ki özbeklára ki “bunnar insan yiyandurlar!”
 174 bunnarın insan yiyandurlar, bunnardan muĶiyat alsın. o ki evá, a belá bir evá
 175 Ķoydılár o ki ola, gáliyellár uzaĶdan özbeklár da yaĶın gálamiyellár. uzaĶdan
 176 yığılıb baĶiyellár ki bunnar insan yiyandı. sora sora, sora sorá arabalarınán o
 177 işbizat diyen yerá gáturdi tökTi. kimisini şeyá payarlı rayonuna tökTi, kimisini
 178 nárımán rayonuna. o benim bilduĶlarımca. oraya tökTilár işta ondan arabalarınán,
 179 at arabalarınán gáldılár yükládilár veşimizi góturdılár bir evá. Ķoydılár evlára.
 180 belá uçuĶ muĶuĶ evlára. sora o özbeklárđan gená allah razi olsun. bazi odun, o
 181 sadiri, ondan sonra o böyük işta işliyan adamlari, o rehberlári biza o, a bu
 182 pambıĶ çöpünü bir araba bir araba tökTi ki yaĶın, isinin. sora da özümüz getduĶ,
 183 odun yariyerduĶ gáturiyerduĶ çölden. Ķış, Ķışayı. devlet biza, adama elli kilo
 184 veriyerdi ayda, buğda. buğda veriyerdi. elá vermiyerdi bayram? “-elli kilodan bir
 185 verdi, on altı kilodan bir verdi.” hē, elá veriye, elá üç ay vermamiş zati heĶ bişe.
 186 üç defa verdi. sora yani mallarımızı yazmışTuĶ, gáturdi, üç tütüná bir táne mal
 187 verdi. üç tütüná bir mal! onda Ķalmışdı dēy ná Ķadan malımız, tavarımız, evimiz.
 188 “-tütüná iki yüz kilodan verdi da...” iki yüz kilodan verseydi, ē bizá bir inegi
 189 düşár, bir inek düşárdı. bizá, yoĶ, bir inek yoĶ, üç tütüná böldülár bir inegi.
 190 kesTilár da sora, sora o inegi kesTilár da, o etini böldilár kaç kilodan düştüsa.
 191 şindi onda özbeklár bölüşdilár, bir táne özbekTen alamadım, alamadım haĶımı. o
 192 haĶımı da Ķaldi o özbekTa. vermadi o parasını. vermadi etin parasını. Ķaldi onda
 193 da elá.

194 *Kaç yıl yaşadın sen Özbekistan’da?*

195 o semerĶanTda yaşadım, elli doĶuzuncı yiláĶan. elli sekizinci yiláĶan
 196 sámarĶanTTa yaşadım.

197 *Yerleştirildiğiniz köyden başka yerlere gidebiliyor muydunuz?*

198 biraħiyerdilár. elli altıncı yılaçan, he? elli altıyaçan, elli beşinci yilláraçan bizi
199 biraħmıyerdi. Ķalhozdan kóydan kóva biraħmıyerdi.

200 *Sebep?*

201 sábab na bilem. kóydan kóva bu olmaz diyer. eger getsan, Ĥutsa beş sutka sana
202 veriyerdi. bene çoħ verdilár. bán tıraktorinán gediyerdim da, tıraktorçı oldum sora
203 tıraktorist. o Ķalhozdaki başha Ķalhoza yollıyerdi, o direktörün ĥabari yoħ.
204 gáliyellár, Ķamindat ĤuĤıyer góturiyerdi. beş sutka şey veriyerdi bene, türme
205 veriyerdi.

206 *Peki bu sürgüne giden insanlar orada ne iş yapıyorlardı?*

207 ben onda tıraktorçıydim. ya da evel Ķalhozçı oldum, su suvardım. su
208 suvarıyerdim, pambuğı suvarıyerdim.

209 *Diğerleri? Mesela sizin köye düşenler?*

210 onnarda bizim kóyda, o, bizim ĥorođullari diyeruħ ki o familyadan adamlar, biz
211 omıbeş tütün bir kóva düşTuħ. happımız bir kóva düşTuħ. bir yıl, iki yıl bizá bişe
212 etmadilár. elá oyan biyan uzaħ, elá uzaħ, yaħın baħdilár ama yaħından
213 baħmadilár. iki yıldan sora górdilár ki bu adamlar işleğadamlar. sora bizdan o
214 sádirimiz gáldi soruğı ki “siz o yerizda naıiş góriyerdiz, naıiş işliyerdiz?”
215 dedilár ki “biz onda buđdaıekiyerduħ, ot biçiyerduħ, çayır ediyerduħ.” sora o
216 sádir, bizim onda olan adamlari ayırdı, Ķariy da adami da ayırdı da, o buğda işi,
217 vaħıt ki gáldi o vaħıtlari. sora Ķoydı, adamlar, erkeğadamlar şeıbiçiyerdi, taħlı
218 biçiyerdi, çayır biçiyerdi. o Ķarılıuħ da yığıyerdi. pulul, yıđınıediyerdilár.

219 *Peki sizi böyle çalıştırdılar ya, ücret veriyorlar mıydı?*

220 he haħımızı veriyerdilár haħımızı. ama o vaħıt Ķalhozda haħ nerda varııdı.

221 *Yetecek kadar ücret veriyor muydu?*

222 yo yetecáĶııKadar yoħ. nerda, yoħ yoħ! o da elá az da hissedán Ķısa veriyerdi.
223 ama indi onda da bir adam, sádir ki varııdı, o sádir, o özbeğolsa da yaħşı
224 adamııdı o sádir. o sádir bizlára kömegıetdı. dedi ki “aııbu taħlı biçin, döğün,
225 ondan sora bunnan şeyıedürsüz, Ĥolanursuz, yiyarsız, edarsız.” ama bir iki yıl
226 diyánda ey çátinluħ çekTuħ, aculuħ çekTuħ. ĥırsızluđıetTuħ. hā, o buğda belá
227 bağlı, biz gettuğıo vaħıt, onda o raboçılá geliye da buğda da uruslar, na bilem
228 özbeK gáliyer biçiyerdi. elinán da buğda bağlıyerdi. bir tane bu bağ buğdadan on
229 kilo taħıl çıħıyerdi. gecá bir tánesini uđurliyerduħ. çalıyerduħ gáturiyerduħ, oni
230 döđiyerduħ. ondan sora onun şeyini da samani ki var, o samani da góturup bi gizli
231 yerdá yaħıyerduħ ki görmásinlár.

- 232 *Sürgün sırasında yetişkinlerin askerde olduğunu söylediniz. Askerden dönenler*
 233 *ailelerini buldu mu?*
- 234 geri gálanııı. biri benim Ķardaşım gáldi, oriya ásgerden.
- 235 *Bu askerden dönenlere yardım yapıldı mı? Hani savaştan geliyorlar ya.*
- 236 yoıı yoıı! heç bişe yardımııı. ancaıı ki benim Ķardaşım, o yerimizda
 237 Ķalhoz sádıridi dá, biráz sağvat işi varıı. ondan gálanda bir aylıı Ĥalon
 238 gáturmişdi. sora ústi basten gáturmişdi bişelár. zati biz da getTuıı onda ústi
 239 başıımız yırtııı. gáturmişdi onda onnarınán biráz az bişe ğıdalandııı.
 240 biráz ústi başıımız tezeleni. şinel gáturmişdi, şineli geyduıı.
- 241 *Yani devletten kimse bir yardım görmedi diyorsunuz.*
- 242 kōndüm işlap, gendim kıazanıp, gendim yedim.
- 243 *Peki Ahıska'da iken okula gittiniz mi?*
- 244 oııudum, üçúnci, dōrdúnci sinifaçan oııudum.
- 245 *Okul var mıydı bütün köylerde?*
- 246 mektef yoğıı. bizim kōyda. elá aııbelá bir evda oııiyerduıı. oııumaıı degülıı.
 247 ola, nayın oııumasidúr! bizlára baıımiyedi ki, bizlára na oııumaıı.
- 248 *Muallimleriniz kimlerdi?*
- 249 meellimlerimiz azarbaycanlarıı. azarbáycan bi oııiyerduıı. sati gúrci bizi çoııdan
 250 çávüracıı. ya, gúrci dilina çávüracıı. ancaıı bu azarbáycan nayıısa bir yerdan
 251 yardım edildi da, azarbáycan gáldi, orya máállimleri da gáldi oraya. biza ders
 252 veriyerdi. indi bilmadım bakidan, şeydan gáldilár bu nadur o, tıflızdan, tıflızdan
 253 gáldilárııama elá ağniyerim ki bu azarbáycanın gúcinán gáldi onnar bizá.
 254 azarbáycanın Púlanınán gáldilá çıııTi, onnar bizá çıııTilár. yoıısa onnar demaıı
 255 biza ancaıı gúrci dilini verecayıı. soradan sora gúrci meellimi gáldi.
- 256 *Gürcü muallim size nasıl davrandı?*
- 257 gúrci meellimi ancaıı meellim dā. onun da dūřmançılııı müşmançılııı yoğıı. o
 258 adam ancağıı. dil oııudiyerdi.
- 259 *Peki Yusuf amca, Ahıska'da yaşarken Gürcüler, Ermeniler de varmış orda.*
- 260 *Onlarla ilişkileriniz nasıldı? Hiç sıkıntı oluyor muydu?*
- 261 olā, ben sana na diyem? o gúrcinán, ermanınán ben eşitmemişim ki bizim adamlar
 262 çekişa, vuruşa. eşitmemişim. na da bi onnarın bir biza bir kótluđıı, minasebetluğıı
 263 olmamişdi. górmamiřim.
- 264 *Sizin köyde sıkıntı olmuyordu yani.*

265 bizim kóyda yoğıidi. “-bizim o zegandan, rabatdan yoğari gürci da yoğıidi,
 266 ermani da yoğıidi.” gürci da yoğıidi, ermani da. “-aşşahda, ağışhadaydi ermani
 267 da gürci da.” ağışhadaydi, bir da ki vale, ude, ondan sora bunnarda varıidi da, bu
 268 kóvlárda varıidi. sora bir da bolacurda bir ottuz tütün varıidi misliman kóvunda.
 269 kisma birbirina, yoğ yoğ, ermeni da benleşitmamişim. biza bir
 270 kötlüğletmamişlár onnar. amā, ata babamız, ola! ata babamız, ustaluğı
 271 varıidi ermanılárın. büttün bizim Túvarlari ermanılár gálp tikardı. evların
 272 Túvarlarını büttün onnar yapTilár. benim bacımğilin yapı Túvari onnar yapTilár,
 273 ermanılár.

274 *Sürgünlükten önce dini hayat nasıldı?*

275 olā benim babam hocaydi. namniyavruda cami varıidi. namniyavri köyüna bizim
 276 kóy aıbelá yağıındur. onda cami varıidi, benim babam onda imamıidi. o camının
 277 imami. sora bu sóvet hökümeti ki şeyletdi da ki hocalari Tútacağ, o camiy
 278 bağıladılár. babami TúTıacaydilár. babam o söz Kıorğusundan bi derd, hesap
 279 ijadletdi da daha góturamadılár. o hocalari góturdılár, bir da ağıri yigirmi beş
 280 yilinán sürgünletdilár o biráz varli adamları. babami góturamadıláama ey da
 281 gúna Kıoymadılár.

282 *Peki bu sürgün edilenler ne oldu? Geri geldiler mi sonra?*

283 heç, yoğ yoh yoğ! onda bir namliyavurda molla mustafa diyán adam varıidi, oğup
 284 gálmışdi. o getdi nami nişansız. sora sığısmanda molla yüsüf varıidi. o getdi,
 285 nami nişansız. sora gená elá varli adamlar var, biráz varli adamlar. onnari ağıilli,
 286 ağıilli adamlar var, oğda olan adamlar var, onnari góturdi súrđi. bizi, ben
 287 genduğumi, görduğumi işi, benim gózinán görduğumun işi, bizi etdi Kıulak, yani
 288 varli. bizim var idi, malımız varıidi bir yigirmi ottuz can varıidi. Távar
 289 Kıoyunumuz varıidi. ökúzumuz varıidi, yiyácağıımız varıidi. ambar diyeruğá
 290 ambar, belá ambarımızda. Kıulakletdi bizi. gáldi ambardan tağıılmızı góturdi.
 291 başğa adamın eviná yığđi ambardan tağıılı. sora malımızı da TúlkletTi. Túlk sózi
 292 düşüniyerim na demağdur? Túlk, Tolğ demağ bir mal, bir mal ediyersa on manat,
 293 oni verdi beş manata. satTi beş manata. o mallarımızı, bizim malımızı elá. misal
 294 vurdin nalok, misal yigirmi bin, ottuz bin nalok vurdi. sora misal ottuzbina bu
 295 malın puli yetar. peşman, on manattandır, aman beş manatTan. beş manatdān
 296 malın puluni verdi, oni da góturdi naloka góturdi aldı.

297 *O el koydukları malları, tahıları nereye götürüyorlardı?*

298 kisma bilmaz nera góturiyerdi. hökümet alıp góturiyerdi.

299 *Belki başkalarına yardım için....*

300 yoh, yō, yō, yō yoh! ay Êardaş nera yardım edácah ki? nalok vuriyerdi, et
301 vuriyerdi, ondan sora süt vuriyerdi, peynir vuriyerdi, yağ vuriyerdi nalok sana.
302 vuriyerdi onnarì, gálp sandan, eger o etinán, o naloğoni vermasan, o şeylár gálp
303 döşekden sókup yünğü góturiyerdi. niyá? naloÊun, işta hökümetin haşını
304 vermamişin de. döşekden yuñgi alıp góturiyerdi. ahorundan mali góturiyerdi. elli
305 kilo et vuriyer elli kilo et. elli mi, kırh kilo midi?

306 *Bu nalok aylık mı yıllık mı?*

307 yilinán yilinán. bir yilda kırh kilo et verácan. vermasan gálp iştağu mali
308 góturiyer. belá ondan sora bay, Êulak etti bizi, malımızı aldı, yiyácağımızı aldı,
309 bizi Êoydi ac. peki ben netmişTim, ben onda. benim o babam, ya Êardaşlarım ya
310 neyöetmişdilár. bi yerdan uğurlamışdilár? çalmamışdilár, bir böyük qotluh da
311 işlamamışdilár. babam imamıdi. Êardaşlarım da biyanda talla ekiyerduh, o
312 malımızı başiyerduh.

313 *“Babam imamdı” diyorsunuz. Babanız nerede tahsil görmüş? Ahıskadaki
314 imamlar nerede okuyormuş o zamanlar?*

315 benim babam türkiyáda oşup gálmışdi. hazır benim babamın, oşiyabilsam kitabi
316 var benim babamın. saşliyerim. haman ki yüz yildanöaşdi. arap dilindán, türkçe,
317 türk dilindá. “-sözi türkçedür ama” aöbelá tarih kitabi kimidür, tarih. misalo
318 peyğamberlerimiz náy iş görmiş, házreti ali vuruşmiş, “siyar” bunnar başa düşiyer
319 mi? he, oni, o kitabi görmişin san? sana göstarem. o ama veysel hoca gáldi, onnar
320 ki dedi “biz buni çoş oşiyamazuh hálá” dedi. “şeyöetmamiş oşiyámam” dedi.
321 dedim bu babamın istanboldan gálán kitabidür. babam istanbolda oşumişdi. ondan
322 gálmışdi. emım, emım da yigirmi beş yıl türkiyáda imamluğöetmişdür. çorum
323 şehirindá. çorum viláyeti, alaca Êasabasi. Êasaba şeydür he mi aöbu rayon
324 kimidür? onda alacada, bibim varöonda benim. o alacada. ama bulamadım,
325 tapamadım.

326 *Babanızın adı neydi?*

327 adi teher, teher. benim babamın adını mi? ülfen, ülfen hoca çağırıyerdilár. sora o
328 bizi ki Êulak etTi góturiyerdi malımızı. ondan bir táne türgi gáldi ki şindi o bizda,
329 saçkilári, saçki oliyerdi. iki táne saçki oliyerdi. kóyun saçkısı, kóyun aşsaşali. o
330 da hangi adamlar ki fuşaradur, onnarì ediyerdi ki gálsın satsınnar onnarì. desinlár
331 nadur na degül. na ki var düzüni desin.

332 *O seçki dedikleriniz ne iş yapıyordu?*

333 onnar indi kóyun aḥsaḥali da. “-ḥabarçi da ḥabarçi.” ḥabarçi ki filán belá ediyer,
 334 filán aḥbelá ediyer. sóvet oni kuvetliyerdi oni. aḶKent kimi. onnara dedi ki o gúrçi
 335 ki “ siz náya mislimansız siz?” dedi ki “bunun uşahlari yoḥ midur bu adamın?
 336 çocuḥlari yoḥ midur bu adamın? bená hayiş şedin” diyer. “bene hayiş edin,
 337 bene” diyer “ben bu çocuḥlara bir ineK verem ki çocuḥlar inegi yesinlár.” dedilár
 338 ki “vār, iki táne çocuḥ var.” ráhmetluḥ Ḷardaşımın ikimiz idi. na
 339 demağı şindi bizim necat Ḷadan olurdu, ben yeddi yaşındaydım da. yeddi
 340 sekkiz yaşındaydım da. o Ḷadan ki o sozlari happısını Ḷaniyerdim ha na
 341 diyerdilár. sora o gúrçi çağırđı, mallarımızı Ḷapiya bıraḥđı, dedi ki “get, ḶuḶun
 342 bir táne inegi siza verácam, bağışliyácam inegi.” getTuḥ bir táne sefil inegimiz
 343 var idi, süküt inegimiz. getTuḥ oni Ḷulağından ḶuḶTuḥ. buynuzlari yoğ idi,
 344 kova kimiydi. ama memelári aḥbelá uzun memeli, yaḥşi ináğ idi. ḶuḶTuğ inegi
 345 Ḷardaşım ikimiz, bu ali abbasoğlı diyán bir reisbaḶom var idi. o gáldi da, indi
 346 biza diyer ki “bu inegin südüni anazinán babaza içürmiyasız! inegin südüni
 347 anazla babaza vermiyasız!” sebeb, niya ki anan baban ḥocadur, na bilem ona görá
 348 vermiyasın. hē, bu sozi da Ḷullandı o adam biza.

349 *Sürgün öncesi kardeşleriniz ne iş yapıyordu?*

350 o bir Ḷardaşım, o soradan, o Ḷalḥozdan evelki işTur bu hā! Ḷalḥozdan evelki.
 351 Ḷalḥozdan sora biza mağazından mal vermiyerdi. mağazından biza, kim ki Ḷulaḥ
 352 olmuşdur, o adama mağazından na mal, na parça veriyerdi, na şeker veriyerdi, na,
 353 heç bişey vermiyerdi. ama o mağazınçılár insafli adamlar oliyerdi o ki onlar biza
 354 ayırca ayırıyer, gizliyerdilár da gizlindán veriyerdilár biza. ḶinişḶa verdi
 355 mağazına, hükümet şeyá, yani ki burya azadur, bu mağazına azadur bu adam, elá
 356 bir ḶinişḶa verdi. biza vermadi, biza heç bişey vermadi. biz da alamiyerduḥ. elá
 357 sora sora, sora sorā Ḷalḥozluḥ ki gáldi, bizim da canımıza etdi. yüz kilo et
 358 veriyerduḥ biz. adamlar Ḷırḥ kilo, biz yüz kilo et veriyerduḥ. malımız da
 359 Ḷalmadi. gedip oyandan biyandan alıp götürüv veriyerduḥ. hē yüz kiloluḥ mal
 360 góturup eta tapşuriyerduḥ. ondan sora da Ḷalḥozluḥ ki oldi, yoḥari çıḥa çıḥā sora
 361 biz da olduḥ Ḷalḥoz. hē Ḷalḥoz olduḥ. onıki tütündán bir Ḷalḥoz oliyerdi,
 362 ediyerdi. onıki tütün olsan Ḷalḥozı başliyerdi. onıki tütün olduḥ biz dá. o bizim
 363 o ciger aḥraba Ḷoni Ḷomşı bi onnarda bizá sebeb ki bizá çoḥ navoḶis vuriyer, na
 364 peynirimiz Ḷaliye, na yağımız Ḷaliyer. bizi Ḷutarmadan ötüri. onıki tütün olduḥ
 365 onda, o bizim koroğullari diyen adamlar olduḥ Ḷalḥoz! sora onda bir emımın oğlı
 366 sádir oldu. süküt adam idi. sora da gáldilár, benim Ḷardaşımı oḥumaya yolladilár.

367 bu rabata mi, şehere bir yerá yolladilár. onda bir beşay mi altıay mi oħudi.
 368 ondan gáldi o ki sora benim Ķardaşımı sádirıetdilár. “-aıbu bizim sádrıynán
 369 barabar oħumişdur da eláysa.” he elá onda, yōħ, benim Ķardaşım eveldur. “-hē
 370 cásiminán yolladilár.” he cásimin olur, cásiminán olurdi hē.

371 *Ne öğrendiler orda?*

372 Ķanun Ķayde ögradiyerdilár da ki Ķanun Ķayde belá edin diya.

373 *Yusuf Ülfenov'dan bazı cümle ve kelimeler:*

374 onda olan adamlar hap ottuzıaltidán evel gedandurlar.

375 Ķırıııki, Ķırııüçünci yıllardaki biráz çağrış oldi da,

376 yalandan Ķurma Ķurdi.

377 na Ķadan bizim adamları Ķırdilár.

378 ola, olá! Ķadanıalem, ola bene baħ dā bene baħ!

379 bizá o mahana oldi ola!

380 áskerbaşışı iki kere, iki Pörtқа áşgeri góturdi germaniya verdilár, vuruş vaħtında.

381 olacan, ben bıldır vátánıma getdim. ama vátándan Tıoyuncağumi alamadım.

382 ħasrátluğumi alamadım vátándan. vátán hár şedán TıaTılidur. o Ķuri olsa da, Ķuri

383 yeri olsa da o vátán her şedán TıaTılidur. ...vátán olsa biz bu sıħıntılığı çekmazıħ.

Kaynak Şahıs
 Adı Soyadı: Bayram Ali Latifov
 Doğum Yeri ve Yılı: Gügünoyul/Adigön/Ahıska – 1930.
 Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azərbaycan, 2006.
 Konu: Konuşmasından bölümler.

XIV

- 1 yeddi yilinán súriyellár...
- 2 hár adam, hár maşınaya üç tene, üç tuğ tásárrúfat basiyerdi veşi...
- 3 meger veşi ki çıhartılár o ki da belá Kútinán belá bir KároKayan yağ^h...
- 4 bu yağa gózlari düşár da...
- 5 buni da bunun Táyisi görür, vabamın Táyisi da vabamın...
- 6 vay san niya bu yağı belá ettin dep...
- 7 Kızının boynunda majar, çıldı gáldi, bi Povezá büdürdilár...
- 8 o formada gáldi duşdı, döşegi yoğ, yiyácağı yoğ. gáldi onda işhılıp, kovmahravan,
- 9 bir purt iki purt, kimımız yastuğ, kimımız yorğan, kimımız mindár işhılıp elá elá
- 10 yığıp yığıştırıp...
- 11 san da kóçluğ gáturmuş adamsın...
- 12 bizim artuğ bişemiş olurdi, ona verurduğ...
- 13 har vağona bir táne iştarşın Koydi gálp onda. o iştarşın gálp çağrıyerlár ki falani
- 14 şitarşın, şitarşın Kağ ayağı...
- 15 bir iki táne kömekçi aliyer gediyer...
- 16 iki táne neşökinán aliyer gediyer. ikisi de iki vedreynán gediyer. çorba, iki vedre
- 17 çorba, bir neşög, iki neşöga da etmek Toldiriyellár, cana böliyellár...
- 18 peşimiza Kaçiyer. sani bırañıp ona Kaçiyer, onu bırañıp sana Kaçiyer. işhılıp
- 19 arada şey gediyerdi ki odun Taşısınar.
- 20 murdar işdurama, camaatın bu şarvallarının bu tikişlárına beláluğuna diyarsın ki
- 21 Kara şarvaldur işta, tikişi Kara. beláluğınán diyarsın ki bayaz telinen bişe
- 22 tikmişin. o formada bit Taramışdı...
- 23 o bizim Kazahlarımız yahşi kömek verdilár.
- 24 har gúnda bir ders rus dilcá geçárduğ, bir ders gürcica geçárduğ hap gúnda. Kalani
- 25 azárbáycanca geçárduğ.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Müzeyfe Poladov

Doğum Yeri ve Yılı: Rabat – Adigön- Ahıska – 1932.

Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azərbaycan, 2006.

XV

1 demeli, benim onıki yaşım olurdi, bin dohuz yüz Kırh dördünci yilde, güzüne
2 gelende altıncı sınıfı Kırtardım. yeddinci sınıfa mektefleri bağladiler. daha
3 mekteflere bizleri biraşmadiler, gáturub saldat Toldi.

4 *Okulda hangi dilde okuyordunuz?*

5 biz de azárbeycán dilinde, bir ders gúrci dilinde geçiyerduş. máellimlerimiz
6 azárbaycanlılarıdı. sora gendimizin özümüzden çıhan azárbaycan dilinde oşudan
7 meellimler varıdı. gúrci dilini, rus dilindá ki rus dili, gúrci dili meellimlar
8 geçiyerdi.

9 *Her köyde okul var mıydı?*

10 her köyde mektef varıdı ancaş onuncu sinifáşan tam yoşıdı. merkezi mektef
11 rabatTaydı. rabat ádigönün merkezi yeridür. onda demeli onuncu sinifáşan
12 varıdı.

13 *Okullarda talebeler kız-erkek karışık mıydı?*

14 hē, hem kızlar hem adamlar oşiyerdi, oşlanlar oşiyerdi. ikisi dá oşiyerdi. bu, o
15 vaşıtlarda görduş ki maşinneler Toli Toli maşinale gáliyer. ancaş içindá ne
16 gáliyer biz görmiyerduş. başiyerduş ki ameriKıan sisudabekil maşineler gáliyerdi
17 yollara biyáni. çocuşıduş, máraşlaniyerduş, hem de sayiyerduş ki Kaş tanesi
18 geçti, Kaş tene geçmádi. belá belá meger gáldi saldat, Toldurdilár köylerē,
19 köylerin edirefinē, meşelerē. biz ná biláş ki ná, biz zaniyeruduş ki túrkiyádan
20 Kıorşusi vardur da ona göre bişē bundan kavğa mi açılacaş. ona göre bu saldat
21 gáliyer.

22 *Askerler size hiçbir şey söylemiyor muydu?*

23 yoş yoş, heç bişē, kismeye gelip bişē demázdi. boş gálıp Tolanur gedárdilár.
24 evelceden tayin etmişler hangi saldat meger hangi eve başacaş. biz rayondan,
25 köydán aralıduş, rayonun özündá Turiyerduş, rabatTa Turiyerduş. demeli anda
26 olurdi bir on ev belá onıki ev bizim türk halKıi. geri Kılani ermanılár, gúrcilár
27 yaşiyerdi.

28 *Peki Gürcülerle, Ermenilerle aranızda sorunlar oluyor muydu?*

29 yõh, yahşi yaşıyerduh. elá bir şey olmamişdur. ben orada Tôğulmuşim, onların
 30 içinde böyümişim, yaşamişim. barabar oynarduh çocuqlarınán. yahşi yaşıyerduh,
 31 yahşi da Tôlaniyerduh. hē, maşineler gáldi işte onnara márahlaniyerduh. bir gün
 32 de geldi, gecenin bir vahtında kapımızı dögdiler. Káhduh, benim zati babam
 33 varıidi, nenem varıidi, anam varıidi, bi da Kárdasıım varıidi. biz beş nefer iduh.

34 *Babanız ne iş yapardı?*

35 babam ihtiyarıidi, iş işlámiyerdi. elá bir Kálıhoz tükánında işliyerdi. belá bir hırda
 36 mırda bişeler saviyerdi. yaşı olurdu bir altmış yaşında. görduh ki gáldi Kápi
 37 dógdilár. gecenin yarısıdı. sese eşitTuh, babam Káhdı ayaği, çıktı Kápiya.
 38 içeri.saldatlar Tôldi. girdiler içeri dediler ki “Káhın! herkeşi kaldurun!” biz
 39 çocuqlarıduh, Káhtuh. dedilár ki “belá sıraya düzülün!” düztilár bizi. düztilár
 40 başladilár evleri aramaya. zanduhlara başıyellēr, çamadannara başıyellēr, bele
 41 bizde terehler varıidi onnara başıyeller. biz de şaşurduh ki náıoliyer. sora...

42 *Niçin arama yaptıklarını söylediler mi?*

43 yoh, demiyellár! náya görá araduhlarını demiyellár. sora dediler ki “sizi
 44 köçürácavuh bundan. veşizi yığışturun.” tamam, biz deduh ki elá zanduh ki, bu
 45 rayondur da buraya bişe saldat mi Tôlacađ nedür, biz deduh ki bizi köyá góturun,
 46 köyá gedağın. dediler “yõh! sizi tamam köçürácavuh bundan!” elá diyánda dedi ki
 47 “veşizi yığışturun, ná ki alabülürsüz alın. zehre alın, döşegıalın, geyimıalın. belá
 48 bişelerıalın ki sizi uzağ yerá góturacađ.” ancağ nerá góturacađlarını demadilár ki
 49 felen yere.

50 *Kaç günlüğüne götürüklerini söylediler mi?*

51 yoh yoh! heç dememişler ki Káç günlüğadur, náyadur. heç bişe demádilár. ancağ
 52 dediler ki “yığışturun!” birıiki tene çuvalnan zehre alduh. bi tene zanduhıalduh,
 53 döşegıalduh, bi iki Kát döşegıalduh. hırda mırda bişelár alduh. dedilár ki “çıhın!”
 54 evimiz belá yoldan biráz dereyeydi. arhaynan yola çıhartdilár. daşıduh, o yola
 55 çıhartduh. ondan sora maşın gáldi. iki tütün yüklemiş, üç tütün başıa, ona
 56 bündürdilár bizi, onnan çıhartdilár. sora bizi gáturdilár, demeli yolda biz gelende,
 57 aşışhadan geçende bizim şennigin bir maşınası devrülmişdi. onda adamlar
 58 yatiyerdi yüzüKıuyli. veşi tökülmişdi, den Táđılmışdi onların. áglátıdi ki
 59 maşınamızdan babam atıldı getmáya, saldatlar Kıoymadi. çünküo góturan
 60 maşınáynán saldat Ta gediyerdi barabar. iki tene üç tene saldat varıidi. onnar
 61 Kıoyurmadilár onların yanına ki başıağ. hem de bizim kövdenıidi,
 62 tanışıadamlarıidi. daha bilmezuh náıoldi, ondan sora bizi góturdilár.

63 *Ölenler mi oldu orda?*

64 ölenleri daha bilmeduğ ki ölen var midi, yoğ midi ağniyamaduğ. ondan güturdilár
65 bizi azđura. azđurdan geğuğ. onda bir yer varıidi onda ágláttilár. boşatdilár veđu,
66 dedilár ki “vağonnara binácađsız!” orada demeli ağşamaçan Kalduđ. vağonnar
67 varıidi, vağonnara bizi toldurdilár. Tavarni vağonnarıidi. hangısı ki, mál, belē şey
68 geden vağonnara Toldurdilár bizi. demeli biz bir vağona, biz alti tütün binduğ. o
69 hangısı ki rayonnıçında yaşıyannar varıidi, onnarıidi. gecá yuğlamiğuğ, bir da
70 bağsağ ki rađ ruđ oldi. maşıná, bu vağonnar teprendi yerinden. dediler ki “kazan
71 gáldi, kazan gáldi!” biz ne bülürüğoni! görmamiğuğ, bişe etmamiğuğ. “koşti,
72 kazan Kostí!” dedilár, ondan sora bağladı háreketetmáya. demeli biz dördünci
73 eşalonıduğ. bizdanırali dört eşalon getmiğuğ. gecá gündüz gelduğ, gelduğ
74 yollarda...

75 *Yemek için ne aldınız yanınıza?*

76 yemáya? náalacayıduđ. heç bişe ulağduramaduğ. birez un alduğ, oni da orda
77 büşürmağolmaz. ē, etmek varıidi, etmekdanalduğ. yolda gelmede pıraduğ
78 veriyerdilár.

79 *Tren ne kadar zamanda mola veriyordu?*

80 vağonnar mi? yōđo istansiyalarda, hangi istansiya ki boş o istansiyada Turiyerdi.
81 iki sahat, bir sahat, üç sahat. elá oliyerdi ki besahataçan çekiyerdi.

82 *O istasyonda kaldığınız süre. İki mola arası ne kadar sürüyordu?*

83 şindi diyerimıa ki her gún yol gediyerduğ. gecá da gediyerduğ günúz da
84 gediyerduğ. Turiyerduğ da istansiyalarda, bazi istansiyalarda. evlá vağtında
85 nerda ki Turiyerduğ, orada gáturiyer bizá Payok veriyerdilár. yemeK veriyerdilár.

86 *Yemek yetiyor muydu?*

87 náy yetmási! o nerda yetárdi! ná ki veriyerdilár oni yiyerduğ. etmeK varıidi oni
88 yiyerduğ.

89 *Peki. Kış ayıydı diyorsunuz. Isınmak için ne...*

90 Kışııidi. savuğıidi. yollarda ki nerdá ágládiyerdı, ortada bir peç KoymuşTuğ, o
91 şeyin vağonun ortasında. orada nerda Tursa, odun nerda var ki? nerda ki
92 Turiyerdi, o kim ki biráz adamlar var, onnar gediyerdi, çeper meper bişeler
93 Kırıyer gáturiyer, yanduriyerdi. elá da oliyerdi ki Káliyerduđ savuğda pecler,
94 döşegin içinde yatıyerduğ. günúz da gecá da. savuğdan elá oliyerdi ki
95 çığamiyerduğ. hatta bir yerdá su gátürmede, suyi da yollarda alıyerduğ, ben gettim
96 su gátürmeyá. uzağıidi, şennik çoğıidi o ki aldilár herkeş geri kayıtmada ben de

97 aldım. geri qayıdanda birden povez fit çaldı. Kâhdım ki geri gálmaya, povez
 98 başladı teprenmáya. ben Kâştım, gücüm Kâvatım Kâurtuldi o ki, bağdı ki babam
 99 çocuğ geridá Kâldi. atıldı Povezdan gáldi beni Kâucağladı, geriki vağonnarın biriná
 100 ancağulaşdırdı bindürdi. ondan sora gálduđ, gená nerda ki Túrđi, sora gálduđ öz
 101 vağonumuzı bulduğ.
 102 *Nerdeyse kalıyormuşsunuz orda. Yolda kalanlar, ölenler oldu mu?*
 103 yolda helbet, yolda ölenler çoğıdı.
 104 *Yolda ölenleri defnedebildiniz mi?*
 105 yolda ölenleri kım nerda gömládayıdı. elá alıyerdi, nerda ki Kâr varıdı,
 106 Kârınıçıına gömliyerdilár.
 107 *Yolculuk sırasında tuvalet ihtiyacını nasıl gideriyordunuz?*
 108 tuvalet işi, vağonda tuvalet işi yoğıdı. eláydı ki geceolsa, getmáda olsa çocuğ
 109 mocuğ, kapıyaz bişey araladırdılár, ondan şeyedüirdilár. çıđardılár bayıra. sora
 110 nerda vağonnar Túrduđ ki , Povez Turiyerdi, herkeş töküliyerdi vağonnarınaltına
 111 sođulıyerdilár. vağonnarın altında yola vurıyerdilár./.../ elá ondan da getduğ,
 112 gecási günnúzi sibirá, sibiryá Tağlarından geştuğ. çoğ zavuğ zorladı orada. ural
 113 Tağlarında. elá oldı ki dâa vağonnar gezemádi . kiollari kürúmaya başladı. onun
 114 maksus kürúyan şeyi varımiş onun, kazani. ondan sora yollar açıldı, sora getTuğ.
 115 elá oliyerdi ki Kâpilár buzliyerdi, açamiyerduğ. o nomlarınán zorinán açıyerduğ.
 116 elá buzliyerdi savuğTan. savuğTan Tođannar da çoğ oldı. elási oldı ki çiplağ.
 117 bizim vağonumuzda bir neneynen bir dede varıdı. Çirelidi. onnarın o bağçada
 118 Turiyerdilár da, heç kóya Koyármadılár. oradan bündürüp gáturdilár. hecbişelári
 119 yoğıdı. bir mitilinıçında gáldılár günáhluga. çoğ aıbelá çıPlağ gáldılár.
 120 bütürmişlár vátanın halđını. o köylilárını. gendinin şennigi Kâldi köydá, onnari
 121 bizinán surdilár. işta gálduđ, onaltı sutKa gezduğ. onaltı sutkanın içında
 122 TaşKende gálduđ. dedilár ki “bura TaşKenddür.” giriyer, áglátdılár,
 123 manevraıetdilár. sora endürdilár bizi bir çığrığ diyen, çığrığ diyen yer varıdı,
 124 şitansiya, Taşkendin oraya verdilár. çığrığda gáturdi bizi endürdilár. ondan sorá,
 125 maşinelera bündürdilár. ondan rayonnara böldilár. beláynán cámaat bittevi
 126 birbirindánıayrıldı. sora özbeKlerin içine dúşTuđ. na bilem násil demişseler
 127 insana yağın gálmıyerdilár. güya onnara elá büldürmişlár ki “adam yiyánlar
 128 gáliyer. Kânıçán, adam yıyanlar gáliyer.” sora sora, yavaş yavaş aluğtuğ
 129 birbirim lıze. sora tökdilár, evlári herkeş, nerdeıelá ev varıdı ki. kimisin Kâpısı

130 yoh, kimisin penceresi yoh. peci yoh. savuḥ aylara gitTuḥ girduḥ. çoh aziyet
 131 çekmişuḥ çoh! devlet sora sora başladi azarazar şey vermáya. yardım veriyerdilár
 132 bazi. kim ki yahşi K̂alḥozlara dúşmışdi, onnar, K̂alḥozlar yardım veriyerdi devlet
 133 yardımı olanaçan. sora devlet de yardım verdi.

134 *Durumunuz düzelene kadar neyle geçindiniz?*

135 belá gáturduḡumuz arzaḥ. ná ki varıidi oni yeduḥ. bitürduḡundan sora orada da
 136 hırlı bişey yoḡıidi. onda da zahara yoḡıidi ki versinner cámaáta. çoḡı ac K̂aldi,
 137 çoḡı acından da oldi. ot yedi, küncere yedi, ē ḥastalandi, çoḡıadam orada
 138 dünyasını deḡişdi dā./.../ demeli K̂amindatdan açılanaçan onda getduḥ K̂amindat
 139 altına. K̂amindat idi. on iki yıl. demeli k̂amindat olan vaḥtımızda bizi bu kövdán
 140 baḥşa kövâ K̂oyurmazdilár. k̂amindat möhkem baḥiyerdi. k̂amindat rejimidi.
 141 baḥşa rayona getmáya olmiyerdi. eger ki bu rayonnadami baḥşa rayona getse
 142 Pazar var, eláydi ki bazara getmeli oliyerduḥ, baḥşa rayonıidi, onda eger ḥabár
 143 verey T̂utaydilár, gáturanda K̂amindat K̂apadiyerdi.

144 *Hangi rayona baḡlıydınız siz?*

145 demeli biz evel düştüḥ buka rayonna. T̂aşK̂endoblasımın buka rayonuna. buka
 146 rayonunda üç yıl onda yaşaduḥ. sora ondan köçduḥ gálduḥ sırdarya rayonuna.
 147 sırdarya rayonunun leşnivalinski diyán bir köyi varıidi, orada yaşaduḥ. işteduḥ ki
 148 biz gendi kövlárimizi, bizim kövlilár, heppisi semerK̂anda dúşmışdi. oraya
 149 gedemeduḥ daha, elá ḥalduḡorada. orada T̂aşK̂ende yaşaduḥ. demeli on beş yıl
 150 yaşaduḥ. ondan sora azarbaycana gálduḥ, köştüḥ. bin doḥuzüzelli doḥuzunci
 151 yilda azarbaycana gálduḥ./.../

152 *Peki sürgünden sonra hiç Ahıska'ya gittiniz mi?*

153 özbegistandan gelenden sora buraya ki gálduḥ, azarbaycanda altmış beşinci yilde
 154 getdim. bir dönüm getdim borcoma. borcomda şeydá oldum, malicede. ondan
 155 getmaḡıştádım, biraḥmadilár. beni evel proP̂oski yazdilár. K̂ırḥ adam birden
 156 gedácayduḥ demeli eksK̂uriyaya, farziya diyan yera. gedánda benī azḡur
 157 boḡozunda, nerdá ki saldat bekliyerdi, orada áglátdilár. K̂ırḥ adamınıçinden
 158 paspırta baḥiyerdilár, hem da onda ispisok varıidi. ispisoka baḥiyerdilár. o
 159 ispisokınán demali yoḥliyerlár P̂aspırtlari. beni ki górdilár, beni áglátdilár,
 160 endürdilár maşınadan. dedilár ki “bu adaminán işimiz vardur.” sora bizi góturan
 161 eksşorsovát varıidi. o adam dedi ki “náıışTür?”onnar gúrcica K̂onuştilár. sora
 162 dedi ki “biz zastava gedaḥ gálaḥ.” onnarın iştaba. gettilár gáldilár bir maşınaynan.

163 iki avftobuz gedyerduh. yigirmi tene bir avftobuzda yigirmi tene bir avftovuzda.
 164 sora getdi gáldilár, dedilár ki buni Êoyormiyerlár. daha náya sebeb Êoyormiyallár
 165 oni demádilár. sora beni eglátdilár. otuz dohuzadam getdi, ben Êaldım. yalağuz
 166 Êaldım, ondan adam gáldi, o şeydan iştapdan adam gáldi beni başlátdi
 167 sóylatmaya. sorğú suvalan ki “sán niyá gediwersin?” “... gedyerim, ben felen
 168 vahıt gúrcistandan köçán adamım.” onda yazıladı ağıri. dediler ki “sene olmaz.”
 169 izahat aldilár, beni çevürdilár geriya. ondan gáldım mali cani Êurtardım. sora
 170 Êahđım eve geldim. bu altmış beşinci yilin evvelidi. sora altmış altıncı yilda gená
 171 getTuğ. Êalhozdan üçadam getTuğ. bundan dakúmánt alduğ ki biz
 172 ...pensiyanellára pensiya çıhan vahıt idi. onnarın, ondan arhıvden dakúmánt
 173 góturacağıduđ ki penséya çıhma hakkında kağıt góturacağıduđ ona getmede.
 174 getTuğ tahsinán getTuğ. orada bizi borcomda endürdilár. o azğur boğozı gená,
 175 beni ki evel nerdá endürmişdilár, orada gená endürdilár. o ikisini Êoyordilár, ben
 176 gená Êaldım onnar gedenden sorá, o saldat zıvanıt etdi o şıtaba ki “belá belá bir
 177 adamdur dakúmenti var. bu işen ötürü gedyer.” o şeylár da, ispisoklar da
 178 bendáydı. ondan işte ne dediseler, sora dediler ki , o saldat dedi ki “yahşı Êoyer!”
 179 ondan sora Êoyordilár getTim. üç gün Êaldım vahıt. üç gün Êalandan sora
 180 arhaTaşlarımı da getTim onda buldum. onnar da iki gün kalmışdı ama onnari ben
 181 orada görámadım. onnari ayricána gótürmişdilár. gótürüp kövlárını bir iki sahat,
 182 üç sahat gezdürmişdilár, ondan geri gótürmişdilár, Êaytarmışdilár borcoma. hama
 183 ben onda iki gün Êaldım. onda bizim Êomşılárımız varıdı. ağıri bizim rayonda
 184 Êuriyerduđ, beni taniyánlar çoğ varıdilár. oğlanlar varıdı benim yaşımnda,
 185 böyüğadamlar varıdı. bizi hep taniyerdilár, çünkü Êomşıduđ. onnarınán
 186 góruştuh. çoğ yahşı Êarşıládilár beni. ondan sora geldim geri arhaTaşlarımı
 187 buldum. ondan da gená Êalduđ borcomda biráz rahatlandıuh, sora gálduh. sora
 188 seksenüçüncü, seksenördüncü yildá iki defe, noyabr ayında gettim. noyabrın
 189 onördünde gi ÊaÊ raz, bizim köçen vahtımızda, o günde gettim oraya. ondan
 190 sora daha getmemişim.

191 *Mani, şiir bilir misiniz?*

192 vátánüçün ben bir belá destán yazdım. istese ohiyemöni: derelerin suyi açıp
 193 küre düşerdi/ rabatın yoli ecereyi aşardı/türk, gúrci, ermani Êomşı olup yaşardı/
 194 onnarınán barabar yaşardıuh bizlár// ádigön, ağışa, ağhalkelek, haspinza/
 195 bağdanovka beş rayon var kóbliyanda/ bu rayonnarın iki yüz seksen köyündá/ yüz
 196 seksen bin türk halkı varıduğ bizler// on dört noyabr ÊırhdörtTe/ esgeri

197 obliyana oldurdi/trk alkn vtnndn aldurdi/biz milletin ocan sndrdi
 198 / istalinin emri^yle kcurdu bizler// esgerleri btn kvlere bldiler/ her bir eve
 199 iki s esger verdiler/ yari gecede gelip api dgdiler/ o yaman, perian olmiu
 200 bizler// api atu bizi sraya dzdlr/ amadan zandulara bir bir batilr/ btn
 201 dip kay hep aradilr/ soradan bu abri eitTu bizler// abr verdilr ki veizi
 202 ygn/ tezolun, tezleturun, evlerden nn/ birez zehre, az dek, zandu
 203 amadan/ ygp ygsturunup tez Tu bizler// hartdilr evlerden srdilr bizi/
 204 ihTiyr, cavn, oc, glni zi/ mainnra binenlr arturdi szi/ nolan
 205 anda srldu bizler// olan muhacirlr mainner bindi/ mainelr kervani yola
 206 dzldi/ vtndan alkmzn eli zldi/ alan vtnoldi, srlen bizler// maina
 207 kervanmz azura endi/ boanan maineler geriya dndi/ saapsız almz
 208 vaonnara oldi/ avarni vaonnara bindu bizlr/ayrldu vtnin toprai
 209 andan/ o gzel meelerden alar bandan/ savu bulalardan, aan
 210 aylardan/ bol meyvali balardan ayrldu bizler// bahari iekli, yazi serin havali/
 211 gzi bol gelurli, i savu arli/ dereleri, tepesi, dzi ekinli/ iekli yurdumuzdan
 212 srldu bizler// dzlerde otliyan o srmz aldi/ meliye meliye okuzumuz
 213 aldi/ dvletimiz malmz mlkmz aldi/ o adar ml, dvletTen ayrldu
 214 bizler// ayrldu vtnmzden yaralar teze/ srdiler almzi geder gelmeze/ o
 215 ar eziyatlar verdilr bize/ gnahsız bir alid, srldu bizler// sibir
 216 alarnda savu zorladi/ ari yadi, tipi esdi yoli krladi/ bir kimse halmzi
 217 soran olmad/ ar boran iind altu bizler// vaon apilarn zorinan aTu/
 218 bazi istansiyalardan urmadu geTu/ uzli savu sulari yollarda iTu/ yol
 219 boyi o adamlar ytrd bizlr// yuladu oyandu vaonlarda yatt/
 220 onaltnci sutada akende atTu/ zmzi yeni bir lkeye atTu/ bitinen
 221 pirelere yem oldu bizlr/ yolumi utmiim ben haa ori/ almn
 222 ferzendiyim vtna bali/ vtninden arali sinesi dali/ dignli mzeyfeyim
 223 efreiloli. /.../ rhmeyle ilhi ehli islm olana/ vtninden ayrlm arda alana/
 224 vtnin hsretini ekib gelene/ nesibet, o diyara avutur allah// yurtTan hali
 225 elliu yil oldi/ esgilerin yerine teze nesil oldi/ o vaitki adamlarmzdan birezi
 226 aldi/ onlari vtna yetitur allah// alkmz el alduruv senden diliyer/ herke z
 227 yurdunun sahabi oliyer/ yurdi olmiyanlar arp aliyer/ bizi yurdumuzun sahabi
 228 et allah// alan ki vtnsiz olmiya/ her birimiz bir diyarda almiya/
 229 feranadakilr kimi yanmiya/ yardmet vtna ygla allah//o adamlari
 230 vtn hsretini ekdi/ vtniun elinden geleni etti/ vtn hsretile dnyadan

231 ötdi/ onnara ğani ğani ráhmetet allah// vátáná gedemáduĥ bilmem neıışdur/
 232 bütün Ķaza beláyi bizdán savuştur/ sen bu ĥalĶi bir oraya yıĝıřdur/ vátáná
 233 yıĝılmayı tezleştür allah// senin emirleren emel edáruĥ/kısmetetsen biz vátáná
 234 gedaruĥ/ gençlerimize toylar onda edaruĥ/ ĥeyirli toylara ulaşdur allah// kitlenmiş
 235 Ķapıların izin ver açah/ aĥan çaylarımızdan çemlánaĥ geçah/ meyvasından yiyah,
 236 sularından içah/ rızĶımız vátándá nesibet allah// yaratmişin on sekkiz bin alemi/
 237 özün bülürsün başımıza geláni/ yıĝıřtur vátáná saĝu ĥasta olani/ kabulbet
 238 duamızı sen allah.

239 *Başka şiirleriniz varsa onları da söyleyebilirsiniz.*

240 vardır, bu da ĝená o zamanaya baĝlı birez, birez de vátándán Ķarıřmiřdür:
 241 Ķadirallah senden budur dileğim/ merdinıışın namerdlere düşürme/ namertler
 242 aşını merde yedürme/ varınalıp çölden çöle düşürme// bazılárın öz yurdundan
 243 köçürdün/ namerd köprüsünden merdi geçürdün/ köçkün edip Ķurbetlere
 244 düşürdün/ bendelerin elden ele düşürme// bir ĥalkın ki olmaz ana vátáni/ o
 245 milletin salĝam olmaz bedeni/ almiş yüregine derdile ĝami/ sán Ķulların ĝámden
 246 ĝame düşürmá// ĥasta dúřmiř hekime o gedemez/ parası yoĥ deri derman alamaz/
 247 çarásizdür, malicaya varamaz/ beylelerin çetin güne düşürme// bazileri alıřmiřlár
 248 çoĥ pula/ yoĥTur dese inanmazlar o Ķula/ yúz döndermiş kimseye bahmaz
 249 yoĥsula/ kásipleri sen pis güne düşürme// zamana puç oldi insaf Ķalmadi/
 250 riřfatĥollar cázasını almadi/ faĥır fuĥara üçün yaĥři olmadi/ faĥırlari riřfatĥora
 251 düşürmá// bu da bir dövürdür gelip geçiyer/ herē taptuĝuni yeyip içiyer/ ĝúni
 252 yetán bu dünyadan köçiyer/ Ķalanlari yaman güne düşürme// müzeyfe Ķoca der bo
 253 hal yaramaz/ fuĥarayı düşküni kimse aramaz/ bu dünya heç vaĥıt belá Ķalamaz/
 254 muminleri namerdlere düşürme.

255 *Özbekistan'da nasıl geçiniyordunuz? Ne işler yapıyordunuz?*

256 onda bizi işá góturiyerdilár, ben çocuĝıdim. aĥşamaçan işláduřdilár. hec aĥşama
 257 elá da bişe yoĝıdi ki vereler. pambuĝ çapiyerduĥ. pambuĝ, pambuĝıdi, pambuĝ
 258 çapaladiyerdilár. zati Ķıřta ki gettuĥ, baharaçan gótürduĝumuzi yeduĝıoyani
 259 biyani. baharın işá çıĥardilár. ben de ki çocuĝıdim, benı da çıĥardiyerdilár.
 260 demeli elá oliyerdi ki aĥşamaçan işlerduĥ, bizim işláduĝumuz haĥımıza
 261 birıstıķanıun verürdilár. o birıstıķanıuni gátururduĝevē, oni Ķarıřtururduĥ,
 262 çorba yaparduĥ, oni içárdıĥ, onınan yatarduĥ. elá da olmişdur ki Ķanallara
 263 góturmiřlár, babam Ķırĥ yeddinci yilda, Ķırĥ sekkizinci yilda ráhmete getTi,

264 evdá işliyánımız yoğıidi. anam işlámiyerdi, Kardaşım küçüğüidi. nenem de
 265 ráhmete getmişti. demeli kalmıştığüevde üşöcan. Kanala góturiyerdilár. bir defe
 266 Kanala góturdilár bizi, uzağ bir bağşa rayona. orada elá bir büyük Kanalıidi ki
 267 aıbelá arhamıza bişeylár yapmışdilár. onnara gedárduğ, aşığda toprağ
 268 Toldururdilár, çıhardurduğ kanalın üsdünē yoğari, sırtınán, oyani tökerduğ. her
 269 birimizi, her bir getTuğumuzda bizá bir táne Tavon verurdilár, bir hot etdi. demeli
 270 iki defe getdi, üç defe getdi. aşığamaçan norma varıidi, gerek o normay
 271 Tolduriyerduğ biz. elá olurdu ki arhamızda yaralar açılurdi yara. o şey, toprağı
 272 Taşımada. bir gün ağıri canımıza yetTi, ondan Kaçmağıistáduğ. ancağ yemeye dá
 273 ná veriyelár, boş! onnar bir şevle diyerdilár, ondan yapardilár belá az birez
 274 pirinçTen, şeylerden, onnarınán yiyarduğında ğıdalanurduğ gündá üç defe
 275 verürdilár. sabahınán boş çayötmek verürdilár. evláda verürdilár bir de ki
 276 aşığamdan. bir gün bir alti daná arhadasıduğ. benden büyüğüidiler. içlerinde en
 277 küçüğü benıidim, balacasi. Kaçmağıisteduğ. neyöedah? o aşığam verduğı, biza
 278 verduğı yemegi sağladuğ ki gecá Kaçacavuğ. ondan da Kaçmaya iki sutKaluğ, bir
 279 yarım sutKaluğ yoldur. piyada gálacavuğ. oni sağladuğ alti taná arhadaş, onınán
 280 KaçTuğ. Kanaldan KaçTuğ. yolda gelmede birez ki gálduğ, ö şeylári,
 281 yemeklerimizi yeduğ. çünkü aşığamdan ki yemamişduğ, acıduğ, onnari yeduğ.
 282 gálduğ o günü aşığamaçan, aşığamdan gálduğ gená sabahaçan. bir yerá gálduğ ki bir
 283 yerdá tallalarda Çarğala ekilmiş. acıduğ, bağsağ ki Tatli Çarğala ondan yeduğ.
 284 demeli buni savuğ vurmış, biz bilmeduğ. ğıdalanmağıüçün yeduğ. birez gálduğ,
 285 bir üşöört sahattan sora ki başladı cámaatın karni ağırmaya, hastalanmaya. elá
 286 oldi ki hastalandi yolda Kálanlar oldi. içimizden birıiki tenesi birez yaşıidi, onnar
 287 gáldilár evlerimize háber verdilár. ondan bize az da olsa yemekten, Çadiden,
 288 etmekTen gáturdiler. onınán gálduğ çığduğ evimizá. çoğöağır günnár geçirmişuğ
 289 elá kaç tene yerdá. hastalanduğ, evá gelenden sora bir hafta hastalanduğ. ondan
 290 gelür gená bağardilár ki geri Kaçıp gálmişlár? terkel yollardilár. işta gedán
 291 gedardı, getmiyán getmezdi. elá oliyerdi ki işliyerduğ yılın ağırınaçan, boş! emek
 292 günü yazardilár, yılın ahırına gelende hec bişe vermezdiler. yoğıidi bişeylári. para
 293 yazardilár ama ki emek günü, ona bişe veremezdilár. sora sora, sora sorá bu ağırki
 294 yıllarda o vağıtlardan sora birez yaşıilándi, başladı yaşıiláşmaya. Kalğozlarda
 295 vermeye başladılar. o vağıtTa bostan ekárduğ, onınán yaşıaduğ gálduğ da.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Barat Saidov

Doğum Yeri ve Yılı: Çörçila – Adigön- Ahıska – 1927.

Derlemenin yapıldığı yer: Saatlı/Azərbaycan, 2006.

XVI

1 başımıza duşan, heç, yerkúrrasında olan mislimanların heç birinin başına
2 dúşmasın. biz Kırh birinci yildaki başlandı vuruş, bizim o vilayatTan, túrk, ahışha
3 túrklerinden yeddidán yetmişáçan asgera toplaş góturdi. eli, erkeklerin el Tutanlar
4 erkeklerden kisma Kalmadı. dedelér, çolaqlar, korlar, sağırlar Kaldi. o dövürlári
5 geçürduş, gálduş Kırh dördüncü yilā. Kırh dördüncü yildā, ahırında, noyabır, yoş
6 sentiyabır ayından gáturdi bizim o dereya Toldurdilár saldat. her kövda beşyüz,
7 dörtüyük, üçyüz o apisaski saslav, saldatın da en büyük şeylári ki yaşşılári.
8 oninán da bu “na habardur? na habardur?” dep, halk arasında söyliyanda, “bunnar
9 niya gáldi? naya gáldi?” diyanda elá bir söz işlátdilár onnarın içindan, o
10 apisellárdán, o kamondoşılárdan ki “buradán, bu şarh tárafTan, túrkiyá tárafTan
11 germannar, nemeslár gálacaş. vuruşun Kabaşını almaya, o dövüşün Kabaşını
12 almaya sebep bu saldatlar gáldi buraya.”

13 *Bu askerler gelmeden önce bu tarftan Türkiye'ye gidip gelenler var mıydı?*

14 yoş yoş yoş yoş! heyir heyir heyir! yalandur. o elá bişe olmamişdur. túrkiyeyá
15 gedán da yoşıdi, gálan da yoşıdi. şiranisa mökKemıdi. iki üçsıra tellar
16 varıdi. aşrana ... varıdi. zastavalar varıdi. elá bişe yoşıdi. zaptışat etmişdi,
17 túrklárinán rusların arası çoş bozuşıdi. túrklára ehtibari rusların, munasábati çoş
18 pisıdi. ondan sora mekteflár başlandı, Kólhoz idaralari başlandı. saldat Toldi,
19 dörtüyük, beşyüz saldat. biz ÇerÇilav kendindáyduş. adigön rayonunun ÇörÇila
20 kendinde. biz Korşiyeruş ki bu nemeslár gálp bu tárafTan vuruş etsa biz
21 Kırılmiyaş, ayaşalti olmiyaş. belá fikirdáyduş! ama lákin gáldi gün Toldi, ay
22 bitdi, günnar geçTi, ondördüncü noyabır günü gecánın yarısında haman o ÇeÇla
23 kövündá bēn, bاراتalı olsam adım, saidefendinin oşliyim. ÇeÇlada
24 saidefendinin oşli. bizim aşe kendısavetinin sádiri onsekKiz tene gúrciy
25 gáturdi. doşuz tenesi şadı, doşuz tenesi er. alduşonnari Konaş. “náya görá,
26 niya?” diyanda o kend savetine, dedi ki “bunnar siza kömági olur. bir gecáluş
27 misáfirdur, alacan!” alduş. gecanın yarısında bizi iclasa çağırdilár ev böyügi bir
28 táná, saldatlar, o kendin birıgadası. bir Komşı oşlaninán barabar getTuşıclasa.
29 ameriKanın sudabökür maşınnari yışılmışTi kövün Kıraşında bir böyüş düzluşa.
30 düzi yera. onda sudabökür maşınların bordlarını birbirina Tadayıb, açıb iki üç

31 t r fTan p r cektill r, iŖihlar vermiŖl r. o iŖihda farmani oğudi bir general “...
 32 savyetski say za! sizi buradan  alduriyeruğ!” t rkiyedan nemesl r g liyermiŖ,
 33 falan fil n, uruŖ muruŖ olacaymiŖ. “siz yeddi yilluğa buradan  ahacağsız! orta
 34 aŖiyaya s racavuğ, s rg n edacavuğ sizi!  alduracavuğ sizi!” deyil n rus dilind 
 35 o farmani oğiyanda ... bir g rci dağtor  ari var idi, t rk dilinda  erovet etmay
 36 baŖladi. oruŖca ağniyannar b  ok s kimi b g rmaya baŖladi, ağlamaya biri  ocuğ
 37 kimi, meledi biri  avar kimi, b g rdi. el ynan amaliyat baŖlandi.  arışılıuğ,
 38  alduğ geca  aranuğd , ayağaltınd .  c sahat m hlet verdi.  c sahatın i inda
 39  ihmalisız, doğsan put yukin n. doğsan put, bir yarım ton yukin n  ihp
 40 g lacağsız buraya.  c sahatTan,  c saniye,  c d k a ge sa, bel   il iplağ olsa da
 41 alıp g tururuğ buraya maŖinaya b ndur ruğ gedarsız.  ur , y Ŗ, n alsan al,
 42 doğsan putTan doğsan Ėram ziyada olmasın. bunin n b g ra b g ra getTuğ,
 43 ağliya ağliya getTuğ. nayımız var elimizde? maŖınımız yoğ, arabamız yoğ!
 44 doğsan puti bir kilometir, bir yarım kilometir yera  aŖımaĖ m mk n olmaz ağır!

45 *Ya ne ile taŖıdınız?*

46 nayin n  aŖıyacan? gerek arĖaynan! ağlamağ sızlamağin n o  c sahat ge ti.
 47 Ŗ k rler oluns  allaha, o on sekiz tene gelen  deli g rcil r, t rk dilini d 
 48 biliyerdi onnar, biza yardım etTi. araba g turdil r,   bizim arza dan, ordan
 49 burdan el eŖiyasından doğsan put Ŗeyi zar h zagin n g turdil r o sudab k r
 50 maŖınaların yanına.

51 *O G rc ler size hi bir Ŗey s ylememiŖ miydi?*

52 yoğ yoğ! niy  g ldız desah, onnar biza dedi ki “biz ac raya ged cavuğ y rın da
 53  ari k riyacağuğ da!” yol a maya  azma k rekl ri var idi onnarın elinde. bizi
 54 el  inandurdi onnar. onn n onnar biz   oğ b y k yardım etdil r. ama bizim
 55  alan v r, d nyaya, Ėapsına onnar sahab oldi. eger mali toplamaya, d nyaya,
 56 zeng nluğa, bayluğa onnar sahaP olmalidur. el  da oldil r da^ha. onin n da  ahduğ
 57 g lduğo k vun  ırağındaki sudab k rların yanna. b ndurdil r biz , biz g n
 58  ihanda k vd n  ihTuğordan.  al niya,  alonya, b y k  alonyaynan g lduğ
 59 elli kilometir. istansiyaya, aĖıŖhanın aŖaĖısında bi istansiyaya g lduğ. orada geca
 60 g turdil r vağona. ertasi g niki gecaya  alduğ.  avarni vağonnara, san mallari
 61 girdurmazdın ona. mal girmaz, o vağonnar  avarni vağonnar.

62 *Bu demiryolunu size mi yaptırmiŖlardı?*

63 o demüryollarını? iki yıl irali başladı, iki ay olmuşdi. Kurtulduğu, demüryoli çıhp
64 galdığına valeyə. savyetlər, gürcilər, heç bi zavot, fabriğa yoğidi. meger o
65 demüryoli biz üçün hazırlanıyor o demüryoli.

66 *Türklər çalıştı mı demiryolunun yapılmasında?*

67 e türklər işlədi, ya kimi işlədiydi? hā! o bir əyağı yōh, çolāh, sāğir, ihtiyarlara,
68 onnara işləp tiktürdi yoli, çıhardi, Kurtardi. ē, savyetlər nemesləri Kətləmişdi
69 gədiydi. amari Kənin sudabökür maşınları Kəldi bizdə. oninən istifadə etdi.
70 gürcilərin evədən evel biza hazırlanən pıroyektini, dumanlı günü, Kurt dumanlı
71 günü sevar, o gūnnarda Kə Kəraz, pıraystivada da, savyet pıraystivasında, beriya
72 kimi hək düşmənləri, istalin kimi o quldizimğa falana filəna verilən adamlar,
73 millətçilüğe, açis Kə etti açis Kə. türklərinən gürcilərin minasabəti əvəldən əvəl
74 birbirinə Kərama Kərsi olduğunən, orada düşmənluğ olduğuna görə istifadə etdi
75 momentdən. yoħsa günəhsiz aħışha türkləri, o derenin türklərinin bir tənəsi nə
76 əsgerdən Kəçmişdir nə savet hökumətinə Kərsilü gərsətmişdir. heç, heç, heç!
77 niyə bizdən ... həyif əldi gürcilər, ruslar?

78 *Gürcülərlə aramız iyi değıldi dediniz? Niyə iyi değıldi?*

79 sən diyan ey değıldi. ottuzəaltıncı yıldən başlap bizinən Kərama Kərsi. bisi
80 istədilər gürcicə oħutmay.

81 *Ottuzəaltıdan ənce?*

82 ottuzəaltıyaçən zati yeni Kəurulup gəliydə. həklin elindən nə gəlirdi? kisma
83 Kərsi çıhan da olmamışdır. əzlü hək. raykom sekretəri da oyıdı, kətibi da
84 onnərdənədi. gürcilərdən idi. bizdə heç bir, bir, bir, bir bişə yoğidi. bizim
85 elimizdə lapətskaynən kürekdən bəħşə nə varıdı. heç! nə? məkteblərdə dedilər ki
86 “gürcicə oħuyacaħsız.” “gürci dilini biz oħuyamazıh, biz türkçə oħuruħ. bize türk
87 məktəbini əç.” deyilən sözlər bizim həkllərdən, ziyalilərdən, əhsəhallərdən oləndə
88 dedilər ki “türklər bizdə oləbilmez, türk bizdə yoħdur! oħusaz, azərbaycan dili
89 oħursaz, azərbaycan meəllimlərinə gətürüħ, azərbaycan məktəflərinə açaruħ.”
90 diyan sözdən sora azərbaycanəlməyə razı olduħ. azərbaycana ... pəspirtləri
91 değışməyə razı olduħ. tek Ki azərbaycan dilində oħiyəħ, gürcicə oħumiyəħ. onə
92 görə o gündən bugünəçən ... Kədiyer. bizim həlhinəçində çoh adamın Pəs Pirti,
93 pasaportı daha Tôğrusi yazılıdır azərbaycan! sən təmüz türk, azərbaycan
94 niyəəolsun? tek Ki məktəflər azərbaycan. ondan sora azərbaycan meəllimləri
95 gəldi. azərbaycanca oħiyərdüħ. amə ondə də bir sahat bir sahat gürcicə oħiyərdüħ.
96 bən gəndiməm yəddi Kəiləsi Kərtərdim, bir sahat bir sahat gürcicə oħiyərdim. /.../

97 oninán oğlum, gálduḥ biz, çıḥduḥ. ǰaldı malımız, ǰaldı dünyamız, ev eşl̥yamız
 98 mülkümüz, yapımız! aḥor ǰoli māl! peteklárım varııdı, ǰırḥ elli baş petek!
 99 bağıımız baḥçamız! getTuḥ orta asıyaya. onıdört gün ǰovez getdi. bizim ǰovez ey
 100 getdi. elá ǰovezlár oldı ki iki ayda yetámadi. iki ay ural ǰağlarında ǰalan
 101 ǰovezlár olmişTur. ǰazağistana, özbegistana, vağonnar elá istansiyalarıolıyerdi
 102 ki iki günıneḥ, üç gün dep ǰuriyerdi.

103 *Yolculuk nasıl geçti? Size yardımcı oluyorlar mıydı?*

104 hā! yolda yardımın evi yansın, evi yansın! oğlı ölsün, ǰızı ölsün! gün görmasın
 105 onnar! ǰovezlar basıyerdi ... altında ǰalan adamları bu gözlár görmişTur. tuvalet
 106 yoḥ! ǰavarnı vağonun içindá, bir tene ǰavarnı vağonun içindá yeddi, sekKiz,
 107 onıiki simya. sılotǰa, sılotǰa kimi yatiyer. altmış nefēr, seksen nefēr, yüz
 108 neferinán nasınsın? yeddi simya, sekKiz simya, on simya, elá simya varııdı ki
 109 onıiki can, onıüç can! e buninán ǰırğınnar başlandı, uce, uce ural ǰağlarına
 110 gelendá. insannar kimisi savuḥdan ölmaya başladı. kimisi uce ḥastaluḥlar,
 111 pintuluḥdan falandan filándan gálıp çıḥarmış dā ḥastaluḥlar. bitten felendán
 112 filándan. onınán, bu söz ufaḥlanıyer amā bizim görduğumuzı heç, heç dünyada heç
 113 bir ehli islám, heç bir ğıraıdān heçbir insan görmasın. bunnara da ǰayandıḥ. çoḥ
 114 teláfat oldı. pec ǰoyulmuşıortada. onnar ǰoymuşlár. onda vağonun hamısında
 115 yoḥ. ikisinde, iki vağondan birında var birında yoḥ. altmış yetmiş tene vağoni bir
 116 táná şey çekiyer, eşalon. altmış yetmiş dene. kát, eşeğıaraba. nasınııdiyellár? ural
 117 ǰağlarından ǰolandurur. gótürüb orta asıyaya, ortaasıyaya düştuḥtan sora...

118 *Bir şey sorayım. İstasyonlarda durunca yemek veriliyor muydu size?*

119 árzağ verıyerdilár. árzağa gedanda har bir vağonda bir tene sıtarşına. istarşına var
 120 saçılmış. gálıyerdi ı, vağonun şeyi saçıyerdi, onda gedıyerdi ki o istarşına iki táne
 121 vedreynán. sup, borş, yemek içindá, bir adam yiyácaḥ bışe degülııdı. vaḥıtın, ǰırḥ
 122 dördüncı yilin árzaḥları.

123 *Demin dediniz ki yolda ölenler oluyordu. Peki bunları ne yapıyordunuz? Nasıl
 124 gömüyordunuz?*

125 istansiyaya ki gálıyerdi da ǰuriyerdi ǰovaza. gálıyerdi oláni saḥlatTurmiyerdi
 126 vağonda. saḥliyanar, gizliyanlar, gizlabıölüsünü gáturmuşdurıa, canına yetánlar,
 127 ǰoḥdı, şışdı he mi, çıḥıp iki metroıo ural ǰağlarında ǰar var, ǰarı yarıp
 128 ǰarınııçına gómlap gálannarı da bu gözlárinán görmişuḥ. ölüsünü gizlayıp
 129 góturannarıoldı, sora naıelá gáldı naıavuca gáldı. şışmış çürümiş. gálduḥ düştuḥ

- 130 *Âşâ Kend viláyatına, Âşâ Kendin pişkend rayonuna. pişKenT rayonunda bastilár*
 131 *adamları bütün hamama. yani dizinfetçiya ediyellár.*
- 132 *Tuvalet ihtiyacını nasıl gideriyerdunuz yolculuk sırasında?*
- 133 *vağonıçında! gendinin o vaıtıda garçoğ da yoğ! şeydá, nāy, vağon, san kimá*
 134 *diyabülürsun ki “zan Âtur ki bán dışari çıhacam.” hāy anan ölsün dünya!*
- 135 *Yani bu ihtiyaç için bir şey düşünüp yapmamışlar?*
- 136 *hecələ bişe yoğdur! zan gendin düzeldecahsın. o sanın vağon şera^yatında,*
 137 *nayadur? nayadur? bir Kaba çeli çocuğı Âtuyerdilár, sora fencerádan turliyerdi. ē*
 138 *Êoğmah, pintilūh, insan, insan hayati yoğıdi. mālī gözalca súrardilár gözálca. bir*
 139 *miyas Êombinatdan, bir, bir abÊormişnidan bir şeyá súran mali gözál gótururlar.*
 140 *alafını verurlar, suyuni verurlar. biz da o insandan harap, maldan harap gálduğ*
 141 *çatduğ orya. elá vağonnar elá insannar olmişdur ki, elá eşalonnar ki bir ay, bir*
 142 *yarımay yol gezmişdur. bizim bahtımıza onödört gündá getduğ biz. onödört*
 143 *gúnda Âşâ Kendin çırçih istansiyasında dúшту.*
- 144 *Yolçuluk esnasında doğumlar oldu mu?*
- 145 *Êoğannar da var.*
- 146 *Siz şahit oldunuz mu?*
- 147 *bizim vağonda olmamiş. yalan mekrüfTür. nasın, nasın diyem ki bizim vağonda*
 148 *Êoğa. ama bizim eşalondā birbirimizdan habaroliyerduğ bayoÊa gedánda.*
 149 *bayoÊa gediyeuğ vedíralarınan, Êayoğalmaya. onda “falan vağonda bir gelin*
 150 *Êoğmiş, falan vağonda bir Êari Êoğmiş” diyánnari eşidiyerduğ. Êoğannar da vār,*
 151 *ölenner dá var. hastalar da vār. çoğ böyúÊ azaplar ki hesābi yoğ azaplar.*
- 152 *Demin ısınma işini sordum “Vagonun içinde peç vardı” dediniz ama konu değışti*
 153 *anlatmadınız. Yakmak için odun veriyorlar mıydı size?*
- 154 *odun yoğ! o ki istansiyalarda Âtururdi, radio yoğ ki abliyavit edá ki falan daÊa*
 155 *Âturacağuh. Êavarni vağon. atilyerduğ odun tapmaya. benonyeddi*
 156 *yaşındaydımında. odun tapmaya istansiyalarda gediyeuğ işpal çalmaya, bil*
 157 *odun çalmaya, bişey bulmaya getmaya. onda da Êovez gēTi. Êalannar da oliyerdi*
 158 *onda. hala odun tapmaya dúşánnar, Êalannaroliyerdi. arhadaki vağona ulaşa,*
 159 *ondan çıhip márdivanna asılıp gálannar da olurdi. Êalıp bahşa vağonnara çıhip*
 160 *gálannar da var bunda. nāmsız nişansız itan adamlar var oduna gedánnardan.*
- 161 *Hiçbir haber alınmadı yani?*
- 162 *yoğ, hala gún böğún! aıbeláynan gáturuv oduni yağarduh o pecda. pecinüstúnda*
 163 *etmáğısidurduğ. Êats Êavururduğ. çorba yaparduh tencárada pağraçTa. pağraç*

164 oliyerdi bizim esgi aɔbuki bizim o deranın aħıŝha tırklárında paħraç. paħracinán
165 çorba büŝürürduħ.

166 *Paħraç nedir?*

167 paħraç tencáraya oħŝiyan, bir Ķazana oħŝiyan bir şeydur.

168 *Neden yapılmıştır?*

169 paħırdan. paħır diyan şey var. ēyɔođul! bu azablari, bu azablari söylámayɔüçün
170 sutqalap sutqalap vaħıtlar lazımdur. pişKend rayonuna düŝtuħdan sora o hamamā,
171 ondört gún, bir yarımɔay diyánda, o savuħlari görán, o bitlara talanān, elá azablari
172 göránnar onda hamama düŝtuħdan sora, adamların doħsan faizi daha betar
173 ħastalandi. tif ħastaluđuna düşdi ħalk. tif ħastaluđundan sora düşdi, mannisalar
174 Ťoldi. mannisalardan ölüsuni gótürmiyan adamlar almişTur. san taniyersin o
175 cümleden bu adamların birini. bunda ki orman var, dey onda uzun. uzun
176 ormanner, ođli ázálĥān, küçugi, nadurɔadi ola? mávlūd, bunnarın dedelári. babasi,
177 de banlisada. dört oğli ki ħastaluħdan banlisa dúzaltdi, babalari öldi. babalarını
178 ölánda sahabi yoħdur góturmayaɔaħıri. babasi nerda yatiyer oni Ķorĥanadā kim
179 bülür hangi carā, hangi qanala turlamiŝdurlar a banlisa. belá adamlarda çoħ
180 olmişdur.

181 *Özbekistana varınca size nasıl bir yardım yapıldı?*

182 devletin Ķamindaturasi ki teŝkilɔoldi o vaħıtta özbeglar, allah var, şimdi oni
183 Ťođru sóylamasān onda göz yumanın gózi qorɔolur, evi verdilár onnar. ev
184 verdilár, evlárınán temin etdilár. sora Ķamindatura gálp ħabarɔalıp Ťuriyerdi. peç
185 tapannar peç tapTilár. peç tapmiyannara özbekların sandallari oliyerdi, altına Ķori
186 tökiyellár, yorđanınán isiniyerdilár. o ameliyátidan sora ŤayoĶ vermáya baŝladilár
187 devlet hesafına. bahara ki çıħduħ, may ayından başlap ŤayoĶ vermaya başladi
188 devlet. özbeKistan viláyati bızá bir yola elliɔyeddi kilodan arzaħ verdi cana. bir
189 cana elliɔyeddi kilodan. may ayının aħırlarına gálp sora mal verdi. ikiyüzɔombeŝ,
190 diri çekida, diri mal. elliɔyeddi kilo da, hā demeli bir simyaya sanın orda Ķalan
191 malın hesabına. onda sanın on táná inegin Ķaldi, dört táne camıŝın Ķaldi. üç tene
192 atın Ķaldi, elli tene Ťavarın Ķaldi. onnar getdi. elási var ki, hec bir tene Ķuzusi da
193 yoğıdi. ona da iki yüz omɔbeŝ kilo, sana da iki yüzɔomɔbeŝ kilo, bená da
194 ikiyüzɔombeŝ kilo. buninán ondan başladi Ķomindatura biza ĥozeyunluħ etmaya.
195 Ķamindaturada bu rayondan o rayona Ķoyermiyerdi. biz açuħ lagezdayduħ. biz
196 anlamiyerduđɔo vaħıtta ki biza bu Ķamindatura kimdur, naya görádur,
197 nayıçundur? avam ħalk, savatsız ħalk, kençlēr. onunıçında ziyāli yoħ olanda

198 kimin elindán na gálurdi? olanda kimin elindan na gálurdi? hökümetin fármani!
 199 aydanayā “ben varım” imza çekárduh añKetaya. raport istarşınalar oliyerdi ki
 200 “āli nerda? veli nerda?” eger bu kövdan o kóva getsa da istarşına gedip hıbar
 201 versa oni TúTup Kıpapurdilár beş gün, omıbeş gün. belá bu müddetden da gálıp,
 202 Kırh dördünci yildan gálıp gálıp alti yeddi yil, elli Kaçınci yili bizi
 203 Kamindaturadan açdilár. evel o Kamindatura ihtiyarındayduh. heç bi yera çıhuş da
 204 yoğıidi, getmağ da yoğıidi. cigerahıra Kaldı sırderyada, bir Kızı getdi
 205 namangánda, farғанadā, samarKandda. bir oğli getdi Kazagıstana. yeddi yil
 206 diyanda hıbar yoğ. pırimiyerni bizim bacımız, küçük bacım, bendán küçük bacım.
 207 gúgunavula getmişdi bacımgilá. bizi sürgünedanda bacımginán gáldi. biz beş
 208 yilácan yola çılmaya imkánımız yoğıidi ki yola çıhağ, ariyağ ahtarag, tapağ. fağt
 209 işta onnar dúşdilár samarKanda, biz Túşduh TaşKenda. yol açılardan sora
 210 Kamindaturadan açıldıh, biz daha Kamindaturanın ihtiyarında degúluğ, yol açuğ.
 211 volniğıraçdanuğ, getduh hıbaralmaya, alduh. getsağ o bacımız onda samarKanda
 212 ölmüş bacımgilá, ācındanölmüş āyoğul!

213 *Berat amca, sizin yakınlarınızdan askere alınanlar var mıydı Ahıska'dayken?*

214 benim böyük Kardaşım. bir oğli bir Kızı varıidi. oğlunun adi receıidi,
 215 Kızımııadi zahidaydi. getdi áserá. üç defe mektüfü gáldi. ahırđi mektüfü
 216 KerçTán gáldi. ondan sora mektüf kesildi. óndan sora mektüf gálmadi gálmadi.
 217 yoğ, yoğ, yoğ! ahırında yanuğ hıbar gáldi ki yoğdur. falan maharibanın falan
 218 yerında KerçTa ... oldi. onunayılıási gáldi düşdi pişKende. oğlan öldi, Kız Kaldı.
 219 oKıs, o Kızın buıssahat omıbir táná uşağı var. ablam, o Kardaşımın Karısı bu
 220 sahat yatıyer varsaşenda. varsaşenda, söğútlı, söğútlı kendında yatıyer. bıdırııldı.
 221 bir tek Kız Kaldı o Kardaşımın, o da ere çıhđi, erden on táne balası var. yaşadıh
 222 pisKend vilayatında. başa boya yettuğ, işláduğ, çöllári bağıetduğ.

223 *Siz ne iş yaptınız?*

224 işlámaduğumuz iş var mı? pisKend rayonunda ben ottuzısekkiz yil
 225 áktifıolubıışláđım. ben işláđım, fırma múduri olubıışláđım. Kólhoz sádiri
 226 olubıışláđım. upravaşı oldum, bir böyük addilinyada upravaşı olubıışláđım.
 227 bırıgadir işláđım. çoğ böyúğıışláđır görmişim. çoğ böyúK mahsuller yaratmışim.
 228 çoğ böyúK mahalleler tikturmişim, yollar yapturmişim. evlár yapturmişim,
 229 mektebler yapturmişim. sular, o artizan ... çıhartdurmişim, su çıhartdurmişim.
 230 ama özbeK halkı ahırında rusların, ermánılárın yığvasininán, onnar da bizdan
 231 hayıfıaldilár. onnar bizi odinán, ataşınán yahımaynan, ölümínán, kan tökmáynan

232 elá bir, bir Kısa suroķunıçında onnar da Kıovaladılár. yüzadamda bir adam ölüş,
 233 öldürüş, yüzevda bir ev yağış, yüz maşınadan, eger o yúñgúl maşınalar kimi
 234 vardur, ondan yüz maşınadan bir maşına yaharsız bir kenda giránda ki onnar tez
 235 çıhsın getsınnar. abiyavlenyalar yazdilár, ĥabardar edinlar ki “sıza uç gún suroķ.
 236 çıhın gedin! nera gedarsaz gedin, özbegistani boşaldın! özbegistan terotaryasında
 237 biriz Kıalmiyacaĥsız!” diyandan sora mecbürsün getmaya, Kıaçmaya. Kıaçan
 238 Kıaçana. buıssahat, buıssahat demáya dil Kıolaydur. bir milyona çatar, çatmaz
 239 aĥıřha túrkleri. aĥıřha túrkleri buıssahat yer kúrrasının evelgi savyetlár birliğini
 240 olmaĥ bi yanda Túrsun, ĥarica da çıhıp getdi etmegi tapmaya, çörek Kıazanmaya.
 241 Kıarnını, uřaĥlarını baĥmaya. Kıarnını Túyurmadañ ötüri túrkiyada da vār, baĥřa
 242 dövlátlarda da var. ameriKayaçan getmişTür, almanyayaçan getmişTür. eski
 243 savyetların teroToryasında rusların içindá Tolidur. bir tek ermanistanda yoĥdurıa
 244 gúrcilár da vátánimizi vermiyer, toĥma yerimizi vermiyer.
 245 *Berat emmi, geri dönelim biraz. 1994'ten önce Ahıska'da ezanlar okunuyor*
 246 *muydu?*
 247 burasını yaĥři fikrima saldın. sanın ömrünüuzun olsün. allah bir rasul haĥ. ben
 248 yetigúm o vaKiyalara, o işlára. ben bu gózlarımınán görmişim çünkü. ben gelánda
 249 Kıırĥ dördüncü yili onyeddi yaşındaydım. ottuzıaltıncı yıl, ben yigirmi yeddinci
 250 yilda anadan olmişim. ottuzıaltıncı yilda üç dönüm Kıulluvallayı oĥup bir üç
 251 adama namaz Kııldırın adami da “mollasın san” dep TúTúTi góturdılár. nami nişani
 252 yoĥıo adamların. ya ki olmasa o savyetlar hökümetinin, rusların, bizi orada
 253 ezduĥuni belá salĥam, sāĥ vicdanınán diyanda üç put taĥlı var, üç put taĥlı. üç
 254 put lazut. bir iĥvager gediyer diyer ki “falankesin bir Tútonna taĥlı vardur.” oni da
 255 yazdilár ki Kıulaķ. gáldılár evini Tálkıetdilár, ĥalısnı góturdi, döşegini góturdi,
 256 malını góturdi ki san demin gizlámiřin. sanda bir Túnnadan iki Túnnadan
 257 olmalidi, Kıulaķsın san.
 258 *O vakitte hocalara, zenginlere böyle yaptılar yani.*
 259 ya nā? ya nā? bēli! ĥalkā orada azap vermaĥ, Túlĥa azap vermaĥ. ottuzıaltıncı
 260 yilda ki “niya ki türk dilinda mekteP talábetdiz? gúrci dilinda niya oĥumadı?”
 261 gúrcilárın bizá etTuĥı Kıast. bu azaplarınán gálá gálá gálā gáldıĥ Kıırĥbirinci yıl
 262 furont başlandı. otuz sekkiz otuz doĥuzuncı yilda firlandiya vuruşuni başliyanda
 263 da aldi verdi saldat. bizim túrkılardan savyetlar saldat aldi. heç kisma
 264 atKazıetmamiş. boyun egdi gétđi saldatluĥuna. hā, Kıırĥbirinci yili nemeslarınán
 265 açılan döyüşda, furontda belá heç kisma atKazıetmamiş. invalidi da góturdi,

266 iħtiyari da gturdi, cayil hele on sekkizza Tolmiyan onalti onyeddi yaşında
 267 oğlanlari da gturdi. /.../ o din hağıında Tutannar, Kulak hağıında Tutannar,
 268 hağ dşmani edip Tutannar, iki adam ispat olup, iki Kamsomol diyer ki “feln
 269 adam dşmendr. onun oğli Kızı vardur trkiyeda, trkiyynn alış verişi var.”
 270 halbuki trkiyanın o đıranisasını bilmaz đıranisasi nerdadur! oni da Tutup “hağ
 271 dşmanisin san, trkiyaynan alaKan vardur!” dep onun simyabaşluğuni, bygni
 272 gturubyoğetmişdir, rtmişdur trmelerde. o gedanların galani yoğdur. Kaldi
 273 ki  furonta gedan, Kırbirinci furonta gedan, onnardan, onnardn sana diyem ki
 274 yzde on adam glmişTr. doğsani o dvşn Kurbani olmişTur. , acar, acara
 275 acara bizim surgna acaraya farman ıhmişdi. cra bir tn saldat vermamişTur.
 276 onnar da acarski trklarıdura biz ağışha trklriyuğ. onnar acarya trklridur.
 277 onnarın dili grci dilidur. bizim dilimiz naturalni, temz trk dilidur. anadol
 278 dilidur bizim dilimiz. onnari hesabetdi grcilr ki bunnarın dili grcicadur,
 279 literatryasi, ana dili grcicadur. bunnari enli gecli grci edaruğ. saldati da almadi
 280 onnardan. saldati da gturamadı. gturmey istiyaydi gtururdi, ama soradan
 281 vrdilr farmanı. srgn onnaraydi, onnari srmadilr, onnarın yerin bizi
 282 surdilr. Kan, Kan yığladan bizı, kimdur? ruslar, birinci otoret ruslardr, ikinci
 283 dereceli grcilrdur. grcilr bizdan yurdi da aldi, cani da aldi, Kani da aldi.
 284 grcilr biza etTuğa etti. ama bize sahap, bize sahap ıhn yer krrasındaki alti
 285 yarım milyart yaşıyan bussahatki ahalının, bir milyartdan biraz da ziyada fazlasi
 286 misliman vardur, islamiyettur. bunnar bilmiyer. hağardar degl mi ki “ola bu elli,
 287 ellibeş yil bir vtndan srgn olan insannarın gnhi nadur? bunnar naya sebep
 288 suruldi oradan. bunnar oraya gelme insannar miydi? onnar zağvateli mi almiş
 289 miydi orayi, zorinn. ya ki havadan dşan insannar midi?” diyen, buni primerni
 290 şeya ıhran bel yza ıhran bir milyart, yerkrrasındaki mislimanların biza
 291 kağgsi var mi? bu şeylar yazılarda bu amliyatlar oland, insannar Toğri Toğri
 292 libas bisa? Konşunun Karni ağıranda, san bağdın ki Komşi sancılaniyer Karni
 293 ağiriyer, san elin Karnan Tut ki Konşunun Karni ağiriyermiş. biza hansı
 294 Konşunun Karni ağiriyer. allah razi ola trklardan, bussahat birz trklrın Karni
 295 ağiriyer. allah insafli etsin onnara, gen bizim byk babamız onnardur. biz ondan
 296 oğ byk mt ediyeruğ, oğ bygmdmz vardur ki trklrın iind
 297 glacağ, olacağ ziyalilr, parlamenta oturannr, krs oturannar bu hayıfı, bu Kara
 298 gnlri bizimstmzdanalmaya li bii gtrslar. el bir mt ediyeruğ,
 299 ediyaruğ am Talsız budağsız, Kolsuz Kanatsız. ben bayağ diyacaydim o sozumda

300 diyamadım. ottuzaltı rigiyonda benim bildüğüm benim görduğüm. ottuzaltı
 301 rigiyon vilayetda bizim türklár var, o bir milyon dedüğüm ahışha türklári
 302 öttuzaltı vilayátTadur buşsahat. hangisi ki, o özü özüne hökümetdur. özüne özi
 303 memleketTur. nā oğul babanın ölüsünü görüyor, na baba oğulun ölüsüne
 304 ulaşmıyor, görüyor. daha Tôğrusi bir yıldan sora hâbârıyor. üzi çatmıyor,
 305 sasi yetmiyor. a bu derecâdayuğuşindi. e beláynán mafolacağuş. biz
 306 mafolacağuş, bizim daha izimiz da adımız da familyamız da, cinsimiz da
 307 Kalmiyacağ belá getsa.

308 *Peki Ahıska'ya dönmek hakkında ne...*

309 a vátáná dönmeyüçün, vátán gedacağ, getmayüçün canımız, dinımız, zikrımız,
 310 fikrımız, gecá günúz namazda niyazda devamız hâppisi odur. har tárâfa
 311 eluzadiyeruğ, çalışıyerruğ, eldan bişe gálmıyor. ümüdediyeruğ ki türkiya bu
 312 gürcistanın alağa sahlasa. hâo boşdur hele ahışha vilayetin kövleri, kendleri,
 313 rayonnari, Tağları bağları bomboş Turiyor. bizdan sora oraya yerlaşturan oyandan
 314 biyandan gálma acarlár, ermanilár, gürcilár nā rençberluğınán, nā
 315 hayvandarçuluğınán, nā fabriKayan, na zavotinán, na isplavinán, na ekin
 316 tikindan heç bişeydan máhsul degúllar. o yer veránolmuş. gediyor görüyor,
 317 gáliyeruğ. ázabinán gediyoğuş. o baba kalannarın mázarlari ondadur, dedelárimız
 318 onda yatıyor. babam benim şahsan ÇeÇlada yatıyor. üç dört defa gediyoğuş.
 319 gedanda da elin göşgúnda, tázim eda edá, temánna eda eda ki bene tohunmiyasın
 320 de. “niya gáldın, naya gáldın? sanın yurdun yoğdur bunda. san türkiyeye get! bura
 321 gürcistandur!” a belá sózlari eşidiyoğuş o kafillerden.

322 *Ahıskadayken Ermenilerle ilişkileriniz nasıldı?*

323 o da ey degúldi. oğul sana bir táná misáli diyem ben. şeytanın iki oğli oliyermiş.
 324 biri Çillik, biri Pillik. ağniyersin? gürci ney, ermani nā? o Çillik, bu da Pillik.
 325 onnar isus hristost. onnarın diná, islam dininá, islamiyetka piroTezinsannardur
 326 onnar. ama biz ákseriyeti gürcilárinán yaşıyoğuş. ermanilár, o vağıt biza
 327 ermaniların tásiyi yoğldi. ama buşsahat ... mament hazır, ermanilar daha çoğ
 328 pırotifTur biza. gürcilari da, gürcilara da ázziyet veriyellár. e biza temboli. bizi
 329 orta asıyadan, o özbeglar, özbeglar da türközbeklariydi daha. onda yaşıyoğuş.
 330 onda ermaniların eli vār bizi oradán ataşa yağan farğana faciasına ermanilárin eli
 331 var. buni dünya birliğı, o baş ansonbıliya milletlár teşkiláti da biliyoğuş. ama

332 örtülicā, Ķapali Ĥuriyer onnar happısı. biz azluğuh, bizim sözüümüz hecubiyere
333 getmiyer.

334 *İnşallah sözüünüzü duyarlar da...*

335 gúnnar olur, olur gúnnar. biz sığınmışuh o bir táná yaradana. amā ō yaradana
336 sığınan yerda da hağluğ, adalatluğ tanırılığ, düzgúnluğ olsa, o hağ, adalat da yerini
337 bulur.

338 *Sağol Berat emmi. Allah razı olsun.*

339 sandan da Ķadanıalem. sanın ómrün uzunıolsun.

340 *Berat emmi, en başta soracaktık sona kaldı. Kendinizi tanıtısanız?*

341 san bir şey soradın bendán. elbette buna düzgún cávap vermaliyim ben oğul.
342 benim babam, bizim tağımın adı efendigel deyliyerti. sadığıefendinin neveresidür
343 benim babam saıdefendi. babamın babasının adı sülüdur. onun babasının adı
344 sadığıefendidur. sadığıefendi dā, sülü efendi dā, babam da üçü da biz istanboldan
345 tarığımız. istanboldan gálmayuh. babam istanbolda ohumişdur. islam
346 aĶademiyasını Ķurtarmışdur. saıd efendi deyiliyerti benim babama. benim babam
347 niĶalay vahtında, yani onyedinci yildaki savyetlar yıhıldı, onyedinci yıla Ķadar
348 yoğ, on beşinci yıla Ķadar bizim viláyatda, ağışhada feyzullah beg diyán
349 adamın elindá birinci mağoni, feyzullah begin yani sağh Ķoli. begluğda işliyerti
350 benim babam. buni ... vilayat taniyer. ağışha adigön rayoni. ikisi da biliyer ki
351 saıdefendi feyzullah begin adamidi. feyzullah begin birıallah bir oğli diyer
352 servel beg, servel begi oğudiyer bütün Ķariçde. o benim Ķardaşlarımınán barabar,
353 ilkinki anadan olan, o Ķardaşlarımın biri servel beginán barabar oğiyán buıssahat
354 bursada yatiyer. örügli diyan kendde yatiyyer o Ķardaşım.

355 *Bursa'nın Örüklü (Görükle) ilçesinde rahmete gitti yani.*

356 rahmete getmişTur.

357 *Çocukları var mı orda?*

358 o da bizá hala, halā gün böğünaçan nāmalumdur. getTim aradım, ağıtardım,
359 turııolup getdim ben túrkiyeyá. ama o bizim teşkilát bene yol vermadi, o Ķadar
360 ki ignadan ipinaçan arap bulem. bulamadım. hatta istanboldagi bizim vār evimizi,
361 hangi ulisáda olduğuni, adres bilá yoğdur ki gedip o evá sahap olem ben. bibimiz
362 oturiyerti oevde. bizim evde bibimizıoturiyerti.

363 *Şimdi bir kardeşin Bursa'ya gelmiş, öbürü?*

364 biri bursada da, ondan böyügi, o islam aĶademiyasını, Ķadiluh, müftiluh şeyi
365 Ķurtarıp gelip ĶeĶlada máhrumıoldi, kóvda. vátanda, vátanda, o esgi, ilkingi

366 anamızdan olan. benim babam, benim anamı alanda ellidoğuz yaşında aliyer.
 367 Kıldının şakir ağanın Kızıdır. Kıldıli benim anam. bizim anadan da om bir tana
 368 evlat görüyor benim babam. bizim babadan da dört oğuldan biri, ohudi. o vaxtda
 369 şey diyerdilär, bu tehnikomların adını, gimnaziya diyerdilär. belä o oğuşları
 370 kurtariş gününde, o şeyda üç günlü ... Kıldeda yatıyer. bir oğli,
 371 böyük Kardaşlarımın biri o ikinci cihan, Kır birinci yili getdi, ikincihan
 372 vuruşunda dedimə bayah, onda məhrum oldi. yohdur, iki tana çocuği Kaldi.
 373 oğlan çocuği getdi, Kız çocuği Kaldi. bir Kardaşımız cayıləliyer. bir tek ben
 374 Kalmışim saidəfendiden bir tek ben Kalmışim. ben ottuzdördüncü yili alti
 375 yaşında olarağ. babam seksen dohsan yaşında məhrum oldi. babam bu ssahatda
 376 Türıyer olaydi bu ssahat yüz kır yaşında olacaydi.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Seyfat Dursunov

Doğum Yeri ve Yılı: Utkısmán - Adigön - Ahıska - 1925.

Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XVII

1 *Bize sürgün hadisesini en baştan anlatırmısınız?*

2 sürgün hadisesi bizim bin dohuz yüz Kırh dördünci yilda, bizim köyümüzá
3 oıqKádár apseskiPolk gáldi ki ikiıay, üçıay evelisi, gáldi yığıldı. bizim ki
4 güzdeki ekinimizi yığıştırmaya o afserPolki çoı yardımıetdi. bu afsellárinán, ben
5 da bırıgadirııdım, afsellárinán táníşıoldum, dosıoldum birinán.

6 *Bu afseller hangi milletten idi?*

7 bütün milletlerdán varııdi. Kıarışuı milletlerdán. özbegııdi, Kıazagııdi, urusııdi.
8 ancaı çoı rusııdi.ermani da varııdi, özbek Tá varııdi. özbekler de bizinán
9 söyliyedi. bunnarinán belá ikiıay, üçıay önce bunnarinán yola getıuı. aıurki
10 güündē, aıurki güünde ki noyabırın on beşinde, on beşinde yoı on dördünde,
11 daha Tôırusi on dördünde. demaı bunnar hazırlaşmıı, onların PırıKızı belá ki
12 ondördünde sürgün olacaı bu adamlar. geca yárisi, bu hangisinán ki hēr gün
13 oturup yeyip içmam varııdi. vuapser. özde şeyııdi, ıstarşvi letinatııdi, bir KıaPitan
14 idi. bu Kıapitan gáldi, sergey maıarov. bu gáldi, Kıapi vurdi. bizimıevler iki Kıat
15 evlerdür. sekkiz göz evler belá. vurdi, anay babay yatıyer. ben de oyandım
16 Kıaıdım. dedi ki “Kıorıma sergey gáldi.” e yahşı, sergey gáldi. açtım Kıapi,
17 gördüm ki oninán barabar iki apser, ásger var yanında. bu Kıapitandur, öbüllári
18 letinatlardur. bunnar gáldilár, dedi ki “sizi sürgün edacavııı”, ruşça diyerııa, “sizi
19 sürgün edacavııı ki buraları nēmets gáliyer” muharıba vaıtidur aıırı, “bunda
20 ayaııaltı olursuz. sizi muatKızı demaı bir neça aıluıa sizi burdan sürgün
21 edacavııı.” ona görá da topladı bizi. ancaı bu sergeyinán dostluıumuz, şeyimiz
22 var. anay da, babay da Kıardaşlarımı da, bir evda Kıardaşlarım da var, onnari,
23 happımızı bir terefe topladı. o öbür esgerlere dedi ki “yoıılayın üsti başını!” evda
24 ná ki ná varııdi happısını baıti, PıroverKızıetıı. balta, bıçáı belá şeylári yııdı bir
25 terefa, dedi “çııınıevden!” ordan çıııduı dedi ki “alın, adıyal alının!” na bilim
26 “yüıgöl yüıgöl bışelári alın, çııın!” bizi çıııartdılar ııarmana. yııdı oraya, köyi
27 bittevi yııdı oraya. indi bekliyerııı ki maşın gálsın.

28 *Yanııza bir neler aldıınız? Ne kadar eşya aldıınız?*

29 yanımıza bir o kadar almışu ki “yolda yiyarsız” dedi bu, “tez gálürsüz” dedi.
 30 “tez gálacaşsız!” belá yaldatdilár. az bişe yemegöçmeyöldü. gëyimimizi aldıu.
 31 çihardilár bindürdilár maşınnara. sudabekir maşınnardi. maşınnari gözladuğö
 32 geca sabağa Kadar. maşınnari bekládu. gálmadi, gálmadi, gáldi. vahıt elá vahıt ki
 33 sabah. aşımaçan da harmanda bekliyeru. dedi ki o benim dostum sergey “eger
 34 beş daKKa maşın gelmádise, sizi evlerize Tağıdacam. gedacaşsız evlere. elá da
 35 oldi. beş daKKa çekmádi gáldi, köyunöaltından maşınnarin işiği görükdü.

36 *Ertesi gün gece geldi öyle mi?*

37 günü. aşıaminán aşıaminán. demeli o geca ki biz çıdu o günün günü
 38 aşımaçan köydá Kaldü bilásetKada, harmanda. ondan ertasi aşıaminán gáldi
 39 maşınnar. gáldi yığildi, bindürdilár maşınnā./.../ her bir maşınaya üç ayıla, üç
 40 tásárrúfat, üç tütün, beş tütün belá bindürdi. gáldü çıdu, demali aşıtsişe diyán
 41 köyü yelden, şeherdēn aşışağı, biyani teref Tımlala diyán köyün yanında
 42 demüryoli yapılmışTur. gáldüoraya. onda başladı bizi vağonnara Toldurdi.
 43 çorni vağona. dedim ki “sergey san dedin ki, sizi ikiay, üçayluğa, bu
 44 büyüklü vağonnara bindürüyorsin nera yollıyorsin bizi?”/.../savu, alti tütün bi
 45 vağonda. çöcu, ihtiyār, böyüK, küçüK hamisi. yükümüzlá barabar. yük ki o
 46 Kadar yük yoğdur, az. bir sutKa, yigirmidört sahat, onda millet bittev bindi
 47 vağonnara. sürdilár. bir sutka vağon gedandan sora, noyabırdır ahıri, KışTur. özde
 48 bizim yer savu. isinma pec Koymışdurlar. hükümet özi vağona pec Koymış.
 49 sürdilár gáldü bir yera, kim bilá neradur? demeli hele gürcistan yerindá. bizi ki
 50 sürdilár gátürdilár, onda eglatdilár. dedilár ki “sıza yemek, pıraduğ veracavu. bir
 51 sutkasın içinde. iki adam gálsın bi vağondan. iki adam bi vağondan ki sıza yemeK
 52 veracavu.” indim, biri benidim, biri de gene bir bacımınöğli. o vahıt ondoğuz,
 53 yigirmi yaştaydım da. góturdi, getTuğ ondan yemeK verdi, iş verdi, gáturdi.
 54 verdu cāmaata yedilár.

55 *Yemekler yetiyor muydu? Ne kadar yemek veriyorlardı?*

56 sutKada bir defe iki vedre çorba veriye önüne naolaca. buninán gezdu belá.
 57 sora get be get, get be get, rusyanın torpağlarında, onda gená sutKada veriyer. ama
 58 etmek da veriyer. Palu veriyer, Kanservá veriye. belá şeylár da yemáyüçün.
 59 belá belá gátürdilár çihardilár özbegistana. siredni aziyaya.

60 *Trende sobalar için yakacağı nereden buluyordunuz?*

61 isinmá işini hangi istansiyada ki Turiyerdi, onda Kaçıyerduh, Kıriyerduh çeper
62 meper, na ki kömür var, kömür topliyer góturiyerduh. /.../ elá egládan kimi
63 sápiyeruh, istansiya midur, yoğ şeher midur, neraydursen.

64 *Hastalananlar oldu mu?*

65 hastalanan da çoğıidi. yıtannar varıidi. yitiyerdilár, demali èniyerdi ki suvalā ya
66 ki istansiyada mağazina górdi èndi çabuğçana. vağon teprendi getdi, vağoni
67 bulamiyerdi. demali Kırh sekkiz eşalonlıdi. her bir eşalon altmış vağon. bunnar
68 a belá gálıp Turiyellár sitansiyada. belá buyinán yitan varıidi. benim bir
69 Kıardaşımın oğli, sora emimin oğlunun Kıızı, bu ikisi yitdi. iki sutKadan sora
70 tapdım. yolda yitdi yolda. astarhan diyan bir şey varıidi, sitansiya, onda tapdım.
71 işta belá belá gáduh çıduh özbeğistana. özbeğistanda Kıurgantepe diyan rayon
72 var. Taşkentden oyanidur çoğ. o rayonda eglátdilár. yigirmüç sutKa davamli yol
73 getduh. /.../ onda bölüşdurdilár ki siz filán yerá, siz filán yerá. köylára
74 bölüşduriyellár. bizi dá ondan verdilár Kıarasu diyan bir rayon varıidi, o
75 Kıurgantepe rayonundan Kıarasu rayonuna verdilár. góturdilár bizi bir sitansiya,
76 sultanabadıdiyan bir istansiyada eglátdilár. onda geldi özbeğlar sahabıidi.
77 yigirmi bir ev o sitansiyaya sultanabad onda eglátdi bizi. enduh, yirmi bir tütün.
78 enduğonda dört Kıalhoza böldilár bizi. yeddi yeddi böldilár. yeddì, bēş, altı
79 bölüşturdilár Kıalhozuna görá. bizi Kıarşılama gelip, bizi sitansiyadan bir tene
80 özbeğ sádirin mavini. sádir da gelmámiş ki Kıabaydi, tavli, “insan yiyannarımış
81 dá, ben gētsam beni yiyallar.” biz yani insan yiyannar. oninán góturdilár sultanabat
82 köyüná. bi Kıalhoza verdilár, kulubi boşatdilár, kuluba Kıoydilár bizi. o gece
83 Kıalduh. o gece biza etmēK, çāy, belá şeylár verdilár. árzağ yardımı oldi. sabah
84 gená onda Kıalduh. biza yahşi bahtilár. bildilár ki “bunnar insan yiyannar yoğ,
85 insani ey hazıedan adamlardur” dedilár. indi bena da onda biráz dil biliyerdim da,
86 özbeğ dilini na biliyerim, bilmiyerdim, uruşça biliyerdim. onnarın boğalter dē
87 muharebádan gálmişdi o da biliyerdi uruşça. sóyladuğ bizim işimizi, bunnari yahşi
88 Kıabulıetdi. üç gece Kıalduğ KıuluPTa biz. evlerì, boş evlerì gösterdilár köyün
89 içindá. evlári bölüştuğ, gettuğ evlárda yaşaduğ. o evlerde iki yıl yaşaduğ.
90 demali bir yıl yaşıyándan sora o evlerdē, bizá milisıadan Kıamindat Kıoyuldi biz
91 için. bi yıl yaşıyándan sora. bi yıla Kıadar hangi Kıalhozdaki düşmüşüğ, onnar
92 sahap oliyellár. bi yildan sora Kıamindat tayinıolundi. Kıamindatinán háreket
93 oluniyir. kisma bir şey diyamaz biza.

94 *Sizin yerleştirildiğiniz kolhozdaki Özbeklerle aranızda bir sıkıntı olmamış. Bazı*
95 *yerlerde ise çok sıkıntı yaşamış Ahıskalılar.*
96 bizim için, ben, biz ki olmuşuğ, o yigirmi bir tütün ki bölüşmuşuğ, ondakilár çoğ
97 gözál, ki demağ nasın misafir elá mi? misáfir kimi Tavraniyedilár. odunumuz
98 olmiyerdı veriyerdilár, yiyácađımız olmiyerdı veriyerdilár. toy ediyerdiler
99 çađıriyerdilár bir gözalcásına. amá elá yéllar varıdı ki soradan eşitmişuğ, elá
100 yéllar varıdı ki ağaca bağlayıb döğiyerdilar bizim şennigi. demağ bu adamın
101 erüği yoğ, alması yoğ, şeftelisi yoğ, üzümü yoğ he mi? bi dedeydi, bir kismenin bir
102 tána almasını Kopardiyerdı, onda oni döđiyerdilár. náysa bizim olduğumuz yerdá
103 elá bir şey olmamışdur. /.../ háp sağ gálduđ çığduğ. evlára bölüşTuğ, Kálduđ
104 bahara Kadar. noyabırda getduğ ağırı, dekabırın nalarında biz ondayduğ.
105 yigirmi dördüncü sutkada biz evá getduğ. bizim, benim ayilemde atamıdı,
106 anamıdı, benıdim. sora Kardaşım da bizinán barabarıdı. böyüK Kardaşım.
107 onun da Kardaşım, Karısi, iki oğlı, iki Kızı bunnar da sağ selemet gáldı çığdı. ayrı
108 ayrı evlára verduğ, yaşaduğ bahara kimi. baharın da toprağ vardilár biza, yer
109 verdilár. ekın, belá ekın, belá becerın, o iğtiyarlar göstardı. sora dubi Til diyan
110 bir idara varıdı. bizim yerimizde zavot varıdı biza yağın. ben sultanabatda
111 olduğum yerdá, demağ o sádir, hangisi sádir ki varıdı, o sádir bizim için, yeddi
112 tütünüğ biz, o Kalhoz biza bağı verdi. onsekkiz gektar mi, bağ. üzüm, şefteli,
113 erüK, belá şeylarda ki sizin Kapızda meyvaz yoğdur. özbeKlár yamandur, elá bir
114 ağaçdan bir meyvayı alursuz da sizi döđállar. bu bağda her şe var, yeyin, için,
115 bunda da iřláyn. belá iřlár etdilár.

116 *Özbekler size gerçekten kucak açmışlar. Seyfat amca siz sürüldüğünüz vakitte kaç*
117 *yaşındaydınız? Hangi köydeydiniz? Oradaki diğer milletlerle aranız, ilişkileriniz*
118 *nasıldı?*

119 ondoğuz yaşındaydım. uthusman. bizinán gürcilárın arasında, on doğuz yaşında
120 olduğum vağıtımdan, benim Kardaşlarım áđerá gedandan sora, emmi oğullarım
121 áđgere gedandan sorá, bizi, Kalhozda çocuğlar Kálduđ, ben de yeddinci sınıf
122 mektebi Kurtarmışım. ambara Koydilár, ambar ..., Kasser idim bizim vátándá,
123 utkusubanda. gürcilárınán oğKadar minasébetimiz eyıdı ki! dostluğumuz
124 varıdı, gáliyer gedyerdilár bizá. demáli indi ... bunda ki istihsağlat
125 deyiliyer aya, idara var, onda zemaddel deyiliyerdı, zemaddel demağ torpağ
126 şöbesi. bu zemaddelin böyüği bizim eva gelip gedán adam, babası o zemaddelda
127 işliyan Petre varıdı, gürcü, onun babası, bizim babaynan dostluğı varıdı. /.../

128 gedip gáliyerdı bizá. elá günnár olmişdür ki bizlár gedibonun, rayonda evlári var
 129 o Pétrenin, onnarınœvdá K̂alurduh. onnar biza gálur K̂alurdi. dostluğumuz çoğ
 130 ey! /.../ meellim? gúrci dilini vermáyœüçün, sıftaki gúrci dili veriyerdi, gúrci
 131 meellimœidi. başka, türklerden dá varœidi, elálhusus çoğunça azarbaycanliyœidi.
 132 azarbaycanlidi. bizim öz dilimiz türk dili, latın elifbasınœidi, yoğ, dördünci
 133 sınıfa K̂adár ben latınœelifbasi geçmişim. dördünci sınıfTan soñna, bu K̂iril
 134 elifbasını geçmişuh. œbu azarbaycan elifbasi var ki a^{œa}œşindi, bu elifbaya
 135 geçmişuh. dördünci sınıfın yarısında, yanvar ayından başlanmışdur bu herfi
 136 geçmişuh. rayonda oğiyerdim ben. bizim o rayonda oğuduğum vağıtTa, beş, alti
 137 yeddinci sınıfTa rayonda oğuduğum vağıtTā urus dersini vermağa bizim
 138 özümüzün türklárdan meellim ders veriyerdi. gúrcinán demáli beşinci altnci
 139 siniflára gúrci dilindán gúrci herf meellim veriyerdi. sora yeddinci sınıfTa
 140 oğiyanda gêná özümüzđán gúrci dersini türklárœidi veriyerdi./.../ camilár hangi
 141 köyda ki varœidi, o camilára K̂adağana olunmuşdi ki girilmasın, namaz
 142 K̂ılınmasın./.../ camilára K̂adağan olundi ki mollaları T̂utmağa başladılar.
 143 mollaları onœiçun T̂uT̂iyerdilár ki din tebliğati oluniyerdi, bir dinin içinde ikinci
 144 din lazım degül deyiliyerdi./.../
 145 *Bazı kelime ve cümleler:*
 146 babam yoğ, K̂ardaşım getmişdür./.../ yaralandı yüñgül yaraynan, çığdı
 147 gospitala./.../ vátaná dönmáya? canımı telefœederim getmáya.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Vahid Halilov

Doğum Yeri ve Yılı: Namliyavru - Adigön - Ahıska - 1929.

Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XVIII

1 *Konuşmasından cümleler ve kelimeler*

2 om-beş yaşımız varıidi/.../ dip köşáda aĶopılar Ķazıdı, oralarda oturdılár/.../
 3 onda Ťurup gözládılár/.../ sa^hat tezdán şora yığdı cemeeti/.../ ... iclas apariyerduĶ
 4 biz/.../ gün çıĶan vaĶtından biraz irali/.../ na ki bu Ķadar veşizi sıĶacaĶsız
 5 vesselám/.../ oni da tükátduĶ/.../ ĶalduĶ e onu bunun Ķapısına/.../ kimisine
 6 ráhmi gáldi özbeĶlárın tolundurdi/.../ beş tütün, alti tütün, yeddi tütúnaçan bir
 7 maşınaya basdi/.../ bizim vaĶona basıldı, demáli altıayle miydi ná?/.../
 8 happısında bir beşer tána onar tána çocuĶlar varıidi/.../ happisi ĶaruşuĶ endi, kim
 9 neraya düşdi/.../ Ķohum mohumluĶ keçmazonda/.../ özlárimiz özlárimizi Ķorup
 10 gálduĶ/.../ PáyuĶuni PáyuĶuni veriyerdi yetásiya/.../ iki yüz Ķıram midi, üçcüz
 11 Ķıram midur bilmám çöreĶ veriyerdi günúna/.../ oni hesaplap/.../ bir buĶança iki
 12 buĶança adamın başına veriyerdi/.../ çöráĶizi çorbazi alın góturun/.../ hangı Ķuya
 13 atacaĶ ondan Ķabarımız yoĶ/.../ görup gálmışúĶ/.../ ondan sora da ĶalduĶ
 14 rayindat/.../ yetimlári baĶti, na bilem eli iş tutmiyani kömegetdi. demali bir
 15 luĶma etmeĶi varsa onun da bir tikásını biza verurdi/.../ bir yıl iki yıl kıynalduĶ,
 16 ondan sora düzalduĶ/.../ ermanilárdan biz uzaĶıduĶ, ermanilármıçında
 17 olmamişşuĶ/.../ milleti köçürdi yuvasından oyani buyani. bunda ayırımçılıĶetdi,
 18 yoĶsam ondan baĶşa ayırıçılıĶi yoĶıidi/.../ na mollasi varımişonda, bir
 19 allahümeselli bilánda molla ediyerdi/.../ kisma da toĶunmiyerdi/.../ savet
 20 hökümati ki gáldi ondan sora mollaları ŤutTi, daha din oĶuşunu atĶazetdi/.../
 21 devlet terefindán mektef yoĶıidi, evlerdeydi/.../ getmálisın/.../ onı da yütúrdum
 22 da/.../ hap tallaydi bizim meşĶúlatımız, tallaydi/.../ sádirlár saĶladuĶuna görá ki,
 23 bu da vuruşdur da, Ķalka da çöráĶ lazumdur dep, ona görá onnari elá adamlari
 24 saĶlap işladiyerdilár/.../ökúzanan ĶoşmaĶ, dáryazinán tırpaninán biçmaĶ, ondan
 25 sorá tırımıĶinan yıĶmaĶ, ondan sora Ķarmana gáturup ökúzinán döĶmaĶ/.../
 26 happisi elinán amelá gálurdi/.../ ham lazudi vurduĶ, ham geca günúz güzökinini
 27 ekduĶ/.../ hele bizim gelen yildáki onda Ķalan buĶdalar boĶozdaydi/.../ aabelá
 28 belá sümbüllár şelár köĶarıp gálmışdı başyoĶari. yemyeşil Ťuriyerdi tallaluĶ/.../
 29 ona baĶtıĶça babay aĶladı.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Zahaddin Mamedov

Doğum Yeri ve Yılı: Çeçla - Adigön - Ahıska - 1926.

Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XIX

1 *Konuşmasından cümleler ve kelimeler:*

2 bizim cámaat záhmetkeş cámaat, işliyan cámaat idi, halal cámaat idi/.../ sora ki bu
3 vuruş çıhdı/.../ bir adam Kálmadi evdá yetmişbeş yaşTa, seksán yaşda
4 adamlardan başha/.../ Kári árvátlar Káldilár bütün, teze nışanni gelinlár
5 Káldilár/.../ yüsseksen adam getmişdi ásgere bizdán. bitevisi getdi, Káldi
6 Kócalarinán árvátlar Káldilár/.../ men indi gelip onıalti, yeddilára çıhmış
7 vahtımdur. o yaş gelinlára verdilár tırpan, ot biçmaya/.../ bir vahtda gèdiruğ
8 dağlara, mal otarmaya ki gèdiyeruğ, bañiyeruğ ki/.../ gürcünneásgeri yıgmiş bir
9 Pólq, neáhlımız kesardi ki munadur. bir derada vodelá çağırıp yeyibıçiyer.
10 Kázannar Káyniyer, marş vuriyellár, oyniyellár güliyerlár/.../ qoturun derási
11 diyerduğoraya, biçenekda Táğda/.../ Kórhumuzdan yañın gèdámiyerduğ/.../
12 vuruşda Kan leşi götüriyer/.../ kóyumuza ásger gáliyer/.../ aħli kesán
13 adamlarımız Kálmadi. hangislári da ki aħli kesan, saldilár góturup Kapatdi/.../ bir
14 gün da getmişuğ uzağda Kalhözun Kartopısi var çıharmaya. Kartopilári çıkarıp
15 geri gálduğ. Kartopilári ki boşattuğ, etmegá oturmuşuğ. bu anam da bi yahşi
16 yemáh Kılmişdi. yiyánda Kaşuği vurançaği iki táne ásger gáldi Kapiya/.../ hār bir
17 eva elá pırağram düzmişdi o vicdansız ki o gürcilár/.../ gená da aħlımıza çatmiyer
18 ki bu na ħabardur?/.../ cámaat daha kendde Kálmadi çocuğdan bañşa kismá,
19 Tólga çocuğlar, o yüz yaşTan nenelár Káldilár/.../ dedi ki “yeddi yilluğa seredni
20 azyaya götüriyeruğ” ... ediyeruğ demádi, yaldadıp/.../ bir güürüti Kópdi,
21 ağlaşmağ ki allah irağetsin/.../ hemin yığılan maşinnarda/.../ bir sahatınıçında
22 o kenddá insan Kálmadi. hemin yığılan yığınçağa, oraya yığdı, orataken yükládi
23 eláykán/.../ bizim cámaati üç yıl diyánda saħrada demüryollari yapmaya
24 işládiyerdı/.../ Tavarni vağonnara, eyvah beni vah!/.../ bir sutKadan sora deberdi
25 vağon/.../ bütün cámaat aş, susüz/.../ onbeş bin cámaat náyüçün Kırıldı. onbeş
26 minadami o vağonnarda, oşalonlarda náyüçün Kırıldı?/.../ elási vardur ki
27 tuvaletá enmişdür, ihtiyardur, nenedür, ... tekir basıp çığnap gediyaerdi/.../ indi bu
28 barada men söz cavaP veramam. ancağ bizim vağonomuzda elá naıkiduğ, tam
29 getduğ. olán mölán olmadı/.../ nasılóldi, góturdilár. netdilár bilmazuğ/.../ bir
30 kilo uni bir maçara, bir Kızıla alamazdın. maçar diyen onıiki gıramlıduğ/.../

31 dedi ki “veşi açın, ekin ki öläcaz, Kıırılcaz acızdan.” harkeşá ekdurdy yili. demali
 32 ahınbabayuğ Kálhozi, Kırp Kálhozi, yáñgiTürmiş, bi da bahteker. bu Kálhozlarda
 33 bizim ÇeÇla bitevi ondaydi/.../ bu beş Kálhoz bir rayoni bağdi/.../ benim
 34 Káyната doğhuz ton lazudıaldi/.../ elinán ekduğ her yerdá, eşiyip ekdilár. o şaş
 35 Kıldı onnar da, yerlilár/.../ böyüK camımız varııdi, camının yanında mektep
 36 tikilidi. ottuzbeş metro minarayadı/.../ biz yeni yetmiş uşahlar, leçberluğ,
 37 leçberluğınán/.../ seksenyedinci yili bu adam mene bu sözi dedi, o
 38 şamağıda/.../ yetmişsekizinci yıl vátaná ki getdim, o vano Türıyerdi, gürci.
 39 dedim ki “illá ben vano Týai göracam” eyıadamııdi çoğ/.../ Káğdım getdim ki
 40 ásgerdán gálmış Kıçı yoğ. çağırdım, dedilár ki “içári gálsın” dedim “yoğ, vano
 41 Týai görmemiş ben içari girmam” dedim. daha onunıevi midur, yoğ mi? o da ağır
 42 Kocáıadam, Kocalmış. Kástılınán çığı “ola kimsin? gálsana içari” de bena dedi.
 43 dedim ki, getdim salam verdim, temmüz soyliyer bizim dili, belá bağdi bağdi ...
 44 ortaluğda bir istol Kıoydilár. yığıldı gálmı Kızi oğli bittevi aıbelá sardilár istoli. o
 45 táráfdán bu oturdy bu táráfdán men oturdum. dedi “ola kimsin? neralısın?” onun
 46 çocuğlarınán alti yıl bi yerda böyümüşuğ. ğırışa varııdi, iraqli varııdi
 47 oğullarınıadı. dedim ki “men ÇeÇláliyim” dedim. dedi “ağten misin?” de. dedim
 48 ki “yoğ!” dedi “kim var onnardan?” dedim ki “vahtem Türıyer” dedim.
 49 “şegıanay?” dedi, “şegıanam Türıyer” dedim. onun böyüğüoğli “zahaddin
 50 misin?” de da, şimdi vanoyınan sóyliyeruğ. Kárisi da sisandur. inandurem ki bir su
 51 endurmamışdur elá biza ğurmedııdiyerdi. o da istolda oturiyer da. dedi ki “vano
 52 bu bizim muhammedin şuriye!” muhammedin şuriye! mehmedin oğlııdi. onnar
 53 istoldan enanaçana Kaba Káridi, yaliyer yüzi gözümüzi “menim çocuğumdur bu!”
 54 de. endi o çal çocuğ, istadılár ki ağzına alalar orada. bularınán belá
 55 mahribanluğumuz varııdi/.../gürciya etdurdılár balam, gürciya savyet hökümeti
 56 etdurdy. birbirimize gálançağ mehribaluğ varııdi/.../ olá, ermanilarınán da bizim
 57 ağnamamış o vahta ki ermanınán bizim aramızda, ermanılár buıssahat gená
 58 ağışhada göránda ağlaşıyerlar ola!.../ bütün millet birbirına yağsidur. muayyen
 59 rehberlerdán bu biriná, milletin birbirine düşkünlüğü. ermani ağliyer ki “biz, siz
 60 gettuğ, Kıırıldığııacımızdan. bereketi dá góturduz, daha yoğdur bi şemiz ki yiyah”

Kaynak Şahıs
 Adı Soyadı: Muhabbi Yunusov
 Doğum Yeri ve Yılı: Gomora - Ahıska - 1933.
 Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XX

1 üş tene çocuğ yuılap Kalmıuş meger içerde. gözümüzi açsaı ki lamPa yanier,
 2 el lamPasi zati o vaııtlar/.../ evá getdim ki evdá heç kismá yoı. zati bi üç
 3 canıduı. bir babam varıidi, bir ögeyanam bir dá benıidim. “ola bunnar nera
 4 getdi?” baıdım ki yoıarda yazluı varıidi, yazluğun yanında ambar varıidi.
 5 ambarın yanında babanın sesi çııdı. dedi ki “oıul buriyá gál” yanna çııdım oriya
 6 baıdım ki babay onda, ögeyanam da. ögáyanama tapşurdi ki “bela bir Kçaııluı
 7 vaıtında gená bir olmiş da, bu çocuğun elindan Tıutarsın da halı ki nera gedar, sán
 8 da oriya gédarsın. ben bu evá baıacam. ben gendim Kılacam da burda, çocuıınán
 9 barabar sán get, çocuıu bi yerda ...” deyip ögáyanama tapşurdi. Kııduı, çııduı
 10 gáliyeruı, öıümüza saldat çııdı. bizi aldi góturdi cámaat nera ki yııımişdi, orya
 11 buradıılár/.../ Kıı tütün sıısa bir maşınaya, Tıolduriyer yolliyerlár. nera gidiye
 12 kisme bilmiye, habárimiz yoıdur/.../ bizim babaya ki sıra gáldi, “mirza
 13 yüsüfoııli nerdádür?” dedilár. yoıdur dá, gálmamiş. saldatlar aramaya başlamış
 14 kim nerdadür. bizim emimiz varıidi, alla rahmetıetsin. o emiyá “senin Kıardaşın
 15 nerdádür?” aıırı gáldi biza dedi ki “babaz nerdá?” ablam da, ögáyanam da dedi
 16 ki “falan yerdá, ambarda Kıaraıulluııdiyer” terkel beni Kıapdilár öıüne de
 17 eızaldatlar evá góturdum. evdá işta ambarda açdıılár saldatlar. ben dedim, babay
 18 az bısey içerden Kıapıy açdı. saldatlar onda babay vura vura halkın, maşınanın
 19 yanna gáturdilár/.../ yolda gálmada aıaı maıaı çaliyerdin, uıurliyerdilár, oninán
 20 isiniyellár/.../ çoı KızıK, Kızııııılar góstardilár bizá. heç aııla sııımiyan işlar/.../
 21 Kıazaııstana ki gálduı, Kıazaııstanda bir yoılama geıdı. o vaıt aıınadilár ki
 22 bunnarın ölılıarı da barabar gálıp. oni da çoı ölıümüzi da aldilár....

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Şahsenem Kahraman kızı

Doğum Yeri ve Yılı: Ab - Ahıska 1924.

Derlemenin yapıldığı yer: Bursa, 2007.

XXI

1 - *Kendinizi tanıtır mısınız?*

2 adım şahsenēm. Ķahremán Ķızı. abda duniyaya gálmişim. babamınıadi
3 Ķahrámān, anamınıadi gülferēh. biz onda işliyerduh, toprağda işliyerduh.
4 yiyacağımız içacağımız bolıdı.

5 - *Ne zaman doğdunuz? Okula gittiniz mi?*

6 dördünci sınıf mektebıoşumişim. eyıoşiyerdım. bin doğhuz yüz yirmi dört,
7 mardın altıncı tsitlasımın çocuğuyım.

8 - *Ahıska'da hayatınız nasıldı?*

9 ağışhada çoğıey yaşıyerduh. ekiyerduh, şehir yağınıadı, Ķavun
10 Ķarpuzıekiyerduh, Ķartopi ekiyerduh, tağıl diyillár bunnar, tağıl ekiyerduh. her
11 bir büşemiz gendimizá yetásılığıadı. Tağıa çığıiyerduh. evel nenem çığıiyerdi,
12 nenemden sora anam çığıiyerdi. her birıiş, boçĶalarınán yağlar gáliyerdi,
13 peynirlár gáliyerdi. çoğ gözal yaşıyerduh.

14 - *Köyde herkes dağı (yaylaya)çıkiyor muydu?*

15 indi kimin ki mali mülki varıadı o çığıiyerdi. kim ki fuğaraydı çığımiyerdi, mali
16 yoğıadı ya. bizim malımız çoğ varıadı. dört camışumuz varıadı benim vağıtımdā,
17 altıınegimiz varıadı, çoğ meğsür yapıyerduh. gátüriyerduh köve, fuğaralara
18 veriyerdüğ. gendimiz çoğ gözál yaşıyerdüğ. sora isá sürgünıolduğ. sürgünıolduğ
19 bizi aldı góturdilár özbeğistana tökdilár.

20 - *Bir şey söylediler mi sürgüne götürürken?*

21 yo yo yo yo! hec bişede madilár. birıayıevel geldiler. iki Ķatıadı bizim
22 yapılarımız. üstündeki Ķonahlarımızda şeylárıoturiyerdi, böyüğüadamlar daıındı,
23 bizi sürennár, doğıtorlar varıadı, Pırafisollar varıadı. onnar oturiyerdi. bize eniyer,
24 bişede eskúĶluğııolsa, veriyerduh. iki Ķatlı evlárımız varıadı. ben andaya
25 köçmüştüm. indi andadaki evlárımızı diyerim. onda da çoğ gözál yaşıyerduh.
26 ondan işlep, Ķartopiy dövşürduğ, her işi görduğ. ertasi günü Ķarağıtinıetdilár.
27 Ķarağıtinıetdilár bizi, hec bir yera Ķoyormadilár. bizde adam yoğ, bütün vuruşda.
28 hęcıadam yoğ bir kövünıiçindá. üç dört dene ihtiyar var. ağılamağııiştirim.

29 - *Rahat ol nene.*

30 misal o vahıtlarkán, yoh bir gún rahatlanmaduğ, bir başı gözümüzi yağamaduğ. o
 31 gúni da turşı Koyduđ, ısláduđ da ondan sora şeyetduğ. ondan sora sabağısı
 32 meclis çağırdılar. çağırdılar, çığdı adamlar gáldi, buranın adami, gáldi ki şeydur,
 33 israfilinán ismayili gizlán, onnar böyükdür senin deden küçükdür ki, ola ki bizim
 34 adamları götüracağlar. héc bilmiyeruğ. bir da haynan dedilár ki şeydur, yoh, “sizi
 35 sürgünediyeruğ, yeddi yil ağzında. yeddi yil ağzında sürgünediyeruğ sizi orta
 36 assiyaya”

37 - *Niçin sürgün ettiklerini söylediler mi?*

38 açuğuni dedilár ki sürgünediyeruğ sizi. elá şeyetdi, sürüdilár. gálduđ. biray,
 39 ottuzsekiz gún yol gálduđ. iki gún altarığ diyen rayonda Kalduđ, gecási dişárda.
 40 evá aldilar, içeri Kabultilár. ey bađdilár.

41 - *Çok ölenler olmuş yolculukta.*

42 çoğöldi. vağonların içinde ölenár çoğ oldu. onnari götürüp bir yollarda
 43 tökiyerdilár. sora şeyetdi, geri...

44 - *Tamam nene ağlama. Ahıska'da hangi yemekleri yapardınız, onları anlatır
 45 mısınız?*

46 hınKali yapıyerduğ etden, pasturmadán. ondan sora yuđa hınKali yapıyerduğ.
 47 çerez hınKali yapıyerduğ. yođurdinén yağışımız çoğıdi. malımız çoğıdi. Tağa
 48 çığıyerduğ. Katmer yapıyerduğ. gená nedür, içli kete yapıyerduğ.

49 - *İçli keteyi nasıl yaparsınız?*

50 içli keteyi mi? uni Kavurduđ. onunı sarıyađınán, eyyađlarınán. hamurun içiná
 51 Koyduđ. büzarduğ, furunda büşürduğ ya. yuđa açarduğ, yuğanın içiná
 52 Koyduğ, etmeK kimin atarduğ. furunlarımız vardı, furuna töküp furunda
 53 büşürduğ. yememiz içmemiz çoğeydi. bazlama edáduđ yađınán. Palınán
 54 yağları yiyáduđ.

55 - *Kendi arılarınız var mıydı?*

56 gendimizin petegimiz çoğ varıdi. ağartımız çoğıdi. hër bişemiz çoğıdi. a vahıt
 57 tarihlerde.

58 - *Peki sizin yemekleriniz nelerdir?*

59 çorbalar, pilav vuriyerduğ pirinçden. evel pirinç çoğ yoğıdi. yarma pilavi da
 60 vuriyerduğ. pirinciolsak pirinç pilavında vuriyerduğ. ondan sora şey yapıyerduğ,
 61 nadur adi?

62 - *Çorbalar?*

63 tutma çorbasi yapıyerduḡ. yoḡurdinēn undan. sora ayran çorbasi yapıyerdūḡ. fūşur
64 çorbasi yapıyerduḡ.

65 - *Nasıl yapılır o çarba?*

66 yaḡ^h, pasturma, dibinda Ḳavuriyerduḡ. sora üstuna un. nási ki bunnar Ḳurudiyer
67 un, uni ebele ediyerduḡ da onun içine tökiyerduḡ. ey çorba oliyerdi lezzetli./.../

68 - *Pastırma yapıyor muydunuz?*

69 pasturma çoḡ yapıyerduḡ. yilda ey mallari Ḳayıriyerduḡ. Ḳurudiyer pasturma
70 atiyerduḡ yoḡarda. sucuḡ da çoḡ tepiyerduḡ. zanduḡ zanduḡ Tolduriyerduḡ.
71 Ḳışınan gözel yiyerduḡ. mal Tavarımız çoḡıdı. kesiyerduḡ, sora canımız iştasa
72 onu ediyerduḡ. böyüḲ boḡḲalara o pasturmadan artan etleri Tuzliyer Ḳoyiyerduḡ.
73 evel yoḡıdı. bñ, şey ... yoḡıdı. oni da Ḳışınan aḡbelá bir atını alurduḡ, onu
74 şeyıdırduḡ.

75 - *Mürebber varmış?*

76 mürebē, cevizden yapıyerduḡ mürebe. tingora bişenáçaḡ, sora şeydán yapıyerduḡ,
77 nedür, fişnedēn, Ḳızılçuḡdān, ÇanÇurdān. ÇanÇurun bi de helvezeresini de
78 ediyerduḡ. helvezerin içiná Ḳabaḡarmudi diyerduḡ, o armutdan Ḳoşiyerduḡ. o
79 gözel olurdi. onu Ḳaynadurdūḡ. sora pestil yapardūḡ. ya tutdan şey yapardūḡ,
80 bekmes. sora pestillerin içiná, şeyin içine, ne diyerduḡ, unuttuḡ, niya unuttum
81 ahoni? cevizi taḡıyerduḡ da tutun içiná, şeyin içiná burahıyerduḡ, tut suyunun.
82 eyda ona ná diyerduḡ? haḡlıma gálür.

83 - *Sütten neler yapardınız?*

84 peynir yapıyerduḡ. çeçil peyniri yapıyerduḡ. asma peynir yapıyerduḡ. şey
85 asiyerduḡ da Ḳuriyerduḡ. tuluḡ peyniri ediyerduḡ. tuluḡ peynirini da
86 şeyediyerduḡ, oni uvaliyerduḡ da liçeklere tepiyerduḡ. tepiyer Ḳurudiyerduḡ. sora
87 Tavar peynirina da, Tavar peyniri çoḡ gözel oliyerdi Tavar peyniri. Tavar
88 peynirina maya tutiyerduḡ. mayayı tökiyerduḡ o südun içiná. peynir atiyerduḡ,
89 kesiyerduḡ işte boḡḲalara Ḳoyyerduḡ Tavar peynirini. ondan sorā çeçil peynirini
90 dedim he mi? gena neyi diyerduḡ? he çumayı. çumayı işte tepiyersin. tuluḡlara
91 tepiyerduḡ. çumayı biz diyarduḡ, andalılár çökelek diyerdi. he ikisi da kullanulur.
92 bunnara o terekemeler yaḡınıdı da ben elá biliyerim. /.../ Ḳaymaḡ Ḳatiyerduḡ.

93 - *Kaymaḡı nasıl yaḡılıyor?*

94 Ḳaymaḡı da teknelerin, evel maşına yoḡıdı dá, teknelerin yüzünden aliyerduḡ.

95 - *Peki ekmekler?*

- 96 furunda büşürıyerduğ, etmeleri. delikli etmeK büşürıyerduğ, yumrı etmeK
 97 büşürıyerduğ. sora saminler büşürıyerduğ böyúK böyúK.
 98 - *Nedir o samin?*
 99 somun da hamurdan oliyer da, furun etmegi. sora yumuri etmeK büşürúrdúğ,
 100 çay, etmegi diyerduğ, ona da. o somin da biráz etli oliyerdi, sora her vahti yiyersin
 101 da çoğ büşürurduğ.
 102 - *Yufka yapıyor muydunuz? Hani burada kış çokça yapıyorlar.*
 103 yuha, elá biz sinor büşürıyerduğ. sinor, yuha büşürıyerduğ, ondan sora sinor
 104 yapıyerduğ. içiná yoğurt Kóşıyerduğ. şısladiyerduğ tavaların içinde, elá yiyerduğ.
 105 sora yuha büşürúrdúğ ki eriştá Tôğrardúğ. he eriştalar, idi, onu Kışınan şey, edip
 106 yiyardúğ. sora pağaçalari. birincisi pağaçá büşürıyerduğ, ikincisi punturuçlar
 107 büşürıyerduğ.
 108 - *Punturuç nedir?*
 109 o da elá pağaçá kimin da onun hamuri biráz Kavi, bunun yumuşağ. biz buna
 110 yumurta çalardúğ da, oni bi güzel çıkarıp pilekinin üstünde. taş pilekilerimiz
 111 var, idi böyúK böyúK. sora, ondan sora Kazıma pağaçá diyerduğ da gena. o
 112 pağaçayı da Kazımasını, yüzü maşusa Kurudurduğ, yahardúğ da Kazurduğ. ...
 113 için. ona da Kazma pağaçá diyerduğ. sora kesimli pağaçá diyerduğ./.../ altına
 114 üstüna yuha edárdúğ. oni da adelinli büşürurduğ. oni Kazumazduğ bişe etmazduğ.
 115 sora Çadi büşürúrdúğ. Çadilári kaymağ Kóşardúğ, yağ Kóşardúğ. na olsa.
 116 südüán yoğururduğ, o pilekide büşürúrdúğ Çadiyi da.
 117 - *Başka neler var?*
 118 TıKit. TıKit, etten yapıyerduğ, peynirdán yapıyerduğ. un Kavuriyerduğ, un,
 119 Kavrulmuşunu Koyıyerduğ, içiná. içli kete kimi yapıyerduğ. içli keteyi yuha
 120 açıyerduğ, buni elá az bişe açıyer yapıyerduğ. buna maya kaşıyerduğ.
 121 - *Mayayı nasıl elde ederdiniz?*
 122 mayayı? gendini hamurundan egládiyerduğ. evel droji yoğ, udi, gendinin
 123 hamurundan egládurduğ. bir taná vanTaya Toldurur, ağzını örtárdúğ. etmek eden
 124 günümüz oni siveci alır, koşar şey, edardúğ, maKallama, maKallamay diyem?
 125 maKallamağ hinKali, maKallama yapardúğ. maKallamanın altına üsdúna ... suda
 126 büşürurduğ. ondan sora altına üsdúna yuha edardúğ. orağ Koyardúğ kızardurduğ
 127 tavaların içinde. sora oni adēenli yağ seperdin. indi her bir bişesi lazım. onu
 128 adienli büşürurduğ. o hamurun içine de yumurta Kırardúğ. heç birbirine
 129 yakışmazdı. hamura su götürurduğ. sora işta çökárdúğ şeylá ...

- 130 - *Piştikten sonra mı su geğiriyordunuz?*
131 evel büşüriyerduğ, ondan sora üsdúna savuğ su tókiyerduę, gótúriyerduę süzeğin
132 içinde he. ondan sora da yağ sepiyerduğ. bir yuğayi üsdúna örtiyerduğ. bi yuğayi
133 altına örtiyerduğ. sora onu ordan o pilekide ne de olsa şuşladiyerduğ. alti usti
134 kıpkırmızı oliyerdi. çoğ lezzetli yemeğ, oliyerdi.

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Köşeli Salayev

Doğum Yeri ve Yılı: Gürsictan – Ahıska - Asminza

Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XXII

1 /.../ maşınálarínán götürdilár hıynaldıp. götürdilár vağona bündurdilár. vağonda
 2 çöle çıhmaya yol yoh. ondan sora benim ráhmetluh babam vağoni deldi. /.../ bir
 3 ay biz yolu gálduh. Kışını Kışı demaduh, yazını yaz demaduh, gálduh siredni
 4 azıyaya. /.../ özbegistanda yüz faizden ottuz faizi Kaldı, Kalani Kırıldı.
 5 hastaluhdan ya ki sicahluhdan. /.../ yoh, neradaki göyli çekiye, onlari gáturup
 6 uğurliyerdi. bir vağon Toldu mi atmişev, işter yabancı olsun işter Kounaħraba
 7 olsun, Kāriadam, hamısı barabar, Karuşu. orda heç kimse demiyer ki “bu
 8 arvatdur, bu kişidir.” hāmısı Karuşu. /.../ helbetde veriyerdilár, sutkada bir defe.
 9 aħşamdan aħşama. evledá yoh, günortada yoh. bir aħşamdan gün batandan sora,
 10 neradaki istansiyada egládurdi, diyardi ki “ablumbak!” iki vedire, o Kati, götürun
 11 Tağıdın şennigá. oında özüm Tağıdiyerdim, özüm Taşiyerdim. diyerdim ki “ahan
 12 sána bu Katan degdi, siza bu Katan degdi.” /.../ meselá cana harafta veriyerdilár,
 13 yedúriyerduh. Kıyınçılığınán gáliyerduh. /.../ Kıyınçılığınán günümüzi ötürüp
 14 gálduh da. /.../ hē, ya na! sanın kimi cáyil cáyil oğlanlar Turiyer. bizi köçüránnar
 15 hamısı özbegidi. saldati özbegidi da diyardi ki, bir puvarda belá tapdı da,
 16 maħsusli, diyirdi ki “siz aıbu yerá gedácaħsız, geri gálmıyácaħsız. nayız varısa
 17 götürun.” on beş daKaya nayi göturacayuh. on beş daKanıçında. /.../ biza çoh
 18 yaħşi baħiyerdi özbeglár. /.../ iki sutka Kalduh çölde, eve baħamaduh.
 19 - Çöl dediğiniz yer nedir?
 20 çöl meselá yaşıyan yerimizden yüz metro dişerda bir yerá yığdı vağona
 21 hazurluğuna. /.../ evimüzünüsdüna Kıoydi iki nefer. topatan, bumba atan
 22 pılalari, Kırotlari. vuruşmaya sevep. dedi ki “göriyersin hár táráfdan, eger ki Karşı
 23 gelsaz gülle ataruħ, yerizdekene öldüruruħ.” ondan hamımız dilimizi kesTuħ. /.../
 24 savuħ, ağızından tufürüK düşeydi buzliyerdi. /.../ sora ben geldim on doħuz
 25 yaşında olduğumçün, daha o neradaki enmişim, oradan çıhamadım da
 26 tekirlerinününde bir ayaħça vardı, oraya ayağım Kıoydum, birvelinán Tutdum
 27 işte de, iki sutka gáldım. ellerim yapışmışdı, savuħdan buzlamışdı. /.../ çoh
 28 Kıyınçılığ görduħ çoh. /.../ yoh, burahmiyerdilár ki yitarsız. Kōhum moħun
 29 tapılmıyerdi o vaħıt. o vağondur, vağondan çıhmıyacaħsın çölá. adamı varıdi
 30 karavul. /.../

31 - *Gürcistanda iken Gürcülerle, Ermenilerle aranız nasıldı?*

32 olacan, benim gendime baħanda bizinán gürcinin arasında bişey yoğı. o Ķatan,
33 ki biza gürcilár uzağı. érmanilár yaħını. érmanilár da bizinán eláĶamız
34 eydi. hele işta bir aıbu köçüp gálan vaħıtlarda, bir üç gūn, dört gün kalarah aramız
35 bozuldi.

36 - *Ermenilerle Türkler arasında karşılıklı gidip gelme var mıydı?*

37 helbette varı. benim, bir tene babam evine geliyordu. dedi ki “siz gedacaħsız
38 urdan. malızı muluzi satın!” hē, ermani. inanmadı. malımızı da satmadı.
39 camışlarımız varı ki satmadı. aħırda hamısını eylákána buradığı gáldı. sora
40 érmani gáldı dedi ki “ben ki dedim satın, satın! satmadız. sora na oldi aħırız?”

41 - *Ermenilerle aranızda kız alıp verme oluyor muydu?*

42 yōħ, yoħ! o yoğı. o Ķatar ki adluğa gıp gediye dilár. biz da gedip gáliyerdı.
43 ancaħ ki Ķız alış veriş yoğı. bir bu Ķız alış veriş bizim türklerdá özbegistanda
44 oldi. bizim millet çoği özbege gediye di, bizim şennige dá getmiye di. enándan
45 sora, bir iki yıldan sora. iki yıl ötendan sora.

46 - *Niye özbeklerle evleniyorlardı?*

47 onnarın hamısı, yaşaması oyadı ki köçannar hamısı Ķarından ac olduğuçün,
48 eşidiyersen mi, ac olduğuçün özbekler bizē, bizlerden özbege gediye dilár./.../

49 - *İmkan olsa vatana dönmek istermisinizh?*

50 hē! ben de bir söz varı. diyerdim ki: özbegistan cennet olsa/ kölmege keten
51 yaħři/ özbegistan cennet olsa/ özümüzüçün vátán yaħři. vátánin yerini hec bişe
52 Ťutmaz. Ķuř Ķuřluđunan varlı, dövletli Ķafesde saħliyer, gená sesi çıħmiyer.
53 buradıyer ki gediye bi çeperin, bir ağaç dibindá ötiyer. peřiná baħiyerlár diyillár
54 ki “belá Ķafesdan çığı dilá gáldı.” da, dedi ki “ ne Ķatan Ķızıl olsa, gená bene
55 vátán yaħři! benim vátánım buradır.” şindi elá Ķuřtan Ķalmaħ! Bizi öz
56 vátánımızda, bizim vátánımızda elá adamlarımız vardı ki “vátán!” diyá diyá can
57 verip öldi. benim babam el beş yaşındaydı, Ķurban bayramını Ķıldıđı barabar,
58 özbegistanda Ķurban bayramını Ķıldıđı da gáldı evē. bizim o şatımız yoğı
59 da belá yoldá satıcidan çöreğaldım. o çöregın yarımını yedi, can verdi. başhalar
60 heç inanmadı ki elá tez naıdı? namazı barabar Ķıldıđı gáldı. etmeK yemada
61 can verdi. vátán diya diya can verdi.

Kaynak Şahıs
 Adı Soyadı: Saddi Asrafov
 Doğum Yeri ve Yılı: Ahıska- Adigön, 1922.
 Derlemenin yapıldığı yer: Azerbaycan, 2006.

XXIII

1 /.../ ásger oni na bülür ki? oni, ancağonun böyügi olur ki ásgerá ámir vermişdür
 2 ki, baħarǎevá iki táne saldot Ķoymuşdi “baħ buna san cāpgersin!” ispisokuni
 3 almışdur ki “felen evde on can var, san cāpgersin.” vesselem. o alıp gáturub
 4 maşınaya yuklup, vağona yukliyana kim o cāpgerǎidi. alıp gáturiyedi. ben indi
 5 yañgi ásgerden gálıp fërma mudurǎdim. Tavar varǎidi, iş varǎidi. Tağdan gálduħ,
 6 istarçına künde geliyer ki “bená bir etlik ver!” hē, ben de biráz düzi, ... olmiyani,
 7 mundaraqlarını veriyerdim, yaramazlarını. sona dönüp diyerdi ki “hāppısı Ķalacaħ
 8 beribir!” indi gená da sağǎolsun, bená da kömegǎetdi yukliyanda. çünki evdā
 9 babam varǎidi, emım varǎidi. góturduħ veşi, çoħ, sel diyeruħ, ókuzlara Ķoşduħ. o
 10 saldat da, çünki o gáliyerdı, meyvadan veriyerduħ, Ķoçlar veriyerdim, Tavarla
 11 keçiler veriyerdim. góturu^v kesiyerdilár. kövde varǎidi seksen yüz tene saldat ahırı
 12 o kōde. heǎonınán bizá húrmetǎetdi o. kömegǎetdilár. bişe demanmış ama. oni
 13 ásger ná bilá? ásger, helbet o^aşgerá dúşundurmuşdurlar ki bunnar súrulácaħ,
 14 gedácaħ. ámrǎedilmişdur amma oni biláni böyugi elbet biliyerdi ediyerdi.
 15 nāǎabarot bizim şennigá dā bir gúrci varǎidi valiĶoy, valiĶoy da, meşaya
 16 baħiyerdi. dēy yusufun babassi da ağaç ólçiyerdi, onnarınan işliyerdi. ona bir
 17 rumuzi çoğǎatıp demiş ki “vayǎabbas vāy! bu değina kim maşın gáliyer gáliyer
 18 gáliyēr. sizi amedeni súrmiyalar!” bu da diyer ki “ola góti pohli gúrci! bizi nerá
 19 súracaħ yerli adami?” zihnini açiyer ama başa dúşmiyer. sayirmiyali paşa varǎidi,
 20 Ķalħoz sadiri, ona deyip. bizim kövún Ķoçlarını, o sayirmiyada yaħşi
 21 lazudǎolurdi, taza lazud veracam de raza kezıp raza Ķavurma etmişdi. hayıp ona
 22 çatmadı. onu Ķavurmanı biz yeduħ. nátávur? seyirmiyani dúşurdılar suyun o
 23 tarafına bizi da bunnan buraya. onnari gecá góturdi maşınnar, yeddi tütünü bir
 24 maşınaya basdiler, veşleri haP Ķaldı. Ķavurması da Ķaldı, veşi da çoği Ķaldı. ama
 25 bizi sabağinen iki tütünü bir maşınaya basdilár. sora orda mayor Turiyerdi. beni
 26 çağırđı, dedi ki “deǎhonda veş Ķaldı, Ķavurma Ķaldı. gedin gáturun, góturun.”
 27 hā, sabağına biz onnari yuklep, onun ... Ķavurmanın rasa, demek yigirmi beş gún
 28 biz Ķavurma yiyep gedyerduħ. o sehirimiyanın büşürdüği etlári. onnarın ki Ķaldı
 29 biz yuklep getduğ yaħşi./.../ bizim árzağın ... alduħ. bizde indı, bizim kövde
 30 demal, adamli adām veşini alıp góturdi. ama elá adam varǎidi ki, aǎho dercelli ...,

31 şamaḥidadur. beş çocuğıdı, demák alti, beş oğlan, bir Kız, iki ana baba. dema
 32 sekkiz canıdı. āc gálmişdilár, dilániyerdilár. dilániyerdi. hē, oti yedilár. çoḥ belá
 33 otinán, aḥbu yonca, bizda arcıKélá olurdi. yemali bir ot varıdı, arcıKélá
 34 diyerduḥ. o aḥbu yoncaya oḥşiyerdi. “ola bu arcıKéládur” da, oni çoḥ góturuP
 35 Kóparıp Kóparıp yaḥap, tuz sepip yiyep çoḥ adam oninán óldi./.../ yolda pıraduğ
 36 veriyerdi dā. ben haP gáturiyerdim. subḥolsa sup veriyerdi. Kálbasa veriyerdi,
 37 átmeK veriyerdi./.../ bir vağonda biz dema dört tasarrufat iduḥ. bir vağonda, bir
 38 vağonun özünde. dört ayle hē. biz ayleyduḥ onḥalti, on yeddi can. sora bir dişarki
 39 emımız varıdı. dedemiz, onun simyasıdı. gena bir üç dört ayle varıdı. Kırḥ, elli
 40 vağonda varıdı. ona yetasiluḥ veriyerdi. naḥna ki normadur. yetmasa veriyerdin
 41 da. dema bir vedreynan. diyerdi ki “/.../” gediyerdin peşına. suP veriyerdi,
 42 vedreynán aliyerdim. şey veriyerdi buḥanқа átmeKler. çuvala Koyiyerdim,
 43 arḥamda alıp gáturiyerdim. indi ben, dilibaş orda ben idim. Taşiyerdim,
 44 gáturiyerdim./.../ saḥatınḥonun tayini yoğıdı ya elásiḥoliyerdi ki iki sutKa
 45 Káliyerdi. paravoz yoḥ paravoz. dema gáturdi oḥbḥşalonu gáturdi, buraya burahı
 46 mi o paravoz gediyerdi. baḥşa bir paravoz Povezi góturiyerdi da Povezi. elá dema
 47 iki gún Turan oliyerdi, üç gún Turan da oliyerdi./.../

Kaynak Şahıs
 Adı Soyadı: Vahida Guseynova
 Doğum Yeri ve Yılı: Apiyet- Ahıska, 1923.
 Derlemenin yapıldığı yer: Kırgızistan

XXIV

1 - *Vahide nine, sürgünü anlatırmısınız bize?*

2 üç gün bağladılar yollari bir yere koyermiyerlár, saldat gáldi çekildi. kim kövdán
 3 köva getse oni Tútiyerdilár. üç günden sora saat atılárda yedilárda haber geldi ki
 4 “bir yere getmeyásız, KıanTóraya yığılacaşsız, KıanTóraya yığılursuz onda
 5 iclasolacaşsız. Kıari adam.” aşşam oldi herkeş Kıolhozun KıanTóruna yığıldi.
 6 onda başladı, büyük saldatın biri gáldi dedi ki “sizi sabahTan süracaşlar,
 7 saataltıda. nayız varısá alın. seksen kıloya Kıadar yük alın” seksen kiloya
 8 Kıadar nay alabülürsün seksen kiloluş. har şey Tóli evlerde buracaş. geldi
 9 olvahtı çıTuğondan, çıhartdilár bizi, yükde yüngül bahada ağır bişelári alduş,
 10 yani kövün altına endürdülár. zaat yeddilárdá sabahinán maşinelár gáldi.
 11 Kıaldurdilár maşinalara elá yüklamaş bişe yoş da elá onda kövün altında Kıaldilár
 12 na mal na bişe yükládi gáldilár. iyirmialti sutKıa gálduş. gálduş,

13 - *Nereye geldiniz siz?*

14 buraya, onda kimisini tohmağa böldilár, kimisini furunzeyá, kimisini oşa,
 15 Kırgızistana, Kıazağıstana böldi böldilár gátürdiler Kıolhozların KıanTórlarına.
 16 onda bölecáşlar şennigi kimin ki boş evlári varısá. sabağa oğun KıanTónda
 17 yatTuş ac susuz. sabaşoldi arabalar gáldi ki góturacaşlar kimin evlári boştur.
 18 Kıaşsüt, Kıaç cansın, küçügevlele elá böldi böldi verdi, har Kıalhozda on tütün
 19 oldi. oşya yaşaduş, o Kıışı yaşaduş bahar oldi ki Kıalhoza çıTuş işlamaya,
 20 işládiyerlár. ac susuz, yemaş yoş. hükümet verdi bir ... parti, oni da yedi getdi ac
 21 şennik. artuş ekduş falan filán, bosTan mosdan oldi idáre etduş. sora Kıalhozda
 22 işláduş, Kıalhoz verdi. sora usul usul, usul usul yapı yapduş. gendi gendimizá
 23 yaşamaya başladı. altmış yıl oldi evdán gálduğumuz. helbet oldi he mi?

24 - *Evet, altmış yıldan fazla oldu.*

25 ē, gálduş yaşıyeruş. işta belá.

26 - *Kaç yıl konrol altında yaşadınız?*

27 Kıamindatura altında, Kıırş dörtten elli altınci yılaçan kövdán kövá getmiyerduş
 28 bazara getmaş yoşıdi. hap Kıalhozda olacaşsın, nera getsán da Kıol Kıoyacaşsın
 29 ki “ben falan yerá gediyerim.” sora Kamendaturadan ki açılár, ondan sora bir
 30 parça düzálduş, can cigeri tanımaya getTuş. gálduş ki iki kardaş isá biri ölmüş,

31 anan baban varısá babay ölmüş anay Ķalmış.belá öldi şennik, kismá kismáy
 32 görámadi. bugünaçağ yaşaduğ gálduğ.
 33 - *Gürcistanda hangi köyden idiniz?*
 34 aĶiyet, âĶiyetTan.
 35 - *Vagonlarda neler yaşadınız, neler gördünüz?*
 36 ölüleri görüyerdü. bağarsın ki Ķovez Ķurdi, bir adam ólmüş, çığarmış götüriyerlár.
 37 Ólilerinden Ķalan heç bişey görmámişuğ biz. saldat Ķuiryerdi ki dışari
 38 Ķoyermiyerdilár Ķovezden, suıçmaya Ķoyermiyerdilár./.../ sāvuh, Ķār,
 39 Ķıyamat. Ķiplağ şennik. üstümüz evdá Ķaldi, malımız, döşegimiz evdá Ķaldi. elá
 40 adam varıidi ki döşegi bilá yoğıidi ki yata! gená sağolsun Ķırğızlar berer parça
 41 yardımıetTiler. güzel yaşaduğ, kismaya bişeytmádilár, yer verdilár. gendilármıdan
 42 ayırmadilár. işláduğ, yeduğ, gün görduğ. sora ki işta naoldisa Ķırğızıya da
 43 bozuldi, savetski bozuldi, daha bizá bağmiyerlár.
 44 bu dağlar olmasaydi
 45 çiçegi solmasaydi
 46 bir ayruluğ bir ölüm
 47 hec biri olmasaydi, diyer.
 48 - *Başka ne diyor?*
 49 ağ Ķağlar uli Ķağlar
 50 çiçegi sulı Ķağlar
 51 bunda biz Ķarip Ķalduğ
 52 göğgürler buludıağlar
 53 ana babā Ķar şeydan eyidi Ķardaş. hec birinin ey gününü görámaduğ. çoğ
 54 şennigimiz oyanda biyanda óldi. góramamışuğ, görmaduğ da.
 55 Bu Ķağınıardındayım
 56 Zilifer dördündayım
 57 Siz belá etdiz ki unutduğ
 58 Ķap oıışın derdindáyuh biz
 59 - *Vahide nine, ölümden sonraki adetler nelerdir?*
 60 /.../ kefinini hazırlıyersin. Ķar parçaysa iki ediyersin, enli parçaysa bir tene
 61 ediyersin. nasın ki öli. oni sarıyersin Ķoyunundan abelá.
 62 - *Kaç metre oluyor kefen bezi?*
 63 Ķoyi ki iki metro olur, iki yarım metro parça olacağ. Birez başının terefindán
 64 arturursun birez ayağlarının terefindán. sararsın sora o ki ... çölmegi, başını

65 açarsın taħarsın. tikmaħ mikmaħ olmiyacaħ. kefinini da elá sararsın, başını maşını
 66 örtársın. Êariysa laçegini maçegini örtarsın, adamısa saruğuni bağlarsın. Ondan
 67 sora alur götürurlar. ondan sora yerinda oturur Êuran oħursun.adamlar cenázasını
 68 götürur, Êarılár da evdeyken Êuranını oħurlar. sora aş etmeK yedururlar.

69 - *Diyorlar ki ölüñün evinde ateş yakılmaz.*

70 onda ataş yanmiyer. dişardan gáturiyer, Êomşılár gáturiyer. çayı bilá Êomşılár
 71 gáturiyer, Êaynadiyer. üç gün. üçünden sora başliyerlár aħırı, cumaıaħşamında
 72 Êuranını oħudiyerlár. etmegüni yiyerlár evin şennigi. sora har cumaıaħşami
 73 Êuran oħudiyer, yödüriyerlár.

74 - *Ölüñün giyeceklerini ne yapıyorlar?*

75 çamaşuruni ikinci gi yaħiyerlár, ikinci gün çamaşır yaħaniyer. abdaş alıp, abdaşli
 76 yaħaniyer. yahayıp paħlarlar. üç kere su geçururlar, asarlar. sora ütülárlar ki
 77 verilacağını, kimá na verilacağını veriyerlár yoħsullara. geri Êalani gendinin
 78 yoħsullari varısa onnara geyduriyerlár.

79 - *Geri kalan eşyalarını yakmak var mıdır?*

80 ataşta mi? yaħmaħ olmaz oni. gömliyacan. ayaħ basılmıyan yera gömliyacan.
 81 bizim dedenin dişlári Êalmışdı yastuğun altında, yaħadım paħladım, götürdüm
 82 başucunda eşidim da oraya Êoydum. Urbasını naħırcıya verduħ getdi. Êalanlarını
 83 da evda bölüşdilár, Êızları aldı getdi.

84 - *Vahide nine, siz çoh mani bilirmışsiniz. Bize söyler misiniz*
 85 *hatırladıklarınızdan?*

86 Êayadan endim eniş

87 mendilim Êoli yemiş

88 yemişi yara verdim

89 odaya gelsin demiş

90

91 Êayadan endim ancaħ

92 elinde yeşil sancaħ

93 na Êızıoldum na gelin

94 odlara yandımıancaħ

95

96 defimin naħışları

97 çıhamam yoħuşları

98 yedTi Êağın Êuşları

- 99 Ķardaşa selem götür
100 yedTi Ĥağın Ķuşları
101 anama selem götür
102
103 anama deyin yuħlasın
104 gül getürem Ķoħlasın
105 ben aħlına gálandā
106 yavrum desin ağlasın
107
108 yağmur yağar yaş kimi
109 Ķayalar Ķumaş kimi
110 Sanıondan baħ ben bundān
111 yanaruħ ataş kimi
112
113 baca başı yumuşaħ
114 en aşıağı konuşaħ
115 dua edin Ķardaşlar
116 hásretlára Ķavuşaħ
117 - *Vahide nine, Gürcüstan'dayken neler yapardınız, ne iş görürdüünüz orda?*
118 Nayıiş görüduħ hē! çapa ediyerduħ, lazudıekiyerduħ mallara, taħıl ekiyerduħ,
119 arpa ekiyerduħ, çavdār. onnari bütün topliyerduħ elinán, ĥarman ediyerduħ.
120 gemilerinán dögiyerduħ. savuriyerduħ, ambarımıza Ĥolduriyerduħ, kış oliyerdi
121 yiyerduħ.
122 -*Çocukken hangi oyunları oynuyorsunuz?*
123 çocuğuken oyunlar nayıidi ki? çoħ yapıyerduħ, Ĥodo yapıyerduħ. ĶuĶla yoğıidi,
124 ağaça ĶafĤanlar geyduriyerduħ, urbalar geyduriyerduħ. yapıyerduħ ĶuĶlalar,
125 otniyerduħ oninán. ĥoçoraya biniyerduħ.
126 - *"ħoçora" nedir?*
127 ħoçora, ortaya bir mazı Ķoyiyerlár. üstúna abelá sırlı bindürierlárdi. o sırlıın bir
128 başına biri biniyerdi bir başına biri. çevürierlar da döniyerdi çaPuħcana. bir güzel
129 düz ĥarmanda olurıidi abu bizim Ķapi kimi. aħşamaçaħ ona biniyerduħ.
130 - *Başka ne oyunlar vardı?*
131 abelá bir ağaç yapıyerdilár, bir Ķarış. elinde böyük degenek. buni Ķoyiyerlár
132 ortaya. o gáliyer buni vuriyer o ki dēy orya atiyer. óburi Ķaçiyer vuriyer oni

- 133 biyani atiyer. bu vuriyer oyani atiyer. oyunun adi? Dördloğlan oyniyer, dördi da o
- 134 kojoy birbiriná Tutturamiyer. Kjojo oynamağ, Kjojo.
- 135 - *Sağol vahide nene.*

Kaynak Şahıs

Adı Soyadı: Ruzi Gurgenidze

Doğum Yeri ve Yılı: Ahıska 1935.

Derlemenin yapıldığı yer: Kırgızistan.

XXV

1 ben ahışha ŝeherindenim, ahışha ŝeherinin içindenim. Tôğuldum otTuz beşinci
 2 yili, deĶabırın yigirmisi. sürüldüğümüz, deĶabır ayında gáldilár, unuttum ki
 3 soyliym. geldiler, sabahınan sahat dördde kapımızı dögdiler. “açiz!” dört adam, üç
 4 vayenli, biri grazdanski forman gürci. “açiz!”. benim babam evda yoğıdi.
 5 işliyerdi tiflisdē. bacımda meellim idi ... Ķalhozundā, büyük bacım. evde
 6 Ķardaŝım, anām, üç tene baciler biz. Ķardaŝım açmiyer Ķapiyi. zorinán açturdiler.
 7 “açın, sizi biz sürgün edácavuh!”. Ķardaŝım açmiyer, Ķorhiyer.Ķavğa ahırı oliyer,
 8 nasıl açsın? dedi ki “Ķorhmayın, sizin Ķarşıda tatar, Ķarısı urus, oni
 9 gáturiyeruh.”. Ķomşumuz Ķarşıda. bahsağ ki gerçekte işli yaniyer, Ķardaŝım
 10 açdı Ķapiyi. “veşizi yığışturun!”. Bizi Ķoyermiyerdilár hec bir yere. biz küçük, o
 11 vağıt ben on yaşında. bir bacım da on altı yaşında, yeddi yaşında üç yaş benden
 12 küçük idi. bir bacım da on iki yaşında. büyük bacım yoğ evde, meellim Ķalhozda.
 13 açduğ, gáldilár, başladılar, şey idyerlár “veşizi yığın!”. veşizi dá hep vermiyerlár.
 14 aliyerduğ, Ķardaŝım yığiyer. ... Ķomilárimiz ermánilár idi gáldilár. onnara
 15 verduğ biráz veŝlárımızı neyedah. Ķaliyer, almiyerlár. yığışTurduğ, maŝıná
 16 gáldi, bilmem sahat ĶaşTa gáldi maŝıná. yúkláduğ veşi ona, Pinduğ.
 17 Ķardaŝımınán anam bindilár ĶabinĶaya. ben, ŝ bacım çığduğ üsdüne, veŝin
 18 üsdüne. getTuğ ondā Pámitnuğ, şey Pámitnik, nera ki yığiliyer şennik da.
 19 Pámitnik, yapıldı ya Pámitnik, hele kimse heç Povezinen getmemiŝdi. Pavez
 20 sitansiyasi. hele yapıldı, hele bir Ķul getmámiŝ. bizi súrdi sıtrasa. o PámitnikTe
 21 maŝineyner getmede üç baci maşınanın üsdündán düşTuğ, harğ varıdi da harğ, o
 22 harği geçmedá düşduğ. bişe olmadı eydür bizē, getTuh. o mamintde da bacımı
 23 gáturdilár bir maŝınáyan Ķalhozdan. sora bir Ķomşumuz varısi türk, o da
 24 yarvaldı ki “ben de sizin vağonda olam!”, Ķocasi yoğıdi dá, üç oğli varıdi.
 25 gáturduğ bir vağona onnar, biz bacım, gená çoğ şenniK var bir vağonda. Ķıŝ,
 26 savuğ. berf yağıyer, maroz. işta onda bir hafta o pamitnikTa Povezin içiná o
 27 şennigi yığışturdy, ahıska ŝeherinde. sorā babam geldi, gamandiroftadan, babam
 28 gelsē ev kitli Ķapımız geldi buraya, ne bilsin ki ne? sora babam linçi beni alıp,
 29 evimize tekrel getTuğ. dedi ki ben elá şey edim ki ... hayde Ķızım gedağ evimize

30 tekrel baħaħ.”. tekrel getTuħ evimizá, baħduħ ... şeher evi, ey ev. hele egná o
 31 evimiz parasız onnara Âuriyer. şeher evi, bizim aşindi evdē, sudiya yaşıyer sudiya.
 32 hēe, bögüncü günáçaħ na parasını verdi, na puluni verdi. bi şeher evidür, aħışħa,
 33 benim babam oni na ... ermánilárdan almişdi.

34 - *Şimdi sizin o evde yaşayan Gürcü mü Ermeni mi?*

35 yoħ aşindi yalan soyliyamam, komşı arħadaşım varıidi, Kızıidi, yazdım ki
 36 “hayğuş” dedim, adi hayğuşıidi, “bizim evdá kim yaşıyer?”. dedi ki “sudiya
 37 yaşıyer.”. oni sormadım. ermáni gürci oni yalan soyliyamam oğul da ondan
 38 bilduħ. sora o iligá derviş Âadan getdi, ona dedim, oda dedi ki “hē, sudiya yaşıyer
 39 sizin evdá.”. oni da sormadım ne millet olduğuni, gürci mi ermáni mi? ē gelduħ
 40 vağona, bir hafta bizi saħladilár vağonda, Kay şennigi yığanaçaħ. işta babam da
 41 gáldi Kamandıroftadan, getTuħ evi Tolanduħ. gálduħ, babam hama başımdan
 42 Âutdi gördü ki ... yatTi, elá da düzelemedi, gendine gelemedi, meraKıetdi.
 43 vağonların içində eşalondur, vağon varıaya, hē hayvan Âaşıyan vağonnar,
 44 yoħarilárlında seküler yapmışdilár ki şennik yatsın. babam çıħTi orada yatdi.
 45 aşahda yatıyerlár, millet aħa! pec yoħ, da biz peci alduħ. abu şeylár varıa demür,
 46 biz o peci almişduħ, oni Kırduħ da bizinán olannar o pecin üsdündá çayniş
 47 Kaynadiyer içiyerdi, isiniyerduħ. buzlar aslı içárdan, nayin isinmasi, isinilir mi?
 48 o Kadar ki çay may Kaynadiyerduħ. işta bir haftadan sora başladı bizi süriyer.

49 - *Hangi istasyondur, demin dediniz?*

50 Pámitnik, siÂansiya Pámitnik. niyadur hē? Onda niKalanın oğli, biza elá
 51 söylárdilár, niKalanın oğli velisapitten düşüp ölmüş dá, niKala padişah, onarın
 52 adını onıçün Pámitnik KoymışTilár. ya niyá Pámitnikdür? çünki niKolanın oğli
 53 yihılmış ondan ölmüş. ondan sora ansur bizi, ben ansurli. babam ansurli, büyük
 54 Kulluħdaki oħumiş çoħ, dey maskuvada oħumiş, tiflisdē, jimnaziyayı Kurtarmışdi
 55 benim babam. benim babami geri göturdilár da, Kamangerıidi orda. babami
 56 aħışħada ásgere göturdilár. oni da diyem mi?

57 - *Tabi, anlatın.*

58 babami ásgere göturdilár, sürülmádan ikiıay ögüná gáldi. bin doħuz yüz Kırħ
 59 üçüncü yıl, Kırħ dördüncü yıllarda ola ki göturdilár babami ásgere. soçi
 60 Kavgasında, soçidáyıidi, Kamangerıidi. KartisKaya emimin Kızını göturdy ki
 61 sene göstárem. bağonun eşini. ey niyá onda Kamangér etdilár babami? Kamangér
 62 oldi, dora bunda aħışħada benim babam çoħ işi göturiyerdi. gendinin işinden
 63 başħa, milleti ki ásgere göturdilár, uçonnılár az. illá uruşça, babam uruşça

64 oħumişTur. babam dört işi göturiyerdi, gecē günüz hökümetin işini. babamın işi
 65 Ķaldi, oħumişlár āz, tē soçiye şeetdilár ki babam geri gelsin ásgerden, bura.
 66 raysĶom, rayĶom Ķorhdilár mektübinen ki yiter daĶümentler dá benim
 67 babamın, dört Ķardaş idilár, üçünci Ķardaşı da Ķtojo oħumişıdi, meellimıdi, o
 68 emime daĶümentlári raysĶominán rayiĶom Ķatovit edip de onun eline
 69 verdilár ki “sen get gátur ki biz yollasaħ yolda daĶüment yitar, Ķavga oliyer. aldi
 70 emim, getdi oyani, üçünci emim efreyimıdi adi. babamın adi názimdür, bundan
 71 küçügünün efresim, onun efreyim. iki emilárim ásgere gitdi, gelmedilár, öldilár.
 72 babami gēri gátürdilár. gedēr, getse ki babam ásgeri Ķoldurmuş maşináya ki
 73 Ķavğaya gediyeirlár. babamın bir ayağı tekirde biri içinde. Ķamangir, askeri,
 74 saldat. geriden emim asliyer, diyer ki “názim, en! aha baħ sene ĶatĶaynan
 75 daĶimentlár gáldi. rayĶominán raysĶom yolladi ki senin dört işin dá Ķaldi,
 76 eden yoħ. o vaħıt babam ēniyer, gēneralın yanına giriyeirlár, gēnerel baħiyer
 77 daĶimentlára, rayĶomdan raysĶomdan aħışhanın. babami emiminen barabar
 78 geri yolliyer. emiminen. Ķaber gáldi ki o mamintdá ben aħsurdaydım. ... babam ki
 79 aħışhada ev almiş onda işliyer, ben emimgilde. dediler ki “názim gáliyer.”. saħ
 80 kör babama Ķarşı Ķaçti. Ķarşı ĶaçTuħ, sarıldı, ağlandı, öpti bizi, oħşadi da, üç
 81 yetim varıdi o kövde. benim babam o yetimlere çoħ bahiyerdi analari yoħ,
 82 babalari yoh, aħorda yaşıyerlár fērmada. elá babam belá etdi abelá, “Ķızımcan sen
 83 dur eglán” emimin Ķızıynán Ķarşı Ķarşıya, “aho yetimlári öpem de, sora seni.”.
 84 vallah! o yetimlári sevdi, oħşadi, sora bize sarıldı. sora gálduħ emimgilá, o gecá
 85 orda Ķalduħ. ertasi gúni aħışhaya beni dá aldi getduħ evimizá. şindi gendi
 86 aħsurdan, aħışhaya getduħ. getdūħ, iki ay işládi, getdi gená işiná, gendi dördüiş
 87 göturiyer. yoħ, işliyán yoħ, uruşça az oħumişlár. o vaħıt, iki aydan sora işta,
 88 babam ĶamangirofĶadaydi tiflistē, bizi sürdilár. işta sürúlduħ, gálduħ canımıza
 89 düştuħ biz. biz sürülende babam dedi, ben bülürüm, bene dediki “Ķızım, sen çoħ
 90 şeysin, defteri al da otur pencerenin dibindá da her sitansiyayi yaz. her şeyi yaz
 91 Ķızım lazım olur.”. oturdum, hangi sitansiya, nerda şeher hep yaziyerim. gálduħ
 92 işte, dedi ki “Ķaşkende düssaħ, sicaħdur. şeya düssaħ eyolur, Ķazagistan ya
 93 Ķırğızistan, serindür. bizim şennik Ķayanamaz özbegistanda.”. Ķaħsaħ, uje geşti
 94 Pōvez, dedi ki “biz özbegistani geçTuħ. biz düsaçađuħ baħaħ ya Ķazağistana ya
 95 Ķırğızistana.”. gálduħ da Ķazağistana düştuħ. cambula, gálduħ cambula. cambula
 96 gálduħ ki atlar, bırıçĶalara koşuli atlar, bizüçün, millet üçün yollamiş Ķalhozlar
 97 ki şindi bizi götúracahlar. kimi ki hangi Ķalhoza. biz üç tütün, Ķirof adli

98 Ķalhozuna düştüĶ cambulun. üç Pîlas sitansiyadur ora, üç Pîlas sitansiyadan
 99 binip, rayondur hem de, i bizim Ķalhoz yigirmi yigirmi beş kilometr oyani Ķirof
 100 Ķalhoz. oraya getTuĶ üç Tütün. bir bizıduĶ, biri bizá ki yarvaldi ki beni de
 101 barabar alın, birol Ķalaydi adi, õ, üç oĶli varıidi. Ķocasi áskerá getmişdi de
 102 gelmádi oni. bir de bir tütüni da onnarın unuttum adlarını, onnarınán ĶiroĶ
 103 Ķalhozuna getTuĶ. ĶiroĶ Ķalhozunda yaşaduĶ belá üç ay, dördüncü ayda bizler
 104 getTuĶınán Tif ĶastaluĶuna töküldüĶ. Tif ĶastaluĶumuza o üç oĶli olan Ķari,
 105 analari birol idi, oĶlanın adi sabir idi, birinin çingiz, birinin da fayıĶ. o çingiz
 106 böyük kardaş idi, benim babam oni getTuĶınán onda lenin Ķalhozi varıidi da
 107 götürdi meellimluĶa girdurdi. oĶlan on sekKiz yaşında ĶutarmışTi şıĶolayı,
 108 yaşanınar deyi ki aç Ķalmasınar, götürdi babam o çingiz adli, sabir adli oĶlani
 109 meellimluĶa girdurdi. o oĶlan bir Ķafta gezdi gezmedi Tif ĶastaluĶuna düştü. Tif
 110 ĶastaluĶuna düştü dá, ac, bişelári yoĶ yemáya, bişelári yoĶ, millet ác. babama dedi
 111 ki bene Ķükümet etmeginden getür yiyem. babam ĶaĶdi da, maşıná yoĶ, yaya
 112 rayona getti ki Ķökümet etmeginin bulĶusundan gátúra bu çocuĶa, oĶlana. babam
 113 içeri girer girmez oĶlan öldi bunda. tif ĶastaluĶundan bir Ķafta yaşadı.
 114 ulaşduramadı yemáya. babam girdi ki çocuĶ can veriyerıoĶlan. yiyámadı. biz
 115 hepimiz aĶladuĶ ki onsuz yiyáydi elá öläydi. üç tene adam, onda mezerlük
 116 yaĶınıidi, götürdilár gömledilár oĶlani. on sekKiz yaşında. oni gönládilár, sora
 117 biz hepimiz olduĶ Tif, beşimiz de. dört baci bir Ķardaş. onnarın iki Ķardaşı Ķaldı,
 118 onar da TifTen yatıyeruĶ. illeç yoĶ heç bişe yemiyeruĶ. zati ne var yemeK. biz Pál
 119 götürmüşTuĶ, Pálinán yaĶ, babam Pálinán yaĶi ĶaruşTuriyerdi dá aĶzımıza,
 120 háppimize zorınán veriyerdi ki yüregimizi Tutsun. iştı elá , sora doĶtori
 121 çaĶırdılár. doĶtor bişe dermán, Ķalhoz diyánın doĶtor. iştı eylánduĶ, ömrümüz ki
 122 varıidi. bir oĶlan öldi. biz dá beşimiz ĶaĶTuĶ, onun da ikisi ĶaĶdi eyládilár. iştı
 123 biy aydan sora babam rizĶa öldi meráĶından. ... daĶimentlárını babam
 124 miĶalovĶa rayonuna, cambulda, götürdi hep daĶimentlárını verdi ki işıná girá.
 125 rayonda gendi işıná girá. verdi, gáldı ertási günü düştü döşegá. daĶimentlár da
 126 onda Ķaldı, na da alduĶ dá. i öldi babam, buni da üç adam götürdi gömládi. adam
 127 yõĶ, kimse yõĶ. babam ki gömlendi, benim bacım meellimıidi aĶırı böyüĶi,
 128 Ķardaşım onuncuyi Ķurtarmışdi, ey oĶiyerdi Ķardaşım. abu yeñgi öldi ya, yetmiş
 129 yeddi yaşında hele o ... Ķalhozunda gená işliyerdi bacım. iştı sora bacımınán
 130 Ķardaşım getTilár o biĶarofĶa rayonuna. dedilár ki “ biz bu Ķalhozda TırmazuĶ,
 131 gedáh onda işliyaĶ. náyinán yaşıyaĶuĶ, ac mi ölacaĶuĶ.”. getdilár iş buldı bacım.

132 banlisada, Kardaşım da girdi işá onda girdi. sora onda bir evi kireledilár
 133 nemetsdán, ahırı nemetslár da çoğıidi. Karaçay Toli. bu milletler sürgünlár çoğ.
 134 geldilár bizi da, Kalhozdan araba istádilár. o arabalara da ridvan diyerdilár.
 135 veşimizi yükládi da veşimizi da o gece, babam ki öldi ertási gece veşimizi
 136 çaldilár, Kazahlar. Kalidor varıidi, bir taráfında bir sahabi yaşıyerdi bir taráfında
 137 biz. yeddi can biz dört can o. ortada da veşimiz Koymışduğ, yer yoğ. oni çaldilár.
 138 velisápet, döşek, hali varıidi ki bacımın çeyizi büyük bacımın. iki Kat dişek
 139 anam yapmışdı, halısı. oni gece çaldilár. eşigi yolup Kırıp. Kaşşá ki abelá bizá
 140 direk vermişlár, Kapiyá, çıhmiyah biz diye direk vermişlár. /.../ da oahıt
 141 bizimkilár Turmadi dedilár “biz daha Turmazuğ.”. getdi Kalhozdan araba
 142 istádilár. verdi, gálduğ işta rayonda bacımınán Kardaşım işlámaya başladilár. sora
 143 biz da ertasi yulıki baci on iki yaşında işá getTuğ. savhozdur, üç yüz hektar
 144 bahçasi varıidi, alma, alma. hetTuğ onda işliyerduğ. hep sürgünnar, nemets da,
 145 Karaçay da, çeçen da, urusların sürgünari vardı. onda işláduğ, alma topliyerduğ.
 146 sora o evi, almaduğ, Kardaşın bahşa yerda yer aldi da Kardaşım ondayken öbür
 147 ulitsadan, ev yapTuğ. yōğ hazır yapılı evi alduğ. Küçüğama alduğ. işta onda
 148 yaşaduğ, sora onda Kardaşım ki şeyoldi, uji, bir tene ev yapturduğ iki göz oda.
 149 onda yaşıyerduğ. bura gálduğumi da mi diye?

150 - *Elbette, anlatın.*

151 sora onda ki yaşaduğ, büyük bacım köçTi. onun da bizim ağırotda ev yapdı
 152 yaşadı. eniştem tek idi, bacısı varıidi. sonra Kardaşım gáldi Kırgızistani Tölandi
 153 begándi da, dedi ki “hayden evi satağ da oraya gedağ.” Onda da rosvinikimiz
 154 varıidi. Kağduğ da buraya gálduğ. ev alduğ yaşıyeruğ şindiyáçağ.

155 -*Ruzi nine, Ahıska Türklerinde kız isteme nasıl olur, düğünler nasıl olur anlatır
 156 mısın?*

157 yani fikridür ki o Kızı alā. oni can cigeri başıyer, görüyerti Kızı. cinsini, neslini
 158 biliyerti. onnan sora oğlana da bir al alti bir yerdá gösteriyerti. ki elāıidi,
 159 kimse bilmesin. oğlan begándi mi, Kaşıyer elçi gediye. o elçiyá etmağ yemağ
 160 olmaz. kişi olsun ...

161 - *Elçiliğe kim gidiyor?*

162 elçiluğa Kaynata gediye, emilári gediye. Tayısı varsa, can ciger, adamlar gediye
 163 elçiluğa. üç.kere gediliye. bir gediliyerti, sora gene gediliyerti. ikinci ki
 164 gediliyerti, söz verse eger Kız taráfi, oahıt, üçüncü gediyeidler şerbet içmeye.
 165 küçük şerbet deyiliye ona.

166 - *Bir şey götürülüyormu üçüncü gidişte?*
167 yoḥ, oḥaḥıt Ťolğa şerbeti içiyer de, he bir yüzük, bir yüzük götüriyerdilár o küçüK
168 şerbetTe. o iki kerde etmeK yemiyerler ki işimiz olsa, olsun eger yemese. etmeK
169 yesē yani ki bozultur. na bilem, esgilárın işi. üçüncü gedendē, o ki bilirler ki
170 verácaḥlar, yüzük götúriyerdilár. o yüzügi veriyerlár gelinin ele. demeli geline de
171 görüp Ťarmağına mı taḥiyerlár, belá bişe oliyer. ondan sora başliyerlác böyüK
172 nişanın kesimini kesmáya. böyüK nişan naḥıt söyláşiyerlár, na güná ki diyer,
173 “na günü gálacavuḥ böyüK nişanına?”. sora gediyeállár, onda sora urba ne ki lazım
174 aliyellár.

175 - *Büyük nişana kim gidiyor, nasıl oluyor?*
176 gediye adamlar gená. nişānā, adamlar, Ťari yoḥ. gená göturiyeállár urba, bişeler,
177 geyim, Ťaftan. parça oḥaḥıt, nayın Ťaftan, tikilisi. tavşal başına göturiyeállár. sorā
178 kesiyellár ki ná günü urbasını getúrah? urba oḥaḥıt gená küçükce göturiyeállár.
179 sora urbaya kesim kesiyerlár ki urbasi gelácaḥ, Ťarilár gelácaḥ. Ťarilár, sora uje
180 Ťarilár, uje urba, Ťomşilárını yığıyeállár kimlár ki can cigeridür. geyimini
181 aliyellár, parçasını, ná ki lazımdur her şeyi, tavşali, Ťarilár gediyeállár. o Ťaynata
182 da gediye, bir Ťaçadami aliyer, gediyeállár da nişan değışiyellár. şindi nasıl?
183 yoḥ, o bi şeydá birinci getTilár nişani onda değıştilár. Ťıza ki yüsüK verdi,
184 onnarda onda oḥlana çorap, buluz, veriyellár. o gedenlere de çorap veriyellár.
185 oḥlanüçünde yolliyeállár nişan. çorāp başŤa na ki var. az sora gedendá oḥlana da
186 yüzük Ťoyellár. sora sora sahat. sahat oḥaḥıt yoḥıdi elá şey. i değışiyer
187 gáliyerlár nişani, onlar Ťıza, onar oḥlana yolliyeállár oliyer. urba getdi, herşe
188 oliyer. urba gedendá para atiyellár o gedennár. hēe perayi veriyellár. onnara da
189 Ťarilára gedendá parçaydi, hediyeleden, tavşal varıdi, parçadan veriyer, bi
190 mahrama veriyer. oḥaḥıt elá bişelár yünḡülünden idi. i veriyellác aha gedarduḥ o
191 ki bizler, atlet veriyellár. Ťaftanluḥ veriyellár ya peşkir veriyerdilár. kimin ki güci
192 nasıl, veriyer. adamnara da veriyerdilár o nişana gedán. sora Ťarilár bir iki
193 adaminán gediye kesim kesiyellár ki ne günü gelini getúracavuḥ? oḥaḥıt oyanki
194 táráf çeyizini hazırediyer Ťızına, o da gendi hazırluḡuni göríyer. i bunnar
195 çamadanınán Ťıza urba getTi, onnar da oḥlana Ťoydilár buluz, çorabını, na ki
196 lazım, kimin ki güci nasıl. gücliysá Ťastum Ťoyiyer, iş Ťoyiyer oḥlana yolliyer.
197 sora gediye Ťaynata bir kimseyle kesim kesmáya ná vaḥıt gelini gáturacavuḥ?
198 oḥaḥıt gediye dilár geline, gelin gáturan gününá. şeyinán göturiyedilár ya atinán
199 gáturiyedilár, atın üsTüne ya faytonun.

200 - *Düğün gününü belirliyorlardı?*

201 he hangi günē. gediyeirlár onda da milleti yığıyer toyuna. bunnarda bunda dávet
202 ediyer. gediyeir, Kâç tene insan ki gediyeir. gelin bi yandan yenge gediyeir. Kız
203 yengesi, şey oğlan yengesi, onda da Kız yengesi. aliyer çıhardiyerlár.

204 - *Peki düğünlerde hangi yemekler yapılırdı?*

205 pilav, pilav vuruliyerdi. pilav özbek pilavi degilidi. marKofka yoğıidi onda. boş
206 pirinçden, boş pirinç pilavi. ā, marKofka, gálduđo ki burada. yoğurt
207 Koyiyerdilár, çorba yapıyerdilár. Tólmā, kim ki na istardi. lóbiyā, çorbasi, Tólma
208 da, suPuni da yapıyerdilár. yemáK işi, meyva işi istollara düziyerdilár. Tóyumca
209 yedüriyersin.

210 - *Kına gecesi nasıl olurdu?*

211 Kına gecəsi, Kızı göúracađlar o ki sabah, böğün Kızlar yığıliyer yanına. cáhil
212 Kızluğ yığıliyer. hediya göturiyerlár Kıza. i Kına Koyiyerlár, arđaTaşlari da
213 barabar Kına Koyuniyerlár. ona diyerlár Kına gecəsi. a götürendē, götürende de
214 Kına gená Koyiyerlár. edetdür. aşindi gená var. Kına koyiyerlár eline, sora başını
215 belini Kardaşı bağliyer götürende.

216 - *Gelin çıkarmayı anlatıyorsunuz, kına gecesinde başka ne yaparlardı?*

217 Kına gecasında Kına Koyiyellár, oyniyellár, çaliyellár, türki diyellár. ovağıtTa
218 çalgi Tavula vuruliyellár ya da lengerlere. türki diyen Karılár oliyerdi. çoh onnar
219 Türki diyer gözel. Kızlar da çıhiyer oyniyellár. bar oyniyellár, öbir oynunnari, tek
220 oynunnari oyniyellár. sora Tađıliyellár. ertəsi günü gáliylerlár, Kızı göturiyellár.

221 - *Oğlan evinde neler yapılıyor gelin almaya gelirken?*

222 oğlan evinde atlılar hazırlaniyer. yengeyi davul zurnaynan gediyeir, davul
223 zurnaynan gáturiyer oğlan táráfı. sora gáliylerlár, biriyellár da gediyeirlár gelin
224 gáturmaya. oyanda da Kız yengesi, yanında Kızı çığardiyer, bir yanın da Káyната
225 Tütıyer. Káyната Tútacađ çığanda da Tavşali, abelá Tütıyer. belini Kardaşına
226 bađladiyerlár. başına el Koyiyerlár ki Káyната para veriyer. sora başından para
227 tökiyer. i çığardiyer Káyната, arabaya, ovağıt ata Pündüriyerlár, şey faytona.
228 yengelár yanında oturiyer, bir yaynından oğlan yengesi bir yanından Kız yengesi.
229 göturiyerlár oğlanın evinei, endüriyerlár. oğlan çıhiyer yoğari, bacaya. iki
230 sađducilári, bir sağduci biri de gená bir oğlan, çerez sepiyellár Kızı ki endürüp
231 gáturiyellár. eşigin dibiná, na, Kanfēt, Tatlı işlári sápiyellár. Kızın elini, Pal hazır
232 ediyellár, Tatlı, şerbet, içári girendē, eline baturup eşige abelē üç kere

233 sürütTüriyellár. hē, enende, eniyer o ki tabağa basiyer ayağını. basıp oni Ķıracađ.
 234 ya tabağı Ķıracađ ya Ķazanın üsdüná enácađ. onda Ķazanııdi, tabağ sora çığıdı,
 235 tabağ Ķırmađ. i sora girduriyerlar, oğlan çerez sárpiyer. ondan Tatlısını baturup
 236 sürdütTüriyerlár Ķıza, sora götúriyer ágládiyerlár köşede. he ögünde de mali, kimi
 237 istiyer Távári, kimi istiyer mali gáturiyer, gelinin içári girduranda Ķulađını
 238 kesiyer nişan vuriyellár. sora içári girduriyerlár. Ķaynata gáliyer, eşikTe duriyer. o
 239 izin vermeze gelin oturmaz. yengeler de otutduramaz. Ķaynata gáliyer Turiyer,
 240 diyer “Ķızımcan, gelinimcan! var da senindür, dövlet de senindür. biz de seninuğ,
 241 oğlum da senindür.” diyer. o da Ķahiyer oturiyer, üç kere temenna aliyer. temenna
 242 aliyer, Ķaynata çığiyer, sora ototTuriyerlár. kismá giriyer gená Ķahıp temenna
 243 aliyer. gená kismá giyer, gená bu Ķaydeynán. sora güvegá veriyerlar vağıt ki
 244 geçiyer.

Kaynak Şahıs
 Adı Soyadı: Zöhre Gasanova
 Doğum Yeri ve Yılı: Entel (Uravel Enteli)-Ahıska, 1942.
 Derleme konuları: a. Maniler b. Masal c. Masal.
 Derlemenin yapıldığı yer: Kırgızistan.

XXVI-a

- 1 yumurtanın sarısı
- 2 yerá düşTi yarısı
- 3 oğlan etmaz beş Kâpik
- 4 na gözeldür Kârısı
- 5
- 6 bañçaya endim bayañ
- 7 almaya vurdumıayañ
- 8 dediler yarın gelir
- 9 segirtdim yalın ayañ
- 10
- 11 bañçada var Pál Kabañ
- 12 açılur tabañ tabañ
- 13 beni istiyenıoğlan
- 14 örtünür Kâra papañ
- 15
- 16 gemi gelür tersiná
- 17 degirman deresiná
- 18 ipeğıolem sarılem
- 19 ergen Kız memesine
- 20
- 21 gemi gelür arali
- 22 içi Toli yarali
- 23 içindá bir güzel var
- 24 azárbaycan marali
- 25
- 26 gemideydim gemide
- 27 ayağım yemenide
- 28 gemici sene Kúrban
- 29 yarım Kıldı geride

- 30
 31 \hat{K} arafil olacağım
 32 saralıp solacağım
 33 \hat{K} orđma \hat{K} ara göz oğlan
 34 ben senin olacağım
 35
 36 \hat{K} arafitem çimçimi
 37 öpem ağzın içini
 38 dün gecá nerádaydın
 39 gövlümün gögerçini
 40
 41 zanduğ üsdi gezerim
 42 zanduğa gül düzerim
 43 zengünün \hat{K} ızıyım
 44 niya yarsız gezerim
 45
 46 yügüstünde ĥaliyem
 47 ĥalinin ĥallariyem
 48 ana degme ĥatırma
 49 el oğlunun maliyem
 50
 51 yügüsdünde pasturma
 52 \hat{K} ız zülüfün kesdürmá
 53 kesdürürsen az kesTur
 54 cáhilleri küsTürmá
 55
 56 ođlanıadıń alidür
 57 boyum \hat{K} avağ \hat{T} alidür
 58 gál sarılağ gál yatağ
 59 \hat{K} uri yerlár ĥalidür
 60
 61 ince çubuğ üç oğlan
 62 gál \hat{K} apimdán geç oğlan
 63 eger babam vermása

- 64 Tút Kólumdan Kâç oğlan
65
66 puvar başında Túrma
67 puvari bulandurma
68 sanın yarın bunda yoğ
69 Kâç gözün Tólundurma
70
71 puvar başi poturağ
72 yarım gelá oturağ
73 bir o diyer bir de ben
74 bu sevdadan Kurtulağ
75
76 gelirdim yavaş yavaş
77 ayağıma degdi Taş
78 sennen bene yarolmaz
79 gel olağ baci Kardaş
80
81 tut ağaci tut getir
82 yarımđán umut getir
83 yarım küsmiş gediyer
84 tut Kólundan al getir
85
86 tut ağaci boyunca
87 tut yemadım Toyunca
88 yarım küsmiş gediyer
89 bağamadım Toyunca
90
91 ay iřđi süt kimin
92 arđaluđun çit kimin
93 na orada bağırsin
94 babamgilin it kimin
95
96 aya bağ yıldıza bağ
97 suya geden Kıza bağ

- 98 Ķız mevláyı seversen
 99 yüzün çevür bize baĶ
 100
 101 almalar allaniyer
 102 Ĥallari sallaniyer
 103 Benim sarsaĶ yarim
 104 Kimlerden eglániyer
 105
 106 almalar beşolaydi
 107 beşi dá eş olaydi
 108 sizin Ķomşinin Ķızı
 109 bize yoldaşolaydi
 110
 111 Ķarafil oylum oylum
 112 gel benim selvi boylum
 113 selvi boylum gelende
 114 şadolur benim gövlüm

XXVI-b

- 1 varımiş yoĶımiş, bir anasınnan da bir oĶli varımiş. vaĶıt váde gáliyer, bu,
 2 oĶlana diyer ki:
 3 - oĶlum gál sani evládurem, bir zengünún Ķızı var da ... bir iş etmiyer. allahdan
 4 ĶorĶmaz, yerinden ĶaĶmaz.
 5 oĶlan diyer:
 6 - sora biza işler mi ana?
 7 diyer:
 8 - işlár.
 9 aliyer gáturiyerlár da gerçekTán o Ķız ĶaĶiyer, oturiyer, yatiyer. heć bişe etmiyer.
 10 anasi aĶırı inegi saĶiyer, kül çekiyer, ataş yaĶiyer. oĶlu diyer:
 11 - ana, Ķari ná iş göriyer?
 12 dedi:
 13 - hecöbişe, ĶaĶdi oturiyer.
 14 - ana, surfa Ķoy, ikimiz yiyah.
 15 onnar elá belá, gündur, vaĶıt ki gećár gáliyerlár.
 16 -anā! neöetdin?

- 17 - oğulcan, ben de çabuħluħ etdim, sildim süpürdüM. oğul san náœetdin?
- 18 - ben da ana Ķapınınişini gördüm gáldım. Ķari neœtdi?
- 19 - Ķari yeñgi döşekden Ķaħdi da yorganni Ķatladi, üsdüná oturdi.
- 20 dedi ki:
- 21 - bir bazlama dörtlüğe Ķır da yarısını ver ona.
- 22 elá belá gená işládilár. dedi:
- 23 - ana, Ķari neœtdi?
- 24 - Ķaħdi da döşegi Ķatlayıp üsdüne
- 25 dedi ki:
- 26 - şindi bir bazlamanın Ķırığının dördünü veriyerdin, şindi üçüncü Ķırığını ver.
- 27 elá belá gená anali oğulli yedi içdilár. ona küçüK Ķırıħ verdlár. vaħt iraldan geçti
- 28 geldi, dedi ki:
- 29 -ana Ķari neœtdi?
- 30 - Ķaħdi böğün döşegi Ķatladi, Ķaldurdi.
- 31 dedi ki:
- 32 - etmegin yarısını ver.
- 33 bu Ķari dedi ki
- 34 - bunnar delidür, aħıllidür?
- 35 gená vaħıt gáldi geçTi, dedi ki:
- 36 - ana, sen neœtdin?
- 37 - abelá abelá işimi etdim. oğul sen neœtdin?
- 38 - bende Ķapi bacada mali muli alıp verdim. Ķari neœtdi?
- 39 - Ķaħdi da atáşi yaħdi.
- 40 - sağ etmeK verürsün. bazlama. hele surfaya gelmesin.
- 41 elá belá gená vaħıt gelip dedi:
- 42 - Ķari neœtdi ana?
- 43 - Ķari Ķaħdi, atáşi yaħdi, küli çekdi, inegi sağdi.
- 44 dedi:
- 45 - bizinán surfaya otursun.
- 46 gelin baħdi ki
- 47 -olá! Bunda iş gören etmeK yiyer. ben anamgilde iş görmiyerdim etmeK
- 48 yiyerdim. bu nátevür iş göriyer etmeK?
- 49 o vaħt váde gáldi, o Ķari dedi ki:
- 50 - herif! Ķaħ da get, bu bizim Ķızımızı Tôlan da gel. neöldi, öldi mi, Ķaldi mi?

51 adam vahtın birindá zamanın ikisindá Kâhîr yola düşîr. Kızına gelîr. gâliyer ki
 52 buna bir Kârtopi hınKâli yapıyellár. hazırlıyellár ki Kız sarumsağı soyuyer, Túzi,
 53 sarumsağ dögi babasının ögüná Koyiyer. babasi padişah, diyer:
 54 - ben padişahım, bu nádur?
 55 - baba, bunnarda iş gören etmaK yiyer. sarumsağı dög ki hınKâl yiyasın.
 56 bu adam sarumsağı dögiyer. bunnarinán etmaK yiyer, surfadan Kâhiyer. bu
 57 padişah Kâhiyer eniştasının gözilerini öpiyer.
 58 - sen benim Kızımı belá terbiyáya Koymışsin hē! varım da sená, yoğum da sene.
 59 her bişem senin olsun.
 60 bu Kız elá olmuş, fıırılđah kimi Tolanıyer evdá. padişah buna ev yapîr, iş verîr, mal
 61 verîr. yünğden yünğ, bahadan baha elbise verîr. Kızı gördün, ne insan etdi.

XXVI-c

1 bir anasınán bir oğlı varıımiş, bir öküzü varıımiş. bir de küteni. tarla Koşiyerlár
 2 bunar. Koşiyer Koşiyer, tarla az ki Kâliyer, bir tene delüklü Taş kütene giriyer
 3 bunarın da bu Taş işiğ veriyer. Bu oğlan diyer:
 4 - allahcan ben ne buldum, allahcan ben ne buldum!
 5 diyer, herkeş eşidiyêr. bir deli adamın biri giyerdá:
 6 - ola öküzün tekdür. tekine bir öküz verem de çift olsun. abu Taşı bene vêr.
 7 anasi diyer ki:
 8 - verme yavrim! bu Taş allah táráfındán bize geldi.
 9 verir adama, öküzün tekini aliyêr çift öküz Koşiyer. bu adam alîr o almas Taşını o
 10 ... adam elá bağarti, elá bağarti olir ki, anasi diyêr ki:
 11 - oğul almas Taşımış bah. halha satmış, koperetlere Kırık Kırık vermiş belá
 12 zenginölmüş. san niya verdin?
 13 ağıliyêr anasi. gedár adama der ki:
 14 - öküzün al da babacan Taşı ver.
 15 adam diyer:
 16 - ná Taşı verem ki? uca Taş Kırık Kırık oldi, yoğdur artuğ.
 17 bu anasi diyer ki:
 18 - tarlay ekáğ.
 19 tarlay ki ekiyerlár, bu oğlanın ögüne, haşa hörmetden, bir Kurbağa çıhiyer.
 20 Kurbağa, insan meger! gelir bu, öküzün boynuna atılır Kurbağa. anasi diyer ki:
 21 - vurmıyasın, bunda da muciz bişer vardur, hec belá iş olmazdi.

22 alîr bu Kûrbağayi anasi evá gáturîr de pencerenin ögüne Koyîr. gecá Kız olîr,
 23 gelin, evá Tolanîr, günüzni Kâbına girîr. anasi diyer ki Kız dile gelîr ahîri
 24 Kûrbağanın içinde, diyer ki:
 25 - sen niyá geca çihîrsin, günüz
 26 diyer:
 27 - ben çoğ gözelim, halhın gözi geder. Onüçün Kûrbağa Kâbına girîrim.
 28 artuh elá belá bunar bostan ekîr bostan. elá Kâranuğ, elá Kâranuğ ki. düz Karpuz
 29 ekirler. göz gözi görmîr. oğlan gedîr gecá Karpuzun içine, bu Kûrbağa işîh verá
 30 verá, bu Kızdur ahîri, işîh verá vera geder. elá gözelmîş ki işîh veriyermîş. gedá
 31 gedá, işîh verá verá Karpuzi dökiyêr. işîh verá verá gená gâliyêr. akşamdan
 32 etmeginin yiyêr gená niKâbına giriyêr. diyer ki Kocasi:
 33 - ben bu Kâbuği Kıracam atacam, niKâbi Kıracam atacam.
 34 Kûrbağa diyer ki:
 35 - niKâbi Kırarsan ben seninen duramam, beni bahşalari alur, etme!
 36 - hec kimseye seni vermam.
 37 diyêr, vuriyêr da Kırîyer Kâbını, Kûrbağanın Kâbını Çiriyêr. Kız elá güzel, elá
 38 güzel. işîh verîr dâ Kız. Kızı giyer bir padişah elinden almiyêr mi bu adamın?
 39 padişah diyer:
 40 - başsa şehr de bu Kızı satem.
 41 anasi diyêr ki:
 42 - ben sene demedim mi Kâbuğuni Kırma Kûrbağanın. Kız gendi ağzinán dedi ki,
 43 Kırmiyasın, ben senin elinden çıkarım, alurlar.
 44 alîr padişah, götürîr şeherde satîr. gögden beş tenalma düşdi. biri sene, biri bene.
 45 biri buna, biri ona. Kâbuğlar da bunara.

Kaynak Şahıs
 Adı Soyadı: Maral Aliyeva
 Doğum Yeri ve Yılı: Uraşel – Ahıska, 1925
 Derlemenin yapıldığı yer: Kırgızistan
 Konu: a. Maniler b. Köroğlu'ndan bir bölüm.

XXVII-a

- 1 Âtağ başında degenek
- 2 Âallari döneş döneş
- 3 seveni ver sevána
- 4 günah Êazanma Êahpe felek
- 5
- 6 Âtuvar başı ğargele
- 7 sımarladım yar gele
- 8 ikimize bir kölmek
- 9 Êorğiyerim Âar gele
- 10
- 11 árzürümün alçağ yüce Âağları
- 12 yeşil baş sonası uçsun gölünde
- 13 ağzım açıp sene Êarđış edárum
- 14 her ne çığsa Êabulolsa dilimde
- 15
- 16 yazolanda gül çiçeğin bitmesin
- 17 çilkin duman heç başından getmesin
- 18 ağıröeller eteginden tutmasın
- 19 yazolanda meyvaların bitmesin.

XXVII-b

- 1 bu ğoroğli varıdi. bu ğoroğlunun atını çalmağa bir kekel hamza gáliyer. gáldi
- 2 yaldatdi. Êayanın başında Âuriyerdi ğoroğli. gáldi dedi ki:
- 3 - sálámi aleykimi ğoroğli!
- 4 - aleykimisselám!
- 5 dedi:
- 6 - oğlum san beni ná bilesin?
- 7 dedi ki:
- 8 - sáni dünya alem hepisi biliyer.
- 9 sora gáldi oturdi. dedi:

- 10 - oğlum niyá ağliyersin.
 11 dedi:
 12 - bir padişahın atlarına bađıyêrdim dá beni Êapiya atdi. benim hağımı da vermádi.
 13 bu oğlan kêl, kirli. bu oğlani evá gáturdi. qoroğli yeddi bin yeddi yüz yetmiş yedi
 14 canın başıydi. buni gáturanda, nigár hanım Êarısıydi, dedi:
 15 - sen bu mırdari nêrdán buldun gáturdun? bunun lazımı bizá yoğ!
 16 dedi ki:
 17 - babamın hayrına bir luğma etmek eyle.
 18 bu Êapiy bacay günde on dönüm sürüriyer. ê dedi ki:
 19 - ben padişahın atına bađıyêrdim.
 20 şindi bir tene Tôru hoturcat varıdı. ati buna verdi ki “bu ata bağ!”. bu keloğlan
 21 Tıtdi Êıratın yemini işini. Êırat heç Êapiya çıhmıyerdi, yoğardan tökiyerdilár. bu
 22 Tıtdi, Êıratın, atın arpaý hep bu zayıf ata yedurdi. Êırat çođ şey oldi, zayıflamağa
 23 bağladı. sora bir gún bağdı qoroğli ki bir tene cáyılđođlan, bir güzel Êırat Êapiya
 24 gezduriyer, şey Tôrcat. buna dediler ki:
 25 - ola bu kimdur?
 26 dediler ki:
 27 - o keloğlandur. o Tôru Êoturu bağdı da!
 28 buni yanına çığıriyer, diyer ki:
 29 - Êırat nasıl?
 30 - şey oldi, zayıflandı. at Êapiya çıhmasâ, ati gezdürmesen, hava görmese helbet
 31 elá olur.
 32 dedi ki:
 33 - bundan sora sen bu Êırata bağ!
 34 /.../ oni, Êıratın Êıřlarına gecálari buğov vuriyerdi, biz da buğov diyer, Êıřız da
 35 ... vuriyerdilár, kitli. sora, gün, birin gününde hesap etdi ki “ben neêedim, Êırat
 36 olmasın da Tôrcat olsun!”
 37 toğatTaki , şey toğatın padişahi dedi:
 38 - kim qoroğlunun atını ya başını gátúrúr, benim bir Êızım var, ben ona verêcam.
 39 onda toğatın padişahi ki milleti yığdı, bir mırdar oğlan var, milletin içinde Êađdı
 40 geldi, dedi ki:
 41 - ben gedár qoroğlunun atını gátúrúrum. bu adamın heç remzi almadi babasının.
 42 Êızı çığırdi. Êız dedi ki:
 43 - baba bize boca şeyedir, getsá gátúrsa daha çara yoğ.

44 bu getti, T̂oru K̂oturi K̂açurdi. ati K̂açuranda gáldi ĥabar verdilár ki “keloğlan ati
 45 gótúrmiş.” Ati gótúrmiş diyanda qoroğluna qođ şey oldi, ağuri yerindan ki kismáy
 46 gótúran yoğ. K̂ıratına bindi da qoroğli bunun peşiná getdi, buna ulaşdı, bir
 47 degirmanın K̂ırağında döndi ardına ki qoroğli bağdı gáliyer. K̂açá K̂açá K̂açdı,
 48 degirmanana girdi. Dedi ki degirmançıya:
 49 - sen urban çığart bene ver, benim urbami sen gey.
 50 gendi ustuni başını unladi.
 51 -ey dā, qoroğlunun atına çisatqa düşmiş. Degirmançıların beyni dermanmiş da
 52 degirmançıları öldüracağlar.
 53 adam da inanir. bu degirmançının urbasını giyyer, buna urbayı veriyer diyer ki
 54 çarđ dönár ya:
 55 - get ora gir!
 56 ora giránda, K̂apida bu duriyer. qoroğli gáliyer degirmançıy çığıriyer, diyer ki:
 57 - gál K̂apida dur, K̂ırata, buna degmiyasın.
 58 çarđi varánda K̂apiya çığir ki keloğlan K̂ırata binmiş getmiş. K̂açurdi ati. onda iştá
 59 diyer ki:
 60 - niya girdin degirmanana
 61 ati verdin keloğlana
 62 beni koydun yana yana
 63 .../
 64 verdin K̂ırı aldın T̂ori
 65 dön başına yan qoroğli
 66 K̂ırat aldı getti biri
 67 yanda K̂aldı intizari
 68 yügüt arpa buğda Tari
 69 .../ al qoroğli
 70 sora bu qoroğli, at da getTi. hā, bu gótúrdı padişahın yanına, ata kismá yağın
 71 gedámiyer. qoroğli aşuđurbasiynán qağdı getdi ki aşuğum. o gúni da K̂ıza toy
 72 verácađlar, o kele K̂ızı verácađlar. oni gótúránda, hep qoroğlunun terefini ögiyer.
 73 ağuri qoroğli gendüdür de, aşuğurbasi geydi. buni ögende padişaha diyerler ki:
 74 - bu hep qoroğluni ögiyer.
 75 padişah diyer:
 76 - buni gótúrun K̂ıratın yayına bırağını at buni öldürsun.
 77 bu getdi, içári girendá, at bunun sesini ki eşidiyer, at kişniyer.

- 78 bunnar diyer ki:
79 - at buni öldüracağ!
80 bu ıoroğli ata bindi de ıığdi ki gediyer. diyer ki:
81 - ııratı bindim gezdürmeye
82 düşman bağrın ezdürmeye
83 don ıayında yürdürmeye
84 .../
85 ondan bu ati alıp geri gelende, nigár ĩnım dedi:
86 - san ki belá ııarasın, bedsin, natávúr seni seyedirdin, ögiyèrdin.
87 ıoroğli dedi:
88 - bene ııara deyen güzel
89 ıaş gözün ııara degül mi .../
90 elá türküleri de ıoğdur, ıoğuni unutmişim.
91 bindim ıııratın beline
92 keşke düşman yüz olaydı
93 delilerim sağ solumda
94 beninán yüz olaydı.

SÖZLÜK

aba: Anne (I/150)

abu: İşte bu (XXV/45).

abelá/ ábele: İşte böyle (I/42, X/31)

abiyavlenya < *Rus. obyavleniye*: ilan (XVI/295).

abliyavit et- < *Rus. obyavlayt + et-*: İlan etmek (XVI/154)

abril/ aprel < *Rus. aprel*: Nisan ayı (II-c/1, VII-b/81))

acından: Açlıktan, açlık yüzünden (VII-a/100).

acış-: Acımak, acı vermek (I/105).

acıyan: Acı bir tada sahip olan (VII-a/109).

açar: Anahtar (I/76).

açıl-: Kurtulmak (XV/138)

açın-: Soyunmak, elbiselerini çıkarmak (XIII/164).

açisKe et- < *Rus. oçistka + et-*: Temizlemek, temizlik yapmak (XVI/73).

addilinya < *Rus. otdeleniye*: Bölüm, şube (XVI/226).

adını ver-: ismini söylemek, isim söyleyerek seslenmek (XII/65).

ádigön: Eski adı Altunkale olan, Ahıska'da bir kasaba adı. (V/2).

afsel: < *Rus. ofitser*: Subay (XVII/4)

aftamat/ avtomat < *Rus. avtomat*: Otomatik tabanca veya tüfek (XIII/39, VII-a/56).

ağderá/ ağdariya/ ağdarı: Akderya. Özbekistanda, Semerkant vilayetine bağlı bir ilçe.

ágmah: Ekmek (XIII/112)

ağnaşıl-/ ağnaşıl-: Anlaşılma (II-b/56, VII-c/25).

ağranom < *Rus. agronom*: Tarım uzmanı, ziraat mühendisi (XII/139).

ağarot < *Rus. ogorod*: Bostan, küçük tarla (XV/151).

ağanyoq/ ağanyovh: Özbekistanda bir yer adı.

ağartı: Süt ve peynir, yoğurt gibi süttten yapılan ürünler (VI/2).

ağır-: Ağrımak (I/22).

ağnat-: Anlatmak (I/563).

ağna-: Anlamak (I/397)

ağrana < *Rus. ohrana*: Muhafız, nöbetçi (XVI/16).

ağzi değişük: Farklı bir ağız veya şiveyle konuşan (IX/26).

ağzi kilitlán-: [Korku veya şaşkınlıktan] konuşamamak, söz söyleyememek (VII-b/67).

aħa/ aħa/ aħan/ aħan: İşte, burada (I/40, 229, 259, 447).

aħan: Akan (XV/209)

aħar çay: Akarsu, dere (XII/263).

aħe: Arkadaş [kadınların eşlerine seslenme sözü] (mdd)

aħelá: İşte öyle, işte oraya (II-b/97).

aħırınaçan: Sonuna kadar (XV/291).

aħırıncı < *Ar. āħır* + *-ıncı*: Son, sonuncu (V/30).

aħiri/ aħiri < *Ar. āħır*: Nihayet, sonu, sonunda (II-a/31).

aħıřa/ aħıřa: Ahıska. Günümüzde Gürcistan sınırları içinde kalan, Türkiye sınırına 12 km. mesafede bulunan şehir (V/1, VII-a/272).

aħlı kes-: Anlamak, idrak etmek (XIX/13).

aħo: İşte o (XXI/81).

aħo: orman kesilerek açılmış tarla, çayır. (mdd)

aħor: < *Fa. āħor*: Ahır. (I/186).

aħpun: Gübre, hayvan gübresi (III-a/39).

aħřamaçan < *Fa. aħřam* + *-açan* : Akşama kadar (III-a/19).

aħvalat < *Ar. aħvāl* + *Ar. -āt*: Olaylar (XII/135).

aĶent < *Rus. agent* : Ajan, muhbir (XIII/334).

aĶopı < *Rus. okop*: Siper (XVIII/2).

aķrılın < *Rus. ?*: Bir ilac adı (VII-a/108).

aķuřka: pencere (mdd)

alāf: Hayvanların kışlık yiyeceği, ot, saman, mısır sapı vb. (XI/24)

alafhana < ?. *alaf* + *Fa. hana*: Hayvanların kışın yemesi için hazırlanan ot, mısır sapı vb. yiyeceklerin koyulduğu yer, samanlık (XI/34).

alaman < *Fr. Allemand*: Alman (VII-a/87).

aldurma-: [bir şeyi] Çaldırmamak, kaptırmamak (I/572).

alla < *Ar. Allāh*: Allah (I/291).

andır: sahipsiz (mdd)

amedeni < *Rus. amedeni*: Aniden (XXIII/18).

anadan ol- < *Az.*: Doğmak, dünyaya gelmek (II-a/1).

añg-: anmak, zikretmek, söylemek (II-b/16).

añketa < *Rus. anketa*: Anket, kontrol listesi. (XVI/199)

ansonbilya < *Rus. assambleya*: Kurul, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu (XVI/331).

apħot < *Rus. obxod*: Doktorun hastanede yatan hastalarını dolaşması, hasta viziti (V/122).

apisaski saslav < *Rus. ofitserkiy sostav*: Subay grubu, subay birliği (XVI/7).

apisel : *bkz. afsel* (XVI/10).

araħ < *Ar. arak* : Bir tür rakı (I/194).

arciKelá: Yoncaya benzer, yenilebilen bir ot türü (XXIII/33).

arona: Saban, pulluk (VII-a/151)

asasan < *Ar. esāsen* : Esasen, esas olarak (VII-c/81)

asimilato < *Rus.*: Asimile (VIII/16)

asli < *Ar. asl*: Asıl (VII-c/19)

açah/aşşah: Aşağı (XV/267).

aşındı/ aşındı/ aşşındı: aha şimdi, hemen şimdi, işte şimdi, günümüzde (I/136, VII-b/25).

aşĶazani < *Özb. aşkazan:* Mide (VII-a/113).

aşteláyán: İşte öylelikle, işte o şekilde (VIII/77).

aşğul- < *Ar. āşık + ol-:* Sevdalanmak, aşık olmak (II-b/3).

ataşlán-: Büyüme, kontrolden çıkmak, kızışmak (II-a/38).

atıl-: atlamak (VII-c/153).

atĶaz et- < *Rus. otkaz:* Reddetmek (XVI/264).

atli: Düğün alayına atlı olarak katılanlar (I/534).

atli başı: Düğün alayına atlı olarak katılanların başı (VII-c/84).

atma peynir: Bir peynir çeşidi.

atol: Bölgede Ķımı/ğımı denilen otun kökü. (mdd)

avftobus < *Rus. avtobus:* Otobüs (II-b/40).

avi: ayı (mdd)

ayħuri [konuş-]: boşu boşuna, bilmeden konuşmak. (HE)

ayılá/ ayîle/ ayile/ ayle < *Ar. 'a'ile:* Aile.

ayağa Ķah-: 1. Toplu olarak isyan etmek, tepki göstermek (II-a/49) 2. Durumu düzeltmek, kendine gelmek (V/32).

ayaħça: Merdiven (XXII/26).

ayıpluğa: Yanlış bir şey yapma veya söyleme ya da bir şeyi eksik yapma gibi durumların ifadesinde kullanılan utanma ve hata belirtme sözü (I/599).

ayrıħılıħ: Ayrımcılık (XVIII/18).

ayricáma: Ayrıca (VI/24).

azğor/ azğur: Azgur. Ahıska bölgesinde bir yer adı. (X/17, IV/1)

azluħ: Az sayıda, azıcık (II-a/78).

badiye: Geniş ağızlı tas (HE).

bağa: Ahırda büyükbaş hayvanlar için ot, saman vb. konulan yemlik (III-a/33).

bağarti < *Rus. bagaty*: Zengin (XXVI-c/10).

bağışla-: Hoş görmek I/194).

bağla-: Kapatmak, yasaklamak (XV/2, XXIV/2).

bahalan- < *Fa. bahā + -lan-*: Fiyatı artmak, pahalı duruma gelmek (XII/152)

bağşa: Başka (I/271).

bala < *Az.:* Yavru, çocuk (XVI/221)

balaca < *Az.:* Daha küçük, en küçük (XIII/35).

balon: Lastik tekerlekli araçların iç lastiği (VII-a/170).

bán: Ben. Teklik 1. şahıs zamiri (VII-a/39).

banya < *Rus. bannaya*: Banyo (VII-a/71).

barabar/baravar < *Fa. berāber*: 1. Birlikte, bir arada, beraber(I/549) 2. Eşit, denk (I/239).

bas-: doldurmak (VII-a/34).

baş gálámá-: çare bulamamak (V/120).

başanaçan: başına kadar (VII-a/264)

başçılığ-^{et} < *Az.:* önderlik etmek (XII/12).

başi eylát-: içki içmek (I/451).

başĶar- < *Öz./Kaz. başkar-*: Yönetmek, idare etmek (VII-a/333).

bášparmağ < *Öz.:* Bir çeşit yemek (VII-c/75).

baştan-^{ayağ}açah: Baştan ayağa kadar (VIII/14).

batĶahluğ < *Özb. batkağ:* Bataklık (II-a/51).

batman: Büyük çömlek (V/48).

bayā: Bayağı, oldukça, epeyce (III-a/4).

bayag/ bayah: Demin, biraz önce (VII-c/3, V/98).

bazi: 1. Birtakım, kimi (VII-a/199). 2. Bazen (VII-b/18).

beç: Aptal, budala, saf (X/29)

bed: Çirkin (mdd)

bedevrá: Çatı örtmede kullanılan ince ayrılmış tahta (mdd)

begán-/ begen-: beğenmek (I/10, II-b/17)

bel bağlamaḥ: Gelin evden çıkmadan kardeşi tarafından beline kırmızı kurdela bağlanması (VII-c/121).

bel küregi: Bahçeleri bellemekte kullanılan kürek (III-a/42).

belá/ bele: böyle (II-b/52, VI/13).

beláluginan/ belálúginán/ belálüginán: Böylelikle, böylece (II-b/31).

belke: Belki (X/55).

bellánanda: Bellendiği zaman (III-a/51).

benínen: Benimle (X/42).

beriya: Lavrentiy Beriya. Stalin dönemindeki önemli Sovyet yöneticilerinden biri (XVI/71).

bes < Ar. baḥs: İddia (VII-a/320)

bese gir-: İddiaya tutuşmak, iddiaya girmek (VII-c/133).

beşáçan: Beşe kadar (II-b/60).

beşibirli: Bir takı çeşidi, beşi bir yerde (VII-c/50).

beşínán: En yüksek not ile (V/11).

bè^yçáre: çaresiz (VII-b/62)

beylá beylá: böyle böyle (VII-c/215)

bezát-: Bezemek, süslemek (VII-c/51).

bi^oşen: Bir şey (I/246).

bibi: Hala (X/2).

biçek: Ot (VII-a/11).

biçenek: Biçilmek üzere korunan otlak. Çayır (XIX/11).

biçin: Tarla, çayır biçme işi; biçme, hasat (XII/235).

bilduğumcaz: Bildiğim kadarıyla (VII-b/1).

bir-iki dönüş: Bir iki defa daha (VII-c/24).

bir dönem: Bir dönüm (III-a/21).

bir bahışda: Hemen akla gelen (VI/4).

biri-: Toplanmak, bir araya gelmek (III-a/37).

bıriğadir < *Rus. brigadir*: Ekip başı, bir grup işçiden sorumlu kişi (XIII/26).

bırişnotif < *Rus.:* Bronşit (VII-a/106).

biriz: [Sizin] biriniz (VII-a/317)

bitevi: Tamamen, bütünüyle, hepsi (XIX/33).

bitluhtan: Bitlenmekten dolayı (VII-a/106).

biTon < *Fr. bidon* : Bidon (VII-a/35).

biyanda: Bu yanda, beride, bu tarafta (XIII/311).

biyani: Bu yana, beriye, bu tarafa (I/181).

boçaçiya: Örümcek ağı (mdd)

boçKa < *Rus. bocka* : Fıçı (V/45).

boğoz/ boğoz: Boğaz (X/17, I/147).

boğza: Obur, çok yiyen (mdd)

bogún: Bugün (I/282).

boğalter < *Rus. boxgalter*: Muhasip (XVII/86).

bohtan: Bühtan (V/64).

bolşevik: Rusya'da XX. Yüzyıl başlarında doğan ve Lenin tarafından geliştirilen komünist hareketin taraftarı VII-c/161).

bonduruḡ: Boyunduruk (VII-a/150).

borş < *Rus. borş*: Lahana çorbası.

boş başımız: Sadece kendimiz, hiçbir şeyimiz olmadan (X/13).

buçlan-: Karıncalanmak, uyuşmak (HE).

buçula/ĤuĤula: 1. Değirmen 2. Obur, çok yiyen (mdd)

bu değina kim: Bu kadar çok (XXIII/17)

buḡov: Hayvanların kaçmaması için ayaklarından bağlamaya yarayan zincir veya ip (XXVII-b/34).

burahuli: Bırakılmış (VIII/39).

bozuḡ: Kızlığını kaybetmiş (VII-c/150).

bögrüm-ayı: Eylül ayı (II-c/2).

bögunaçan: Bugüne kadar (XVI/358).

bögür-: Böğürmek (X/10).

bölgi: Bir arazide bölünmüş yer (XII/726).

buğa: Boğa (III-a/38).

buğda: Buğday.

buğlan-: Buğulanmak (VI/72).

buḡanqa < *Rus. buhanka*: Kalıp içinde pişirilen somun ekmek (XXIII/42).

buḡara: Buhara. Özbekistan'da bir şehir (VII-a/206).

buḡaralaraçan: Buhara taraflarına kadar (VII-b/42).

buḡari: Baca (VII-b/20).

buldur-: Bulundurmak (III-a/18).

bunda: Bunda, burada (II-a/68, I/58).

burç: Kışın hayvanlara vermek üzere ağaçlardan uygun yapraklı dalları ile kesilerek hazırlanmış yiyecek (VII-b/75).

burç Kır-: Hayvanlara vermek üzere ağaçların yapraklı dallarını keserek biriktirmek (VII-b/75).

buyani: *bkz. biyani* (I/58).

buyruḥ: Buyruk, emir (VII-a/294).

buyuci: Büyücü (VII-a/275).

buyuḥ: Bıyık (VII-b/76).

buzla-: Buzlanmak, buz tutmak (XIII/105).

bündür-: Bindirmek (VII-c/79).

büşür-: Pişirmek (VI/4).

bütür-/ bütür-: Bitirmek (VIII/6, VII-a/194).

caḡab: Cevap (X/100).

cāpger < Öz. : Sorumlu (XXIII/2).

cahil: Genç, çocuk (V/90).

cāhil Kızluḥ: Genç kızlar (XXV/211).

cani yan-: Birinin durumuna acımak, üzülmek (XIII/69).

car < Kırg.: Yar, uçurum (XVI/179).

cávan: Civan, genç (XII/159).

cávuz: Ceviz.

cáza: Ceza (X/75).

cazi: cadı, kötülük sahibi kişi [bayanlar, özellikle küçük kız çocukları için] (mdd).

caziKudiyan: Şeytan, kuyruksuz şeytan (mdd)

cef < Az.: Cep (II-b/25).

cereme sal-: Birine haksız yere zarar vermek (VII-b/47).

cücük: Cıvciv (VI/57).

cür be cür: Çeşit çeşit (VI/4).

Çadi: Mısır ekmeği (VI/56).

Çağ: Çorap örmeye kullanılan beşli şiş (OPLYTK/8).

çala: Hayvanlara yedirilen mısır sapları (VI/53).

çalha-: Çalkalamak (VII-b/91).

çalıcı: Hırsız.

çamadan < *Fa. cāmedān*: Gelin bohçası, gelin sandığı (XV/40).

ÇanÇur: Bir erik çeşidi (XXI/77).

Çarhala: Pancar (XV/283).

çatan: İçine çeşitli yiyecekler konulan, ya da saman veya tarlalara gübre taşımada kullanılan fındık dallarından örülmüş çok büyük sepet (V/35).

Çatı: Peynir suyu (VII-a/116).

çavur-/ çevur-/ çevür-: Çevirmek (I/615, IV/22, V/119)).

çeluh çocuh: Çoluk çocuk (X/15)

çenkür-: Köpeğin kesik kesik havlaması (X/10).

çentir < *Rus. centr*: Merkez (VII-a/85).

çerest kazahstan < *Rus. çerez*: Kazakistan üzerinden (VII-a/64)

çığ: Herhangi bir yeri çeyreleyen çit (I/474).

çığır-: Çağırarak (HE).

Çihel: Ahıska'da köy adı (X/3).

çihış < *Az.*: Bir topluluğa konuşma yapma (VII-a/270).

Çır-: Yırtmak, parçalamak (II-A/43).

çirağçet-: Bir işi becerememek (mdd).

Çırıl-: Yırtılmak (HE).

Çızma: Bir yerin planı (II-a/63).

ÇiçKar: Ağaçtan yapılmış ağıl/bahçe kapısı (mdd)

çil: Uzun bir ot türü (HE).

çim-: Yıkanmak, derede veya gölde yüzmek (I/338).

ÇinÇar: Isırgan otu (VI/17).

çinçavat: Mal yemez, cimri (HE).

ÇinTal < *Gür.*: kedi yavrusu (HE).

Çisip: Çam/köknar sakızı. (mdd)

çişha/Çişha: Tohumluk küşük soğan kellesi (mdd).

çiya: Solucan, böcek (mdd).

çocuĥ Kıoy-: Hamile bırakmak, hamile kalmak (VII-a/309).

çocuhlar bahçasi < *Öz.*: Anaokulu, kreş (II-a/41).

çocuhlarını aç-: Yumurtadan yavrularını çıkarmak (VII-c/209).

Çoç: Çamurlu, bataklık zemin [çayır, tarla için] (HE).

çoĥlan-: Çoğalmak, artmak, birikmek (VII-b/90).

çoĥluĥa/ çoĥluĥa: Kalabalıĥa (VI/73, .

çoĥ zamana get-: Uzun süreliğine ayrılmak (VII-a/31).

çoĥlat-: Artırmak (VII-a/190).

çoĥlan-: Artmak, birikmek (I/133).

çoĥunça: Çoklukla, genellikle (XVII/131).

çoĥuş-: Bir araya gelmek, toplanmak. [saĥ dünya çoĥussa beni yıĥamaz] (XII/250)

çöle çih-: Dışarı çıkmak, ihtiyaç gidermek (XXII/2).

çövrölüş: İhtilâl, devrim (II-a/75).

çubuh alma: Bir elma çeşidi (XI/47).

ÇuÇul: Cıvcıv (I/519)

çufut: Yahudi (VII-a/315)

çuma peyniri: Bir peynir çeşidi (VII-a/89).

dağ: Yara izi (HE)

dağbit: Özbekistan'da yer adı (VII-a/176).

daki: Gibi (XII/213).

dakúmánt < *Rus. dokiiment*: Evrak, belge (XV/171).

daniş- < *Az.:* Sormak (II-a/74).

dástarhan: Kalın ve büyük örtü (VII-a/130).

dava et-: Mücadele etmek, uğraşmak (VII-a/227).

davala-: mücadele ettirmek (V/53)

deber-: Kımıldamak, hareket etmek (XIX/24).

deg-: [pay için] Düştü (XXII/12).

değiş dúğiş: Değiş tokuş (V/12).

degúl/ degül: Değil (VII-b/39, I/152)

değabr/ değabir < *Rus. dekabr*: Aralık ayı XVII/104, XII/54).

deli Tôli: Deli dolu (VII-c/140).

demali/ demeli < *Az.:* Söylemek gerekir ki, demek gerekir ki (II-b/26, IX/32).

demle- < *Öz.:* Pişirmek [pilav için] (VI/46).

dene: Tane (V/102).

derman/ dermen: İlaç (V/51).

dey/ dēy: 1. Uzaklık ifade eden edat (XXV/54). 2. Diye, diyerek (VII-a/58).

deyele: Biraz öteye (X/59).

deyen: Denilen (VII-a/108)

dida < *Fars.:* Göz (XII/227).

direktor < *Rus. direktor*: Müdür (VII-a/224).

diyan/ diyán: Denilen (VIII/7).

dizinfetçiya < *Rus. dezinfektciya*: dezenfekte (XVI/131).

dobovor < *Rus. dobovor*: Anlaşma (VII-b/43).

dodo: Oyuncak bebek (HE).

dodopal: Gelin (HE).

dóg-: Dövmek (I/113).

doĥsan beş faizi: Yüzde doksan beşi (II-a/60).

dönder-: [yüz] çevirmek, ilgilenmemek (XV/248).

dönem: Bir arazi ölçüm birimi, dönüm (III-a/21).

dört yarım yıl: Dört buçuk yıl (XII/51).

döşama/ döşeme: Ahırlarda kullanılan taban tahtası (III-a/35, XI/23).

döşür-/ dövşür-: Toplamak (II-b/29, XII/14).

droji < *Rus. drojji*: Maya, hamur mayası (XXI/122).

duva: Dua (I/53).

düz < *Az.*: Evet, doğru anlamında bir onaylama edatı.

düñgúr/ düñgür: Dünür (II-b/48).

düşünükli: İnce düşünceli (I/474).

düz de-: Doğru söylemek (I/340)

ebele: *bkz.: abelá* (X/21).

ebirlári: Öbürleri /XII/174).

edıraf/ edraf/ edref: Etraf (II-b/99, II-a/5, V/160).

eglát-/ eglet-: Kısa süreli bekletmek (XV/165, VII-a/16).

eke < *Öz.*: kendinden büyük erkekler için kullanılan saygı sözü. Ağa, abi (IX/3).

eksşorsovát < *Rus. ekskursovod*: rehber (XV/161)

eksĶuriya < *Rus. ekskursiya*: gezi (XV/156).

el tutacağı: Elinden tutacak kimsesi (X/43).

el vur-: 1. Başlamak (II-b/13). 2. Dokunmak (V/39).

elá/ ele: 1. O kadar çok (I/22) 2. Öyle (I/188, X/63)

eláĶaya gir-: İlişki kurmak, anlaşmak (XII/75).

eláynán: öylece, o şekilde (V/39).

elçiluh/ elçilúh: Kız tarafına oğlan tarafı adına kız istemek için gitme işi (I/421, II-b/5).

ele bele: Öyle böyle (X/42).

emekbağı: Emekli aylığı (I/52).

emi: Amca (I/32)

endúginán: İner inmez, binmesiyle birlikte (VII-c/108).

erin-: Üşenmek (mdd)

eringen: Üşengeç (mdd).

eriş-: Bitkiler veya bunların ürünleri olgunlaşmak (XIII/25).

erize: Dilekçe (XII/249).

eşidişimce: İşittiğime göre (VII-a/61).

eşalon < *Rus. eşelon*: Katar (XV/73).

etirafli başa düş- < *Az.:* İyice anlaşılın (XII/61)

etmáh/ etmáĶ/ etmek: Ekmek (VII-c/139, IV/21, V/144) .

evar-/ evár-/ ever-: Evlendirmek (I/322, V/23, I/268) .

evelesi: Öncesi (XII/9).

evlá/ evle: Öğle (III-a/15, X/28).

evsahapluh: Ev sahipliği (II-b/81)

evsus < *Az.:* Yazık, eyvah (XII/62).

ey: İyi (I/95).

eyca: İyice (I/344).

eylán-/ eylen-: İyileşmek (II-a/19, I/178).

eyluh/ eylük: İyilik (IV/21, V/135).

eyuğ/ eyuğ: İyiyiz (I/259, I/258) .

fağır: Fakir, yoksul (XII/211).

familiya/ familiya < *Rus. familiya*: Aile, soy, soyadı (VII-c/20, VII-b/34).

farğana/ farğana/ fárğana/ ferğana: Fergana. Özbekistanda bir bölge ve şehir adı VII-a/317, V/7, V/98, II-a/39).

fërma < *Rus. ferma*: Büyükbaş hayvan çiftliği (XVI/225).

fizzahlan-: Kendini kaybetmişçesine çığlık çığlığa ağlamak (mdd).

forma < *Rus. forma*: Şekil, hâl (XIII/105).

fuğara: Fakir, yoksul (II-a/57).

fuğaralan-: Fakirleşmek (VII-b/69).

furont < *Rus. front*: Cephe, ön taraf (XVI/262).

furuç: Kurutulmuş armut (mdd).

füşür çorbasi: Bir çeşit çorba (VI/14).

ğarçoq < *Rus. gorşok*: Çanak (XVI/133).

ğalanaçağ: Gelene kadar (VIII/91).

ğalış-: Karşılıklı gidip gelmek (VII-c/32).

ğalon: Bir ölçü birimi (VII-a/165).

ğandi: Kendi (V/6).

ğatur-/ gätür-: Getirmek (I/47, I/129).

ğazet/ ğazte/ gezete < *Rus. gazeta*: Gazete (XII/159, I/34, V/13).

ğáz-: Gezmek (II-b/66).

geçanaçağ: Geçene kadar (VII-a/14).

gedek: Manda yavrusu VII-b/26).

gelmáda: Gelirken (VII-a/175).

getmáda: Giderken (VII-c/205).

gétmezce: Gitmeden, evlenmeden (VII-c/12).

ğıranisa < *Rus. granitsa*: Sınır (XVI/15).

ğorcola: Tuzsuz, yağsız yöreye has bir tür süzme peynir; torbaya tepilmiş taze peynir; peynir topağı. (mdd).

ğorhana/Ķorhana: Mezarlık (mdd).

ğór-: Görmek (I/99).

ğorsat-/ ğorsát: Göstermek (, II-b/44, II-a/40).

ğótur-: Götürmek (II-a/83).

ğög: Gök, gökyüzü (I/249).

ğögerçin: Güvercin (XXVI-a/39).

ğömlá-/ ğömlé-: Gömmek (III-a/44, X/29).

ğörmezye: Görmeden (XIII/17).

ğörüm: Kocanın kız kardeşi, görünce (V/22).

ğösgüná: Göğsüne (VII-c/50).

ğövlüm: Gönlüm (V/151).

ğöynán/ ğöynüná: Gönlüne (I/230)

ğöz vur-: Göz koymak (V/65).

ğöza ğörünácağ: Dikkat çekecek, ahım şahım (VII-a/255).

ğözi ğözíná düş-: Göz göze gelmek (VII-c/8).

ğözi yohğ: Kör, gözünü kaybetmiş (XII/98).

ğrazdanski forman < *Rus. grajdanskaya forma*: Sivil kıyafetli /XXV/4).

ğruppa < *Rus. gruppá*: Grup, zümre (VII-a/162).

ğúcinán: Zoruyla (XIII/253).

ğúcuĶayı: Şubat ayı (II-c/1).

ğúláš/ ğüleş: Güreş (II-b/81, I/540).

- gúlgı/ gúlgü:** Eğlence (II-b/43, VII-c/80)
- gúman/ gúman** < *Fa. gümân*: Umut (XII/247, V/130).
- gúnunaçaḡ:** Gününe kadar (VIII/88).
- gúveg/ güvegi:** Güvey, damat (II-b/60, VII-c/112).
- güzgi:** Ayna (HE).
- gúzun:** Güzün, sonbaharda (III-a/51).
- gümán et-:** Umut etmek, ummak (XII/78).
- gün be gún:** her gün (XII/174)
- gün bögün:** Bugün bile (VII-a/70).
- günorta** < *Az.:* Öğle vakti (XXII/9).
- ḡalebe:** Özbekistan'da şehir adı (III-a/2).
- ḡam** < *Ar. ḡamm*: Gam. Tasa, kaygı, üzüntü (XII/168).
- ḡamli:** Gamlı, tasalı, kaygılı (V/117).
- ḡargıet-** < *Ar. ḡarḡ + et-:* Batırmak (XII/241).
- ḡarip** < *Ar. ḡarīb*: Garip, kimsesiz (V/89).
- ḡáyber:** Hayber kalesi (XII/253)
- ḡáyri milletlár:** Bir ülkede yaşayan diğer milletler (VII-a/195).
- ḡengin:** Engin (V/117).
- ḡılman:** Gilman (V/51).
- ḡorban/ ḡordban:** Gortuban. Ahıska bölgesinde yer adı (V/2).
- ḡuri:** Huri (V/51).
- ḡabıet-:** İmece usulüyle süt biriktirmek (VII7b/100).
- ḡabar/ ḡabár:** Haber (I/382. I/609)
- ḡaber Ṭut-:** Haber almak (XII/196).

haccān: “Burdayım; seni dinliyorum; söyle” anlamlarında sevgi ve yakınlık ifade eden bir cevap edatı (I/467).

h   apur: Bir  e it b rek (VI/80).

hah/ hah   < *Ar. h  k:* Hak (VII-c/100, II-a/21).

hahih  < *h  k  :* Hakiki, ger ek (XII/195).

h  illi: Akıllı (I/473).

h   aten/ h  ket < *Ar. h  k  ten:* Ger ekten (VII-b/52, VII-a/251)

halallat-: Helalle tirmek (X/41).

hala: Hala, babanın kız karde i (XXV/101).

hali: Halı (VI/61)

halva: Helva (VI/82).

hama/ haman: Hemen (VI/37, II-b/19).

hamamlat-: Banyo yapt rmak (VII-a/76).

hamısı/ hammısı < *Az.:* Hepsi (XVI/114, XIII/34).

hap: Hep (I/250).

haraket et-/ h  reket et-/ h  reket et-: 1. Hareket etmek (VII-c/104) 2. Davranmak. (XIII/126) 3.  aba g stermek. (V/11)

harasi < *Az.:* Her biri (XIII/138).

harıh: Ark, su yolu (III-a/45).

harman ay : Ağustos ayı(II-c/2).

harmutla-: sıcak ve soğuk suyu karı tırıp ılık su elde etme. (HE).

h  ro: Ambar (HE).

h  ro: Mısır unundan yapılan yemek.

hasım < *Ar. h  sm :* Rakip (II-b/78).

hasım i te-: G re mek  zere rakip istemek (II-b/78).

hastalat-: Hasta etmek (VII-a/110).

h aşar: [Ceviz d okmekte kullanılan] uzun, ince sırk (HE).

haval: Ahval (XIII/128)

h ayata bağla-: Evlendirmek (V/20).

hayıp: Yazık (XXIII/21).

hayıf al-: G nah almak (XVI/231).

hayte: Haydi (X/129).

hayvan  tut-: Hayvan beslemek, hayvan yetiştirmek (III-a/13).

hazet- < Ar. : Sevmek, hoşlanmak, beğenmek (I/130).

helek ol-:  ok yorulmak (mdd).

he mi: “Değil mi” anlamında soru s z  (I/337).

heç heçine: Boşu boşuna (VII-a/32).

heç kim: Hiç kimse (IV/17).

heçá çih-: Boşa çıkmak (V/166).

helvezere: Marmelat (XXI/77).

helle  orbasi: Yağda kavrulun unun soğuk su ile açılıp, kaynayan suya katılarak karıştırılması ile pişirilen bir  orba (VI/16).

hep hepiná: B sb t n, tamamen (VII-a/59).

hepengi: Baca kapağı (VII-b/17).

hepkeş: Herkes (VII-b/39).

hesretl n-:  zlemek (I/42).

hevot: Ahıska’da yer adı (II-a/1).

h latlan-: Karışmak (mdd).

h lli/ h rli: Hırlı, doğru d zg n (XIII/119, I/17).

h n kal/ h n k l: İçine et ya da patates konularak yapılan hamur işi (I/371, VI/9).

h plamağ: Tencere veya tavanın dibini, sert meyveleri kazımak (mdd).

hızek: Kızak (VII-b/71).

hızmat: Hizmet (VII-b/53).

hocaluḡ: Ocaklık (?), aileye ait(?) (XIII/60)

hıçora: Yere sabitlenmiş dikmenin (mazı) üzerine uzun bir ağacın yatay olarak yerleştirilmesi ile yapılan bir eğlence aracı. Yatay yerleştirilen ağacın her iki ucuna birer kişi biner ve ayakları yere yakın olan kişi yere vurarak hız alır ve yatay ağaç dönmeye başlar. Sonra sırayla yere ayakları vurarak dönülür (XXIV/125); Bebekler için ağaçtan yapılan ilk adım arabası (HE).

hotah: İki hayvan koşulan sabanı ya da arabayı süren çocuk (VII-a/150).

hotur: Hayvanlarda uyuz hastalığı, uyuz (XXVII-b/20).

hozeyun < *Rus. hozayin*: Sahip. **hozeyunluḡ et-**: Sahiplik etmek. (XVI/194).

huti < *Gür.*: Lahana sapı (mdd).

hutsiyaşvili: Bir Gürcü aile adı (VII-b/35).

hüsen: Hüseyin (X/71).

ınḡ mınK.̣et-: Kararsızlık göstermek, kabul veya reddedememek (II-b/10).

icaza: İzin (XII/123).

iclas < *Az.*: Toplantı (XVI/27).

iclas apar-/ iclas.̣et- < *Az.*: Toplantı yapmak (XVIII/3, II-a/92).

içli kete: İçine kaymak, ceviz, pekmezle kavrulmuş un, vb. konularak yapılan çörek (VI/12).

içún/ içün: İçin edatı (III-a/18 I/590).

iftar.̣aşi: İftar yemeği (VII-a/308).

ig: Yün eğirmede kullanılan ağaçtan yağılma şiş. (mdd)

igirmi: Yirmi sayısı (XII/160).

igná: iğne (I/298).

ilá: öyle (I/9).

imza çek-: İmza vermek (VII-a/160).

incidánımız: İncindiğimiz, kırıldığımız (II-a/69).

invalid < *Rus. invalid*: sakat (XVI/265).

ipekĶurdi < *Özb.*: İpekböceği. **ipekĶurdi bah-:** İpekböceği yetiştirmek (XII/120).

irali/ iráli: 1. İleri (IV/6). 2. Önce (I/446, I/10)).

ireldán: Eskiden, önceden (VII-c/125).

isit-: Isıtmak (VII-a/131).

isin-: Isınmak (V/63).

isĶam: Tabure (mdd).

islát-: Islatmak.

ispisoĶ < *Rus. spisok*: Liste (XV/158).

işpal < *Rus. şpali*: Ağaçtan yapılmış travers (XVI/156).

istalin: Stalin (XII/3).

istansiya: İstasyon (X/25).

istarĶina < *Rus. starşina*: Başçavuş (XXVI/6)

istekliü: İsteyerekli (IV/30).

istiĶan < *Rus. stakan*: Bardak (II-b/27).

istol < *Rus. stul*: sandalye (II-b/54).

istolba < *Rus. stolb*: Direk, ağaç direk (XIII/90).

isvere: Ahıska'da bir dağ adı (V/50).

işitme: Sıtma. **işitme ĶastalĶi:** Sıtma hastalığı (VII-a/105).

işlámaĶ: Çalışmak (XII/6).

işlá-/ işle-: Çalışmak (XII/119).

işlek: Çalışkan, işe yatkın (XIII/213).

işta/ iştá: İşte (I/267, I/567)).

ıştá-/ ıştır-: İstemek (II-b/9, I/412).

ıştap < *Rus. ştab*: Karargah (XV/166).

itála-: İtelemek, ittirmek (I/431).

jola: Ahududuya benzer yabancı bitki (mdd)

Îababı armudi: Bir armut çeşidi (XI/50).

Îabart-: Abartmak, bir işi ya da olayı gereğinden fazla büyütme (I/509).

ÎabinÎa < *Rus. kabina*: Araba kabini (XXV/17).

Îabristanluı: Mezarlık (XII/225).

Îaçaçan: Kaça kadar (II-b/60).

Îaçana: Mısır koçanı (VI/58).

kaçgun < *Az.:* Göçmen, sığınmacı (II-a/86).

Îaç-: 1. [*araba için*] Gitmek I/133. 2. [*insan veya kayvan için*] Koşmak, koşturmak VII-c/99.

ÎaçÎaçe: Saksığan (mdd).

Îadağane/-/ Îadağana olun-: Yasaklamak, yasaklanmak (XII/10, XVII/141).

Îadan/ kıddan/ Îatan: Kadar (VII-a/7, XIII/127, XXII/12).

Îada al-: Birinin başına gelecek kötülükleri üzerine almak. Sevgi belirlemek amacıyla kullanılır (VII/171).

Îaı: Meyve kurusu (VI/38).

Îaı-: Kalkmak (I/360).

ÎaÎaç: Kuru bitki sapı (mdd).

ÎaÎ raz < *Rus. kak raz*: tam da (XV/189)

Îalayli: Büyük bakır kazan (VII-c/64).

Îalbasa < *Rus. kolbasa*: Salam (XII/66).

Îaldur-: 1. Sürgün etmek, başka yere nakletmek (XVI/32) 2. Başlatmak. (II-a/77).

Êalhoz < *Rus. kolhoz*: Sovyetler Birliği döneminde tarım sektöründe örgütlenen, “kollektif tarımla” uğraşan birlikler (III-a/5).

Êalhoz düzümi: Kolhoz birliklerinin kurulması (XII/24).

Êalidor < *Rus. koridor*: koridor (XXV/136).

Êalonya/ Êalon **ya** < *Rus. koloniya*: Koloni (XVI/58).

Êaluş: Galoş (V/9).

Êamanger: Bir askerî unvan (XXV/60).

êamaz < *Rus. kamaz*: 1. Araç markası 2. AĞır yük taşıyan kamyon (II-a/83).

Êamindat irejim < *Rus. komendantnskiy rejim*: Sıkıyönetim (XII/102).

Êamindatura: Askerî kontrol, askerî yönetim (XVI/182).

Êan-: Anlamak (VIII/103).

ÊanayaĐli: Kadın, kız (XIII/34).

Êanç: Pençe (mdd).

êandara: Mısırları asmak için evin tavanına asılan sırtık (mdd).

Êanfet: Konfeti II-b/89).

ÊanTra: Kolhozların yönetim yeri, idarî binası (XXIV/4).

Êap ÊaşuĐ: Kap kacak (VII-a/43).

Êapitan <*Rus. kapitan*: yüzbaşı (XVII/14).

Êapiya ığ-: Dışarı ıkmak (IV/4).

ÊaraĐıř: Aralık ayı (II-c/1).

Êarama Êarşı < *Kaz., zb.* : Zıt, karşıt (XVI/74).

Êaralt-: Karartmak (XII/244).

ÊaraPn: Samanlığın nndeki u yanı aık, st kapalı alan (II-a/11).

Êarara Đl-: [bir] karar üzerinde anlaşmak, karara varmak (VII-c/204).

ÊaravaĐon: Yk vagonu (X/17).

Îaravul: Nöbetçi, gözcü (V/121).

Îarşimá Îarşi: Tam karşımda (V/128).

Îartın/ Îartın: Kadar (VII-a/94, VII-a/183)

Îartopi/ ÎarÎopi < *Rus. kartofel*: Patates (II-a/54, III-a/23).

Îaseta < *Rus. gazeta*: Gazete (X/89).

Îasser < *Rus. kassir*: Kasiyer (XVII/121).

Îastum < *Rus. kostum*: Dışarda giyilen elbise (VII-b/55).

Îatahla-: Kovmak, kovalamak (VII-a/189).

Îatovit et- < *Rus. gotovit*: hazırlamak (XXV/68).

Îavi < *Ar. kavî*: Sert (XXI/109).

Îayde < *Ar. kâ'ida*: Kaide, kural, esas (VIII/96).

Îayfalti: Kahvaltı (II-b/52).

Îayıt- < *Az.:* Dönmek (XII/125).

Îayrıl-: [hayvan için] Özel olarak bakılmak, beslenmek (VI/33).

Îaytar-: Geri çevirmek, döndürmek (V/113).

keçür: Geçirmek (XII/76).

keja: Gece (XIII/28).

kesim kes-: Düşün tarihini belirlemek, söz kesmek VII-c/32).

keskün: Saldırgan (XII/68).

keş: Dövülmüş buğday ve yoğurt ile yapılan bir yemek (VII-a/123).

ket-: Gitmek (XII/101).

keyifle-: İçki içmek (VII-a/186).

kezim: Kâzım (I/131)

Îıç: Bacak (XIII/137).

Îıçı yoğ: Bacağımı kaybetmiş, bacaksız (XII/98).

Ķılas < *Rus. klass*: Sınıf (XII/39).

Ķıley < *Rus. kley*: yapıştırıcı (VII-a/170).

Ķınıŝķa < *Rus.* : vesika, kimlik (II-a/87).

Ķımandat < *Rus. komanda*: Emir, talimat (XIII/17).

Ķımi: Sapı yenilen bir bitki (mdd).

Ķımsı/ Ķımsi: Kısım (V/15, VIII/35).

Ķırağ/ Ķırah: yan, kenar (II-a/10, VII-a/81).

Ķır-: Öldürmek, yok etmek (VII-c/212).

Ķırav: Kırağı (XIII/106).

Ķırav at-: Kırağı yağmak.

kirázıayı: Haziran ayı (II-c/1).

ķırğın: Topluca öldürme, kırıp geçirme (V/20).

Ķırıl-: Ölmek, yok olmak (VII-a/100).

ĶırĶal/ ĶirĶal: Sığırları ve mandaları bağlamak için boyunlarına geçirilen daire biçiminde ağaç (XI/26).

Ķıvasa < *Rus. Kusavay*: Bir yer adı (V/17).

Ķıy: Kız. Kendine yaşça yakın bir bayana seslenirken (I/261).

Ķıymıçılığ: Zahmet, sıkıntı, eziyet (XIII/46).

ķıymal-: Sıkıntı çekmek, eziyet çekmek (XVIII/15).

ķızılorda: Kazakistanda bir şehir (X/64).

kibi: Gibi (IV/16).

kikil: Pileki üstünde pişirilen küçük poğaç (mdd).

kiknap: Alıç ağacı (mdd).

kimi: *bkz kibi* (II-a/33).

kino < *Rus. kino* : 1. Sinema 2. Film (II-a/37).

kirişli < Rus. *Krişa* + *li*: Çatılı (VII-a/91).

kiremot: Kiremit (XII/80)

Ķobĭliyan: Ahıska'nın batısındaki Adigön bölgesi. Osmanlı döneminde adı Altunkale'dir (VII-c/154).

Ķobulet: Acara Özerk Cumhuriyetinde bulunan ve aynı adı taşıyan ilçenin yönetim merkezi. Osmanlı dönemindeki adı Çürüksu'dur (VII-c/154).

Ķocal-: Yaşlanmak, ihtiyarlamak (XII/191).

Ķoçvayi: Ekim ayı (II-a/2)

Kóçür-: Evlendirmek (V/22).

Ķod: Buğday, arpa vb. ürünler ölçmeye yarayan 16 kiloluk tahta kap (HE).

Ķohum aĥraba: Hısım akraba (XII/62).

Ķol çektür-: İmza attırmak (XII/105).

Ķol Ķoy-: İmza vermek (VII-a/179).

Ķola: Kova (VII-b/97).

Ķolop/ Ķolopa: Taktadan yapılmış kova benzeri bir kap (HE)

Ķom: Koyun ahır. (I/150).

ĶopĤon: Susam tanelerinin yağı alındıktan sonra kalan ve hayvanlara yedirilen küspe (VII-a/100).

Ķor: Kör (VII-a/129).

ķor: Kör (X/72).

ķor kete: İçine bir şey koyulmadan yapılan kete (VI/12).

Ķorova: Özellikle erik ve kızılıçktan yapılan Marmelat (mdd).

Ķostum: *bkz. Ķastum* (VII-c/57).

Ķoşat: Tavan kirişi (VII-b/7).

Ķoşul-: Hayvan, araba vb. bir araca çekmesi için bağlanmak (VII-c/5).

Ķoşta: Gelinlerin giydiği başlık (VII-c/48).

Ķotik: Manda yavrusu (mdd).

ĶoĶoş: Mısırın koçanı (VI/59).

Ķotur: *bkz. hotur* (XXVII-b/27).

kórœeyle-: Kör etmek (XII/229)

Kótur-: Götürmek (II-b/56).

kón: köy (III-a/5).

Ķovum: Kavim, yakın, akraba (V/156).

kóy: *bkz. kón* (I/447).

Ķoyer-/ Ķoyert-: Koyvermek, serbest bırakmak (VII-a/56).

II-a/6).

Ķozopa < Öz.: Pamuk bitkisinin sapı.

köç-: Evlenmek [sadece bayanlar için] (I/475).

köçer-: Evlendirmek (I/587).

köçür-: *bkz. köçermaĶ* (I/535).

köksaĶal: Özbekistan'ın Semerkant ilinde, Akderya ilçesine baĶlı bir köy (VII-a/85).

kömegœet- < Az.: yardım etmek (XIII/79).

köv: *bkz. kón* (I/529).

közmek: Ahırdan hayvan dışkısının dışarı küründüğü küçük delik (mdd).

ĶuĶe: Olamamış meyve (mdd).

ĶulaĶ < Rus. kulak: 1. AĶa. 2. Varlıklı köylü, çiftçi (XIII/288).

Ķulaçsya/ Ķulaçista < Rus. kulaçestvo: Arazi ve mal bakımından zengin, varlıklı kimselerin, Stalin döneminde halk düşmanlığı suçlamasıyla mallarına el konulup sürgüne gönderilmesi (VII-b/46, VII-b/68).

Ķupe: Küpe (II-b/35).

Ķurbet: Gurbet (XII/127).

Ķurç: Meyva sapı.

Ķurqa: Ķekirdek (mdd).

Ķurort < *Rus. kurort*: Tatil, tatil yeri; sağlık merkezi (XII/165).

Ķurtar-: Bitirmek (XI/5).

Ķurtulandan: Bittikten (II-b/63).

Ķurtul-: Bitmek (XIII/97).

Ķurut: Kurutulmuş süzme yoğurt (X/135).

Ķuřhana: Tencere (mdd).

Ķuvala-: Kovmak, kovalamak (XII/148).

kuvetle-: Desteklemek (XIII/335).

Ķuy: Kuyu (III-a/49).

küçuĶ: Küçük (I/127).

küćüĶ: *bkz. küçuĶ* (VII-a/74).

küćüĶluĶ: Çocukluk (VII-a/39).

küćükcene: Küçükçe (VII-a/93).

küćükćamana: *bkz. küćükcene* (VI/69)

küćükćana: *bkz. küćükcene* (VII-a/256).

küleĶ: Ķolopanın büyüğü olan tahta kova (V/45).

küncere: Küspe, hayvan yemi (VII-a/103).

küncüĶ: Susam (VII-a/102).

kürmek < *Özb.:* Gölge (VII-a/200).

kürün: Ķeřme önündeki ince uzun su yalağı (mdd)

küş-: Küsmek (I/238).

küten: Saban (XXVI-c/1).

laćek: Kalınca başörtüsü (VII-c/52).

laćin: Bir erkek ismi (X/86).

lapatska < *Rus. lopatka*: Kürek (XVI/85).

lazımlı: Gerekli, gereken (V/56).

lazımluĥ: Fayda (I/188).

lazut: Mısır (VI/51).

legin: Lâkin (VII-c/17).

lenger: Büyük tabak, sini (VII-c/119).

literaturya < *Rus.*: edebiyat (XVI/279).

lobiya/ löbiya: Fasülye (IX/35, V/144).

loliklen-: Yuvarlanmak (mdd)

lüĥot tam-: Bazı haklarından yararlanma imkanı vermek (II-a/88).

macarya: Bir çeşit kulplu altın (VII-c/50).

mafış: Yaĥda kızartılan bir çeşit bişi (VI/79).

maĥazin < *Rus. magazin*: bakkal, market (XIII/352).

mahana < *Fa. bahāna*: Bahane (VII-a/202).

mahmudiya: Bir altın türü (VII-c/50).

mahrama: Mendil (II-b/89).

máhrumool-: Ölmek, vefat etmek (XVI/365).

maĥsusa: Bilerek, özellikle (XXI/112).

maĥar: Düĥüne gelen misafirler (II-b/50).

mal saĥla- < *Az.*: hayvan beslemek (XII/27).

maleriye: Bir hastalık (VII-a/105).

mamint < *Rus. moment*: An, zaman (XXV/22).

manat: Azerbaycan para birimi (II-b/26).

mannisa < *Rus. bolnitsa*: hastane (XVI/173).

marĥofka < *Rus. markovka*: Havuĥ (XXV/205).

mássen: Mahsen (VI/26).

mayor < *Rus. major*: Binbaşı (XXIII/25).

maşına/ maşina/ maşiná/ máşin/

maşin < *Rus. maşina*: 1. [Her türlü] makine (VII-b/94). 2. Motorlu araçlar (II-b/40, XII/1, X/15, XIII/57).

maşinKa: Saç kesme makinası (VII-a/75).

matatskil < *Rus. mototsikl*: Motosiklet (II-a/47).

mecal < *Ar. macāl*: Kız tarafının düğün öncesi oğlan tarafından istedikleri (II-b/34)

medá: Mide (VII-a/113).

medisins kuçilasiya < *Rus. medicinskoye uçiliche*: Tıp okulu (VII-a/204).

meellim: muallim, öğretmen (X/73).

mejbur: Mecbur (XII/144).

menç: Kalça (HE).

merek: Samanlık (III-a/34)

meslehát et-: Bir konuda uzlaşmaya varmak amacıyla görüşme yapmak (VII-c/203).

meşá/ meşa: Orman (V/71, XIII/67).

metro: Metre (VII-b/9).

mezer: Mezar (VIII/30).

mezeristan: Mezarlık (XII/223).

midal < *Rus. medal*: Madalya (XII/78).

mihnetsever: Zorluğu, çalışmayı seven (XII/119).

mihriban Tôlan-: Dostça arkadaşça geçinmek (XII/158).

milisa < *Rus. militsia*: Polis (II-a/43).

misır: Mısır (VII-a/33).

misliman: müslüman (I/3).

misra/ misrá: Mısra (V/74).

mitil: Döşek ve yorganların içine konulan yün vb. (V/31).

miyasĶombinat < *Rus.* maysokombinat: Et ürünleri işlenen tesis. Et kombinası (XVI/139)

maşah < *Özb.:* Buğday başağı (VII-a/120).

móĶkem/ möhkem: Muhkem, sağlam, katı (VII-c/150, I/79).

moment < *Rus.* *moment:* Zaman, fırsat (XVI/775).

morbed: 8-12 yaşlarında ev veya çiftçilik işlerine yardımcı olan çocuk (V/36).

möhlet: Müddet, süre (XIII/41).

muçla-: Buruşturmak (mdd).

mudur: Müdür (VII-a/214).

muĶayetli ol-/ muĶiyatli ol-: Özen göstermek, dikkat etmek (I/177, I/573).

mur: İs, kurum (mdd).

na/ ná: Ne (I/60, I/16).

nadur/ nádur: Nedir (VII-c/132, II-a/74).

na has olacaĶ: Nasıl olacak, ne şekilde olacak (VII-c/60).

naĶır: Hayvan sürüsü (I/187).

naĶirci: Çoban (XXIV/82).

nalok < *Rus.* *nalog:* Vergi (XIII/295).

nası/ nasi/ nási/ násil/ nesil: Nasıl (VIII/32, I/334, VIII/99, I/129 V/77).

nata^vur/ nátaur/ nátavür/ nátávür/ netevür: Nasıl (II-a/36, I/424, VII-a/332, X/27, XII/79) .

naya/ náya/ niya/ niyá: Niye, ne için (XIII/2, I/510, I/59, I/337).

náy: Ne (XIII/319).

náynarım: Ne eylerim, ne yaparım (VII-b/68).

neçá/ neçe: Ne kadar (V/154, V/52).

neçer: Çaresiz (I/288).

nefer: 1. Kişi (XII/49). 2. Asker (XXII/21).

nefretlân-: Nefret duymaya başlamak (II-a/49).

negir < *Rus. negr:* Zenci (XII/148).

nemes/ nêmes/ nemest: Alman (XVI/11, XII/96, X/109) .

nesib: Nasip (X/132)

nesil: 1. *Bkz. nası/ nasi.* 2. Aynı dönemde doğanlar (XV/224)

neşök < *Rus. meşok:* çuval (XIV/16).

ne^{ve}/ nevere: Torun (IX/22, XVI/342) .

niġab: en üste giyilen kıyafet, örtü (XXVI-c/32).

nom < *Rus. lom:* Küskü (XV/115).

norma < *Rus. norma:* Norm, standart (XV/269).

notistat < *Rus. attistat:* Diploma, okul diploması (VII-a/196).

noyabır < *Rus. noyabr:* Kasım (XII/56).

nümereli < *Az. :* Numaralı (V/112).

o cümleden: Bu şekilde, böylece (XII/5)

oblas/ oblos/ oblus < *Rus. oblast:* Vilayet, eyalet, bölge (XII/79, VII-a/80, VII-a/206) .

oburi: Öbüri, öteki (II-b/67).

oġaz < *Rus. ukazanie:* Emir, talimat (VII-a/222).

ógrán-: Öğrenmek (II-a/72).

ógrat-: Öğretmek (I/106).

ogúna: Önüne (II-b/83).

oġulli: Erkek çocuk sahibi (I/611).

oġçur: Uçkur, bel ipi/lastiġi (HE).

oġlavi: Oklava (V/39).

ohōy: Memnuniyet bildiren bir ünlem (I/519)

ohūş < *Özb.*: Okuma.

ola: Seslenme edatı (I/58).

olabul-/ olabül-: Olabilmek (VII-b/39, III-a/15).

olīā: Şaşırma edatı (VII-b/55).

olum: Ölüm (VII-c/208).

ómruni: Ömrünü (II-a/92).

onda: Orada (I/537).

ondan için: Ondan dolayı, o sebeple (XIII/4).

onsuz: 1. O olmadan (VII-a/316) 2. Hiç olmazsa (VII-c/192).

onuğun/ onuğun/ onuğun/ onun için: Onun için, o sebeple (VIII/75, VII-a/6, VII-a/41, VI/31).

onuncuyaçağ: Onuncuya kadar (VIII/66).

ora: Orası (VI/34).

oray: 1. Orası (VIII/37) 2. Orayı (VII-a/205) 3. Oraya (VIII/38).

ordil < *Rus. orden*: nişan, madalya (XII/53).

ort-: Örtmek (X/53).

örtuK: Örtülmüş, örtük (II-b/98).

osan-: Usanmak (I/298).

osmanni türk: Osmanlı Türkü (VIII/84).

otar-: Hayvanları otlatmak (XIX/8).

oturum: Oturma izni (VII-a/275).

oyanda biyanda: Orada burada, ötede beride (X/75).

oyani buyani/ oyani biyani: Öteye beriye (I/428, VII-a/140).

oyan-: Uyanmak (VII-a/22).

ög: Ön (II-a/8).

ögeyana: Üvey ana (XX/3).

öğleyaçan: Öğleye kadar (III-a/15).

öñ: Öğün (VI/54).

örgát-: Öğretmek (VIII/99).

öt-: Geçmek, gitmek.[dünyadan ötdi: öldü.] (XV/230).

ötendan sora: Geçtikten sonra (XXII/44)

ötür-: [zaman için] Geçirmek (XII/13).

öv: ev (XII/110).

öz: Kendi (XII/80).

özbeÇKa: Özbek kadını (II-a/45).

Paça: Arının peteği (mdd).

padval < *Rus. podval:* Toprağa eşilen çukur (VII-a/45).

pağaç: Poğaç (VII-b/15).

pağraç: Bakraç (XVI/163).

Pal: Bal (II-b/91).

PalitiÇüşki zaçuliçölni < *Rus. politiçeskiy zakluyçenni:* Siyasi suçlu (XII/35).

PaliTiKa < *Rus. politika:* Siyaset (XII/80).

Palto: Palto (VII-b/74).

Paluğ: Balık (XII/96).

pambuğ: Pamuk (II-a/50).

pamidor < *Rus. pomidor:* Domates (IX/34).

Pamitnik < *Rus. pamyatnik:* Heykel (XXV/18).

Papul: Ayakkabı (HE).

Paravoz < *Rus. parovoz:* Buharlı lokomotif (XXV/45).

Ĥaspirt < *Rus. pasport*: Pasaport (XV/158).

patĥalinma < *Rus. podxalim*: Yalaka, dalkavuk, yaltakçı (VII-b/32).

patliyacahıol-: Beklemekten iyice sıkılmak (I/376).

pec < *Rus. peç*: Soba (XIII/86).

pensiya < *Rus. pensiya*: emeklilik, emekli maaşı (XV/171).

pensiyanel: Emekli (XV/171).

Ĥerovet et- < *Rus. perevod*: Tercüme etmek (XVI/35).

petek: 1. Arı, arı kovanı (XI/17)

pırasent/ pratzint < *Rus. protsent* : Faiz [oran söylerken] (X/18, II-a/56).

pıraduĥ : Erzak (XV/76).

pıraystiva < *Rus. provitelstvo*: Başkanlık, hükümet (XVI/71).

Ĥırıznik < *Rus. prizniik*: Askere alınma yaşında olan (XIII/16).

ĤiriĤoz < *Rus. prikaz*: Emir, talimat (XVII/11).

pırimerni < *Rus. primernıy*: Örnek (XVI/289).

pıroĤez < *Rus. protest*: Karşı çıkan, karşı (XVI/325).

pırotif < *Rus. protiv*: Karşı, zıt, muhalif (XVI/328).

Ĥıroverke < *Rus. proverke*: Kontrol (XVII/24).

pıroyekt < *Rus. proyekt*: Plan, proje (XVI/70).

Ĥızıki: Hayvanları ısırın sinek(mdd).

Ĥızıĥlan-: Yerinde duramamak (mdd).

pılav demle- < *Özb.*: Pilav pişirmek (VI/46).

pıleki: Topraktan yapılmış tepsi (VII-b/15).

pille < *Öz.*: İpek böceği kozası, ipek böceği (VII-a/92).

Ĥındur-: Bindirmek (XIII/88).

pıs: Çam, köknar gibi ağaçlarsın akan yapışkan sıvı. (HE).

Ĥitik: K pek eniği (HE).

pitpita: kelebek (mdd).

piyala <  z.:  zbeklerin  ay i mek i in kullandıkları bardak, k se (I/150).

Ĥilan et-: Plan yapmak (VI-c/61).

po : Patetes bitkisinin toprağın  st nde kalan kısmı (VII-a/96).

Ĥol  < *Rus. polk*: [asker ] Alay (XIX/9).

po hov: Ardahan'ın Posof il esi (IX/24).

po i: Ba   rt s  (HE).

po a:  ingene (HE).

po ta < *Rus. po ta*: Posta (XI/108).

po tna  ennik: Posta g revlisi, posta memuru (XI/113).

potura : Pıtrak (XXVI-a/71).

Ĥovez < *Rus. poezd*: Tren, tren katarı (XIV/7).

piroĤo ol: Tutanak.

piroĤo ol yaz- < *Rus. protokol* + *yaz-*: Tutanak tutmak (VII-c/179).

pu i: Buzağı (mdd).

pul  aptur-: Para yetirmek, parayı yetirmek (XII/152).

pulu : Pulluk (VII-a/152).

P ra - Bırakmak (VIII/42).

Pu : Karın (mdd).

putli a < *Rus. butilka*: Bir armut t r  (XI/50).

puvar/pu ar: Pınar (XII/15, mdd).

p  ur-: Pi irmek (VI/37).

rasiya/ rusi a: Rusya (VII-a/214, VIII/13).

rayon/ rigiyon < *Rus. region*: İl e, b lge (V/2, XVI/300) .

raysPâlKôm < *Rus. raispolkom*: Rayon icra komitesi, belediye yönetimi (XXV/66).

raza: Aniden, bir seferde, bir defada (XXIII/21).

razi gör-: Razi olmak, onaylamak (II-b/17).

rehmet canna: Ölmüş bir kişiden bahsederken “Allah rahmet eylesin” anlamında kullanılan bir dua (X/63).

reisbaKôm: *bkz. raysPâlKôm*. [Burada komite başkanı anlamında] (XIII/346).

revşan/ revşen: Bir kişi adı. Ruşen (V/154).

rizKa < *Rus. rezko*: Aniden (XXV/123).

rosvinik < *Rus. rodstvennik*: Akraba (XV/153).

sabağvaçıl-: Hava aydınlanmak, sabah olmak (XIII/122).

sabağınan: Sabah olmasıyla beraber (VII-c/86).

sabağaçah/ sabağaçan: Sabaha kadar (VII-a/294, VII-a/328).

sacayağı/ sacayah: Sacayağı, sacayak (VII-b/15, 16).

saç-: Seçmek (VII-c/112).

saçıl-: 1. Saçılmak (V/140). 2. Seçilmek (II-a/6).

sağ: 1. Sağ, hayatta (X/68) 2. Bütün (XXVI-b/40).

sağci: Sağdıç (VII-c/112).

sağduci: Sağdıç (II-b/87).

sa^gvet/ savet/ sovet: Sovyet (VII-c/161, VII-a/221, V/72).

sāh: Uyanık (XVI/253).

saħan: Ahıska’da bir köy adı (VII-a/2).

sahap ol-: Sahip çıkmak (VII-a/292).

sahat: Saat (VII-c/42).

saħla-: 1. Saklamak, gizlemek (VII-a/21). 2. Günü gelince kullanmak üzere depolamak, bekletmek. (VII-b/6). 3. Beslemek (VII-b/4).

saħrasenya: Bir hastalık ismi (VII-a/222).

saldat < *Rus. soldat*: Asker (XIII/40).

saldatluḡ: Askerlik görevi (XVI/264).

salḡoz/ savḡoz < *Rus. sovhoz*: Sovyetler Birliği döneminde devlet mülkiyetindeki tarım işletmeleri (VII-a/115, II-a/64).

sami: Boyunduruğa takılarak öküzün boynunun iki yanında duran ince ağaç (mdd).

sambağı: Samileri birbirine bağlatan ip (mdd).

san/ sán: Sen. 2. Teklik şahıs zamiri (I/66, I/10) .

sanashal: Büyükbaş hayvan ahırlarında, hayvanların arka kısmında bulunan ve hayvan pisliklerinin birikip küründüğü kanal (III-a/37).

sanĶa < *Rus. sanki*: Kızak (VII-c/73).

san-üçün: senin için (I/401).

sápet: sepet (I/317).

sap-/ sáp-: serpmek (II-a/70, VI/70).

sar-: 1. Sarmak (II-a/5) 2. Sermek (VI/42).

saral-: Sararmak (XII/166).

sariyağ/ sariyaḡ: Tereyağı (VI/3, III-a/26)

sás: Ses (I/109).

savatsız < *Az. savadsız*: okur-yazar olmayan, cahil (XVI/197).

savuh: Soğuk (I/116).

savuhluḡ: Peynir, yağ, turşu vb. kışlık ürünlerin konulup saklandığı yer (VI/24).

sehse: Seksen (V/25).

selám de-: Selam söylemek (I/141).

sesle-: Seslenmek (I/146).

sevep: Sebep (XII/36)

seyntabir < *Rus. sentyabr*: Eylül (XII/49).

sıfat: İnsanın yüzü (X/102).

şıtaĶan < *Rus.*: Bardak (IX/34).

sibir: Sibirya (VII-a/65).

sicaĥ: Sıcak (III-a/46).

siĶa: Küçük kar kızağı (mdd).

siĶangā: Bir elma çeşidi (XI/47).

silebniy aziya < *Rus. sredniy aziya*: Orta Asya (XII/57).

şılotĶa: Tuzlanmış ringa balığı. Burada üst üste anlamında (XVI/107).

simya < *Rus. semya*: Aile (XVI/107).

sinám: Bir şahıs ismi. Sinem (VII-a/211).

sinor: Rulo haline getirilen yufkanın yuvarlak yuvarlak kesilip fırında hafif pişirilmesi ile elde edilen kurutulmuş yufkaların tepsiye dizilip ıslatılarak üzerine yoğurt ve değişik soslar dökülerek yapılan bir yemek (VI/62).

sipnoitif < *Rus. sipnoy tif*: Tifüs hastalığı (VII-a/106).

sir: Sır (I/166).

siroĥ: Ahıska bölgesinde bir köy adı (IV/3).

siveci < *Rus. svejij*: Taze (XXI/124).

siyar: Siyer (VII-a/19).

siyaset aĶar-/ siyaset apar- < *Az.*: Siyaset ortaya koymak, siyaset yürütmek (XI/158).

soĥaĥa: Sokaĥa (VIII/82).

soĥunda: Sonunda (I/365).

soĥuni: Sonunu (VII-a/139).

solci: Damadın iki sağdııcından biri (VII-c/112).

solduci: *bkz. solci* (II-a/99)

soĥna: Sonra (VII/132).

són-: Sönmek (V/62).

- sora:** Sonra (I/324).
- sormazya:** Sormadan (VII-c/2).
- soruş-:** Soruşturmak, araştırmak (XII/220).
- sotsyalizm:** Sosyalizm (VII-c/224).
- sotuḥ:** Bir dönümün onda biri kadar olan alan (XI/43).
- soyĶırĶını:** Soykırım (V/26).
- soyla-/ sóyla-/ sóylá-:** Söylemek (II-a/16, VII-a/299, V/122).
- soyuci:** Soyucu, soyguncu, hırsız (VII-a/165).
- soz/ sóz:** Söz (VII-a/169, II-a/93).
- sög-:** Sövmek (I/186).
- söyláş-:** Söyleşmek, anlatmak (VII-b/20).
- söyüt söhbet:** Söz sohbet (VII-c/55).
- sözi aç-:** Konuyu açmak (II-b/12).
- sual ver-:** Soru sormak (II-b/1).
- sub** < *Rus. sup*: Çorba (XIII/116).
- sudiya** < *Rus. sudiya*: Hakim (XXV/31).
- sudzal** < *Rus. zalsuda/ sudzal*: Mahkeme salonu (V/129).
- sufra/ surfa:** Sofra (I/189, II-b/54).
- sumĶa** < *Rus. sumka*: Çanta (XII/66).
- suroĶ** < *Rus. srok*: Süre (XVI/235).
- súr-/ sur-:** Sürmek, sürgün etmek, (VII-a/89, VII-a/66).
- súrgún:** Sürgün (VIII/2).
- súrt-:** Sürtmek (II-b/92).
- súrul-/ sürul-:** Sürülmek, sürgün edilmek (VII-a/87, VII-b/94).
- súrulduĶ vaĶtımız:** Sürüldüğümüz vakit (VII-a/136).

susuzlan-: Susamak (VII-c/219).

sutqa < *Rus. sutki*: Gün, 24 saat (XIII/202)

suvanmaḥ: Sıvanmak (VII-b/10).

suvar-: Sulamak (III-a/47).

südüalma: Bir elma çeşidi (XI/47).

sürgünlüḥ: Sürgünlük, sürgün edilmiş olma durumu (V/46).

sütqa: *bkz. sutqa* (XII/123).

süttán Ķal-: Emmeyi erken bırakmak zorunda kalmak (VII-a/39).

süz-: Birinin varlığını yavaş yavaş elinden almak (VII-b/62).

şabaş vermáĶ: Bahşiş vermek (II-b/64).

şahan: Şahin (XII/31).

şahar: Şehir (XII/146).

şahsan: Bizzat, şahsen (VII-b/7).

şalı: Çalı (VII-a/200).

şámçiráh < *Özb.:* Kandil (VII-a/135).

şapalaḥ vur-: Avuç içi ile vücudun bir yerine vurmak (VII-a/190).

şárat-: İftira atmak, yalan yere suçlamak (II-a/41).

şarval: Şalvar (VII-c/57).

şaşur-: Şaşırmak (I/175).

şenwet-: Mesut etmek, mutlu etmek (I/601).

şenlikluḥ/ şennikluḥ: Eğlence (VII-c/135, VII-c/105).

şennik: Halk, topluluk (I/594).

şennikli: Eğlenceli (VII-c/133).

şer < *Ar.:* Şiir (I/89).

şerbet içmaḥ: Nişandan sonra şerbet içme geleneği (VII-b/125).

şarık < *Rus. şarik*: Bilya, balon. Metinde özel isim, köpeklere verilen bir isim (XII/72).

şıkola < *Rus. škola*: Okul (XXV/107).

şifir < *Rus. şifer*: Çatı taşı, kiremit (II-a/67).

şifiyonluğ: İspiyonculuk, muhbirlik (VII-a/181).

şikeşt: Yaralı (XII/97).

şinel < *Rus. şinel*: Askerî parka, palto (II-a/23).

şipiyon: ispiyon (VII-c/178).

şir: Şiir (V/17).

şirat: Peynir suyu (HE).

şoğurt: Ağızdan akan salya (HE).

şuşa/ şúşa: Bir kadın ismi (I/206).

şuşla-: Peyniri veya yufka ile yapılan bazı yemekleri fırınlayarak kızartmak (XXI/104).

şúşán/ şúşen: Bir kadın ismi (IV/15).

tabıya: Tabya (XIII/5).

Îada: Büyük erkeklere hitap sözü. Genellikle isimden sonra bazen de tek başına kullanılır (I/219).

Îağ/ Îağ^h: Dağ (V/50, I/261).

Îağut-: Dağıtmak (VII-c/123).

Îala-: Yağmalamak (V/69).

talan: Yağma (V/29).

Îal: 1. Omuz, kol (MDD) 2. Ağaç dalı (XXVI-a/57).

Îalik < *Rus. tarelka*: Tabak (VII-c/109).

talla: Tarla (I/193).

Îana: Dana (III-a/14).

tanişet- < *Az.*: Tanıştırmak (I/168).

tapan: Sürülmüş tarlayı düzlemeye yarayan kalas (HE).

tapul: Bir dirgenle alınan ot. (mdd).

táráf çih-: Rakip olmak, karşı çıkmak (XII/247).

Âtara-: [bit için] Yoğun bir şekilde bulunmak (XIV/22).

tásárrüfát: Eşya, yük (XIII/62).

Âtaşlah: Özbekistanın Fergana bölgesinde bir yer adı (V/19).

Âtavar: Koyun (II-a/88).

Âtavarni vağon < *Rus. tovarniy vagon*: Mal taşıma vagonu, yük vagonu (XII/82).

Âtavon < *Rus. talon*: Fiş (XV/268).

Âtavran-: 1. Davranmak, hareket etmek, harekete geçmek (I/180) 2. Geçinmek (IV/19).

tavşal: Gelinin başına örtülen örtü (XXV/177).

Âtavşan Ķulađi: Bir mantı türü (VI/11).

tavşur-: Emanet alınan bir şeyi geri vermek, teslim etmek (XII/192).

taya: Ot veya sap yığını (III-a/18).

Âtayan-: Dayanmak, tahammül etmek (I/380) .

Âtayat-: Dayamak, yaslamak (VII-b/15).

Âtai: Dayı (I/256).

teĶniqom/ teĶniĶom < *Rus. texnikum*: Yüksekokul, teknik okul (V/24).

tekçene: Sadece, yalnız (V/109).

tekirli: Tekerlekli (VII-c/107).

tekral/ tekrál: Tekrar (VII-a/263).

televizor/ televizór: Televizyon (X/55, II-a/35).

telimçet-: Talim etmek (XII/51).

temboli < *Rus. tem bole*: Daha da fazla (XVI/328).

temenni al-: Temenna almak (VII-c/56).

temüz: Temiz, saf (XVI/93).

tengildá- Yüksek bir yerden yuvarlanarak düşmek (VII-c/223).

tenle- < *Fa. ten + le-*: kavuşmak, kucaklamak (VII-a/239).

teratorya/ terotorya < *Rus. territorie*: Ülke, bir ülkenin toprakları (VII-a/48).

terefláma: Taraftan, bakımdan (VIII/83).

tereḥ: Terek, raf. XV/41.

terif: Tarif (V/48).

tēy: Gösterme edatı (XIII/48).

tıḡa/Ṭıḡa: Saygısız erkek çocuḡu (mdd).

Ṭırnaḥ: Tırnak (VII-a/264).

tikán: Diken (X/54).

tike/tiká: Küçük parça, lokma (VI/76, XVIII/18).

tikinti materyallari < *Az.:* İnşaat malzemeleri (XII/133).

Ṭıplah: Çıplak (XXIV/39).

Ṭıppi: Kene (VII-c/30).

tıran: Tren (VII-a/13).

Ṭodo < *Gürc.:* Bebek, oyuncak bebek (XXIV/123).

Ṭoḡra- Doğramak.(XXI/105)

Ṭoḡrap < *Öz.:* Doğrayıp (VI/19).

Ṭoḡri: Doğru (X/92).

Ṭoḡul-: Doğulmak, doğmak, dünyaya gelmek (V/2).

toḡu-: Dokumak (VI/60).

tók-: Dökmek (II-a/3).

Ṭolan-: 1. Dolanmak (II-b/102) 2. Geçinmek (XII/7).

Ṭolanmaḡ: Geçinmek, idare etmek (XII/109).

Ôolanmay-üçün: Geçinebilmek için (XII/7).

Ôolaş-: 1. Dolaşmak (V/52) 2. Karışmak (XII/104).

Ôolğa < *Rus. tolko*: Ancak, sadece, yalnız (XVI/259).

Ôoli: 1. Dolu (V/45) 2. Bir yağış türü, dolu (MDD).

Ôolk < *Rus. dolg*: Borç, alacak, zimmet (XIII/292).

Ôalk-et- < *Rus. dolg*: [borç vb. sebeplerle] El koymak (XVI/255).

Ôoñ^b-: Donmak (VI/29).

Ôonna: Ton (VI/23).

torthul peyniri: Sütün kaymağının yayıkta çalkalanıp tereyağı yapıldıktan sonra elde edilen tereyağının soğuk su ile yıkanmasının ardından kalan tortunun kaynatılması ile elde edilen peynir (VII-b/93).

Ôotel < *Gürc. :* Gelin (VII-c/110)

toy: Toy, düğün, eğlence (II-b/61).

Ôoyumca: Doyana kadar, doyacak kadar (XXV/208).

transport < *Rus. transport*: Taşıt, vasıta (VII-a/77).

tsahan: Ahıska bölgesinde köy adı (VII-a/1).

tsila < *Rus. tsila*: Sayı. [dördüncü tsılası: dördüncü günü] (II-a/34).

tump: İki tarla arasında sınırı belirleyen yükseklik (HE).

ÔunÔul: Kişi adı (I/41).

turşi Kıoy-: Turşu kurmak (VI/28).

tut: Dut meyvesi veya ağacı (VII-a/127).

ÔuÔanağ et-: Tutanak tutmak (VII-c/180).

Ôutmağa başla-: Tutuklamaya başlamak, gözaltına almak (XVII/121).

tútún/ tütún/ tütün: 1. Aile (VII-b/95) 2. Duman (VII-a/128) 3. Tütün bitkisi (XIII/78).

Ôuvağ: Duvak (II-b/96).

Ôuvağ açılmağ: Duvak açma merasimi (II-b/96).

Âtuvar: Duvar (V/163).

tuy: Tüy, saç (XIII/126).

Âtuy-: Duymak (I/497).

tüfür- : Tükürmek (XIII/104).

tükán: Dükkan (XV/34).

tükán-: Tükenmek, bitmek (I/62).

türeme: Torun, nesil (IX/23).

türme < *Rus. tuyrma*: Hapis, hapisane (XII/205).

türmelere sal-: Hapse atmak (XII/4).

türt-: Dürtmek (VII-a/18).

tütüle: Zurna (HE)

uca: Yüce (V/77).

úç/ uç: Üç (XIII/32, XVI/235).

uçuh: Uçuk, yıkık, yıkılmış (V/50).

uğul: Köy? (VII-a/51).

uğuz: saf, bön kişi (mdd)

uğurla-: Çalmak (XIII/311).

uji < *Rus. uje*: Artık (XXV/148).

ulaşdur-: 1. Ulaştırmak, yetiştirmek (XV/99) 2. Kavuşturmak (II-b/68).

ulaş-: Ulaşmak, yetişmek (I/449).

uli: 1. Ulu, değerli, kutsal (VII-c/139) 2. Büyük (X/54).

ulisá < *Rus. ulitsa*: Sokak (XVI/361).

uluğ < *Öz.* : Ulu (V/50).

umajni: Bir elma çeşidi (XI/46).

umuz: Omuz (I/264).

uprava < *Rus. uprava*: Zapt eden güç, yönetim.

upravaşı: Yönetici (XVI/226).

urba: Elbise (I/127).

urf: Örf (VII-b/41).

uruğ < *Öz.*: Uruk, oba, aile (VII-a/5).

urus: Rus (II-a/79).

uruset: Rusya (V7157).

ust/ üst: Üst (II-b/65, VII-c/49)).

uşah: Uşak, çocuk (XII/143).

uvala-: Ovalamak, ufalamak (VII-a/122, XXI/86).

uyat-: Uykudan uyandırmak (I/350).

üç ağız: Üç defa (V764).

üç dört hıl: Üç dört çeşit (VII-c/65).

üçün: İçin edatı (I/48).

üçür-: İçirmek (XII/253).

ürek < *Az.* : Yürek (II-b/26).

üş: Üç sayısı (XII/6).

üzür: Özür (I/308).

vağon: 1. Vagon (VII-a/53) 2. Tren (XIII/95).

vaht/ vaht: Vakit, zaman, an (VI/35, I/434).

vahtaçağ: [o] zamana kadar (VII/5).

vaiz: Vaaz (I/1).

vaĶiye: Vaka, olay, hadise (V/20).

varli: Varlı, varlıklı, zengin (VII-b/25).

vátán < *Az.* : Vatan (V/49).

vayenli < *Rus. voyennyi* : Asker (II-a/27).

vedre < *Rus. vedro* : Kova (VII-b/97).

velesepet/ velespet < *Rus. velosiped*: Bisiklet (VII-a/167).

velve düş-: Üzücü bir durum karşısında aşırı korku, telaş, ve çaresizlik sonucu bağırıp çağırarak (X/11).

verül-: Verilmek, dağıtılacak (I/506).

veten: Vatan (V/4).

veş < *Rus. veş* : Eşya, yük (II-a/82).

vıy: (3-4 veya daha fazla tekrarla) Acı bildiren ünlem (I/158).

vıy: Şaşkınlık bildiren bir ünlem (I/79).

vüiy: Şaşkınlık bildiren bir ünlem (I/84).

vurançağı: Vurduğu anda, vurur vurmaz (XIX/16).

vuruş: Savaş (XIII/3).

vuruş-: Savaşmak (XIII/319).

vüý: Şaşırma bildiren bir ünlem (I/254).

ya ki: Ya da (VII-b/35).

yağ külegi: Ahşap yağ kovası (VII-b/102).

yağnış: Yanlış (I/564).

yáğni: Yani (I/2).

yağ-: Yakmak [yağiyer: yakıyor] (II-a/71).

yağa-: Yıkamak [yağiyer: yıkıyor] (VI/40).

yağan-: Yıkanmak (X/73).

yağın: Yakın (II-b/7).

yağınnan-: Yakınlaşmak (XII/129).

yağınnaş-: Yakınlaşmak (X/28).

yaħlaş-: Yakınlaşmak (II-a/30).

yalağuz: Yalnız, tek başına (I/191).

yalağuzluğ: Yalnızlık (I/194).

yalana çıħ-: Söylenenlerin gerçek olmadığını ortaya çıkmak (II-a/46).

yaldat-: Aldatmak (XVII/30).

yandur-: Yandırmak, yakmak (V/90).

yanıredref: Her yer (V/140).

yañgi/ yeñgi: Yeni (XXIII/5, V/42).

yañğlış: Yanlış (VIII/98).

yani ki: Sanki (I/287).

yanslan-: Yaslanmak, dayanmak (VII-a/283).

yapuş-: Yapışmak (VII-c/29).

yaraşa < Özb.: Yaraşacak, uygun, lâyıık (VI/73).

yarım: Buçuk. [bir yarım ay: bir buçuk ay] (XIII/150)

yarigecá: Gece yarısı (VII-a/294).

yarval-: Yalvarmak (VII-a/323).

yaş < Özb.: Genç, taze (XIX/7).

yaşaduğan: Yaşadığına (I/308).

yaşanaçaħ: Yaşına kadar (X/4).

yaşap < Öz. : Yaşayıp, yaşayarak (II-a/33).

yaşat-: Sürdürmek, devam ettirmek (VI/51).

yatacaħ: Yatacak yer, yatak (XIII/113).

yayuğ: Yayık (VII-b/90).

yazuğ: Yazık (V/141).

yazul-: Yazılmak (V/158).

yeddi: Yedi sayısı(I/95).

yedur-/ yedür-: Yedirmek (II-a/18, VI/58)).

yegán: yeğen (I/128).

yegin: Eline ayağına çabuk, becerikli (X/120).

yemáh Ķıl-: Yemek yapmak, yemek pişirmek (XIX/16).

yeñg-: Yenmek, üstün gelmek (I/102).

yer be yer: Yerli yerinde, düzgün bir sırayla.

yetasiluḥ: Yetecek kadar.

yeterúḶ: Yetecek, yetecek kadar, ihtiyaç VII-a/26.

yetür-: Ulaştırmak, kavuşturmak I/276.

yeyil-: [yiyecek] yenilmek.

yıǵan [yer]: Yığılan [yer].

yıǵılmaḥ: Toplanmak, bir araya gelmek.

yıǵınçaḥ: Topluluk.

yıǵlat-: Aǵlatmak.

yıǵva < Özb.: Fitne.

yıḥ-: 1. Yıkma (II-a/71) 2. Yenmek, üstün gelmek (I/542) 3. [-den] düşmek (I/548).

yıḥıl-: Yıkılmak, yere düşmek (I/349)

yigirmi: Yirmi (I/79).

yil: Yıl (V/25).

yiláçan: Yıla kadar (VII-a/73).

yil-: Yılmak (VII-a/249).

yina: Yine, tekrar (VII-c/156).

yitála-: İtelemek (I/430).

yit-: Yitmek, kaybolmak (VII-c/69).

yitúr-: Yitirmek, kaybetmek (V/94).

yitür-: *bkz. yitúr-* (VIII/88)

yiýácaḥ: Yiyecek, yenilebilecek (XVI/121).

yō: Yok, hayır (XIII/300).

yoğ̃et-: Yok etmek, ortadan kaldırmak (XVI/272).

yoḥardakilár: Yöneticiler, idare edenler (I/65).

yoḥarı/ yoḥari: Yukarı (V/16).

yola sal-: Göndermek, nakletmek (XII/84)

yoldaş: 1. Eş, karı-kocanın her biri (XXVI-a/109)

yorġan: Yorgan (VII-a/132).

yödür-: Yedirmek (VI/53).

yuḥa: Yufka (VI/6).

yuḥi: Uyku (I/120).

yuḥla-: Uyumak (I/119).

yuḥlamazluḥ: Uyanıklık, uyumama durumu (VII-a/329).

yúk: Sorumluluk [ayılá yúkúni] (I/263).

yumrula-: Yuvarlayarak katlamak (VI/68).

yumurta Ḳoy-: Yumurtlamak, kuluçkaya yatmak için yuvaya yumurtlamak (VII-c/209).

yuz: 1. Yüz sayısı (VII-a/314) 2. Yüz, insan yüzü (XII/72).

yügúnacaḥ yúk: Öğütülecek tahıl [buğday, mısır vb.] (VII-a/32).

yügüt-: Öğütmek (VI/23)

yüñg: Yün (X/31)

yüñgúllat-: Hafifletmek, azaltmak (II-b/37)

yüñgül: Hafif, az. (II-b/53)

yüsseĸ: Yüksek (V/135).

yütür-: *bkz. yitúr-* (V/131)

yüzüm: Üzüm (II-a/66).

zaat: Saat (XXIV/10)

zahmat: Zahmet (III-b/5)

záhmetkeş: Zahmet çeken (XIX/2).

zahveteli < *Rus. zahvat:* İstila.

zan-: Sanmak (I/22).

zanav: Ahıska bölgesinde yer adı (VII-a/237).

zanduĸ: Sandık /VII-c/43).

zaptışat et- < *Rus. zapreşat:* yasaklamak (XVI/16).

zastava < *Rus. zastava:* kara gümrüğü (XV/162).

zate/ zati: Zaten (I/528, I/112).

zavot < *Rus. zavod :* Fabrika (XII/139).

zayvol-: Zayi olmak (XII/262).

zebeb: Sebep (XII/262).

zeherlen-: Zehirlemek (VII-c/65).

zehmeri: Ocak ayı (II-c/1).

zemaddel < *Rus. zemaddel:* Toprak işletmesi kurumu (XVII/125).

zen: Sen (XII/187).

zenginlân-: Zenginleşmek (VII-c/71).

zıvanit et- < *Rus. zvonit:* telefon etmek (XV/176).

zimli şafran: Bir elma çeşidi (XI/47).

ziyan vur-: Zarar vermek (XII/240).

zona < *Rus. zona :* Bölge, saha (VIII/99).

zorlama et-: Baskı yapmak /VII-a/336).

zuḥum: Zıkkım (HE).

zulum: Zulüm (XII/83).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Erdiñ Demiray

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 02 Mayıs 1975, Kepsut/Balıkesir

Medeni Durumu: Evli

Tel: +90 505 827 92 43

email: edemiray1@hotmail.com

Yazışma Adresi: Yıldırım Beyazıt Mah.

Sırasöğütler Cad. Eras Siteleri F Blok 1/31

Melikgazi/KAYSERİ

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Doktora	Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü	2011
Yüksek Lisans	Niğe Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü	2003
Lisans	Atatürk Ü. K.K.E.F., TDE Öğrt. Bölümü, Erzurum	1994
Lise	Gökçeada Atatürk Öğretmen Lisesi,	1990

YABANCI DİL

İngilizce

İLGİ ALANLARI

Türk Dili, Anadolu ve Rumeli Ağızları, Ahıska Türkleri, Çağdaş Türk Lehçeleri